

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

1960
1

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

LETNIK I.

ŠTEVILKA 1

LJUBLJANA 1960

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKER'S MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor

Dušan Bravničar, Tone Ferenc, France Klopčič (odgovorni urednik),
Jože Krall, Miro Luštek, Mira Mihevc, Erna Muser

Zamenjave (обмен, Exchanges, Austausch):

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana,
FLR Jugoslavija

Založil

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

Zanj: Dušan Bravničar, ravnatelj

Uvodna beseda

Prihajamo s prvo številko »Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja«. Sledile ji bodo druge, po dve do štiri vsako leto.

»Prispevki« so glasilo Inštituta za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem in nadaljevanje publikacije, ki jo je pričel izdajati Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani z »Letopisom Muzeja narodne osvoboditve LRS«, katerega sta izšli dve številki — za leto 1957 in 1958. Muzej NO, ki naj se razvije v Muzej revolucije, je postal leta 1959 sestavni del Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, zato se zdaj letopis razširja v publikacijo Inštituta.

Kot glasilo Inštituta si bodo »Prispevki« prizadevali marksistično osvetliti nastanek, razvoj in družbeno vlogo delavskega razreda na Slovenskem kot nosilca socialističnih in komunističnih idej, kot gonilne sile družbenih preobrazb, kot voditelja in osvoboditelja delovnega ljudstva iz okvirov starega reda izkoriščanja, zatiranja in vojn. Hkrati bodo skušali osvetliti nastanek, razvoj in vlogo Komunistične stranke na Slovenskem kot subjektivne družbene sile, usmerjajoče človeško zavest in dejavnost. Zgodovinopisje delavskega razreda in partije komunistov, zlasti za dobo naše osvobodilne vojne in ljudske revolucije, je važen pripomoček in ključ k razumevanju nedavne preteklosti našega naroda, k spoznavanju družbe, njenih zakonitosti in razvojnih teženj. Tako naj zgodovinopisje prispeva k poglobljanju človeške zavesti in k zanesljivejšemu in smotrnejšemu poseganju v družbeno prakso — za uspešno dograditev socializma in za zavestno ustvarjanje lastne zgodovine.

Razprave, članki, študije, kritike, recenzije, ki jih bo glasilo prinašalo, bodo skušale te naloge reševati. Zajemale bodo preteklo stoletje, naš dvajseti vek in zlasti obdobje ljudske revolucije; lotevale se bodo zgodovine socialistične graditve.

Iz arhivskih bogastev Inštituta bo glasilo priobčevalo pomembne, izrazite in aktualne listine ter druga pričevanja, oštevoši spomine, da bi pojasnilo in ocenilo posamezne zgodovinske dogodke in dognanja. Ne moremo čakati, da arhivsko gradivo v celoti in dokončno izide v ustreznih zbornikih, ki jih Inštitut pripravlja, ki pa terjajo mnogo časa in sredstev. Takšno objavljanje brez odlašanja naj pomaga naši znanosti, politiki, publicistiki, prosveti.

»Prispevki« želijo postati nov, dodaten činitelj v slovenskem zgodovino-

pisju in nimajo namena omejevati ali nadomeščati kako obstoječo zgodovinsko ustanovo ali njene funkcije. Nasprotno. obseg in globina zgodovinarstva se s tem samo večja, slovenskim zgodovinarjem se odpirajo nove možnosti za svobodno ustvarjanje. Hkrati dokazuje izdajanje »Prispevkov«, kako naša socialistična stvarnost skrbi za nenehen in vsestranski razvoj znanstvene misli in za dvig človeške zavesti.

Glasilo opravlja na svojem področju skorajda pionirsko delo. Zato vabi v svoj krog čimveč piscev, zato dopušča raznovrstne snovi, različna mnenja ter znanstvene in strokovne polemike — v okviru sprejetega delovnega programa. S širokih obzorij, z vestnim, raziskovalnim delom, v pogumnem spoprijemanju pogledov, z osredotočenjem znanstvenih in drugih naporov na ključnih vprašanjih, na podlagi marksizma in njegove materialistične dialektike, naj se sklada kamen na kamen za stavbo novejšje zgodovine glavnih družbenih sil in preobrazb, to je zgodovine delavskega razreda, slovenskega »naroda-proletarca« in njegove Zveze komunistov.

Spominu V. I. Lenina

Vsako leto se 21. januarja spominjamo smrti Vladimira Iliča Lenina, 22. aprila pa njegovega rojstva. Letos je poteklo devetdeset let, odkar se je rodil genij socialistične revolucije.

V spomin na V. I. Lenina objavljamo nekrolog, ki ga je partijsko glasilo »Glas svobode« v Ljubljani priobčilo v posebni izdaji dne 25. januarja 1924 ob njegovi smrti, ko je uredništvo prejelo »avtentično vest« iz partijskih in sovjetskih virov o smrti velikega človeka, okrog katerega imena so zatirani skladali legende, sovražniki pa širili divje novice, ki jim ljudstvo ni verjelo.

Nekrolog, skupno delo uredništva, je po osebnosti tako bogat, da ga ponatiskujemo v celoti in brez sprememb — prvič po mnogih letih. Se danes se bere kot nova in neizpodbitna resnica. Prištejemo ga lahko h klasičnim delom naše pretekle revolucionarne publicistike. Preroška izjava pa, ki se je v tistih črnih dneh marsikomu zdela fantastična, namreč »da bo zmagal tudi slovenski delavec in kmet«, »okrepljen z Leninovim duhom«, se je uresničila v naši socialistični republiki.

Nekrolog Leninu v posebni izdaji »Glasa svobode« 25. januarja 1924

23. t. m. ob 8. uri zvečer smo prejeli brzojavno avtentično vest, da je 21. t. m. umrl sodrug Lenin.

Dne 21. januarja t. l. je zadela svetovni proletariat po Marxovi smrti največja izguba.

21. januarja je preminul sodrug Lenin, poleg Marxa največji teoretik revolucionarnega socializma, voditelj svetovnega proletarskega gibanja, predsednik prve sovjetske delavsko-kmetijske republike na svetu, srce in duša vseh zatiranih in izkoriščanih.

Že davno ni bil noben človek tako ljubljene, cenjen in priznavan. In že davno ni bil noben človek tako osovražen in proklinjan ne samo po vladajočem razredu, temveč tudi po omih, ki se imenujejo socialisti.

Vladimir Ilič: največji med velikimi, postava, okrog katere se že legende vijejo. Resnični revolucionar, ki je bil dolgo nepoznan, preganjan in zaničevan in ki je nenadoma izvršil svoj program — osvoboditev proletarskega razreda in postal mož, ki je vtelesil v sebi istočasno kopnenje ruskega ljudstva in neiztrebljive nade vseh delavcev in revnih kmetov celega sveta.

Despota, ekstremnega fantasta, bednega strankinega voditelja, nemškega agenta, veleizdajalca, ga je imenovala meščanska in menjševiška družba. Danes ga isti primerjajo s Petrom Velikim.

line, življenje, delo in dejanje sodruga Lenina že danes spadajo v svetovno zgodovino.

Dne 21. januarja nam ga je iztrgala smrt iz naše sredine.

Delavsko-kmetska vlada Zveze sovjetskih republik je izdala ob njegovi smrti proglas:

Najširše delavske množice sveta bodo žalovale za svojim največjim voditeljem, ki ga ni več med nami. Njegovo delo pa ostane neporušeno. Sovjetska vlada, izvršujoč voljo delavskih množic, bo nadaljevala delo Vladimira Iljiča ter neustrašeno korakala naprej po isti poti dalje ter varovala pridobitve proletarske revolucije.

Dan po odstopu Lloyd Georgea* je dejal Trocki, da je izmed vseh vlad edino sovjetska trdna in neomajna. In vlada delavcev in kmetov Rusije je v resnici trdna kljub vsem težavam in tudi po smrti moža, ki jo je zastopal pred vsem svetom. Ruski delavci in kmetje bodo nadaljevali in končali njegovo delo.

Ob smrti sodruga Lenina bomo olajšali ruskim delavcem in kmetom nadaljevanje svojega dela, če se bomo borili podvojeno

za priznanje sovjetske Rusije,

za upostavo odnosajev z Zvezo sovjetskih socialističnih republik.

Spomin sodruga Lenina morajo počastiti vse strankine organizacije ne samo v ožjem krogu, temveč z ostalimi še ne organiziranimi delavci in kmeti.

Bojevni proletariat ostalih dežel bo ustavil začasno delo ob urah njegovega pogreba. To je pri nas zaradi bele reakcije nemogoče.

Zato pa se borimo proti tej reakciji in za svojo osvoboditev z isto odločnostjo, pogumom in samozavestjo, kot se je boril sodrug Lenin v časih najtežjih porazov proletariata.

Okrepljen z Leninovim duhom, sledeč po jasni in ravni poti, ki mu jo je on začrtal, kljubujoč vsem težkočam in odстранjujoč vse ovire, bo zmagal tudi slovenski delavec in kmet.

Umrli je največji človek razreda, ki ima izgubiti samo verige, pridobiti pa cel svet. Živi pa delo in duh Lenina, živimo proletarci, ki smo poklicani da dokončamo njegovo delo,

da pridemo v deželo, ki nam jo je pokazal naš Mojzes.

Sodrug Lenin je mrtev.

Živel Lenin!

* Ministrski predsednik Velike Britanije od leta 1916 do leta 1922. Op. ur.

Boris Kidrič

Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji*

1. Akcijska enotnost in »Društvo prijateljev Sovjetske zveze« pred okupacijo

Na temelju platforme CK KPJ za vso Jugoslavijo je Komunistična partija Slovenije vzpostavila že v poslednjih mesecih predaprilske Jugoslavije (v drugi polovici 1940) akcijsko enotnost z naslednjimi skupinami: *krščansko-socialistično skupino, demokratičnim krilom v »Sokolu«* (tradicionalni telovadni in telesnovzgojni organizaciji, ki jo je sredi preteklega stoletja ustanovil na Češkem Tyrš), *s skupino vidnih slovenskih kulturnih delavcev*. Akcijski sporazum je tedaj obsegal naslednje točke:

1. *Jugoslavija naj se ne oslanja na nobenega izmed obeh vojskujočih se taborov, temveč naj se zunanjepolitično krepko nasloni na Sovjetsko zvezo, kar je tudi za ogroženi slovenski narod edina rešitev.*

2. *Notranja demokratizacija Jugoslavije.*

3. *Vzpostavitev narodne, demokratične vlade.*

Že pred tem akcijskim sporazumom se je pričelo na pobudo CK KPJ po vsej Jugoslaviji organizirati »Društvo prijateljev Sovjetske zveze«. V Sloveniji se je začelo to gibanje v Ljubljani poleti 1940. Pobudo zanj je dala KPS. Snovanje »Društva prijateljev Sovjetske zveze« je bilo v začetku legalno, kasneje, ko je jugoslovanska vlada društvo prepovedala, pa množično pollegalno. Ustanovitelji društva so izkoristili moment, ko je stara Jugoslavija vzpostavila diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo. Tedaj so pridobili nekaj vidnih predstavnikov slovenskega kulturnega in javnega življenja, da so

* Ta obris je napisal Boris Kidrič leta 1944 kot informativno pismo za Moskvo. Doslej ni bil še nikjer v celoti objavljen. V zborniku »Ljubljana v ilegali«, I. del (Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959) je izšel le prvi del obrisa, ki zajema razdobje v razvoju Osvobodilne fronte do prvega slovenskega osvobojenega ozemlja. Uredništvo zbornika pa je izpustilo več piščevih pojasnil v oklepajih, ker je smatralo, da so taka pojasnila za bralce odveč in bi vsebino obrisa samo trgala ter motila. Pričujoča objava vsebuje Kidričevo pismo v celoti, brez izprememb, razen nekaj najnujnejših jezikovnih in pravopisnih popravkov ter malenkostnih okrajšav; zadnje v besedilu nakazujemo z zvezdico. Besede, ki jih je zaradi točnosti dodalo uredništvo, so v oglatih oklepajih.

Menimo, da je za naše zgodovinarje, pa tudi za naše sedanje in bodoče bralce, zlasti za mlajša pokolenja, potrebno, da priobčimo besedilo pisma z vsemi avtorjevimi pojasnili vred.

Delo Borisa Kidriča je izredno pomemben prispevek k naši zgodovini, vzor marksistične analize družbenih in političnih razmer in primer, kako je pisec zgodovino »delal« in jo hkrati prikazal v zgoščenem in prepričljivem opisu. Op. ur.

podpisali pravila in prijavili snovanje društva jugoslovanski državni oblasti. Med podpisniki pravil in prijavniki društva so v Sloveniji bili: senator *Ivan Hribar* (stari slovenski »liberalni« politik še v Avstro-Ogrski, med prvo svetovno vojno konfiniran od avstro-ogrskih oblasti zaradi svojih zvez s Srbijo in carsko Rusijo, kasneje v Jugoslaviji nekaj časa pokrajinski kraljevi namestnik za Slovenijo, nato jugoslovanski poslanik v CSR, po aprilskem zlomu 1941 napravil iz obupa nad zlomom samomor in zapustil pismo, da je sedaj za slovenski narod rešitev samo še slovanski vzhod; Ivan Hribar je pri vlaganju pravil »Društva prijateljev Sovjetske zveze« fungiral kot predsednik za Slovenijo), dramaturg *Josip Vidmar*, industrijalec *Stane Vidmar*, univerzitetna profesorja dr. *Fran Kidrič* in dr. *Fran Šturm*, pesniki *Oton Župančič*, *Igo Gruden* in *Fran Albreht*, glasbenika [Blaž] *Arnič*, [Slavko] *Osterc* in drugi. Ko so bila vložena pravila za »Društvo prijateljev Sovjetske zveze«, je KPS ob delni pomoči krščanskih socialistov in demokratičnega krila v »Sokolu«, torej obeh skupin, s katerima je bil medtem že vzpostavljen zgoraj omenjeni akcijski sporazum, pokrenila množično podpisovalno akcijo med vsem narodom. Kljub terorju takratnega bana *Natlačena* (sodelavec dr. Antona Korošca, oktobra 1942 ustreljen v Ljubljani kot narodni izdajalec) je pravila podpisalo več kot 30.000 Slovencev. Vsi podpisi so bili zbrani in izročeni v umetniško izdelani skrinjici, ki jo je pokrivala marmorna plošča z vdelanim zemljevidom Slovenije, takratnemu sovjetskemu poslaniku v Beogradu Plotnikovu. Podpise je izročil *Josip Vidmar*.

Podpisovalna akcija za »Društvo prijateljev Sovjetske zveze« je tako postala tudi *najvidnejši izraz zgoraj omenjene akcijske enotnosti med KP, krščanskimi socialisti, demokratičnim krilom v »Sokolu« ter skupino slovenskih kulturnih delavcev.*

Krščankosocialistično skupino so tedaj tvorili:

1. religiozno slovensko delavstvo, organizirano v sindikatu »*Jugoslovanska strokovna zveza*«;
2. širši krog katoliških intelektualcev, zbran okoli katoliške revije »*Dejanje*«;
3. društvo katoliških univerzitetnih študentov »*Zarja*«.

Najvidnejši predstavniki »Jugoslovanske strokovne zveze« so bili delavci in sindikalni funkcionarji *Tone Fajfar* (grafični delavec, sindikalni sekretar, sedaj član Glavnega odbora Delavske enotnosti za Slovenijo, Izvršnega odbora OF, Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta [SNOS] in Predsedstva AVNOJ [Antifašistično veče narodne osvoboditve Jugoslavije]), *Stanko Kovač* (grafični delavec, sindikalni funkcionar, sedaj član Izvršnega odbora OF), *Tone Toman* (delavec, sindikalni funkcionar, sedaj član Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, Izvršnega odbora OF in načelnik Odseka za socialno skrbstvo pri Predsedstvu SNOS).

Najvidnejši predstavniki intelektualskega kroga okoli revije »Dejanje« so takrat bili: *Edvard Kocbek* (gimnazijski profesor, redaktor »Dejanja«, sedaj podpredsednik Izvršnega odbora OF in poverjenik za prosveto v Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije [NKOJ]), *Joško Zemljak* (gimnazijski profesor, sedaj član SNOS in IOOF, načelnik Odseka za prosveto pri Predsedstvu SNOS), dr. *Marjan Breclj* (advokat, sin znanega katoliškega voditelja dr. Antona Breclja, enega izmed ustanoviteljev klerikalne SLS na Goriškem in Primorskem, ki se je kasneje sprl s slovenskim klerikalnim

Božidar Jakac: Boris Kidrič, jedkanica, 1945

voditeljem dr. Antonom Korošcem ter prešel v opozicijo; dr. Marjan Breclj je sedaj član Predsedstva SNOS in organizacijski tajnik IOOF), dr. *Aleš Stanovnik* (advokat, brat znanega klerikalnega javnega delavca dr. Ivana Stanovnika, kasneje opozicionalno nastrojenega proti oficialni klerikalni stranki; dr. Aleš Stanovnik je bil v začetku slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja član političnega odbora Vrhovnega plenuma OF, spomladi 1942 je prešel v ilegalnost, kmalu nato so ga aretirali Italijani in ustrelili kot talca).

Najvidnejši predstavniki demokratičnega krila v »Sokolu« so tedaj bili: *Jože Rus* (sodnik, sokolski podstarosta, sedaj podpredsednik IOOF, [pod-

predsednik] Predsedstva SNOS in [podpredsednik] Predsedstva AVNOJ), *Franjo Lubej* (učitelj, sokolski načelnik, sedaj član IOOF in Predsedstva SNOS), *Zoran Polič* (član ljubljanske prokurature, sokolski načelnik, sedaj major NOVJ [Narodno osvobodilne vojske Jugoslavije], član IOOF in Predsedstva SNOS), *Lojze Vrhovec* (uradnik, sokolski načelnik, sedaj polkovnik NOVJ, član SNOS in načelnik Odseka za notranje zadeve pri Predsedstvu SNOS).

Najvidnejši predstavniki skupine kulturnih delavcev so tedaj bili: *Jože Vidmar* (dramaturg Narodnega gledališča v Ljubljani, literarni in gledališki kritik, prevajalec iz svetovne, zlasti iz klasične ruske literature, sedaj predsednik IOOF in Predsedstva SNOS, član Predsedstva AVNOJ), dr. *Ferdo Kozak* (gimnazijski profesor, urednik ene izmed vodilnih slovenskih revij »Sodobnost«, 1942 aretiran od Italijanov in poslan v italijansko internacijo, sedaj na jugoslovanski bazi v Bariju in urednik lista »Domovina«), *Juš Kozak* (gimnazijski profesor, urednik ene izmed vodilnih slovenskih revij »Ljubljanski Zvon«, 1942 aretiran od Italijanov in poslan v italijansko internacijo, sedaj na jugoslovanski bazi v Bariju), *Mile Klopčič* (pesnik, tajnik tradicionalne literarne, znanstvene in splošnokulturne družbe ter založbe »Slovenska Matica«, sedaj načelnik oddelka za umetnost v Prosvetnem oddelku pri Predsedstvu SNOS).

Za označbo krščanskosocialistične skupine in demokratičnega krila v »Sokolu« je važno poudariti naslednje: *obe skupini sta se razvili kot opozicija v dveh tradicionalnih in velikih slovenskih političnih taborih, klerikalnem in liberalnem, ki sta nekoč, zlasti pred prvo svetovno vojno, predstavljala poleg socialne demokracije vse slovensko politično življenje.*

Za klerikalno vodstvo in njegovo množično organizacijo je bilo zmeraj značilno, da sta znala uporabljati *pestrost v organiziranju*. Raznim družbenim razredom, raznim socialnim in kulturnim plastem in raznim poklicem so klerikalci dajali njihove lastne organizacije, vse skupaj pa so družili v klerikalni centrali, na katero je imel seveda velik vpliv tudi Vatikan. Religiozno delavstvo, ki ga je bilo v Sloveniji glede na neposredno rekrutacijo delavskega razreda s kmetov precej, je na ta način dobilo krščansko strokovno organizacijo »Jugoslovansko strokovno zvezo«. V zvezi s splošnim razvojem po prvi svetovni vojni, z ekonomsko in agrarno krizo, z zaostritvijo imperialističnih nasprotij in njihovim odraženjem v Jugoslaviji, dalje z obstojem nacionalnega vprašanja znotraj stare Jugoslavije, s protidemokratskim terorjem diktatorskih šestojanuarskih jugoslovanskih režimov, z nastopom fašistične agresije, s pronemško politiko poslednjih režimov stare Jugoslavije, z izrazito protitalijansko in profašistično politiko klerikalne reakcije v Sloveniji in končno v zvezi z množičnim delovanjem KP se je v klerikalnem taboru že dolgo pred aprilskim zlomom 1941 vršila izrazita diferenciacija. Organizacijska pestrost, ki jim je nekoč koristila, je začela klerikalnim voditeljem delati sedaj preglavice. V najostrejšo opozicijo proti oficialnemu klerikalnemu vodstvu je tako na razredni podlagi (zlasti tudi vprašanje papeževih okrožnic glede korporacij in borbe proti komunizmu) kakor na temelju slovenskega nacionalnega vprašanja v stari Jugoslaviji prešla ravno delavska »Jugoslovanska strokovna zveza«. Kmalu je postala nekako središče za vse opozicionalno in protifašistično nastrojene intelektualne ter študentske katoliške kroge v Sloveniji.

Demokratično krilo v »Sokolu« je izražalo isti opozicionalni in demokratični proces v drugem velikem tradicionalnem slovenskem političnem taboru, v tako imenovanem »liberalnem« taboru. »Sokol« ima v Sloveniji izza avstro-ogrskih časov tradicijo narodnoobrambnega odpora proti germanskemu pritisku. Kasneje, v stari Jugoslaviji, se je razvil v izrazitega eksponenta reakcijskih velikosrbskih režimov, za časa šestojanuarskih diktatur pa v fašistično organizacijo.

Vse to je vzbudilo močan demokratični odpor med njegovimi plebejskimi članskimi množicami, pa tudi med delom njegovih funkcionarjev. Zlasti se je ta odpor povečal, ko je nastopila za Jugoslavijo ogroženost s strani nemškega fašizma. Nekatere slovenske »župe« (organizacijske enote »Sokola«) so si izvolile demokratično upravo, vrhovni sokolski forum v Beogradu pa je te volitve večkrat razveljavil kljub ostrim protestom sokolskih organizacij. Istočasno se je v teh sokolskih organizacijah začelo razvijati močno nastrojenje za naslonitev Jugoslavije na Sovjetsko zvezo. To nastrojenje je dobivalo obliko slovanskega čustvovanja in simpatij za veliki ruski narod. Odraz vsega tega je bilo zgoraj obravnavano demokratično krilo v »Sokolu«.

Glede skupine slovenskih kulturnih delavcev je treba naglasiti, da je kultura igrala v slovenskem javnem življenju ves čas slovenske nacionalne zgodovine pomembno vlogo. Pred prvo vojno se je demokratična in revolucionarna misel med Slovenci včasih zaradi pomanjkanja objektivnih, včasih pa zaradi pomanjkanja subjektivnih pogojev za svoje množično izživljanje čestokrat izrazito zatekala v slovensko kulturo (Prešern, Levstik, Cankar). Po prvi svetovni vojni se je z ene strani razvijal proces korumpiranja in breznačelne prodanosti slovenske inteligence vladajočim režimom, po drugi strani pa proces njenega približevanja delavskemu razredu. Velik del vidnejših predstavnikov slovenske kulture se je orientiral v levo, čeprav je bilo zanj še vedno značilno oportunistično izmikanje akciji. Komunistični partiji je v teh časih uspelo navezati precej stikov z vidnejšimi predstavniki slovenske kulture, kar se je odražalo tudi v vsebini in smeri vodilnih slovenskih revij.

Akcijski sporazum KP s krščanskosocialistično, demokratično sokolsko in kulturniško skupino v letu 1940, pred nemško-italijansko okupacijo, je torej v mnogočem predstavljal izhodišče za kasnejšo Osvobodilno fronto, pa tudi za druge globlje izpremembe v slovenskem političnem in javnem življenju. Krščanski socialisti in demokratični »sokoli« so namreč po eni strani tvorili zvezo s slovensko politično tradicijo, po drugi strani pa odražali proces prehajanja slovenskih ljudskih množic na borbene demokratične pozicije. Z aprilskim zlomom 1941 je bila slovenska politična tradicija, kar se namreč starih uradnih strank tiče, politično, moralno in tudi organizacijsko izrazito na tleh. V objektivnem pomenu besede so ostali njeni edini pozitivni dediči, razen nekaterih manjših skupin, v glavnem krščanski socialisti in demokratični »sokoli«. Slovenska kultura je ostala slej ko prej pomembna. Njena posebna značilnost pa je bila že v tem času, da se je v obravnavanem demokratičnem bloku nagibala neposredno na stran Komunistične partije.

Obravnavana akcijska enotnost pa seveda nikoli ne bi bila prišla do vidnega množičnega izraza, če ne bi bila KP že takrat politično in akcijsko precej močno zasidrana v ljudskih množicah. Njena politična in akcijska zasidranost ji je poleg jasne linije že tedaj omogočila izrazito vodilno vlogo.

Osnovni momenti, ki so pogajali, pospeševali in utrjevali politično ter akcijsko množično zasidranost Komunistične partije, so bili:

1. Izkušnja ilegalnega dela in krepko razpredeni ilegalni aparat po vsej deželi.

2. Množice so se na lastnih izkušnjah, zlasti pa ob večjih mednarodnih in notranjepolitičnih preokretih prepričevale o pravilnosti njene politike in linije.

3. Pravilno stališče do vojne, ki ga je CK KPJ ob vseh preokretih jasno naglašal. Do septembra 1939 — splošno zbiranje protifašističnih sil v borbi proti nemškemu in italijanskemu fašističnemu agresorju, od septembra 1939 razjasnjevanje ljudskim množicam, da jih lahko ogroženosti pred imperia- lizmom in vojno reši izključno le naslonitev Jugoslavije na nevtralno Sovjetsko zvezo kot zaščitnico malih in nevtralnih narodov, ob prvih vidnih pri- pravah nemške in italijanske agresije na Jugoslavijo ponovno zbiranje vseh obrambnih sil ob istočasno stopnjevanju akciji za naslonitev na Sovjetsko zvezo, ob agresiji izrazito obrambno stališče itd.

4. Pravilno delo v amsterdamskih strokovnih organizacijah ter pravilen odnos do krščanskosocialistične delavske skupine, s čimer je KP že za pred- aprilske Jugoslavije dejansko vzpostavila enotnost delavskega razreda Slo- venije.

5. Krepka tradicija v borbi za ljudske množice in njihovo enotnost. Tako tradicijo sta predstavljali gibanji Slovenske ljudske fronte ter Delavsko- kmečke zveze, ki sta zapustili dragoceno izkušnjo pa tudi nekatere trajnejše postojanke.

6. Akcije za ekonomske zahteve delavcev in kmetov, inteligence in obrt- ništva, ki jih je organizirala KP.

2. Protiimperialistična fronta slovenskega naroda

(Razdobje med zlomom predaprilske Jugoslavije in nemškim napadom na Sovjetsko zvezo)

Na temelju splošno jugoslovanske narodnoosvobodilne platforme, ki jo je izdal CK KPJ, je zadnje dneve aprila 1941 sklical Centralni komite KPS ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Ustanovitelji se danes ne spominjamo več točnega datuma, kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta. Kot oficialni datum ustanovitve je proglašen 27. april. Točen datum to najbrž ni, vsekakor pa se je ustanovni sestanek vršil zadnje dni aprila 1941, kakih 14 dni po kapitulaciji Jugoslavije.

Poleg delegacije CK KPS so se ustanovnega sestanka udeležili predstavniki krščanskosocialistične skupine, slovenskih kulturnih delavcev in demo- kratičnega krila v »Sokoluc«, torej zastopniki tistih skupin, s katerimi je imela KPS akcijski sporazum že pred aprilskim zlomom. Ustanovni sestanek je bil na stanovanju sedanjega predsednika Josipa Vidmarja, od krščanskih socia- listov se ga je udeležil Tone Fajfar, od »sokolov« Jože Rus, od kulturnih delavcev Josip Vidmar, Ferdo Kozak in dr. Fran Šturm, od komunistov Boris Kidrič, dr. Aleks Bebler in Boris Zihelr.

Ustanovni sestanek OF je potekal v najmračnejših dneh slovenske zgo- dovine. Po deželi je trenutno uspevala hitlerjevska demagogija. V Ljubljani

so vsele italijanske in hitlerjevske zastave, bivši oblastniki, uradni politiki in strankarji, ki so se pred kratkim še penili od nacionalističnih fraz, so se začeli takoj javno vdinjati okupatorju, formalno je izgledalo, da je narod izgubil vso perspektivo. Kljub temu se je ustanovni sestanek Osvobodilne fronte na predlog Komunistične partije zedinil v naslednjih točkah:

1. *Da je uspehe hitlerjevske demagogije med slovenskimi ljudskimi množicami zakrivila protiljudska politika nekdanjih oblastnikov in da so ti uspehi le prehodnega značaja, da pa je na vidiku množično gibanje za osvoboditev in združitev zaslužjenega in razkosanega slovenskega naroda.*

2. *Da se bodo nosilci protiljudske politike v predaprilski Jugoslaviji razkrili tudi v osvobodilnem boju kot protinarodni in petokolonski elementi.*

3. *Da sta usoda in bodočnost slovenskega naroda kar najtesneje povezani z usodo in bodočnostjo velikega ruskega naroda ter vse Sovjetske zveze.*

4. *Da je treba pričeti takoj z zbiranjem slovenskih množic na temelju borbe za osvoboditev in združitev slovenskega naroda.*

Z ustanovnim sestankom se je začela prva perioda slovenskega narodno-osvobodilnega gibanja, namreč perioda med zlomom stare Jugoslavije in nemškim napadom na Sovjetsko zvezo. To razdobje predstavlja predvsem pripravo za bodočo množično in oboroženo osvobodilno borbo.

Glede na celotno zunanjepolitično konstelacijo v tej periodi se je Osvobodilna fronta takrat imenovala »Protiimperialistična fronta slovenskega naroda«, pri čemer je idejno naglašala, da se slovenski narod v svoji osvobodilni borbi bori proti imperializmu sploh, da pa so neposredna forma imperialističnega zatiranja slovenskega naroda — nemško-italijansko-madžarska okupacija, nemško-italijansko-madžarsko razkosanje Slovenije in nemško-italijansko-madžarsko raznarodovanje slovenskih množic.

Še pred nemškim fašističnim napadom na Sovjetsko zvezo je Osvobodilna fronta po vseh slovenskih središčih povezala predstavnike svojih ustanovnih skupin in izvedla med slovenskim ljudstvom vrsto političnih sestankov ter konferenc, kar je silno dvignilo poteptano slovensko narodno zavest, zajezilo hitlerjevsko demagogijo in ustvarilo pogoje za bodočo množično borbo. Hkrati so ti sestanki omogočili Komunistični partiji Slovenije, da je dobila tesen stik z vsemi tistimi slovenskimi patrioti, ki jim je bilo doslej delo KPS tuje, ki pa jih je narodna katastrofa okrenila na borbena pot.

Od številnih večjih in manjših skupin, ki so se kasneje pridružile Osvobodilni fronti kmalu po nemškemu napadu na Sovjetsko zvezo, je v tej periodi navezala KPS tesnejše stike z naslednjimi skupinami:

1. z »Zvezo kmečkih fantov in deklet«, množično organizacijo kmečke mladine. »Zveza kmečkih fantov in deklet« je bila nekoč v sklopu Pucljeve Kmečke stranke. Kasneje je prešla v sklop šestojanuarske reakcionarne in fašistične JNS, toda že takrat je v njej delovala Zveza komunistične mladine. Zveza komunistične mladine je v »Zvezi kmečkih fantov in deklet« organizirala proces demokratične opozicije. Med osvobodilnim bojem je »Zveza kmečkih fantov in deklet« povsem prešla na dosledne demokratične pozicije. Na izrazito zahtevo svojega članstva je kasneje kompaktno prešla v Zvezo komunistične mladine, čeprav je ta v začetku odklanjala njen prestop glede na splošno linijo KP, ki je odstranjevala vse, kar bi se lahko očitalo za nelojalnost v sodelovanju z drugimi skupinami. Ob snovanju Osvobodilne fronte sta bila najvidnejša predstavnika v centralnem vodstvu »Zveze kmeč-

kih fantov in deklet« agronom *Nemec* (sedaj član Pokrajinskega odbora OF za Štajersko, član SNOS in KP) in *Ferdo Godina* (sedaj politični delavec OF in KP na Štajerskem).

2. S tako imenovano »*Kmečko delavsko stranko*«, ki je v svojem vodstvu predstavljala zbor raznih opozicionalnih drobcev, predvsem advokatov, na deželi se skušala precej oslanjati na kulake, imela pa tudi nekaj svojih organizatorjev iz vrst majhnih in srednjih kmetov, ki so kasneje, zlasti pa med osvobodilnim bojem prešli pod izrazit vpliv KP, kolikor niso bili že prej njeni člani. Vodstvo te stranke se je v stari Jugoslaviji poskušalo v glavnem vezati na Mačkovo HSS, v slovenskem političnem življenju pa je predstavljalo nesoliden in špekulantski element, ki je sem in tja sodeloval v predaprilski Jugoslaviji tudi s KP, zlasti v časih Slovenske ljudske fronte in Delavko-kmečke zveze, praviloma pa puščal KP na cedilu. Med osvobodilnim bojem se je Kmečko-delavska stranka stopila v enotno gibanje Osvobodilne fronte, del špekulantov iz njenega vodstva se je pasiviziral oziroma prešel na »sredinske« pozicije, njen glavni predstavnik advokat *dr. Lado Vavpetič ...** je ob kapitulaciji Italije prešel na osvobojeno ozemlje in* lojalno sodeluje, ne da bi poskušal znova snovati kako separatno lastno stranko. Je član Vrhovnega plenuma OF od julija 1941, na kočevskem Zboru odposlancev slovenskega naroda je bil izvoljen v Plenum OF (120 članov), v Slovenski narodnoosvobodilni odbor in v štiridesetčlansko delegacijo za AVNOJ. Kot tak se je udeležil II. zasedanja AVNOJ. Od septembra 1944 je član Izvršnega odbora Osvobodilne fronte.

3. S tako imenovano skupino »*Stara pravda*«, ki jo je vodil *ing. Nagode*, eden izmed ustanovnih podpisnikov »Društva prijateljev Sovjetske zveze«. Ta skupina je nastala šele po okupaciji iz najrazličnejših konfuznih elementov, v glavnem iz bivše JNS. Zdi se, da so imeli v njej veliko besedo agenti Intelligence servicea, in da je bil tudi *ing. Nagode* sam tak agent. Skupina je poskušala z vsemi mogočimi sredstvi ovirati zbiranje narodnih sil v enotno narodnoosvobodilno gibanje, blatila na vseh koncih Komunistično partijo, širila intrige, zagovarjala velikosrbsko smer stare Jugoslavije, hkrati pa uporabljala ultraleva socialna gesla. Glede partizanstva je ob vsaki priliki širila defetistične in panične vesti o njegovih porazih, kasneje pa, ko je stopilo jeseni 1941 v ospredje vprašanje Mihajlovića, proglašala Mihajlovića za narodnega junaka. Kljub varovanju lojalnosti do vseh skupin, ki so sodelovale v Osvobodilni fronti, je bilo tako za Komunistično partijo kakor za Izvršni odbor Osvobodilne fronte nujno, da to skupino zaradi nepoboljšljivega razkrojevalnega dela razbijeta. S pomočjo ostalih skupin jima je to uspelo. Kar je bilo v skupini poštenega, se je prej ali slej brez pridržka pridružilo Osvobodilni fronti, Nagode in njegovi pa so bili izolirani. Nagode se je kasneje združil s tako imenovano »sredino« in z njo vred prešel na odkrite belogardijske in mihajlovičevske pozicije.

V tem razdobju svojega razvoja — torej v periodi med aprilskim zlomom stare Jugoslavije in nemškimi napadom na Sovjetsko zvezo — je pričela Osvobodilna fronta izdajati tudi svoje osrednje glasilo »Slovenski poročevalec«, ki je navezalo na tradicijo istoimenskega glasila izza časov Slovenske ljudske fronte. »Slovenski poročevalec« je v začetku izhajal tedensko, njegovo redno

* Izpuščeno. Op. ur.

izhajanje in kolportažo pa je oskrbel nelegalni aparat KPS. »Slovenski poročevalec« je kmalu postal ne samo glasilo Osvobodilne fronte in njen agitator, temveč v veliki meri tudi organizator osvobodilnega gibanja.

Že v tej periodi je dala KPS pobudo za konferenco *Delavske enotnosti Slovenije*. Te konference so se udeležili predstavniki CK KPS, krščansko-socialistične »Jugoslovanske strokovne zveze« in amsterdamskih strokovnih organizacij. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo so se Delavski enotnosti priključili tudi predstavniki socialistov kot politične struje.*

S tem je bila Delavska enotnost Slovenije v vsakem pogledu vzpostavljena. Delavski razred Slovenije se je udeležil osvobodilnega gibanja kot kompaktna celota. Delavska enotnost Slovenije je vstopila v Osvobodilno fronto tako kot celota kakor preko svojih posameznih sestavnih delov. V Ljubljani je bil ustvarjen Glavni odbor Delavske enotnosti Slovenije. Od socialističnih predstavnikov amsterdamskih strokovnih organizacij je vstopil kmalu po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo v Glavni odbor Delavske enotnosti Slovenije *France Svetek* (svoječasni delegat na mednarodni konferenci dela v Washingtonu, sindikalni funkcionar in sekretar, malo pred kapitulacijo Italije prišel na osvobojeno ozemlje, od julija 1942 član Vrhovnega plenuma OF, od kočevskega Zbora odposlanec izvoljeni član Plenuma OF in Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora ter štiridesetčlanske delegacije v AVNOJ, od septembra 1944 član Izvršnega odbora OF).

Predstavniki vodstva socialistične politične stranke niso hoteli niti v Glavni odbor Delavske enotnosti niti v vodstvo Osvobodilne fronte, češ da celotno njihovo vodstvo ni zbrano, ker so Nemci nekatere njegove člane izgnali v Srbijo. Dali pa so pristanek na vse delovanje Delavske enotnosti Slovenije in Osvobodilne fronte ter tudi stopili v njune lokalne organizacije. S tem pa so dejansko likvidirali vsako politično vlogo socialne demokracije, kajti Delavska enotnost se je kmalu razvila — kot bomo videli iz kasnejših poglavij — v popolnoma enotno gibanje.

Na temelju analize Centralnega komiteja KP Jugoslavije je KPS pravilno slutila, da bo fašistična Nemčija v kratkem napadla Sovjetsko zvezo. Zato ji je bilo tudi jasno, da bo skoraj napočil čas, ko bo *oborožena akcija* proti okupatorjem moralno in stvarno mogoča. KPS je zaradi tega že v prvem razdobju Osvobodilne fronte pripravljala osnovne tehnične, organizacijske in kadrovske pogoje za nastop slovenskega partizanstva.

Kar se predaprilskih uradnih političnih strank tiče, je treba poudariti, da so se kmalu po kapitulaciji Jugoslavije njihovi voditelji in bivši oblastniki z banom dr. Natlačenom na čelu šli poklonit Mussoliniju v Rim. OF je njihov postopek podvrgla najostrejši množični kritiki.

* O konferenci omenjenih delavskih skupin leta 1941 nimamo podatkov. Pač pa je bila takšna konferenca, na kateri je bil formiran Odbor Delavske enotnosti, novembra 1. 1942 v Ljubljani — v času, ko je »delavsko gibanje že zdavnaj bilo vodilna sila OF«. Glej članek E. Kardelja Ob desetletnici »Delavske enotnosti« v knjigi »Delavska enotnost 1942—1944«, ponatis, Ljubljana 1954, str. 7—12. Glej tudi podatke prav tam na str. 13, 17 in 148. — Op. ur.

3. Od nemškega napada na Sovjetsko zvezo do prve osvoboditve večjega dela slovenskega ozemlja

Ko je fašistična Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, je napočila druga perioda narodnoosvobodilnega gibanja — razdobje izrazitega množičnega poleta Osvobodilne fronte in oborožene partizanske akcije.

V borbi ruskega naroda in sovjetskih armad so zrle narodne množice v Sloveniji že od vsega početka tvorno in materialno jamstvo za zmago svojega lastnega boja. Napoved ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte o povezanosti z usodo in bodočnostjo Sovjetske zveze je postala živo spoznanje najširših narodnih množic. Slovenijo je zajela izrazita politična aktivizacija v smislu narodnoosvobodilne borbe. V tako imenovani »Ljubljanski provinci« (tisti del Slovenije, ki ga je zasedla Italija 1941) so prodrli politični sestanki skoraj v sleherno vas. Osvobodilna fronta je organizirala svoje okrožne in rajonske odbore, med samimi ljudskimi množicami pa so rasli z neugnano silo terenski odbori OF, bodoči organi nove narodne oblasti.

Množični razmah Osvobodilne fronte je ustvaril podlago za partizanstvo v Sloveniji. Zavedati se je namreč treba, da bi bilo v Sloveniji glede na gostoto prometnih žil in vseh vrst komunikacij ter glede na izredno gostoto nemških in italijanskih okupacijskih posadk partizansko gibanje popolnoma nemogoče, če ne bi imelo krepkega, smotrno ustvarjanega in vodenega množičnega političnega zaledja.

Razen tega niso imele narodne množice v Sloveniji prav nobenih partizanskih tradicij.

Vsega tega se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja zavedalo in se zato že od vsega početka trudilo, da nudi oboroženi partizanski borbi kar najširše politično zaledje. Razvoj je tako prizadevanje v celoti potrdil. Že prve slovenske partizanske skupine, ki so bile zelo maloštevilne in še povsem diverzantskega značaja, so dobile po zaslugi Osvobodilne fronte podporo širokih narodnih množic. Kljub okupacijski vojski, ki je imela v Sloveniji izredno gosto mrežo postojank, hkrati pa pošiljala preko Slovenije svoje številne transporte, so ostale partizanske skupine vsa leta narodnoosvobodilnega boja na svojem ozemlju in se z nadaljnjim razvojem množične borbe tudi same razvile v Narodnoosvobodilno vojsko in Partizanske odrede Slovenije kot sestavni del enotne Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

Ko se je z nemškim napadom na Sovjetsko zvezo pričel izrazit množični polet Osvobodilne fronte, sta CK KPS in Izvršni odbor Osvobodilne fronte znova povabila v Osvobodilno fronto prav vse slovenske skupine in organizacije ne glede na njihovo politično, nazorsko ali tradicionalno opredeljenost. Odklonila sta zvezo edino s tistimi, ki so sodelovali z okupatorji.

Platforma Osvobodilne fronte je bila tedaj naslednja:

1. *Združitev vseh Slovencev in vseh slovenskih skupin, ki hočejo kakorkoli sodelovati v narodnoosvobodilni borbi, v Osvobodilno fronto z namenom doseči osvoboditev in združitev vsega slovenskega naroda. OF ne priznava fašističnega in imperialističnega razkosanja Jugoslavije.*

2. *Osvobodilna fronta si ne postavlja nobenega drugega programa kakor narodno osvoboditev. Vsa vprašanja, ki presegaajo okvir narodne osvoboditve, naj se po osvoboditvi demokratično rešujejo. Skupine, združene v Osvobodilni fronti, ohranijo v okviru splošne discipline Osvobodilne fronte, ki*

predstavlja hkrati splošno narodno disciplino in enotnost, svojo skupinsko autonomijo. Obvežejo se na medsebojno lojalnost. Po osvoboditvi prevzame Osvobodilna fronta oblast kot celota.

3. Vsa podpora oboroženi partizanski akciji.

Proti izigravanju narodnoosvobodilnega boja s strani katerihkoli in kakršnihkoli političnih špekulantov se je KP zavarovala tako, da je *takojšnjo oboroženo akcijo* predlagala na prvo mesto v *akcijskem programu Osvobodilne fronte*.

Razen skupin, ki smo jih že omenili, namreč krščanskih socialistov, »sokolov«, kulturnih delavcev, »Zveze kmečkih fantov in deklet«, »Kmečko delavske stranke«, amsterdamskih sindikatov, socialistov in »Stare pravde«, so se pridružile Osvobodilni fronti v tem razdobju še naslednje skupine:

1. Tako imenovana »ministrska skupina«, ki sta jo predstavljala bivša bana in ministra dr. [Dušan] *Sernec* in dr. [Drago] *Marušič* in v kateri je sodeloval tudi bivši minister [dr. Fran] *Novak*. Ta skupina ni imela nikjer na deželi kake organizacije, omenjeni trije ministri pa so seveda imeli precejšen vpliv in ugled med ljubljanskim meščanstvom kakor tudi drugod po Sloveniji. Na pobudo te skupine je k Osvobodilni fronti pristopilo odtodno Osvobodilno fronto podprlo z denarnimi prispevki in materialnimi sredstvi večje število industrijcev, finančnikov, gospodarstvenikov in večjih trgovcev.

Pristop te skupine je torej tedaj Osvobodilni fronti omogočil odtodno ji olajšal, da je poleg drugih slovenskih družbenih razredov in plasti predstavljala tudi tisto slovensko buržoazijo, ki se ni že takoj po aprilskem zlomu sama od sebe spečala z okupatorjem.

Dr. Sernec je bil svoje čase aktiven univerzitetni profesor in znan klerikalni politik s finančnimi zvezami. Bil je večkrat klerikalni minister v beograjski vladi, leta 1929 pa tudi ban Dravske banovine (Slovenije). S klerikalnim vodstvom se je nato sprl in postal klerikalni disident. Njegov pristop v Osvobodilno fronto je zelo odmeval med katoliškimi krogi, pa tudi med finančniki. Poleg drugih momentov so na njegov pristop v Osvobodilno fronto vplivali njegovi otroci — dve hčerki, ki sta se že v stari Jugoslaviji priključili na univerzi protifašističnemu gibanju študentov, kmalu postali članici Zveze komunistične mladine, kasneje pa tudi članici Partije. Dr. Sernecu jeseni 1941 še ni bila jasna vloga Draže Mihajlovića. Ko so mu jo predstavniki Partije z vseh strani razjasnili, se je dr. Sernec razvil v enega najlojalnejših sodelavcev Osvobodilne fronte. Brez omahovanja je jeseni in pozimi 1942 vzdržal v Ljubljani belogardistično politično ofenzivo, ki je sledila veliki italijanski vojaški ofenzivi. Malo pred kapitulacijo Italije je odšel na osvobojeno slovensko ozemlje. Kljub svoji starosti in težki srčni bolezni se je med nemško ofenzivo jeseni 1943 dobro držal. Na drugem zasedanju AVNOJ je bil imenovan za finančnega poverjenika v Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije, vendar je glede na svojo nesposobnost za pešhojo odtodno za ježo ostal v Sloveniji do poletja 1944. Glede na svoje zdravje in na svojo starost je danes za kako dejansko politično ali upravno delo že popolnoma nesposoben.

Dr. Marušič je za prve svetovne vojne sodeloval v Jugoslovanskem odboru v Londonu, kasneje je bil član in menda celo šef jugoslovanske reparacijske komisije v Parizu. V domovini je politično sodeloval s »kmetijci«, kasneje pa z JNS, s katero pa se je končno sprl. Bil je minister jugoslo-

vanske vlade in menda 1933 ban Dravske banovine. Po poklicu je advokat. Podobno kot Serbec, ...* je imel jeseni 1941 še ...* iluzije v Dražo Mihajloviča. Nato je zapustil mihajlovičevski krog in skupno s Serbecem podprl prehod patriotskih slovenskih aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske na stran Osvobodilne fronte. S tem si je nakopal sovraštvo mihajlovičevcev, ki so ga na začetku 1942 — kot se vse zdi — denuncirali, nakar so ga Italijani internirali. Spomladi 1944 je prišel iz internacije na osvobojeno slovensko ozemlje in je bil na sedežu IOOF, dokler ga ni NKOJ delegiral v Šubašičevo vlado. Dr. Marušič je od poletja 1941 član Vrhovnega plenuma OF.

2. Tako imenovana »Stara SLS«. SLS je kratica za Slovensko ljudsko stranko, se pravi, za znano tradicionalno klerikalno stranko v Sloveniji. Za časa šestojanuarskih diktatur so bile množice SLS, pa tudi del njenih funkcionarjev, v ostri opoziciji na podlagi slovenskega nacionalnega vprašanja v stari velikosrbski Jugoslaviji. Kot je znano, je dr. Anton Korošec podprl velikosrbsko hegemonijo in diktatorske beograjske režime ter vključil SLS v JRZ (Jugoslovanska radikalna zajednica). Del starejših javnih delavcev SLS na čelu z dr. *Antonom Brecljem* (očetom dr. Marjana Breclja) se je temu uprl in se proglasil za »staro«, za »pravo« SLS s federalističnim odnosno avtonomističnim in demokratičnim programom. V stari Jugoslaviji ta »stara« SLS sicer ni mogla odigrati nobene posebne vloge, zelo pa je pridobila na politični teži, dasi ni imela nobene organizacije, po aprilski katastrofi 1941, ki je tudi med klerikalnimi pristaši temeljito razgalila in diskreditirala oficialno klerikalno politiko. Če hočemo vlogo »stare« SLS kljub njeni organizacijski neznatnosti pravilno razumeti, si je treba biti na jasnem, kaj se je s tradicionalnim slovenskim klerikalnim taborom zgodilo po aprilski katastrofi 1941. Vsi njegovi vidni oficialni predstavniki in bivši oblastniki, ki so ostali v domovini, so se spečali z okupatorjem takoj ob njegovem prihodu, torej še pred prvim poletom narodnoosvobodilnega gibanja, in se s tem med pretežno večino slovenskih narodnih množic temeljito diskreditirali. Že tedaj je bilo očitno, da ne bodo mogli v bodočem slovenskem javnem življenju odigrati nobene vloge več. Drugi del bivših voditeljev in oblastnikov je emigriral v London. Kako se je ta diskreditiral, je znano. Edine grupacije iz starega klerikalnega tabora, ki so bile še sposobne, da igrajo v bodočem slovenskem političnem življenju svojo vlogo, so torej ostale: krščanski socialisti, stara SLS in pa klerikalni krog univerzitetnega profesorja dr. [Andreja] Gosarja. Jasno je, da je bilo za Osvobodilno fronto izredno važno pridobiti te skupine, če je hotela v vsakem pogledu predstavljati narodno enotnost v boju proti okupatorju in zagotoviti tak svoj razvoj, kakršen se je v treh odnosno štirih letih narodnoosvobodilnega gibanja dejansko izvršil.

Kot smo že povedali, so krščanski socialisti in stara SLS pristopili v Osvobodilno fronto in se v njenem razvoju — o čemer bomo še govorili — tudi stopili v *enotno* gibanje Osvobodilne fronte. Gosarjev krog se je vsem vabilom za vstop v Osvobodilno fronto izmikal in zavzel od vsega začetka tako imenovane »sredinske« pozicije. Narodnoosvobodilna borba »sredinskih« pozicij v boju proti okupatorju seveda ni dovoljevala in tako je logika dogajanja in razvoja prisilila dr. Gosarja in njegov krog na belogardistične pozicije, na pozicije sodelovanja z okupatorjem, kar se je dejansko prvič zgodilo

* Izpuščeno. Op. ur.

že jeseni 1942. S tem pa se je tudi Gosarjev krog izločil iz slovenskega javnega življenja in danes n. pr. ne pomeni ničesar več v nobenem pogledu. Njegovo izločitev je Osvobodilna fronta pospeševala tako, da ga je v svoje vrste vse do 15. septembra 1944 — *pozivala*, s tem pa tudi temeljito med množicami diskreditirala, ker se pač ni hotel pozivom odzvati, temveč se je znašel na okupatorskih pozicijah.

Ves razvoj Osvobodilne fronte pomeni torej tudi globoko preobrazbo slovenskega političnega življenja. Stari klerikalni tabor kot tak, ki se je zdel večasih nepremagljiv, je izginil. Njegove množice so danes v Osvobodilni fronti, patriotski del njegovega bivšega vodilnega kadra se je stopil v *enotno* politično gibanje Osvobodilne fronte, hkrati pa daje Osvobodilni fronti legitimacijo, da predstavlja tudi slovensko politično preteklost in katoliške politične tradicije, bivši klerikalni oblastniki in uradni strankarji so se onemogočili zaradi svojega sodelovanja z okupatorjem.

Dr. *Anton Breclj* je bil eden izmed najuglednejših ljudi v katoliških krogih. Z Osvobodilno fronto je sodeloval od poletja 1941 pa do svoje smrti jeseni 1943. Bil je tudi član Vrhovnega plenuma OF. Ob težjih situacijah in preokretih je sicer močno omahoval, toda jeseni 1942, ko je preživljala Osvobodilna fronta zaradi hudih vojaških udarcev velike italijanske ofenzive svojo prvo resno politično krizo, je v celoti podprl poziv Izvršnega odbora na enotnost. Poleti 1943 je prišel na osvobojeno ozemlje na razgovor, nato se ponovno vrnil v Ljubljano, kjer je razkrinkoval klevete proti Osvobodilni fronti. Tik pred kapitulacijo Italije je odšel na Primorsko, kjer je bil priča splošni narodni vstaji ob italijanski kapitulaciji. Kmalu po svojem povratku je v Ljubljani umrl. Belogardisti in visoki ljubljanski kler so sicer sumili, da je dr. Anton Breclj sodeloval v Osvobodilni fronti, toda iz političnih taktičnih razlogov so mu priredili svečan pogreb, češ da je bil eden najuglednejših katoliških mož. V istem času pa je izšla osmrtnica Izvršnega odbora, v kateri je bilo med drugim oznanjeno, da je bil dr. Anton Breclj član Vrhovnega plenuma OF. Bil je to izredno hud politični udarec za belogardistične klerikalne kroge, ki so pričeli sedaj na pokojnega Breclja zlivati golide gnojnice.

3. *Skupina aktionih oficirjev bivše jugoslovanske vojske.* Italijanski okupatorji so večino aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske izpustili iz ujetništva in jim na častno besedo o lojalnosti do italijanske okupacijske oblasti dali tudi penzijo. Večina teh bivših oficirjev jugoslovanske vojske je sedaj brez dela posedala po ljubljanskih kavarnah in kovala načrte za »osvoboditev«, ne da bi seveda kakorkoli resno začela z oboroženo borbo. Politično pa ti oficirji niso bili povsem brez pomena, temveč so imeli prvič vsaj nekaj vpliva na malomeščanstvo in druge sredinske plasti naroda, drugič so predstavljali objektivno rezervo za eventualne Mihajlovičeve oddelke v Sloveniji, tretjič so že začeli širiti legende o Mihajloviću, ki so jih slišali po londonskem radiu, in četrtič so bili potrebni oboroženemu partizanskemu gibanju vsaj tisti med njimi, ki so posedovali strokovno znanje in bili pripravljeni prej ali slej oditi v partizanske oddelke. Osvobodilna fronta se je na pobudo Komunistične partije zato lotila političnega dela med njimi in njihovi skupini dala tudi predstavnika v svojem Vrhovnem plenumu. Ta predstavnik je bil v začetku kapetan [Socerb] *Božič*, ki pa se je kmalu pasiviziral, bil nato interniran od Italijanov in po kapitulaciji Italije prišel na osvo-

bojeno slovensko ozemlje, kjer je vstopil v NOVJ. Sedaj je menda major NOVJ. Oficirski skupini so bili tedaj še v celoti priključeni tudi tisti oficirji, ki so se kasneje razkrili kot zavestni Mihajlovičevi agenti. Kasneje se je izvedelo, da je dal Mihajlovič svojim agentom v Sloveniji direktivo, naj ne razbijajo v začetku Osvobodilne fronte, ker bi bilo kaj takega spričo njene vsenarodnosti nemogoče, pač pa naj se skušajo vtihotapiti na njene politične, organizacijske, obveščevalne in vojaške položaje. V oficirski skupini so bila tudi precejšnja trenja med nižjimi in višjimi oficirji. Nižji oficirji so višjim očitali krivdo za aprilsko katastrofo, višji pa nižjim pomanjkanje strokovnega znanja in nesposobnost, da »vodijo oboroženo borbo«.

Glavnemu partizanskemu štabu za Slovenijo sta od aktivnih oficirjev svoje neposredno sodelovanje ponudila dva: generalštabni polkovnik *Jakob Avšič* (sedaj generallajtnant NOVJ) in major *Karel Novak*. Oba sta zahtevala svojo kooptacijo v Glavni štab. Major Karel Novak se je zdel Osvobodilni fronti in Komunistični partiji že takoj na začetku sumljiv. Predstavnikom Centralnega komiteja je namreč izjavil, da nima prav nobenega smisla organizirati *Narodnoosvobodilne* vojske, temveč da je treba v Sloveniji kratko in malo organizirati *Rdečo* vojsko. Polkovnik Avšič je izgledal kot patriotično nastrojen oficir, ki ga boli aprilaska katastrofa... * Oba oficirja, Avšič in Novak, sta imela neposredno zvezo z zgoraj obravnavano »ministrsko skupino«, namreč s Sernecem in dr. Marušičem.

V Sloveniji tedaj še ni bilo nič znanega o Mihajlovičevem napadu na partizane v Srbiji. Londonski radio je iz dneva v dan pel slavo Mihajloviču, Osvobodilna fronta je motrila to propagando z nezaupanjem in jo je tudi po svoje izpodbijala, ni pa še imela nobenih faktov, na osnovi katerih bi bila lahko začela odkrito in ostro kampanjo proti Mihajloviču. Prav tedaj je prišla po londonskem radiu vest, da je jugoslovanska londonska vlada povišala Mihajloviča v generala in mu poverila vrhovno komando vseh jugoslovanskih oboroženih sil. Dr. Marušič je že drugi dan potkal predstavnika CK Partije in predlagal, naj pošlje Osvobodilna fronta k Mihajloviču polkovnika Avšiča in majorja Novaka. Izvršni odbor je ta predlog odbil, hkrati pa izjavil, da nima ničesar proti, če pošlje »ministrska skupina« k Mihajloviču oba oficirja z nalogo poizvedb in informacij ter brez kakršnihkoli obveznosti za Osvobodilno fronto. »Ministrska skupina« je to tudi storila in poslala oba oficirja preko Beograda k Mihajloviču. Ko sta bila oficirja že na povratku, je prejel Izvršni odbor pismo Vrhovnega štaba, da je Mihajlovič kljub dogovoru o sodelovanju in kljub partizanski lojalnosti napadel partizane na nemški strani. *Takoj nato — to je bilo jeseni 1941 — je Izvršni odbor organiziral množično politično kampanjo proti Mihajloviču. Ta kampanja je v celoti uspela. Mihajlovičevi pristaši so sicer trdili, da pismo Vrhovnega štaba laže, ostali pa so ves čas v defenzivi in je omenjena kampanja predstavljala za Mihajloviča v Sloveniji naravnost katastrofalen politični poraz. Kakih oboroženih oddelkov pa Mihajlovič v Sloveniji takrat sploh še ni imel.*

Medtem sta se od Mihajloviča vrnila oba oficirja, Avšič⁹² z Mihajlovičevo poverilnico, da je Mihajlovičev komendant za Slovenijo, Novak pa s poverilnico, da je načelnik Avšičevega štaba. Ko sta prišla v Ljubljano, je bila

* Izpuščeno. Op. ur.

kampanja proti Mihajloviću ravno na višku. »Ministrska skupina« in Avšič sta se opredelila...* za smer Osvobodilne fronte proti Mihajloviću, major Novak pa se je razkril kot navaden Mihajlovičev agent. V tem času je OF tudi odkrila, da je vzdrževal Novak zveze z majorjem Wurzbachom, ki je bil že v stari jugoslovanski vojski gestapovski špijon. Major Novak se je v nadaljnjem razvoju pokazal kot najhujši Mihajlovičev krvnik v Sloveniji.

S polkovnikom Avšičem je Izvršni odbor napravil kmalu po njegovem povratku sporazum, ki je obsegal naslednje točke:

1. Osvobodilna fronta poverja Avšiča, da zbira zanjo bivše aktivne oficirje jugoslovanske vojske. Koga od oficirjev, ki jih zbere Avšič, sprejme v partizanske oddelke, odloča Izvršni odbor Osvobodilne fronte.

2. Polkovnik Avšič prizna, da predstavljajo na slovenskem ozemlju edino narodno vojsko partizanski oddelki in Narodna zaščita Osvobodilne fronte (prehodna množična vojaška organizacija Osvobodilne fronte, o kateri bomo še govorili) ter da bi bilo organiziranje kakršnekoli druge vojske pod kakršnokoli drugo firmo zločin nad slovensko narodno enotnostjo in uvod v bratomorno klanje.

3. Vsa oficirska skupina se podvrže kratkim političnim tečajem, ki bodo obravnavali vojaške in politične vzroke aprilske katastrofe in vojaške nesposobnosti bivše jugoslovanske vojske.

Mihajlovičevci so polkovnika Avšiča zaradi tega sporazuma, pri katerem je sodelovala tudi »ministrska skupina«, obsodili na smrt. Avšič se je nato umaknil v ilegalnost, kasneje odšel na partizanski teren, postal član Glavnega štaba za Slovenijo in namestnik komandanta. Od zime 1942 je član Partije.

Iz oficirske skupine v Osvobodilni fronti je ob tej priliki izstopilo samo kakih deset neposrednih Mihajlovičevih agentov. Osemdeset oficirjev se je začelo udeleževati političnih tečajev, ki jih je predvidel sporazum Izvršnega odbora s polkovnikom Avšičem, nekaj jih je kmalu nato odšlo na partizanski teren, večina pa jih je bila interniranih. Italijani so namreč medtem zaslutili, v kakšni smeri gre razvoj med bivšimi aktivnimi oficirji jugoslovanske vojske, ki so jim plačevali penzijo, ter so jih kratko in malo vse internirali.

4. *Skupina prostovoljcev ob aprilskem nemško-italijanskem napadu na Jugoslavijo.* To skupino so predstavljali predvsem tisti univerzitetni študentje prostovoljci, ki so jih ob aprilskem napadu na Jugoslavijo kot prostovoljce organizirali razni nacionalistični krogi. V začetku je delala ta skupina zaradi svoje nediscipliniranosti in heterogenosti precej preglavic, kasneje se je ob izločitvi nekaterih razbijačev povsem disciplinirala in v teku razvoja v glavnem prešla pod vpliv Zveze komunistične mladine.

5. *Skupina štajerskih emigrantov.* Na ozemlje, ki so ga okupirali Italijani, je pribežala množica Štajercev pred nemškim preganjanjem, ki je bilo še hujše od italijanskega. V glavnem so se ti emigranti vključili v Osvobodilno fronto. Skupino je predstavljal mariborski odvetnik in pisatelj *dr. Makso Snuderl* (od italijanske okupacije na osvobojenem ozemlju, član SNOS in od septembra 1944 Izvršnega odbora OF, predsednik Komisije pri Predsedstvu SNOS za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev).

* Izpuščeno. Op. ur.

6. *Društvo slovenskih dobrovoljcev (na strani antante) iz prve svetovne vojne.* Njegov predstavnik v Osvobodilni fronti je ves čas njegov predsednik profesor [Josip] Jeras (član SNOS in Predsedstva AVNOJ, od septembra 1944 član Izvršnega odbora OF, od oktobra 1944 član Partije.)

7. *Vrsta drugih kulturnih, športnih, ženskih in poklicnih organizacij ter društev.*

Razen narodnih izdajalcev, s katerimi Osvobodilna fronta ni mogla imeti opravka, so ostale še tri skupine, ki so prihajale v poštev v slovenskem političnem življenju. Te skupine so bile: *katoliški krog univerzitetnega profesorja dr. Gosarja, tako imenovana »Mlada JNS«* [Jugoslovanska nacionalna stranka] in *»Samostojna demokratska stranka«* [SDS].

Niti ena od teh treh skupin ni imela kakšne pomembnejše organizacije niti ne trenutnega širšega političnega vpliva. Bile so pa politično važne toliko, kolikor so v neki meri predstavljale slovensko politično tradicijo (zlasti katoliški krog dr. Gosarja).

Dr. Gosarja je Korošček naslednik *dr. Kulovec* označil pred svojo smrtjo (dr. Kulovec je bil ubit ob priliki nemškega bombnega napada na Beograd aprila 1941) za slovenskega klerikalnega voditelja. Dr. Natlačen (član klerikalnega vodstva, pred zlomom stare Jugoslavije ban Dravske banovine, kapitulant in belogardist, likvidiran kot narodni izdajalec oktobra 1942) ni hotel priznati Kulovčeve oporoke, temveč je proglasil sebe za klerikalnega voditelja po Kulovčevi smrti. Med vodilnimi katoliškimi krogi v Sloveniji je imel dr. Gosar kolikor toliko vpliva. Od njegovega pristopa oziroma nepristopa v Osvobodilno fronto je bilo v veliki meri odvisno, ali se bo belogardistična klerikalna reakcija po kapitulaciji Jugoslavije in prvem poletu Osvobodilne fronte zbrala prej ali kasneje oziroma ali ji bo uspelo prej ali kasneje nastopiti z oboroženimi oddelki na strani italijanskega okupatorja proti Osvobodilni fronti in partizanskim enotam. Prav zaradi tega si je Osvobodilna fronta močno prizadevala pridobiti zase tudi dr. Gosarja in njegov katoliški krog. Dr. Gosar sam po sebi je izrazito oprezen človek, ki se je bal že po svoji naturi vsakega odločilnega koraka. Formalno se je proglašal za demokrata, dejansko pa je nastrojen zelo reakcionarno in je tudi avtor raznih reakcionarnih socioloških teorij. Svoje čase so imele njegove sociološke teorije in njegova razlaga papeževih tako imenovanih »socialnih« okrožnic precejšen vpliv na krščanskosocialistično delavstvo in demokratične katoliške intelektualce, že pred zlomom stare Jugoslavije pa se je ta vpliv skoraj povsem razblinil. Po jugoslovanski kapitulaciji je bil Gosarjev intimus gimnazijski in bogoslovni profesor *dr. Šolar*, zelo inteligenčen in med katoliškimi krogi vpliven človek, po svoji politični in osebni naturi intrigant in špekulant, ki se je navzven proglašal za demokrata, dejansko pa je vseskozi reakcionar.

Predstavniki Osvobodilne fronte in tudi predstavniki njenega Izvršnega odbora oziroma Centralnega komiteja Partije so imeli v tem razdobju Osvobodilne fronte večkrat osebne razgovore z dr. Gosarjem in dr. Šolarjem. Vabili so njuno skupino v Osvobodilno fronto. Gosar in Šolar sta se vabilom Osvobodilne fronte ves čas dosledno izmikala, zavzela »sredinske« pozicije, dejansko pa začela že takrat širiti proti Osvobodilni fronti in zlasti proti Komunistični partiji najbolj strupena obrekovanja. Konec leta 1942 oziroma v začetku leta 1943 so imeli predstavniki Izvršnega odbora zadnjikrat nepo-

sreden osebni razgovor z Gosarjem in Šolarjem. Takrat so predstavniki Izvršnega odbora izjavili Gosarju in Šolarju naslednje: »Danes smo priča silnemu poletu našega narodnoosvobodilnega gibanja. Bela garda, ki že odkrito denuncira in celo že vrši skupno z Italijani preiskave pri naših ljudeh, si ob moralno političnem pritisku tega poleta še vedno ne upa nastopiti z oboroženimi oddelki. Ne dvomimo, da se bo okupatorski pritisk še zaostрил, kajti sedanja situacija postaja za italijanskega okupatorja povsem nevdržna. Tudi o tem ne dvomimo, da se bo zaradi poostrenega okupatorjevega pritiska del slovenskih narodnih množic, ki nam sedaj sledi, trenutno zamajal. Tedaj bo nastal položaj, ko bo bela garda lahko vzpostavila svoje oborožene oddelke. Vaš vstop v Osvobodilno fronto in vaš vpliv med uglednimi katoliškimi krogi bi lahko že danes bistveno zožil možnost bodočega nastopa bele garde. Če tega ne boste storili, boste nosili vso odgovornost za poskus državljanske vojne, ki pa — to poudarjamo — ne bo državljanska vojna z naše strani, kajti mi predstavljamo in bomo dosledno predstavljali *narod*, temveč bo oboroženo narodno izdajstvo na strani okupatorja. Ne dvomimo, da ga bomo premagali, toda nadaljnje posledice pripišite svojemu ravnanju.« Kljub temu sta Gosar in Šolar odklonila vstop v Osvobodilno fronto. Izjavila sta, da sicer »predvidevata državljansko vojno v Sloveniji«, da bodo po njunem prepričanju izšli iz take »državljske« vojne kot zmagovalci »rdeči«, da pa v Osvobodilno fronto vendarle ne moreta vstopiti.

Gosar in Šolar sta se odslej s tako imenovanih »sredinskih« pozicij borila proti Osvobodilni fronti. V njun krog so se infiltrirali odkriti belogardisti, povezani z italijanskim okupatorjem. Kljub temu Osvobodilna fronta ni prenehala vse do 15. septembra 1944 pozivati Gosarjevega kroga v svoje vrste. Pozivala ga je tako vztrajno iz naslednjih razlogov: 1. ker se je »sredina« frontalno borila proti narodni emotnosti, utelešeni v Osvobodilni fronti, je smatrala Osvobodilna fronta za potrebno, da ma tako frontalno borbo odgovarja s svojimi pozivi na enotnost, ki so »sredino« med narodnimi množicami razkrinkovali in tudi dejansko razgalili; 2. Osvobodilna fronta si je hotela med narodnimi množicami pridobiti moralno politični kapital, da je skušala slehernemu omogočiti sodelovanje v vsenarodni osvobodilni borbi proti okupatorju, in da je torej pasivnost odnosno neposredno narodno izdajstvo izključna krivda omahljivcev in narodnih izdajalcev, ne pa krivda Osvobodilne fronte ali kakršnegakoli njenega nezadostno taktnega in taktičnega ravnanja.

Ko je jeseni in pozimi 1942 doživljala Osvobodilna fronta prvo resnejšo krizo, ki je sledila veliki okupatorski ofenzivi na slovensko partizanstvo, je Gosarjev krog z ostalo »sredino« vred (o kateri bomo še govorili v naslednjem) bolj ali manj odkrito prestopil na pozicije bele garde in okupatorja. Nastop oboroženih narodnoizdajalskih oddelkov je proglašal za upravičeno obrambo pred »partizanskim divjanjem«. Meja med tako imenovano »sredino« in odkritimi sodelavci okupatorja se je tedaj očitno zabilasala. Kasneje, ko je Osvobodilna fronta prebolela svojo prvo resnejšo krizo in prešla v nov ofenzivni polet, je Gosarjev krog znova poizkušal zaigrati vlogo »sredine«, pri čemer pa je seveda še zmeraj dosledno odklanjal podporo narodnoosvobodilnemu gibanju. Sedaj, leta 1944, po vseh notranjih in mednarodnih uspehih jugoslovanskega narodnoosvobodilnega

gibanja, bi bil verjetno tudi Gosarjev krog pripravljen paktirati z Osvobodilno fronto, pač z namenom, da rešuje svojo in belogardistično izgubljeno bitko in da prenese borbo proti Osvobodilni fronti z odkritega bojišča v vrste same Osvobodilne fronte. Gosarjev krog danes ne predstavlja nikogar več razen Gosarja, Šolarja in peščice drugih katoliških »sredincev«. Osvobodilna fronta se proti »sredini« namreč ni borila samo s pozivanjem »sredine« v svoje okrilje, temveč tudi s tem, da je »sredinsko« neprestano izmikanje med narodnimi množicami dosledno razkrinkovala. Zato je bilo mogoče, da je Osvobodilna fronta po 15. septembru, znanem Titovem datumu za narodne izdajalce, proglasila, da odklanja tudi možnost za kakršnokoli nadaljnje paktiranje s »sredinskimi« špekulanti.

Objektivna razvojna linija »sredine« poteka torej nekako takole: ob prvem veličastnem in mogočnem poletu Osvobodilne fronte je »sredinsko« drugo železo reakciji nujno potrebno zaradi njenega frontalnega boja proti narodni enotnosti; brž ko doživi Osvobodilna fronta pod okupatorjevimi udarci prvo resnejšo krizo, se meja med odkrito belo gardo in »sredino« pravič očitno zabriše; v nadaljnjih peripetijah se poskuša bivša »sredina« iz taktičnih razlogov sicer izviti iz belogardističnega objema, toda logika in zakonitost dogajanja pa tudi okupator, ji tega ne dovolijo več, dejansko se pogreza globlje in globlje; tik pred končno zmago Osvobodilne fronte postane »sredinsko« drugo železo, ki je to pot pravič pripravljeno, da se »razgreje« na ognjišču Osvobodilne fronte, vsej reakciji — zadnja bilka rešitve.

Tako imenovana »Mlada JNS« je predstavljala mlajše kroge v bivši fašistični JNS, ki jo je aprilsko razsulo vrglo popolnoma ob tla: »Mlada JNS« se je seveda izdajala za »demokratično«, ob vsaki priliki pa je zagovarjala velikosrbsko hegemonijo in diktatorske režime v stari Jugoslaviji in v osvobodilni borbi odklanjala oboroženo akcijo proti okupatorju ter prolašala Mihajlovića za jugoslovanskega narodnega voditelja. Najvidnejši predstavniki »Mlade JNS« so v tem razdobju Osvobodilne fronte bili *Andrej Uršič, Juvan in izredni univerzitetni profesor dr. Bajič*. Osvobodilna fronta je povabila v svoje vrste tudi »Mlado JNS«. »Mlada JNS« je v začetku na poziv Osvobodilne fronte pristala, ker se je pač zavedala silnega narodno-osvobodilnega poleta slovenskih množic, je pa kasneje brez kakršnegakoli tudi zgolj formalnega razloga sodelovanje odpovedala. Zavzela je najprej »sredinske« pozicije, ki se jim ni hotela odreči, čeprav je pri njej intervenirala zgoraj obravnavana »ministrska skupina« (osebno preko dr. Marušiča in ministra Novaka), kasneje pa se spečala z okupatorjem.

»Mlada JNS« je imela najtesnejše zveze s tistimi aktivnimi oficirji, ki so bili odkriti Mihajlovićevi agenti znotraj »oficirske skupine«. Večina »Mlade JNS« se je že poleti 1942 odločila skupno z Mihajlovićevimi oficirji za denunciranje okupatorjem in je kasneje povsem prešla na sodelovanje z okupatorji — tako italijanskimi kakor nemškimi.

Politična kampanja proti Mihajloviću je razbila tudi »Mlado JNS«. Kar je bilo v nacionalističnih vrstah poštenega, se je pridružilo »Sokolu«, ki je sodeloval — kot smo že naglasili — od vsega začetka dosledno v Osvobodilni fronti.

Tretja skupina, ki je ni uspelo v celoti pritegniti v Osvobodilno fronto, je bila »Samostojna demokratska stranka«. Samostojna demokratska stranka še v predaprilski Jugoslaviji ni predstavljala pomembne politične struje

v Sloveniji. Po aprilski katastrofi pa so jo poleg nekaterih njenih ljudi na terenu tvorili samo še ljudje z njenega vodstva. Osvobodilna fronta je tudi njo povabila v svoje vrste. Polovica njenega vodstva z *dr. Šnuderlom* (hkrati predstavnikom štajerskih emigrantov) in *dr. Černejem* (prišel po italijanski kapitulaciji na osvobojeno slovensko ozemlje, član SNOS, načelnik Odseka za izgradnjo narodne oblasti pri Predsedstvu SNOS, od septembra 1944 član Izvršnega odbora OF, lojalen sodelavec OF in simpatizer KP) na čelu se je odločila za pristop v Osvobodilno fronto in tako dobila tudi svojega predstavnika v Vrhovnem plenumu OF, druga polovica pa je prešla z advokatom *dr. Šukljetom* na čelu najprej na »sredinske« pozicije, kasneje pa v sodelovanje z okupatorjem. Prvi polovici so sledili tudi vsi pristaši SDS na terenu.

V OF se je torej združilo preko dvajset različnih političnih, kulturnih in drugih skupin in organizacij. OF je zato tudi s formalne plati postala edina upravičena predstavnica slovenskega naroda.

Ker je OF neugnano rasla v širino in globino, so poskusili politični špekulanti razbiti borbeno slovensko narodno enotnost tako, da so vnašali v osvobodilno gibanje najrazličnejše »načrte za bodočnost« ter se trudili zanetiti papirnato diskusijo, ki naj bi izpodrinila dejansko oboroženo osvobodilno borbo. KPS in druge ustanovne skupine OF so take poskuse odločno pobijale. Dosegle so, da so se vse v OF vključene skupine zedinile na stališču, naj vprašanja, ki presegaajo okvir narodne osvoboditve, rešuje po osvoboditvi in med samim osvobodilnim bojem pristna demokracija.

Petokolonska reakcija, ki so ji načelovali *Natlačen, Ehrlich, Pucelj in drugi izdajalci*, se je trudila zavreti osvobodilno gibanje med srednjimi sloji. Zato je prikazovala OF kot izrazito komunistično tvorbo, vse sodelavce KPS pa kot ljudi, ki jim bo KPS pripravila »usodo Kerenskega«. Petokolonska reakcija bi bila rada razbila enotnost osvobodilne borbe z razvneljanjem razrednega boja. KPS je ta poskus preprečila. Razkrinkala je namene petokolonske reakcije in njeno izdajstvo, podsetorila je svoje napore za borbeno narodno enotnost, svojim sodelavcem v OF pa z dejanskim primerom na vsakem koraku dokazovala svojo lojalnost.

Tretja metoda, s katero so poskusili protiljudski elementi izpodkopavati Osvobodilno fronto, je bila agitacija za *Dražo Mihajlovića*. To je bilo takrat, ko Mihajlovićevi zločini slovenskemu narodu še niso bili znani in ko je Mihajlović še marsikje v Sloveniji veljal za narodnega junaka. Bilo je to v jeseni 1941. Kot smo že omenili, je OF tedaj organizirala množično politično borbo, da razkrinka Mihajlovića in namene, ki so jih imeli z njim protiljudski in protinacionalni bivši oblastniki. Slovenski narod je skoraj enodušno obsodil Mihajlovićevo izdajstvo. Na stotine in stotine resolucij, ki so žigosale Mihajlovića, je jeseni 1941 prihajalo na Izvršni odbor OF. Mihajlovićevi poskusi, da si ustvari v Sloveniji svoje oddelke, so klavrno propadli. Pošteni slovenski oficirji so Mihajlovića odklonili in se opredelili za Osvobodilno fronto. Okupatorji so jih zato poslali v konfinacijo, kolikor niso prej. odšli na partizanski teren. Mihajlovićevim agentom majorju *Karlu Novaku, Debelaku, Vošnjaku, Strniši in drugim izdajalcem*, ki so pljunili na svojo oficirsko in patriotično čast, se je posrečilo osnovati bedne tolpe »redne jugoslovanske vojske« šele leto dni kasneje, po ofenzivi 60.000 Italijanov in 20.000 Nemcev. Okupatorji so bili sedaj tisti, ki so za »redno jugoslovansko vojsko« nasilno mobilizirali najbolj zastale ljudske elemente. »Redna

jugoslovanska vojska « Draže Mihajlovića je v Sloveniji dobila ime »Milizia volontaria anticomunista«.

Borba, ki jo je konec 1941 in na začetku 1942 OF politično bojevala proti Mihajlovičevemu vplivu v Sloveniji, je sprožila med slovenskim narodom vrsto vprašanj in zahtevala, da jih OF razčisti. Ta borba je že tedaj razkrinkala velikosrbske hegemonistične tendence v londonski jugoslovanski vladi, po drugi plati pa slovenskim narodnim množicam razjasnila, da se bo slovenska reakcija odločila tudi za skrajni separatizem in razne habsburgovske srednjeevropske koncepcije, če ji le bosta dovoljevali mednarodna in domača politična situacija. Sad te borbe je bila tudi formulacija tretje izmed temeljnih točk OF, ki jo je plenarna seja Vrhovnega plenuma OF konec 1941 takole oblikovala: »Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti južnoslovanskih narodov, ne priznava Osvobodilna fronta razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slodo in enotnost njenih narodov. Hkrati stremi k povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.«

Osvobodilna fronta se je že v tem času izkazala kot edina pristna jugoslovansko usmerjena sila na Slovenskem. Jugoslovanska zasnova je prvič med Slovenci dobila jasno in povsem napredno smer, povezano z borbo za narodno enakopravnost in za narodno pravico do samoodločbe.

Četrta metoda, s katero je poskusila petokolonska reakcija razbiti borbena narodno enotnost, je bil njen napor, razdeliti po svobodi hrepeneče Slovence na tiste, ki »so za London« in na tiste, ki »so za Moskvo«. OF je tako delitev preprečila s poudarkom, da je zaveznica skupnega zavezniškega tabora Sovjetske zveze, Velike Britanije, Severne Amerike in vseh drugih svobodoljubnih narodov ter držav. Podčrtala je, da ni niti »ekspONENT Moskve« niti »ekspONENT Londona«, da pa je predstavnica slovenskega naroda. Hkrati je kot predstavnica enega najmanjših slovanskih narodov naglasila, da usodo svojega naroda veže na usodo velikega in slovanskega ruskega naroda ter da je naslonitev na Sovjetsko zvezo za slovenski in vse druge južnoslovanske narode jamstvo narodne osvoboditve in trajne narodne svobode.

V razdobju, ko je bojevala politični boj proti Mihajlovičevemu vplivu v Sloveniji, je zajela Osvobodilna fronta najširše slovenske narodne množice. Njeni terenski, rajonski in okrožni odbori so prav povsod delovali. Slovenski narod je sabotiral odredbe okupatorjev in izpolnjeval navodila Izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Po vsej Sloveniji so se vršile množične sabotáže v tovarnah, na železnicah, v avtobusnem prometu, v elektrarnah, na telefonskih in telegrafskih centralah ter napravah, v uradih, v vseh javnih institucijah.

Kmetje so množično skrivali pridelke pred okupatorjem. Dan na dan se je večala naklada letakov in časopisov proti okupatorju. Partizanske enote, plod vse narodnoosvobodilne borbe in njenega političnega zaledja, so se kljub pomanjkanju partizanske tradicije zadovoljivo množile in vse drznejše nastopale po vsej Sloveniji. Slovenski narod je Osvobodilni fronti prostovoljno plačeval narodni davek. Samo v Ljubljani je Osvobodilna fronta nabrala mesečno po 400.000 lir za narodni davek. Ljubljanske ulice so bile vsako noč potresene z letaki Osvobodilne fronte, dobesedno vse hiše so bile popisane z gesli osvobodilne borbe.

Moški, ki še niso šli v partizane, so vstopali v Narodno zaščito. Narodno zaščito je Osvobodilna fronta osnovala kot prehodno množično vojaško organizacijo, ki naj postane množični izvor za partizansko rekrutacijo. Po vzorcu Mihajlovičevega eksperimenta v Srbiji, ki je Srbe »rekrutiral« v nekakšno vojsko s tem, da jih je »včlanjeval«, me da bi jih pošiljal v borbo, so mihajlovičevci tudi v Sloveniji poskusili osnovati tako papirnatu armado. Osvobodilna fronta je z Narodno zaščito tak poskus v celoti paralizirala. Narodna zaščita je opravljala množično sabotazo, množično obveščevalno službo, razoroževala je okupatorske vojake in oficirje, njeni člani so postopno prehajali v partizanske enote.

Hkrati je OF organizirala svojo *Varnostno in obveščevalno službo (VOS)*, ki je neusmiljeno zasledovala in trebila petokolonce. Justifikacije petokoloncev so se 1941 in 1942 v Ljubljani dogajale ob belem dnevu, kar je silno dvignilo narodno moralo, med belogardistične izdajalce pa zasejalo tak strah in trepet, da so začeli emigrirati v Italijo. Razen justifikacij so organi Varnostne in obveščevalne službe vršili kljub okupatorjevi oblasti pri petokoloncih tudi hišne preiskave. Iz okupatorskih ječ so reševali žrtve narodnoosvobodilne borbe.

Za vsenarodni množični polet Osvobodilne fronte v tem razdobju je bilo značilno, da je Osvobodilni fronti uspelo v »Ljubljanski provinci« (Sloveniji, okupirani po Italiji) vključiti celo večino bivšega jugoslovanskega policijskega in žandarmerijskega aparata, ki je prešel v okupatorjevo službo, v resnici pa dajal Osvobodilni fronti vse podatke, ki so ji bili potrebni.

V tem času je Osvobodilna fronta prirejala tudi množične plebiscite s tem, da je proglasila ob določenih večernih urah v znak manifestacije ali demonstracije odsotnost z ulic. Prvi tak proglas je bil objavljen za 29. oktober 1941 (obletnica osvoboditve Slovenije izpod avstro-ogrskega jarma). Tako v Ljubljani in drugih mestih, ki so jih okupirali Italijani, kakor v večini mest, ki so jih okupirali Nemci, ni bilo ob določeni uri na cesti nobenega Slovenca. Prvi plebiscit je torej v celoti uspel. Drugi plebiscit je Osvobodilna fronta proglasila za 1. december 1941 (obletnica ustanovitve Jugoslavije). Tudi to pot je odsotnost z ulic v celoti uspela. Nato je začela petokolonska reakcija širiti vesti, da sta se oba plebiscita posrečila samo zaradi tega, ker je Osvobodilna fronta izkoristila dva tradicionalna narodna praznika. Zato je Osvobodilna fronta proglasila tretji plebiscit — 2. februarja* 1942 — kot proslavo žrtev narodnoosvobodilne borbe. Tudi to pot ni bilo na ulicah nobenega Slovenca. Ta tretji plebiscit je torej pomenil sijajno zmago Osvobodilne fronte. Nato je Osvobodilna fronta proglasila še četrti plebiscit — dan *veseslovanske vzajemnosti*. Že teden dni pred plebiscitom so bile vse hiše po Ljubljani in drugih mestih popisane s slovan-skimi parolami, z gesli za veliki ruski narod, za Stalina, za Sovjetsko zvezo, Rdečo armado itd. Okupatorjev se je polastila silna nervoza. Pomagali so si tako, da so za teden dni proglasili policijsko uro že ob treh popoldne.

Ilegalne tiskarne Osvobodilne fronte so se v tem razdobju izredno razvile. V Ljubljani so izhajali tiskani časopisi, letaki in revije. Razen tega so cinkografije Osvobodilne fronte ponarajale vse italijanske pa tudi

* Dejansko je bil tretji plebiscit 2. januarja 1942. Op. ur.

veliko število nemških dokumentov, legitimacij, štamčiljk in živilskih kart, ki so bile potrebne za ilegalce.

OF je torej postala prava pravcata »država v državi«.

Razume se, da stanje »države v državi« ni moglo dolgo trajati. Oblast je pač lahko samo ena. Šlo je za vprašanje, ali bo okupator strl movo narodno oblast Osvobodilne fronte ali pa bo Osvobodilna fronta prešla v očiščenje vsaj dela slovenskega ozemlja od okupatorjev.

Za širino in globino Osvobodilne fronte je v tem razdobju značilno naslednje:

1. Osvobodilna fronta je v vsakem pogledu *vsenarodno* gibanje. Zajela je tudi tisto *buržoazijo*, ki se ni ob aprilskem zlomu spečala z okupatorjem.

2. Osvobodilna fronta pomeni hkrati *izrazito aktivizacijo osnovnih ljudskih množic slovenskega naroda*, množic delavskega razreda, kmetov, inteligence, obrtnišva, najrazličnejših srednjih slojev in plasti.

3. Delavski razred Slovenije postane osnovno borbena jedro slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. To se ne zgodi zgolj politično, ne zgolj zaradi tega, ker se razvije Komunistična partija v vodilno silo Osvobodilne fronte. To se zgodi tudi dejansko. Največ žrtev daje delavski razred, zlasti delavstvo iz ljubljanske okolice, ki dela v ljubljanskih tovarnah. Največ sabotaj izvrši delavski razred. Ton množičnim akcijam (trosenje letakov, rezanje telefonskih in telegrafskih žic, uničevanje komunikacij in prometnih sredstev, likvidacije petokoloncev) daje delavski razred. Delavski razred vtisne svoj borbena pečat vsemu narodnoosvobodilnemu gibanju v Sloveniji. Prve najboljše in najudarnejše partizanske enote se rekrutirajo iz delavskih vrst. Krepko se poveže z inteligenco in srednjimi sloji. Pokaže čudovito razumevanje za narodno enotnost v borbi proti okupatorju. Izogiba se razrednim provokacijam s strani petokolonske reakcije. Zavestna patriotska disciplina delavskega razreda in osnovnih ljudskih množic, ki vedo, zakaj to pot gre, postane kot sad množičnega političnega dela Komunistične partije branik proti vsem mogočim razrednim provokacijam narodnoizdajalske reakcije. Delavski razred Slovenije se na ta način v tej periodi narodnoosvobodilne borbe dejansko razvije v vodilni razred slovenskega naroda. To dejstvo priznava inteligenca, ki ji je bilo prejšnje čase delavsko gibanje tuje. To dejstvo priznavajo tudi drugi srednji sloji. Komunistična partija na osnovi takega dejstva samo še utrdi svojo vodilno politično vlogo v Osvobodilni fronti. Široke narodne množice jo začno priznavati kot edino zares nacionalno, zares patriotsko stranko.

4. Kljub vsenarodnemu značaju Osvobodilne fronte ne preneha delovati razredna dinamika. Zaradi zavestne vsenarodne discipline osnovnih ljudskih množic nima protiljudska reakcija sicer nobenega otipljivega povoda za narodno izdajstvo, toda iz dneva v dan se huje boji narodnoosvobodilne in demokratične aktivizacije delavskega razreda, kmečkih množic, inteligence, obrtnišva, drugih srednjih slojev. Kljub temu je splošno nacionalni moralno politični pritisk splošno nacionalne osvobodilne borbe tako močan, da se mu velik del buržoaznih slojev že iz moralnopolitičnih nacionalnih razlogov ne more ustavljati, temveč se narodnoosvobodilne borbe zlasti v Ljubljani pa tudi na deželi vsaj z materialno podporo udeležuje, čeprav pričenjajo reakcionarni vrhovi »škripati z zobmi«.

5. Moralnopolitičnemu pritisku vsenarodne osvobodilne borbe se priključuje še narodnoosvobodilni teror Varnostno-obveščevalne službe, ki likvidira narodne izdajalce ob belem dnevu, rešuje žrtve iz okupatorjevih ječ in tako preprečuje razširitev narodnega izdajstva.

6. Slovenska inteligenca se v narodnoosvobodilni borbi vse tesneje združuje z delavskim razredom in kmečkimi množicami.

Organizacijska struktura Osvobodilne fronte je bila tedaj takšnale:

Na čelu Osvobodilne fronte je bil *Vrhovni plenum OF*. Člani Vrhovnega plenuma so bili predstavniki posameznih političnih skupin ter drugih organizacij in društev, združenih v Osvobodilni fronti. Vrhovni plenum se je sestajal k svojim sejan v tem razdobju povprečno enkrat mesečno. Vrhovni plenum je imel svoj *Izvršni odbor Osvobodilne fronte*, ki je postal dejansko politično, organizacijsko in akcijsko vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Uspelo je, da so se vse skupine zedinile na stališču, naj ostane Izvršni odbor tak, kakršen je bil vzpostavljen ob ustanovitvi Osvobodilne fronte. S tem pa so prišle v Izvršni odbor samo tako imenovane ustanovne skupine OF, se pravi: Komunistična partija, krščanski socialisti, »sokoli« in kulturni delavci. Predstavniki teh skupin v Vrhovnem plenumu so bili hkrati člani Izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Izvršni odbor je že na začetku osvobodilnega gibanja dobil veliko avtoriteto.

Neposredni nižji forumi za Vrhovnim plenumom OF in Izvršnim odborom OF so bili okrožni odbori OF. Običajno so obstajali, zlasti v Ljubljani, iz svojega plenuma, ki so ga predstavljali zastopniki skupin in organizacij z dotičnega terena, združenih v OF, in izvršnega odbora.

Nižji forumi za okrožnimi odbori so bili rajonski in pa terenski odbori. V rajonskih in terenskih odborih se je že izgubil koalicijski značaj in so rasli neposredno iz samih množic. Terenski odbor Osvobodilne fronte je predstavljal v razdobjih množičnega poleta vse zavedne Slovence na svojem terenu, se pravi, v vasi, v tovarni, v ustanovah, v uradu, na ulici, v stanovanjskem kvartu itd. Bil je torej množični odbor. Kot tak je imel svoj ožji funkcionski krog, nazvan tajništvo, na katerega pa se je v praksi kratko in malo prenesel tudi naziv terenski odbor.

Za boljše razumevanje politično organizacijskega značaja Osvobodilne fronte je treba poudariti, da je po aprilskem razsulu 1941 ostala Komunistična partija *edina* stranka v Sloveniji, ki je ohranila svoj organizacijski aparat na vsem slovenskem ozemlju, razpolagala z ilegalno tehniko in z zadostnim številom kadrov, izvežbanih za ilegalno delo. To dejstvo je poleg vsega drugega že samo ob sebi pripomoglo k vodilni vlogi Komunistične partije. *Vsa ilegalna tehnika* (tiskarne, cinkografije, ilegalni kanali itd. itd.) *kakor tudi organizacija Varnostno-obveščevalne službe je bila že od vsega začetka izključno v rokah Partije*. Ostale skupine v Osvobodilni fronti niso imele v tem razdobju ničesar proti temu, ker so bile pač same nesposobne za tako organizacijo in ker je tudi bilo tako delo za njihovo mentaliteto takrat še vse preveč riskantno. *Iz istih vzrokov so prišla že na samem začetku v roke Komunistične partije tudi komandna in politkomisarska mesta p partizanskih enotah.*

Edini skupini, ki sta razen Komunistične partije imeli tudi navzdol večjo ali manjšo organizacijsko mrežo, sta bili krščanskosocialistična in sokolska skupina. Kaj sta krščanskosocialistična in sokolska skupina pred-

stavljali glede na oba tradicionalna velika slovenska politična tabora, namreč glede na »liberalni« in »klerikalni« tabor, smo povedali že v prejšnjih poglavjih. Bilo je torej v tem razdobju za širino in tudi začetno solidnost Osvobodilne fronte zelo koristno, da so se ravno okrog teh dveh skupin zbirali in osredotočevali drobci in pristaši uradnih političnih strank, ki jih je aprilski zlom 1941 vrgel ob tla.

V celoti vzeto, je tedaj Osvobodilna fronta predstavljala v svojih vrhovih koalicio, na svojem terenu, v borbi ljudskih množic, pa v glavnem že popolnoma enotno narodnoosvobodilno gibanje. Kako je v nadaljnjem procesu tudi v vrhovih koalicijskih pričetkih prehajati v tesnejšo enotnost in kako se je vodilna vloga, ki jo je imela Komunistična partija od vsega začetka, samo še utrjevala, bomo videli iz naslednjih poglavij.

Po vseh tovarnah so obstajali množični in enotni odbori *Delavske enotnosti Slovenije*. Ti odbori so bili istočasno terenski odbori Osvobodilne fronte po tovarnah, s čimer je bila vodilna vloga delavskega razreda, o kateri smo govorili že zgoraj, zlasti v Ljubljani samo še okrepljena:

Iz notranjih diskusij v Vrhovnem plenumu Osvobodilne fronte kakor tudi iz množične politične borbe, ki jo je vršila Osvobodilna fronta proti najrazličnejšim razdiralnim poskusom petokolonske reakcije, se je do konca 1941 razvil naslednji *program Osvobodilne fronte*, na katerem so se zedinile vse skupine in ki ga je Vrhovni plenum odnosno Izvršni odbor tudi uradno razglasil javnosti:

1. *Proti okupatorju je treba vršiti neizprosno oboroženo akcijo.*
2. *Ta akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitve vseh Slovencev.*
3. *Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti južnoslovenskih narodov, ne priznava Osvobodilna fronta razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov. Hkrati stremi k povezanosti slovenskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.*
4. *Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih ljudskih množic preoblikuje Osvobodilna fronta slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.*
5. *Vse skupine, ki sodelujejo v OF, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.*
6. *Po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast Osvobodilna fronta kot celota.*
7. *Po narodni osvoboditvi uvede OF dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudski demokratični način.*
8. *V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. OF bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.*
9. *Narodna vojska na slovenskem narodnem ozemlju raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in Narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi Slovenci.*

Ta program Osvobodilne fronte je znan pod imenom »Temeljne točke Osvobodilne fronte«. Kakor je razvidno, je danes že v mnogočem zastarel, predstavlja pa historičen dokument.

Iz množičnega narodnoosvobodilnega gibanja Osvobodilne fronte, po svoji vsebini pristno demokratičnega, *so kljub okupaciji, pod oblastjo samih okupatorjev, rasli elementi nove narodne oblasti na Slovenskem*. Ta narodna oblast je rasla in zrastle iz dejstva, da se osvobodilnega boja udeležuje — *narod in da se p prvih vrstah borijo njegove osnovne ljudske množice*. Količkor so to rast spremljali odloki narodnoosvobodilnih organov, so jo ugotavljali in na taki osnovi pospeševali ter usmerjali njen razvoj.

Zaradi množičnosti Osvobodilne fronte so se torej v pogojih narodnoosvobodilne borbe začeli *politični forumi Osvobodilne fronte na elementaren način razvijati v organe narodne oblasti pod okupacijo*. Na temelju takega razvoja se je 1941 konstituiral tedanji Vrhovni plenum OF v Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot vrhovni organ narodne oblasti na Slovenskem. Kot tak je že 1941 izdal potrebne odloke, n. pr. odlok o smrtni kazni za narodne izdajalce (ki ga je izvrševala Varnostno-obveščevalna služba), odlok o narodnem davku v namene narodnoosvobodilne borbe (narodni davek so pobirali terenski odbori Osvobodilne fronte), odlok o vključitvi slovenskih partizanskih čet v enotno jugoslovansko partizansko narodnoosvobodilno vojsko. (Glavni štab za Slovenijo je do poletja 1943 imenoval Izvršni odbor Osvobodilne fronte, na predlog Centralnega komiteja KPS pa se je Izvršni odbor temu odrekel in imenuje odtlej Glavni štab za Slovenijo — Vrhovni štab NOVJ.)

4. Prvo slovensko osvobojeno ozemlje

Tak je bil položaj na začetku pomladi 1942. Italijanski okupator je bil tedaj zaradi množičnega poleta OF vsepovsod v defenzivi. Njegova politika je med slovenskim narodom doživela popoln neuspeh. V taki politični stiski so udarci partizanskih čet razmeroma lahko prisilili okupatorja, da je pričel zapuščati svoje postojanke in se umikati v utrjena središča ob velikih prometnih žilah. Razume se, da bi bila osvoboditev velikega dela »Ljubljanske province«, ki jo je narodnoosvobodilno gibanje doseglo spomladi 1942, spričo gostote okupatorskih posadk, izredno gostih komunikacij in prikladnosti slovenskega terena za operacije motoriziranih enot v *takratnem času* samo s partizanskimi udarci nemogoča. Da so slovenske partizanske čete lahko pognale okupatorja v beg, je istočasna zasluga Osvobodilne fronte, ki je ustvarila v deželi tako stanje (dan na dan sabotaže, množični odpor, razoroževanje okupatorskih vojakov po Narodni zaščiti, justifikacije petokoloncev, najrazličnejše forme narodnega odpora tja do sabotaž okupatorskih kulturnih prireditev itd. itd.), da mi vedel okupatorski vojak »ne za uro in ne za hišni vogal, od koder ga bo zadela maščevalna krogla razjarjenega slovenskega ljudstva«.

Osvoboditev velikega dela »Ljubljanske province« je odprla *tretjo periodo v razvoju OF*.

Na osvobojenih slovenskih tleh je Osvobodilna fronta uvedla ljudsko demokracijo. Na temelju odloka IOOF so skoraj vse vasi osvobojenega ozem-

lja izvolile Narodnoosvobodilne odbore. IOOF je pripravljaj tudi kongres voljenih delegatov Narodnoosvobodilnih odborov in voljenih predstavnikov partizanske vojske Slovenije. Kongresa bi se bilo udeležilo več kot 600 delegatov, preprečila pa ga je sovražnikova ofenziva.

Veleposestniška zemlja, ki so jo imeli v posesti pripadniki okupatorskih narodnosti ali pa domači petokolonci, je bila brezplačno in z inventarjem vred razdeljena med delovne kmete.

IOOF je organiziral gospodarsko oskrbo vojske in zaledja.

V tem razdobju je prišlo znotraj Osvobodilne fronte do prvih trenj med Partijo in krščanskimi socialisti. Medtem ko krščanskosocialistična skupina dotlej niti objektivno pa tudi subjektivno v glavnem ni delala »za svoj račun«, temveč je bilo njeno zbiranje katoličanov, čeprav se je v precejšnji meri vršilo v njenih skupinskih vrstah, v izrazito korist množičnemu širjenju Osvobodilne fronte, so se sedaj, ob prvi osvoboditvi večjega slovenskega ozemlja in ob prvem prevzemu oblasti po Osvobodilni fronti, pokazale pri krščanskih socialistih tendence po snovanju lašne stranke tako na terenu kakor v vojski tudi med tistimi množicami, ki so bile doslej enotne v narodnoosvobodilni borbi in med katerimi ni bilo krščanskosocialističnih pristašev. Hkrati so krščanski socialisti kazali pomirljiv odnos do začetkov belogardističnega izdajstva. Snovanje lastnega krščanskosocialističnega strankarskega gibanja je dejansko slabilo Osvobodilno fronto in vnašalo znake razkola med ljudskimi množicami, ki so se dotlej enotno udeleževale narodnoosvobodilnega gibanja Osvobodilne fronte. Krščanskosocialistično frakcijsko delovanje je začelo porajati zlasti škodljive posledice v vojski. Z druge strani pa se je med partijskimi organizacijami na terenu in v vojski pojavil kot reakcija na tendence krščanskih socialistov izrazit sektaški odnos do krščanskosocialistične skupine. Hkrati s tem sektaškim odnosom so se začele zlasti pri polproletarskih kmečkih množicah vzbujati v nasprotju z vsenarodnim značajem Osvobodilne fronte ostre razredne tendence, ki so se izražale marsikdaj v stremljenju po razrednem razračunavanju pod geslom »borbe proti peti koloni«. CK Partije je ostro posegel vmes in sektaštvo na terenu v glavnem zatrl. Do krščanskosocialističnih tendenc je zavzel stališče, da sicer v nobenem pogledu ne nastopa proti skupinski avtonomiji krščanskosocialistične skupine, da pa krščanskosocialistični skupini predlaga, naj svojih pristašev ne zbira tam, kjer jih doslej ni bilo, naj svoje skupinske interese podredi skupnim interesom Osvobodilne fronte in naj torej ne vnaša med ljudske množice razkola, kjer so bile doslej enotne.

Trenje med Partijo in krščanskosocialistično skupino se je sicer kmalu zagladilo, zlasti ker je v kratkem sledila sovražnikova ofenziva, pustilo pa je odprtih vrsto vprašanj, o katerih je bilo že tedaj jasno, da jih bo treba prej ali slej rešiti, da se bo treba v nadaljnjem razvoju Osvobodilne fronte odločiti prej ali slej za tako ali drugačno pot.

»Sokolici« so sicer v tem času tudi intervenirali proti sektaštvo posameznih partijskih organizacij na terenu, so pa politiko CK KPS v odnosu do krščanskosocialistične skupine skoraj v celoti podprli.

Prav tedaj, ko bi bilo moralo ljudstvo na osvobojeni slovenski zemlji pobrati plodove svojega dela in bogate letine, je svobodni teritorij napadla velikanska sovražna premoč. Ofenziva proti partizanskim oddelkom Slovenije je bila sestavni del tretje ofenzive v vsej Jugoslaviji in se je razvijala

v času splošne fašistične ofenzivnosti v vsej Evropi. Proti partizanskim oddelkom Slovenije je uporabil sovražnik približno 60.000 italijanskih in 20.000 nemških vojakov, oboroženih z modernim avtomatskim orožjem, z artilerijo, aviacijo, tanki in motoriziranimi enotami (všteto je tudi vojaštvo, ki je bilo na prehodu čez Slovenijo in uporabljeno samo za kratek čas).

Partizanska vojska je tedaj v Sloveniji vzdržala, čeprav je narodno-osvobodilno gibanje začasno izgubilo svobodni teritorij.

Nasilstva, ki so jih počenjali okupatorji nad slovenskim prebivalstvom, so bila strahotna. Požgane vasi, postreljeni in odgnani moški, pomorjeni otroci itd. itd. . . .

Strahotam, ki so jih nagrmadili okupatorji, so se pridružile strahote belogardistično-mihajlovičevskih zarotnikov proti slovenskemu narodu. Ta podla svojat, ki se je v dobi klasičnega poleta OF kljub italijanski in nemški zaščiti tresla pred pravično kroglo narodnoosvobodilne justice, si je upala, ko je bilo osvobodilno gibanje v fazi trenutnega upada in umika pred silno sovražnikovo premočjo, z orožjem na dan proti lastnemu narodu in njegovi svobodi.

Nastopila je četrta perioda v razvoju OF, perioda trdega boja proti zunanjemu sovražniku in notranjim izdajalcem, perioda, ko je veljalo vzdržati in v najtrših delovnih pogojih pripraviti nov polet.

5. Razdobje belogardistično-mihajlovičevske vojaške in politične ofenzivnosti

Jeseni 1942 nastopijo prvi oboroženi oddelki bele garde. Spričo vse-narodnega moralnopolitičnega pritiska dotlej petokolonska reakcija ni bila sposobna organizirati in poslati na teren svojih oboroženih oddelkov. Počakati je torej morala na prve resnejše vojaške udarce z okupatorjeve strani. Tak udarec je predstavljala nemško-italijanska ofenziva kot sestavni del in zaključna faza tretje ofenzive v vsej Jugoslaviji.

Bela garda je pričela svoje oddelke rekrutirati iz tistih zaostalih ljudskih plasti, ki so pod okupatorjevim terorjem prve omahnile. Pravzaprav je belogardistične oddelke rekrutiral predvsem okupator sam in sicer zlasti italijanski. Postopek se je vršil takole: italijansko vojaštvo je prišlo v vas in zagrozilo, da bo vas požgalo, moške pa pobilo odnosno odgnalo v internacijo, če ne pristopijo k beli gardi. Kjer se vasi niso hotele ukloniti, je okupator z živim primerom, s požiganjem, ubijanjem, posilstvi itd. pokazal drugim vasem, kaj jih čaka, če se bodo upirale. Tako se je zgodilo, da je v belo gardo marsikje v »Ljubljanski provinci« vstopila tudi Narodna zaščita Osvobodilne fronte. Kljub osvobojenemu ozemlju namreč Narodna zaščita večinoma ni mogla preiti v partizane, ker ni bilo zanjo nobenega orožja.

Nasilnemu rekrutiranju s strani italijanskega okupatorja je v celoti ustrezala agitacija belogardistične duhovščine, ki si prej — v dobi prvega, klasičnega poleta Osvobodilne fronte — ni upala javno nastopiti proti narodnoosvobodilnemu gibanju, ki pa je sedaj, po okupatorjevih udarcih, uporabila vsa sredstva od prižnice do spovednice za borbo proti OF.

Glede na dejstvo, da sami niso imeli nobene množične podlage, so mihajlovičevski oficirji tedaj vstopali v belo gardo, ki je bila izrazita formacija klerikalne petokolonske reakcije. Za Slovenijo je takrat izdal Mihajlovič

splošno linijo, naj vstopajo njegovi ljudje v klerikalno belo gardo in naj skušajo v njej dobiti vodilna mesta. Brž ko se je v belogardističnih oddelkih na tak način združila klerikalna reakcionarna in mihajlovičevska petokolonska bratovščina, so se tudi med njimi že začela trenja. Ta trenja seveda niso bila prav nikakršnega principialnega značaja, kajti eni kot drugi so sodelovali proti narodnoosvobodilnemu gibanju neposredno na okupatorjevi strani. Za primer okupatorjevega zloma s strani zaveznikov so mihajlovičevci zastopali vzpostavitev *velikosrbske* Jugoslavije, klerikalni belogardisti pa so se bolj ali manj jasno odločali za slovenski separatizem v odnosu do Jugoslavije in za nekakšno habsburgovsko srednjo Evropo.

Vojaška vrednost belogardističnih-mihajlovičevskih oddelkov je bila izredno nizka. Njihova taktika je obstajala v glavnem v varovanju *utrjenih postojank*, ki jim partizani zaradi posledic ofenzive in zaradi nezadostne oborožitve v začetku niso bili kos. Kolikor so partizani v tej periodi očitovali svojo vojaško slabost, toliko aktivnejša je seveda bila bela garda s svojimi izpadi iz utrjenih postojank in s kontrolo v prejšnji periodi svobodnega terena.

V začetku je okupator dajal beli gardi le slabo orožje, ker ji še ni povsem zaupal. Kasneje je okupator oborožitev bele garde postopoma izboljševal.

Oboroženi belogardizem je v glavnem ostal omejen vse do današnjih dni na nekatere predele tako imenovane »Ljubljanske province«. Nikjer drugod ni mogel pognati množičnih korenin. (Na Primorsko in Gorenjsko so belogardistični oddelki v glavnem importirani.)

Belogardistično-mihajlovičevsko vodstvo pa se ni zanašalo samo na svoje tolpe, mobilizirane in oborožene z italijansko in nemško pomočjo. Vedelo je namreč, da je vojaška vrednost njegovih tolp nizka, da ne bo mogla dolgo kljubovati zavesti in morali partizanov. Vedelo je, da se bo poskus državljanske vojne, ki bi jo bili radi zanetili prav tedaj, ko bi bil moral slovenski narod nastopati najbolj enotno, konec koncev končal v njegovo pogubo, če ne bo uspelo politično razbiti Osvobodilne fronte...

Vedoč vse to, so belogardistični-mihajlovičevski izdajalci pričeli tudi s politično ofenzivo. Znova so poskusili razdvojiti Osvobodilno fronto, odtegniti ji srednje sloje, zlasti pa izolirati Komunistično partijo. CK Partije je na njihov poskus pravočasno odgovoril. Na njegov predlog je Izvršni odbor Osvobodilne fronte izdal oktobra 1942 proglas slovenskemu narodu, v katerem je razkrinkal netilce državljanske vojne, pozval na borbo proti državljanski vojni in narodnemu izdajstvu. Proglas IOOF je znova povabil tiste »sredinske« skupine, ki so dotlej omahovale, naj pristopijo k Osvobodilni fronti in naj doprinesejo svoj delež v narodnoosvobodilni borbi.

Linija, ki jo je sprejel IOOF, se je pokazala v celoti kot pravilna. Kljub težkim udarcem, ki jih je narodnoosvobodilnemu gibanju zadala premoč sovražne ofenzive, je ostala Osvobodilna fronta trdna in enotna. Niti ena izmed skupin, ki so se 1941 pridružile Osvobodilni fronti, ni izpadla. Novembra meseca 1942 se je znova vršila plenarna seja Vrhovnega plenuma OF, ki je izrazil zaupanje Izvršnemu odboru Osvobodilne fronte in Glavnemu poveljstvu za Slovenijo.

Politična ofenziva italijansko-nemških okupatorjev in belogardistično-mihajlovičevskih izrodov je s tem doživela odločilni poraz.

Krog dr. Gosarja in »Mlada JNS« sta v tej razvojni periodi OF — kot smo že omenili, ko smo ju obravnavali v enem izmed prejšnjih poglavij — ponovno odklonila poziv Izvršnega odbora Osvobodilne fronte ter prešla na odkrite belogardistične pozicije. Večina Gosarjevega kroga najbrž še ni neposredno sodelovala pri snovanju oboroženih belogardističnih oddelkov, dajala pa je oboroženemu belogardističnemu nastopu vsó moralno podporo s strupeno kampanjo proti Osvobodilni fronti, z javnim opravičevanjem bele garde, češ da predstavlja »naraven in upravičen odpor proti nesmiselnosti partizanstva in njegovemu divjanju«. »Mlada JNS«, ki se je bila že poprej popolnoma spajdašila z mihajlovičevskimi oficirji, je sedaj z njimi vred izvajala mihajlovičevsko »infiltracijo« v belogardistične oddelke.

Tisti ljubljanski buržoazni krogi, ki so zgolj zaradi splošno nacionalnega moralnopolitičnega pritiska v periodi prvega burnega poleta OF z Osvobodilno fronto sodelovali odnosno izražali vsaj simpatije zanjo, so sedaj večinoma prešli na belogardistične pozicije odnosno se pasivizirali. (Kasneje, v razdobjih novega poleta OF, se med njimi pojavi ponovna regrupacija v delno korist Osvobodilne fronte.)

V glavnem je Ljubljana kot prestolnica in središče Slovenije vzdržala najhujši teror.

Delavci, inteligenca, uradništvo, obrništvo, drugi srednji sloji in posamezniki iz buržoaznih vrst so v Ljubljani tudi v tej izredno težki periodi ostali v glavnem čvrsto združeni v Osvobodilni fronti, čeprav se je pojavljalo tudi med njimi omahovanje in je bilo treba trdega dela s strani aktivistov OF. Ljubljana, ki jo je okupator že na začetku 1942 obdal z bodečo žico in dobesedno izpremenil v koncentracijsko taborišče, je vse do današnjih dni simbol enotnega narodnega odpora, čeprav je seveda spričó stopnjevanega okupatorskega in belogardistično-mihajlovičevskega pritiska prenehala biti njegovo politično središče. Belogardistični oddelki, ki so terorizirali Ljubljano, so se pod vplivom kulakov, buržoaznih podeželskih vršičkov in belogardistične duhovščine rekrutirali predvsem na deželi iz zaostalejših kmečkih plasti — kot smo to že omenili.

Glede na dejstvo, ki smo ga podčrtali že na začetku tega poglavja, da je namreč ostal oboroženi belogardizem v glavnem omejen na tako imenovano »Ljubljansko provinco«, je Osvobodilna fronta tudi v tej svoji periodi v celotnem slovenskem obsegu ohranila izrazit značaj vsenarodnega osvobodilnega gibanja.

Ceprav je bilo belogardistično-mihajlovičevsko izdajstvo nesposobno, da bi zmagalo v svoji judeževski borbi proti narodnoosvobodilnemu gibanju, pa je bila škoda, ki jo je v četrti razvojni periodi OF prizadejalo slovenskemu narodu, vendarle velikanska. Bratomorno je bila prelita domača kri, ko je čas kategorično terjal najtrdnejšo narodno enotnost. Italijanski okupator, čigar policijski organi so bili v razdobju klasičnega poleta OF skoraj brez moči, je dobil z belo gardo in z Mihajlovičevci uspešen policijski aparat, ki je sedaj uganjal svoj vohunski in izdajalski posel odkrito, brez sramu. Žrtev za žrtvijo je padala v roke ovrovskih in gestapovskih rabljev. Oborožene belogardistične tolpe in mihajlovičevci so v Ljubljani izvajali celo racije in množične aretacije namesto italijanskih zatiralcev. Znova je bilo potrjeno staro pravilo, da je okupator nemočen

v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju, dokler ga ne podpro domači izdajalci odnošno — kar je točneje — dokler si petokolonska reakcija, zrasla iz razrednega odpora proti demokratičnemu narodnoosvobodilnemu gibanju, ne upa odkrito na dan, temveč izdaja zgolj naskrivaj, tresoč se pred kaznijo.

Zgodovina bo morala ugotoviti, da ima belogardistično-mihajlovičevska izdajalska svojat že v tem razdobju na svoji vesti na tisoče in deset tisoče slovenskih internirancev, obojencev in pregnancev, na stotine in tisoče padlih, ustreljenih, do smrti izmučenih Slovencev in Slovenk, na stotine posiljenih deklet in žena, na stotine pomorjenih otrok in požganih domov.

S težkimi napori so ilegalni delavci v »Ljubljanski provinci« vzdržali četrto periodo OF. Bodrila jih je zavest, da je prav tedaj, ko je bilo njihovo življenje najtrše, doživela svoj krepki razmah partizanska vojska v Sloveniji.

V trdi in naporni periodi belogardistično-mihajlovičevske ofenzivnosti je poslal pozimi 1942 Vrhovni štab v Slovenijo svojega načelnika in kakih 20 komandantov, utrjenih in preizkušenih v borbah drugod po Jugoslaviji. Slovenske brigade, ki so bile septembra in oktobra 1942 formirane iz odredov in grup odredov takoj, ko je prenehal glavni val italijansko-nemške ofenzive (pred ofenzivo je obstajala samo ena brigada, namreč Tomšičeva, ostalo partizanstvo je tvorilo le odrede in grupe odredov), so se sedaj, ob taki pomoči Vrhovnega štaba, utrdile in naučile naskakovalne taktike na utrjene postojanke. V naslednji razvojni periodi slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, namreč poletu 1943, je bilo že mogoče formirati v Sloveniji dve diviziji Narodnoosvobodilne vojske.

Razvoj je dokazal, da je imelo vodstvo osvobodilnega gibanja prav tudi v strateško političnem pogledu. Ko se je namreč Osvobodilna fronta po trenutnem upadu svojega prvega »klasičnega« in za vso Slovenijo matičnega poleta borila v »Ljubljanski provinci« proti sovražnemu pritisku za svoj novi razmah, je hkrati že pokrenila svoj prvi polet na Primorskem in ponovni polet na Gorenjskem ter Štajerskem. Že v zimi 1942/43 in v zgodnji pomladi 1943 je vzkipelo na Primorskem in Gorenjskem množično gibanje, podobno prvemu »klasičnemu« v »Ljubljanski provinci«. Istočasno je Štajerska premagala posledice hudega nemškega pritiska in razvila začetke svojega novega poleta. Hkrati je Osvobodilna fronta na Koroškem vzpostavila svoje prve politične in vojaške postojanke.

Osvobodilno gibanje se je zajedlo globoko v nemško zaledje.

Na Primorskem je partizanska mobilizacija preprečila belogardistično-mihajlovičevske poskuse, da izkoristijo nepoučenost zaostalejših primorskih množic in pod krinko »narodnoosvobodilne borbe« rekrutirajo za sebe. Belogardistično in mihajlovičevsko vodstvo sta morali priznati, da sta »zamudili trenutek«. Partizanska mobilizacija na Gorenjskem in Štajerskem se je zoperstavljala nemški mobilizaciji in je razveseljivo pomnožila partizanske enote.

Na Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem belogardistično-mihajlovičevskemu narodnemu izdajstvu ni uspelo pognati množičnih korenin. Narodne množice so sledile Osvobodilni fronti. Zato pa so belogardistično-mihajlovičevski agenti na Gorenjskem in Štajerskem na ukaz svojih

Ljubljanskih poglavarjev tem besneje prešli na odkrit *gestapovski* posel in se zadovoljili, ko jim je gestapo *neposredno* usmerila vse njihovo ravnanje.

V tej razvojni periodi OF se je znotraj Izvršnega odbora Osvobodilne fronte uspešno zaključila izredno pomembna diskusija. Brž ko se je namreč narodnoosvobodilno gibanje po najhujšem navalu sovražne ofenzive v »Ljubljanski provinci« v glavnem konsolidiralo, so se pri krščanskosocialistični skupini znova pojavile tendence, ki smo jih omenili v prejšnjem poglavju. Sedaj so bile te tendence toliko nevarnejše, ker so pospeševale omahovanje tistih ljudskih množic, ki so trenutno mihale med belo gardo in Osvobodilno fronto. Na osnovi samih potreb *narodnoosvobodilnega* gibanja sta bila iz takega stanja mogoča dva izhoda: ali da gre Osvobodilna fronta iz koalicije v svojih vrhovih, toda *enotnega* kova na svojem terenu, tudi na terenu v koalicijo, pri čemer se krščanskosocialistična skupina, ki dotlej ni predstavljala *stranke*, temveč je izražala že obravnavani dolgoletni demokratični proces v klerikalnem taboru, sedaj razvija v izrazito politično stranko, ali pa da se krščanskosocialistična skupina *interno* v Osvobodilni fronti *sama od sebe* odpove strankarskih tendenc, čeprav navzven še seveda zmeraj predstavlja *katoliško politično tradicijo*.

Če bi se bila krščanskosocialistična skupina odločila za svoj strankarski razvoj, bi tega Partija v tej dobi seveda ne bila mogla in ne smela zabraniti, zahtevala pa bi bila, da krščanskosocialistična skupina tako svojo odločitev javno razglasi. V tem primeru bi Osvobodilna fronta postala v svoji celoti koalicija, treba bi jo bilo kot tako seveda vzdržati, toda treba bi bilo hkrati izvesti organizacijsko regrupacijo, da se prepreči nadaljnje razpadanje.

Regres Osvobodilne fronte v popolno koalicijo bi Osvobodilno fronto seveda zelo oslabil, belogardistično-mihajlovičevska ofenzivnost v tej periodi bi pridobila na svoji udarnosti. V svobodno bodočnost, če bi jo v takem primeru sploh dočakala, pa bi Osvobodilna fronta prišla z »demokratično reformirano«, toda dejansko povampirjeno klerikalno stranko, ki bi po politični in družbeni logiki dogajanja nujno morala reševati vse slovenske reakcionarne bankroterje iz predaprilske Jugoslavije.

Komunistična partija je zato krščanskosocialistični skupini predlagala drug izhod, namreč njeno *prostovoljno interno* odpoved strankarskim tendencam. Pri tem je seveda poudarila, da na njeni partijski strani tudi krščanskosocialistična odločitev za lastno stranko in za koalicijo ne bi predstavljala povoda za prekinitev sodelovanja v narodnoosvobodilni borbi.

Po temeljitih diskusijah s predstavniki Partije se je krščanskosocialistično vodstvo odpovedalo objektivnim in subjektivnim strankarskim tendencam krščanskosocialistične skupine. Te diskusije so razčistile seveda tudi vrsto vprašanj, ki so segala daleč preko narodnoosvobodilne borbe in krščanskosocialistično vodstvo v vsakem pogledu privedle na izrazito progresivne pozicije. Diskusijam so poleg predstavnika kulturnih delavcev Vidmarja prisostvovali tudi predstavniki sokolskega vodstva. V diskusijah so »sokoli« v glavnem podpirali Partijo.

Rezultat diskusij je bila interna izjava Komunistične partije, krščanskosocialistične skupine in »sokolov«. Ta izjava med drugim ugotavlja, da se krščanskosocialistična skupina prostovoljno odpoveduje razvoju v lastno stranko, da se odloča za popolno enotnost Osvobodilne fronte, da nimajo

miti »sokoli« miti krščanski socialisti lastnih političnih aktivistov, temveč da so vsi aktivisti skupni aktivisti Osvobodilne fronte, za katere velja enotna disciplina Osvobodilne fronte in jih enotno vodi Izvršni odbor, da je vsak član Partije že avtomatično aktivist Osvobodilne fronte, da ima Partija pravico snovati svoje organizacije tako na terenu kakor v vojski, da pa se krščanskosocialistična skupina zase temu odpoveduje in da »Sokol« kot telesna narodnovzgojna organizacija nima samostojnih političnih tendenc, temveč se v celoti pridružuje narodnoosvobodilni borbi Osvobodilne fronte, da je Komunistična partija ves čas manifestirala svojo nacionalnost in postala avantgardna sila narodnoosvobodilnega gibanja itd. itd.

Za krščanskosocialistično vodstvo so izjavo podpisali *Kocbek, Fajfar, dr. Breclj*, za »sokole« *Rus in Lubej*, za Partijo *Kardelj, Kidrič in Leskošek*.

S to izjavo je izgubila Osvobodilna fronta koalicijski značaj prav na svojem vrhu — v Izvršnem odboru. Vrhovni plenum OF je seveda še ostal predstavnik koalicije, toda to dejstvo glede na moč Partije, »sokolov« in krščanskih socialistov ni v ničemer kvarilo enotnosti na terenu, temveč jo je ves čas dejansko samo pospeševalo, ker je dajalo Osvobodilni fronti tudi s formalne plati vsenarodni karakter in jo varovalo pred kako sektaško strankarsko oziroma razredno bazo.

Izjava in njeno izpolnjevanje seveda ne preprečujeta miti krščanskim socialistom miti »sokolom«, da ne bi navzven izražali slovenske *politične tradicije*.

Izjavo je pretresal tudi prvi zbor aktivistov Osvobodilne fronte in jo v celoti osvojil.

Od izjave dalje ima sodelovanje med Partijo z ene strani ter »sokoli« in krščanskimi socialisti z druge strani izrazito premočrten razvoj. Večina so »sokoli« na terenu postali že pred izjavo člani Partije. Po izjavi so razen Jožeta Rusa postali člani Partije tudi vsi člani sokolskega vodstva v Sloveniji. (S tem pa seveda sokolska skupina formalno nikakor ni likvidirana!) Tudi precej vplivnih krščanskih socialistov je članov Partije. Za sprejem v Partijo je zaprosil tudi organizacijski sekretar IOOF dr. Marijam Breclj na začetku 1944, toda partijsko vodstvo mu je odgovorilo, da bi v tem času njegov vstop v Partijo, ki ga pred javnostjo ne bi bilo mogoče prikriti, politično sektaško odmeval. Že jeseni 1943 je krščanskosocialistično vodstvo zaprosilo CK Partije, naj bi se za aktiviste Osvobodilne fronte, ki so krščanski socialisti, priredil tečaj leninizma. Tečaj se ni mogel začeti, ker je sledila kapitulacija Italije. Opravil pa se je ta tečaj spomladi 1944 in je dobro uspel.

Prvo zasedanje AVNOJ v Bihaču se je vršilo v času najhujše okupatorske in belogardistično-mihajlovičevske ofenzivnosti v Sloveniji. Slovenska delegacija zato na prvo zasedanje ni mogla iti, poslala pa je svoje popolno soglasje in Izvršni odbor je posvetil temu zasedanju vso potrebno pažnjo v tisku ter drugi propagandi.

Ko se je fašizem spomladi 1943 znašel v splošni defenzivi, se je odprla peta razvojna perioda OF, perioda vsesplošnega poleta osvobodilnega gibanja. Polet na Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem se je zлил v eno z novim poletom v »Ljubljanski provinci«, ki se je pričel razvijati ob močnem razkroju belogardističnih vrst.

6. Od aprilskega zbora aktivistov OF 1943 do italijanske kapitulacije

Za dveletnico Osvobodilne fronte — 27. aprila 1943 — je sklical Izvršni odbor Osvobodilne fronte I. zbor aktivistov Osvobodilne fronte. Zaradi tehničnih in ilegalnih težav so se lahko zbora udeležili samo aktivisti iz tako imenovane »Ljubljanske pokrajine«. Zbor je bil predvsem posvečen Izjavi, ki smo jo obravnavali v prejšnjem poglavju in ki so jo podpisali zastopniki krščanskosocialističnega, sokolskega in partijskega vodstva. Razen tega je imel zbor nalogo, pripraviti tudi v »Ljubljanski pokrajini« nov spomladanski polet narodnoosvobodilnega gibanja.

Vsi krščanskosocialistični aktivisti brez izjeme so sprejeli Izjavo. V teku nadaljnjega razvoja se je pokazalo, da je bil pristanek na Izjavo temeljito neiskren samo pri enem izmed vidnejših krščanskosocialističnih aktivistov, namreč pri *Marnu-Črtomiru*. Ta je ves čas spomladanskega poleta hlinil svojo predanost enotnemu gibanju Osvobodilne fronte, ilegalno pa vzdrževal zveze z belogardističnimi in mihajlovičevskimi agenti z namenom, da ob primernem trenutku odtegne Osvobodilni fronti vsaj del krščanskosocialistične skupine. Po italijanski kapitulaciji zajeti belogardistično-mihajlovičevski organizatorji so na zaslišanjih izpovedali o svojih zvezah z *Marnom-Črtomir*om, nakar je bil *Marn-Črtomir* s pristankom krščanskosocialističnega vodstva aretiran. Ob priliki velike nemške ofenzive oktobra in novembra 1943 je iz zaporov pobegnil in je sedaj organizator gestapovske »Črne roke«.

Kasnejši dogodki so mazorno dokazali, da je bil aprilski zbor aktivistov pogoj za nadaljnje uspehe v tretjem letu, da je predstavljal neposredni uvod v nov spomladanski polet osvobodilnega gibanja, hkrati pa politično podlago, na kateri je bilo mogoče do kraja požeti plodove italijanske kapitulacije in z njo združene oslabitve vseh otenkov narodnega izdajstva.

Bistveni pomen aprilskega zbora aktivistov je obstajal v naslednjem:

1. Utrdil je notranjo enotnost Osvobodilne fronte. Ta nova utrditev notranje enotnosti Osvobodilne fronte se po svoji globini že razlikuje od enotnosti, ki jo je manifestiralo prvo leto osvobodilnega gibanja. Če je enotnost v prvem letu osvobodilnega gibanja pognala predvsem iz osnovnega spoznanja, da brez nje ni in ne more biti vseljudske osvobodilne borbe slovenskega naroda, tedaj aprilska utrditev notranje enotnosti OF temelji tudi že na globlji proučitvi in skupni rešitvi vseh tistih vprašanj, ki so se po eni plati neogibno pojavila med dveletnim osvobodilnim bojem in ki so po drugi strani grozila, da bodo postala nevarna vprašanja svobodne bodočnosti. Če so dalje vznikla prva resnejša trenja znotraj Osvobodilne fronte neposredno v razdobju prvega svobodnega slovenskega ozemlja, se pravi, ko je Osvobodilna fronta prvič prevzela oblast, ko je potemtaka prvič stopila na pozornico najresnejša preizkušnja za njeno trdnost, pa je bila njena enotnost ponovno, in sicer v svojih temeljih utrjena sedaj, na večer pred italijansko kapitulacijo, na večer pred drugim svobodnim ozemljem, ki že ne spremlja več »slučajno« takega ali drugačnega poteka osvobodilnega gibanja, temveč že predstavlja — čeprav ga je bilo mogoče še nekajkrat izgubiti — organski uvod v svobodno bodočnost samo.

2. Praktično pa je aprilski zbor aktivistov predstavljal uvod v spomladanski polet 1943 in politično jamstvo za septembrski vojaško-politični uspeh ob kapitulaciji Italije.

Medtem ko je šla Osvobodilna fronta v novo pomlad utrjena, do kraja enotna, moramo o notranjih sovražnikih reči prav nasprotno. Očitna oslabelost njihovih trenutnih gospodarjev, italijanskih okupatorjev, je pričela povzročati v njihovih tabornih dvoje pojavov: 1) zaostritev njihovih medsebojnih notranjih trenj, zlasti trenj med klerikalno belo gardo in mihajlovičevci, 2) iskanje nove taktike, ki naj bi jih izvelkla iz močvirja in narodnoizdajalske sramote, v katero so zagazili, ne da bi se pri tem dejansko odpovedali svojemu sodelovanju z okupatorjem.

Izraz njihove nove taktike odnosno njena oblika je postala tako imenovana *plava garda* ali z drugimi besedami »kraljeva redna jugoslovanska vojska«.

Plavo gardo so predstavljali navidezno »ilegalni« četniški oddelki, ki so jih vodili mihajlovičevski oficirji, ki pa seveda niso prirejali nobenih akcij proti okupatorju, temveč so vzdrževali zveze tako z belogardističnimi kakor z okupatorskimi postojankami in sprejemali od njih hrano ter orožje.

Nova taktika je torej obstajala v tem, da so njeni nosilci dejansko nadaljevali svoje sodelovanje z okupatorjem, navzven pa hlinili narodnoosvobodilne težnje in »nasprotstvo« do okupatorja. Če ne bi bilo Osvobodilne fronte in Narodnoosvobodilne vojske, ki sta preživeli že dve leti trdih in krvavih borb, bi morda taka taktika med množicami kaj bolj uspevala. Tako pa so jo slovenske narodne množice zelo naglo spregledale, čeprav se je poskušala uveljaviti od pomladi pa vse do septembrske italijanske kapitulacije.

Osnovni nosilci nove taktike so bili Mihajlovičevi oficirji. Komandant plave garde je bil znani mihajlovičevski major Karel Novak, ki je razen z Mihajlovičem vzdrževal tesne stike z Mihajlovičevim »političnim delegatom« *Jevdjejevičem*.

Protinarodni reakciji so novo taktiko še zlasti narekovale spremenjene zunanje politične okoliščine, se pravi, spremenjeni odnosi zahodnih zaveznikov do jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja. V prvih poletnih mesecih 1943 so namreč prišli v Jugoslavijo — k Vrhovnemu štabu in vsem Glavnim štabom — prvi angleški »zvezni oficirji«.

V Sloveniji se je spomladanski polet, ki ga je odprla aprilaska utrditev notranje enotnosti v Osvobodilni fronti, razvijal tudi poletu z neugmano in rastočo silo. Belogardistični vojaški in politični ofenzivnosti, ki se je bila razmahnila v drugi polovici 1942, je tudi v tako imenovani »Ljubljanski pokrajini« na vsej črti odklenkalo, medtem ko se je na Gorenjskem, Primorskem, Štajerskem in Koroškem že prej razvijal nov polet osvobodilnega gibanja. Belogardistično ofenzivnost v tako imenovani »Ljubljanski pokrajini« je povsem nadomestila vojaška in politična ofenzivnost narodnoosvobodilnega gibanja.

Utrditev Narodnoosvobodilne vojske je v tem razdobju napredovala v vsakem pogledu. Nov mobilizacijski dotok iz vseh slovenskih pokrajin se je začel. Organizacijsko je Narodnoosvobodilna vojska na slovenskih tleh pričela dobivati značaj regularne vojske. Organizacija brigad in con se je stopnjevala v organizacijo divizij. Uspešne akcije so prinašale novo

orožje. Poveljniški in politkomisarski kader se je organizacijsko in taktično izpopolnjeval ter se oblikoval v čvrstejše jedro, ki se je po kapitulaciji Italije znašlo v organizaciji večjih enot in večje vojske. Glede pomoči zaveznikom je Narodnoosvobodilna vojska tudi na slovenskih tleh zmogla dostojne primere, ko je šlo za uničevanje sovražnikovega prometa in sovražnikovih transportov. V pogledu manevrske in operativne učinkovitosti ter sposobnosti so slovenske brigade Narodnoosvobodilne vojske že vršile kljub velikanski sovražnikovi številčni in tehnični premoči kombinirane akcije v prostoru. (Borba za Žužemberk, borbe na dolenski in štajerski progi, borbe na Notranjskem in na tržaški progi.) Italijanska okupacijska vojska ni bila več sposobna, da bi podvzela kakršnokoli uspešno akcijo proti Narodnoosvobodilni vojski, zato pa so bile slovenske brigade že sposobne prodreti celo v — *Furlanijo*.

Postajalo je jasno, da bo na slovenskih tleh Narodnoosvobodilna vojska edina dedinja italijanske kapitulacije.

Končno je bilo mogoče opaziti, da so vsi poskusi narodnih izdajalcev, izvleči se iz močvirja še pred italijansko kapitulacijo, jalovi poskusi izgubljenec, ki se bodo ob italijanski kapitulaciji neogibno končali s popolnim porazom.

Plavo gardo so naše brigade ves čas te periode v razvoju Osvobodilne fronte neprestano preganjale in zasledovale. Končno se je njeno jedro z vidnimi mihajlovičevskimi oficirji Koprivico, Strnišo itd. (Novaka in še nekaj njegovih oficirjev ni bilo zraven) vred zbralo v Grčaricah, kjer je bilo po italijanski kapitulaciji po precej trdi borbi ujet. Mihajlovičevskim oficirjem, ujetim v Grčaricah, in belogardističnim organizatorjem, ujetim na Turjaku ter drugod, je na skupnem procesu sodilo izredno vojaško sodišče, ki mu je predsedoval ugledni jurist iz predaprilske Jugoslavije *dr. Anton Kržišnik* (v predaprilski Jugoslaviji član Upravnega sodišča, sedaj poverjenik za socialno skrbstvo v NKOJ). Proces je bil juridično in politično dobro organiziran in je žel učinkovit odmev tako doma kakor v imozemstvu.

Veliko vlogo v tem razdobju Osvobodilne fronte je ponovno odigrala *Ljubljana*. Čeprav so italijanski fašistični okupatorji stopnjevali svoj teror, čeprav si je nemško vodstvo popolnoma podredilo italijansko fašistično politiko in čeprav so Nemci vkorakali vanjo še pred italijansko kapitulacijo, je Ljubljana v tem razdobju izvedla množične akcije, ki niso v ničemer zaostajale za akcijami prvega leta osvobodilnega gibanja, temveč so jih celo prekašale. Hkrati je Ljubljana pokazala vzorne primere ponovnega zbiranja vseh patriotskih narodnih sil, ki je tudi sicer postalo značilno za to razdobje in ki je omogočilo nov dotok strokovnih in kulturnih moči na partizanski teren.

Peto razdobje v razvoju Osvobodilne fronte je zraslo za kapitulacije Italije — v izrazito zmago slovenskega naroda.

Osvobodilno gibanje je dosledno poželo vse sadove — tako v vojaškem kakor v političnem pogledu — kar jih je bilo mogoče požeti ob porazu italijanskega okupatorja. Razoroženih je bilo šest italijanskih divizij, osvobojenega je bilo nad polovico slovenskega ozemlja. Številne postojanke belogardistično-mihajlovičevskih narodnih izdajalcev, ki so terorizi-

rale deželo, so se zrušile, brž ko se je zrušil italijanski okupator. Kolikor jih ni bilo zajetih, so panično bežale k Nemcem.

Nazorno se je izkazalo, da je narodnoizdajalska »vojska« le toliko močna, kolikor ji daje podpore okupator, in da je popolnoma nesposobna vzdržati udarce Narodnoosvobodilne vojske, brž ko izgubi okupatorjevo pomoč. Poraz belih in plavih tolp ob italijanski kapitulaciji je bil potemtakem bučna predigra njihove bodoče dokončne usode ob zrušitvi Hitlerjeve Nemčije.

7. Perioda kočevskega Zbora odposlancev slovenskega naroda

To periodo lahko označimo kot periodo izrednega množičnega poleta na vseh toriščih narodnoosvobodilnega gibanja in v vseh slovenskih pokrajinah. Narodne sile, ki jih je sprostila kapitulacija italijanskega okupatorja, so mogočno vzkipele. Naloge, ki jih je narodnoosvobodilnemu gibanju naložila ta perioda, so bile v glavnem izpolnjene, kajti nemškemu okupatorju kot osnovnemu sovražniku ni bilo mogoče pripraviti večje ofenzive proti narodnoosvobodilnim silam v Sloveniji vse dotlej, dokler ni bilo zadoščeno osnovnim političnim in vojaškim potrebam tega razdobja.

Najvišjo politično manifestacijo je v tem času predstavljal demokratično izvoljeni *Zbor odposlancev slovenskega naroda*, ki se je sestel na osvobojenih slovenskih tleh v *Kočevju*, nekoč germanski trdnjavi in zagrizenem germanskem otoku sredi slovenskega ozemlja.

Ta perioda je trajala od italijanske kapitulacije do nemške oktobrske odnosno novembrske ofenzive 1943.

Njeni poglavitni rezultati so naslednji:

Na vsem osvobojenem ozemlju je uspevala splošna mobilizacija, ki jo je z odlokom razpisal Izvršni odbor Osvobodilne fronte.

Narodnoosvobodilna vojska Slovenije, ki je kot sestavni del Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije že v prejšnjih razdobjih utrla pot svojemu razvoju v regularno vojsko, je postala z uspešno splošno mobilizacijo tako rekoč preko noči resnična armada. Pred njen Glavni štab so bile postavljene odgovorne naloge. Prvič je bilo treba osvobojeno ozemlje zavarovati pred vdorom Nemcev in mu zagotoviti vsaj toliko svobodnega časa, da bi bilo mogoče izvršiti najmo, toda ogromno organizacijsko delo v vojski in v zaledju. Drugič je bilo treba novo mobilizirano množico kljub vsemu pomanjkanju komandnega kadra v najkrajšem času pretvoriti v udarne enote, takoj sposobne uspešnih spopadov z Nemci. Tretjič pa je bilo potrebno uničiti ostanke belogardistično-mihajlovičevskih tolp, ki so se še skrivali, pa tudi javno nastopali na osvobojenem ozemlju, in torej predstavljali nevarno, oboroženo peto kolono za primer hitrega nemškega udarca.

Glavni štab je vse te osnovne naloge v zadovoljivi meri rešil, dasi je ostala spričo nemške ofenzive neizpolnjena še vrsta nalog, ki bi jih bilo mogoče izvršiti, če bi pač bilo na razpolago dovolj časa.

Kakor smo že naglasili — nemškemu okupatorju nikakor ni uspelo, da bi narodnoosvobodilnemu gibanju preprečil izpolnitev njegovih osnovnih nalog v tej periodi. Pač pa se je narodnoosvobodilnemu gibanju posrečilo, da je utrdilo tako svoje vojaške kakor svoje politične postojanke na slo-

venskih tleh globoko v »nemškem zaledju«, namreč na Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem. Partizanskim enotam na Gorenjskem in Štajerskem je Glavni štab poslal orožje, poslal jim je preizkušene in že kolikor toliko izvežbane kadre. Dve brigadi, sestavljeni iz Gorenjcev in iz Štajercev, organizirani in izvežbani v borbah na ozemlju tako imenovane »Ljubljanske province«, sta v tej periodi odšla na Štajersko in na Gorenjsko. Uspelo jima je, da vzdržita na svojih rodnih tleh kljub pritisku nemških vojaških sil.

Iz Gorenjske in Štajerske so bili v tem razdobju poklicani na osvobojeno slovensko ozemlje tudi osnovni in vodilni politični kadri. Na osvobojenem slovenskem ozemlju so imeli priliko, da neposredno dožive buren politični polet. Hkrati so dobili osnovne instrukcije za delovanje na svojem lastnem terenu.

Osvobojeno slovensko ozemlje je po svoji teritorialni razsežnosti preseglo tako imenovano »Ljubljansko provinco« in Primorsko ter se razširilo na predele samega »integralnega« nemškega rajha, namreč na nekatera gorenjska in štajerska področja.

V tem razdobju se je Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije pod vodstvom svojega vrhovnega komandanta tudi na slovenskih tleh dokončno utrdila. Postala je sposobna uspešnih spopadov z nemškim okupatorjem.

V tej periodi OF je doživela svoj polet na osvobojenih slovenskih tleh ljudska demokracija. Osvobodilna fronta je spoznala za potrebno in se je hkrati čutila za dovolj močno, da skliče svobodno izvoljeni Zbor odposlancev slovenskega naroda, zbor odposlancev slovenskih vasi, trgov in mest. Volitve so potekle v izredno kratkem času ter zadostile vsem tehnično izpolnjivim zahtevam vsebinske in formalne demokracije. Na kočevskem Zboru odposlancev slovenskega naroda je predložil Izvršni odbor Osvobodilne fronte svobodno izvoljenim narodnim zastopnikom račun o preteklem delu in bodočih načrtih. Vsa poročila in vsi predlogi Izvršnega odbora so dosegli popolno potrdilo.

Kočevski Zbor odposlancev slovenskega naroda predstavlja hkrati — brez kakršnegakoli pridržka — edinstveno slovensko narodno manifestacijo za novo, Titovo Jugoslavijo. Zasnove demokratične narodne oblasti na slovenskih tleh, ki jih je na predlog Izvršnega odbora v soglasnosti vseh svobodno izvoljenih narodnih odposlancev uzakonil kočevski Zbor, so bile tudi v popolnem skladu s kasnejšimi sklepi II. zasedanja AVNOJ.

Ob italijanski kapitulaciji je bil v nekaj dneh vzpostavljen po vsem osvobojenem slovenskem ozemlju vzoren red oborožene ljudske demokracije. To dejstvo je vplivalo tudi na tako imenovane »boljše sloje« in izpodbijalo tla politikom starega kova ter raznim političnim filistrom, ki so že na samem začetku Osvobodilne fronte izražali bojazen pred ljudsko anarhijo v »trenutku zloma«.

V tej periodi je takratni Vrhovni plenum OF proglasil priključitev Slovenskega Primorja k Zedinjeni Sloveniji v demokratični in federativni Jugoslaviji. Drugo zasedanje AVNOJ je to priključitev potrdilo. Taka priključitev bi bila seveda zgolj papirnat odlok, če ne bi bila temeljila na sili slovenskih partizanskih enot, odnosno brigad, ki so operirale na Primorskem. Ker pa je narodna vstaja zajela vso Primorsko in Goriško ter osvobodila večino primorskega ozemlja razen večjih mest, je imela priključitev, izrečena po Vrhovnem plenumu OF, vso realno politično podlago.

Na kraju pomeni druga perioda v tretjem letu Osvobodilne fronte *politični* polom belogardizma, plavogardizma in vseh odtenkov narodnega izdajstva.

Da bi pokazala svojo voljo, likvidirati bratomorilno medsebojno razračunavanje, je Osvobodilna fronta ob italijanski kapitulaciji izrekla *amnestijo* za tiste belogardiste in plavogardiste, ki položijo orožje. Ta amnestijski odlok Izvršnega odbora je po eni strani povečal simpatije za Osvobodilno fronto, po drugi strani pa ponovno razkrinkal belogardistično-mihajlovičevsko izdajstvo, ki se ni poslužilo amnestije, temveč je odkrito prešlo na stran nemškega okupatorja.

8. Nemška ofenziva

Oktobra 1943 se je začela nemška ofenziva, ki je bila sestavni del pete nemške ofenzive v vsej Jugoslaviji.

Če hočemo rezultate nemške ofenzive prav oceniti, jih je najbolje primerjati z rezultati italijansko-nemške ofenzive leta 1942.

Italijansko-nemška ofenziva 1942 je Narodnoosvobodilni vojski in Osvobodilni fronti iztrgala iz rok osvobojeno slovensko ozemlje. Nemška ofenziva 1943 ni mogla več iztrgati slovenskemu narodnoosvobodilnemu gibanju iz rok osvobojenega ozemlja.

Med italijansko-nemško ofenzivo 1942 je partizanska vojska izgubila mnogo orožja. Med nemško ofenzivo 1943 je Narodnoosvobodilna vojska v Sloveniji sicer ponekod tudi izgubila orožje, toda težko orožje, vključno artilerijo in tanke, je ohranila, udarnejše enote pa so na orožju celo pridobile.

Italijansko-nemška ofenziva 1942 je bila sposobna razbiti prostovoljske partizanske oddelke, ki so se sicer kasneje ponovno zbrali, ki pa so bili med ofenzivo vendarle razkropljeni. Nemška ofenziva 1943 ni več mogla razbiti nove regularne vojske, ki so ji sicer tvorili jedro stari partizani iz prejšnjih dob, ki pa je kot celota vendarle nastala na temelju splošne mobilizacije in bila potemtakem v pogledu svoje trdnosti manj vredna od prostovoljskih partizanskih oddelkov.

Po italijansko-nemški ofenzivi 1942 so kljub takojšnjim ofenzivnim zagonom pretekli meseci, preden je partizanska vojska zmogla preiti v svojo splošno ofenzivnost. Po nemški ofenzivi 1943 je Narodnoosvobodilna vojska takoj prešla v svojo splošno ofenzivo in takoj uspela zavzemati utrjene nemške postojanke.

Po italijansko-nemški ofenzivi 1942 se je mesece dolgo razvijala politična ofenzivnost bele garde, medtem ko nemška ofenziva 1943 v politično ofenzivnem pogledu beli gardi ni več mogla pomagati uspešno na noge.

Po italijansko-nemški ofenzivi 1942 se je moralo slovensko narodno vodstvo ukvarjati predvsem z vprašanji agitacije in propagande, medtem ko so takoj po nemški ofenzivi 1943 delegati slovenskega naroda, izvoljeni na kočevskem Zboru, lahko odšli v Jajce polagat skupno z delegati drugih jugoslovanskih narodov temelj novi Jugoslaviji.

9. Od nemške ofenzive 1943 do prvega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta

Za to razdobje je najznačilnejši velikanski odmev, ki ga je med slovenskimi narodnimi množicami doživelo drugo zasedanje AVNOJ.

Sklepi in odloki drugega zasedanja AVNOJ so bili popularizirani v vsej osvobojeni in neosvobojeni Sloveniji. Shodov, mitingov, sestankov in političnih konferenc, ki so obravnavali sklepe in odloke drugega zasedanja AVNOJ, obsodili londonske emigrante in poslali svoje pozdrave maršalu Titu, Nacionalnemu komiteju osvoboditve Jugoslavije ter AVNOJ, je bilo nad 1.500. Udeležilo se jih je nad 500.000 Slovencev.

Slovenske narodne množice so z ogromnim navdušenjem manifestirale svojo pripadnost novi, demokratični in federativni Jugoslaviji. Popularnost maršala Tita je med slovenskim narodom še bolj porasla.

Zlasti velik uspeh je dosegla kampanja, po drugem zasedanju AVNOJ v Primorski Sloveniji. Skoraj sleherna primorska vas je izrazila svoje navdušenje nad dejstvom, da je drugo zasedanje AVNOJ potrdilo priključitev Primorske Slovenije k Združeni Sloveniji v demokratični in federativni Jugoslaviji.

10. Od prvega zasedanja SNOS do drugega Zbora aktivistov OF

Meseca februarja 1944 je bilo prvo zasedanje SNOS. Na tem zasedanju se je Slovenski narodnoosvobodilni odbor, izvoljen na kočevskem Zboru odposlancev slovenskega naroda, pretvoril v Slovenski narodnoosvobodilni svet.

Prvo zasedanje SNOS se je ukvarjalo predvsem z vprašanjem graditve narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru demokratične in federativne Jugoslavije ter je sprejelo vrsto ustreznih sklepov in odlokov, med drugim odlok o volitvah v krajevne, okrajne in okrožne narodnoosvobodilne odbore.

Za to razdobje je najznačilnejša graditev narodne oblasti, ki že ne spremlja več slučajno takega ali drugačnega poteka narodnoosvobodilnega gibanja, temveč je že sistematična, načrtna, s perspektivo v svobodno bodočnost. Rezultate volitev in graditve narodne oblasti pri vrhu ter na terenu podajamo v posebnem poglavju.

Na tem mestu je treba zlasti pripomniti, da so potekale volitve zelo uspešno prav na Primorskem, kjer je prebivalstvo z udeležbo pri volitvah in v celotni izgradnji narodne oblasti naravnost plebiscitarno znova manifestiralo, da se hoče priključiti demokratični in federativni Jugoslaviji.

V tem razdobju se na osvobojenem slovenskem ozemlju organi narodne oblasti sistematično oddvajajo od političnih forumov in organizacij Osvobodilne fronte. Na neosvobojenem ozemlju ostajajo organi narodne oblasti še vedno identični s političnimi forumi Osvobodilne fronte.

V tem času so prišli na slovensko ozemlje predstavniki sovjetske vojaške misije pri Vrhovnem štabu Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Narodne množice jih prav povsod sprejemajo z velikanskim navdušenjem in tako izražajo svoje ogromne simpatije za Sovjetsko zvezo.

Osvobodilna fronta doživlja v vseh slovenskih pokrajinah, zlasti pa na Primorskem, Gorenjskem, Koroškem in Štajerskem nov polet. Hkrati se v teh pokrajinah vrši splošna mobilizacija za Narodnoosvobodilno vojsko.

V tej periodi vrši Osvobodilna fronta novo kampanjo za svojo širino in razen zaostalejših narodnih množic zares pridobi tudi ugledne posameznike, ki so doslej omahovali. Od tako imenovane »sredine« se ji pridruži *tržaška nacionalistična »sredina«* z dr. Čermeljem in dr. Ferfoljo na čelu.

S tem je proces pridobivanja »sredine« zaključen. Od tako imenovane »sredine« ne ostane ničesar več. Vsa ostala »sredina« se je namreč že znašla na belogardističnih in okupatorskih pozicijah. Ob notranjih in mednarodnih uspehih nove Jugoslavije je sicer prav sedaj pokazala težnjo, da paktira z Osvobodilno fronto, toda ta njena težnja izraža samo njen namen prenesti po izgubljeni bitki borbo z odkritega bojišča v samo Osvobodilno fronto. Zato proglasi Osvobodilna fronta po 15. septembru 1944 — znanem datumu maršala Tita —, da poslej tudi dogovori z bivšimi »sredinskimi« skupinami in drugimi političnimi špekulanti niso več mogoči.

Septembra 1944 se je vršil drugi Zbor aktivistov Osvobodilne fronte, ki je bil po eni strani posvečen pripravi aktivistov na borbo za končno zmago, po drugi strani pa vprašanjem poglobitve in razširitve Osvobodilne fronte kot *politične* organizacije ter vprašanjem ponovne, še močnejše politične aktivizacije osnovnih slovenskih ljudskih množic v okviru Osvobodilne fronte.

11. Sedanja situacija v Sloveniji

(Oktober 1944)

Za sedanjo politično situacijo v Sloveniji so značilna naslednja dejstva:

1. Popoln *politični* bankrot belogardistično-mihajlovičevskega narodnega izdajstva in bivše tako imenovane »sredine«. Vojaške enote belogardistično-mihajlovičevskih izdajalcev so v glavnem — čeprav se med njimi vrši močan razkroj — podobno zagrizene kot ustaši na Hrvaškem, ne predstavljajo pa vojaške sile, ki bi se mogla brez okupatorske pomoči kakorkoli uspešno zoperstavljati Narodnoosvobodilni vojski.

2. Polet narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem, Štajerskem in Koroškem.

3. Osvobodilna fronta je danes popolnoma enotna, čeprav navzven predstavlja še vedno tudi slovenske politične tradicije. Komunistična partija ima v Osvobodilni fronti nesporno vodilno vlogo. Enotnost Osvobodilne fronte izraža tudi dejstvo, da se je Izvršni odbor Osvobodilne fronte septembra 1944 — istočasno, ko so se zaprla vrata za narodne izdajalce in »sredinske« špekulante — razširil s člani bivšega koalicijskega Vrhovnega plenuma OF in vidnimi začetnimi graditelji Osvobodilne fronte. Osvobodilna fronta je ohranila svoj vsenarodni značaj, v svojem *jedru* pa predstavlja zvezo delavcev, delovne inteligence, kmetov, raznih drugih srednjih slojev in tistih patriotov, ki jim je interes narodnoosvobodilne borbe nad razrednimi interesi. Danes ne more biti nobenega dvoma, da bo Osvobodilna fronta pod vodstvom Komunistične partije ostala tudi po osvoboditvi. To seveda ne izključuje, da peripetije bodočega razvoja in razredna dinamika ne bodo povzročile odpadanja od Osvobodilne fronte, odnosno poskusov

Seja Izvršnega odbora OF na Stražnem vrhu (Doblička gora) pri Crnomlju 26. aprila 1945.
Z leve na desno: Josip Vidmar, Boris Kidrič, Franjo Lubej, Franc Leskošek.

raznih frakcijskih tvorb v njej. Nasprotno, taka odpadanja in poizkuse frakcijskih tvorb je treba predvidevati, tudi v vrhovih jih je še treba predvidevati, toda ob pravilni politiki Komunistične partije je danes že nemogoče, da bi bila taka odpadanja *prezgodnja* ali pa da bi povzročila *razpadanje Osvobodilne fronte same*. Ob pravilni politiki in budnosti Komunistične partije je danes tudi že nemogoče, da bi se znotraj Osvobodilne fronte uspešno vgnezdila reakcija, ki se je pregrupirala in išče novih pozicij. Po osvoboditvi se bosta socialna vsebina in socialni sestav OF razvijala ustrezno političnemu in socialnemu razvoju nove Jugoslavije.

4. V sedanji politični situaciji se že opaža, da se reakcija, ki se je doslej vezala predvsem na okupatorja, skuša pregrupirati, se vezati na zahodne zaveznike in dobiti razne postojanke v organizacijah Osvobodilne fronte in institucijah narodne oblasti. Ena izmed osnovnih nalog je torej preprečevati tako pregrupacijo in pridobivanje pozicij s strani reakcije, ne da bi se seveda zaradi tega že zožila baza Osvobodilne fronte same. Pregrupacija reakcije je zelo vidna pri tistem delu slovenske duhovščine, ki očitno izraža trenutno vatikansko politiko. To je tisti del duhovščine, ki je ostajal doslej kljub pozivom OF, naj se priključi narodnoosvobodilni borbi, pasiven in ki se tudi ni javno diskreditiral zaradi sodelovanja z okupatorjem, ki pa poleg drugih elementov predstavlja sedaj objektivno in subjektivno sredstvo najnovejših poskusov reakcije, da izvede svojo pregrupacijo in se zasedra v raznih javnih institucijah.

5. Med osnovne naloge narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji sodi dejanska priključitev Primorja s Trstom in Gorico in Koroške s Celovcem k Jugoslaviji. Zahodni zavezniki gredo na roko imperialistični italijanski reakciji in bodo seveda tudi šli na roko avstrijski reakciji. Razpoloženje narodnih množic — je nesporno za priključitev.

6. V predstoječi periodi je bolj kot kdajkoli poprej osnovno vprašanje narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji vprašanje vojske, njene notranje utrditve in oborožitve in njenega hitrega ravnanja. Mobilizacija poteka izredno dobro in se sme reči, da bo ob pravih nadaljnjih postopkih popolna. Osnovno vprašanje je zato — vprašanje orožja.

A BRIEF OUTLINE OF THE LIBERATION FRONT DEVELOPMENT AND ACTUAL SITUATION IN SLOVENIA

For the first time, the editor publishes the whole essay »A brief outline of the Liberation Front development and actual situation in Slovenia« which was written for the information of Moscow in the Autumn of 1944 by Boris Kidrič (Peter Kalan), secretary to the Executive Committee of the Slovene People's Liberation Front and member of the CC of Communist Party of Yugoslavia. That essay shows as clearly as exactly the development of Liberation Front; at the call and under the leadership of CP, that mass antifascist organization succeeded in gathering over twenty different political, cultural and other groups and organizations; because of its program comprising nine main points, it became a wide basis for the union of all true patriots in the Liberation struggle, and the only authorized representative of the Slovenes.

That essay contains above all a most precious analysis of social classes in Slovenia. At the time of the occupation of Slovenia which Nazi Germany and fascist Italy divided between themselves, the leading and decisive part played by the working class, with the CP at its head, became obvious. The first partisans came from the workers' class, and the communists suffered the heaviest losses. The author explains as well how wider and wider masses of people joined the antifascist basis of Liberation Front: peasantry, middle classes, intellectuals. Even a part of the Slovene bourgeoisie supported Liberation Front. Every political party or group had to take up its position towards the program of Liberation Front, that was being carried on by the rebellious Slovene People. Only the extreme reactionary elements and the quisslings of the traditional »bourgeois« parties declined it; thus, they came into opposition with the majority, they stood apart, they were isolated and finally so thoroughly defeated that they disappeared from the political horizon, and with them all the Slovene bourgeois or petit-bourgeois parties. The CP carried on with the utmost consistency the program of Liberation Front; it was a reliable ally to all groups within Liberation Front, and succeeded in gathering all that had any importance among the people and was somewhat hostile to the occupation. That is why the very great majority of the Slovenes joined Liberation Front, where they united as they had never done and took their revolutionary flight. The Liberation Front organs became the organs of the new People's Powers. Parts of the territory were liberated where the laws of the new Powers were in force. The author describes also the development of the military organization of the Slovenes from the first partisan groups at the very start of the uprising in 1941, through the detachments up to the brigades and divisions of the regular Liberation army.

In Central and Western Europe, the struggle of the Slovenes and other Yugoslav peoples was the greatest and the most continuous fight against fascist invaders and it was an important factor in the international antifascist Front.

Boris Kidrič's work is an important contribution to our history, a model of marxian analysis of social and political conditions and an example how the author at once »made« history and presented it in a persuasive and condensed description.

That essay and two booklets »Two years of Liberation Front« (1943) (Dve leti Osvobodilne fronte) and »The third year of the Liberation Front« (1944) (Tretje leto Osvobodilne fronte) have made of Boris Kidrič the first historian of the Liberation struggle in Slovenia. And, just as the history of the Workers' movement in Slovenia and Yugoslavia will have to consider his name and his work, all historians of our great epoch will have to take into account his historical works especially his deep marxian analyses and his well founded statements.

Краткий очерк о развитии Освободительного фронта и настоящее политическое положение в Словении (Краткое содержание)

Редакция объявляет впервые и целиком доклад пок. Бориса КИДРИЧА (Петра Калана) „Краткий очерк о развитии Освободительного фронта и настоящее политическое положение в Словении“, составленный им осени 1944 г. в качестве информативного письма для Москвы, будучи тогда секретарем Исполнительного комитета Освободительного фронта словенского народа и членом ЦК Коммунистической партии Югославии. В нем автор исчерпывающе показал развитие этой массовой антифашистской организации, объединившей в роковом 1941 году по почину КП Словении и под ее руководством свыше 20 различных политических, культурных и других групп и организаций, ставшей со своей программой в девять основных пунктов широкой базой для сплочения всех патриотов в освободительной борьбе и выдвинувшейся в единственного оправданного представителя словенской нации.

В особенности важен в докладе анализ общественных классов Словении. За время оккупации Словении, поделенной фашистскими Германией и Италией между собой на две части, рабочий класс во главе с коммунистической партией проявил себя как ведущая и решающая сила. Первые партизаны рекрутировались из рядов рабочих, а коммунисты больше всех несли жертвы. Автор объясняет присоединение к антифашистской платформе Освободительного фронта (ОФ) все широчайших масс: крестьян, мелкой буржуазии, интеллигенции. Даже часть словенской буржуазии поддерживала ОФ. Ни одна политическая партия и группа не могла мимо программы ОФ, которую прихватил мятежный словенский народ. Лишь крайне реакционные элементы и квислинги из рядов традиционных буржуазных партий воспротивились ей и тем самым оказались в конфликте с огромным большинством народа; сперва они попали в изгнанию, а в конечном итоге они претерпели такое обстоятельное поражение, что совместно с ними исчезли с политического горизонта все словенские буржуазные и мелкобуржуазные партии. КП Словении с исключительной последовательностью проводила программу ОФ, она была верным союзником всех групп ОФ и вокруг ОФ собирала всех, кто в какой бы то ни было степени представлял значимость среди народа и не признавал оккупации. Поэтому в ОФ объединилось подавляющее большинство словенской нации, сплотившейся в небывалом единстве и революционном подъеме. Органы ОФ перерастали в органы новой народной власти. Отвоевывались освобожденные районы, на которых действовали законы новой власти. Автор показывает также развитие военной

организации словенских трудящихся, начиная от первых отрядов за время восстания в 1941 году до бригад и дивизий регулярной народноосвободительной армии.

Борьба словенского и других югославских народов представляла в центральной и западной Европе наибольшую и постоянную войну против фашистских держав и этим становилась важным фактором в международном антифашистском фронте.

Сочинение Бориса Кидрича является исключительно важным документом нашей истории, образцом марксистского анализа общественных и политических отношений и примером, как автор „создавал“ историю и одновременно охватил ее в сжатом и убедительном очерке.

Настоящий доклад и брошюры „Два года Освободительного фронта“ (1943) и „Третий год Освободительного фронта“ (1944) утвердили Бориса Кидрича как первого историка народноосвободительной борьбы в Словении. И подобно тому, как история рабочего движения в Словении и Югославии не обошлась без личности и деятельности Бориса Кидрича, так не может быть и историка нашего великого времени, который не считался бы с историографскими сочинениями Бориса Кидрича, особенно с его марксистским анализом и обоснованными данными.

BREF APERÇU DU DÉVELOPPEMENT DU FRONT DE LIBÉRATION ET SITUATION POLITIQUE ACTUELLE EN SLOVÉNIE

Pour la première fois, la rédaction publie in-extenso l'exposé »Bref aperçu du développement du Front de Libération et situation politique actuelle en Slovénie« que Boris Kidrič (Peter Kalan), secrétaire du Comité exécutif du Front de Libération et membre du CC du PC de Yougoslavie, écrivit à l'automne de 1944 pour l'information de Moscou. D'une manière aussi claire qu'exacte, il y décrivait le développement de cette organisation antifasciste de masse qui, à l'instigation et sous la direction du PC rassembla en 1941 une vingtaine de groupes et organisations politiques, culturels et autres; de par son programme comprenant neuf points fondamentaux, le Front de Libération devenait la large base du groupement de tous les vrais patriotes dans la résistance et la lutte pour la libération, ainsi que le seul représentant autorisé du peuple slovène.

Cet exposé renferme surtout une précieuse analyse des classes sociales en Slovénie. Le rôle décisif et de premier plan de la classe ouvrière à la tête de laquelle se trouvait le PC se révéla lors de l'occupation de la Slovénie que se partagèrent l'Allemagne nazie et l'Italie fasciste. La classe ouvrière donna les premiers partisans, les communistes furent le plus durement éprouvés. L'auteur explique en même temps comment des masses populaires de plus en plus considérables: paysannerie, petits-bourgeois, intellectuels, adhéraient à la base antifasciste du Front de Libération que soutenait même une fraction de la bourgeoisie slovène. Tous les groupes et partis politiques furent mis en demeure de se prononcer quant au programme du Front de Libération, que le peuple slovène résistait, appliquait. Seuls, les éléments réactionnaires extrémistes et les quisslings des partis bourgeois traditionnels le repoussèrent; ils s'opposèrent ainsi à l'énorme majorité populaire, s'isolant dès l'abord; en définitive, leur échec fut si complet qu'ils disparurent de l'horizon politique et, avec eux, les partis bourgeois et petit-bourgeois de Slovénie. Le PC appliquait le programme du Front de Libération avec une parfaite conséquence, il était un allié sincère de tous les groupes du Front et rassemblait autour de ce dernier tout ce qui avait une quelconque importance parmi le peuple et n'acceptait pas passivement l'occupation.

Le Front de Libération rassembla ainsi la grande majorité du peuple slovène, réalisant une union inconnue jusqu'alors et donnant un grand élan révolutionnaire. Les organes du Front devenaient les organes des nouveaux Pouvoirs populaires. Des régions de la Slovénie étaient libérées, où on appliquait les lois de ces nouveaux Pouvoirs. L'auteur étudie aussi le développement de l'organisation militaire de la résistance du peuple slovène, depuis les premiers groupes partisans de la révolte de 1941 et les détachements de partisans jusqu'aux brigades et divisions de l'Armée régulière de Libération nationale.

La lutte du peuple slovène et des autres peuples yougoslaves représente dans l'Europe centrale et occidentale l'action la plus étendue et la plus durable contre les occupants fascistes, ce qui en fait un facteur important dans le front antifasciste international.

L'exposé de Boris Kidrič est un apport de grande valeur à notre histoire, un modèle d'analyse marxiste des conditions sociales et politiques et un exemple de la manière dont l'auteur »faisait« l'histoire et en même temps la présentait en une étude concentrée et convaincante.

Cet essai et deux brochures »Deux ans de Front de Libération« (1943) (Dve leti Osvobodilne fronte) et »Troisième année du Front de Libération« (1944) (Tretje leto Osvobodilne Fronte) font de Kidrič le premier historien de la lutte de libération nationale en Slovénie. De même que l'histoire du mouvement ouvrier non seulement en Slovénie mais en Yougoslavie devra tenir compte de la personnalité et des travaux de Boris Kidrič, de même tout historien de notre grande époque devra prendre en considération ses travaux historiques, surtout ses profondes analyses marxistes et ses affirmations justifiées.

France Klopčič

Zaton slovenske socialnodemokratske stranke 1919-1920

Za zgodovino naše Zveze komunistov je potrebno in važno raziskati dobo, ko je v viharju po prvi svetovni vojni vznikla Komunistična partija in postala dedična in nadaljevalka revolucionarnega in socialističnega gibanja med Slovenci. To je hkrati razdobje zatona slovenske socialnodemokratske stranke, nastale leta 1896 z imenom Jugoslovanske socialno demokratične stranke (JSDS), ki v prelomnih časih Oktobrske revolucije in razsula Avstro-Ogrske ni opravičila svojega zgodovinskega poslanstva.

Polom slovenske socialnodemokratske stranke — imenovali jo bomo tudi socialna demokracija — je bil zakonita posledica objektivnega družbenega razvoja. Znotraj te stranke se je razvil oportunistem, ki je prerasel v reformizem; tudi ni utegnila stranka osvojiti marksizem in ga presaditi na slovensko zemljo. Subjektivne sile, ki bi se uprle oportunistem, so izostale ali bile preslabotne. Sam oportunistem ni bil slučajen pojav, niti rezultat zlohotnih namenov njenih voditeljev. V njem se je odsvitala doba mirnega razvoja kapitalizma in hranila ga je tendenca imperializma. »Oportunistem ni slučajnost, ni greh, ni površnost, ni izdajstvo posameznih oseb, temveč socialni proizvod določene zgodovinske dobe« (Lenin, Dela, zv. 21 ruske četrte izd., str. 221).

Ko je podlegla oportunistem, je socialnodemokratska stranka prezrla vlogo, ki ji jo je narekoval družbeni razvoj na Slovenskem. Postati bi morala vodilna sila slovenskega naroda-proletarca. Toda ni postala »poklicana voditeljica in glasnica v boju za narodovo odrešenje in vstajenje«, kakor je l. 1918 v svojem predavanju »Očiščenje in pomlajenje« ugotovil Ivan Cankar, ki je takrat tudi očital socialni demokraciji: »Stranka ni videla naroda, narod ni videl stranke.«¹

V pričujočem članku bo govora predvsem o zadnji dobi slovenske socialnodemokratske stranke v letih 1919—1920, o njenem zatonu. V zgodovino vstopa takrat Komunistična partija, na revolucionarnem valdu, iz ljudskih množic, pogojena v domačih skrbeh in zahtevah, ozirajoča se po izkušnjah in novih idejah v svetu, ki jih je žejno vsrkavala vase.

I

Objektivno revolucionarni položaj leta 1918—1920

Nad vsemi dogajanjem ob koncu prve svetovne vojne in v letih po njej je gospodoval nov faktor v človeškem razvoju: velika oktobrska socialistična revolucija. Ni bilo ljudskega gibanja, da ne bi nosilo bolj ali manj

¹ Ivan Cankar, Zbrani spisi, zv. XIX, str. 32 in 29.

sledi tega odločilnega prevrata in ni bilo ukrepa buržoazije, ki bi ga storila za utrditev svoje vladavine, da ne bi pri tem računala z revolucionarno nevarnostjo ali strahom pred boljševizmom.

Razsulo Avstroogrske, v kateri smo živeli Slovenci, je bilo posledica viharnih let, naskoka delavskih, kmečkih in vojaških množic. Na razvalinah habsburške monarhije so nastale nove državne tvorbe. Nastanek in urejanje novih držav je bil protisloven proces, v katerem so se spoprijele različne družbene sile in tendence: na eni strani socialni interesi izkoriščenih razredov, ki so čutili, da je prišel čas obračuna, na drugi zgodovinske težnje zatiranih narodov, in na tretji reakcionarne sile nacionalnih buržoazij, ki so hitele čimprej utrditi oblast v novih mejah in oblikah ter vsiliti vsej družbi svoj izhod iz katastrofe. Kratko in malo, bil se je boj med revolucijo in kontrarevolucijo.

Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je nastala prav v takih pogojih. Iz vseh činiteljev, ki so vplivali na njen postanek, je bil odločilen napor buržoazije, da svojo oblast razširi in utrdi s silo zmagovite vojske — kakor si je prizadevala srbska buržoazija, zaveznica zahodnih imperialističnih držav — ali da svoj prihod na oblast — kakor se je primerilo hrvatski in slovenski buržoaziji — zagotovi s pomočjo reakcionarnih vojaških in drugih sredstev. Vsem trem buržoazijam je pri tem bilo zedinjenje jugoslovanskih narodov najprimernejša oblika za uveljavljanje svojih interesov in stremeljenj. Brez zaupanja v lastno ljudstvo, so zlasti hrvatski in slovenski buržoazni krogi pospešili jugoslovansko zedinjenje, neutegoma preklicali »narodno revolucijo« ter poklicali na pomoč srbske čete, da se zavarujejo pred proletarsko revolucijo. »Nova Jugoslavija je bila rojena v atmosferi kontrarevolucije in to ji je dalo vsebino za dolgo dobo« (E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, izdaja 1957. l., str. 321).

Nevarnost plebejske, proletarske revolucije je bila v jugoslovanskih deželah l. 1918—1919 zelo velika. Če se omejimo na Slovenijo, lahko naštejemo zadosti dogodkov v potrditev takšnega položaja.

Delavci in kmetje so se vračali s fronte domov, oboroženi s puškami in strojnimi, ki so jih skrbno spravljali — »bodo še prav prišle« — kajti naveličani vojnih strahot, so prinašali uporniškega duha, zlasti tisti, ki so v ruskem ujetništvu doživeli februarško in oktobrsko revolucijo l. 1917 ali sovjetske preobrazbe. Delavci so takoj po prevratu na zborovanjih sprejemali resolucije in v njih zahtevali »socialistično republiko«, v izrazitih industrijskih središčih pa so s stihijskimi nastopi proti špekulantom v trgovini, imenovanimi verižniki, in proti orožništvu, omadeževanem v akcijah cesarskokraljeve vlade med vojno, ogrožali obstoj krajevne oblasti, n. pr. v Kočevju, Rajhenburgu, na Krškem, v Mežiški dolini, kjer je delavski odbor s sedežem »pri Ahacu« v Prevaljah upravljal »rdečo republiko«. V Trbovljah decembra 1918 izbruhne prva delavska stavka v slovenskem delu nove kraljevine, rudarji izvolijo 42-članski stavkovni odbor, ki zastraži rudnik, zasede trgovine, ukaže zaloge prodajati, določa cene živilom in si s tem lasti funkcije javne oblasti ter uvede osemurnik v vseh obratih. Železničarji decembra 1918 vpeljejo na lastno roko osemurno delo. Uredba Narodne vlade Slovenije z dne 30. decembra 1918 o osemurnem delavniku pravzaprav le sankcionira izvršena dejstva. Stavke in demonstracije se vrste v Mariboru, kjer pride 15. januarja 1919 do krvoprelitja. Kmetje v Vinici

v Beli krajini 1. novembra 1918 prisegajo republiko, v občini Šmihel-Stopiče pa skupno z delavci novomeške okolice izvolijo 27. decembra 1918 novo občinsko oblast, znano kot »kandijska republika«, ki pet dni upravlja občino. Kmetje Notranjske sekajo veleposetniške gozdove, pričakujejo delitev zemlje. Dne 21. aprila 1919 vzpostavijo kmetje na Vinici svojo oblast, znano pod imenom »viniška republika«; čeprav v manj izraziti obliki kakor v Kandiji, zato pa v večjem merilu, v bratstvu s hrvatskimi kmeti, med katerimi je prav tako revolucionarno vrelo, se belokranjski kmetje jasno in glasno izrečejo proti kralju Petru, za republiko, za ljudsko oblast, s čimer izzovejo preplah in strah v vrstah slovenske gospode. 3. junija 1919 pride do kmečkega upora na Krškem polju itd. V vseh naštetih in nenaštetih primerih »bolševizma« ali »vinicizma« — kakor je tedaj podobne pojave označil Slovenski narod z dne 8. maja 1919 — pošilja mlada slovenska buržoazija orožništvo nad ljudstvo in kliče na pomoč srbske čete, ki zasedajo žarišča revolucionarnih nemiriv.²

Ljudsko zaupanje v stare meščanske stranke je izginilo, prejšnji voditelji in maliki so zleteli s podstavkov. Delavstvo mrzlično polni vrste socialnodemokratske stranke, ki si je l. 1917—1918 z mirovno akcijo popravila ugled, toda ne za dolgo, se v ogromni večini včlanjuje v sindikate, tedaj imenovane strokovne organizacije, v prosvetno društvo Svoboda, v delavske konzumne zadruge. V svoji neučakanosti od časa do časa stopa v akcije, ki jih dotlej v svoji zgodovini ni izpeljavalo. Socialistične organizacije posegajo na kmete, imajo znatne uspehe. Med kmeti se snujejo nove politične struje in stranke (n. pr. Samostojna kmetijska stranka 1. junija 1919). Srednji sloji mest in trgov, socialno nezadovoljni, in inteligenca, prav tako socialno neurejenih razmer in povrh še nacionalno razočarana, zlasti zaradi »demokatičnega« ravnanja imperialističnih velesil nasproti Slovincem, so se nagnili k socializmu. Vse delovno ljudstvo je bilo v gibanju, pričakovalo radikalnih in splošnih sprememb ter si prizadevalo doseči »boljše in lepše življenje.«

Ta revolucionarni val na domačih tleh krepijo dogodki v svetu. Sovjetska Rusija premaguje notranje in zunanje sovražnike, v Berlinu in na Dunaju vznikajo sovjeti, marca 1919 nastane na Madžarskem sovjetska republika, ki se uveljavi tudi v slovenskem Prekmurju, mesec kasneje zmagajo Sovjeti na Bavarskem, spomladi 1920 se v Anconi upro italijanski vojaki, a generalna stavka v Turinu in drugih centrih pretresa Italijo, avgusta prodre rdeča armada do Varšave, septembra zasedejo italijanski delavci tovarne itd. Ta poročila vzbujajo nade, vlivajo pogum, krepijo mednarodno solidarnost, širijo Leninove ideje. Skratka, situacija je objektivno revolucionarna, na duri kapitalizma trka socialistična revolucija. Zgodovina je pred delavskim razredom postavila nalogo, da prevzame oblast, nalogo, za izvršitev katere so obstajali objektivni pogoji.

Primer ocene takratnega položaja majdemo v brzojavki iz Moskve z dne 22. marca 1919, ki jo je sestavil Lenin in ki so jo poslali vladi madžarske sovjetske republike v Budimpešto: »VIII. kongres Komunistične partije Rusije pošilja viharne pozdrave Madžarski sovjetski republiki. Naš kongres je prepričan, da ni daleč čas, ko bo na vsem svetu zmagal komu-

² Virov za zgornje podatke ne navajam, ker so bili dogodki že večkrat obravnavani v našem tisku.

nizem. Delavski razred Rusije hiti, kolikor zmore, da vam pomaga. Proletariat vsega sveta z napeto pozornostjo spremlja Vašo nadaljnjo borbo in ne bo dopustil, da bi imperialisti napadli novo sovjetsko republiko. Živela mednarodna komunistična republika!» (Dela, IV. izdaja, XXIX. zv., str. 174.)

Kakor vemo, se ta pričakovanja niso uresničila. Zakaj? Kje so vzroki, da se ni izvršilo, kar je bilo mogoče?

Leninova ocena ni bila napačna. Zmote ne gre iskati v idejnem odsvitu takratnih realnih razmer. »Zmota« se je rodila v boju družbenih sil; borba nasprotujočih si družbenih sil je odločila razvoj — in odločila ga je v korist mednarodnega kapitalizma. Tok svetovne zgodovine se je zataknil, postal počasnejši. Zato je človeštvo moralo doživeti še katastrofalno krizo l. 1929, bič fašizma in razrušitve druge svetovne vojne. Če bi se bilo l. 1918—1920 posrečilo vreči buržoazno oblast vsaj še v eni ali dveh velikih kapitalističnih deželah, bi bil šel razvoj drugače; verjetno bi sledile ostre borbe, toda brez dvoma bi se izognili neštetim krizam in bremenom, ki so prinesle človeštvu ogromne izgube.

Vzroki, da revolucionarni položaj ni rodil pričakovanih rezultatov, so torej globoki in tehtni, leže v odnosih med razredi, v boju med njimi.

Na primeru dogajanj v Sloveniji tistih let se bomo na kratko seznanili z odnosi med razredi, z borbo med njimi, zlasti na političnem torišču. Spoznali bomo nekatere značilnosti in zakonitosti družbenega in političnega razvoja, ki so obstajale pri nas in ustrezno v svetu.

II

Pomanjkanje revolucionarne stranke

V burnih mesecih po vojni so med delavstvom še vsepovsod imele ugled in vpliv socialnodemokratske ali socialistične stranke. Prve komunistične stranke so šele nastajale v Nemčiji, Avstriji, na Madžarskem, Finskem, Nizozemskem in šele zbirale okrog sebe prve pristaše. Samo na obširnih prostorih bivše carske Rusije je obstajala revolucionarna partija boljševikov pod vodstvom Lenina kot nova sila revolucije in sovjetske republike.

Socialnodemokratske stranke, kakor znano, niso mogle preprečiti prve svetovne vojne in niso dosegle, da bi se po koncu vojske sklenil demokratičen mir med narodi. Znašle so se v krizi, ki se je stopnjevala, ker niso hotele in niso bile sposobne, da popeljejo delavski razred in ostale delovne sloje v boj za oblast, za strmoglavljenje meščanskega razreda, v zmagovito revolucijo. Držale so se okvirov kapitalističnega družbenega reda in z njim vred delile njegovo usodo. Zato v trenutku, ko so se rušile stare družbene stavbe v srednji Evropi, ni bilo subjektivnih sil, ki bi se bile v objektivno naredili revolucionarni situaciji polastile oblasti in razširile razpoko, ki jo je naredila oktobrska revolucija od vrha do tal v kapitalistični stavbi.

Tudi v Jugoslaviji in pri nas na Slovenskem je postala socialna demokracija enostavno meščanska politična sila, ki se je vdinjala novi kraljevini in ni niti mislila na revolucionarni prevrat.

Vodstvo slovenske socialnodemokratske stranke je sodelovalo z domačo buržoazijo; poslalo je svoje zastopnike v meščansko vlado; Anton Kristan in Albin Prepeluh sta zasedla mesta poverjenikov Narodne vlade za Slovenijo v Ljubljani, a Anton Kristan je pozneje postal minister kraljevske vlade v Beogradu. Socialni demokrati so se napotili v začasno Narodno predstavništvo v Beogradu, ki naj bi bilo nekak parlament, ki pa ni bilo voljeno, marveč imenovano. V ljubljanski vladi so glasovali za sklep o nadaljnji veljavi vseh prejšnjih cesarskih zakonov na ozemlju Slovenije in prevzeli odgovornost za protiljudske ukrepe. Brž ko se je pojavila delavska stavka, so socialnodemokratski funkcionarji in sindikalni tajniki hiteli, da jo zadušijo (decembra 1918 v Trbovljah, oktobra-novembra 1919 v rudarskih revirjih)^{2a} ter svojo uslužnost kapitalu utemeljevali z argumentom, češ »da sedanji čas ni ugoden za skrajne korake delavskih mas v dosego mezdnih terjatev in to z ozirom na zunanjepolitični položaj«. ³ Situacija je bila zrela za revolucijo, a delavski voditelji niti mezdnih gibanj niso smatrali za »ugodne«.

Položaj slovenskega delavstva je bil zelo težaven. Vojna se je nehala, a zboljšanja nobenega. Opustošeno zaradi vojne gospodarstvo ni razpolagalo niti s surovinami za industrijo, niti z živili za prebivalstvo. Nujno je bilo, da preidejo tovarne z vojne proizvodnje na proizvodnjo v mirne namene. Pri tem je slovenska industrija, vezana na avstrijske dežele in Trst, v glavni smeri na sever in jugozahod, izgubila prejšnje surovinske baze in izvore reprodukcijskih materialov in hkrati tržišča za svoje izdelke. Nove državne meje severneje od Maribora in pri Rakeku so jo silile, da je iskala nova tržišča na jugovzhodu, kar je bil tako težaven kot počasen proces. Zato je industrija, zlasti kovinska, na primer jeseniška, obratovala zelo omejeno, nepolne tedne; zaposlenim so zmanjševali zaslužek in puščali na tisoče delavcev, ki so se z vojske vrnili domov, brez dela in sredstev za življenje. Le rudarji so imeli naročila: železnice so rabile premog. Druge stroke so trpele zaradi brezposelnosti. Položaj je poslabševala še draginja, ki je naraščala nenehno in hitro. Ali se je potem čuditi, da je ogorčenost delavstva prekipevala?

Vodstvo slovenske socialne demokracije pa je, kot da bi bilo gluho in slepo, šlo še dalje. Dne 10. maja 1919 je z Demokratsko stranko (liberalci) in z Ljudsko stranko (klerikalci) sklenilo sporazum, po katerem so se vse tri stranke obvezale, da »naj prenehajo strankarski boji v časopisju, na

^{2a} Podoben odnos socialnodemokratskega vodstva do revolucionarnih delavskih nastopov se je izoblikoval že v desetletju pred prvo svetovno vojno in je postal »tradicionalen«. Dokazov za to je zadosti. Zanimivo pa je, da je pred kratkim tak odnos potrdil Josip Petejan, član takratnega strankinega vodstva, ki je v Delu dne 11. junija 1960 objavil spomine na stavko slovenskih rudarjev v Idriji julija 1918. On priznava, da vojaškega poveljstva »grožnja ni učinkovala« na stavkajoče, ki se niso hoteli vrniti na delo niti spričo napovedanih hudih represalij, da pa sta Melhior Čobal in on »priporočala, naj se stavka za osem dni prekine in naj rudarji gredo na delo« in s tem »priporočilom« tudi dosegla, da se je stavka končala, kakor so oblasti zahtevale. O tem dejstvu so poročali takratni časniki. Josip Petejan in Melhior Čobal sta torej položaj delavskih funkcionarjev izrabila za pomiritev bojevnega delavstva v prid omajane avstrijske oblasti, namesto da bi upoštevala nove pogoje, ki so po Oktobrski revoluciji in ob nastopajočem polomu Avstro-Ogrske nudili delavstvu odločilno vlogo.

³ Naprej, št. 86 z dne 15. aprila 1919. Iz sklepov izredne konference zaupnikov slovenske socialnodemokratske stranke v Ljubljani dne 15. aprila 1919.

shodih in v zasebnem življenju« in »da se poglobi v nas zavest skupne državnosti, in v to svrho opustimo vse, kar bi rušilo narodno in državno edinost Srbov, Hrvatov in Slovencev«. ⁴ Ta vzajemna amnestija treh strank, ki so se pred ljudstvom znašle v neprikupnem in nezavidnem stanju, ta njihova državotvornost je pomenila kratko in malo: v »mili Sloveniji« naj bi vladal »razredni mir«.

Sporazumu je dan kasneje, 11. maja, sledil izrazito kontrarevolucionarni ukrep. Predsednik deželne vlade v Ljubljani dr. Janko Brejc, klerikalni vodja, je izdal prebivalstvu okrajnih glavarstev Slovenjega Gradca, Celja, Maribora in Radovljice ter mest Maribora in Celja razglas, s katerim je uvedel preki sod. Razglas pravi, da »so se pojavila v več okrajih hudodelstva pobune, umora, rop, požiga in hudodelstva javnega nasilja po § 85 kazenskega zakona« in sporoča, da so se »zedinile vse stranke v tem, da se mora te pojave *brezobzirno* zadušiti«. Nadalje stoji v razglasu: »Zato je deželna vlada na seji dne 11. maja 1919 enoglasno sklenila, da proglasi v zgoraj navedenih glavarstvih *preki sod* tekom torka, dne 15. maja 1919«. ⁵ Da ne bi nihče dvomil o resnosti prekega sode, je poverjenik za notranje zadeve Golia dne 13. maja v posebnem dodatnem razglasu pojasnil, da se bo krivec »po prekem sodu sodil in kaznoval s smrtjo«. ⁶

Ponavljamo, v vladi sta sedela tedaj socialna demokrata Anton Kristan in Albin Prepeluh. Bila sta soodgovorna za tak vladin ukrep protirevolucionarnega značaja.

Smisel razglasa je lahko razumeti. »Pobune« — tu so mišljeni izrazi nezadovoljstva med ljudstvom in vojaštvom. »Umori, ropi, požigi« — tako je meščanstvo označevalo ljudske napade na veleposestniške graščine, orožniške postaje in špekulantske trgovine. »Hudodelstva javnega nasilja« pa lahko zajamejo vsak ljudski protest. »Brezobzirno zadušiti« v nagli sodbi — takšna je bila buržoazna alternativa.

Tako je slovenska socialnodemokratska stranka po zaslugi vodstva zdrknila objektivno na protirevolucionarno pot in s tem zanikala lastni obstoj. Zavrgla je končni cilj socializma. Ni poznala perspektive socialistične revolucije, ni usposabljala delavskega razreda in svojih vrst za strmoglavljenje kapitalistične vlade in prevzem oblasti, pozabila je na zahteve po socializaciji in nacionalizaciji industrije, prometa, bank in trgovine, ni iskala zaveznikov za te cilje med kmeti in drugimi delovnimi sloji. Odpovedala se je lastnim dosežkom, ki jih je imela v preteklosti, zlasti ob svojem nastanku, ko je pomenjala progresivno silo in oznanila vstop delavskega razreda v družbeno in politično življenje slovenskega naroda. Za nov položaj, ki je nastal po Oktobrski revoluciji v Rusiji in po demokratični, hitro likvidirani revoluciji v avstro-ogrskih deželah, ni imela ne razumevanja ne zanimanja. Mogočno revolucionarno energijo ljudskih množic, ki je prekipevala v posameznih borbenih spopadih in štrajkih, a ki bi se zadostovalo za popolno zmago nad starim redom, je ravnodušno prezrla, ali kvečjemu plašila z njo svoje partnerje, ko je

⁴ Slovenski narod, št. 110 z dne 12. maja 1919. Izjava zastopnikov treh slovenskih strank.

⁵ Naprej, št. 107 z dne 12. maja 1919. Razglas.

⁶ Slovenec, št. 109 z dne 13. maja 1919. Razglas poverjenika za notranje zadeve.

Sporazum treh slovenskih strank z dne 10. maja 1919, priobčen v Slovenskem narodu z dne 12. maja 1919

110. številka. v Ljubljani, v 7

SLOVENSKI

Izbija vsak dan svetov, izvirami nedelje in pravnika.
 cene: v Prostor 1.000 x 54 cm, za vsakdanje (in male oglase 40 vti.)
 s cenami vsakega 60 vti., za poslovne in reklamne 1 K. — Pri naročilih
 nad 10 objav popust.
 Vpisaljem glede inšertov naj se prikaže znanika za odgovor.

Izdajateljstvo „Slov. Naroda“ in „Narodna Finančna“ Kmalova
 ulica št. 2, post. št. 68. — Telefon št. 68.

„Slovenski Narod“ vsak
 v Zagustarstvu
 redno vsak teden plačan
 polletno 420
 s mesecno 35

Novi naročniki naj pošljejo v prvi
 Na novo pomena naročila list 3

Slovinci!

Zastopniki vseh treh strank v Sloveniji, zbrani na sestanku dne 10.
 maja 1919, smatrajo za potrebno, da se v Tasu, ko sodimo neposredno pred
 odločitvijo svoje narodne usode, obratno skopno in neoznano na slovensko jav-
 nost s naslednjim pozivanjem:

Vse naše misli morajo biti v tej duhu posvečene skrbti, kako rešiti in
 ohraniti slovensko ozemlje. Zato naj hromohol: Hrvatski deli v Tasopisju,
 in s podobni v manobem Hrvatske. Medsebojno pritožbe bodo reševale stranko
 pri medstrankarskih poročilih in po teh stališča izvesti strankarskem Sv-
 ltuša odpraviti.

Vrnaljša o vzkrokih narodne nevarne na Korceltem, ki se jo tako
 strankno obravnavalo zadnji čas v javnosti, ne sme ostabiti naših narodnih
 vst. Stranke bodo porvale svoje parlamentarne zastopnike, naj osmdejo ko-
 misijo, ki bo rešila to vprašanje. Medtem naj bi slovenska javnost z neopra-
 vilišni in laiskomiselni napadi ne stabilizirala narodnega položaja.

Stranko marval vse moči, da se poglubi v nas zavesti skopno držav-
 nosti, in v to svrbo občutimo vsa, kar bi našlo narodno in državno odloast
 Srbov, Hrvatov in Slovincov. Le v skladnih, vestnem izpolnjevanju držav-
 lianskih dolžnosti in pokorščini obstoječim zakonom je rešitev!

V LJUBLJANI, dne 10. maja 1919.

Dr. Ivan Tavkar, Prof. Bogomil Romec, Anton Kristan,
 Josip Brnčič, Dr. Franc Kulovec, Albin Prepeluh.

To je glavno! | **Nemška grozodejstvo**
 in **Narodni**

v ozkostrankarske namene z zakulisno taktiko trgovala za delež na oblasti ali za drobtine z miže kapitalističnih oblastnikov. Izdala je interese in cilje delavskega razreda in slovenskega ljudstva sploh.

Pozneje, v tridesetih letih, je Albin Prepeluh, nekdanji socialnodemokratski voditelj, pravilno zapisal v svojih »Pripombah k naši prevratni dobi« — menil je prav leta 1918—1919 — sledečo glavno ugotovitev tistih let: »Manjkalo je, kar je za sodobno socialno revolucijo najbolj potrebno: resnično revolucionarne stranke, ki revolucijsko razpoloženje ljudstva organizirano zagrabi in vodi.«⁷

III

Reformistično vodstvo in prekucuško ljudstvo

Spoznanje o zgodovinski zgrešenosti socialnodemokratske stranke, danes očitno, si je tiste čase le počasi in polovičarsko krčilo pot med njenim članstvom in v njenem okolju. Objektivni družbeni pogoji s politično in ideo-

⁷ A. Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1958; str. 152.

loško madzgradbo so zastirali dejansko stanje subjektivnih sil, a dediščina slovenske socialne demokracije na področju marksizma in teorije sploh je bila tako siromašna in plitva, da je otežkočala analizo družbenega razvoja in ustrezne zaključke. Toda dogajanja v družbi, doma in v svetu, so napredovala tako temeljito in hitro, da so novim silam in idejam omogočala prodoren uspeh. En dan revolucionarne dobe in revolucije lahko pomeni več kot leta mirnega razvoja.

Ta prodor se je izvršil z ustanovitvijo Komunistične stranke, partije novega tipa, novih idej in izkušenj.

V začetku marca 1919 je bila ustanovljena Tretja ali Komunistična internacionala, ki je nadomestila skrahirano Drugo ali Socialistično internacionalo. Poldrug mesec pozneje, v dnevih 20. do 23. aprila, se je na kongresu zedinjenja v Beogradu ustanovila Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov), ki je pristopila h Komunistični internacionali. Nastala je nova partija, ki se je preimenovala junija 1920 na kongresu v Vukovaru v Komunistično stranko Jugoslavije.

Toda slovensko delavstvo v tej novi stranki zaenkrat ni bilo zastopano. Slovenska socialna demokracija na kongres zedinjenja v Beograd ni šla in ni mogla iti. Njeno glasilo »Naprej« je 4. julija 1919 pojasnilo, zakaj se je to zgodilo:

»Na ta kongres so bile povabljene samo tiste sekcije, ki stoje na stališču antiministerializma. Mi smo takrat sedeli še v deželni vladi in se zato nismo mogli udeležiti kongresa.«

Vzroki so bili dejansko še globlji. Slovenska socialnodemokratska stranka je bila mnogo bolj prežeta z reformizmom in oportunizmom, nego sorodne stranke drugih jugoslovanskih narodov.

Na kongresu zedinjenja so bili zastopani: socialnodemokratska stranka Srbije, socialnodemokratska stranka Bosne in Hercegovine ter večinska leva krila socialnodemokratskih strank Hrvaške in Vojvodine. Vpliv levih struj je bil v teh strankah zelo močan, zlasti v srbski socialni demokraciji, ki je bila v nekdanji Drugi internacionali na njenem levem krilu in se je ob izbruhu svetovne vojne preko svojih zastopnikov Triše Kaclerovića in Dragiše Lapčevića v narodni skupščini izrekla zoper vojne kredite. Vplivu levih struj gre tudi zahvaliti, da so omenjene stranke ali njihove večine kompaktno prešle v novo Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov), skrajšano SDSJ(k), ki je sprejela program leninske Komunistične internacionalne. S tem je boljševizem stopil na jugoslovansko ozemlje.

Nasproti temu revolucioniranju delavskih vrst je nastopil Anton Kristan, tedanji priznani politični voditelj slovenske socialnodemokratske stranke, član deželne vlade za Slovenijo in član začasnega narodnega predstavništva (parlamenta) v Beogradu, kjer je 27. maja 1919 vzkliknil: »Pri nas na Slovenskem boljševizma ni bilo in ga še ni.«

Politika vodstva slovenske socialnodemokratske stranke si je takrat prizadevala obdržati slovensko delavstvo pod svojim reformističnim okriljem in ga zato ločiti od delavstva drugih jugoslovanskih pokrajin, izolirati od revolucionarnih sil. To je bila hkrati politika razkola delavskega razreda Jugoslavije. Medtem ko so se Anton Kristan, Albin Prepeluh i. dr. zavzemali za jugoslovansko zedinjenje in centralizem v državi, so v delavskih vrstah nasprotovali zedinjenju kakor na političnem tako tudi na sindikal-

Prebivalstvu

okrajnih glavarstev Slov. Gradec, Celine, Maribor in Radovljica ter mest Maribora in Celja.

Zadnje dni so se zgodili neredi, ki kažejo, da nekateri komaj dosežene svobode ne razumevajo prav. Zagrešili so pri tem grde zločine proti domovini in mirno delajočemu prebivalstvu, kakoršnih bi ne pričakovali od slovenskih ljudi. Sramoto so storili sebi in narodu, pa tudi ogromno škodo.

Ker so se pojavila v več okrajih hudodelstva pobune, umora, rop, požiga in hudodelstva javnega nasilstva po § 85 kazenskega zakona, zato so se zjediniše vse stranke v tem, da se mora te pojave **brezobzirno** zadušiti. — Naša narodna kraljevina, ki nudi svojim sinovom boljše razmere, nego katerakoli sosednja država, ne more mirno gledati, kako ti neodgovorni elementi kvarijo njen ugled in čast, njeno in narodno premoženje in kako spravljajo ob dobro ime socialno stremljenje vlade.

Zato je deželna vlada v seji dne 11. maja 1919 enoglasno sklenila, da proglasi v zgoraj navedenih glavarstvih

PREKI SOD

tekem torika, dne 13. maja 1919.

Pozivljamo vse ljudi, ki ljubijo svoj narod, ki uvidijo, da brez reda in delavnosti, brez žrtev ni napredka in ki razumejo, da je trajne socialne uspehe možno doseči samo s solidnim, organiziranim delom, da tudi sami pomagajo, da bode v Sloveniji zavladal popolni red, da s skupnimi močmi vseh dobro mislečih **zatremo brezobzirno vsak zločinski pojav**, da pokličemo krivce pred strogo sodbo in **da privedemo na pol dolžnosti vse one, ki**

zaslepljeni vidijo junaštvo v tem, da svoji mladi domovini v hrbel streljajo.

Vsa kaznjiva dejanja, ki so se izvršila pred razglasitvijo prekega sode, se bodo kaznovala od rednih sodišč.

Vsi zločini pobune, umora, rop, požiga in v § 85 kazenskega zakona omenjenega javnega nasilstva pa, ki se bodo eventuelno po proglasitvi prekega sode izročili, zapadejo nagli sodbi po določitih prekega sode.

Deželna vlada za Slovenijo zaupa v zdravo pamet in srce Slovencev, v njih smisel za disciplino in pričakuje, da trezni elementi prebivalstva sami sodelujejo in pomagajo, da nastopi še pred proglasitvijo prekega sode popolni red in mir v naši deželi.

Kdor pa bo kljub temu svarilu in pozivu k redu, katerega izmed zgoraj navedenih zločinov zakrivil, naj vse posledice izključno sam sebi pripiše.

V Ljubljani, dne 11. maja 1919.

Dr. Janko Broje,
predsednik

nem področju. Sredstva te politike so bila sledeča: ponašanje z razvito industrijo v Sloveniji; z zgrajenimi delavskimi organizacijami, bogatimi tradicijami in blagajniškimi fondii, omalovaževanje delavskega gibanja v Srbiji, Bosni in drugod, zagovarjanje federalizma in avtonomije v sindikatih in delavskih organizacijah sploh.

Politika strankinega vodstva se je naslanjala na zbirokratizirane svoje kadre: nameščence, konzumov (zadružnih trgovin), bolniških blagajn delavskih zavarovancev in sindikatov. Dr. Henrik Tuma, ugledni socialni demokrat, je 26. oktobra 1918 ugotovil celo sledeče: »Izvrševalni odbor jugoslovanske socialnodemokratske stranke je danes sestavljen izključno iz zastopnikov konzumnih zadrug, strokovnih društev in upravnih uradnikov strankinih institucij.«⁸ V teh ustanovah so si nekdanji zaslužni prvoborci in mlajši spretnjakoviči ustvarili zanesljive službe in neprodirne postojanke, ki so jih zadovoljevale in preko katerih plotov se njihovi pogledi in nazori navzlic burnim revolucionarnim valovom niso povzdigovali. Sprva so z zadovoljstvom opazovali množičen priliv članstva, potem so se ga zbalii, ker jim je zraslo čez glavo in zahtevalo radikalnih preobrazb. Zato so skušali množice zadržati. »Nikakih rabuk!« je miril ljudstvo Josip Kopač, sindikalni tajnik in prvak JSDS, na zborovanju 29. oktobra 1918 v Ljubljani⁹ in ko ni pomagalo, so se akcijam postavili na čelo in jih speljali v mirne vode kompromisov, rotili »ne z glavo skozi zid«, »zdaj ni čas« in sprejemali polovičarske sklepe, ki so na videz ustrezali delavskemu radikalizmu, ki jih pa nišo izvajali ali so jih tolmačili po svoje. Skratka, vodstvo je povečini ubiralo svojo pot, a delavstvo in delovno ljudstvo drugo, prekucuško.

Gibanje je raslo Kristanom, Prepeluhom in Kopačem čez glavo.

Marca 1919 je bila v Ljubljani vsedrjavna konferenca železnicarjev, na kateri so sklenili, da ustanovijo enotno železničarsko sindikalno organizacijo za vso državo. Zedinjevalno gibanje železnicarjev, ki so bili tedaj avantgarda delavskega razreda, je pomenilo vzgled za ostale delavske stroke in je očitno preraslo koncepcije slovenskih socialnodemokratskih voditeljev.

Na nemirne duhove je vplival revolucionarni sklep slovenskih socialnodemokratskih organizacij Julijske Krajine na meddeželni konferenci dne 6. aprila 1919 v Trstu, da sprejemajo načela in taktiko ruske oktobrske revolucije in se izrekajo za diktaturo proletariata.¹⁰

Dne 13. aprila 1919 je izredna konferenca JSDS v Ljubljani sklenila odpoklicati oba svoja zastopnika Antona Kristana in Albina Prepeluha iz deželne vlade za Slovenijo, kar je pričalo, da znotraj same stranke nastaja opozicija, ki obsoja ministerializem kot obliko škodljivega sodelovanja z meščansko vlado na podlagi obrambe kapitalizma. Temu sklepu se Anton Kristan in Albin Prepeluh ništa pokorila. Pokorila se ništa ništa sklepu strankinega izvrševalnega odbora 13. junija, ki je prav tako odpoklical oba tadva svoja člana iz vlade. Zato je opozicija postajala vse številnejša in močnejša.

⁸ Zgodovinski arhiv KPJ, Beograd 1951, zv. 5, str. 369.

⁹ Slovence, 30. oktobra 1918. Poročilo o zborovanju 29. oktobra 1918.

¹⁰ Zgodovinski arhiv KPJ, Beograd 1951, zv. 5, str. 378.

Na poziv mednarodnih delavskih organizacij, da se z dvodnevno splošno stavko izrazi solidarnost s sovjetsko Rusijo in sovjetsko Madžarsko in ju zavaruje pred intervencijo zahodnih imperialističnih držav, se je odzvalo tudi slovensko delavstvo. Prvič v svoji zgodovini je 20. in 21. julija 1919 izvedlo generalni štrajk, skupno z ostalim delavstvom. Razred proletarcev je preizkušal svoje sile v vedno večjem obsegu.

Dan kasneje, 22. julija zvečer, so se uprli štirje polki slovenskih vojakov v Mariboru (v dragonski, domobranski in topniški vojašnici ter v Tržaškem pešpolku).¹¹ Čeprav so ga še tisto noč zadušili — po zaslugi hrvatskega karlovškega pešpolka — je razodel, da so med ljudstvom ogromne eksplozivne sile, ki iščejo izhoda in uporabe, da prodirajo vanj boljševiške ideje o odločnem nastopu in jurišu.

Tega upora še danes zadosti ne poznamo. Mnogi politiki in pisci so ga skušali zastreti, ga oceniti kot izključen pojav, ki ga je zakrivil »boljševiški emisar« Karel Toplak, vojak, brezroki invalid, z zvezami na Dunaju in v Budimpešti. Dejansko je šlo za organizirano akcijo nezadovoljnih vojakov, prežetih z revolucionarnimi in izrazito protikapitalističnimi tendencami. Uporniki so imeli zveze z garnizijo v Varaždinu, kjer je prav tako izbruhnil punt, z vojaštvom v Dravogradu, Celju in Ljubljani, kjer so se tudi pripravljali k uporu.

V pogled v dejanska gibalna upornikov nudijo dokumenti, ki jih je konec l. 1959 razstavil Muzej narodne osvoboditve v Mariboru. V prvem, z dne 12. julija 1919 in ki ga iz Celovca pošilja nepodpisani vojak mariborskega polka št. 10 na naslov mariborskega polka št. 26, beremo, da vojaki protestirajo proti znižanju plač in proti odvzemu prejšnjih vojaških kap, na kar sledi (slovnično popravljeno): »Izbran sem od vojakov, da naj vam prej naznanim, da se ne bodete potem kesali. Mi smo navajeni vojski in tudi se nič ne bojimo. Ne bodete nas zapeljali kakor prej.« Nato stoji v pismu: »Pa ne vojsko nad Nemca«, čemur sledi beseda »kapitalisti«, zraven sta narisani dve prekrizani kosti z mrtvaško glavo, kar ni težko razumeti kot »kapitalistom smrt«. Na drugi strani pisma piše: »Naznanite Maistru to pismo, povejte mu, kaj mislimo. Če je enkrat ogenj premočan, se ne pogasi več.« Vsebina te poslanice govori zadosti jasno in ne potrebuje komentarja.

V drugem dokumentu, ki ga Mestno poveljstvo v Mariboru pošilja dne 22. julija 1919 pod št. 417 kot »tajno, nujno« Štajerskemu obmejnemu poveljstvu v Mariboru, beremo, da se v Mariboru širijo vesti o pripravah k vojaškim uporom. Tako je pešec Vogrinc dejal 19. julija: »Mi smo tudi pripravljani na preobrat danes pomoči, ker nočemo služiti pod kraljem Petrom; eden gospod se je že odpeljal v Ljubljano, da tudi tam isto napravi.«

Zgovorno oceno dogodkom v Mariboru, Varaždinu in drugod je dal prvak demokratov dr. Vekoslav Kukovec, ki je zapisal v celjskem listu »Nova doba«: »Doživeli smo pa, da se je ob ti naši popustljivosti razpasel boljševizem, kakor nam najjasneje dokazujejo dogodki v Mariboru.«¹²

¹¹ Arhiv Muzeja NO, Maribor.

¹² Slovenec, št. 176 z dne 2. avgusta 1919.

Prvi komunistični nastopi

Na Slovenskem pride 1. 1919 do prvih organiziranih in zavestnih komunističnih nastopov.

26. julija 1919 je izšla prva in edina številka »Baklje«, prvega slovenskega komunističnega glasila. Izdala sta jo Nino Furlan in Jaka Žorga »ob moralni podpori primorskih slovenskih socialistov in ob gmotni podpori madžarske sovjetske republike«. ¹³ Nino Furlan je začel »s sistematično agitacijo proti ministerialistični politiki desničarskega vodstva med delavskimi množicami s silno prodornim uspehom v Trbovljah«. ¹⁴ Ko so ga oktobra oblasti aretirale, je prišlo med rudarji celo do protestnega štrajka, ki se je nato stihijsko razširil v politični štrajk z zahtevami po republiki, po socializaciji premogovnikov. ¹⁵

Avgusta 1919 je izšla zadnja številka socialnodemokratskega časopisa »Demokracija«, ki se je pod uredništvom Alojzije Štebijeve priznala h komunističnim idejam. ¹⁶

21. septembra 1919 je sklenila druga meddeželna konferenca slovenske socialnodemokratske stranke Julijske Krajine v Trstu, da pristopijo organizacije slovenskega delavstva h »komunistični organizaciji delavstva v Italiji«. ¹⁷

11. oktobra 1919 je izšla prva in edina številka novega komunističnega lista »Vstajenje«.

Vzporedno s temi dogodki se je znotraj slovenske socialnodemokratske stranke razvijala in krepila opozicija. Na podlagi odpora proti ministerializmu in proti oportunistični taktiki Antona Kristana, ki je avgusta 1919 postal minister »za šume in rude« v beograjski »demokratsko-socialistični vladi« Ljube Davidovića, so se v opoziciji znotraj stranke zbirali precej raznovrstni po politični usmeritvi in preteklosti strankini aktivisti. Poleg že omenjenih Nina Furlana in Jakoba Žorge najdemo v opoziciji Lovra Klemenčiča, bivšega Preporodovca in povratnika iz Sovjetske Rusije, inženirja Dragotina Gustinčiča, socialnega demokrata izpred prve svetovne vojne, inženirja Antona Štebija, uglednega socialnega demokrata in člana izvrševalnega odbora, Rudolfa Golouha, urednika strankinega dnevnika »Naprej«, vidnega zastopnika »socialistične omladine«, ki jo je med vojno deloma zajel nacionalistični val, dr. Milana Lemeža, prav tako zastopnika »socialistične omladine« in organizatorja strankinih političnih šol v Ljubljani, Trbovljah in na Jesenicah, nadalje znane in ugledne delavske zaupnike in strankine aktiviste Marcela Žorgo, Josipa Petriča, Ivana Baznika, Ivana Makuca, Ljudevita Vencajza, Franca Perdana med železničarji, Viktorja Kolečo med kovinarji in druge. Večina teh opozicionalcev se je raz-

¹³ Kronika, 1959, zv. 2, str. 59, članek dr. Dušana Kermaunerja Ustanovitveni manifest »Delavske socialistične stranke za Slovenijo« z dne 3. marca 1920.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Novice, št. 6 z dne 5. novembra 1919.

¹⁶ Demokracija, št. 8—12, avgust 1919. Izjava urednice Alojzije Štebi z naslovom Pro. domo, str. 134.

¹⁷ Njiva, št. 17 z dne 10. oktobra 1919, str. 311, članek —m— o konferenci JSDS.

vijala v komunistični smeri, za kar je izražala mnogo navdušenja in marljivo delovala, toda zgrajenih in doslednih komunistov je bilo med njimi zelo malo.

Ta številna opozicija, ki je zdaj pa zdaj dosegala večino na konferencah, sejah, posvetovanjih, ter nenehno rasla, si je spočetka prizadevala, da vso jugoslovansko socialnodemokratsko stranko Slovenije enotno pripelje v revolucionarni tabor. Hotela se je izogniti razkolu v stranki in z najmanjšimi stroški doseči, da se stranka znebi ministerjalizma in se združi s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov). Ti dve nalogi sta združevali proti desnici in Antonu Kristanu vse levičarske in opozicionalne sile v stranki. Zlasti je postajalo vedno bolj popularno geslo zedinjenja slovenskega delavstva z delavstvom ostalih narodov Jugoslavije v enotno stranko in enotne sindikate. Kljub temu je opoziciji ta načrt večkrat izpodletel.

Anton Kristan, glavni vodja konzumov, član vlade in minister, hkrati član ožjega strankinega vodstva in pokrovitelj birokratskih kadrov, je uspel v tem vodstvu uveljaviti svojo voljo in trdo pest. Najaktivnejši opozicionalci so bili izključeni iz stranke: 22. julija 1919 Nino Furlan, avgusta Dragotin Gustinčič.¹⁸ Da se izogne pritisku levece, je Anton Kristan dal odgoditi za dva meseca strankin kongres od septembra na november 1919. Vse te ukrepe je izvajal »v obrambo enotnosti stranke«, izrabljajoč misel enotnosti za svoje manevre.

Levičarjem-komunistom je postajalo jasno, da nastaja kritičen čas razmejitve v stranki in nujnost nastopa komunistov v družbenem in političnem življenju Slovencev. Na manevre desnice so odgovorili z obrazložitvijo svojega najbližjega akcijskega programa v obliki proglašenja slovenskemu delavstvu. Na bližajočem se strankinem kongresu je bilo pričakovati odločilne bitke.

V

Proglas levece oktobra 1919

Proglas levega krila »socialističnemu delavskemu in kmečkemu proletariatu Slovenije« z dne 20. oktobra 1919, ki ga je podpisal Lovro Klemenčič, je izšel v obliki letaka in je bil priložen k listu »Nova istina«, hrvaškemu glasilu SDSJ(k); list je bil naslovljen na številne naročnike delavskega tiska v Sloveniji.

Proglas se osredotočuje okrog kongresa slovenske socialnodemokratske stranke, ki naj se zbere 1. novembra, razlaga položaj in potrebe ter vse naloge združuje v temeljno misel: »Glavno pa je, da se na tem kongresu doseže združitev slovenskega proletariata s proletariatom ostale Jugoslavije.«¹⁹

Temu je podrejeno vse dokazovanje. Pripoveduje prepričljivo, da se je »proletariat Srbije, Hrvatske, Bosne in Dalmacije že združil strokovno v

¹⁸ Naprej, št. 205 z dne 10. septembra 1919, informacija o preložitvi strankinega zbora.

¹⁹ Tu in dalje Zgodovinski arhiv KPJ, Beograd 1951, zv. 5, str. 396—398.

Centralnem delavskem strokovnem²⁰ svetu, politično pa v Socialistični delavski stranki Jugoslavije (komunistov). Slovenski proletariat se sedaj še ni pridružil tem organizacijam. Posledice vidimo: naš delavec, hlapec, kajzar ima mesorazmerno manjši zaslužek nego srbski in hrvaški sodrug. Zato se združimo z njimi, ker v skupni organizaciji, v združeni razredni borbi bomo zboljšali svoje življenje in končno premagali izkoriščevalce.«

Glavnemu namenu služijo tudi tri konkretne zahteve:

»1. Združenje jugoslovanske (to je slovenske, F. K.) socialno demokratične stranke s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov).

2. Združenje vseh socialističnih strokovnih organizacij in zvez v veliko strokovno zvezo vseh delavcev Jugoslavije (v Centralni strokovni svet), ki naj vodi nepretrgano in nepomirljivo razredno borbo s kapitalizmom.

3. Delavci in kmečki proletariat naj prepovedó svojim voditeljem vsako paktiranje z buržoaznimi strankami...«

»Te tri glavne zahteve — pravi proglas — morajo prodreti na strankinem kongresu v Ljubljani.« Te »točne in jasne zahteve« je treba dati delegatom za strankin kongres, ko se bodo volili po »fabrikah, rudarskih revirjih, po vaseh«. »Proletariat Slovenije! Pazi dobro, komu zaupaš svoje interese!« — svari proglas in izreka nezaupanje hrvatskima »socialističnima ministroma Koraću in Bukšegu«, ne omenja pa ministra Antona Kristana.

Proglas se konča z geslom: »Proletarci Jugoslavije, združimo se!«

Kakor vidimo, je levica izrazila mogočno željo po zedinjenju delavskih in sploh proletarskih vrst in odločno zavrgla ministerializem. To sta bili dve točki, okrog katerih se je vedno bolj vnel boj.

V celoti je vsebina proglasa izredno skromna, hkrati zelo konkretna, jasna in pozitivna. Avtorji so računali na pridobitev najširših proletarskih slojev in zato sestavili široko, za vsakega delovnega človeka sprejemljivo osnovo. V proglasu ni niti besede o končnem cilju socializma, ne o socialistični revoluciji in diktaturi proletariata, ne o Tretji internacionali in boljševiski taktiki. Minimalni program levega krila se tega izrecno ne dotika, razen da z zedinjenjem s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov), ki je bila članica Komunistične internacionale, predvideva osvojitve tudi novih načel združene stranke. Vsekakor, v dobi nujne potrebe po idejni razmejitvi med reformizmom in komunizmom, takšno izogibanje osnovnim načelom in akutnim vprašanjem ni kazalo niti doslednosti niti zadostne revolucionarne, zares levičarske usmerjenosti. Preseneča pa, in v tem je čuditi novo strujanje, da proglas stalno navaja kmečki proletariat, hlapce in kajzarje na vasi, kar je bilo socialni demokraciji tuje, razen pri volitvah.

Dejansko je proglas globoko odmeval med slovenskim delavstvom. S tem programom je zbirala levica okrog sebe večino proletarcev. Prav tedaj so tiskarniški delavci stopili v stavko, ki je trajala dva meseca — Slovenija je bila ta čas brez časopisja! — in se je zaključila z njihovo zmago. Dva, tri dni pred kongresom je štrajk zajel rudarje Trbovelj, Zagorja in Hrastnika. Bojevno razpoloženje množic so prinesli delegatje tudi v kongresno dvorano, nudeč levici možnost večine in zmage.

²⁰ Slovensko delavsko gibanje je od svojega začetka do tridesetih let našega stoletja uporabljalo izraz »strokovna organizacija« za sindikat in »strokovni« za sindikalni.

Desno krilo in sredina

Proglas levice je maletel na močan odpor razjarjene desnice okrog Antona Kristana.

Desnico so sestavljali: Anton Kristan, Albin Prepeluh, Melhior (Miha) Čobal, Ivan Kocmur, Ignac Mihevc, Zvonimir Bernot, Josip Kopač in drugi. Vsi so obtičali v nenačelnem prakticizmu. Če jih je združevala kakšna globlja misel ali koncepcija, je to bila samo ena, ki jo je Dušan Kermauner že l. 1938 točno formuliral: »Desno krilo socialne demokracije pa je kakor nekdanj po vsi sili hotelo videti v proletariatu pritlikavca, ki niti pomisliti ne bi smel na vodilno vlogo v družbi.«²¹ Omajana v svojih temeljih in obkoljena v svojih ustanovah, ni mogla računati na idejni boj in idejno zmago: zavedala se je, da je njena politika sodelovanja z buržoazijo čedalje bolj osovražena. »Desno krilo je bilo obupen boj, da ne bi moralo hkrati iz vlade in z vodstva.«²² Zato je neizbirčno poseglo po nedostojnih sredstvih.

Najprej je desničarsko vodstvo »obrezglavilo« levice z napadom na njenega prvaka inž. Antona Štebija, ki ga je »nenadoma lažno obdolžilo, češ da je bil ovadil vojaškemu poveljstvu častnika, sicer desničarskega socialista Zvonimira Bernota, da prireja predavanja v ljubljanski socialistični organizaciji.«²³ Anton Štebi se je iz protesta umaknil iz vseh strankinih forumov in politične dejavnosti.²⁴

Nadaljnje »obrezglavljenje« levice je izvršila policija, ki je imela Gregorja Žerjava, vodjo demokratov, za svojega ministra; Žerjav in Anton Kristan sta oba bila člana belgrajske vlade. Policija je pred kongresom aretirala dva odločna levičarja, komunista Lovra Klemenčiča in Dragotina Gustinčiča, ki sta bila izvoljena za delegata, zadnji kljub izključitvi iz stranke. Aretirali so tudi komunista Ulriha Vošpernika,²⁵ še prej pa Nina Furlana.

Tako je strankino levo krilo ostalo na kongresu brez takrat znanih aktivistov, zlasti brez treh svojih najbolj izrazitih voditeljev — Štebija, Klemenčiča in Gustinčiča, a desnica se je znebila svojih najbolj nevarnih nasprotnikov. Kar se tiče drugih levičarskih delegatov, je desno krilo

²¹ V knjigi A. Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, drugi del: Dušan Kermauner, Albin Prepeluh-Abditus, str. 498.

²² Prav tam.

²³ Kronika, 1959, zv. 2, str. 59—60 (glej opombo 13).

²⁴ V kasnejši dobi se je Anton Štebi aktiviziral: l. 1925 je bil med pobudniki partijske publicistične revije »Zapiski Delavsko-kmetijske matice«, l. 1939 je pripadal k ustanoviteljem Zveze delovnega ljudstva in podpisal njen proglas; med NOB so ga okupatorji ustrelili kot talca.

²⁵ Radničke Novine, Beograd, št. 264 z dne 8. novembra 1919, članek Veliki rudarski štrajk; Nova istina, Zagreb, št. 21 in 22 z dne 9. in 17. januarja 1920, članek Drag. Gustinčiča Moja kritika; Nova istina, Zagreb, št. 62 z dne 4. marca 1920, dopis Drag. Gustinčiča Dozorel je. V zadnjem viru se posredno omenja motiv in način aretacij: »Ako izvrševalni odbor JSDS noče sklicati strankinega zbora, ker nima več na razpolago Žerjavove policije, da za isti dan potakne po jetnišnicah vse odločne elemente v stranki, sklical ga bo proletariat sam...« Za upravičenost očitka, da se vodstvo poslužuje policije — o čemer se je leta 1919 javno govorilo — doslej nimamo dokumentarnih podatkov. Okoliščine aretacij vsekakor vzbujajo upravičen sum.

računalo, da se ji bo posrečilo izigrati jih. Pri tem se je zanašalo na omahljivo sredino, na centrumaše.

Stališče omahljivih, nedoslednih opozicionalcev, ki so zavzemali v stranki položaj sredine ali centruma, je »klasično« izrazil Rudolf Golouh v članku »Naš strankin zbor« (tako so takrat imenovali strankin kongres), ki ga je natisnil »Hrvatski tipograf« v Zagrebu na dan otvoritve kongresa.²⁶

Po uvodnih ugotovitvah, »da prešinja tudi naš proletariat velika nezadovoljnost« zaradi svetovne vojne »s svojimi strašnimi posledicami« in zaradi razmer »v novi državi, ki so vse prej kot povoljne«, kar »je ustvarilo obupno razpoloženje«, a v množicah ustvarilo »občutek, da so bile prevarane«, vidi pisec škodljive pojave v razcepljenosti jugoslovanskega proletariata in v raznih poteh, ki ga je prehodilo v preteklosti delavstvo pošameznih pokrajin.

Rudolf Golouh šteje za »veliko zlo«, da se je »začel boj med dvema strujama: socialnimi demokrati na eni strani, boljševiki na drugi«. Zakaj je to postalo »zlo«, ne pove. Ne najde obsodbe za politiko socialne demokracije in ne besed priznanja boljševikom in Oktobrski revoluciji. Navidezno, formalno to pomeni sredinsko stališče, dejansko se njegova miselnost še ni odtrgala od starih načel socialnodemokratskega gibanja.

Ko se spomni potreb »delavske mase« in prizna pritisk teh množic, se izraža pisec glede taktike zadosti jasno:

»Kakor vse kaže, da moramo s politiko sodelovanja in ministerializma enkrat za vselej prenehati, tako je tudi očitno, da si ne moremo delati nobenih radikalnih iluzij, da ne moremo misliti na kake ekstremne eksperimente.« (Pristaviti moramo, da so se takratni socialni demokratje bali uporabljati besedo »revolucija«, pa so se posluževali namesto nje takih oznak kakor »ekstremni eksperimenti«, »skrajni koraki«, »revolucionarno pretiravanje« i. p.)

Taktika R. Golouha je torej sledeča: radikalnim množicam moramo popustiti, »kakor vse kaže«, in se odpovedati ministerializmu, toda dalje ne pojdemo, na nobene »eksperimente«. Iz tega sledi njegov zaključek in poziv: »...nazaj k zdravemu socialističnemu delu«. Nazaj k tisti socialni demokraciji, ki se še ni umazala z ministrsko politiko, ne pa naprej k novim Leninovim idejam, k izkušnjam Oktobrske revolucije in poveljnega mednarodnega delavskega gibanja sploh. »Mi potrebujemo predvsem mirnega razvoja, mirnega, pozitivnega snovanja v organizacijah, v kulturnih društvih.«

Zato se pisec v članku izreka za zedinjeno delavsko stranko pod imenom »socialistično« in v oklepaju dodaja: »vsi drugi nepotrebni naslovi naj odpadejo«. Kakor vemo, se je aprila 1919 na kongresu zedinjenja ustanovila nova Socialistična delavska stranka Jugoslavije, ki je v oklepaju imela še pristavek »komunistov«. Pisec, ideolog centruma slovenske socialnodemokratske stranke v letu 1919, nastopa torej proti temu oklepaju.

Da bi bila slika te »sredinske« politike še jasnejša, navajamo piščevo zadnjo sentenco: »Le tako nas bodo našle prihodnje volitve strnjene v skupno fronto, pripravljene za zmago.«

Mar ni to bila škodljiva iluzija v takratnih tako burnih časih?

²⁶ Tu in dalje Zgodovinski arhiv KPJ, Beograd 1951, zv. 5, str. 398—399.

VII

Enajsti zbor slovenske socialne demokracije 1. in 2. novembra 1919

Ljubljana, 1. in 2. novembra 1919, dvorana v dvorcu bivšega deželnega glavarja, sedanji univerzi. Zbral se je XI. zbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS). Skoraj 120 delegatov je zastopalo delavstvo Slovenije v mejah kraljevine SHS. Prvič na strankinem zboru niso bili zastopani slovenski proletarci iz Primorja in Trsta, ki ju je okupirala Italija.

Med gosti so bili: delegati Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) Dragiša Lapčević, Jovo Jakšić in Mijo Radošević; delegat Centralnega delavskega sindikalnega sveta iz Beograda Pavle Pavlović; delegat Čehoslovaške socialnodemokratske stranke Stivin; od hrvatskih socialnih demokratov-reformistov minister Vitomir Korać,²⁷ Gojko Berberović²⁸ in Koraćeva soproga.²⁹

Večina delegatov je bila levičarsko razpoložena, bojovna in vedra. To so bili železničarji, rudarji, kovinarji, stavbinci in delavci drugih strok, stari preizkušeni zaupniki in mlajši nestrpni aktivisti.

»Razpoloženje kongresa je psihološko napeto — piše v dopisu iz Ljubljane v zagrebški Novi istini, št. 12 od 6. novembra 1919, pisec, ki se je podpisal z m. r., torej Mijo Radošević — nahaja se v znamenju rudarskega štrajka v Trbovljah. V ozračju se čuti, da so se množice podale na levo, čuti se, da je z dosedanjo smerjo ministerializma pri kraju.«

Rudarski delegat je takoj prvi dan zabrusil s tribune »socialističnim ministrom« Koraću in Kristanu kakor tudi strankinemu vodstvu: »Vi samo pijete na nas: Delajte, delajte! Mi pa vam zadnjič izjavljamo: Delali bomo, kadar bomo imeli jesti!«³⁰

Kongres je najprej poslušal pozdravne govore, ki so bili omejeni na 10 minut. Dragiša Lapčević, ki je zboru izročil pozdrave v imenu Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), je »žel viharno odobravanje«. Predstavljal je levo strujo. Napadel je zlasti sodelovanje z buržoazijo: »Socialisti-ministri ne vladajo v imenu proletariata, temveč v imenu buržoazije, zato so buržoazni ministri. Ne potrebujemo ministrov, pač pa močan proletarijat. Socializem bomo uresničili samo z močnim proletariatom, a ne z ministerializmom. Ko bomo močni in buržoaziji iztrgamo oblast, tedaj pojdemo v vlado, drugače ne.«³¹

Za njim je pozdravil zbor minister Vitomir Korać. Zagovarjal je udeležbo v parlamentu in zato tudi udeležbo v vladi. Skratka; branil je reformizem v njegovih najodurnejši obliki ministerializma. Zato je ob koncu

²⁷ Nova istina, Zagreb, št. 12 z dne 6. novembra 1919, članek m. r. Kongres slovenačke socialne demokracije. Radničke Novine, Beograd, št. 265 z dne 9. novembra 1919, članek Kongres Partije u Ljubljani. Oba lista sta bila glasili komunistov. Njune podatke tu in dalje prvič priobčujemo v slovenskem tisku, v prevodu iz srbohrvaščine.

²⁸ Hrvatski tipograf, Zagreb, št. 17 za l. 1919, sporočilo o XI. zboru JSDS.

²⁹ Radničke Novine, Beograd, št. 265 z dne 9. novembra 1919, isti članek.

³⁰ Radničke Novine, Beograd, št. 264 z dne 8. novembra 1919, članek Veliki rudarski štrajk.

³¹ Nova istina, Zagreb, št. 12 od 6. novembra 1919, članek m. r. Kongres slovenačke socialne demokracije.

govora zadonel v dvorani kot protest klic »Živela Tretja internacionala!«, ki ga je ponovila vsa dvorana.³²

Pavle Pavlović, komunist, je v pozdravnem govoru v imenu sindikalne centrale v Beogradu pozval k čim hitrejšemu zedinjenju vseh razrednih delavskih sindikatov. Sprejeli so ga z burnim odobravanjem.

Zboru je nato ustrezno dnevnemu redu podal Dragotin Lončar poročilo o strankinem delovanju v centralni in pokrajinski vladi. Njegove koncepcije, ki razodevajo miselnost radikalnega meščana, ne pa socialista, podaja Mijo Radošević takole: »Kakor v naravi vlada evolucija, tako vlada tudi v družbi. Skokov ni.« »Parlamentarizem vključuje tudi ministerializem. Druga internacionala se je razbila, ker ni imela enotne taktike.« »Stejejo se za načelne republikance, toda vprašanje monarhije ali republike je zanje danes drugovrstno vprašanje. Zavrača Veliko Srbijo, Veliko Slovenijo ali Veliko Hrvatsko in zahteva obširne avtonomije za homogene kulturne elemente. Izjavlja se za sodelovanje z demokrati proti radikalom, ker relativno dobro zasluži prednost pred absolutnim zlom.«³³

Albin Prepeluh, član pokrajinske vlade v Ljubljani, poroča o svoji dejavnosti. Ugotavlja, da je pokrajinska vlada »bolje delovala, dokler je bila samostojna, dokler se ni podredila centralni vladi v Beogradu. V političnem oziru, pravi, je bil njegov napor v vladi zaman, a na socialnem področju ni mogel pokazati kakšnih pozitivnih dosežkov. Ostati v vladi še naprej ne more, ker so klerikalci in liberalci premočni, da bi lahko delavci kaj dosegli. Zahteva za deželno vlado več avtonomije, tedaj bi se dalo več doseči. Obtožuje agitatorje, da so zakrivali rudarski štrajk. Obširno razpravlja o gospodarskih razmerah in potrebah Slovenije ter zahteva, da stranka nadaljuje delo po že preizkušeni poti.«³⁴

Anton Kristan, minister centralne vlade, odgovoren »za šume in rude«, torej tudi za razmere v rudarskih revirjih Slovenije, kjer je izbruhnila stavka, opravičuje svoj vstop v vlado. Po zapiskih Mije Radoševića, je napadel radikalno stranko in Protića ter zagovarjal »demokratski blok«. »Sporazum, ki so ga sklenili z demokrati, predvideva demokratične volitve za vse administrativne organe in za ustavodajno skupščino, demokratično upravljanje in pomoč delavstvu. Sicer danes ne more pokazati, kaj je bilo storjenega, vendar uveljavljajo v ministristvu novo politiko. Kakor je Janez Krstnik krčil pot Jezusu, tako v ministrski Sahari krčijo pot — socializmu. Če ne bi bilo njega in Koraća, bi železničarji ne dosegli zvišanja plač (protesti) ... Nadalje opravičuje ministerializem, kajti samo na ta način bodo ustvarjeni močni pogoji, da se laže pride do socializma.«³⁵

Tem trem govornikom, ki so tolmačili in zagovarjali oportunizem in reformizem v delavskem gibanju ter skušali z zapornim ognjem oglušiti delegate, je sledil še četrti desničar Ivan Kocmur, ki je poročal o političnem položaju in taktiki stranke ter o zedinjenju jugoslovanskega proletariata. Predložil je dve ustrezni resoluciji. Njihovo vsebino je opravičeno ocenil Dragotin Gustinčič v »Novi istini«, št. 21 in 22 od 9. in 17. januarja 1920, kot »idejno konfuzijo«, na podlagi katere nihče ne bi vedel »povedati, kak

³² Prav tam.

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam.

je pri nas politični položaj in kaj bo proletariat v Sloveniji v bližnji bodočnosti ukrenil glede na naš in svetovni politični položaj.

Kot koreferent je nastopil Josip Petejan, pred vojno sindikalni funkcionar v Slovenskem Primorju, med vojno strankin tajnik.

Mijo Radošević, že prej omenjeni gost iz Zagreba, tedaj komunist, ki pa je poleti 1920 dezertiral in se znašel spet med socialnimi demokrati, opisuje Petejanov nastop takole: »S svojim stvarnim in ognjevitim govorom je oživil ves zbor; prekinjali so ga z burnim ploskanjem. V glavnem je zagovarjal centrumaško politiko. Napadal je ministerialiste, ker v Beogradu podpirajo demokrate, a zadnji doma zatirajo delavstvo. Ministerialisti so pripovedovali ljudstvu, da so demokratje lopovi, zato so se pajdašili s klerikalci. Zdaj trdijo, da so klerikalci lopovi, pa se pajdašijo z demokrati. Zahteva, da se stranka očisti buržoaznega vpliva. Če bi poslušali Kristana, bi potrebovali še nekaj ministrov in potem bi se lahko odpovedali socialističnim organizacijam. Mi, socialisti, smo republikanci; zakaj se potem glasuje za dvor, za vojsko itd. Tako se ne more več nadaljevati. Ostro kritizira prehranjevalno politiko sedanje vlade. Zahteva, da se drži stranka stare poti neizprosnega razrednega boja, ker bo samo na ta način mogoče, da v svojih vrstah združi ves revolucionarni proletariat Jugoslavije (dolgotrajno odobravanje in ploskanje).«³⁶

Če primerjamo te zapiske o Petejanovem govoru, sestavljenem 3. novembra 1919, torej samo dan po kongresu, kar jim daje verodostojnost, s člankom Rudolfa Golouha v »Hrvatskem tipografu«, tedaj lahko ugotovimo precejšnjo skladnost med pogledi J. Petejana in R. Golouha. Tudi tu najdemo poziv, držati se »stare poti«. Ocena, da je J. Petejan »zagovarjal centrumaško politiko«, je tedaj utemeljena.

Josip Petejan je dejansko omahoval med desnico in levico, bil je v sredini, v centru. Še več, bil je vodilna osebnost centruma. Glede na to, da je bila levica oropana svojih prvakov, je pomen centruma zrastel in s tem njegova odgovornost za kongres. Nastop J. Petejana je na kongresu izzvenel najbolj radikalno in je zato levičarsko orientirane delegate potegnili za seboj. Toda kam?

Grajati ministerialiste — to je bila minimalna zapoved, ki jo je čas že prehitel: zdaj bi bilo treba ministerialiste onemogočiti, izolirati in izgnati iz stranke. Ali je centrum to predlagal? Ne!

Zedinjenje delavskega razreda Jugoslavije — to je bila prednostna naloga, ki jo je čas že zdavnaj marekval. Potrebna so bila dejanja, potrebno je bilo, da pride do zedinjenja že na kongresu, najvišjem strankinem forumu. Mar je sredina to predlagala? Ne!

Sredina prav tako ni predlagala zgodovinsko nujne preusmeritve delavstva in njegove stranke na podlagi novih idej in izkušenj, na temeljih Tretje internacionale.

Omahljiva, medosledna sredina ni bila sposobna, da bi se postavila desnici po robu. Pomagala je le dezorientirati delavske delegate in je s tem objektivno nudila desnici možnost, da obvlada položaj in si zagotovi premoč na zboru in v stranki. Centrumaši so bili in ostali delavskemu gibanju v škodo.

³⁶ Prav tam.

Polovičarski sklepi

Zbor je nadalje potekal skladno z medsebojnim odnosom sil, ki smo jih pravkar ugotovili.

Za ministerializem sta se izjavila še Miha Čobal iz Zagorja in edini delavec, »neki Čelešnik, ki je pred dvema mesecema dobil uradniško službo.«³⁷

Proti ministerializmu so se izrazili delegati Lemež, Golouh, Bajt, Leskovšek, Brezovšek, Žorga, Gabriel, Kopač.³⁸

Seje prvega dneva je zaključilo tajniško in blagajniško poročilo.

Drugi dan je bilo na dnevnem redu: poročilo o gospodarski organizaciji proletariata, — o konzumih — poročevalec Filip Uratnik; izobraževalno delo in njega pomen za proletariat — poročevalec M. Lemež; naša mejna vprašanja — poročevalec R. Golouh; kmečko vprašanje in socialna demokracija — referent A. Prepeluh. Vsi poročevalci so predlagali ustrezne resolucije, ki jih je zbor sprejel.³⁹

Po podatkih Dragotina Gustinčiča sta bili sprejeti še dve resoluciji: o strankinem tisku (na predlog Rudolfa Golouha) in o draginji (poročevalec neznan).⁴⁰

Gost iz Prage, Stivin, je ob burnem odobravanju zastopal levo strujo češke socialne demokracije.

Končno sta prišli na vrsto resoluciji o zedinjenju delavstva in o ministerializmu kot »najvažnejši« in »najzanimivejši« točki vsega zbora. Obe pomenita »klasično« tvorbo kompromisa ali polovičarstva, manevriranja. Obe sta »kavčukasti« (D. Kermauner).⁴¹

Glede ministerializma pravi resolucija:

»Sodelležba stranke v meščanski vladi vobče ne ustreza potrebam razredno organizirane delavske stranke. Glede na zgodovinski moment je sicer bilo naši jugoslovanski socialno demokratični stranki treba česče prilagoditi svoj politični nastop izrednim prilikam, zlasti zato, da se prepreči hujša reakcija.«⁴²

Prvi stavek obsoja udeležbo socialistov v buržoazni vladi; to je ugajalo vsem opozicionalcem z leve in iz centra, to jim je dalo moralno zadoščenje. V drugem stavku najdemo pridržek, kako se je treba »prilagoditi« »izrednim prilikam«; reformistični voditelji so ga pozneje tolmačili kot odobritev in dovoljenje za zasedbo ministrskih sedežev. Nikjer pa se naravnost ne zahteva, da morajo »zastopniki« stranke izstopiti iz vlade. Nikjer ni povedano, da v stranki ni prostora za ministerialiste.

Glede zedinjenja, ki ga resolucija pozdravlja in zahteva, kar je zopet pomenilo poklon leVICi, beremo polovičarski sklep:

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Nova istina, Zagreb, št. 21 z dne 9. jan. 1920, članek Drag. Gustinčiča Moja kritika.

⁴¹ Kronika, 1959, zv. 2, str. 60 (glej opombo 13).

⁴² Zgodovinski arhiv KPJ, Beograd 1951, zv. 5, str. 401.

»Po sporazumu vseh naj se ustanovi podlaga, na kateri bo mogoče izvesti ujedinjenje.«⁴³

Dejansko je takšna podlaga že obstajala, odkar so se aprila leta 1919 združile socialnodemokratske stranke Srbije in Bosne-Hercegovine ter večinska krila socialnodemokratskih strank Hrvatske in Vojvodine v novo stranko komunistov. Potrebno bi bilo to podlago samo sprejeti in se združiti s to novo stranko. Zahteva XI. zбора po neki novi podlagi, ki naj bi jo povrh tega še sestavili »po sporazumu vseh«, torej tudi takšnih razkolnikov kakor Korać, Bukšeg in A. Kristan, je le zavirala zedinjenje in še naprej izolirala slovensko delavstvo od proletarita drugih pokrajin in tako cepila delavske vrste.

Nikogar se ni našlo na kongresu, ki bi bil spregledal bistvo teh resolucij. Levičarski delegati v svojem subjektivnem občutku moralne zmagane — ne pa načelne — niso zapazili, kako jim je bila v vprašanju ministerializma dana navidezna koncesija, kako so se »krokodilsko« pretakale solze obžalovanja, »da še ni prišlo med jugoslovanskimi socialističnimi strankami do ujedinjenja«,⁴⁴ in kako so jih desničarski voditelji ob omahljivosti sredine osleparili na celi črti. Obe resoluciji je zbor sprejel soglasno; Dragiša Lapčević je ob tej priliki izrazil »nenavadno veselje« in Vitomir Korać je dejal, »da se bo odzval vabilu na združitev, da je zadovoljen z zaključkom«. ⁴⁵ Na kraju so bile volitve strankinega vodstva.

Levičarski delegati so hiteli poročati iz zapora izpuščenemu D. Gustinčiču in se hvalili: »Hura, sodrug, zmagali smo. Levičarji smo pobili desničarje: izglasovali smo antiministerializem.«⁴⁶ Šele ko jih je zalotilo vprašanje, ali je zmagala komunistična lista pri volitvah v načelstvo in glavni odbor, koga so izvolili v vodstvo in komu so izročili vajeti v stranki, so se iztreznili. Izkazalo se je, da je v vodstvu ostalo »skoraj vse po starem«, da so v njem ohranili večino in moč desničarji in njihovi pomočniki, omahljivci iz sredine.

S tem, da je zbor izročil vodstvo desničarjem, reformistom in oportunistom, je bila usoda kongresa dokončno odločena v prid reformistov.

Pavle Pavlović, delegat rdečih sindikatov na ljubljanskem zboru, je v svojem poročilu centralnemu vodstvu v Beogradu pravilno ocenil kongres. Komunistični dnevnik »Radničke novine« je pisal 9. novembra 1919:

»Kongres 1. in 2. novembra ni opravičil pričakovanj, ki so jih od njega želeli. Kongres je sklepal o ministerializmu in zedinjenju, toda kljub razpoloženju na eni in drugi strani je rešil ti dve pomembni vprašanji le polovičarski. Udeležilo se ga je nekaj manj kot 120 delegatov. Opoziciji na kongresu je načeloval centrum, ker je ostala levica brez izrazitega vodstva na kongresu, in sicer zaradi aretacij, ki so se dogajale tiste dni, zaradi razveljavljenja mandatov nekaterim delegatom in zaradi zamude, ki jo je zakrivilo nekaj delegatov. Na ta način je desnica z omahljivo sredino tvo-

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Nova istina, Zagreb, št. 12 z dne 6. novembra 1919, članek m. r. Kongres slovenačke socijalne demokratije.

⁴⁶ Nova istina, Zagreb, št. 19 z dne 18. decembra 1919, članek Drag. Gustinčiča Naš pokret u Sloveniji. Po kongresu socijalnodemokratske stranke u Slovenačkoj.

nila formalno večino in samo tako je mogoče tolmačiti takšno dejavnost kongresa.«

»Radniške novine« so ocenile poglavitno resolucijo kot »kompromis med sredino in desnico« in dodale, da resolucija »ne izraža zdravega in pravilnega razpoloženja slovenskega proletariata«.

Kot kompromis »med obema smerema« označuje sklepe zbora tudi tržaški socialistični »Il lavoratore« (Delavec) v številki z dne 8. nov. 1919.

Češki socialni demokrat Stivin pa je odnesel z zbora celo vtis, da v Jugoslaviji predstavljajo eno izmed treh strank »slovenski sodrugi, pri katerih postavljajo ministerialisti in komunisti enoto stranke nad vse in se trudijo za ustanovitev enotne podlage socialno demokratičnega gibanja v vsej Jugoslaviji, ne da bi morali delati iz vprašanja ministerializma načelen problem ali zaradi sodelovanja pri vladi ogrožavati enotnost delavstva«. ⁴⁷ Ni mogoče reči, da je to pohvalna karakteristika za levico v Sloveniji.

Na XI. strankinem zboru torej niso rešili niti načelnih niti taktičnih vprašanj, ki so pritiskala na delavski razred in zahtevala odgovora. Pričakovanja, da bo zbor obračunal s preteklo reformistično in izdajalsko politiko in da nastopi nova doba v delavskem gibanju, se niso uresničila. Zapravljen je bil dragocen čas za ustvaritev partije novih načel in novega tipa, sposobne prevzeti oblast in vodstvo naroda, čas, tako važen v objektivno revolucionarnem položaju, ko je vsaka zamuda zmanjševala možnosti delavskega razreda in revolucije ter utrjevala oblast buržoaznega razreda in kontrarevolucijo. Časovni faktor se je obračal proti zamudnikom.

Eden izmed naukov takratne dobe se glasi:

Da bi bila po prvi svetovni vojski zmagala socialistična revolucija, bi bil moral delavski razred kolikor mogoče hitro ustvariti revolucionarno stranko, ta pa bi morala v kar najkrajšem času pridobiti med ljudstvom odločilen vpliv, in sicer prej, preden bi se buržoaznim razredom in njihovemu aparatu upravljanja in nasilja posrečilo izmotati se iz težke krize, ki jih je hromila. To se pravi, zmaga revolucije je bila najtesneje povezana s časovnim faktorjem.

IX

Kritika idejnih koncepcij slovenske socialnodemokratske stranke

V zvezi z XI. strankinim zborom ne bo odveč, če analiziramo še osnovne idejne koncepcije slovenske socialnodemokratske stranke.

Z ozirom na to, da je bil to prvi kongres po vojni in po revolucionarnih preobrazbah v svetu in doma, bi bilo pričakovati, da bo skušal poiskati vzroke najmovejšim dogajanjem. Viharni časi so zahtevali, da bi se razpravljalo o krizi kapitalizma, o perspektivah socialistične revolucije, o njenih poteh in nalogah. Toda zaman, v kongresnih sklepih ni temeljnih mednarodnih in notranjepolitičnih analiz in ocen. Bližnje in daljne dežele preživljajo socialne potrebe, na domačih tleh vse vre, a stranka se niti najmanj ne potrudi, da bi spoznala ogromne izpremembe, da bi jim odkrila bistvo in smisel, da bi sledila njihovemu razvoju, da bi se vprašala: zakaj, kam in kako. Ne, vsega tega ni bilo.

⁴⁷ Naprej, št. 35 z dne 13. februarja 1920 po praški »Akademie«.

Nikjer ni stališča do Oktobrske revolucije, do sovjetske republike na obširnem ozemlju bivše carske Rusije. Največji dogodek v novejši svetovni zgodovini ni za socialne demokrate omembe vreden.

Stališče do nove Jugoslavije ni določeno. Ne najdemo ocene njenega nastanka in njenih oblik. Nikjer ne zasledimo niti programske zahteve po republiki. Medtem ko srbski, bosanski in deloma hrvaški sodrugi ne priznavajo »začasnega narodnega predstavništva« (parlamenta), ki ni izvoljen, marveč imenovan, se slovenski socialni demokratje molče podvzajajo v njem in se v sklepah zbora izogibajo načeti to vprašanje. Siromaštvo v teh osnovnih vprašanjih je torej očitno. Tega ne morejo zastreti nekatere glasne politične zahteve, med katerimi srečamo na prvem mestu »takojšnjo izvedbo občinskih volitev po celi državi« — kakšna omejena obzorja! — in šele na drugem mestu »takojšnjo izvedbo volitev v konstituantno«. V istem duhu so formulirane zahteve za »ureditev svobodnih, na široki avtonomiji slovečih občin in okrožij«. ⁴⁸

V nacionalnem vprašanju si stališča, nejasna sama po sebi, nasprotujejo in vzajemno izključujejo.

Kongres izrecno potrjuje politične sklepe »iz leta 1909«, ne da bi jih preciziral. Tega leta, od 31. januarja do 2. februarja, je bil v Ljubljani VII. zbor JSDS; sprejel je resolucijo glede aneksije Bosne in Hercegovine, resolucijo o taktiki, kjer je govora o volilni pravici za deželne zборе in o avstrijskem šolstvu, in končno organizacijski strankin pravilnik. Bil bi anahronizem in nesmisel, če bi bil XI. zbor potrdil te sklepe. Verjetno je mišljena tako imenovana »tivolska« resolucija iz l. 1909 o nacionalnem vprašanju. V »tivolski« resoluciji — na kratko povedano — se izreka socialna demokracija za »narodno avtonomijo« »v vseh narodno-kulturnih zadevah«, kar pomeni korak nazaj od »ozemeljske avtonomije vsakega naroda«, ki jo je sprejel brnski zbor avstrijske socialne demokracije leta 1899. Hkrati trdi, da Jugoslovani, razcepljeni na štiri dele — mednje šteje tudi Bolgare — »le fiktivno žive samostojno življenje«, in jih smatra »le za elemente, ki naj ustvarijo enoten narod«, pri čemer je potrebno »sporazumljenje o skupnem narodnem jeziku in pravopisu kot prvem predpogoju popolnega enotnega narodnega življenja Jugoslovanov«. ⁴⁹ Ta »slovita« resolucija je že tedaj izzvala odločen in uničujoč odpor Ivana Cankarja in prav tako strogo odklonilno stališče pri takratnih strankinih — socialističnih in radikalnomeščanskih — intelektualcih Albinu Prepeluhu, dr. Henriku Tumi, dr. Antonu Dermotu in dr. Dragotinu Lončarju. Ves zgodovinski razvoj v poznejših letih je ovrigel »tivolsko« koncepcijo. Popolnoma brezglavo je torej bilo, umetno oživljati nekaj, kar je življenje poteptalo.

Nelogično in politično neutemeljeno zato zveni geslo XI. zborā: »Balkan balkanskim narodom!« ⁵⁰ To nasprotuje »kulturno-nacionalni avtonomiji«.

Novo protislovje pri reševanju nacionalnega vprašanja odkrijemo v resoluciji o mejnih vprašanjih. Ko »protestira proti nasilni aneksiji slovenskih in hrvaških delov Primorja po italijanskih četah«, se stranka »odločno« stavi na stališče »samoodločevanja narodov« in ga konkretizira

⁴⁸ Zgodovinski arhiv KPJ, Beograd 1951, zv. 5, str. 400.

⁴⁹ Prav tam, str. 201—202.

⁵⁰ Prav tam, str. 400.

takole: »Narodi v spornih ozemljih imajo sami odločevati o svoji državni pripadnosti.« Nekaj vrstic niže beremo še enkrat, da je le na temelju načela samoodločevanja »mogoče rešiti povoljno vsa sporna mejna vprašanja«. ⁵¹ S tem se načelo samoodločbe omejuje le na sporna ozemlja, na obmejne probleme, odreka pa se mu splošna veljava. Zato tudi v kongresnih sklepih nikjer ne zasledimo pravice Slovencev, Hrvatov, Srbov do samoodločbe: njim tega »privilegija« socialna demokracija ne nakazuje.

Kot poseben »biser« v tej pisani zbirki zmot se pojavlja nepričakovano še zahteva po »popolni enakopravnosti vseh narečij v vsej državi«. ⁵²

Skratka, v nacionalnem vprašanju srečujemo protislovja, nelogičnosti, zdrahe.

O kmečkem vprašanju. Osnovne koncepcije so sledeče: »Mali obrat naj ostane, kjer ga zahteva poljedelska produkcija, ohranjen. Treba pa je združiti malega kmeta v prisilne zadružne gospodarske enote...« »Gozdovi, obratne panoge, ki uspevajo bolje v veleobratu, naj bodo organizirani po načinu veleobratov. Agrarna reforma se mora tako izvršiti, da nam ustvari te predpogoje.« ⁵³ Ne najdemo pa tega, da naj bi se izvršila agrarna reforma v smislu kmečkih želja, ki so jih ponekod spremljali realni posegi po veleposedniški zemlji.

Omenjenih »načel« je dovolj, da se prepričamo o ravnodušnosti slovenske socialne demokracije do usode kmečkega človeka, do položaja kmečkega stanu, med Slovenci najštevilnejšega, in prav takrat zelo razgibanega. Na ta način si delavski razred ne bi mogel nikoli pridobiti kmeta za svojega nujnega zaveznika v boju za socializem.

Glede mednarodne orientacije se je zbor izjavil za »obnovitev proletarske svetovne internacionale«. Niti besedice ni o polomu Druge socialistične internacionale, o obstoju Tretje ali Komunistične internacionale. H kakšnemu bregu misli pristati slovenska socialna demokracija? Odgovora ni, poguma tudi ne, da bi predložila odločitev.

Globlje, načelne kritike osnov XI. zbora se je lotil kmalu po njegovem zaključku Dragotin Gustinčič. V zagrebški »Novi istini«, štev. 21 in 22 z dne 9. in 17. januarja 1920 je v slovensčini objavil obširen članek pod naslovom »Moja kritika«. Del kritike ni sprejemljiv, ker ne vsebuje marksističnih ocen ali postavk. Popolnoma subjektivistična je n. pr. njegova koncepcija »Balkanske odnosno Srednjeevropske Unije proletarskih ljudstev«, ki se je nekaj let kasneje razvila v koncepcijo »Sudobe«, to je Sudetsko-donavsko-balkanske federacije, nekakšnega povečanega avstro-ogrskega imperija nove vsebine. Odveč so v članku egocentristična razmišljanja in občutljivosti avtorja. Del kritike pa je treba priznati za povsem opravičen in točen. Tako n. pr. trdi, »da so vse resolucije popolnoma lokalnega značaja« in da izgleda vse tako, kakor bi se bila predložila XI. strankinemu zboru ta drobna, lokalna vprašanja samo zato, da bi se z njimi izgubil čas, zastrla ona glavna vprašanja, ki dajejo danes svetovnemu proletariatu temeljne smernice...« Resolucije kongresa »so ostale nesocialistične kakor njihovi očetje, a čas in proletariati v Sloveniji bo šel neizogibno preko njih svojo pot naprej«. Kongres »mi zavzel svojega

⁵¹ Prav tam, str. 401.

⁵² Prav tam.

⁵³ Prav tam, str. 402.

stališča napram ruski revoluciji... Strankin zbor je prešel tiho, tiho preko vprašanja socializacije industrije in trgovine... podžavljenja denarnih zavodov in preko valutnega vprašanja...» Poleg tega pa se je oklenil z vso klikarsko zagrizenostjo vprašanja ministerializma in hoče prepričati naše delavstvo, da je to edina razlika med komunizmom in socializmom...» Razlike so mnogo večje in globokejše. Pravilna je tudi ugotovitev, »da je glavna karakteristika XI. zbora socialne demokracije v Sloveniji politična omejenost in neodkritosrčnost vodij napram proletariatu«.

Če primerjamo sklepe XI. zbora slovenske socialnodemokratske stranke s »platformo zedinjenja«, ki jo je sprejel kongres SDSJ(k) aprila 1919 v Beogradu, zapazimo ogromno razliko tako v idejnih temeljih kakor tudi v političnih zaključkih. Skoraj vse zgoraj našete pomanjkljivosti ljubljanskega zbora bomo zaman iskali v »platformi zedinjenja«, ki odgovarja na najosnovnejša in najvažnejša, odločilna vprašanja tedanje mednarodne in notranje situacije. Belgrajski kongres je izjavil — če se omejimo le na nekatere temeljne postavke — da je »mednarodni kapitalizem stopil v svojo zaključno dobo. Razredni boji proletariata in buržoazije se razvijajo v velike socialne revolucije«. SDSJ(k) »še izreka proti Drugi internacionali«, »ker ni ustrezala položaju« in »pristopa k Tretji, komunistični internacionali« s ciljem »uničiti kapitalizem in ustvariti komunistično družbo«. Sredstva za dosego te preobrazbe so: »svojitev politične oblasti od strani proletariata, razrušitev starih oblastvenih organov in ustanovitev izključne oblasti delavskega razreda (diktature proletariata)«. Izjavlja se za delavske, kmečke in vojaške svete. Kar se tiče zedinjenja Jugoslovanov v eno nacionalno državo, se to »ni dogodilo z revolucionarnim bojem siromašnih množic«, a znotraj države se razvija »vedno bolj absolutno in vedno bolj brezobzirno razredno gospodstvo buržoazije«. Progresiven in radikalen je akcijski program, bogate po vsebini so resolucije v zaščito sovjetske Rusije in sovjetske Madžarske, o tisku, o agrarni reformi, o dejavnosti med ženskami in mladino; sprejet je bil statut. Tako teoretično kot politično so slovenske socialiste tedaj mnogo, mnogo prekašali sodrugi iz Srbije, Bosne in Hercegovine, Hrvaške, čeprav najdemo tudi pri njih še pomembne ostanke socialdemokratizma.

Vodilni slovenski socialni demokratje niso videli teh prednosti južnih tovarišev. Celo Albin Prepeluh, najpametnejša glava med njimi, ni zapazil bogate ideologije srbskega socializma, ki ga je štel za primitivnejšo stopnjo delavskega gibanja. Videl je pri srbskem socializmu le radikalizem in »slabo organiziran boj obupancev proti korupciji in kapitalistični prevzetnosti«, medtem ko je organiziranost in tradicije slovenskega delavstva — brezsporno višje kot pri delavstvu drugih pokrajin — precenjeval, ne brez samozadovoljnosti in celo doze šovinizma v takratni obliki: »Naši slovenski delavci so se v stanovskih bojih naučili solidnih metod od svojih nemških tovarišev; te metode so boljše od balkanskih, ki so prikrojene za kulturno nižje stoječe ljudi kot pa je naše slovensko delavstvo.«⁵⁴ Stavkovni in drugi politični boji l. 1919—1920 so pokazali, da delavstvo Srbije, Bosne in Hercegovine, Hrvaške in Vojvodine v spajanju, zlasti pa v akcijah in političnem poletu gibanja, ni zaostajalo za slovenskim in ga v mnogem prekašalo.

⁵⁴ Naprej, št. 131 z dne 10. junija 1920. Abditus, Železničarska stavka in nje posledice. V. del; podčrtal Abditus.

Zelo poučna je tudi primerjava s stališči slovenskih socialnih demokratov v Slovenskem Primorju pod Italijo. Po prelomnem sklepu, ki so ga naši primorski tovariši sprejeli v Trstu 6. aprila 1919, ko so se izrekli za taktiko ruske revolucije in za diktaturo proletariata, so 21. septembra 1919, kot že omenjeno, sklenili, da pristopijo h »komunistični organizaciji delavstva v Italiji«. Obzorja primorskih Slovencev so bila širša in revolucionarnejša, njihove idejne in politične koncepcije globlje in pogumnejše. Po izjavi, ki so jo slovenski delegatje prebrali 5. oktobra 1919 v Bologni na kongresu Socialistične stranke Italije, imamo zadovoljiv občutek jasnosti misli in trdne odločenosti slediti idejam Lenina, izkušnjam oktobrske revolucije in doseči končni cilj — socializem. Ni slučajno, da so socialnodemokratski funkcionarji starega kova, kakor Josip Kopač, Ignac Mihevc, Josip Petejam zapuščali Primorsko in se selili v Ljubljano. Primorski levičarji miso sodelovali z buržoazijo kakor ljubljanski voditelji-reformisti, iskali so moči med delovnim ljudstvom, ne pa v ministerializmu in od tod pri njih oživljajoče ideje, od tod vzpodbuda za revolucionarno akcijo, medtem ko je reformizem Kristanov in Prepeluhov kot mora dušil razvoj in polet slovenskega delavstva v Jugoslaviji.

Na podlagi analize idejnih osnov XI. zбора JSDS in njihove primerjave s stališči bratske stranke v drugih pokrajinah in slovenskih delavskih organizacij v Julijski krajini se nam narekujejo sledeči zaključki:

Teoretična oborožitev slovenske socialnodemokratske stranke v Jugoslaviji je bila skrajno revna. Idejne koncepcije zasledimo le v odlomkih, ki jih ne veže notranja zakonitost, pojavljajo se od časa do časa, kolikor jih sili praksa. Marksističnih osnov ni najti, še manj uporabe marksizma glede na domače razmere. Strankino dejavnost preveva ozek, plitek prakticizem, ki se oblači v izjave o socializmu in se opira deloma na tradicije, deloma na pihle dogme socialdemokratizma.

Razumljivo je, da se stranka brez čvrstih, doslednih idejnih osnov ni mogla obdržati na površju tedaj, ko so se pred človeštvom pojavili novi, prej neznani problemi, v odnosu do katerih si je lastila zastopstvo in vodstvo. Dogodki so jo morali pogaziti, tem bolj, ker na svojem XI. zboru ni rešila miti nadvse žgočih vprašanj, kakor so bili zedinjenje delavstva, sodelovanje v vladi in druga. Postala je odvečna tvorba. Nasprotja so jo trla od znotraj in znašla se je v nasprotju z zgodovinskim razvojem. Le-ta je kategorično terjal novih subjektivnih sil, doraslih novim pogojem in nalogam, terjal je ustanovitev komunistične stranke na Slovenskem.

To se je zgodilo spomladi l. 1920 — eno leto pozneje kot v drugih jugoslovanskih pokrajinah. V Slovenskem Primorju, ki je bilo z državno mejo ločeno od ostale Slovenije, se je zaradi pogojev v italijanskem delavskem gibanju ustanovila komunistična stranka januarja leta 1921.

X

Zedinjenje delavstva — glavno taktično vprašanje

Po XI. zboru so se dogodki hitro vrstili.

Čez dva tedna, v nedeljo, 16. novembra 1919, se je sestal »antiministerialistični« glavni odbor slovenske socialnodemokratske stranke v Ljubljani in sklenil, da pošlje svojega zastopnika v deželno vlado za Slovenijo, ki

ji je predsedoval dr. Gregor Žerjav, vodja demokratske stranke. Sklep je bil sprejet z enim glasom večine — ali kaj zato!⁵⁵

S tem je bil v očeh slovenskega delavstva prekršen sklep XI. strankinega zbora. Po tolmačenju reformistov pa je bilo vse v redu, njihova politika odobrena, saj jih je kongres izvolil v vodstvo. Anton Kristan je mirne duše ostal minister »za šume in rude« v beograjski vladi demokrata Ljube Davidovića. Zakaj ne bi spet bili v deželni vladi? Reformisti se niso ničesar naučili.

Kar se tiče zedinjenja delavskih strank, je predsedništvo socialno-demokratske stranke dne 22. novembra 1919 poslalo pismo, ki ga je podpisal dr. Korun, Izvrševalnemu odboru SDSJ(k) v Beograd. V njem »prevzema vzpodbudo za priprave k zedinjenju« in prosi do 5. decembra odgovora glede pristanka na zedinjenje, glede pogajanj v decembru, ki naj bi bila v Zagrebu, glede pooblaščenecv za pogajanja. Pismo navaja ustrezni sklep XI. zbora.

Na ta očitni manever je Izvrševalni odbor Centralnega strankinega sveta SDSJ(k) po sklepu seje 7. decembra odgovoril s pismom z dne 9. decembra, ki ga je podpisal tajnik Filip Filipović. Pismo se sklicuje na sklep XI. zbora slovenske socialne demokracije, ki »se je izrekel za razredni boj, proti kompromisarstvu in ministerializmu«. Strankina praksa pa tem načelom ne ustreza. »Vaša stranka oziroma njen Izvrševalni odbor, kakor smo informirani, ... je spet sklenil, da vstopi v deželno vlado.« Čas je, »da kot stranka ne samo teoretično, nego tudi praktično prenehate enkrat za vselej sodelovati v vladi, bodisi centralni ali deželni, in jo podpirati«. Teda »stori naša partija vse, da se zedinjenje izvrši«.⁵⁶

Toda zaman — Anton Kristan se ni umaknil z ministrskega mesta, dokler ni 15. februarja 1920 vlada morala v celoti odstopiti.

Ogorčenje v stranki in med delavstvom je raslo. Prednjačili so ljubljanski železničarji, sledili so jim rudarji, jeseniški kovinarji, številni pristaši in množice. Vedenje Antona Kristana in ostalih desničarjev so označevali za izdajstvo. Vedno širše in globokejše so prodirale komunistične ideje, a levičarji-komunisti so osvajali eno organizacijo za drugo.

4. januarja 1920 se je zbrala okrožna konferenca socialnodemokratske stranke za Ljubljano in okolico. Ko je prišlo do volitev odbora, sta bili predloženi dve listi: prva kompromisarska, »desničarsko-levičarska«, in druga »na skoz levičarska, komunistična«. Zmagala je zadnja: zanjo je bilo 610 glasov, za desničarje le 271.⁵⁷

Ljubljanska strankina organizacija je v tej dobi nastopila kot glasnica komunistične opozicije. S položajem v stranki se je »ponovno pečala ter svoje sklepe, združene v resoluciji, v kateri zahteva takojšnjo sklicanje izvanrednega strankinega zbora, poslala izvrševalnemu odboru in vsem ostalim krajevnim političnim organizacijam v Sloveniji«.⁵⁸ Večina organizacij se je pridružila tej zahtevi.

⁵⁵ Nova istina, Zagreb, št. 18 z dne 18. dec. 1919 (glej opombo 46).

⁵⁶ Nova istina, Zagreb, št. 19 z dne 23. decembra 1919, članek Za ujedinjenje jugoslavenskog proletariata.

⁵⁷ Nova istina, Zagreb, št. 21 z dne 9. januarja 1920 (glej opombo 40).

⁵⁸ Kronika, 1959, zv. 2, str. 62 (glej opombo 13).

Najbolj množično so se za komunistično stranko izrekli rudarji. V Trbovljah je absolutno prevladovala levica, a v Trbovljah je bilo tedaj čez 4500 organiziranih delavcev, medtem ko jih je bilo ob približno istem številu zaposlenih pred vojno le 200—300.⁵⁹ V Kočevju je bila moč komunistov tako očitna, da so rudarji že decembra 1919 sklenili, da se njihova strankina organizacija priključi SDSJ(k), sindikat pa Centralnemu delavskemu sindikalnemu svetu Jugoslavije.⁶⁰

Akcijsko geslo komunistične opozicije je postala beseda »ujedinjenje«, vzeta iz srbohrvaščine. Zedinjenje! — ta klic je zbiral najširše članstvo in večino slovenskega delavstva okrog komunistov. Nanj se je osredotočila taktika komunistične opozicije.

Spoznanje, da reformistom ni mar za končne cilje delavskega razreda, da se reformisti spreminjajo v malomeščanski svet, si je zanesljivo krčilo pot. »Slovenski proletarijat je danes še v enotni stranki — je pisal Milan Lemež, eden tedanjih vodilnih levičarjev. — Ali tudi tukaj si stojita nasproti dve smeri, ki pa še nista tako izraziti vsled vladajočega oportunitizma. Stranka je v stanju vrenja, jasniyo se pojmi, bore se naziranjia med sabo. Vprašanje ujedinjenja trka na vrata. Prisililo bo slovenski proletarijat, da se odloči na levo ali desno, v sredini ne bo možno vedno ostati.«⁶¹

Gospodarski položaj slovenskega delavstva se je medtem hitro slabšal. Cene živilom so lezele kvišku, mezde so zaostajale, brezposelnost je kot bič udarjala po vseh. Med rudarji v premogovnikih Trboveljske premogokopne družbe je po stavki oktobra—novembra 1919 zopet vzniklo mezdno gibanje in 15. januarja 1920 so se rudarji lotili tako imenovane pasivne rezistence, počasne proizvodnje. Namesto zvišanja plač, kar je zahtevalo delavstvo, je vlada 20. januarja poslala v Trbovlje in Hrastnik vojaštvo. Pasivna rezistenca se je poostrila. Tedaj je vlada 22. januarja zaprla premogovnike, izprla rudarje in razglasila, da so odpuščeni z dela. Spor se je končal tako, da so se rudarji 23. januarja vrnili na delo, — po podatkih D. Kermaunerja 27. januarja — ne da bi dosegli uresničitev svojih zahtev; morali so se obvezati, da bodo delali ob nedeljah in dajali premog, ki ga je občutno primanjkovalo.⁶²

To se je dogajalo v »resoru« ministra za »šume in rude« Antona Kristana, voditelja slovenskih reformistov. Ta je bil odgovoren za početje z rudarji. Ni čuda, da se je srd delavstva obrnil proti njemu in desničarskemu vodstvu. Pozneje je pisal Albin Prepeluh-Abditus, v kakšnem položaju je bilo delavstvo in kako je bilo »nehvaležno«: »Lačni, nagi, bosí in ubogi ljudje so sledili tistemu, ki jim je več ponujal. Dotlej enotno slovensko delavstvo se je razklalo in proglasilo so za izdajalce in ničvredneže svoje bivše zaupnike...«⁶³

⁵⁹ Ujedinjenje, Ljubljana, št. 4 z dne 31. marca 1920, članek A. H. Prvo leto politične šole v Trbovljah.

⁶⁰ Nova istina, Zagreb, št. 19 z dne 23. decembra 1919, informacija Uzasna zavjera u Kočevju.

⁶¹ Naši zapiski, Ljubljana, št. 2 od februarja 1920, str. 26, uvodnik.

⁶² Nova istina, Zagreb, št. 28 z dne 24. januarja 1920, informacija Isključenje rudara u Sloveniji.

⁶³ Naprej, št. 129 z dne 8. junija 1920, Abditus Železničarska stavka in nje posledice, III. del.

Razgibanost množic je naraščala, razredna in socialna nasprotja so se kopičila in — kot odsev objektivnih razmer — so se zaostrovala nasprotja v socialnodemokratski stranki, ki jih je hranila, poglobljala in tirala v konflikt oportunistična in protiljudska politika strankinega vodstva.

XI

Razkolniška dejavnost reformističnih samozancev

Razplet nasprotij v slovenski socialnodemokratski stranki se je sprožil konec februarja 1920.

Anton Kristan, ki je moral zapustiti centralno vlado in Beograd, je prihitel v Ljubljano in se — brez posla — kot »kraljevski minister na razpoloženju« lotil »reda« v stranki. Opirajoč se na kadre v stranki, konzumih, sindikatih in bolniških blagajnah, ki so mu večji del bili osebno vdani in s pomočjo katerih je bil doslej v stranki »kralj na Betajnovi«, je napovedal levici vojno, dvignil bojno sekiro... Priznati moramo, da je na njegovi strani bila pobuda in s tem nekaj časa prednost. Toda spretni politikant se je to pot zmotil. Njegovih sil ni bilo zadosti, sproženi plaz ga je spodnesel in odnesel.

Strankino glasilo »Naprej« je v številkah 41 in 42 z dne 20. in 21. februarja priobčilo obširen članek pod naslovom »Politične direktive naše stranke«. ⁶⁴ V njem najdemo pregled pretekle dejavnosti socialdemokratskega vodstva in njeno obrambo, najdemo tolmačenje sklepov XI. zbora s stališča desnice in hkrati jasne in trdne direktive, kako razbiti levo opozicijo v stranki. Odkritosrčnost tega članka je presenetljiva in hvalevredna. Zato si bomo pomagali s citati iz njega:

»Po prevratu je mogla računati slovenska socialna demokracija v najboljšem slučaju na prevlast v ozemlju, ki ni moglo zase živeti... Tudi ako bi bil proletariat v Sloveniji z drzno akcijo zavladal, bi bil moral v kratkem podleči militarizmu... Pri teh razmerah se je bilo treba odločiti proti vsaki politiki revolucionarnega dejanja.«

»Delavstvo in industrija (beri kapital, F. K.) sta kakor dva berača, ki sta navezana drug na drugega in o kojih ne vemo, kdo je bolj pomilovanja vreden.«

»... nam postaja ministerializem koristen in često nujen, ako hočemo pomagati, da obvarujemo proletariat brezkoristnega trpljenja in propada...«

»Enotnosti do sedaj v Jugoslaviji ni bilo mogoče ustvariti, ker so vodili belgrajski in zagrebški politiki enega dela delavstva diktaturo, ki se ni ozirala na naše potrebe in nazore in nam je hotela spraviti domačo politiko v tak pravec, da bi bila s tem po našem globokem uverjenju politična bodočnost slovenskega proletariata težko oškodovana. Pod takimi pogoji smo se morali ujedinenju vsaj začasno odreči.«

»Po naših krajih se je začela strupena agitacija, naperjena proti enotnosti jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Sloveniji. Mi ne dvomimo niti za trenutek, kako bo slovenski delavec (beri Anton Kristan, F. K.) na ta napad na svojo enotnost odgovoril. Dvignil bo svojo roko in

⁶⁴ Glej tudi Zgodovinski arhiv KPJ, Beograd 1951, zv. 5, str. 408—409.

pustil jo bo težko pasti. Odpadel bo morda ta ali oni, razkola pa v stranki ne bo.«

Dan kasneje, 22. februarja, je strankin izvrševalni odbor pustil roko »težko pasti«. Samovoljno, diktatorsko in razkolniško je spremenil sklepe XI. zborna. Med njegovimi ugotovitvami in ukrepi beremo:

»Dosedanja taktika stranke je bila pravilna, ker je utrdila organizacije razredno zavednega proletariata v Sloveniji.«

Samozvanci so si tako izrekli zaupnico.

»Resolucijo o ministerializmu, sprejeto na strankinem zboru, tolmači izvrševalni odbor tako, da je vstop v vlado primeren le tedaj, kadar dobi proletariati odločilno moč v državi ali pa takrat, kadar je konstruktivno-organizatorično delo začasno za delavstvo odločilnega pomena.«

Samozvanci so se postavili nad stranko in njen kongres ter izrekli tolmačenja v svojo korist.

»Izvrševalni odbor smatra za težko kršenje strankine discipline, ako strankini pristaši v težkih političnih situacijah javno napadajo mandatorje stranke in ugotavlja z obžalovanjem, da so se v tem oziru nekateri člani stranke hudo pregrešili. Kdor bi postopal v bodoče na ta način, ga ima strankino načelstvo izključiti iz stranke... Strankino načelstvo se nadalje pooblašča, da sme razpustiti organizacije, ki bi v svoji sredi ali na zunaj razvijale takšno agitacijo in razbijale enotnost stranke.«

Samozvanci so si naložili izredna pooblastila in zažugali z izključitvami in razpusti vsem, ki bi se z njimi ne strinjali. To izzivanje je dejansko pomenilo taktiko na razkol, na cepljenje delavskih vrst.

Da bi bilo to početje udobno in hitro, so si v izvrševalni odbor kooptirali šest članov, a v načelstvo tri — »sebi enake bratce«, kakor je zapisalo tržaško glasilo slovenskih komunistov »Delo« v št. 4 z dne 12. marca 1920 — in si v enem in drugem organu zagotovili pokorno in zanesljivo večino.

Levo krilo je bilo postavljeno na razpotje: ali se odreči svoji politični liniji, ali pa nadaljevati boj do skrajnih posledic.

Boj znotraj socialnodemokratske stranke je prerasel njene okvire in se prerinil v ospredje slovenskega političnega življenja. Slovenska buržoazija ga je spremljala z očitnim zanimanjem in prizadetostjo, ki ju je najbolj odkritosrčno izrazil dr. Kukovec, vodja demokratov, ko je v »Slovenskem narodu« že 18. decembra 1919 zapisal: »Naš interes je, da socialna demokracija vzdrži v boju s svojim levim krilom, ki je nam vsem danes edina resna nevarnost.«

XII

Delavska socialistična stranka za Slovenijo — prehodni pojav

Levica je pobrala izzivalno rokavico, ki ji jo je vrglo strankino vodstvo. Ljubljanska krajevna organizacija, ki je bila v rokah levice in ki ji je prvi grozil razpust, je dostojno in odločno reagirala. Seja njenega širšega osrednjega odbora 2. marca 1920, ki se je udeležilo 27 zaupnikov, je soglasno sprejela sklep, »da izstopimo iz Jugoslovanske socialnodemokratske stranke za Slovenijo«; hkrati »smo se proglasili za sestavni del nove

Delavske socialistične stranke za Slovenijo».⁶⁵ Izvolili so pripravljalni odbor nove stranke.

6. marca se je zbral zaupniški zbor okrožne politične organizacije za Ljubljano in okolico. Potrdil je sklep širšega osrednjega odbora, »ki je pretrgal vsako vez z lažisocialističnimi, sebičnimi voditelji JSDS ter javil izstop organizacije iz iste in osnoval Delavsko socialistično stranko za Slovenijo«.

Razkol slovenske socialnodemokratske stranke, ki se mu je devica skupno s sredino izmikala vse leto 1919 v upanju, da izvleče stranko celo in enotno iz reformističnega močvirja in spravi na revolucionarno pot — se je izvršil. Postalo je jasno, da vodi pot do zedinjenja jugoslovanskega delavstva preko glav Kristanov in Čobalov in da se zaradi njih in njihovega birokratskega aparata ne da izogniti razcepu.

Medtem je 3. marca pripravljalni odbor izdal »manifest na slovensko delavstvo«,⁶⁶ v katerem sporoča o položaju in poziva slovenski delavski razred na nova pota, v vrste nove stranke.

Ta manifest do nedavna ni bil znan in je doživel prvo publikacijo (ponatis) šele l. 1959.⁶⁷ Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, hrani doslej edini odkriti primerek tega manifesta, ki je bil natisnjen kot letak.

V analizo manifesta, ki označuje že novo, nastajajočo komunistično stranko, se tu ne bomo spuščali. Omenimo le kratko oznako »rojstnega lista« nove partije.

V povzdignjenem tonu, s strastjo bojevnikov, prepričljivo in pravično navaja obtožbe zoper skupino »lažisocialistov in lažiprijateljev delavstva«. »Skupina ljudi je izkoriščala slovenskega delavca v svoje osebne namene, izrabljala je stranko za konsolidacijo kapitalistov in za utrditev militarizma v novi državi. Zagovarjali so sodelovanje z onimi krogi, ki so organizirali boj proti sovjetski Rusiji... Obtožujemo jih izdajstva nad slovenskim proletariatom!«

»Obtožujemo to skupino, da je preprečila ujedinjenje z jugoslovanskim proletariatom!... Onemogočili so to združitev zato, da morejo nemoteno gospodovati nad slovenskim delom jugoslovanskega delavstva, da ga morejo prosto prodajati zdaj eni, zdaj drugi kapitalistični vladi, da smejo v njegovem imenu prosto uganjati svoj »trgovski« socializem, ki jim je osebno, »moralno« in finančno že toliko koristil.«

»Odločilen trenutek je nastopil. Vsako nadaljnje obotavljanje bi bilo slovenskemu delavstvu usodno... Morali smo proč, da ohranimo čisto socialistično misel, da branimo interese delavstva, da ločimo poštenjake od nepoštenjakov«.

»...po predolgem izkoriščanju stranke v osebne svrhe, se vračamo končno zopet na pošteno pot socializma, razredne vzgoje in razrednega boja...«

Nadalje sporoča pripravljalni odbor v manifestu, da se je osnovala založba (konzorcij) ki bo izdajala tednik »Ujedinjenek«. Vse tiste, ki soglašajo, poziva manifest, da se pripravijo »za prvi strankin zbor, ki se bo vršil

⁶⁵ Zgodovinski arhiv KPJ, Beograd 1951, zv. 5, str. 411.

⁶⁶ Prav tam, str. 412.

⁶⁷ Kronika, 1959, zv. 2, str. 61—63, omenjeni članek dr. Dušana Kermaunerja; njemu gre zasluga za odkritje tega manifesta.

Slovenskemu proletarijatu!

Nata vrsta dela je bila, da ostane slovenski proletarijat tuoten, da ga v nobli pripravimo v krog svojih bratov in sester na jug, da upornost stopi s brati, da im pripravimo in pridamo delavstvu v večini družine avstrijskega proletarijata. Ni šlo Majlina skupina ljudi je preprečila naša združenja v nedolgih dneh. Zl. delovanje se je vršilo sosa izvrševalnega odbora jugoslovanske socialistično-demokratske stranke. Sklepe te deže ste člani v obsevanju. Odboriti so ministri, upaljeni, odboriti sodelovanje strankinih zastopnikov v različnih vladah in slabi strankinemu nastopu pooblastilo, da sme zastopniki organizacije, ki si še ne hotele, stopi pokoriti tej skupini v razpisu s strankinimi statuti so sprejeli in izvrševalni odbor nove člane, da tako se bolj upre svoji absolutnem. S temi sklepi se je postavila ta skupina izven vrst socialističnega proletarijata, palasta se je naslino strankinega izvrševalnega odbora, s pomočjo katerega, hoče vladati preko vseh sklepov strankinih zborov.

Dosedanje osrednja glasilo stranke „Napred“, ki je pod vodstvom prejšnjega glavnega urednika vsaj upoštevalo sklepe in navodila zadnjega strankinega zbora, je **ta skupina v zadnjem času izrabila v to, da je zavestno pripravila razkol v stranki, ki ga je izvedla z zadnjimi sklepi.** V mislih teh sklepov so hoteli razpisati ljubljansko krajevno politično organizacijo. Da to preprečimo, smo sami javili svoj listop iz stranke in se proglasili kot sestaven del nove

„Delavske socialistične stranke za Slovenijo“

Zakaj smo to storili? Politika stranke že dolgo ni bila več razredna, proletarska, nasprotno bila je taka, da je škodovala delavstvu in delavskim organizacijam. **Skupina ljudi je izkoviščala slovenskemu delavstvu v svoje osebne namene, izrabljala je stranko za konsolidacijo kapitalistov in za utrditev militarizma v novi državi. Zagovarjali so sodelovanje z onimi krogi, ki so organizirali boj proti sovjetski Rusiji, proti ruskemu proletarijatu, ki vzdržujejo v Beogradu zastopstvo ruskega carizma, katero zastopstvo danes prepričuje naše dežele z onimi krvniki, s katerimi je obratunal ruski delavec in kmet. Obtožujemo jih izdajstva nad slovenskim proletarijatom!** Proletarec in kapitalist ne moreta sedeti pri isti mizi, med obema je boj, ki se bo končal šele takrat, ko proletarijat premaga kapitalista in odpravi privatno lastnino na tovarnah, rudnikih, zemlji in trgovini.

Zgoraj omenjena skupina pa je izgubila izpred oči te končne cilje, ona za, leduje cilje malomeščanstva, ona zagovarja skupno delo s kapitalisti, ki sesajo v delavskih kri iz delavčevega telesa.

Glavni moramo svoje vrste teh lažesocialistov in lažerijateljcev delavstva, da pade zopet poštenost na površje in da zmaga politika, ki jo razume delavec in za katero bodo stale delavske mase.

Obtožujemo to skupino, da je preprečila ujedinjenje z jugoslovanskim proletarijatom! S svojo malomeščansko politiko, ki so jo delali na svojo roko, so onemogočili združitve jugoslovanskega delavstva. Onemogočili so to združitve zato, da morejo nemoteno gospodovati nad slovenskim delom jugoslovanskega delavstva, da ga morejo prosto prodajati zdaj eni, zdaj drugi kapitalistični vladni, da smejo v njegovem imenu prosto uganjati svej „trgovski“ socializem, ki jim je osebno, „moralno“ in finančno že toliko koristil. Vendar je ta združitve najmoj pot, ki jih vodi, da se ustave enini obratniki fronte svojih strank in družin, pred vsem savaščanskim jugoslovanskim proletarijatom, da se ustave pred vsem savaščanskim jugoslovanskim proletarijatom, ki jim je osebno, „moralno“ in finančno že toliko koristil. Vendar je ta združitve najmoj pot, ki jih vodi, da se ustave enini obratniki fronte svojih strank in družin, pred vsem savaščanskim jugoslovanskim proletarijatom, ki jim je osebno, „moralno“ in finančno že toliko koristil.

Jugoslovanski proletarijat in samo on mora biti nositelj misli ujedinjenja in enote jugoslovanskega ljudstva.

Manifest z dne 3. marca 1920
o ustanovitvi Delavske socialistične
stranke za Slovenijo, predhodnice KP
Prva stran letaka z manifestom

v najkrajšem času in na katerem se bo ustanovila Delavska socialistična stranka za Slovenijo ter obenem izvršilo vse potrebno za ujedinjenje jugoslovanskega delavstva.

V manifestu me najdemo jasnih komunističnih načel; ozira se preveč nazaj, k nečemu, kar je razvoj pustil za seboj, in ne kliče naprej, k novim pojmovanjem, novim revolucionarnim perspektivam. V tem moramo videti tedanjo razvojno stopnjo komunističnega gibanja v Sloveniji. Toda odcepitve od preživele socialnodemokratske stranke, ustanovitev nove partije

Delavci! Sodrugi! Sodrुžice! Socijalisti!

Osvetilo trenutno je mračno. Vseko gredo puz občutljivi in bolj občinstvo občutljivo... Manifestom pravi delavca stranknega lista...
Ujedinjenje in političnost in stranka.

Vsi, ki so v stranki, v osemih različnih interesih, želijo pomembnosti...
**S jedrnatim v stranki se je izboljšanje politične organizacije...
S jedrnatim v stranki se je izboljšanje politične organizacije...
S jedrnatim v stranki se je izboljšanje politične organizacije...**

Stranka mora biti...
Ujedinjenje in političnost in stranka.

Stranka mora biti...
Ujedinjenje in političnost in stranka.

„UJEDINJENJE“

ker ne moremo več obstajati...
Sodrugi, Sodrुžice!

Vse delavce je, da z materijalnim...
Vsi na svoje mesto in zmaga ujedinenega jugoslovanskega proletariata je zagotovljena!

Vsi, ki z nami...
Priljetelj!

Vsi, ki z nami...
Priljetelj!

Priljetelj!
Priljetelj!

in izdajanje lista — vsi ti ofenzivni koraki so odpirali vrata novim idejam in bojem, širokim množicam in daljnim obzorjem. Ta praksa, v tistem trenutku odločilna, je omogočila in terjala v prihodnosti zgraditev nove ideologije.

Misli manifesta in akcijske naloge, ki jih našteva, so kot odpor na pohod, ki so ga začeli reformistični voditelji, zbrale okrog sebe vso opozicijo, levo in deloma sredinsko. Rudolf Golouh, ki smo ga pred XI. zborom in na njem videli v vlogi sredinca, je tiste dni korakal med prvimi na levici. Pisal je: »Kdor noče ujedinjenja, ta je izdajalec našega ljudstva. Voditelji stare socialnodemokratske stranke miso tega hoteli, zato jih je

delavstvo zapustilo. Slovenski delavec noče biti zadnji v krogu prebujenega ljudstva. Zaveda se, da je le on nositelj osvobojenja, ki pride neizbežno iz zmagovite Rusije...⁶⁸

13. marca je izšla prva številka lista »Ujedinjenje«, glasila porajajoče se komunistične stranke.

14. marca je bila v Ljubljani prva zaupniška konferenca Delavske socialistične stranke za Slovenijo, na katero so prišli delegati z Jesenic, iz Zagorja, Trbovelj, Kočevja, Kamnika, Kranja, Hrastnika, Borovnice, Ljubljane, sploh iz delavskih krajev Kranjske in Štajerske. Na konferenci so bile zastopane tudi posamezne sindikalne organizacije ter Društvo študentov-komunistov.⁶⁹ O vzrokih razkola je poročal Milan Lemež, o strankinem kongresu Rudolf Golouh, o organizaciji in taktiki Viktor Koleča, o tisku Ljudevit Vencajz. Strankin ustanovni kongres so sklicali za 11. april.⁷⁰ Krajevne organizacije, ki pristopijo k novi stranki, naj pošljejo nanj svoje delegate.

14. in 15. marca so imeli slovenski železničarji, takrat najbolj organizirani in najbolj revolucionarni delavski odred, svoj občni zbor. V Ljubljano je prispelo iz vse Slovenije 45 delegatov, ki so zastopali 23 krajevnih skupin s 6004 člani. Zastopnikov niso utegnile poslati manjše krajevne skupine s 1160 člani. Navzoč je bil tajnik enotnega sindikata za vso državo, »Saveza saobračajnih i transportnih radnika i službenika«, Slavko Kaurić iz Beograda. Železničarji so bili prvi — a za njimi tipografi — ki so se sindikalno zedinili in sicer na konferencah 28. in 29. septembra in 14. decembra 1919. Občni zbor je ugotovil napredek sindikalne organizacije na vseh področjih; naraščanje članstva, priporitev pravic v proizvodnji, uspešno javno delovanje. Vodstvo sindikata je bilo v rokah preizkušenih zaupnikov, v ogromni večini komunistov. Občni zbor je sklenil kupiti v Ljubljani stavbo za bodoči Delavski dom. Pod pritiskom revolucionarnega razpoloženja je dolgoletni član sindikata Josip Kopač na njem izjavil, da odлага funkcijo tajnika socialnodemokratske stranke, ker ne more soglašati s Kristanovo politiko.⁷¹

16. marca je sklical osrednji organ sindikalnih organizacij Slovenije, ki se je imenoval Strokovna komisija, širšo sejo, da bi razpravljal o sindikalnem zedinjenju. Sprejet je bil sklep, da pristopijo vsi sindikati Slovenije s svojimi podružnicami in odbori ter Strokovna komisija k Centralnemu delavskemu sindikalnemu svetu (CDSS) kot člani in na podlagi njegovih pravic; Strokovna komisija se proglašja za organ CDSS z imenom »Pokrajinska strokovna komisija za Slovenijo v Ljubljani«. Sklep so podpisali Ivan Tokan, Ivan Hlebš, Viktor Koleča, Ivan Kocjan, Josip Petrič, Nahtigal in Slavko Kaurić v imenu Centralnega delavskega sindikalnega sveta. 28. marca je plenum Strokovne komisije potrdil sklepe, sprejete 16. marca.⁷²

⁶⁸ Zgodovinski arhiv KPJ, Beograd 1951, zv. 5, str. 412.

⁶⁹ Ujedinjenje, Ljubljana, št. 2 z dne 20. marca 1920, članek Sklepi prve zaupniške konference »Delavske socialistične stranke za Slovenijo«.

⁷⁰ Delo, Trst, št. 7 z dne 2. aprila 1920, dopis iz Ljubljane Sklepi prve zaupniške konference. »Delavske socialistične stranke za Slovenijo«.

⁷¹ Nova istina, Zagreb, št. 69 z dne 2. aprila 1920, informacija Smrt socialpatriotizmu u Ljubljani.

⁷² Prav tam.

UJEDINJENJE.

Marx in Engels:
Proletari tseh držav, združite se!

Izdani: vsake srede in soboti. — Uredništvo in prevajalstvo: Ljubljana, Krakov trg št. 10. — Redakcija naročila 5 K. — Posrednica številka 60 via.

Naš program.

Trideset je moja vera, da napočel razpisnega dne, ko mala kuhinja ce bo več krompirja svinjarskega, nevelj bogatstvo bogastva. Le slama serjo kolena dne, kati je vse moje nagolobne in zaključne izrečenosti. Ne, ne in izrečenosti! Moje dolo je slama zarje, vsake moja beseda in vse moje življenje. Za kakšno diano, to šloje granatni šenelj stome gradivo.

Ivan Cankar.

Roka, ki drži dieto in kleče granatni kamen nove gradivo, gnetno in ruk vno nesvojnega ljudstva, je težka, pridna in počena, roka v desetih tih socialnih bojih in v spominu štirinajstih strašnih slučajev svetovne vojne proletarijskega socialnega delavca.

Ta delavec ni je v letih razmerah rekel pot v novi svet, vstavjal pogoje svojega boljlega življenja v imenu ideje, ki sta jo velika propovednika človeškega osvobodjenja Karl Marx in Friedrich Engels ustvarila pred leti v svojem komunističnem manifestu. Ta ideja ga je dvignila, ta ideja ga je srečala. Ž njjo je žrstel in — shodil.

Vse razvoj svetovnih dogodkov, ki so imeli na temo razmere našega naroda le boljše učinke, kakor na razmere velikih celot, je pripeljal njegov boj ter dan za dolen glasno pobujal, da je njegova nezaprano razredno splošno pravo, da je in v tem njegova rešitev.

Francoska revolucija je proglasila politične pravice človeštva, ni pa rekla soci-

ruski proletarijat je svojo nalogo prav razumel. Očal je do skrajnosti zvest svojevemu razrednemu stališču, ni pakiral, vrgel je carizem ter proglasil gospodarsko enakopravnost kot temeljni zakon ruske socialistične republike. Izpopolnil je delo francoske revolucije, Rešil je človeka socialno in s tem tudi politično. S tem je obelodaril slopi socialistem v novo fazo praktičnega udejstvovanja.

Preokrenil se je obraz zgodovine. Čutili smo val, da se je začelo novo stobetje delavskega znanovanja. Vel, razredni peklisce »Nobih vedstev« ki so postavili seme nad vse, kojim je bila delavca svet zgodovni barantanja! Za te mi ne pismo. Ohsodili so se sami.

Naš program je — marksistični socializem. Nismo nobenim pretirano ljudi o zračni nišni moči jugoslovanskega delavstva, ki se večidel komaj razredno radikalizem, nismo nobeni prijatelji, prenašalnih skokov, nepremišljenih korakov. Pravejmo naš pobujalno rešilo, kakor sta nas učili Marx in Engels. Vemo pa, da je zisiati v sodanju zgodovinskih in še posebej v naših jugoslovanskih razmerah prvi zadetek vsake uspešne socialistične politike v organizaciji in ujedinitvi vsake jugoslovanskega proletarijata. To je prva, to je pravno. Poveča udejstvovanja tudi na diano, tako z ozirom na notranji labor tudi na zunanji položaj. S trdnim ujedinitvenim jugoslovanskim delavstva bo šele resnično ujedinitveno jugoslovansko ljudstvo. Le miselnimi voditeljmi nove znanosti so-

plastili poverjenici in misliki, kako ste se potugovali za razvalniška mesta pri državi industrijski banki itd. Ne bomo in skrbimo! Prilo je vrtlo drugo, če bo treba.

Spes, ki je našel v naših razrednih razčija se bolj spremeni v o smni bli. Pravo juna! Pa juna ne bo nih to panogam.

Pa ostajemo skrajno mirni in pravimo samo: počasi, počasi!

Kako smo rešili?

Nasena beseda od naše strani ce bi mogla biti verkratkratna našim nekaterim voljejevske stare, ozve JSLS, kakor tavno ta vrtaki, ki se je taljo pri našem slopi ponavljajo v »Ujedinjenju«. »Kako smo rešili? In če je naša rešila, koliko je še ostalo v naši se ne poče, je pravo, ne delavce ne bo izstopil iz njihove družbe, ker njena gre, valj pa vmenjajo, ki v vsehletju, so v se »konec«, ne v socializem, ne v razredni boj in proletarijski v stranki. Slabo poznanje delavca. Zato smajo vsaki razloži. Če so naši pravna kazo, niso rešili svoje časti in časti socializma!

Denunciacija.

Konstatiramo, da je »Nasari« objavil v zadnjem času nekaj nove politične, Lovreča in drugo, ki imajo očrtni denuncijatski namen. Pa namo je po strani očrtni v notici o »lajših mahinacijah«, ker vili. Niti to jih ne bo reklo. Tudi o tem bomo še pisali. Čebalove metode zmagujejo.

»Ujedinjenje«, glasilo slovenskih komunistov marca in aprila 1920; zgornja polovica naslovne strani prve številke

Tako so padle umetne zapreke med sindikati Slovenije in drugih pokrajin. Uresničila se je prva etapa sindikalne enotnosti delavskega razreda Jugoslavije. Prvemu in odločilnemu koraku k zedinjenju razrednega sindikalnega gibanja naj bi sledili še zedinjevalni kongresi posameznih sindikatov po panogah ali strokah. To je bil hkrati uspeh na poti popolne združitve slovenskega delavstva s proletariatom drugih jugoslovanskih narodov.

»Akt zgodovinskega pomena« — tako označuje sindikalno združitev tedanje glasilo slovenskih komunistov »Ujedinjenje« v št. 6 z dne 7. aprila 1920.

O razpoloženju tistih dni govori brzojavka, ki so jo ljubljanski komunisti poslali svojim tovarišem v Beograd: »Slovenska stranka je v razkolu. Večina se podaja na levo. Sinoči so Kristana pregnali z zborovanja. Ves proletarijat se združuje z namik.⁷³

Našeta dejstva pričajo, kako so prej zadržane pobude in energije slovenskega delavstva kot mogočen val podirale nastavljene ovire in si utirale pot k novi stranki, k enotnim sindikatom, k zedinjenju z delavstvom drugih pokrajin. Uspeh slovenskih komunistov je bil prodoren.

Račun Antona Kristana in ostalih reformistov okrog dnevnika »Napre-ja« — a z njim vred up slovenske buržoazije — da bo odpadel »morda ta ali oni, razkola pa v stranki ne bo«, se je izkazal očitno za zgrešenega.

⁷³ Radničke Novine, Beograd, št. 68 z dne 22. marca 1920, članek Pobjeda komunista u Slovenačkoj.

Načrt, da se z manjšimi izgubami in odcepitvami ali amputacijami ohrani enotnost stranke in slovenskega delavstva na reformistični podlagi pod starim vodstvom, je spodletel. Nastajala je enotnost na revolucionarni podlagi pod vodstvom komunistov.

Levo krilo v socialnodemokratski stranki je od prvih opozicionalnih nastopov prehodilo izkušenj bogato pot. Sprva kot izraz radikalizma delovnih množic, ki so čakale socialnih sprememb in negovale upanje v nov prevrat, je z napadi na preživelo strankino politiko in taktiko in z nakazovanjem drugačnih izhodov podpiralo in netilo v ljudstvu revolucionarno razpoloženje. Sčasoma je dojemalo novo dobo, se pričelo zavedati svoje vloge, sprejemalo prve nauke Oktobrske revolucije in mednarodnega delavskega gibanja, ki so skopo in v odlomkih, včasih okrnjeni, priletavali na slovenska tla. V njem se je utrjevalo komunistično jedro s splošno revolucionarno usmerjenostjo, ki je moralo uveljaviti samo sebe in prekositi vse mogoče odenke opozicionalnosti, od sredinskih (ali centrumaških) stališč do utopističnih in pohlevno-anarhističnih pojavov, dokler ni z jasnimi in konkretnimi minimalnim programom v odločilnem trenutku odkritega spopada z desnico potegnilo za seboj na revolucionarno podlago večino članstva in delavstva Slovenije in s tem oživelo in povečalo nade ljudskih množic na radikalne izpremembe in na prevrat. Ideologija levega krila in njenega komunističnega jedra je bila šibka, nezgrajena, toda revolucionarne usmerjenosti, ne sredinske; praksa je bila začetniška, toda pionirska, prodorna. Levo krilo je objektivno izpolnilo levičarsko, to je revolucionarno poslanstvo, ne pa sredinsko, kakor pravi Dušan Kermauner.⁷⁴

Ob istem času zaznamujemo odločilen korak naprej tudi med slovenskim delavstvom v Julijski Benečiji pod Italijo. Dne 20. februarja 1920 je pričel v Trstu izhajati tednik »Delo« pod uredništvom Ivana Regenta. V prvi številki, ki so jo razpečali v 9000 izvodih in ki je imela na čelu geslo »Kdor ne dela, naj ne je!«, javlja uredništvo:

»Z današnjim dnem pričnemo izdajati ta list kot glasilo Socialistične zveze v Julijski Benečiji. Smo člani Socialistične stranke v Italiji in spadamo, kot taki, v Tretjo, komunistično internacionalo. S tem je povedano, kaj hočemo, kam stremimo in v kakšnih smernicah bo pisan naš list«.

V drugi številki prinaša manifest Komunistične internacionale, ki ga je sprejel njen prvi kongres marca 1919 v Moskvi. V peti številki priobčuje na uvodnem mestu članek V. Lenina, Meščanska demokracija ali diktatura proletariata? To je bil prvi Leninov tekst v slovenščini na Slovenskem.

»Delo« je pazljivo spremljalo dogodke v sosednji, jugoslovanski Sloveniji. Z vso silo in avtoriteto je podpiralo komunistično opozicijo v socialnodemokratski stranki. Stiki med Ljubljano in Trstom so bili takrat živahni in nepretrgani. O tem priča tudi kratka beležka v tretji številki »Dela« z dne 5. marca »Iz stranke«, ki pravi: »Sodruhu Regentu se da nalogo, naj nadaljuje delo v svrhu sestanka italijanskih in jugoslovanskih komunistov.« In ko je v Ljubljani dozorel razkol, poroča »Delo« o tem, nastopa proti reformistom-uzurpatorjem, piše o prvi zaupniški konferenci »Delavske socialistične stranke za Slovenijo« in pozdravlja njen prvi kongres, na katerem je nastala komunistična stranka.

⁷⁴ Kronika, 1959, zv. 2, str. 59 in 61 (glej opombo 13).

Ustanovni kongres Komunistične stranke na Slovenskem 11. aprila 1920

11. april 1920 je rojstni dan komunistične stranke na Slovenskem.

Na ta dan se je v Ljubljani sestal ustanovni zbor ali kongres Delavske socialistične stranke za Slovenijo, proglašene z manifestom 3. marca 1920. Kongresni sklepi, zlasti zedinjenje s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov) so pomenili rojstvo komunistične partije slovenskega naroda.

Na ustanovni kongres, ki je bil v prostorih Švicarije v Tivoliju, je prišlo 54 delegatov, ki so zastopali 12.000 članov iz 20 organizacij: iz Ljubljane in okolice, Trbovelj, Zagorja, Hrastnika, z Jesenic in Javornika, iz Zirovnice, Tržiča, Kranja, Kamnika, Kočevja, Zidanega mosta, Pragerskega in še iz šestih krajev.⁷⁵

Ti podatki pričajo, da je nova stranka organizacijsko napredovala v izredno kratkem času. V njo so se v celoti včlanjevale cele krajevne organizacije socialnodemokratske stranke, tako v Ljubljani, Trbovljah, Zagorju, Kočevju in drugod. Na Jesenicah, na primer, se je zbor delavskih zaupnikov, što po številu, že 6. marca izrekel za vstop v novo stranko, čemur je nasprotoval samo en udeleženec.⁷⁶ V novo partijo so prestopili člani in pristaši socialnodemokratske stranke in sindikatov, večina delavskih zaupnikov, večina srednjega in nižjega sindikalnega kadra. Vanjo so prišli opozicionalni prvaki, nekateri prvoborci socialističnega gibanja v Sloveniji, priljubljeni in znani delavski govorniki. V novo partijo je prišel tudi del »socialistične omladine«, ki je l. 1917—1918 sestavljala opozicijo znotraj socialne demokracije, in sicer tisti del »omladine«, ki se je razvijal v marksistični smeri.

Na ustanovni kongres so prišli številni gosti iz Slovenije, rudarji in železničarji, člani Društva študentov-komunistov. Posebno obeležje so zborovanju dali gostje bratskih gibanj: Filip Filipović od Izvrševalnega odbora Centralnega strankinega sveta Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), M. Marjanović in Negoslav Ilić od Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije, vsi trije iz Beograda, dr. Mijo Radošević iz Zagreba od hrvaških komunistov in Gjordjevićeva od komunističnega ženstva iz Srbije. Od slovenskih socialdemokratov, ki se politično, strankarsko še niso odločili, sta kot gosta prisostvovala dr. Dragotin Lončar iz Ljubljane in profesor Ivan Favaj iz Maribora.

Kongres je pričel svodlasi železničar Josip Petrič iz Ljubljane, veteran socialističnega gibanja na Slovenskem, ki je l. 1896 v Ljubljani pričel tudi ustanovni kongres slovenske socialnodemokratske stranke. Njega so izbrali za predsednika, kovinarja Štefana Weissa z Jesenic za podpredsednika in Tončko Čečevo iz Trbovelj za tajnico zbora. Dnevni red je bil sledeči:

⁷⁵ Letak »Železničarjem in ostali slovenski javnosti«, april 1920, Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (Arhiv IZDG), fond letakov.

⁷⁶ Ujedinjenje, Ljubljana, št. 1 z dne 13. marca 1920, dopis z Jesenic.

1. Razkol v slovenski socialnodemokratski stranki in ufanovitev nove partije. 2. Zedinjenje. 3. Volitve. 4. Razno.⁷⁷

Pred prehodom na dnevni red je kongres dal besedo gostom in sicer Filipu Filipoviću, M. Marjanoviću in Miju Radoševiću. Govor Filipa Filipovića, vodilne osebnosti komunistične partije v Srbiji, je s svojo komunistično vsebino pravzaprav programsko usmeril ves kongres in mu dal idejni okvir. Konec govora z vzklikom Živela Tretja internacionala so zborovalci sprejeli z viharnim in dolgotrajnim odobravanjem.

Od svojega začetka v preteklem stoletju se je slovenska socialnodemokratska stranka in z njo naše delavsko gibanje hranilo in krepilo ob podpori, idejni, organizacijski in materialni, avstrijske socialne demokracije. Socialistična strujanja, ki so v slovenskih razmerah našla objektivno ugodna tla, so prihajala pretežno z Dunaja, kar pa ni izključevalo določenega njihovega menjanja glede na slovenske pogoje; ti so storili slovensko socialnodemokratsko stranko bolj desničarsko kot je bila avstrijska. S propadom Avstrije, z novo mejo severno od Maribora in z drugačno svetovno situacijo sploh, se je izvor idej in strujanj za novo nastalo slovensko komunistično stranko premaknil deloma na jug, k srbskim in hrvatskim tovarišem, ki so še desetletje v teoretičnem oziru prednjačili, še bolj pa k ruskemu boljševizmu in mednarodnemu komunističnemu gibanju sploh.

Nato sta se javila s predlogi Dragotin Gustinčič in Milan Lemež, prvi z resolucijo, ki označuje oktobrsko revolucijo in jo odobrava, drugi z resolucijo o pomoči poljskemu proletariatu. Obe sta bili sprejeti.

Po združitvi obeh prvih točk dnevnega reda je referent Milan Lemež »v enournem, mirnem, stvarnem in izčrpnem govoru razložil zgodovino borbe slovenskega proletariata v preteklem letu«. Med ostalim je dejal: »Borba za nacionalno državo je zastarela, kajti na vrata trka socialna revolucija. Povsod še opazujemo vplive z Dunaja, ki jih moramo odstraniti; doslej so gibanje v Sloveniji vodili malomeščani.« Potem je opisal »popoln polom malomeščanske smeri politike. Znotraj dežele se širi velika draginja, ki jo konzumi niso mogli ustaviti. Zato so se podali na kompromisno politiko z buržoazijo, a to politiko je končno doletela polomija«. Dejal je še: »Danes je tu zbran cvet slovenskega proletariata, ki se združuje enostavno s sodrugi iz Srbije in Hrvatske. Danes se vračamo na naše staro stališče neizprosnega razrednega boja in v tem znamenju naj se razvija naša borba naprej pod praporom Tretje internacionale.«⁷⁸

Sledil mu je Josip Petrič. Utemeljeval je nujnost zedinjenja. Prebral je sklepe kongresa zedinjenja in nastanka SDSJ(k) iz aprila 1919. Nato je predložil dodatno resolucijo o zedinjenju, katere drugi odstavek se glasi:

»Da se borbena moč proletariata poveča, smatra strankin zbor takojšnje ujedinjenje s Socialistično stranko Jugoslavije (komunistov) za absolutno potrebno, vsled česar proglašča, da se smatra od danes naprej za sestavni del te stranke na temelju resolucije in sklepov velikonočnega kongresa lanskega leta v Beogradu.«⁷⁹

⁷⁷ Omenjeni letak in Nova istina, Zagreb, št. 71 z dne 16. aprila 1920, članek Smrt socialpatriotizmu u Sloveniji, Prvi komunistički kongres u Sloveniji i ujedinjenje slovenačkog proletariata.

⁷⁸ Nova istina, Zagreb, št. 71 z dne 16. aprila 1920, isti članek.

⁷⁹ Prav tam.

To resolucijo so prisotni soglasno in navdušeno sprejeli. »Končno smo obračunali z izdajalci, končno smo zedinjeni!« — so govorili in vzklikali delegatje in gostje.

Sledili so manjši referati o ženskem gibanju, o tisku. Pozno popoldne se je kongres zaključil.⁸⁰ Podatkov o izvolitvi vodstva doslej nimamo.

»Istega dne zvečer — piše Filip Filipović v Radničkih Novinah, št. 111 z dne 7. maja 1920 — je bila v prostorih hotela »Tivoli« veselica s predavanjem ob petdesetletnici V. Lenina. Delavska godba in številni delavski pevski zbor sta se udeležila večera. Najprej je godba intonirala Internacionalo. Leninovo življenjsko pot je na kratko orisal sodrug Gustinčič. Dvorana je bila polna gostov in največ je bilo med njimi rudarjev in železničarjev.«

Zgodovinski sklep o združitvi Delavske socialistične stranke za Slovenijo s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov), je pomenil, da se je na Slovenskem ustanovila komunistična stranka, da je narod Slovencev obogatel za novo partijo komunistov. V primerjavi z drugim jugoslovanskim delavstvom se je zgodilo to z enoletno zamudo.

Politično zedinjenje v enotni stranki je hkrati storilo konec izolaciji slovenskega delavstva. Od tega se je utrdila in je zrasla moč delavstva v Sloveniji in vsej državi. Komunistična stranka je postala edina partija, ki je pognala korenine v vseh narodih Jugoslavije in jih združevala v solidarnem boju za svobodo in socializem.

Končalo se je zgodovinsko razdobje socialnodemokratske stranke. Odlej je vodstvo delavskega gibanja na Slovenskem in odgovornost zanj prešla na komunistično stranko. Pred njo je takoj vstalo vprašanje ogromnega daljnosežnega pomena, da namreč prevzame vodstvo ne samo delavstva, temveč slovenskega naroda sploh.

Tej zgodovinski nastali nalogi komunistična stranka tedaj ni bila kos in tudi ni kmalu dorasla. To dejstvo ni bilo posledica pomanjkanja dobre volje in podobnih moralnih lastnosti, kakor slišimo včasih, marveč je odsevalo realno stanje družbenih sil in dejansko stopnjo v razvoju komunizma na Slovenskem, bilo je torej materialno pogojeno. Toda komunistična stranka je bila v vsaki dobi in vsakem položaju edina napredna in revolucionarna sila, ki se je bojevala proti sovražniku pogumno in požrtvovalno, ki je visoko držala prapor Marxa, Engelsa in Lenina, ki je zbirala okrog sebe vedno širše množice, črpala iz njih novih moči ter jih končno pripeljala do zmage, do osvoboditve.

XIV

Sporazum o prenehanju socialnodemokratske stranke z dne 13. aprila 1920

V pričujočem članku se ne bomo spuščali v analizo ustanovnega kongresa stranke 11. aprila 1920 v Ljubljani, ki smo ga podali v kratkem pregledu. To bi bila tema za posebno razpravo. Nas zanima tukaj dejavnost in usoda socialnodemokratske stranke. Zato se vrnimo k njej.

⁸⁰ Radničke Novine, Beograd, št. 111 z dne 7. maja 1920, članek Filipa Filipovića Kongres slovenačkih drugova.

Desničarsko vodstvo ni moglo preprečiti ustanovnega kongresa komunistične stranke. Zato je na isti dan, 11. aprila, sklicalo vzporedno izredni kongres JSDS v Mariboru. Nanj so se javile strankine organizacije iz vzhodne Slovenije, in sicer iz celjskega, ptujskega in mariborskega okrožja in iz Mežiške doline, razen nekaterih, torej s Štajerskega in Koroškega.⁸¹

Socialnodemokratske organizacije tega ozemlja, ki so do avgusta in septembra 1918 sploh pripadale avstrijski, torej nemški socialnodemokratski stranki, ne pa slovenski, so bile pod močnim vplivom prejšnjih tradicij in so zlasti varovale enotnost svojih vrst. Do njih niso segali ostri spori med desnico in komunisti, ki so se v izraziti obliki razvijali predvsem v Ljubljani in v rudarskih revirjih. Zato se je politična diferenciacija pri njih razvijala počasneje kot v osrednji in primorski Sloveniji. Desnica je tudi po razcepu izkoriščala to nepoučenost, socialnodemokratske tradicije in stremljenja po enotnosti ter obdržala v njih svoje postojanke. Hkrati se je delavstvo tega ozemlja, in z njimi socialnodemokratske organizacije, energično zavzemalo za zedinjenje z delavskimi gibanji v Srbiji, na Hrvaškem in ostalih pokrajinah. Ta želja je bila tako močna in vsesplošna, da se je desničarji niso mogli izogniti, ampak so se ji morali podrediti in prilagoditi.

Na mariborskem zboru srečamo poleg delavskih delegatov zopet ministerialiste, ki so — kakor pravi Filip Filipović — »svojo prisotnostjo dajali posebno fiziognomijo temu kongresu«. To so bili Anton Kristan, Albin Prepeluh, Melhior Čobal in podobni, ki so se to pot zatekli daleč od svojih navadnih prizorišč. Pa ni pomagalo. Kakor je pisal Anton Kristan l. 1925 v reviji Pod lipo (str. 142), je izredni kongres »sklenil po dolgih debatah, da se je treba »poradikalizirati«, da oportunisti nimajo ničesar več iskati v gibanju, češ bodočnost je v radikalizmu in izvoljen je bil odbor (dr. Korun, Uratnik in drugi), ki naj pripravi zedinjenje z ostalimi na levo in na radikalno usmerjenimi socialisti...« Ministerialci so se morali umakniti za kulise. Antona Kristana, Albina Prepeluha in Melhiora Čobala so sicer predlagali v vodstvo, ti pa »so izjavili, da odstopajo od volitev«,⁸² ker so hoteli začasno umiriti ogorčeno in h komunizmu nagibajoče se delavstvo ter prepustiti vaje v stranki rezervnemu moštvu v upanju, da jim bo prihodnost naklonjena.

Sklepi izrednega kongresa so bili res radikalni. Odobravajo namreč resolucije zedinjevalnega kongresa aprila 1919 v Beogradu, česar XI. strankin zbor ni storil, in sprejemajo zedinjenje s SDSJ(k). V tem se sklepi kongresov v Mariboru in Ljubljani skladajo. Razlika pa je v doslednosti izvajanja sklepov, v preciznosti prakse, o čemer poroča Filip Filipović: »...vendar sklep mariborskega kongresa ni bil tako jaseń, precizen in odločen kakor sklep ljubljanskega kongresa. Mariborski zbor je nameraval, da se formalno združitev z našo partijo izvrši v Beogradu s posredovanjem posebne komisije iz 20 članov, medtem ko je ljubljanski kongres takoj uredil z našimi delegati vse formalnosti glede zedinjenja.« Na to nadaljuje: »Da bi se združitev slovenskega proletariata z našo partijo

⁸¹ Stirje udeleženci iz rudarskih revirjev in Anton Zugwitz z Jesenic, ki so šli na mariborski kongres, niso imeli med delavstvom nobene opore več.

⁸² Naprej, št. 84 z dne 14. aprila 1920, poročilo Sklepi Strankinega zbora v Mariboru.

A ISTINA

KE RÁDNIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE (KOMUNISTA)

Pojedini broj stoji K 1-

GLAVNI SVETOG PETRA - URED-
NIŠTVO I TISKARNA: ULICA BR. 55,
B. K. L. - PRITISKARNA MURSKO
S. 4 - ZA PROJEKTOVANJE STOR
K. 6 - OGLASNI RACUNARJI SE
PO CENTRALI LIST SU OBRUSAV-
LJAJI, 251 PRITISKARNA ISTEREJE.

Zagreb, 16. travnja 1920.

God. II

Impatritizma u veniji

IES U SLOVENIJI I UJEDINJENJE SLO-
PROLETARIJATA.

borbu sa zjedničkim viroem bur-
ložakom i klicom: Zella Treća Inter-
nacionista (Burno i dogetajnu odobra-
vanje)

Drug. Marijanović krenu po-
zdravljen puzhom izručuje pozdrave i
linori historijat razvika sindikalnoga
pokreta. Svedka partija je kroz sve
borbe nosila čistu i bez ljage crvenu
barjak. Ljudi te godine sindikata za vr-
jeme rata pod nasernim apsolutiz-
mom. Težnja je bila uvijek jedinstve-
na — slomiti kapitalizam, koji je do-
vještavo napao, u smrt i neareću.
I zato su zjedkati složno radili s par-
tijom — a rade i danas, kadgod se
rečavale koje važnije pitanje. I oni svi-
jek u svim važnijim pitanjima rade spo-
razumno. Tumači to u detalji — jer ta
te drugovima. Slovenijama novi način
borbe.

Svrijava poklikom pobjedi socijali-
zma uz burno odobravanje kongresa.

Drug Rad o se više uz opatuz, du-
cekan izlaze ponajprije: u te epohe

za vreme Austro-Ugarske monarhije,
te poslije nje. Borba za nacionalni do-
stavu danas je zastarijela, jer na dveri
kucica socijalna revolucija. Vide se svu-
da još bečki tragovi, koje treba odstra-
niti, a sam pokret u Sloveniji vodi su
do sosa malogradioni. Prikazme: po-
trajno njihovu politiku kroz zadnju
godinu, potpun ston silnogradionog
kurza te politike. Unutor samo zemlje
svaga velika skupstva, koju konačni
sisa mogli suzbiti. Toga radi su se
bacili u kompromisnu politiku s bur-
žoazijom, a ta je politika konačno do-
živila kraj.

Danas je ovdiie ujedinen svijet slo-
vančkoga proletarijata — i taj prole-
tarijat ujediniće se napripravnice za
drugovima iz Srbije i Hrvatske. Danas
se vraćamo na staro naše slavnosti
nepomirljive klasne borbe — u tom
znamenju neka podije naša borba na-
pred u znamenju: Treće Internacione
i Burno odobravanje!

Iza teja je drug Petric u opatuz-
nom govoru prikazao potrebu ujed-
njenja, te pročitalo rezolucije pri-
mjenne na našem beogradskom kongresu
prošle godine. Te su re zolucije u tiri-
sloze prihvaćene, kao i popratan resolu-
cija o ujedinenju, koja doslovno gla-
že, ovako:

Stranka bor. Delavacke Socijaln.

jevnišnosti ne isplati — riskirati pro-
gnozu itd. Na svome kongresu izabrali
su kao i objavljanje na svome svaku
ne 20 pozdravika, kojima je potvrđeno,
da konačno provedu delo ujedinenja
za čitavu slovenačku partiju. Nakon
povećanih pregovora postignuta je gle-
le ujedinenja slovenačkih drugova sil-
ločnja platforma:

Zbor nezadanka zabraniti na kon-
gresima bivše socijalno-demokratske
stranke u Ljubljani i Mariboru raspra-
viti o mogućnosti ujedinenja stran-
ke, zaključiti je:

Bivša socijalno demokratska stranka
za Sloveniju prešla je u celosti, (Oba
djela primaju u celosti i bez ograde
novzama stajati, načelo i taktiku S. R.
P. J. (K.) kao i sve njene obvezatne
zaključke stvorene na beogradskom
kongresu i prošle. U dokaz jedinstve-
nosti pridružujemo se bez stavljanja
nekakvih uvjeta načelnih i taktičkih S.
R. P. J. (K.), te čemo svoj pristup of-
cijelno, nejeriti centralnom partiskom
vodstvu u Beogradu (C. I. O. S. R.
P. J. (K.).

To je načelnii delo platforme ujed-
nenja. Daljnjih reči tekaka tiče se to-
teritih slovenačkih stvari, kao izmjene
stranke ujedinenja noviz, koje uživa po-
vjerovanje našata, prihvatiti ujedinenja

Zagrebski komunistični list »Nova istina« z dne 16. aprila 1920 poroča o sporazumu
da socialnodemokratska stranka za Slovenijo neha v celoti obstajati.

(komunistično, F. K.) izvedlo na kar najbolji popolan način, so partijski delegati takoj po zaključku kongresa v Ljubljani odpotovali v Maribor, da odvrnejo mariborske sodruge od poti v Beograd, da pa jih zato povabijo v Ljubljano, kjer bi se skupno uredile vse formalnosti zastran združitve. Dejansko se je tako zgodilo. 13. aprila t. l. so se zbrali delegati ljubljanskih in mariborskih organizacij na konferenco...⁸³

Pogajali so se kratko in načelno. Nekaj o tej diskusiji je priobčil samo socialnodemokratski »Naprejek«. Toda ni bila diskusija važna, temveč so bili odločnim sklepi te konference. Dosežen je bil izredno važen sporazum, saj je ustvaril izredno ugodne pogoje za nadaljnji razvoj komunistične stranke in delavskega gibanja v Sloveniji. Tega sporazuma pa ni priobčil socialno-demokratski »Naprejek«. Komunistična stranka v Sloveniji ga tudi ni objavila, ker v tem trenutku ni imela svojega glasila, a njeno poznejše glasilo

⁸³ Radničke Novine, Beograd, št. 111 z dne 7. maja 1920 (glej opombo 80).

»Rdeči prapor« se je sklicevalo na sporazum, besedila pa ni natisnilo. Besedilo sporazuma navaja v celoti le »Nova istina«, zagrebško glasilo SDSJ(k) v številki 71 z dne 16. aprila 1920 v članku z naslovom »Smrt social-patriotizmu u Sloveniji«. Priobčujemo ga prvič v slovenskem tisku, v prevodu iz srbohrvaščine. Glasi se:

»Zbor pooblaščenecv, ki sta jih izvolila kongresa bivše socialnodemokratske stranke v Ljubljani in Mariboru, je po razpravljanju o možnostih zedinjenja sklenil:

Bivša socialnodemokratska stranka za Slovenijo neha v celoti obstajati. Oba njena dela sprejemata popolnoma in brez pridržkov statut, načela in taktiko Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), kakor tudi vse obvezne sklepe, ki so bili storjeni na beograjskem kongresu in po njem. Da dokažemo enotnost, se brez vsakih pogojev, načelnih ali taktičnih, pridružujemo Socialistični delavski stranki Jugoslavije (komunistov) in bomo svoj pristop uradno sporočili centralnemu vodstvu v Beogradu (Centralni izvrševalni odbor SDSJ(k)).«

Ljubljanski »Naprej« je ta sporazum skrnil pred svojimi bralci in pred slovensko javnostjo. Zagrebška »Nova istina«, ki ji gre priznanje za ohranitev besedila tega dragocenega sklepa, dodaja še sledeče:

»Takšen je bil načelni del zedinjevalne osnove. Drugih šest določb ureja notranje slovenske zadeve, kakor nadomestitev starega vodstva z novim, ki uživa med množicami zaupanje, prehod in združitve strankine imovine, tiska, uredništva itd.«

Pričevanje »Nove istine« so potrdile beograjske »Radničke novine«. ⁸⁴ V tem dnevniku je Filip Filipović, udeleženec konference, poročal o istem osnovnem sklepu z nekoliko drugačnimi besedami. Razen tega je naštel nekatere dodatne določbe sporazuma mnogo nadrobneje kakor »Nova istina«, in sicer:

»Staro strankino vodstvo se zamenja z novim, ki uživa zaupanje med množicami in ki bo upravljalo strankine zadeve do kongresa v Vukovaru.«

»Strankino glasilo »Naprej« menja svoje ime in prevzame naziv »Rdeči prapor« z oznako: glasilo SDSJ(k) za Slovenijo.«

»Strankino premoženje se izroča novemu vodstvu. Zategadelj prenehajo vse separatne akcije in funkcije. Vsa moralna in finančna moč stranke se priključuje SDSJ(k) za Slovenijo.«

»V sindikalnih organizacijah morajo odgovorna mesta biti v rokah ljudi, ki jim široke množice zaupajo.«

Sporazum so uradno podpisali pooblaščenec mariborskega kongresa dr. Mila Šorun, Filip Uratnik, Viktor Eržen, Jože Nahtigal in N. Udovč, ⁸⁵ a od ljubljanskih komunistov Josip Petrič, Viktor Koleša, Marcel Žorga, Ivan Kitek in Albert Hlebec ⁸⁶ (prvi trije delavci).

»Nova istina« ugotavlja v zaključek (prav tam):

»Socialnodemokratska stranka v Sloveniji je prenehala obstajati.« Ko našteje prednosti zgodovinskega sporazuma, konča: »V tem je globoki pomen ljubljanskega in mariborskega kongresa; zato ju pozdravljamo,

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Rdeči prapor, Ljubljana, št. 4 z dne 5. junija 1920, uvodnik Naloga strankinega kongresa v Vukovaru.

⁸⁶ Nova istina, glej opombo 77.

zato se ju veselimo, in z nami vred, upamo, ves komunistični proletariat Jugoslavije.«

Pričevanja iz nasprotujočih si taborov — izjave Antona Kristana, Filipa Filipovića v »Radničkih novinah«, dopisnika »Nove istine« (verjetno Mije Radoševića) in uredništva »Rdečega praporja« — se torej ujemajo v tem, da je bil na mariborskem kongresu od strani delavstva izredno močan pritisk za združitév s komunistično stranko; zato je prišlo do sklepa o prenehanju obstoja slovenske socialnodemokratske stranke, ki ji je že ljubljanski kongres naznanil konec. Mrliški list tej stranki je bil oficialno podpisan s sporazumom od 13. aprila 1920.

XV

Generalni štrajk slovenskega delavstva aprila 1920

Kljub doseženemu sporazumu o likvidaciji je slovenska socialnodemokratska stranka, pozneje Socialistična stranka Jugoslavije, obstajala v stari Jugoslaviji legalno še skoraj desetletje. Zakaj? Analizirajmo najprej stanje družbenih sil v Sloveniji.

Prej opisani procesi zatona socialne demokracije in rojstva komunistične stranke padajo v dobo naraščajoče organizirane in politične moči slovenskega delavskega razreda. Razgibanost množic, ki se je v dnevih prevrata leta 1918 in še vse leto 1919 izražala stihijski, spontano; večji del nepričakovano kot nevihta, se je pod vplivom organizacije, politične jasnitve in krepitve izražala vedno bolj urejeno, strnjeno, smotno. Ljudstvo, ki je preživelo štiriletne strahote vojne in zaledja, ki po vojni ni doseglo niti predvojne življenjske ravni, ampak je doživljalo nova pomanjkanja, nova razočaranja, si je zato strastno in neugasljivo želelo korenitih socialnih sprememb, a zunanji in notranji dogodki, radikalni, razburjljivi in pestri, so tem željam dodajali še upanje, le redko jasno izrečeno, toda nič manj globoko občuteno, da se bo socialna revolucija tudi uresničila. In ko je nastala komunistična stranka, ki jo je revolucionarni val dvignil na zgodovinski oder, so se te ljudske želje in upanja okrepile, se je razgibanost množic ter njihova organiziranost in smotrnost strnila v solidarnost, emotnost in bojevno odločnost, da danes, ko jih ugotavljaš po neizpodbitnih dokumentih, dejanjih in spominih, pred vsem tem ostrmiš. Prav v tistem času je jugoslovanska združena buržoazija računala, da mora končati s popuščanjem pritisku ljudstva. Na boj je izzvala najbolj napredni delavski odred, železničarje in druge transportne delavce, ki so boj sprejeli. Vlada je razveljavila protokol sporazuma s sindikatom, ki ga je bila sprejela. Izbruhnila je splošna železničarska stavka, za njo generalni štrajk, s poskusi prevzema oblasti. Razvnela se je dejanska razredna bitka velikega obsega, ostra in napeta, z odločno dilemo: kdo bo koga.

To se je zgodilo nekaj dni po ustanovnem kongresu komunistične stranke.

Opolnoči 15. aprila so železničarji ustavili promet. Proge so se izpraznile, lokomotive ugasnile, postaje izumrle, enotnost gospodarskega organizma je razpadla. Ljubljanski železničarji so zasedli kolodvor in ga zastražili. Podobno je bilo v Mariboru, Zidanem mostu, na Pragerskem in

drugod. Buržoazno gosposko v državi je zajel strah, poklicala je na pomoč vojaštvo, v katerem je videla edino rešitev. Vlada je nepretrgoma zasedala, sestal se je kronski svet, širile so se novice o padcu vlade. Železničarje so v Sloveniji podprli rudarji, ki so začeli stavkati 21. aprila, nato kovinarji, živilci in drugi delavci, skratka, nastal je generalni štrajk, ki je 24. aprila zajel vso Ljubljano in s tem dosegel svojo vrhunsko točko.

Nikdar prej in tudi ne pozneje ni dosegel delavski stavkovni val v Sloveniji tolikšnega obsega in takšne višine, kakor se je to zgodilo aprila leta 1920.

Mlada komunistična partija se je znašla v ognjeni preizkušnji. Pogumno in s kipečo energijo, spojena z množico, se je postavila na čelo revolucionarnega delavskega vala, politično vodila gibanje in organizacijsko držala v rokah ključne delavske postojanke (stavkovne odbore, sindikate). Širokopotezno, resnobno, presenetljivo spretno in kvalificirano je organizirala zasedbo ali kontrolo železniških postaj, podjetij in rudnikov. Uporno je odbijala frontalne napade obeh, v strahu in zlobi združenih meščanskih strank. Vladajočemu režimu in njegovi divji propagandi je zoprvala z enotnim mnenjem delovnih množic, kar se je manifestiralo tudi v silnejši aktivizaciji delavskih žena. Uporabljala je legalni in nelegalni tisk, lastne kurirske zveze in tisočere druge pobude, ki so se med stavkajočimi nenehno porajale. Poskus vlade, da z vojaško silo militarizira železničarje in jih vpokliče na orožne vaje — druga sredstva so bila sploh iluzorna — je pomenil prve dni jalov in brezuspešen ukrep, ki so ga stavkajoči učinkovito prestregli, v Ljubljani n. pr. s tem, da so odhajali vsak dan v okolico »na sprehod« in do noči vztrajali na menjajočih se zbirališčih. Enotnost delavskega razreda je bila v prvi dobi stavke popolna, odločnost nadvse trdna in zaupanje v uspeh neomejeno.

Da, enotnost! V dnevih aprilske stavke je delavski razred Slovenije pokazal enotnost, kakršne ni poznal ne prej ne pozneje za kapitalizma. In to je bila zasluga slovenskih komunistov! Ohranili so enotne sindikate in jih združili v merilu vse države. Ustanovili so komunistično stranko in dosegli v njej zedinjenje vsega slovenskega delavstva, ki ga je spremljal sklep o prenehanju socialnodemokratske stranke. To je pomenilo hkrati združitev z delavstvom drugih jugoslovanskih narodov. In ko je prav v združevalnem procesu, v tem burnem poletu, ki je ustrezal koristim in stremljenjem delovnega ljudstva, prišlo do spopada s kapitalom in državo, se je enotnost reproducirala na višji razvojni stopnji in v najširšem obsegu, na veličasten način v največji stavki, kar jih pozna delavska zgodovina Slovenije.

Slovensko strankino vodstvo je videlo te dosežke in uspehe. Nimamo podatkov, da bi bilo zaradi tega postavilo nerealne prevratne cilje. Pač pa je pokazalo pomanjkljivosti, ki so izvirale iz subjektivnih slabosti mlade partije in iz vsega takratnega objektivnega položaja. Ni si bilo v svesti, da generalni delavski štrajk, zlasti mnogodnevni, časovno neomejeni, pomeni vrhunec delavskih moči in prizadevanj, ki mora bodisi prerasti v politični boj za oblast ali pa ga je treba ob smotrni organizaciji pravočasno ustaviti, da se ne bi spremenil v prisiljen umik ali hud poraz. Strankino vodstvo ni imelo jasnega stališča glede razvoja in perspektiv generalnega štrajka in je dopuščalo ponekod njegovo preraščanje v boj za oblast, dasi je na

eni strani vedelo, da si ljudske množice od generalnega štrajka veliko obetajo, namreč bistvenih družbenih izprememb, — vodstvo je deloma samo upalo isto — in je na drugi strani razumelo, da za revolucionarni prevrat ne razpolaga z zadostnimi močmi.⁸⁷ Njegova napaka je bila v pasivnem in s tem v bistvu oportunističnem pričakovanju, da bo buržoazna država popustila pred delavstvom, ni pa računalo, da buržoazija noče več popuščati, da je konflikt dobil izrazito obliko politične bitke in merjenja političnih sil razredov, ki so se spoprijeli. Kratkotrajna »republika« v Trbovljah, spopadi z vojaštvom za obvladanje železniških prog pri Zidanem mostu in Trbovljah — to so bila znamenja kritične stopnje generalnega štrajka. Stavkovno vodstvo, to je strankino vodstvo v Ljubljani, se je odreklo podobnim akcijam, je krčevito zanikalo očitni politični značaj stavke ter s tem stopilo na pot umika, ne da bi bilo izdalo navodilo o organiziranem prestatku generalnega štrajka, kar je vneslo v boj prve klice neodločnosti in zmede. Ko je deželna vlada pod predsedstvom dr. Janka Brejca (zastopnika SLS) z orožništvom uprizorila 24. aprila pokol na Zaloški cesti v Ljubljani — dramatičnost položaja je dosegla višek — in s tem iztrgala pobudo iz rok stavkajočih ter izpričala obupno odločnost stvar končati, s čimer vodstvo komunistične stranke ni računalo, so se dogodki vrstili brez zadostnega posega partijskega vodstva vanje in se končali s porazom generalne stavke. Stavkajoči železničarji niso dosegli ponovnega uveljavljenja protokola sporazuma, ki je bil zanje velikanska pridobitev. 28. aprila so se poraženi vrnili na delo, a rudarji, ki so vztrajali še naprej, so pristopili k delu šele 3. maja.

Aprilski generalni štrajk 1920 je bil važna prelomnica v družbenem razvoju Slovenije. Zgodovinsko gledano je delavstvo v jugoslovanskem delu Slovenije doseglo največjo moč, najtrdnejšo enotnost in politični preporod ob koncu tedanjega revolucionarnega položaja, ko se je buržoazija že okrepila na oblasti. Zmaga nad buržoazijo ni bila izključena, vendar že zelo problematična. V ostrem razrednem spopadu se je odločilo, kdo je koga. Združena buržoazija se je izkazala močnejšo — pa četudi po obupnih naporih — in je bitko odločila v svojo korist. Delavski razred, ki je dotlej zbiral naraščajoče sile, je bil s porazom potisnjen nazaj. Njegova moč je upadala, z njo pa samozavest in — enotnost. Vzpenjal se je kasneje še do novih poletov in uspehov, toda odločitev je bila padla, objektivno revolucionarni položaj je splahnel.

Slovensko meščanstvo, združeno proti delavstvu, je slavilo zmago. Še pred dnevi roč poveljstvo Dravske divizije v Ljubljani, naj pošlje strojnice in čete v delavske kraje, je po bitki zaničljivo psovalo svojega so-

⁸⁷ O nadah ljudskih množic je na mariborskem kongresu 11. aprila dejal socialni demokrat Kovač iz Hrastnika: »Žalibog je danes stvar taka, da pri nas v Hrastniku in Trbovljah delavstvo čaka samo na proklamacijo revolucije« (Naprej, št. 98 z dne 29. aprila 1920, beležka Pametne besede). O razumevanju komunističnega vodstva, da delavstvo ne razpolaga z zadostnimi močmi za prevrat, priča pisanje lista Ujedinjenje, št. 4 z dne 31. marca 1920, feljton »Slovenski Narod« in diktatura, ko zavrača podtikanje »Slovenskega Naroda«, da napovedujejo komunisti revolucijo v par tednih: »Naj nam na vsak način »Slovenski Narod« oprostí, če mu ne moremo servirati diktature proletariata tako hitro kakor si on želi. Pri nas se pojmi in dogodki ne podé tako rapidno. In sama subjektivna dobra volja tudi ne zadošča.«

vražnika. Fran Govekar, kulturni predstavnik slovenskega liberalnega meščanstva, ob katerega se je nekoč že Ivan Cankar spotaknil, je pisal v »Slovenskem narodu« dne 28. aprila: »Masa brez kulture je žival, ki se dá krotiti le z bajoneti, krogami in verigami.« Hkrati je poučeval: »Ta doživljaj in ta uspeh naj bosta meščanskim strankam v pouk! Kaj zmoremo složni, smo videli.«

XVI

Vzpostavitev socialnodemokratske stranke

Po porazu generalnega štrajka je bil položaj mlade komunistične stranke težaven. Morala se je sama utrjevati in premagovati posledice poraza, kljubovati malodušnosti in razočaranju, zbirati sile za bodoče boje.

V tem za delavski razred in komunistično partijo težavnem položaju je znova stopila v javnost — socialnodemokratska stranka.

Birokracija socialnodemokratske stranke je v dnevih po sporazumu z dne 13. aprila obdržala v svojih rokah dnevnik »Naprej« in se strnila okrog njega, ko je izbruhnila stavka. Prvi teden je »Naprej« krepko podpiral stavkajoče, se solidariziral z njimi, pozival k vztrajnosti in zmagi. Nemalo je pri tem vplivalo na njegov krog pričakovanje, da »bo padla — padla za vse čase« Protić-Koroščeva vlada.⁸⁸ »Naprej« je celo pozival: »Proč z vlado, ki se igra lahkomišlno z interesi ljudstva in države!«⁸⁹ Toda kó vlada ni padla, temveč je nasprotno posegla po orožju in uprizorila krvavo streljanje na Zaloški cesti v Ljubljani, so socialni demokratje okrog »Napreja« zasukali krmilo za 180 stopinj. Najprej so pričeli svetovati »najskrajnejšo previdnost« in rotiti »takih žrtev ne več!«⁹⁰ Podobne izjave ni mogoče oceniti drugače, kakor strahopetnost. Dan pozneje, 26. aprila, pa se je tej neprivlačni lastnosti pridružilo panično umikanje: »*Naš list je glasilo vsega delovnega ljudstva in nosi na svojem čelu označbo, da je glasilo socijalno-demokratske stranke ... Nismo pa komunisti! Železničarsko stavko je od vsega početka vodila železničarska strokovna organizacija, kar je prav in v redu. Njeni vodniki pa so kot osebe največ bili pripadniki Delavske socialistične stranke (komunisti), ki se je nedavno ustanovila ...*« (podčrtalo uredništvo Napreja).

Stavko so vodili komunisti — denuncira »Naprej«; mi pa nismo komunisti — se opravičuje »Naprej«. Zatajil je lastno pisanje, odrekel podporo stavki in se je spreobrnil v nedolžnost: »Mi smo neštetokrat poudarjali, da smatramo *izvedbo volitev za edini izhod iz zagate*, v katero je zašla naša država...«⁹¹

Kako nedostojno je to pisanje, kako globok moralni padec izpričujejo ljudje okrog »Napreja« in kako politično zgrešene zaključke delajo!

⁸⁸ Naprej, št. 94 z dne 25. aprila 1920 (izdaja do dogodkov na Zaloški cesti), uvodnik Živela delavska solidarnost!

⁸⁹ Naprej, št. 90 z dne 21. aprila 1920, uvodnik V boju proti reakciji.

⁹⁰ Naprej, št. 95 z dne 25. aprila 1920 (izdaja po dogodkih na Zaloški cesti), Poziv delavstvu.

⁹¹ Naprej, št. 96 z dne 26. aprila 1920, članek Vsem; podčrtalo uredništvo Napreja.

Kratkemu vzdihu: »Če bi mam delavstvo doslej dalo več posluha, bilo bi marsikaj drugače in boljše,« sledi zaključek: »*Edino socialnodemokratska stranka*, zvesta svojim starim načelom, priznavajoča in izvršujoča tudi pozitivno delo v korist proletariata, *more biti res zastopnica vsega delovnega ljudstva!*«⁹²

Kako pomemben je ta stavek! Nazaj k »starim načelom«, samo ne k novim! Nazaj k socialnodemokratski stranki, ki v dobroti včasih »tudi« izvršuje »pozitivno delo v korist proletariata«. To je tipična reformistična pozicija stranke za delavstvo, medtem ko je šlo za revolucionarno stranko delavskega razreda samega.

Besedam so sledila dejanja. Dne 30. aprila se je v Ljubljani sestalo »začasno načelstvo JSDS« in sprejelo navodila, ki jih je »Naprej« objavil v štev. 104 dne 6. maja 1920. Smisel navodil je sledeči:

»...ujedinenje še ni izvršeno,« »o ujedinenju (bo) še končno veljavno sklepal v Mariboru izvoljeni izvrševalni odbor, ki se doslej vsled štrajka in izrednih razmer ni mogel sestati...« »Za ta čas, dokler se ne vrši seja izvrševalnega odbora, vodi podpisano načelstvo vse strankine posle.« »...pokoravajte se navodilom zaupnikov...«

Začasno načelstvo so se podpisali: »Udovč, Uratnik, Korun kot člani; Svetek, Škorpik kot namestnika članov načelstva iz Maribora.«

V teh navodilih ni niti besede o sporazumu 13. aprila, ki je vseboval zedinjenje in hkrati objavil, da preneha socialnodemokratska stranka. V njih ignorirajo sporazum, ga molče preklicujejo in odstranjujejo. Značilno je, kot smo ugotovili že zgoraj, da »Naprej« sploh ni objavil tega sporazuma, da ga je skrnil pred javnostjo, pred delavstvom, pred lastnimi pristaši. V kalnem je lažje ribariti!

Med člani načelstva beremo imena Svetek in Škorpik. Niti eden niti drugi nista bila izvoljena na mariborskem kongresu.⁹³ Pojavila sta se kot »namestnika« na nedemokratski način.

Skratka, socialnodemokratska stranka je obnovila svojo dejavnost.

Desničarski voditelji so izkoristili poraz delavstva v aprilski generalni stavki. Videli so zmedo in razočaranje v množicah ter pohiteli predložiti svoje kapitulantske usluge. Zapazili so napake komunističnega vodstva ter grajali zaprte komuniste, ki se niso mogli braniti. Albin Prepeluh je v »Napreju« na levo in desno delil nauke iz poraza, deloma upravičene, deloma oportunistične. Le Filip Uratnik je še nekaj časa pozival, da naj bi se »Naprej« ogibal vsega, kar razdvaja duhove.⁹⁴ Toda drugi manj obzirni, so dvignili glave, »n. sleč škodoželjno: če mi nismo mogli uničiti komunistov, nam bo pa vlada to storila.«⁹⁵ Pričeli so se napadi na komunistično gibanje doma in v svetu.

Izvrševalni odbor Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) v Beogradu je na dejanja slovenskih socialnodemokratskih voditeljev

⁹² Prav tam; podčrtalo uredništvo Napreja.

⁹³ Glej spisek izvoljenih članov v Napreju, št. 84 z dne 14. aprila 1920, članek Sklepi strankinega zbora.

⁹⁴ Naprej, št. 99 z dne 30. aprila 1920, članek F. Uratnika Moj dostavek k članiku Pametne besede.

⁹⁵ Rdeči prapor, št. 4 z dne 5. junija 1920, uvodnik Naloge strankinega kongresa v Vukovaru.

reagirai s pismom, naslovljenim slovenskemu delavstvu, v katerem beremo med ostalim:

»Moral je priti štrajk železničarjev, da se preizkusi značaj protisocialistično in protirevolucionarno razpoloženih »voditeljev«. Oni so v odločilnih momentih stali na strani buržoazije proti delavcem, ki so vodili boj iz nujne in previdnostne potrebe samoohrane in obrambe. Oni so skušali izkoristiti težkoče in žrtve te borbe, da uničijo medsebojni ljubljanski sporazum za ujedinjenje. Ta škandal ne sme ostati nežigosan...«⁹⁶

Se ostreje je pisal Lovro Klemenčič, ki se je vrnil v Slovenijo po vukovarskem kongresu junija 1920 in postal tajnik pokrajinskega strankinega vodstva. Ko je opisal, kako so socialnodemokratski, desničarski voditelji ob porazu prihrumeli, da izkoristijo preganjanje in trpljenje delavstva »za svoje sebične politikantske namene«, zaključuje: »Komunistični proletariat, ki je v zadnjem štrajku pokazal lastnosti plemenitega razreda — samozatajevanje, disciplino, solidarnost in požrtvovalnost — ne bo nikoli pozabil nizkega postopanja teh političnih hijen.«⁹⁷

Našteta dejstva nam narekujejo naslednje zaključke, ki so tudi odgovor na vprašanje, ki smo ga zgoraj zastavili.

Zmaga slovenske in združene jugoslovanske buržoazije v aprilski generalni stavki se ni omejila samo na področje odkrite bitke v štrajku; pokazala se je tudi na političnem področju, v prvi vrsti proti komunistom. Privedla je do tega, da je oživela socialnodemokratska stranka, s čimer se je razcepilo delavsko gibanje, ki je aprila 1920 doseglo popolno enotnost na revolucionarni podlagi pod komunističnim vodstvom. Za razcep razrednega delavskega gibanja v Sloveniji v dobi med prvo in drugo svetovno vojno nosi krivdo socialnodemokratsko vodstvo.

Socialnodemokratska stranka se je zopet pojavila — ne kot revolucionarna ali napredna sila, kakor nekoč, marveč kot spremljevalka poraza, kot davek zaostalosti in zamudi, kot vestnik buržoazne ofenzive. V strahopetnosti in paniki, z denunciantstvom komunistov in opravičevanjem pred gosposko, z zanikanjem lastnega pisanja in zatajitvijo podpisanih sporazumov, politično prazna in moralno padla — tako se nam je aprila—maja 1920 predstavila socialna demokracija.

To ni bila več niti prejšnja socialnodemokratska stranka. V njenih nedrih ni bilo več levega krila. Vodstvo je nadaljevalo z odkritim reformizmom, čeprav je še naletelo na odpor in izgubljalo pristaše. V povečani spoštljivosti pred buržoazijo in na njeno socialno naročilo se je specializiralo za antikomunizem. Stranka je postala razbijač delavske enotnosti in je v razkolniški vnemi pozneje cepila tudi sindikate. V divjih napadih združenega meščanstva na delavski razred so reformisti zavzeli položaj njegovega pomagača.

Pri tej obnovi je socialnodemokratska stranka obdržala postojanke v Mariboru in mariborskem okrožju, v Ptujju, Celju z okolico in Mežiški dolini. Čez nekaj mesecev jih je pričela izgubljati in komunistična stranka je pri volitvah v konstituantno dne 28. novembra 1920 zbrala v Mariboru

⁹⁶ Rdeči prapor, št. 5 z dne 11. junija 1920, pismo Delavskim organizacijam in proletariatu Slovenije.

⁹⁷ Rdeči prapor, št. 26 z dne 28. avgusta 1920, članek Bližnje in daljnje naloge Komunistične stranke na Slovenskem.

s predmestji in bližnjo okolico skoraj enako število glasov, kakor socialnodemokratska.⁹⁸ Proces diferenciacije na Štajerskem in Koroškem z odpadanjem od socialnodemokratske stranke se je še nadaljeval v korist komunistov, toda pretrgala ga je Obznana...

V Slovenskem Primorju je medtem stalno rasel vpliv komunistov. V bitkah z nastopajočim fašizmom, ki je sprva v Trstu nabiral izkušnje, so slovenski delavci in kmetje, enotno z italijanskimi, vodili nenehne boje, ki so preraščali v stavke, generalne stavke in oborožene spopade na barikadah tržaških ulic. In ko se je januarja 1921 na kongresu v Livornu ustanovila Komunistična stranka Italije, se je velikanska večina slovenskih delavskih organizacij odločila za komunistično partijo in prešla v njen tabor skupno z glasilom »Delo«. Odtlej Socialistična stranka Italije praktično med slovenskim ljudstvom ni imela nobene opore in vloge.

*

Nadaljnji obstoj socialnodemokratske oziroma socialistične stranke v jugoslovanskem delu Slovenije oziroma obeh, kolikor sta vzporedno delovali, ni več izpremenil temeljnega družbenega rezultata: da se je razdobje socialne demokracije končalo, da je nastopilo obdobje, v katerem je postala komunistična stranka vodilni faktor delavskega gibanja in vsega slovenskega delovnega ljudstva, odgovorna zanj. Komunistična stranka je postala dedinja revolucionarne in socialistične preteklosti na Slovenskem. Zbrala je večino delavstva na Slovenskem od Trsta do Maribora in si ponekod pridobila sloje revnih kmetov. Postala je sila, nevarna kapitalističnemu redu in zato jo je buržoazni režim kmalu prepovedal in preganjal dve desetletji.

Socialnodemokratska oziroma socialistična stranka je v tej dobi še obstajala ali pravilneje, životarila. Uživala je legalnost, nobenih preganjanj ni bila deležna. Prav tako je bilo z njenimi sindikati, katerim je vlada prisodila celo premoženje, zaplenjeno pri komunistih. Za svoj obstoj se je imela zahvaliti predvsem privilegiranimu položaju, ki ga je nudil režim blagohotno njej in njenim sindikatom. Množice ji niso zaupale več in skrčila se je na malo pomembno sekto. Kar je bilo v njej še naprednih ljudi, so zapuščali njene vrste in našli končno v narodnoosvobodilni vojni pravo pot. Kar pa jih je podpiralo okupatorja, je z njim vred propadlo.

Tako je nekdanja socialnodemokratska stranka dokončno izginila iz družbenega življenja na Slovenskem.

⁹⁸ Po podatkih »Slovenca« in »Jutra« o izidu volitev so v Mariboru, na Pobrežju, v Studencih, Teznm, Limbušu, Hočah, Kamnici in Framu dobili komunisti 1504, a socialni demokratje 1663 glasov.

Закат словенской социалдемократической партии в гг. 1919 - 1920

Резюме

После слома Австро-Венгрии в 1918 году, вследствие накопившихся классовых, национальных и других противоречий, достигших небывалых масштабов, на территории, заселенной Словенцами, как и вообще в Европе, создалась объективно - революционная обстановка. Мятельные массы городов и деревень, на которые имела огромное влияние Октябрьская социалистическая революция, проявляли кипучую энергию, подрывали старые порядки, постигали успехи в области рабочего защитного законодательства, а в некоторых случаях пробовали захватить местную власть и на селе даже делить земли крупных землевладельцев. Молодая словенская буржуазия, едва добравшаяся к власти, дрожала перед революционным народом, который в это решающее время оказался лишенным революционной партии рабочего класса. Словенская социалдемократическая партия, созданная в 1896 году, увязла в реформизме. Находясь долгое время под идейным влиянием австрийской социалдемократии, она по многим вопросам, например по национальному, оказалась правее ее. В годы 1918-1920 руководство этой партии поддерживало словенскую буржуазию в создании новой, буржуазной власти и в создании нового буржуазного государства — королевства Сербов, Хорватов и Словенцев, появившегося на свет — по словам Э. Карделя — „в атмосфере контрреволюции.“ Оно всячески сдерживало, тормозило и предавало революционные выступления трудящихся. Во время слома габсбургской монархии в октябре 1918 г. политика этого руководства отразилась в лозунге: „Никаких выступлений!“ Весной 1919 г. оно в резолюции призывало рабочих воздержаться от борьбы за повышение заработной платы, так как „время неподходящее,“ меж тем как материальное положение рабочих масс безостановочно ухудшалось. 10 мая 1919 г. оно заключило с рук водством обеих словенских буржуазных партий пакт о взаимном ненападении, что использовало временное правительство Словении в Любляне для объявления в некоторых округах чрезвычайного военного положения в целях подавления народных волнений. Социалдемократические представит. ли Антон Кристан и Альбин Препелух вошли в состав люблянского правительства, а августа 1919 г. Антон Кристан занял пост министра в центральном королевском правительстве в Белграде. В то же время партийное руководство вследствие министерского не хотело и не могло послать своих представителей на объединительный съезд социалдемократических партий Сербии, Боснии и Херцеговины, Хорватии и Войводины, состоявшийся 20-23 апреля в Белграде и создавший Социалистическую рабочую партию Югославии (коммунистов), которая тотчас присоединилась Коммунистическому Интернационалу.

Внутри словенской с.-д. партии возникла левая оппозиция, тяготевшая к платформе Коммунистического интернационала и тактическим лозунгом которой было объединение словенских рабочих с уже объединенными рабочими остальных югославских наций в единую партию, в единые синдикаты. В течение второй половины 1919 г. наблюдаем первые открытые коммунистические выступления в Словении (газеты „Факель“ и „Воскресенье,“ заявление словенских с.-д. организаций в Италии о присоединении к коммунистической фракции Социалистической партии Италии итд.). Попытка левой оппозиции овладеть партией на съезде 1 и 2 ноября 1919 г. потерпела вопреки численному превосходству неудачу, так

как правое руководство предприняло ряд мер и обманных маневров к удержанию своих позиций. В феврале 1920 г. за левое крыло изъянилось уже подавляющее большинство соц. дем. организаций и рабочих Словении. В ответ на угрозу правого соц. дем. руководства об исключении из партии всех оппозиционных организаций была создана 2 марта 1920 г. в Любляне Рабочая социалистическая партия за Словению, которая провела 11 апреля 1920 г. в Любляне свой первый или учредительный съезд. На съезде было единогласно принято историческое решение об объединении с Социалистической рабочей партией Югославии (коммунистов) и безусловном принятии всех решений этой партии и ее имени. С этим съездом начала коммунистическая партия свое существование также среди народа Словенцев. Поскольку в марте 1920 г. словенские синдикаты уже приключились к единым классным синдикатам Югославии, то политическое объединение словенского пролетариата с рабочими остальных югославских провинций в единой коммунистической партии завершило процесс объединения югославского рабочего класса на революционной, коммунистической основе. Эпоха социалдемократии в Словении кончилась.

О неодолимой силе коммунистического влияния и страстном стремлении словенских рабочих к единству рабочего класса всей страны свидетельствовал также съезд с.-д. организаций восточной Словении в Мариборе, который созвало правое руководство тоже в день 11 апреля 1920 г. И этот куций съезд под давлением делегатов решил объединиться с Социалистической рабочей партией Югославии (коммунистов) и для этого избрал делегацию, которая 13 апреля 1920 в Любляне после обмена мнениями с делегацией люблянского съезда и представителями центрального руководства из Белграда подписала совместное заявление о том, что „бывшая социалдемократическая партия за Словению целиком перестает существовать.“ Все организации вступают в СРПЮ (к). Тем самым было выставлено официальное свидетельство о кончине словенской социалдемократической партии.

Впоследствии, мая 1920 г., после поражения рабочего класса во всеобщей забастовке апреля 1920 г., когда мощь рабочего класса Югославии после первой мировой войны достигла своего апогея, правые коварно нарушили принятое решение и возобновили деятельность с.-д. партии, которая однако потеряла прежнюю политическую роль и влияние в массах. Социалистическая партия легально просуществовала еще десятилетие прежде всего благодаря откровенной поддержке со стороны реакционной буржуазии, которая, укрепившись на власти, в конце 1920 г. так называемой Обзнаной (объявлением) запретила деятельность КПЮ и загнала ее на долгие годы в подполье, что однако никогда не устранило основного факта, а именно, что КПЮ от своего основания далее была и осталась ведущей политической партией рабочего класса Югославии.

Tone Ferenc

Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943

*Članek ima namen v skopih obrisih podati organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije in Osvobodilne fronte v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do kapitulacije Italije, da bi laže razumeli tamkajšnje dogodke v septembru 1943. leta. Ti niso bili nič spontanega, marveč sad ogromnega dela primorskih aktivistov po prvi pokrajinski konferenci KPS za Primorsko. To vztrajno in prizadevno delo je v odmevu takratnih zunanjih dogodkov — predvsem vse večjih zmag protihitlerjevske koalicije, v kateri je Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije že silno veliko pomenila — dalo osvobodilnemu gibanju v Slovenskem Primorju tisto širino in moč, ki mu je bila potrebna, da kakovostno pre-
rase v novo obliko boja — v splošen upor primorskega ljudstva proti nacionalnemu in socialnemu zatiranju.*

I

Razmere v Slovenskem Primorju jeseni 1942

Obdobje osvobodilnega boja do konca 1942 lahko v Slovenskem Primorju imenujemo začetke. Ne da bi se spuščali v vzroke in v posebnosti narodnoosvobodilne borbe v Slovenskem Primorju v tem času, lahko ugotovimo, da je po obsegu in kakovosti močno zaostajala za drugimi slovenskimi pokrajinami, predvsem pa za Dolenjsko in Notranjsko. Ko je bila drugod že skoraj docela razpredena organizacijska mreža OF in obstajalo osvobojeno ozemlje in na njem volitve krajevnih narodnoosvobodilnih odborov, je politično delo v Slovenskem Primorju slonelo le na nekaterih posameznih aktivistih, ki so pridno in vztrajno delali ter prebujali primorsko ljudstvo. Obe dotedanji politični zborovanji, prvo 8. julija 1941 v Kremancah in drugo 6. aprila 1942 na Skalnici, kljub svojemu velikemu pomenu, nista vzpostavili trdne organizacijske mreže organizacij OF in KPS v Slovenskem Primorju. Šele novi Pokrajinski komite KPS za Primorsko, ki so ga sestavili aprila 1942, in v katerem so bili Tomo Brejc-Lojze, Jože Lemut-Saša in Anton Velušček-Matevž, je začel z organizacijskimi pripravami za razširitev posameznih žarišč osvobodilnega gibanja v široko in trdno organizirano mrežo celic in komitejev KPS in odborov OF. Sekretar Pokrajinskega komiteja Tomo Brejc je razmere v Slovenskem Primorju poleti 1942 opisal takole:

»Na splošno je položaj na Primorskem sedaj tak: Sovražnik hoče z nasiljem prestrašiti ljudske množice in uničiti naše gibanje, še preden

bi prišlo do prave organizirane ljudske vstaje. Da je dobra organizacijska in idejna priprava porok za uspešno izvedbo načrtov, nam dokazuje Ljubljanska pokrajina. Naše organizacijske priprave niso v nobenem skladu z velikostjo nalog, ki so pred nami...

Naša največja težava na Primorskem je pomanjkanje srednjega in višjega kadra, ki ga v tem kratkem času ni bilo mogoče vzgojiti. To nam povzroča hude skrbi, kajti osvobodilno gibanje se širi, boj postaja vsak dan ostrejši...

Partija. Vse delo PK KPS za Primorsko je šlo in bo moralo iti tudi v bodoče, poleg organiziranja osvobodilnega boja, za ciljem, da čimprej zgradimo in postavimo na noge lasten, samostojen, idejno utrjen, borben in sposoben kader, ki bo obenem prost vsakršnega oportunitizma...

Ideološka vzgoja članov Partije ne zadovoljuje. Gre predvsem za pomanjkanje učnega gradiva, so pa tudi pomanjkljivosti pri samih članih. Pokrajinski komite KPS šolanje dosledno in strogo zahteva, če je učno gradivo na razpolago...

Vprašanje posameznih okrožnih vodstev še ni urejeno, bo pa mogoče za nekaj od njih v kratkem. Druga okrožja bodo še čakala, ker ni na razpolago ustreznih moči.

KPS ima na Primorskem skupaj 53 članov na terenu. Socialni sestav je sledeč: 25 delavcev, 14 kmetov, 7 obrtnikov, 5 žensk in 3 intelektualci, drugi so v privatnih poklicih. Kandidatov je 31. V partizanih je 11 članov Partije in 8 kandidatov.

Slabost naše partijske organizacije — in to zelo velika — je v tem, da je z delavstvom vse premalo povezana. Kljub temu, da je delavstvo povsod in v glavni večini usmerjeno na levo, smo z glavnimi industrijskimi revirji... navezali komaj prve rahle organizacijske stike. Vzrok sem že navedel. Mi sami ne moremo biti povsod, samostojnih kadrov pa v tem času z ozirom na splošno zaostalost še ni bilo mogoče zgraditi...

Toda partijska organizacija dela in napredek — najsi bo še tako skromen — je že tu. Le pomoči rabimo in smo prepričani, da nam jo bo Centralni komite KPS tudi dal, če mu bo to mogoče. Poudarjam še enkrat: Primorska je velika in za ves naš osvobodilni boj ogromnega pomena. Kar je bilo zamujeno, je treba nadoknaditi, kar se le da hitro. (Podčrtal T. F.)

OF. Na Primorskem dela zdaj okrog 100 odborov OF. Njihovo delo je v glavnem zbiranje hrane, obleke in obutve za partizane, zbiranje orožja, finančnih sredstev in propaganda za OF. Tipična slabost večine teh odborov je, da so v propagandi še kar močni, pač pa je v njih prav malo dobrih organizatorjev. To, da so se ljudje v zadnjih letih sploh odvadili misliti na organizacijo, se pozna. Pokrajinskega odbora OF na Primorskem še vedno nimamo, ne obstojajo niti okrožni odbori v Gorici in Trstu, ker še vedno nimamo zanje pravih ljudi. Prav tu se vidi, kako različen je položaj tu od onega v Ljubljani. Izgledi, da bi mogli povsod urediti pravilno organizacijsko in upravno poslovanje OF, so bolj slabi, ker se položaj naglo zaostrojuje. Skratka: za višja predstavništva OF do sedaj nismo mogli dobiti ljudi, s katerimi bi mogli sestaviti socialno in politično zanesljive in solidne odbore OF. Nekateri posamezniki so prav dobri in požrtvovalni, a se bojijo organizacije. Kljub tem težavam je naše delo v OF do sedaj že rodilo prav lepe uspehe. Povsod se zbira hrana za

partizane, pripravlja tople obleke za zimo itd. Kmetje kar se le da sabotirajo oddajo klavne živine in je sploh ne bi dali več, če bi jih mi mogli le količkaj uspešno zavarovati pred represalijami.«¹

Čez tri tedne pa je Tomo Brejc v pismu, ki ga je poslal štabu Soškega odreda, primerjal moč osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju in Ljubljanski pokrajini:

»Dejstvo pa je točno samo eno in sicer to, da je politična in organizacijska moč OF na Primorskem sedaj približno taka, kakor je bila lani meseca novembra v Ljubljanski pokrajini, moč partizanske vojske pa slična oni, ki je bila letos v začetku maja na Gorenjskem.

To pa pomeni, da se pri nas na Primorskem nahaja še v polnem razvoju, vrši se obširno organizatorsko in ideološko pridobivanje ljudskih množic za organizatorsko in ideološko platformo OF, pomeni, da je treba prodreti prav v globino ljudske duše, tam iskati in poiskati vse ono, kar je temu ljudstvu blizu in drago...«²

Iz poročil je razvidno, da se je PK KPS za Primorsko sicer posrečilo pridobiti simpatije primorskega prebivalstva za Osvobodilno fronto, ni ga pa moglo organizacijsko zajeti, kakor tudi ne prodreti v delavska središča. Razmere se še nekaj časa niso mnogo spremenile. Ko se je vračal v domovino Boris Kraigher, ki je v noči med 30. in 31. avgustom 1942 s skupino sedmih tovarišev zbežal iz italijanskega koncentracijskega taborišča Gornars, je analiziral razmere v Slovenskem Primorju. 9. oktobra 1942 je poročal Centralnemu komiteju KPS:

»Ljudstvo v splošnem z velikim veseljem sprejema partizane in zelo požrtvovalno zbira hrano za njih. Zato nimajo ti s prehrano nobenih težav. Nacionalna zavest ljudstva je razmeroma zelo visoka, borbena pripravljenost pa je za enkrat še ne dosega. Ljudje se boje represalij in dajejo partizanom vse, kar ti hočejo — samo žele, da bi v njihovi bližini ne vršili akcij...

Vsa organizacija sloni na posameznih krajevnih aktivistih — večinoma prišlekkih iz Ljubljanske pokrajine — deloma partijskih deloma tudi vdanih članov OF, in mnogo manj na odborih, ki jih večinoma niti ni — okrožnih namreč, pač pa so terenski odbori.

OF je postala ponekod (spodnja Vipavska dolina) res množično narodnoosvobodilno gibanje, ki ima izrazito ljudski — plebejski značaj. Vendar pa ni moglo skoro niti najmanj zajeti malo premožnejših slojev... Zato je značilno za naše gibanje OF, da ni našlo še večjega razmaha v mestih — Gorici in Trstu, čeprav je tu vendar naš vpliv močno zrasel v primeru z onim maja meseca. Mislim, da vodstvo kot enega glavnih vzrokov za ta minimalni prodor med srednje sloje slovenskega življa Gorice in Trsta pravilno pripisuje dejstvu, da mu doslej ni uspelo dobiti niti najmanjše zveze z delavstvom obeh dveh mest.«³

Takšne so bile razmere v Slovenskem Primorju, ko sta Centralni komitej KPS in Glavno poveljstvo poslala tja svojo pomoč. Ko je Pokrajinski komitej KPS 22. avgusta 1942 prosil zanjo, je v Ljubljanski pokrajini besnela

¹ Poročilo PK KPS za Primorsko 22. 8. 1942 v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (citiram: arhiv IZDG), f. 533.

² Pismo T. Brejca 16. 9. 1942 v arhivu IZDG, f. 219.

³ Arhiv pri Centralnem komiteju ZKS (citiram arhiv CK ZKS), števil. 396.

velika italijanska ofenziva. Kljub temu je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet avgusta 1942 določilo, da bo Loški odred odšel v Slovensko Primorje. Tam je bil takrat že Gregorčičev bataljon, ki so ga ustanovili 10. avgusta 1942 po prvi uspehi rekrutaciji letnika 1922, ki ga je Mussolini rad imenoval »jekleni letnik« (classe dell'acciaio). Bataljon je 26. avgusta 1942 postal III. bataljon Loškega odreda, a je na predlog Pokrajinskega komiteja še naprej nosil Gregorčičevo ime. Tudi Loški odred, ki je pod vodstvom politkomisarja Dušana Pirjevca-Ahaca 20. oktobra 1942 prestopil bivšo jugoslovansko-italijansko mejo, se je na predlog Pokrajinskega komiteja preimenoval v Soški odred.⁴

Ko je Boris Kraigher 9. oktobra 1942 poročal o razmerah v Slovenskem Primorju, je Centralni komite KPS že določil, da bo odšel tja dotedanji član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet dr. Aleš Bebler, brž ko konča svoje delo na Notranjskem.⁵ Dr. Aleš Bebler je prispel natančno po treh tednih potovanja 15. novembra 1942 v bližino Vogrskega, in to kot inštruktor CK KPS ter politični in vojaški poverjenik IOOF.⁶

16. novembra 1942 mu je Centralni komite KPS sporočil: »Za enkrat ne moremo poslati nikogar več v pomoč. Vitez bo zaposlen drugje. Pač pa dobite v pomoč poverjenika kršč. socialistov in morda tudi sokolov.«⁷ Franca Ravbarja-Viteza so potem, ko sta z Borisom Kraigherjem prišla iz Slovenskega Primorja (od tam sta odšla 30. oktobra 1942), poslali na Gorenjsko, kjer je postal politkomisar III. operativne cone »Alpske«.⁸ Poverjenik krščanskih socialistov dr. France Škerl-Jurij Nuškin pa je prišel v Slovensko Primorje sredi decembra 1942.

Dejstvo, da je bilo tedaj primorsko ljudstvo Partiji in Osvobodilni fronti splošno vdano, organizacijsko pa še ne zajeto, je naravnost zahtevalo partijsko konferenco. Pokrajinski komite KPS za Primorsko jo je začel pripravljati še pred Beblerjevim prihodom. Nanjo naj bi bili prišli tudi ljudje, ki so se pri svojem delu na terenu pokazali za primerne, da jih vodstvo pritegne v politični aktiv. Poleg tega so bili s prispelo pomočjo dani vsi pogoji, da se pokrajina razdeli na okrožja in da začno v njih graditi trdno mrežo organizacij KPS in OF.⁹

II

Prva pokrajinska konferenca KPS za Primorsko

Osnovno gradivo za vprašanja, ki naj bi jih bila obravnavala prva pokrajinska partijska konferenca KPS za Primorsko, so navodila Centralnega komiteja KPS, ki jih je ta poslal v dveh pismih Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko. Prvo pismo sta napisala Franc Leskošek-Luka

⁴ Borec 1954, str. 72; Kronika 1954, II., 2, str. 89–94.

⁵ Kidričevo pismo 5. 10. 1942 v arhivu CK ZKS, št. 310.

⁶ Poročilo dr. A. Beblerja 15. 11. 1942 v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov (citiram: Zbornik), del VI., knjiga 4, dok. št. 89, str. 262.

⁷ Arhiv CK ZKS, št. 573.

⁸ Padel 14. januarja 1943 v Poljanski dolini.

⁹ Tomo Brejc, ustni vir.

Dr. Aleš Bebler na poti v Slovensko Primorje v začetku novembra 1942

in Boris Kraigher-Janez 16. novembra¹⁰ na osnovi Kraigherjevega ustnega poročila, ko je v prvi polovici novembra 1942 prispel na sedež Centralnega komiteja KPS, drugo pa je napisal Edvard Kardelj 20. novembra 1942¹¹ na osnovi poročila štaba Soškega odreda in Kraigherjevega pisanega poročila z dne 9. oktobra 1942. Obe pismi v glavnem enako analizirata razmere v Slovenskem Primorju in dajeta enake naloge, le da je Kardeljevo obširnejše, bolj poglobljeno in zajema vse plati osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju. Obe sta bili polnomočni in podajali stališče celotnega Centralnega komiteja KPS.¹²

»Ni nobenega dvoma,« pravi tovariš Kardelj, »da je naša Partija na Primorskem v rezultatu večjega prizadevanja dosegla znatne uspehe in da so položeni trdni temelji za njen nadaljnji razvoj. Prva naloga, ki ste jo od nas sprejeli, namreč vzpostaviti osnovne postojanke, od koder se bo potem lahko naše delo razvijalo v širimo, je brez dvoma izpolnjena. Prav tako ste uspeli doseči znatne uspehe na področju splošne agitacije in propagande ter formiranja prvih partizanskih odredov, ki imajo vse pogoje, da bi se v relativno kratkem času razvili v dobro partizansko vojsko, ki bo sposobna na področju Primorske izvršiti izredno važne naloge v bo-

¹⁰ Zbornik VI/4, dok. št. 93, str. 271–275.

¹¹ Arhiv CK ZKS, št. 338.

¹² Sporočilo CK KPS 27. 11. 1942 v arhivu IZDG, f. 535. Verjetno so šele tega dne odposlali obe pismi.

dočnosti, ki odpadejo prav na ta sektor. V tem pogledu CK KPS v celoti potrjuje in odobrava vaše ukrepe in smatra, da ste upravičeni zaupanje CK, s katerim vas je poslal na ta izredno važni sektor naše fronte.

Toda istočasno je naša partijska organizacija na Primorskem in sam PK v svojem delu pokazal znatne slabosti in napake, ki gotovo ovirajo hitrejši napredek naše Partije v Primorju.«

Kot prvo pomanjkljivost omenja prakticizem in drobnjakarstvo pri delu z množicami: »Vi hitite od vasi do vasi, od problema do problema, rešujete težave izgradnje partizanske vojske, rešujete posamezne organizacijske probleme naše Partije in OF, pečate se s problemi naše tehnike itd.« in svetuje: »Treba je imeti pred seboj jasne perspektive za bodočnost in tudi jasen načrt za delo, po katerem naj se zajamejo spontani procesi v ljudskih množicah in kanalizirajo v smeri, ki edina lahko zajamči zmago slovenskemu ljudstvu in naši veliki osvobodilni stvari... Svoje delo si morate v organizacijskem pogledu tako urediti, da vas ono ne bo popolnoma absorbiralo in da si boste ohranili tako širok razgled nad dogodki okoli vas, kakor tudi da boste znali razlikovati, kaj je važno in kaj ni važno.«

Za drugo pomanjkljivost šteje sektaštvo, ki se kaže »zlasti v zoževanju množične opore sedanjega osvobodilnega boja, ki ga vodi naša Partija. Samo tako je mogoče razumeti, da na Primorskem vse doslej ni uspelo izgraditi resničnega vodstva OF pa tudi ne prave organizacijske mreže OF spodaj. Naša primorska OF pravzaprav — po naših vtisih — sestoji iz gibanja naših simpatizerjev, simpatizerjev za ZSSR in celo zgolj simpatizerjev za zavezniški blok.«

Za največjo pomanjkljivost dotedanjega dela Partije v Slovenskem Primorju pa šteje dejstvo, da ni zajela delavskih središč. O tem pravi: »Ogromna večina množic, ki jih je doslej zajela naša Partija v OF, so kmečke množice. Proletariata to gibanje ni zajelo, v proletarskih množicah so pozicije naše Partije izredno slabe... Iz tega sledi, da mora naša partijska organizacija na Primorskem vložiti vse sile, da popravi svojo slabost glede svoje nepovezanosti s proletariatom. Danes mora biti težišče njenega prizadevanja na zajetju in mobilizaciji proletarskih — slovenskih in italijanskih množic. V te delavske centre mora preiti tudi središče našega partijskega življenja.«

Poleg naloge, odpraviti vse te pomanjkljivosti, postavlja še glavno nalogo: »Treba je splošne simpatije ljudskih množic in njihovo privrženost ciljem osvobodilnega gibanja vztrajno dvigati na večjo višino, pretvarjati jih v aktivno bojovno silo, organizacijsko jih učvrščevati. Vse vesti iz Primorja govore, da so množice za nas, toda borbene pripravljenosti, da ni v teh masah. Dva faktorja vplivata na bojovno pripravljenost ljudskih množic: objektivni pogoji in sposobnost revolucionarne avantgarde, mobilizirati mase za borbo. Ni dvoma, da že sedaj obstoje na Primorskem ugodni pogoji za razvoj množične borbe. Ti pogoji bodo iz dneva v dan postajali v naslednjih mesecih vse ugodnejši. Vse je potemtakem odvisno od naše aktivnosti in sposobnosti.«

Zatem določa konkretne organizacijske naloge, med katerimi so gotovo najvažnejše: 1. organizacijsko in politično zajeti vse slovensko področje od hrvaške meje do Režije in morja, tudi Trst, Gorico in druga mesta,

2. prenesti težišče partijske organizacije v mesta, v industrijska središča, 3. posvetiti posebno pozornost Trstu, 4. posvetiti vso pozornost izgradnji okrožnih in nižjih komitejev in sicer nemudoma, kjer je za to na razpolago ustrezni kader, 5. izgraditi lastno tehniko, zveze itd.

Franc Leskošek in Boris Kraigher sta naštel a iste naloge in dodala:

»Da čim hitreje in pravilneje izvedemo vse zgornje politične naloge, je nujno, da organizirate takoj, če še niste, partijsko posvetovanje v onem obsegu, kot ste že sklenili (podčrtal T. F.). Če je mogoče — ne da bi na to čakali — nam sporočite, kdaj se bo to vršilo, da pošljemo po možnosti našega delegata.«

Dr. Aleš Bebler je 25. novembra 1942 poklical Dušana Pirjevca-Ahaca iz Tolminskega Loma na sedež Pokrajinskega komiteja na Vogrsko. Ta je naslednji dan zvečer krenil na pot in prišel tja 27. novembra. Zvečer so imeli sejo Pokrajinskega komiteja, na kateri so bili navzoči dr. Aleš Bebler, Tomo Brejč, Anton Velušček¹³ in Dušan Pirjevec. Analizirali so razmere v Slovenskem Primorju in priprave za prvo pokrajinsko partijsko konferenco. Ker so Italijani naslednji dan aretirali sekretarja Pokrajinskega komiteja Toma Brejca, sta začela poročili za konferenco pripravljati dr. Aleš Bebler in Dušan Pirjevec, in sicer Bebler o splošnih nalogah Partije, Pirjevec pa o njenih vojaških nalogah. Te priprave so trajale od 28. novembra do 2. decembra 1942, ko je dr. Aleš Bebler odšel na konferenco, Dušan Pirjevec pa je zaradi razbitega kolena ostal na Vogrskem.¹⁴

Konferenca je bila 4. in 5. decembra 1942 v majhni opuščeni cerkvi na Vrhu pri Braniku.¹⁵ Udeležilo se je je 16 tovarišev (dr. Aleš Bebler, Anton Velušček, Darko Marušič,¹⁶ Avgust Dugulin, Avgust Špacapan, Julij Beltram, Bojan Štih, Andrej Kumar, Srečko Čebrom, Ivan Kosovel, Martin Greif, Vidko Hlaj).¹⁷

¹³ Ubit v tržaški rižarni februarja 1945.

¹⁴ Dnevnik D. Pirjevca-Ahaca v arhivu IZDG, f. 219; D. Pirjevec, ustni vir.

¹⁵ Doslej je veljalo, da je bila konferenca 1. in 2. decembra 1942. Tako pravi tudi Julij Beltram v Goriškem zborniku (Gorica, 1957, str. 101). Vendar pa podrobnejše raziskovanje dokumentov pove, da to ne drži.

Dr. Aleš Bebler je namreč 1. decembra 1942 pisal Centralnemu komiteju KPS: »Namesto poročila o splošnem stanju pošiljam svoj osnutek referata za partijsko konferenco, ki smo jo sklicali in ki se bo, vsaj tako upamo, kljub Lojzetovi aretaciji lahko vršila v začetku decembra« (podčrtal T. F.). Pisma pa ni odposlal takoj, ker je čakal, da bo Dušan Pirjevec priložil še svoje poročilo. Ta ga pa ni napisal, ker se je zamudil z referatom o vojaških nalogah. Zato je 5. decembra 1942 (podčrtal T. F.) dr. Aleš Bebler pripisal še nekaj vrstic, med njimi:

»Konferenca se bo vršila. Ko oddajam to pismo, je prispelo že 8 delegatov (iz 5 okrožij, med njimi najvažnejša Trst in Gorica). Lahko torej smatrate, da se je vršila (podčrtal T. F.) in objavite, če se vam zdi umestno, katerega od pozdravnih telegramov. — Resolucijo pa bomo še pilili in izpopolnjevali.« (Arhiv CK ZKS št. 576; Zbornik VI/4. dok. 115, str. 350—352.)

Potemtakem je bila konferenca vsekakor po 3. decembru 1942. Iz dnevnika D. Pirjevca-Ahaca pa lahko razberemo, da je dr. Aleš Bebler odšel z Vogrskega 2. decembra in se vrnil 6. decembra 1942 (Arhiv IZDG, f. 219). Če je konferenca trajala dva dni, potem je mogla biti samo 4. in 5. decembra 1942. To potrjuje tudi dnevnik Bojana Štiha.

¹⁶ Padel 17. novembra 1945 v Zgornjem Lokovcu.

¹⁷ Štirih udeležencev nisem mogel ugotoviti.

Dr. Aleš Bebler je v svojem referatu najprej orisal razmere v svetu, nato pa razmere v Sloveniji, še posebej pa v Slovenskem Primorju. Zatem je govoril o Partiji na Primorskem in dejal, da je povsod na čelu narodno-osvobodilnega gibanja in močna po svojih zvezah z ljudskimi množicami, da pa organizacijsko bóleha. Predvsem je premalo sistematičnosti v delu (ponekod je več aktivistov na kupu, druge je pa so popolnoma zapuščeni predeli), »kustarničeski«¹⁸ sistem, nizka raven teoretične izobrazbe, velik organizacijski zaostanek v delavskih središčih (Trst, Idrija, Rabelj), kjer je Partija zelo šibka ali pa je sploh ni (Rabelj). Dejal je: »Avantgardna vloga proletarskih sil in razmah narodnoosvobodilnega gibanja trpi, ker je samo kmečko-bajinarska, ker ni še pokazal svoje sile tržaški luški delavec, tržiški kovinar in idrijski knap.« Opozoril je tudi na to, da je v Slovenskem Primorju veliko odličnih in požrtvovalnih aktivistov OF, ki zaslužijo, da jih sprejmejo v Partijo.

Nato je govoril o Osvobodilni fronti in poudaril, da ji je ogromna večina primorskega ljudstva naklonjena in se vanjo tudi vključuje. Toda vse preveč je prepuščena spontanemu razvoju, ki že začenja aktivistom rasti čez glavo. Zaradi organizacijskih pomanjkljivosti in neuspelega navezovanja stikov s katoliško sredino razvoj Osvobodilne fronte v mestih zelo zaostaja. Kljub velikim uspehom pri pridobivanju množic za osvobodilno gibanje pa je v primeri z razvojem v Ljubljanski pokrajini še zelo velik zaostanek, zlasti v oblikah dela (ni Narodne zaščite, ni rednega pobiranja davkov in nabiranja posojila, počasna rekrutacija v partizane itd.). Zaradi pomanjkljivega dela organizatorjev, predvsem zaradi »kustarničestva« in sektaštva, so ostali nekateri predeli še docela neorganizirani (Rabelj, del Pivke, del Brkinov, Beneška Slovenija, Tržič itd.).

V drugem delu svojega referata je Bebler govoril o nalogah in uvodoma dejal: »Mednarodni položaj ter položaj v ostalih predelih Slovenije in Jugoslavije terja, naš domači pa dovoljuje, da naglo stopnjujemo organiziranost in napadalnost primorskega slovenskega ljudstva in italijanske manjšine kot revolucionarnega faktorja prvovrstnega pomena. Dolžnost in možnost imamo, da vržemo na tehtnico zgodovine revolucionarno energijo tri četrte milijona prebivalcev naše pokrajine in da njihova antifašistična čustva in požrtvovalnost usmerjamo do vedno večjih oblik boja proti fašizmu vse do narodne vstaje.« Nato je povedal, s kakšnimi ukrepi je treba vse to doseči. Da bi se Partija okrepila, je potrebno: a) naglo in množično (celo kampanjski) sprejeti vanjo vse dobre aktiviste OF, ki to žele, b) izgraditi okrožne in rajonske komiteje, c) bojevati se proti sektaštvu, d) člane teoretično izobraziti, e) izboljšati stil dela (ločiti važno od nevažnega). Zato naj bi pokrajinski partijski konferenci sledile okrožne partijske konference, ki naj bi se začele v delavskih središčih. Da bi se okrepila OF, pa je potrebno: a) sklicati plenum Pokrajinskega odbora OF, b) pogajati se s katoliško sredino, c) izgraditi okrožne odbore in pritegniti vanje predstavnike izrazito zavezniških skupin, d) vzgajati ljudi v disciplini in trdnosti povezanosti ter uvesti redno pobiranje davkov in posojila. Govoril je še o delu med italijansko narodnostno manjšino, o okrepitevi vojske (rekrutacija letnikov 1923 in 1924, ustanovitvi enot Narodne zaščite, usta-

¹⁸ Rokodelstvo, v prenesenem smislu drobnjekarstvo.

novitvi borbenih skupin po mestih), o obveščevalni in varnostni službi, o tehnikah in publicistiki.¹⁹

Referat Dušana Pirjevca, ki so ga na konferenci prebrali, je najprej ugotovil, da je Komunistična partija Slovenije zagotovila pravičen razvoj narodnoosvobodilnemu boju v Slovenskem Primorju, kar dokazujejo množična rekrutacija v partizane, razplamtevanje narodnega upora in znatni vojaški uspehi partizanskih čet. Nato je opozoril, da so pred narodnoosvobodilno vojsko nove in odgovorne naloge. Kljub temu, da se je okupatorjevo nasilje okrepilo, je treba še naprej razplamtevat narodni upor, zlomiti vse ofenzivne sovražnikove poskuse in v kali zatreti namere belogardistov, da bi na Primorskem zanetili državljansko vojno. Ker je prva neposredna naloga partizanske vojske oborožiti se pri okupatorju, mora po vsem Slovenskem Primorju preiti v odločno ofenzivo.

V ta namen morajo partijske organizacije v vojski opraviti pomembno delo. Njih prva in najvažnejša naloga je, usmeriti vse enote v napad, zlasti še, ker se je ob množični rekrutaciji v partizane zmanjšala njihova vojaška aktivnost. Njih druga naloga je, dvigniti disciplino in delavnost komandnega in politikomisarskega kadra. Tretja naloga partijskih organizacij v vojski je, da ustvarijo v njej železno, zavestno disciplino in vojaško strumnost ter dosežejo pri tovariših brezpogojno in točno izvrševanje vseh povelj. Ker je po množični rekrutaciji v partizane prišlo v vojsko mnogo novincev, ki še niso služili vojake, in sta zato borbena sposobnost in vojaška izurjenost vojske zelo popustili, je četrta naloga Partije v vojski, da ustvarja ustrezne pogoje in sodeluje pri čim uspešnejšem vojaškoizobraževalnem delu po partizanskih enotah. Njih peta naloga pa je, ustvariti vse potrebne pogoje in sodelovati pri čim uspešnejšem vzgojnopoličnem delu v partizanskih enotah.

Da pa bodo partijske organizacije v vojski kos tem nalogam, morajo biti ustvarjeni določeni pogoji: 1. naglo je treba okrepiti partijske organizacije s čim širšim sprejemanjem novih članov in kandidatov; 2. ustvariti je treba organizacijsko trdne in redno poslušne partijske organizacije in jih začeti načrtno izgrajevati tam, kjer jih še ni; 3. vztrajno je treba dvigati politično in ideološko izobrazbo članov KP in jih vzgajati v prave partijce; 4. okrepiti je treba disciplino in strumnost v partijskih organizacijah, da se bodo vse smernice hitro in brezpogojno izvrševale; 5. preiti je treba k množičnemu političnemu delu v četah; 6. po četah in bataljonih je treba ustvariti množično organizacijo Zvezo komunistične mladine z vsemi njenimi organi.²⁰

Po dva dni trajajočem razpravljanju so sprejeli resolucijo. Ta ugotavlja v uvodu, da je KPS dosegla lepe uspehe v boju proti fašizmu in v kratkem času združila slovenske ljudske množice v mogočno vseljidsko gibanje OF ter ustanovila ljudsko partizansko vojsko. Dalje pravi, da so se komunistične organizacije na Primorskem, odkar jih neposredno vodi OK KPS, prerodile in žanjejo iz dneva v dan večje sadove. Vendar še vedno niso izginili ostanki starega sektaštva, ki se kažejo v tem, da iščejo aktivisti pri množičnem delu zgolj že izrazite simpatizerje in je zaradi tega Partija številčno šibka ter še ni zajela vseh predelov Slovenskega

¹⁹ Dnevnik zapiskov dr. A. Beblerja v arhivu IZDG, f. 1.

²⁰ Arhiv IZDG, f. 535.

Primorja, zlasti pa je šibka v proletarskih središčih. Zato mora sprejeti v svoje vrste vse, ki to žele in zaslužijo, pri čemer naj odloča samo borbenost in vdanost stvari slovenskega naroda in delovnega ljudstva. Nove člane in kandidate je treba »čim hitreje povezati v celice oziroma kandidatske skupine ter vzpostaviti redno poslujoče rajonske in okrožne komiteje Partije«. Za drugo nalogo določa dvig ideološke ravni članov in kandidatov ter krepitev Zveze komunistične mladine Jugoslavije.

O Osvobodilni fronti v Slovenskem Primorju ugotavlja, da doživlja znaten organizacijski razmah in da velika večina ljudstva z njo simpatizira in se vanjo vključuje, tako da aktivisti še »zdaleč ne morejo zajeti vseh sil, ki se nudijo, jih smotrno zaposliti in vključiti v načrtno delo«. To pa zato, ker je delo sektaško in »rokodelsko«, kar se izraža v tem, da aktivisti ne pritegujejo k delu zaveznikov, marveč hočejo opraviti vse sami in se »izgublajo v nevažnih podrobnostih, obiskujejo osebno vse neštete sestanke in razgovore, ne znajo pa najti sodelavcev in jih vzgojiti k samostojnemu delu... Največkrat ne razumejo, kakšnega političnega pomena je organizacijska izgradnja OF, vzpostavitve terenskih odborov OF v vseh vaseh, podjetjih, ustanovah, ulicah, poklicih itd., ženskih odborov OF in pa ustanovitve in redno poslovanje rajonskih in okrožnih odborov OF.«

O nalogah pravi resolucija: »Če hočemo zgraditi močno, široko in do kraja bojevito gibanje OF, ki bo v njem utelešen ves srd našega naroda proti fašističnim zatiralcem, je treba zgoraj našete napake temeljito odpraviti. Edino tako bomo dosegli, da bo tudi naše Primorje dalo svojemu narodu to, kar je od njega pričakovati — močan oborožen odpor okupatorjem. To je tem pomembnejše, ker ima oborožen boj proti fašizmu na Primorskem tudi velik mednarodni pomen, saj kaže, da se je protifašistična vojna zanesla v notranjost ene izmed vodilnih fašističnih držav — fašistične Italije.

Zato postavljamo poleg rekrutacije v partizane kot *trenutno glavno udarno nalogo* zgraditi množično rezervno partizansko vojsko kot prvo stopnjo k množični partizanski vojski. Ta rezervna partizanska vojska je *Narodna zaščita* (NZ). Delavnost organov OF bomo odslej merili po tem, koliko čet Narodne zaščite so ustvarili poleg števila novincev, ki so jih poslali v partizane.

Pri reševanju vojaških nalog je treba imeti pred očmi, da je za bodoči razmah oboroženega boja najpomembnejše aktivizacija partizanskih in zaščitnih čet pri *pridobivanju novega orožja*.

Pri vsem našem množičnem delu nam bo v veliko pomoč, če bomo znali združiti tudi mladino okoli OF in jo povezati v množično Zvezo delovne mladine (ZDM), ki naj bo organizacijski okvir za vse narodno-osvobodilno udejstvovanje slovenskih fantov in deklet, tako v mestu kakor na vasi.

Slovenski komunisti moramo delati tudi med italijansko narodnostno manjšino na Primorskem in med italijanskim vojaštvom...

Kljub slabostim bele garde na Primorskem ne smemo pozabljati na njeno stalno nevarnost...²¹

²¹ Vestnik PK KPS za Primorsko, I/1, 10. decembra 1942.

Sprejeta resolucija kaže, da je konferenca realno ocenila razmere v Slovenskem Primorju. Dr. Aleš Bebler je o nji poročal Centralnemu komiteju KPS 14. decembra 1942:

»Kakor ste razvideli iz prve številke »Vestnika«, se je vršila naša prva pokrajinska konferenca. Zelo dobro je uspela. Delegatov je bilo 16. Vzdušje odlično, soglasje popolno. Lojze je izbral res najboljše, kar je bilo na razpolago. Kakor razvidite iz resolucije, smo proglasili sektaštvo in kustarničestvo za glavni nevarnosti, za glavni nalogi pa rekrutacijo in masovno NZ. Mislim, da smo pravilno zadeli.«²²

Centralni komitej KPS je 31. decembra 1942 sporočil Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko: »Sprejeli smo resolucijo I. pokrajinske konference KPS za Primorsko... Smatramo, da je osnovna politična linija vaše I. partijske konference pravilna in bo brez dvoma privedla do rezultatov. Pozdravljamo ta vaš organizacijski uspeh, ki za celo našo Partijo predstavlja izredno važen dogodek.«²³

Na konferenci so bili samo delegati iz srednjega in južnega dela Slovenskega Primorja. Delegati iz Severne Primorske pa so imeli v noči med 22. in 23. decembrom 1942 v Kanalskem Lomu v Žefovem seniku posebno partijsko posvetovanje, ki ga je vodil Dušan Pirjevec-Ahac. Navzoči so bili: Franc Šavli-Medved, Ferdo Kravanja-Skalar,²⁴ Jaka Štucin-Cvetko²⁵, Jaka Platiša-Franc, Albin Kovač-Jaka Baški, Adrijan Kumar-Borigoj in Franc Jakopič, ter štab II. bataljona Soškega odreda (komandant Tone Bavec-Cene in politkomisar Emil Filipčič-Ličan).

Po uvodni besedi o prvi primorski partijski konferenci in namenu posvetovanja so poročali delegati o razmerah v posameznih okrožjih. Nato so natančno razpravljali o resoluciji in končno sprejeli načrt za delo. Poročila so pokazala, da so pritegnili v zadnjem času v delo že precej zaveznikov, posebno v Idriji in Tolminu; da so se ustrdili v Bovcu, kjer so našli nekaj starih članov KPI in prišli preko njih v stik z Rabljem; da so dobili nekaj stikov s Čedadom ter da je območje okrog Kanala skoraj popolnoma neobdelano. Ugotovili so, da so delali iste napake, ki jih je kritizirala konferenca. Sprejeli so enake sklepe, kot jih je sprejela konferenca.

Na posvetovanju so določili tudi nova okrožja in rajone: tolminsko (z rajoni Tolmin, Kobarid, Bovec, Rezija, Trenta), baško (z rajoni Cerkno, Podbrdo, Bukovo, Sv. Lucija), idrijsko (z rajoni Idrija-mesto, Idrija-okolica, Vojsko in Črni vrh) in kanalsko (z rajonom Kanal in Kal).

O vzdušju na posvetovanju je poročal Dušan Pirjevec: »Posvetovanje je potekalo v popolnem soglasju. Na mene so napravili vsi zelo ugoden vtis.«²⁶

²² Zbornik VI/4, dok. št. 124, str. 354–358.

²³ Arhiv CK ZKS, št. 352.

²⁴ Padel sredi oktobra 1944 pri Paljevem v Slov. Primorju.

²⁵ Padel v nemški ofenzivi proti IX. korpusu konec marca-začetek aprila 1945.

²⁶ Poročilo D. Pirjevca 24. 12. 1942 v arhivu IZDG, f. 532.

III

Delo Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko za uresničenje sklepov prve partijske konference

1. Rekrutacija v osvobodilno vojsko

Konferenca je za najpomembnejšo nalogo postavila rekrutacijo v partizane. Izvajati to nalogo je bilo še posebej nujno, ker je hotel fašistični režim pobrati v vojsko vse, kar je še ostalo doma. Zato je štab Soškega odreda sklenil fašiste prehiteti. Da bi pa fašisti ne izvajali represalij nad svoji rekrutirancem, je sklenil, da bo rekrutiral s pozivnicami in tako ustvaril videz, da so bili mladeniči vzeti s silo. Ko je PK KPS razposlal prazne pozivnice okrožnim komitejem, je naročal: »Na noben način ne smemo uporabljati sile. Pozivnico je treba izpolniti z imenom mobiliziranca, zgoraj se napiše tekoča številka, ki naj bo precej visoka, celo čez tisoč, da tako ustvari videz velikega števila partizanov, spodaj pa za komandanta in politkomisarja naj podpišeta dva člana okrožnega komiteja Partije ali odbora OF.«²⁷

Rekrutacija je zelo dobro uspela. Tako je poročal politkomisar Soškega odreda Dušan Pirjevec: »Rekrutacija v partizane je bila v zadnjem času zelo močna, posebno na terenu okrog Idrije in Cerknega ter v Vipavski dolini. Prav tako smo dobili tudi nekoliko več fantov iz Brd, kjer v začetku nismo mogli nič rekrutirati. Prišla je tudi prva delavska skupina iz Trsta. V kritje staršem novincev fingiramo nasilje z dostavljanjem kategorično formuliranih pozivnic. Sredstvo se je pokazalo za zelo učinkovito. Rekruti na ta način lažje odhajajo in so sami zelo zadovoljni.«²⁸

Okrožni komite KPS Gorica je s pomočjo 1. čete I. bataljona Soškega odreda samo v večernih urah 22. januarja 1943 na Vogrskem, v Prvačini, Šempetru, Bukovici, Volčji dragi in Vrtojbi rekrutiral 42 mladeničev, kar je tedaj pomenilo pol bataljona.²⁹ 24. februarja 1943 je poročal: »Rekrutiranih je bilo okoli 200 novincev, med katerimi je 10 žensk. Marsikje so odhajali že nekoliko oboroženi. Med novinci je bilo približno 30 delavcev.«³⁰

Enako je uspela mobilizacija tudi na Severnem Primorskem.

Tako je 6. februarja 1943 poročal Okrožni komite KPS Bača: »Radi akcij, ki jih vršijo partizani, se je zelo dvignila morala ljudstva, tako da je nastal pri nas popolnoma nov položaj. S 1. februarjem, ko so fašisti objavili mobilizacijo za Primorsko, smo to izrabili na ta način, da smo tudi mi mobilizirali vse sile, odziv je ogromen. V zgornji Baški dolini so se izpraznile vasi, od 16-letnih fantov pa do 50. leta starosti vse gre v partizane. Skratka: »Narod ves se k borbi dviga!«³¹

17. februarja 1943 pa je poročal sekretar OK KPS Tolmin Franc Šavli: »Mobilizacija v partizane se odlično izvaja in gre kar dobro. Mobilizacija v partizane v našem kraju je v polnem teku. Nismo izvajali nikakršnih

²⁷ Navodilo PK KPS za Primorsko 22. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

²⁸ Arhiv IZDG, f. 535.

²⁹ Poročilo OK KPS Gorica 24. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

³⁰ Arhiv IZDG, f. 532.

³¹ Arhiv IZDG, f. 532.

trikov. Zadostovalo je, da smo ljudi dobro na to pripravili. Ubogali so in množično prihajajo na zborna mesta. Odlični in korajžni fantje so na vse pripravljeni. Morala med njimi je prav dobra. Takoj po prihodu v čete hočejo kar vsi novinci prostovoljno v akcijo. Tudi rabeljski rudarji so se prav dobro odrezali. Tile prihajajo kar oboroženi...»³²

Uspešna je bila mobilizacija tudi na Krasu, ki je o njej poročal politkomisar 1. čete III. Kraškega bataljona Soškega odreda Peter Čerin 12. februarja 1943:

»Sedaj sem malo v zadregi z novinci, ki jih je vedno več. Ta teden prihajajo vsak večer 2 ali 3, včeraj 10 in jutri 25. Rabim tiskane pozive...»³³

Iz Brkinov so pošiljali slovenske mladeniče na Hrvaško. Okrožni komite KPS Materija je 21. aprila 1943 poročal:

»Večina mladine pa je šla februarja v partizane, do sedaj smo rekrutirali okoli 90 novih partizanov, ki smo vse odpremili na Hrvaško, le nekaj iz okrožja v Slovenijo. Na Hrvaškem so v 6. in 14. udarni brigadi. Hrvati jih visoko cenijo kot borbene in disciplinirane.«³⁴

V vsem Slovenskem Primorju so tedaj rekrutirali preko tisoč novincev.

Italijanske vojaške in civilne oblasti so se seveda zelo jezile, da imajo partizani tako velike uspehe pri rekrutaciji. Tajnik fašistične stranke za goriško pokrajino je 15. februarja 1943 naročil fašističnim tajnikom, naj se sporazumejo z vojaškimi poveljstvi, policijo in karabinjeri o ureditvi spalnic za mladince, ki se ne čutijo več varne po svojih domovih in se boje, da bi jih ne odpeljali partizani. To so ponekod sicer storili, vendar ni nič pomagalo. Že 23. februarja 1943 je moralo poveljstvo graničarjev XI. armadnega zbora poročati, da je odšel iz baškega in idrijskega obmejnega področja v partizane 501 mladinec. Tajnik fašistične stranke za goriško pokrajino pa je istega dne poročal v Rim, da so mu fašistični tajniki sporočili, »da je v času od 5. do 19. februarja 1943 odšlo z doma v partizane 335 oseb razne starosti«.

Med Italijani in NOV je nastalo pravo tekmovanje, kdo bo rekrutiral več ljudi. Tako poroča fašistični tajnik iz Podbrda v Gorico:

»Kakor vam je znano, je bilo prve dni meseca ukazano napotiti na vojaška okrožja tudi mladeniče letnikov 1925 in 1926. Ta odredba je bila najzaupnejše narave, toda komunistične bande so zamjo hitro izvedele in je med njimi in karabinjeri v občini Grahovo nastala prava tekma, kdo bo več rekrutiral.«

V tej tekmi za rekrutacijo novincev so partizanske čete napadle celo italijanske vojake, ki so že rekrutirali novince. Tako je patrolja I. bataljona Severnoprimskega odreda 15. februarja 1943 pri Koritnici napadla oddelek alpinov, ki je rekrutiral mladeniče v italijansko vojsko. Po napadu, v katerem je bilo šest vojakov mrtvih, sedem pa hudo ranjenih, medtem ko so se drugi razpršili, je odšlo šest mladeničev v partizane.³⁵

6. februarja 1943 zvečer pa so partizani napadli posadko v Čepovanu, ki je stražila mobilizirance.³⁶

³² Arhiv IZDG, f. 532.

³³ Arhiv IZDG, f. 532.

³⁴ Arhiv IZDG, f. 532.

³⁵ Poročilo fašističnega tajnika za goriško pokrajino 16. 2. 1943 v arhivu IZDG.

³⁶ Poročilo fašističnega tajnika za goriško pokrajino 8. 2. 1943 v arhivu IZDG.

Seveda ne smemo misliti, da so šli tedaj v partizane skoraj vsi mladeniči ustreznih letnikov. Zaradi premajhnega števila partizanskih čet in velikega števila italijanskih posadk, posebno pa še zaradi grozečih represalij italijanske vojske in policije je še nekaj stotin mladeničev odšlo v italijansko vojsko. Tako n. pr. samo 28. in 29. januarja 1943 634 novicev letnika 1924.³⁷ Zanimivo pa je, da so iz italijanske vojske začela prihajati pisma, v katerih so slovenski mladeniči iskali stik z organizacijami OF in partizanskimi enotami, da bi jim te pošiljale literaturo OF. Ustanavljali so skrivne krožke, kjer so potem to literaturo prebirali in pošiljali celo denar za narodni davek in posojilo (na primer iz Neaplja).³⁸

Ker je rekrutacija uspela, se je partizanska vojska na Primorskem lahko reorganizirala. Februarja 1943 sta iz Soškega odreda nastala Severno-primorski in Južnoprimorski odred, ustanoviti pa so nameravali tudi prvo primorsko partizansko brigado »Andreja Laharnarja«. Ker pa je Janko Premrl-Vojko, ki so ga bili določili za komandanta te brigade, v moči od 21. na 22. februar 1943 hudo ranjen umrl, brigade niso ustanovili. Precej novicev so zaradi pomanjkanja orožja poslali v Ljubljansko pokrajino, da se tam v že preizkušenih brigadah naučijo ravnati z orožjem in se bojevati. Tako so prvi primorski partizanski brigadi ustanovili šele aprila 1943. In medtem ko so prej osrednji slovenski predeli dajali partizanske borce Slovenskemu Primorju, jih je zdaj Slovensko Primorje pošiljalo na Dolenjsko in Notranjsko.

2. Porast članstva KPS in organizacij OF

Dr. Aleš Bebler je že sredi decembra 1942 poročal, da se že kažejo prvi sadovi konference. Ker so spremenili kriterij pri sprejemanju ljudi v Partijo, se je število članov Partije do srede januarja 1943 več kot podvojilo.³⁹ Medtem ko so prej nekateri aktivisti sodili, »da spadajo v Partijo

³⁷ Poročilo goriškega vojnega področja 29. 1. 1943 v arhivu IZDG.

³⁸ Poročilo OK KPS Gorica 11. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

³⁹ Pokrajinski komite KPS za Primorsko je 17. januarja 1943 poročal:

»Število članov je seveda v zadnjem mesecu naglo narastlo, ker smo na konferenci »odprli vrata na široko«. Po poročilih na plenumu pokrajinskega komiteja (10. in 11. januarja 1943 — op. p.) in naknadnih poročilih imamo danes članov in kandidatov:

jug:	Članov	Kandidatov
Trst	14	10
Istra	1	—
Materija	1	5
Kras	3	—
Gorica	11	22
center:		
Brda	6	3
Ajdovščina	24	30
Pivka	1	9
sever:		
Tolmin	7	12
Kanal	2	3
Bača	15	8
Idrija	13	7

... Iz gornje statistike torej sledi, da imamo danes na terenu 98 članov in 107

Komandant in politkomisar Primorske
operativne cone Mirko Bračić in Dušan
Pirjevec

zlasti tisti redki vaški 'antikristi', ki so sovražniki domačega župnika«, so se sedaj tej ožini odpovedali. Pokrajinski komite KPS je sredi januarja poročal:

»Tej praksi smo zato napovedali boj in jo odpravili. Novi partijski oziroma kandidati so tisti najboljše elementi iz ljudstva, ki so se v gibanju OF postavili množicam na čelo in so v stiku z OF spoznali odločilno vlogo Partije v boju za svobodo naroda in ljudstva ter zaželeli stopiti vanjo. Zavedamo se seveda nevarnosti, na katero nas opozarjate in jo imamo pred očmi. Zato smo tudi na konferenci debeli dve uri razpravljali o tem, kdo spada v Partijo in kdo ne...«⁴⁰

Centralni komite KPS je namreč, potem ko je dobil gradivo prve pokrajinske partijske konference, opozoril na nekoliko preveč široko formulacijo o svetovnonazorskem prepričanju pri sprejemanju ljudi v Partijo in dodal: »Kakorkoli je seveda nujno potrebno prelomiti z dosedanjo sektaško prakso čezmernega omejevanja pri vstopu v Partijo, je vendarle

kandidatov. O vojski nimamo točnih svežih podatkov, vendar je po starejših podatkih bilo v četah 80 članov Partije.« (Arhiv IZDG, f. 533).

Ohranjena poročila iz okrožij pa izpričujejo, da je bilo v tem času v okrožjih več članov in kandidatov KPS, kot pa jih navaja poročilo.

⁴⁰ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1945 v arhivu IZDG, f. 533.

treba pri takih formulacijah paziti, da se ne bi postavili taki široki okviri, ki bi nam sicer hitro povečali številčno moč Partije, toda bi po svoji notranji enotnosti postala močno omahljiva.«⁴¹

Ob sprejemanju novih članov se je razvijala in utrjevala tudi organizacijska mreža partijskih komitejev in odborov OF. Kjer pa ni bilo na razpolago ustreznih ljudi, so delali »zaupniki« kot neke vrste poverjeniki Pokrajinskega komiteja KPS in pokrajinskega odbora OF. Sredi januarja 1943 je pokrajinski komitej že mogel poročati:

»Zadnji mesec se je naglo razširjala mreža terenskih odborov OF. Naši osnovni aktivisti, ki smo jih imenovali za sekretarje partijskih okrožnih komitejev, so prevzeli hkrati dolžnost sekretarjev okrožnih odborov OF. S tem so prevzeli odgovornost za cela okrožja, kar je bila tu novost. Doslej so delali ti tovariši, kjer so hoteli, v praksi torej v omejenem številu vasi. Tako so nastali obdelani otoki, med njimi pa obsežni nedotaknjeni pasovi. Zadnji mesec se v teh pasovih razširja mreža terenskih odborov... Izgradnja rajonskih odborov OF počasi napreduje.«⁴²

Tedaj je poročal tudi pokrajinski odbor OF:

»Stanje naših organizacij se je v zadnjem času znatno izboljšalo. Po našem navodilu so naši najboljši aktivisti prevzeli dolžnost, organizirati OF po točno določenih okrožjih, na katere smo razdelili vso Primorsko. Okrožij je štirinajst.⁴³ Vsak v svojem okrožju so zdaj že več kot mesec dni na poslu, da razširijo mrežo terenskih odborov OF ter da ustvarijo rajonske in okrožne odbore OF. Po poročilih, ki jih prejemamo, gre delo zelo dobro izpod rok. V okrožjih Gorica, Brda, Trst, Idrija, Tolmin in Ajdovščina imamo okrožne odbore. V Idriji je tudi mestni odbor. Kamor naši organizatorji še niso prodrli, nadalje nastajajo organizacije OF spontano (n. pr. prav v zadnjem času v Št. Petru na Krasu).

Poseben problem je tu zastopstvo raznih struj v odborih, ker so tu množice strankarsko mnogo manj diferencirane nego v bivši Jugoslaviji... Spričo tega je razumljivo, da so pri nas terenski odbori veliko bolj enotni in večji del živo nasprotje naših ljubljanskih »parlamentov«.«⁴⁴

Čeprav so po prvi pokrajinski partijski konferenci pogumneje reševali organizacijska in kadrovska vprašanja, pa so vendarle obstali pred istim vprašanjem, na katerega je že avgusta opozarjal Pokrajinski komitej KPS za Primorsko. To je bilo vprašanje ustreznih ljudi za sekretarje okrožnih komitejev KPS. Dr. Aleš Bebler je 3. decembra 1942 pisal Centralnemu komiteju KPS:

»Prosimo vas za kadrovsko pomoč. Sedanji aktivisti po okrožjih, ki so bili dobri kot apostoli, hodeči od vasi do vasi, bodo kot sekretarji okrožij — za kar jih zdaj postavljamo — večji del obupno slabi. Sploh si take suše v kadrih, kakršna vlada tu, najbrž niti ne predstavljate. Kar koli hočeš stoniti, povsod ista zapreka — ni ljudi.«⁴⁵

⁴¹ Arhiv CK ZKS, št. 352.

⁴² Glej op. 40!

⁴³ Všteti sta tudi trbiško in beneško okrožje, ki pa v tem času še nista imeli zaupnikov.

⁴⁴ Poročilo POOF za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 540.

⁴⁵ Arhiv CK ZKS, št. 576.

Ker Centralni komite KPS tisti čas ni mogel poslati ustrezne pomoči, je pokrajinski komite vzel ljudi iz vojske. Za to so bili najprimernejši namestniki političnih komisarjev bataljonov, ker so imeli kot bataljonski partijski voditelji že določene izkušnje. Centralni komite KPS je s tem soglašal, opozoril pa je, da ne smejo oslabiliti političnih kadrov v vojski.⁴⁶

Da težave s tem niso bile odstranjene, priča poročilo Pokrajinskega komiteja 17. januarja 1943, ki pravi:

»Izgradnja okrožnih komitejev se vrši že ves čas od konference sem in imamo dva do tričlanske odbore doslej v Trstu, na Krasu, v Ajdovščini in Brdih. V ostalih okrožjih imamo le po enega tovariša, ki ga tam, kjer je tudi že kaj članov, imenujemo sekretarja, drugod pa zaupnika. Kvalifikacija tega osnovnega partijskega kadra je na splošno zelo nizka. Našemu povprečnemu sekretarju okrožnega komiteja ne bi, recimo pred letom dni, v Ljubljani niti celice poverili... Imamo komaj kake tri okrožne sekretarje, ki ustrezajo zahtevam in poleg njih še kake tri, ki se bodo v doglednem času razvili v dobre sekretarje. Večina ostalih bi rabila daljšo vzgojno dobo, nekaj bi jih pa bilo treba nujno takoj nadomestiti...«⁴⁷

Pokrajinski komite je znal premagati tudi te težave in je ustanavljanje novih organizacij Partije in OF še precej hitro napredovalo. Zato mu je Centralni komite KPS 20. februarja 1943 dal nove naloge:

»CK potrjuje pravilnost vašega političnega dela. Mnenja smo, da je položen potreben temelj, s katerega je sedaj mogoče preiti še k večjim nalogam. Potrebno je, da začnete s sistematično izgradnjo vseh sektorjev dela Partije v masah, ki so bili sedaj še zanemarjeni (SKOJ, zlasti agitacija in propaganda, žene itd.). Partija mora sedaj postati vidna ljudskim množicam, biti mora njihov resnični voditelj, vidna mora biti njena vodilna vloga. Če je do sedaj v glavnem zbirala najaktivnejše kadre, da bi ustvarila osnovo, je sedaj potrebno te kadre tako razporediti, da bodo sposobni odgovarjati dogodkom v našem osvobodilnem gibanju.«

Nato opozarja, da naj Pokrajinski komite dela kot enotno telo in zbira okoli sebe tudi aktiviste, ki jih bo lahko pošiljal po organizacijah s posebnimi nalogami. O okrožnih komitejih pa svetuje:

»Okrožne komiteje gradite na vsak način, četudi bodo po sestavi morda slabši. 'Zaupništvo' samo po sebi kvari ljudi, ker so brez neposredne kontrole, zlasti pa še tedaj, če so ti 'zaupniki' tudi sicer še slabi, kar je pri vas slučaj v večini primerov...«⁴⁸

Pokrajinski komite je izpolnil tudi te naloge. Do srede aprila so zadnji zaupniki ustanovili okrožne komiteje in postali njihovi sekretarji, razen v Beneški Sloveniji, kjer je zaupnik ostal do avgusta 1943. Začeli so ustanavljati tudi odbore Zveze slovenske mladine in Slovenske protifašistične ženske zveze, graditi Varnostno obveščevalno službo, službo zveze in povečali število ciklostilnih tehnik, ki so od srede januarja 1943 razmnoževale Primorski poročevalec kot glasilo OF za Slovensko Primorje. Tako je bilo od spomladi 1943 dalje organizacijsko vprašanje potisnjeno v ozadje, v ospredje pa je prišlo vprašanje boja proti beli gardi in sredini, to se pravi vprašanje razširitve osvobodilnega gibanja.

⁴⁶ Navodila CK KPS 31. 12. 1942 v arhivu CK ZKS, št. 352.

⁴⁷ Arhiv IZDG, f. 533.

⁴⁸ Arhiv CK ZKS, št. 365.

Boj Partije za razširitev osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju

1. Polet osvobodilnega gibanja pozimi 1942—1943

V Sloveniji je bilo narodnoosvobodilno gibanje jeseni 1942 pred veliko in pomembno nalogo: odpraviti negativne posledice velike italijanske ofenzive, predvsem pa uspešno nastopiti proti beli gardi. Centralni komite KPS je napravil zato pravo politično ofenzivo, katere vrh je zasedanje Vrhovnega plenuma OF v začetku novembra 1942 v Ljubljani. Vrhovni plenum OF je tedaj pozval Slovence, naj preprečijo razmah bratomorilske državljanske vojne. Pozval pa je tudi »sredino«, to je tiste elemente, ki so hoteli biti nekje na sredi med vojskujočima se taboroma, so pa s svojim omahovanjem in molkom podpirali podžigalce državljanske vojne; naj se jasno izjavi za to ali drugo stran.⁴⁹

Centralni komite KPS je jeseni 1942 menil, da postane Slovensko Primorje lahko glavno področje osvobodilnega gibanja na Slovenskem ali pa bele oziroma plave garde. Primorsko ljudstvo je vedno želelo osvoboditi se izpod fašističnega jarma in se pridružiti Slovincem v Jugoslaviji. Njegova nacionalna zavest je bila precej močna, ni pa imelo za sabo grenkih izkušenj ostalega slovenskega ljudstva, ki se je moralo ves čas bojevati proti velikosrbskim prizadevanjem stare Jugoslavije. Pretila je tedaj nevarnost, da bi poprijelo za sleparsko vabo belogardistično-mihailovičevskih reacionarjev, ki so jim obetali Jugoslavijo. Menil je tudi, da je nevarnost za razširjanje bele garde v Slovenskem Primorju manjša kot pa nevarnost sredine, ker italijanski politični in vojaški krogi iz političnih in prestižnih razlogov ne morejo dati beli gardi v Slovenskem Primorju takih koncesij, kot jih je dobila v Ljubljanski pokrajini. Prav zato je Centralni komite KPS odtelej stalno poudarjal, naj Partija in Osvobodilna fronta, kar se dá razbijata sredino in vključujeta pozitivne elemente.⁵⁰

Konec novembra 1942 pa so Izvršni odbor OF in vodstva ustanovnih skupin OF izdali posebno »poslanico Primorskim Slovincem«. IOOF pravi, da je nastopil čas, ko je treba mobilizirati vse sile primorskih Slovencev za odločilni boj in kliče:

»Sirate in utrjujte organizacije Osvobodilne fronte, vsenarodnega slovenskega gibanja za osvoboditev in združitve slovenskega naroda, za svobodno in združeno Slovenijo, za novo, demokratično in svobodno Jugoslavijo.«

Centralni komite KPS pa je opozoril »na dve nevarnosti za osvobodilno gibanje na Primorskem.

Prva nevarnost je teorija čakanja, teorija nekakšnega trenutnega zloma okupatorskega jarma. Sadove take teorije čakanja so primorski Slovenci okusili že takrat, ko jih je zasedla imperialistična Italija.

Narod dobi toliko svobode, kolikor si je pripori... Ne čakati, temveč stopiti takoj v borbo...

⁴⁹ Slovenski poročevalec 1942, posebna izdaja.

⁵⁰ Kardeljevo pismo 20. 11. 1942 Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko v arhivu CK ZKS, št. 358.

Druga nevarnost je nevarnost domačih narodnih izdajalcev, nevarnost, da bivši oblastniki, ki so iz strahu pred ljudstvom prijeli na okupatorski strani za orožje ter ga naperili proti lastnemu narodu, занesejo pojave bratomornega klanja med Slovenci tudi na Primorsko.

Tej nevarnosti se bodo Primorski Slovenci uspešno uprli, če se bodo rodoljubne primorske skupine združile v OF, hkrati pa se energično borile proti izdajalski beli gardi in njenim poskusom, razbijati narodno enotnost ter sejati razdor med Slovenci.⁵¹

Isti čas je Edvard Kardelj v svojem pismu Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko poudaril: »Od tega, ali bo naši Partiji na Primorskem uspelo izgraditi tako OF, ki bo združila spodaj in v vrhovih, demokratične in patriotske sile v Primorju ter istočasno jasno potegniti črto-razdelilnico med OF in belo gardo in njenim mihailovičevskim priveskom, je odvisno, ali bomo razbili belogardistično-mihailovičevsko reakcijo na tem sektorju ali ne...

Na Primorskem je naša OF še vedno ostala predvsem gibanje splošnih simpatij za OF, toda največji del bremena še vedno nosi naša Partija, medtem ko je velik del demokratičnih elementov, ki spadajo v OF, ali pasiven ali pa celo plava na repu bele garde odnosno mihailovičevstva. Dokler nam ne bo uspelo dvigniti OF iz tega okvira, ne bo postala neuničljiva sila. Potrebno je ukreniti zlasti naslednje:

a) treba je stopiti v kontakt s predstavniki tistih skupin, ki tudi v ostali Sloveniji že sodelujejo v OF;

b) treba je stopiti v kontakt s predstavniki raznih sredinskih skupin. Imeti morate pred očmi, da v okviru primorske 'sredine' danes pravzaprav delajo tako belogardistični kakor tudi demokratični elementi...

c) Platforma sodelovanja: boj proti italijanskemu in nemškemu fašizmu, združitev in osvoboditev slovenskega naroda, svobodna demokratična Jugoslavija, ljudska demokracija, takojšnje akcije, formiranje partizanske vojske, formiranje enotnega vodstva Pokrajinskega odbora OF za Primorje, ki se v političnem pogledu podreja IOOF kot vodstvu za vso Slovenijo.

d) Tak POOF za Primorje je treba osnovati čimprej. Ne sme biti to samo neka reprezentanca, ampak ga morajo sestavljati ljudje, ki so zares voljni delati. Zato morate paziti, kako se bo formiral. Smatramo, da je od vas odvisno, kako se bodo ostale demokratične skupine na Primorskem razvijale. Če mihče od oficijalnih in priznanih 'voditeljev' na Primorskem ne pristane na sodelovanje v OF, tedaj se povežite z njihovimi nižjimi aktivisti, ter iz teh formirajte nova vodstva nacionalistične skupine, katoliške skupine, s. d. (socialnodemokratske — op. p.) stranke itd. Saj je jasno, da v celoti nobena od buržoaznih in malomeščanskih strank ne bo pripravljena na sodelovanje z nami. Isti proces je bil tudi v ostali Sloveniji.

e) Za to delo je treba določiti enega naših dobrih aktivistov, po možnosti legalnega, ki se lahko giblje in ki lahko preko raznih kanalov poišče stike s predstavniki raznih skupin, o katerih smo zgoraj govorili.

f) Vzporedno s tem delom, ki je izredno važno za rezultat našega prizadevanja na Primorskem in v Sloveniji sploh, je treba formirati odbore

⁵¹ Brošura, natisnjena v začetku decembra 1942.

OF po mestih in vaseh, po terenu, po tovarnah, uradih, šolah itd. To delo naj se vrši neodvisno od rezultatov dela v vrhovih. Organizacija OF v masah bo ravno pozitivno vplivala na rezultate vaših razgovorov z vrhovi. Pri formiranju OF na terenu izkoristite izkušnje s tukajšnjega terena...⁵²

Toda politične razmere v Slovenskem Primorju so bile bistveno drugačne od omih v drugih slovenskih predelih. Tu je fašizem že pred leti prepovedal vse meščanske stranke, da o socialistični in komunistični sploh ne govorimo. Narodni svet v Trstu, ki je tajno združeval nekaj »narodnih« voditeljev, so Italijani razbili že ob drugem tržaškem procesu, nekateri voditelji v Gorici so bili v odnosu do osvobodilnega gibanja pravi reakcionarji, nekaj jih je bilo v emigraciji itd. Tako je Pokrajinski komite le težko našel ljudi, s katerimi bi se bil mogoč pogajati, in je vprašanje sestave Pokrajinskega odbora OF za Primorsko ostalo tako rekoč odprto vse do kapitulacije Italije.

Pokrajinski odbor OF za Primorsko so ustanovili jeseni 1942. Do decembra 1942 so ga sestavljali tajnik Anton Velušček in člana Tomo Breje ter nekakšen zastopnik »liberalcev« Miro Špacapan. Toda po aretaciji Toma Brejca in prihodu dr. Franceta Škerla so vprašanje spet postavili na dnevni red. Po vsestranskem pretresanju na sestanku 1. januarja 1943 (navzoči: dr. Aleš Bebler, dr. France Škerl in Anton Velušček) so soglasno prišli do zaključka, da bo politično bolje, če sestavijo ves pokrajinski odbor iz domačinov, ki so ugledni in imajo zveze, oba poverjenika IOOF dr. Aleš Bebler in dr. France Škerl bi mu pa bila svetovalca in zveznika z IOOF. V tem duhu so imeli 10. januarja 1943 sestanek, ki so se ga od domačinov udeležili trije liberalci (Ludvik Slokar, Miro Špacapan in Jože Štrukelj), dva komunisti (Branko Babič in Anton Velušček) in en krščanski socialist (Mihael Leban). Združili so se v razširjen pokrajinski odbor, potrdili delo ožjega pokrajinskega odbora ali tajništva in ga pooblastili za vodstvo tekočih zadev. Tajništvo samo je ostalo isto (tajnik Branko Babič, člana Anton Velušček in Miro Špacapan), ker oba krščanska socialisti (Benedikt Simčič iz Brd in Mihael Leban-Ciril⁵³ iz Poljubina) nista ustrezala, saj sta živela legalno na svojih posestvih, daleč od sedeža pokrajinskega odbora.⁵⁴ O tem sestanku je poročal Pokrajinski komite: »Pred tednom dni se je vršil nekoliko razširjen sestanek pokrajinskega odbora, ki pa je bil dejansko neuspeh, ker tak, kakršen je bil po svoji sestavi, ni mnogo pomenil. V pomanjkanju vidnih in vplivnih osebnosti v pokrajinskem merilu bomo skušali prirediti še širši zbor pod nazivom pokrajinske konference.«⁵⁵ Na tem sestanku so se dogovorili, da bo konferenca OF 31. jan, ali 7. febr. 1943.

Konferenca OF pa je bila šele v nedeljo, 14. februarja 1943 v Lokah pri Kromberku. Udeležili so se je dr. Aleš Bebler, Branko Babič, Anton Velušček, dr. France Škerl, Jože Štrukelj-Karol iz Solkana, Miro Špacapan-Savo, Benedikt Simčič-Matic iz Goriških Brd, Ivan Golja s Kanalskega, Ivan Lavrenčič-Filozof iz Vipavske doline, Franc Mezgec⁵⁶ in Vladimir Žvab iz Trsta ter Vincenzo Gigante-Ugo kot zastopnik italijanskih protifašistov.⁵⁷

⁵² Glej op. 50!

⁵³ Padel 12. 6. 1943 na Logarščah.

⁵⁴ Poročilo POOF za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 540.

⁵⁵ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

⁵⁶ Umrli v nemškem koncentracijskem taborišču.

Navzoči so se razglasili za Pokrajinski plenum OF za Primorsko in sprejeli resolucijo, v kateri so obsodili staro »narodno« vodstvo in ugotovili, da program OF, ki ga izražajo njene temeljne točke, in politika IOOF v celoti ustrežata težnjam in željam primorskega ljudstva. Jugoslovanski bengerski vladi v Londonu so odrekli pravico zastopati Primorske Slovence pred svetom in poudarili, da je za prihodnost slovenskega naroda odločilna moč njegove partizanske vojske, da so napredne in svobodoljubne sile italijanskega naroda naravne zaveznice slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in jih je zato treba krepiti. Izvolili so tudi tajništvo, ki so ga sestavljali tajnik Branko Babič in člana Ludvik Slokar in dr. France Škerl (dokler ne bi našli ustreznega domačina).

Pomen prvega primorskega Pokrajinskega plenuma OF je dr. Aleš Behler ocenil v članku »Edina pot k osvobojenju Primorske«, kjer pravi, da je konferenca OF pravilno izrazila potrebo in željo ljudstva, ko je politiko meščanskih voditeljev »zavrgla kot pogubno in potrdila, da je tudi za nas Primorce edina rešitev narodna politika — politika OF. V tem, da je konferenca ugotovila gornja dejstva in v imenu vsega primorskega ljudstva izpričala svojo zvestobo novemu narodnemu vodstvu — Izvršnemu odboru OF, je prva velika pomembnost pokrajinske konference.

Druga pomembnost februarske pokrajinske konference je v tem, da se je konstituirala v stalen organ, v primorski Pokrajinski plenum Osvobodilne fronte...

Tretja pomembnost konference pa je v tem, da je sama dala vzgled novih odnosov do naših najbližjih zaveznikov — do italijanskih protifašistov. Med delegati je bil tudi delegat italijanskih protifašističnih organizacij med primorskimi Italijani, to je tistih organizacij, ki podpirajo naš osvobodilni boj in posebno naše primorske partizane. Ta delegat je bil sprejet v plenum kot predstavnik italijanske narodne manjšine na Slovenskem Primorskem...⁵⁸

Izvršni odbor OF je o pokrajinski konferenci OF za Primorsko razpravljal na seji 5. marca 1943. Pokrajinski odbor OF je verjetno predlagal, naj bi bil Vincenzo Gigante-Ugo tudi njegov član. Izvršni odbor OF pa je na seji sklenil, »da italijanski delegat za sedaj ne more biti stalen član odbora, temveč gost, ki naj prihaja na sejo po potrebi.«⁵⁹

O pokrajinski konferenci OF za Primorsko je razpravljal tudi Centralni komite KPS, ki je 21. februarja 1943 pisal Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko:

»Dragi tovariši,

menimo, da je vaša linija glede OF pravilna in da ste dosegli znatne uspehe.

Glede na zunanji in notranji politični razvoj vas opozarjamo zlasti na naslednje stvari:

⁵⁷ Imena navzočih mi je dal dr. France Škerl in se mu na tem mestu še enkrat lepo zahvalim.

⁵⁸ Primorski poročevalec, I. 3, 25. 2. 1943.

⁵⁹ E. Kocbek: Tovarišija, Ljubljana 1949, str. 375.

Stremeti je treba, da postane OF zares enotno vseljidsko gibanje pod dejanskim vodstvom naše Partije in da čim hitreje izgublja karakter koalicijske. Vi ste v tem pogledu šli povsem pravilno pot, ko niste dopustili, da bi se formirale kake posebne skupine, kjer niso že prej obstajale.

Dejstvo, da reakcija še ne more nastopati s tako odkritimi kartami, pa vas ne sme oslepiti... Pokrenite in dosledno izvedite pravo pravcato objasnjevalno kampanjo o izdaji bele garde v Ljubljanski pokrajini. Sedanja doba poleta morate torej temeljito izkoristiti, da med kolebljivimi elementi čim bolj izpodnesete tla za uspeh kakršnega koli belogardističnega nastopa...

Vaš način organiziranja OF je pravilen. Pravilen je tudi način, kako ste izbirali Pokrajinski odbor OF. Tudi rajonske odbore izbirajte po poti konferenc zastopnikov terenskih odborov (pri tem seveda ne pozabite na prepotrebno konspiracijo). Ista načelna pot velja za okrožne odbore. OF torej pojmovati kot enotno vseljidsko gibanje!...

Posvetite zelo veliko pozornost zbiranju in vzgoji aktivistov OF. To je pri vas mnogo pomembnejše kot v Ljubljanski pokrajini. Partija je pri vas namreč še zelo slaba. Pravilna politika aktivistov OF pomeni potemtakem tudi rezervoar za nove dobre, z množicami povezane partijce.⁶⁰

Na to pismo je Pokrajinski komite KPS za Primorsko odgovoril dne 18. marca 1943 in že poročal o rezultatih konference:

»V vaših prejšnjih pismih ste sporočili, da odobravate našo splošno linijo. Mislim, da ste zlahka v njej opazili, da smo po navodilu tovariša Krištofa (Edvarda Kardelja — op. pisca) polagali mnogo pozornosti na tiste momente, ki diferencirajo sredino (ljudsko demokracijo po vojni, popularizacijo ZSSR, hladen odnos do uradne Anglije, ostro kritiko begunske vlade itd.). V tem duhu je tudi potekal plenum, kjer smo z istim namenom obsodili staro primorsko vodstvo.

Rezultati te politike so — kakor je bilo pričakovati, dvojni. Reakcionarni del sredine se je še bolj oddaljil od nas... Po drugi strani pa opazamo večjo razbontost delovnih množic.

Najbolj podrobno poznam seveda rezultate 'plebiscita' v goriški okolici. Tu so vsi terenski odbori na posebej sklicanih sejah odobrili sklepe plebiscituma. Neposrednega učinka pri sredini še ne poznamo, pač pa ga slutimo.⁶¹

Hkrati z oceno dela Partije in OF v Slovenskem Primorju je Centralni komite KPS poslal vabilo na partijsko posvetovanje, ki naj bi bilo sredi marca 1943 v Dolomitih z referati o političnem položaju, vojaškem delu, organizacijskih vprašanjih in množičnem delu Partije s celo vrsto koreferatov. Delegate naj bi izbral PK KPS za Primorsko, po možnosti za vsako okrožje po enega.⁶² Iz Slovenskega Primorja so odpotovali Dušan Pirjevec, Anton Velušček, Julij Beltram, Adrijan Kumar, Albin Kovač, Jože Hvala, Cveto Močnik,⁶³ Martin Greif in Ludvik Slokar.⁶⁴ Ko so prišli v Dolomite,

⁶⁰ Arhiv IZDG, f. 535.

⁶¹ Arhiv CKZKS, št. 1368.

⁶² Arhiv CKZKS, št. 1595.

⁶³ Padel 26. aprila 1943 na Golobarju kot politkomisar Gradnikove brigade.

⁶⁴ Albin Kovač, Julij Beltram, Dušan Pirjevec, Adrijan Kumar in Martin Greif, ustni vir.

so Italijani začeli z močno ofenzivo in je zato Centralni komite KPS posvetovanje odpovedal. Delegati so se nato vrnili v Slovensko Primorje.

Centralni komite KPS je tedaj sklenil: »Zaenkrat nimamo namena v krajšem času znova sklicati posvetovanja, ker so razmere take, da ni jamstev, da bi ponovitev izpadla bolje od prvega poskusa. Sklicali pa bomo posvetovanje takoj, kakor hitro bodo za to dani splošni pogoji.«⁶⁵ Ker pa so bila vprašanja, ki naj bi se bila na posvetovanju obravnavala, izredno pomembna, je naročil, naj partijske organizacije »izvedejo izčrpnjše posvetovanje v pokrajinskem obsegu po vsej Sloveniji« z enakim dnevnim redom, kot ga je bil določil za osrednje slovensko posvetovanje. V pismu, ki ga je poslal Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko, je najprej poudaril, da se peta kolona v Združenih državah Amerike in Veliki Britaniji trudi, da bi se vojna prenesla s področja boja proti Hitlerju na področje boja proti SZ in da je zato tudi protiljudska reakcija na Slovenskem povečala svoje napore, ki se kažejo v večji aktivnosti bele garde in sredine in v poskusih, razbiti enotnost Osvobodilne fronte. Zato je naročil, naj posvetovanje pri obravnavanju političnih razmer poudari zlasti troje:

»1. Bela garda, ki se politično razvija na vsem področju Slovenije, se bo brez dvoma še bolj reaktivizirala tudi na področju izven Ljubljanske pokrajine... V Primorju je treba okrepiti politično akcijo proti beli gardi z razkrinkavanjem konkretnih pojavov in ljudi, a istočasno z orožjem zadušiti vsak pojav in poskus oboroženega ustvarjanja kakršnih koli belogardistično-mihailovičevskih formacij.

Treba je razbijati trditve, da v Primorju bela garda nima tal. Točno je, da imate vi več možnosti kakor kateri koli del Slovenije, da že zdaj razbijete belogardistično akcijo v taki meri, da ne bo mogla dobiti trdnjših tal. Toda ves naš partijski in OF-ovski sistem si mora biti na jasnem, da bo reakcija oživila tudi na Primorskem. Ni dvoma, da si bo tam poskušala dobiti oporišča in organizacijska središča po cerkvenih farožih. Zato posvetite največjo pozornost politični obdelavi duhovnikov in sicer v tem smislu, da jih pritegnete k aktivnemu delu na terenu in pritegnite jih tudi v vojsko...

2. Sredina, ki izpoveduje v glavnem oficialno londonsko smer, je v zvezi z mednarodnimi procesi postala direkten zaveznik bele garde in zbiratelj vsega tistega, kar se je šele v zvezi z novimi procesi začelo aktivizirati proti ljudstvu.

Sredino politično odločno razbijajte. Pri tem je seveda treba imeti pred očmi dejstvo, da se primorska sredina še ni imela časa razviti do take skrajnosti, kakor ona v Ljubljanski pokrajini. Menimo, da boste — glede na razvojno stopnjo naše borbe — lahko pritegnili k OF in Partiji še marsikatero elemente, ki slede danes še sredini. Kakor koli morate potemtakem imeti stalno pred očmi nepretrgano tendenco sredine, da preide na odkrite belogardistične pozicije, je vendarle vaša dolžnost, da ta proces s pravilno politiko čim bolj zadržite in sredino samo čim bolj diferencirate.

3. V sami OF so se tendence za posebno oformljenje malomeščanskih skupin — zopet na nekakšni sredinski platformi — močno okrepile in bodo poslej predstavljale vedno večjo nevarnost. Jasno je, da bodo te tendence

⁶⁵ Pismo CK KPS 28. 3. 1943 v arhivu IZDG, f. 555.

šle za tem, da bi se likvidirala hegemonija delavskega razreda in avantgardna vloga naše Partije v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju.

Procesom v OF je treba posvečati največjo pozornost. Razvijajte odnose v duhu okrožnice odnosno izjave, ki so jo podpisale tri osnovne skupine v OF...«

V zvezi z razpravo o nalogah partijskega dela med množicami je naročil, naj posvetovanje obdela »vprašanje dela terenskih odborov OF, organizacijo mladine, žensk, financ, agitacije in propagande, Slovenske narodne pomoči itd.« ter poudaril:

»Ena osnovnih nalog OF mora biti, da postanejo terenski odbori OF bolj politični organi, bolj organi borbe in oblasti, kakor pa so bili doslej. Zoperstavite se tolmačenju terenskih odborov zgolj kot organov za organiziranje pomoči partizanom in podobno...«⁶⁶

Pismo, ki ga je sestavil Edvard Kardelj, je Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko prinesel njegov član Anton Velušček, ki se je nekoliko pozneje kot drugi delegati vrnil v Slovensko Primorje. O njem so razpravljali prve dni aprila in »sprejeli celo vrsto sklepov«. Za samo pokrajinsko posvetovanje pa se niso odločili, ker bi bilo združeno z velikimi tehničnimi težavami (sovražnikovi napadi in preiskovanje hiš, preveliko razdobje od sklicanja delegatov pa do njihovega povratka v okrožja in rajone itd.). Zato so se raje odločili za tri okrajna posvetovanja, na katerih bi bil navzoč vsaj en član Pokrajinskega komiteja KPS.⁶⁷ Posvetovanje za okraj Severna Primorska je bilo 2. maja 1943, za okraj Srednja Primorska v drugi polovici aprila, za okraj Južna Primorska pa 4. junija 1943.

2. Upad osvobodilnega gibanja spomladi 1943.

V zimskih mesecih, ki so sledili prvi pokrajinski partijski konferenci, je bilo osvobodilno gibanje v Slovenskem Primorju v močnem poletu. Razmere pa so se zelo poslabšale aprila 1943.

4. aprila 1943 je Pokrajinski komitej KPS za Primorsko še poročal o nespremenjenih razmerah: »Splošne politične razmere se zadnji čas pri nas niso mnogo spremenile. Bela garda mnogo robanti, čeprav najbrže ne toliko, kakor izgleda po poročilih iz okrožij. Ves zadnji čas se namreč dogaja, da se poročila o nastopih oborožene bele garde izkažejo pozneje za netočna. Naša kampanja je vzbudila ljudsko čuječnost do take stopnje, da ima zdaj strah včasih prevelike oči...«⁶⁸

Naslednje dni pa so se razmere začele hitro slabšati. Februarja in marca sta rekrutacija novincev in spremljanje le-teh v osrednje predele Slovenije tako zaposlila naše čete, da niso napravile skoraj nobenega napada.⁶⁹ Sovražnik je to izkoristil in začel spomladi močno napadati osvobodilno vojsko. Tako je samo v obmejnih predelih od 23. marca do 24. aprila 1943 napravil devet čiščenj (pri tem je imel 14 mrtvih in 35 ranjenih).⁷⁰ Ko pa sta se ustanovili prvi primorski brigadi, je napadal še močneje in od 26. aprila 1943 dalje je bilo Slovensko Primorje, posebno

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 4. 4. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1365.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ Poročilo PK KPS za Primorsko 29. 6. 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko v arhivu IZDG, f. 533.

⁷⁰ Poročilo poveljstva obmejnih straž XI. arm. zbora 24. 4. 1943 v arhivu IZDG.

njegov severozahodni del, prizorišče velikih bojev. Te boje je spremljalo sovražnikovo nasilje nad civilnim prebivalstvom, zlasti množične aretacije, ki so bile v vseh okrožjih od Tolmina do Trsta. Tedaj so padli ali bili aretirani tudi nekateri sekretarji in člani okrožnih komitejev KPS oziroma zaupniki. Italijani so v tem času aretirali precej sorodnikov partizanskih rekrutirancev, poveljstvo suhozemske vojske v Rimu pa je marca 1943 predlagalo vpoklic moških od 42. do 50. leta starosti v delavske bataljone, interniranje vseh, za vojaško službo nesposobnih od 19. leta starosti dalje in interniranje vseh družin upornikov, njihovih pomagačev in somišljenikov. Toda notranje ministrstvo v taboriščih ni imelo več prostora kot za tisoč žena in otrok.⁷¹ Tako obsežno interniranje torej ni bilo več mogoče, zato pa se je italijanski fašistični bes izražal na druge načine. Tako je 27. aprila 1943 PK KPS za Primorsko poročal:

»Neaktivnost naših čet, hajke, masovne aretacije in preseljevanje z osamljenih kmetij, povrhu vrsta proval — vse to je močno izpodklopalo moralo ljudstva, ki jo je bela garda skušala z vsemi silami izrabljati zase. Pojavili so se v znatnih količinah belogardistični letaki (besedilo prilagam). Tudi organizacijska aktivnost bele garde je narastla... Beli znanujejo nekaj uspehov na terenu. Prihajajo vesti o tem ali onem doslej našem župniku, ki se je pasiviziral ali celo stopil v stik z belimi.«⁷²

Meseca maja so bile politične razmere še vedno neugodne. Še vedno so se pojavljali belogardistični letaki, polni laži in obrekovanj. Med lažmi, ki so se širile, je bila tudi laž o tem, da hočejo komunisti priključiti Primorsko sovjetski republiki Julijski Krajini in ne Sloveniji.

O svojih naporih v boju proti beli gardi je PK KPS za Primorsko poročal 18. maja 1943:

»Težak političen položaj na Primorskem skušamo reševati, kakor smo že omenili, z napani za pridobivanje novih zaveznikov med sredino ter italijansko manjšino in vojaštvom. Glede sredine smo zelo na široko pisali okrožnim odborom in jim pojasnili, kaj sredina pomeni in kako delati z njo. Hkrati skušamo izvesti nekaj organizacijskih ukrepov političnega pomena. Iz ostankov bivšega Primorskega pokrajinskega plenuma OF, ki so nam ga Lahi večji del polovili in konfinirali, skušamo zbrati nekaj najvidnejših predstavnikov...«⁷³

Pokrajinski komite KPS je nameraval razširiti POOF za Primorsko z Mirom Špacapanom, Mihaelom Lebanom in Ludvikom Slokarjem. Ti trije bi po mnenju PK KPS skupaj z Brankom Babičem in Antonom Veluščkom »bili še dovolj dober kolektiv predstavnikov, ki bi lahko nastopal v imenu vsega prebivalstva, nam pomagal razširjati osnovo in v določenem trenutku lahko igral vlogo začasnega primorskega narodnoosvobodilnega sveta.«⁷⁴

Čez dva dni je Pokrajinski komite KPS za Primorsko v posebni okrožnici okrajnim in okrožnim komitejem KPS naročil:

»1. Okrepite delo med italijanskim vojaštvom. Mi smo v ta namen izdali letak, napisan v italijanščini, namenjen italijanskim vojakom. Letak

⁷¹ Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953, str. 363.

⁷² Arhiv CKZKS, št. 1367.

⁷³ Arhiv CKZKS, št. 1379.

⁷⁴ Prav tam.

je imel po doslej prispelih poročilih odličien odmev v italijanskih garnizonih. Odslej bo izhajal tudi posebni list v italijanščini za italijansko vojsko in za italijansko narodno manjšino na Primorskem. List bo nosil naslov »Pace e libertà« in bo izhajal vsakih 14 dni. Naročamo vam, da se resno pobrigate, da pride ta list v prave roke...

2. Izsledite belogardistične tiskarne in organizirajte zaplembo njihove literature in tiskarn. Razkrinkajte vnaprej njihove laži...!

4. Pritegnite v boj vse poštene Slovence, to je ljudi, ki so doslej mogoče stali ob strani, ter tudi tiste, ki so sicer pristaši OF, a so se v zadnjem času pasivizirali zaradi poostrenih oblik borbe. Posvetite vso pozornost poštenim duhovnikom in jih prepričajte o pravilnosti naše politike. Pojasnite takim ljudem, da je stvar osvoboditve slovenskega naroda v prvi vrsti stvar naše lastne borbe...⁷⁵

Tudi junija razmere niso bile dosti boljše. Tedaj se je fašistični pritisk odražal zlasti na vojaškem področju, saj se je število italijanskih vojakov v Slovenskem Primorju znatno povečalo. Prvega junija 1943 je začel namreč v Vidmu delovati XXIV. armadni zbor, ki je sredi junija 1943 začel močno ofenzivo, ki ni prenehala niti ob padcu fašizma in je imela namen ozemlje očistiti partizanov. Močne italijanske vojaške enote v moči divizije ali pa še močnejše so stalno zasledovale obe primorski partizanski brigadi. Zato je komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič »prišel do zaključka, da zaradi teh težav brigade na Primorskem ne bodo mogle vzdržati, če nočejo tvegati težkih izgub na živi sili.«⁷⁶

Pokrajinski komite KPS za Primorsko pa je menil, da bi umik brigad iz Slovenskega Primorja imel slabe politične posledice, in o tem pisal namestniku komandanta Glavnega štaba NOV in POS Jaki Avšiču:

»Že danes, ko je le del Primorske od partizanov relativno prazen, je povsod opazati oživitev bele garde... V bodoče bo ta nevarnost in nevarnost dejanske anglofilske sredine še večja... K temu dodajamo še tisto okolnost, ki smo jo že dostikrat poudarjali: našo dolžnost dvigniti sosedne italijanske province v oboroženi boj proti fašizmu...

Iz vseh teh okolnosti sledi torej nedvomno naša dolžnost, da poskušamo vzdržati z brigadami na Primorskem in da kljub temu ne žrtvujemo lahkomišljeno partizanskih življenj. Ali je izhod iz položaja?⁷⁷

Predlagal je, naj bi brigadi taborili ločeno po bataljonih, ki bi se združili šele neposredno pred samim napadom na sovražnika.

Predlog o umiku brigad iz Slovenskega Primorja je prišel tudi do Glavnega štaba NOV in POS, ki je 22. junija pisal štabu Primorske operativne cone:

»Iz pripovedovanja nekaterih tovarišev (političnih delavcev), ki so bili na Primorskem, izgleda, da vas okupator stalno napada z večjimi močmi in da vas hoče za vsako ceno razbiti, da so brigade večkrat delno razbite, ki se pa ponovno zopet zberejo skupaj. Mi smatramo, da taki stalni napadi močno vplivajo na padec morale pri borcih. Pri tem pa imamo tudi stalno precej velike izgube, možnost za novo mobilizacijo, kakor nam je znano,

⁷⁵ Navodilo PK KPS za Primorsko 20. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

⁷⁶ Pismo PK KPS za Primorsko 8. 6. 1943 Jaki Avšiču v arhivu IZDG, f. 533.

⁷⁷ Prav tam.

pa je zelo majhna. Zaradi tega je naše mnenje, da V. in VI. brigada prekoračita jugoslovansko-italijansko mejo in se povežeta z našimi enotami, ki se nahajajo na ozemlju »Ljubljanske pokrajine«. Če pa se je medtem situacija spremenila v našo korist, potem pa naj ostaneta brigadi do nadaljnjega na svojem starem ozemlju z nalogo, da skupno vršita akcije...«⁷⁸

Vendar št. brigadi na zahtevo Pokrajinskega komiteja kljub hudemu sovražnikovem pritisku ostali še naprej v Slovenskem Primorju.

Napravili sta celo nekaj uspešnih napadov, tako je del Gregorčičeve brigade napadel protipartizanski oddelek pri Vojskem (15 mrtvih in pet ranjenih Italijanov), oddelek Gradnikove brigade pa je porušil železniški most pri Podmelcu.

Kljub resnim sovražnikovim poskusom, da bi z ofenzivami, internacijami, aretacijami in požigi celih vasi politično in vojaško uničil osvobodilni boj v Slovenskem Primorju, sta vendarle zmagali moč in volja Komunistične partije in Osvobodilne fronte. Tako je mogel Centralni komite KPS pozitivno oceniti njuno delo, kar kaže njegovo pismo z dne 20. junija 1943, ki v njem pravi:

»Naša ocena rezultatov dosedanjega dela na Primorskem je naslednja:

a) uspela mobilizacija predstavlja brez dvoma največji rezultat vsega dosedanjega osvobodilnega boja primorskih Slovencev; politična in organizacijska linija te mobilizacije je bila v osnovnem popolnoma pravilna;

b) v političnem pogledu je Slovensko Primorje trenutno brez dvoma pridobljeno za Osvobodilno fronto; razveseljivo je tudi dejstvo, da po ostreneh represalije okupatorja miso mogle odvrniti množic politično od Osvobodilne fronte, čeprav so marsikje povzročile precejšen preplah in pasivizacijo...«⁷⁹

Hkrati je opozoril na to, da nevarnost bele garde še vedno obstaja, čeprav se je zaradi mednarodnega političnega razvoja, uspele partizanske rekrutacije in posebnih primorskih okoliščin zmanjšala, in na to, da se je zato povečala možnost za nastop sredine, »da se sredinska miselnost zlasti zaradi italijanskih represalij pojavlja marsikje med primorskimi množicami«. Potem je ugotovil, »da je naša agitacija in propaganda še zmeraj šibka in marsikod celo povsem nezadostna, končno, da je organizacijsko zajetje ljudskih množic v Osvobodilno fronto na Primorskem skrajno nezadostno... Končno je opozoril še na to, da je poleg odsotnosti terenskih odborov OF pglavitna pomanjkljivost še nerazvitost ženskega in mladinskega gibanja ter da je partijska organizacija ob svojih velikih uspehih v političnem zajemanju ljudskih množic in partizanski rekrutaciji ostala organizacijsko in kadrovsko še vedno zelo šibka.

Ko govori o nalogah, pravi: »Spričo mednarodnega in domačega razvoja je danes na Primorskem osnovno, preprečiti 'sredini' uspehe med ljudskimi množicami. Sredino je treba razkrajati še naprej... Dejstvo, da predstavlja Osvobodilna fronta na Primorskem vsekakor tako enotno vseljudsko osvobodilno gibanje, je izredno velik plus in sad vaše pravilne politične linije. Razvijati in utrjevati ga je treba še naprej. Na osnovi tega dejstva vam bo mogoče izvesti tudi uspešno borbo za pritegnitev tistih sredincev, ki jih je mogoče pritegniti in ki jih morate pritegniti. Pri tem

⁷⁸ Arhiv IZDG, f. 535.

⁷⁹ Arhiv IZDG, f. 535.

se zavedajte, da je borba za sredino uspešna le tedaj, kadar imamo opravka s političnim poletom in organizacijskim zajetjem osnovnih ljudskih množic. Organizacijsko zajetje pa prav pri vas izredno šepa in je potemtakem potrebno to pomanjkljivost na vsak način popraviti...⁸⁰

Tedaj je Centralni komite KPS poslal v Slovensko Primorje svojega pooblaščenca Dušana Kvedra, da bi uredil vsa ta vprašanja in da bi rešil tudi vprašanje kolektivnega dela Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko. Najočitnejša pomanjkljivost, na katero je opozoril Centralni komite KPS, je bila organizacijska slabost organizacij Osvobodilne fronte, ki je bila še posebej občutna v nekaterih okrožjih (Pivka, Vipavsko, Kanalsko, Trst). Povzročile pa je niso samo sovražnikove ofenzive, nasilje, posebno aretacije, marveč tudi ustanovitev okrajev, ki je vzela iz okrožij najboljše aktiviste. Takoj ko je prišel Dušan Kveder v Slovensko Primorje, so — 7. julija — analizirali tamkajšnje razmere in 8. julija 1943 je Pokrajinski komite KPS za Primorsko poročal:

»Seveda v vseh okrožjih imamo še neobdelan teren. Zadnje mesece smo v tem pogledu še raje nazadovali kot napredovali, ker smo zaradi represalij (aretacij in streljanj aktivistov in tudi povprečnih pristašev) stalno na novo mašili vrzeli v odborih in so se zaradi teh izmenjav zveze s terenom le s težavo obdržale ali pa celo izgubljale.«⁸¹

Poročal je tudi, da je pregledal teren in dobil sliko, ki je slabša od pričakovanj. Aktivisti OF, ki so prišli iz katoliških vrst in so bili nekoč zelo navezani na »staro narodno vodstvo«, s katerim je februarska konferenca obračunala, so se priključili Osvobodilni fronti iz nacionalne borbenosti zato, ker drugega narodnega vodstva dejansko ni bilo, niso pa še docela prenehali zaupati staremu »narodnemu vodstvu«. Tudi nekateri bivši nacionalisti iz TIGR so še čakali, da se njihovo vodstvo vrne iz italijanskih zaporov. Ena izmed težav je bila tudi v tem, da je duhovščina — »kot edina slovenska inteligenca v stiku z ljudstvom — silno navezala ljudi na vero in cerkev«. Tako se je v tem času dogodilo, da je bila n. pr. na Tolminskem »skoraj vsa partijska organizacija verna in vršila svoje verske dolžnosti iz prepričanja.«⁸²

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je sklenil izvesti vrsto ukrepov — tako organizacijskih kot političnih. Dal je navodilo, da se poostri sprejem v Partijo tam, kjer so prevladali verniki, da se napravi več za pritegovanje proletariata v Partijo in izboljša ideološka vzgoja članov Partije. Krepkeje je udaril po anglofilski reakciji, začel močnejše poudarjati zahtevo po priključitvi Slovenskega Primorja k Jugoslaviji. Sklenil je tudi organizirati okrožne plenuma OF, ki naj bi vanje poleg članov okrožnih odborov OF pritegnili še nekaj dobrih ljudi iz vrst srednjih in premožnih kmetov in malih meščanov.⁸³ Toda do tega ni prišlo, ker so se zgodile stvari, ki so postavile v ospredje druge naloge.

Kljub temu začasnemu upadu osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju je bilo vzdušje v Slovenskem Primorju mnogo boljše kot pa v

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Arhiv CKZKS, št. 1407.

⁸² Prav tam.

⁸³ Poročilo D. Kvedra 11. 7. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1394.

Ljubljanski pokrajini. Tako je dr. Joža Vilfan 11. julija 1943 sporočil Izvršnemu odboru OF:

»Vtisi, ki sem jih dobil po poti, od kar smo prestopili staro mejo, po karavlah in pri ljudeh, kjer smo se ustavili zaradi hrane, potrjujejo v obilni meri sliko, ki so jo dali tovariši pred odhodom: Primorska je obljubljeni dežela OF.«⁸⁴

3. Polet osvobodilnega boja v Slovenskem Primorju po padcu fašizma.

Julija 1943 je prišlo na jugu Evrope do pomembnih dogodkov, ki so tako ali drugače vplivali tudi na razvoj osvobodilnega boja v Slovenskem Primorju. Najprej so se 10. julija 1943 na Siciliji izkrkali zahodni zavezniki. Pokrajinski komite KPS za Primorsko je štiri dni nato izdal okrožnico vsem okrajnim in okrožnim komitejem KPS in jim z njo naznanil, da je v Evropi vzpostavljena druga fronta, ki jo je treba pozdraviti kot uspeh demokratičnih sil v svetu. Hkrati jim je dal naslednje naloge:

»1. Aktivizirati prebivalstvo v vojaškem pogledu...

2. Povečati defetistično agitacijo med italijanskim vojaštvom s pomočjo napisov, letakov in razgovorov...

3. Izkoristiti otvoritev druge fronte za dviganje morale in borbenosti slovenskega prebivalstva s tem, da prepričujemo ljudi, da vojna ne more več dolgo trajati in da ravno druga fronta dokazuje, kakšno moč imajo sile, ki kopljejo fašizmu grob in pripravljajo vstajenje zaslužjenih narodov ter delovnega ljudstva.

4. Izkoristiti otvoritev druge fronte za razkroj sredine, katere 'čakalna taktika' je postala očitna in za vsakogar razumljiva izdaja tistih zaveznikov, na katere se je sredina najbolj sklicevala...«⁸⁵

Istega dne je Glavni štab NOV in POS sklenil, da bo »potegnili večino naše vojske začasno iz Primorske s ciljem, da jo notranje utrdi in pripravi za težje borbe«. Zato pa je ukazal, naj tam ustanovijo Primorski odred.

Ker pa ta ne bi bil mogel na terenu toliko politično delati, kot sta dotlej obe brigadi, je Centralni komite KPS naročil Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko, naj organizira politično delo tako, da bo potekalo tudi brez vojske. Obenem je naročil, naj razširi Pokrajinski odbor OF »s predstavniki raznih skupin; če pa teh ni, pa iz ljudi, ki imajo pri množicah ugled in uživajo zaupanje«, pri čemer pa mora biti seveda zagotovljena vodilna vloga KPS. Vanj naj takoj vključijo dr. Jožo Vilfana, ki je v začetku julija 1943 prišel v Slovensko Primorje.⁸⁶

O izvajanju teh nalog je Pokrajinski komite KPS za Primorsko poročal 27. julija 1943:

»Izvajajoč vaše direktive iz prejšnjih pisem, smo politično delo preko terenskih organizacij že tako organizirali, da potegnitev vojske z našega terena ne bo oslabil političnega dela na terenu.

Tovariša Vilfana smo že pritegnili v POOF in uspešno dela na terenu zlasti med sredino. Napeli bomo tudi vse sile, da bomo POOF razširili v smislu vaših direktiv...«

⁸⁴ Arhiv IZDG, f. 435.

⁸⁵ Okrožnica PK KPS za Primorsko 14. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

⁸⁶ Navodila CK KPS 14. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

Pokrajinski komite je tudi sklenil, da bosta novi Primorski odred sestavljala dva bataljona. Prvi bataljon z dvema minerskima skupinama naj bi bil na severu, drugi z eno minersko skupino pa na jugu.⁸⁷

Centralni komite KPS je sredi julija poklical na svoj sedež v Kočevskem Rogu Dušana Kvedra in dr. Aleša Beblerja. Prvi je odšel tja sredi julija, drugi pa konec julija 1943.⁸⁸ V prvi polovici avgusta 1943 je Centralni komite KPS razpravljal o narodnoosvobodilnem boju v Slovenskem Primorju in o nalogah v zvezi z izkrcanjem zaveznikov na Siciliji. Dne 13. avgusta 1943 je tudi Izvršni odbor OF razpravljalo o razmerah v Slovenskem Primorju in sklenil: »Odobri se dosedanje politično in organizacijsko delo Poverjeništvu IOOF za Primorsko.«⁸⁹ Še preden se je dr. Aleš Bebler vrnil v Slovensko Primorje, je Centralni komite KPS sporočil Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko, »da je bila politična linija Partije na Primorskem in s tem v zvezi linija OF v osnovi pravilna, ker so iz izvajanja pravilne politične linije sledili lepi uspehi, ki jih Partija na Primorskem lahko zaznamuje«. Nakazal mu je tudi glavne smernice in naloge:

»1. Reorganizirati in izpopolniti Pokrajinski komite, ki bo sposoben za delo...

2. Vreči vse sile na to, da se organizirajo proletarski centri...

3. Veliko pozornost polagati sredinskim elementom, treba jih je na eni strani pritegovati v OF, na drugi strani pa razkrajati. Nevarnost bele in plave garde ni minila.

4. Formirati nove organizacije in krepiti stare. Oživeti AFŽ, organizirati žene, dekleta in mladino.

5. Po stopnjah organizirati okrožne komiteje, njihove teritorije zmanjšati in postaviti več okrožnih komitejev.«⁹⁰

V tem času so se razmere v Slovenskem Primorju že toliko izboljšale, da je Pokrajinski komite za Primorsko 27. avgusta 1943 mogel poročati:

»Že pred padcem Mussolinija so se na Primorskem pojavljali znaki novega poleta narodnoosvobodilnega boja. Našo vojsko je prebivalstvo povsod sprejemalo s takim navdušenjem, kakor še nikoli poprej. Posamezni sredinski in na pol belogardistični elementi so dajali OF vdanoštne izjave. Po padcu Mussolinija pa se je začel na Primorskem nov močan polet narodnoosvobodilne borbe. Prišlo je do popolnoma spontanah manifestacij in celo do vojaških nastopov ljudstva... Vendar pa naše partijske in OF-organizacije niso bile sposobne, da bi popeljale množice v akcije, za katere so bile množice pripravljene. Razen omenjenih krajev (Gorica, Trst, Tržič, Istra — op. p.) in Brkinov, kjer je prišlo do sabotažnih akcij NZ (ta dejanja se množijo), se ob padcu Mussolinija, kljub borbenemu razpoloženju prebivalstva ni nikjer nič pomembnejšega dogodilo. Ko smo z odgovornimi tovariši na svojem potovanju govorili o teh vprašanjih, smo ugotovili, da so akcije možne in so tovariši prevzeli dolžnost, da jih tudi organizirajo. Že iz vsega tega sledi, da organizacijsko še vedno nismo zajeli tako na široko, kakor so široke simpatije ljudstva za OF...

⁸⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 27. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Zapisnik seje IOOF 13. 8. 1943 v arhivu IZDG, f. 432.

⁹⁰ Pismo CK KPS 20. 8. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1401.

Zaradi naše organizacijske slabosti v mestih, trgih in večjih krajih pa vse naše kampanje niso dovolj ali sploh niso prodrle do sredine, tako da nam še do danes ni uspelo sredine v večji meri diferencirati oz. pridobiti za OF. Pri tem smo imeli uspeh med sredino na vasi...«

Pokrajinski komite KPS in Pokrajinski odbor OF za Primorsko sta tedaj nameravala sklicati konferenco Primorskega pokrajinskega plenuma OF in ga hotela še bolj razširiti. Njegove naloge naj bi bile: pozvati Primorce k enotnosti v OF, poudariti, da je OF slovenska ljudska oblast in da so vrata vanjo odprta vsem, ki se hočejo iskreno bojevati za narodno osvoboditev, poudariti našo zunanjepolitično orientacijo, označiti naš odnos do italijanskega protifašističnega gibanja in ponovno poudariti vse osnovne točke politike OF.⁹¹ Zaradi dogodkov, ki so se tedaj vrstili, pa do name-ravane konference ni prišlo.

Ko je Pokrajinski komite KPS za Primorsko to poročal, se je dr. Aleš Bebler že vračal v Slovensko Primorje. Po primorskih karaulah je že srečaval močne skupine partizanskih novincev. Bili so v glavnem ubežniki iz italijanskih posebnih bataljonov.⁹² Do tedaj, ko je prispel na sedež Pokrajinskega komiteja KPS, se je samo na Južnem Primorskem že zbralo okoli dve sto novincev. Zato je predlagal, naj bi Glavni štab NOV in POS dovolil ustanoviti v Primorskem odredu še tretji bataljon, ki bi bil na desnem bregu reke Soče.⁹³ Precej novincev so nameravali poslati na No-tranjsko v XIV. divizijo, kamor je v začetku avgusta 1943 odšla že Grad-nikova brigada.

Čez tri dni je prišlo do novega, zelo pomembnega dogodka. Italija je 8. septembra 1943 zvečer objavila kapitulacijo vseh svojih oboroženih sil. Pokrajinski komite KPS za Primorsko je pozval primorsko ljudstvo v splošno oboroženo vstajo. Ljudstvo se je pod vodstvom okrožnih in rajon-skih komitejev KPS oborožilo in skupaj z na novo ustanovljenimi enotami Narodne zaščite in redkimi partizanskimi enotami razoroževalo odhajajočo italijansko vojsko, zasedlo uradne zgradbe in vzpostavilo legalno ljudsko oblast. Kmalu je bilo mlado in staro pod orožjem, ustanovili so okrog tri-deset novih bataljonov narodnoosvobodilne vojske, pred Gorico so napravili pravo fronto, zavarovali osvobojeno ozemlje itd.

Dogodki po 8. septembru 1943 so bili rezultat vztrajnega političnega in organizacijskega dela Komunistične partije Slovenije predvsem po prvi po-krajinski partijski konferenci za Primorsko in so pokazali, da je bila Osvo-bodilna fronta edina politična sila in oblast v Slovenskem Primorju. »Ne samo, da so povsod nastopile samo organizacije OF, v pokrajinskem in krajevnem merilu, temveč so tudi vsi iskali in se obračali na OF.«⁹⁴ Tedaj se je 11. septembra 1943 »iz vseh živih in borbenih sil, ki so doslej vodile naš osvobodilni boj na Primorskem, ustanovil Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo kot predstavnik primorskega ljudstva, da bi pod vod-

⁹¹ Poročilo PK KPS za Primorsko 27. 8. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1403.

⁹² Poročilo dr. A. Beblerja 30. 8. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1358.

⁹³ Poročilo PK KPS za Primorsko 5. 9. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1346.

⁹⁴ Poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 9. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 538.

stvom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte prevzel odgovornost za urejanje vseh vprašanj narodnoosvobodilnega boja primorskega ljudstva in za utrjevanje njegove narodne oblasti.«⁹⁵

V.

Oris organizacijskega razvoja KPS in OF po posameznih predelih Slovenskega Primorja

Pokrajinski komite KPS za Primorsko

Pokrajinski komite KPS za Primorsko, ki so ga sestavili aprila 1942, je obstajal le kratek čas. Okrog 10. avgusta 1942 je pri Kromberku padel Jože Lemut-Saša.⁹⁶ Na njegovo mesto je sekretar Tomo Brejc-Lojze predlagal Darka Marušiča-Emila Sirka iz Trsta⁹⁷ in, ko je 28. novembra 1942 na Vogrskem še sam padel v roke policije, je le še ostal Anton Velušček-Matevž. Zato je dr. Aleš Bebler 3. decembra 1942 predlagal, naj bi v Pokrajinski komite sprejeli Darka Marušiča in Dušana Pirjevca,⁹⁸ ne vedoč, da je CK KPS že 16. novembra 1942 naročil, naj sprejmejo Darka Marušiča in mu poverijo organizacijo mladine.⁹⁹ Da pa ju ne bi preveč odtrgali od njunega glavnega dela in da bi bili stiki med pokrajinskim in okrožnimi vodstvi neposrednejši, je Bebler tudi predlagal, da naj se pokrajina razdeli na severni in južni del. V vsakem delu bi ustanovili sekretariat Pokrajinskega komiteja. V severnem delu bi ga vodil Dušan Pirjevec, v južnem pa Anton Velušček in Darko Marušič, od katerih je prvi dobro poznal Gorico, drugi pa Trst. Ker pa je bil Dušan Pirjevec tudi politkomisar Soškega odreda, naj bi mu dodelili enega ali celo dva pomočnika, morda Franca Casermana-Tesarja¹⁰⁰ ali pa Rudija Mahniča.¹⁰¹ Oba — Darko Marušič in Dušan Pirjevec sta bila sprejeta v Pokrajinski komite na prvi pokrajinski partijski konferenci v začetku decembra 1942.¹⁰² Tako so zdaj Pokrajinski komite KPS za Primorsko sestavljali sekretar Anton Velušček ter člana Darko Marušič in Dušan Pirjevec. Dela pa si niso delili po panogah, marveč po ozemeljskih področjih. Dušan Pirjevec je odgovarjal za severnoprimska, Anton Velušček za srednjeprimorska, Darko Marušič pa za južnoprimska okrožja. To je dr. Aleš Bebler 14. decembra 1942 takole pojasnil:

»Odstop od načela kolektivnega vodstva se nam je zdel v tukajšnjih prilikah dopusten zaradi razsežnosti teritorija in ker je koordinacija izvedljiva iz centra, kjer sem poleg Matevža — starega člana Pokrajinskega

⁹⁵ Proglas Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 11. 9. 1943 v Primorskem poročevalcu, II/9, 15. 9. 1943. O delu Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo glej Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, I, 1957, str. 7—37.

⁹⁶ Tomo Brejc: Saševa smrt, Goriški zbornik, Nova Gorica 1957, str. 114—119.

⁹⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 22. 8. 1942 v arhivu IZDG, f. 533.

⁹⁸ Poročilo dr. A. Beblerja 3. 12. 1942 v arhivu CKZKS, št. 576.

⁹⁹ Pismo CK KPS 16. 11. 1942 v arhivu CKZKS, št. 573.

¹⁰⁰ Padel novembra 1943 pri Idriji.

¹⁰¹ Glej op. 98! Padel 19. novembra 1943 v Topolovem v Beneški Sloveniji kot politkomisar Goriške divizije.

¹⁰² Poročilo dr. A. Beblerja 14. 12. 1942 v arhivu CKZKS, št. 577.

Narodni heroj Darko Marušič-Blaž

komiteja — tudi jaz. Razen tega imamo itak možnost, da se vsakih 10—14 dni zberemo na skupno sejo.«¹⁰³

29. decembra 1942 je sekretar CK KPS Franc Leskošek-Luka dobil nalogo, naj gre v Slovensko Primorje in tam s svojimi bogatimi partijskimi in vojaškimi izkušnjami pomaga razširiti in utrditi osvobodilno gibanje. Ko je na Novo leto 1943 odrinil iz Hruševega pri Dobravi,¹⁰⁴ je odšel z njim tudi Branko Babič-Vlado, ki ga je Centralni komite KPS določil za sekretarja Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko. Tedaj so po dveh dneh (10. in 11. januarja 1943) temeljitega razpravljanja o razmerah v Slovenskem Primorju predlagali nov Pokrajinski komite, ki bi ga sestavljali sekretar Branko Babič ter člani Anton Velušček, ki bi bil tudi član Okrožnega komiteja KPS Gorica, Dušan Pirjevec, ki bi odgovarjal za Severno Primorsko in vojsko, Franc Ravbar-Vitez, ki bi odgovarjal za Južno Primorsko, posebno Trst, Darko Marušič, ki bi odgovarjal za mladino, in Vincenzo Gigante-Ugo kot zastopnik Italijanov.¹⁰⁵ Inštruktorja Pokrajinskega komiteja naj bi postala Bojan Štih, ki bi bil hkrati glavni obveščevalec, in Franc Caserman, dotedanji namestnik politkomisarja Soškega odreda. Predlog pa

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Partizanski dnevnik, 18. 5. 1947, spom. izdaja.

¹⁰⁵ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1945 v arhivu IZDG, f. 533.

ni obveljal, ker je Franc Ravbar v tistem času že padel v Poljanski dolini na Gorenjskem, pa tudi Vincenzo Gigante-Ugo ni postal član. Tako so Pokrajinski komite KPS vse do konca avgusta 1943 sestavljali sekretar Branko Babič in člani Dušan Pirjevec, Anton Velušček in Darko Marušič. Sekretar je v začetku marca 1943 odšel v Trst, člani pa so delali na tistih ozemeljskih področjih, ki jim jih je določila prva pokrajinska partijska konferenca za Primorsko. Kmalu pa je Centralni komite KPS to kritiziral in določil, »da se PK ne organizira več na osnovi teritorialne delitve sektorjev (med tovariše v PK), ampak si je treba delo deliti po sektorjih dela (organizacijski, vojaški, OF, masovne organizacije itd.). PK naj funkcionira kot enotno telo, ki naj ima tudi svoj center, kamor se bodo zares stekale vse niti našega dela na Primorskem.«¹⁰⁶ To se je nato, tudi zgodilo, ko so spomladi 1943 ustanovili okrajne komiteje KPS.

Pozimi 1942—1943 je imel Pokrajinski komite svoj sedež v bunkerju pri Petru Fornazariču na Vogrskem. Od članov komiteja je bil tam le Anton Velušček, ki je vodil organizacijske posle (tehnika, radio, nabave itd.), medtem ko je partijsko dopisovanje vodil dr. Aleš Bebler, ki se zaradi poškodovane noge ni mogel mnogo gibati po terenu. Italijani so 10. marca 1943 bunker iskali, a ga niso našli.¹⁰⁷ Zato so takoj sedež preselili na sedež Primorske operativne cone, ki je bil v bunkerju pri Kokošarju v Tolminskem Lomu. Tudi tukaj je bil od članov komiteja zgolj Anton Velušček z dr. Alešem Beblerjem. Sekretar Branko Babič je bil ves čas v Trstu, Darko Marušič na Krasu, Dušan Pirjevec pa pri brigadah in je mogel le redko priti sem.¹⁰⁸ Centralni komite KPS je 20. junija 1943 ostro kritiziral ta način dela, rekoč: »Popolnoma nepravilen je sistem vašega vodstvenega dela, zlasti partijskega. Iz vaših dokumentov sploh ni razvidno, ali deluje ali ne deluje Pokrajinski komite Partije... Smatramo, da se nepravilni sistem vašega vodstvenega dela izraža tudi na samem terenu v dejstvu, da ljudske množice niso zadostno organizacijsko zajete. Tak način dela v samem vodstvu se mora namreč konec koncev izroditi zgolj v razvijanje političnega vpliva. Nikakor namreč ne koristi izpopolnjevanju in širjenju organizacije samo podenje po terenu. Gre poleg pridnosti in požrtvovalnosti, ki je vsekakor neobhoden pogoj, tudi in predvsem za *sistem dela*.«¹⁰⁹ To vprašanje so pretresali, ko je 7. julija 1943 prišel na sedež Pokrajinskega komiteja pooblaščenec Centralnega komiteja KPS Dušan Kveder, s katerim je prišla vrsta aktivistov: dr. Joža Vilfan, Zora Rupena-Katja,¹¹⁰ Dušan Bravničar-Veljko in Edo Brajnik-Štefan,¹¹¹ Dušan Kveder je že 11. julija 1943 poročal Centralnemu komiteju:

»Pokrajinski komite je treba razširiti. Pritegniti je treba vanj najmanj dva nova člana. Na terenu se je v zadnjem času razvilo nekaj dobrih mlajših kadrov. Najbolje kažejo trije sekretarji okrajnih komitejev...«¹¹²

¹⁰⁶ Navodilo Edvarda Kardelja 20. 2. 1943 v arhivu CKZKS, št. 365.

¹⁰⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 18. 3. 1943 v arhivu CK ZKS, št. 1368; Partizanski dnevnik, 5. 9. 1953, spom. izdaja.

¹⁰⁸ Poročilo PK KPS za Primorsko 8. 7. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1407.

¹⁰⁹ Arhiv IZDG, f. 535.

¹¹⁰ Padla februarja 1945 v Slovenskih goricah.

¹¹¹ Glej op. 108!

¹¹² Arhiv CKZKS, št. 1394.

Pred bunkerjem PK KPS za Primorsko nad Grudnico pri Čepovanu 1. maja 1943. (Prvi z desne dr. Aleš Bebler, drugi Anton Velušček, prvi z leve Ivan Bratko, v sredi administratorki in kurirja)

Ko je bilo to pismo na poti, so partizanski kurirji nesli Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko pismo Centralnega komiteja KPS, ki je v njem Dušana Kvedra in dr. Aleša Beblerja poklical na svoj sedež v Kočevski Rog in določil: »Pokrajinski komite KPS naj bo skupaj, vsaj trije člani, tako da bo vodstvo zagotovljeno... PK KPS sestavljajo začasno sledeči tovariši: Branko — sekretar, Matevž, Blaž in Ahac.«¹¹³ Sredi avgusta 1943 so sedež Pokrajinskega komiteja prenesli iz Grudnice nad Čepovanom nad Volče. V Pokrajinski komite so sprejeli dotedanjega sekretarja Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko Rudija Mahničiča-Brkinca.¹¹⁴

Ko je Centralni komite KPS po Kvedrovem in Beblerjevem poročilu pretresel vprašanje osvobodilnega boja v Slovenskem Primorju, posebej še delo Partije in njenega vodstva, je 20. avgusta 1943 sporočil, da sestavljajo novi Pokrajinski komite KPS za Primorsko sekretar Albin Kovač-Jaka Baški, dr. Aleš Bebler, Branko Babič, Anton Velušček, Dušan Pirjevec in Rudi Mahnič. Poudaril je tudi, da mora novi komite »skrbeti za ekspeditivnost in okrepiti tempo dela, pri tem pa budno paziti na kadre, da ne padajo, kakor se je doslej dogajalo v Trstu, kjer smo izgubili najboljše ljudi«. Toda zaradi dogodkov, ki so sledili kapitulaciji Italije, ni prišlo do sestave novega pokrajinskega komiteja. Ker je bila organizacija v Sloven-

¹¹³ Arhiv IZDG, f. 533.

¹¹⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko 27. 8. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1405.

skem Primorju že ustaljena, ni bil več potreben poseben inštruktor Centralnega komiteja KPS. Zato je dr. Aleš Bebler dobil še posebej pomembno nalogo »organizirati partijski tečaj za kadre in še posebno šolanje članov pokrajinskega komiteja«. Dobil pa je tudi posebna navodila in naloge za sodelovanje s Komunistično partijo Italije.¹¹⁵

Razdelitev Slovenskega Primorja na področja oziroma okraje in okrožja

Po prihodu dr. Aleša Beblerja v Slovensko Primorje so nameravali razdeliti pokrajino na dva dela z dvema sekretariatoma Pokrajinskega komiteja. Na severu bi ga vodil Dušan Pirjevec-Ahac, na jugu pa Anton Velušček-Matevž in Darko Marušič-Blaž.¹¹⁶ Toda na prvi pokrajinski partijski konferenci so področja razdelili drugače, o čemer je dr. Aleš Bebler poročal 14. decembra 1942:

»Delo pa smo razdelili drugače nego smo sprva nameravali. Pokrajino smo namreč razdelili ne na dve, marveč na tri področja (južno, srednje in severno), vsako s štirimi okrožji. Ta področja so si člani PK med seboj razdelili tako, da je Darko odgovoren za Trst, Slovensko Istro, Materijo in Kras, Ahac za Kanal, Tolmin, Idrijo in Bovec, Matevž pa za Gorico, Brda, Vipavsko in Pivko. To smo morali storiti, ker je Ahac menadomestljiv v vojski, Darko pa v Trstu...«¹¹⁷

Toda tudi te delitve niso docela izvedli. Partijsko posvetovanje za Severno Primorsko v noči od 22. na 23. december 1942 je sicer razdelilo to področje na štiri okrožja, vendar pa niso ustanovili bovškega okrožja, marveč baško v dolini reke Bače.¹¹⁸

V okrožjih so bili okrožni komiteji KPS in okrožni odbori OF. Če pa še ni bilo dovolj ljudi zanje, so do njihove ustanovitve delali »zaupniki« Pokrajinskega komiteja, ki so imeli nalogo, ustanavljati in voditi organizacije KPS in OF in čimprej ustanoviti okrožne komiteje KPS in okrožne odbore OF. Kot smo videli, so bili kadri sprva zelo šibki in je moral Pokrajinski komitej vzeti z vojske partijske voditelje, da je lahko za vsako okrožje dobil vsaj zaupnika. Okrožne komiteje KPS in okrožne odbore OF na severnem in srednjem področju so ustanovili že do začetka maja, na južnem področju pa do začetka junija. Edini okrožji, kjer nista bila ustanovljena okrožni komitej KPS in okrožni odbor OF, sta bili Beneška Slovenija in Trbiž. Prvo je imelo od spomladi 1943 do avgusta 1943 zaupnika, v drugem pa spomladi 1943 poskus organiziranja ni uspel.

Tako je bilo v začetku aprila 1943 v Slovenskem Primorju štirinajst okrožij. Pokrajinski komitej KPS za Primorsko je menil takrat razdeliti materijsko okrožje v dve novi okrožji in mesto Gorico povzdigniti v samostojno okrožje. 4. aprila 1943 je poročal Centralnemu komiteju KPS, da postaja število okrožij vse večje, češ da je »ta okolnost vzrok, da je postala nujna reorganizacija, ki smo jo imeli že nekaj časa v mislih. Pokazalo se je namreč, da večina naših okrožnih komitejev kot transmisij od nas do množic ne posluje, kakor bi bilo treba. Med glavnimi vzroki je bilo in je danes v še večji meri pomanjkanje osebnega stika z okrož-

¹¹⁵ Pismo CK KPS 20. 8. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1401.

¹¹⁶ Poročilo dr. A. Beblerja 3. 12. 1942 v arhivu CKZKS, št. 576.

¹¹⁷ Arhiv CKZKS, št. 577.

¹¹⁸ Poročilo D. Pirjevca 24. 12. 1942 v arhivu IZDG, f. 532.

Narodni heroj Rudi Mahnič-Brkinc

nimi funkcionarji, ki je pri obsežnosti ozemlja zelo težavno (potovanje od nas do sedeža okrožnega komiteja Istra po karavljah traja tri tedne!).¹¹⁹ Zato so postali potrebni vmesni organi, ki smo jih po dolгих razmišljanjih nazvali okrajne komiteje. Organiziramo tri take komiteje in sicer za jug, center in sever...

Področje okrajnega komiteja za sever se krije s področjem Severno-primorskega odreda, področje okrajnega komiteja za center s področjem Južnoprimorskega odreda razen Kraškega bataljona, področje okrajnega komiteja za jug pa s področjem Kraškega bataljona. Taka razdelitev bo olajšala sodelovanje okrajnih komitejev z odgovarjajočimi štabi omenjenih formacij, to sodelovanje pa bo olajšalo part. organizacijo v četah (kar zdaj povsod postavljamo v ospredje).

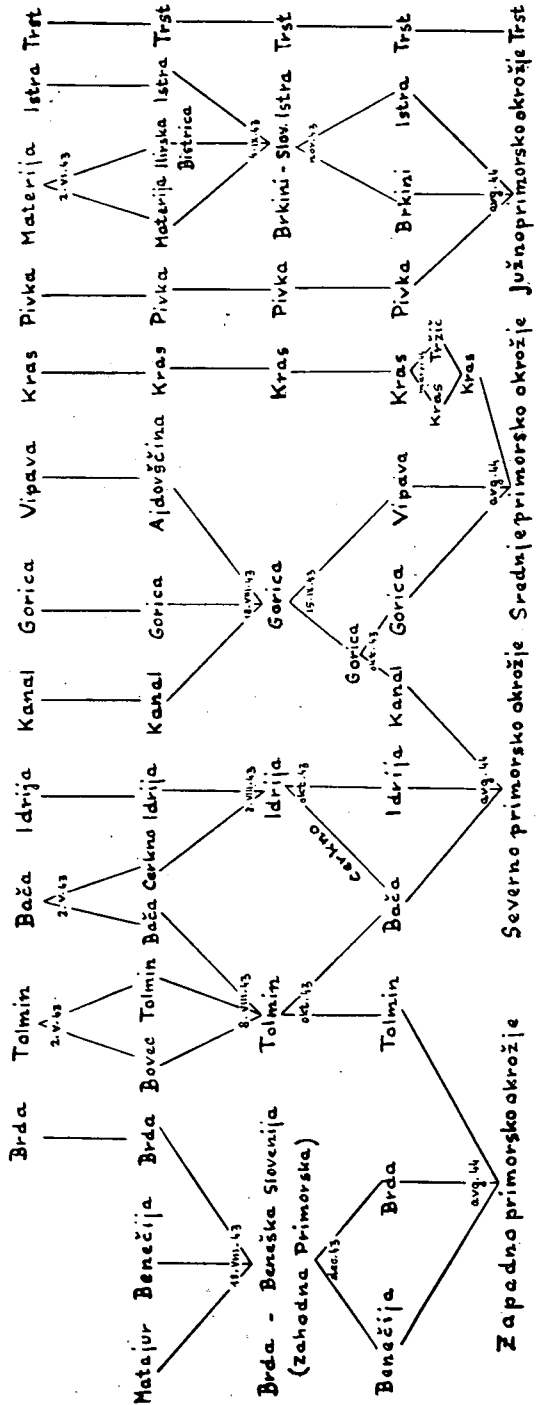
Prepričani smo, da bo ta organizacija rodila dobre sadove. Z okrajnimi komiteji bo mogoč pogostejši osebni stik, prav tako bo mogoč osebni stik med okrajnimi in okrožnimi komiteji.¹²⁰

Okrajni komite KPS za Severno Primorsko, ki so ga ustanovili 2. maja 1943, so sestavljali sekretar Franc Caserman ter člana Albin Kovač

¹¹⁹ Sedež PK KPS za Primorsko je bil tedaj pri Tolminskem Lomu, sedež OK KPS Istra pa v Rižani.

¹²⁰ Poročilo PK KPS za Primorsko 4. 4. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1365.

ZORUŽEVANJE IN DELITEV OKROŽIJ NA PRIMORSKEM OD DECEMBRA 1942 DO MAJA 1945

OKROŽJA IN RAJONI NA PRIMORSKEM

OD DECEMBRA 1942 DO MAJA 02. JUNIJA 1943.

in Ferdo Kravanja. V okraj so spadala okrožja Bovec, Tolmin, Brda (do 25. junija 1943, ko se je priključilo k srednjeprimorskemu okraju), Beneška Slovenija (do 25. junija 1943, ko se je južni del priključil k srednjeprimorskemu okrožju, severni del pa so sprva nameravali organizirati kot posebno okrožje Matajur, nato pa je spadalo v bovško in tolminsko okrožje), Bača in Cerklje.

Okrajni komite KPS za Srednjo Primorsko, ki se je ustanovil konec aprila 1943, so sestavljali sekretar Julij Beltram ter člana Emil Filipčič in Adrijan Kumar. (Po prvem načrtu naj bi bil postal član Srečko Čebrom, a ga niso mogli pogrešati v ajdovskem okrožju.) V začetku julija 1943 je Adrijana Kumarja, ki je postal sekretar Okrajnega komiteja SKOJ

za Srednjo Primorsko, zamenjal Jože Krajc.¹²¹ V okraj so spadala okrožja Idrija, Kanal, Gorica in Ajdovščina (do 25. junija 1943, ko se je priključilo k južnoprimorskemu okraju in v prvi polovici avgusta, ko so ga vrnili srednjeprimorskemu okraju).

Okrajni komite KPS za Južno Primorsko, ki so ga ustanovili 2. junija 1943, so sestavljali sekretar Rudi Mahnič ter člana Franc Segulin¹²² in Avgust Špacapan. Po prvem načrtu 4. aprila 1943 naj bi bila člana Avgust Dugulin in Vidko Hlaj, a sta bila oba v tistem času nenadomestljiva kot sekretarja okrožnega komiteja KPS. V okraj so spadala okrožja Pivka, Materija, Ilirska Bistrica, Slovenska Istra in Kras.

Okrožje Trst, kjer je osvobodilno gibanje vodil sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Branko Babič, je ostalo izven okrajev.

Da je Pokrajinski komite mogel ustanoviti okrajne komiteje, je moral vzeti iz vojske Emila Filipčiča in Franca Segulina, uporabil je tudi dotedanje svoje inštruktorje Franca Casermana, Jožeta Krajca in Rudija Mahniča. Vzeti pa je moral tudi nekaj najboljših sekretarjev okrožnih komitejev, kar je bila slaba stran te organizacije, posebno še, ker se je število okrožij zdaj povečalo na 17 (brez Trbiža). V severnoprimorskem okraju se je namreč tolminsko okrožje razdelilo v tolminsko in bovško okrožje, baško pa v baško in cerkljansko okrožje; v južnoprimorskem okraju se je materijsko okrožje razdelilo v materijsko in ilirskobistriško okrožje, kraško pa bi se naj razdelilo v vzhodnokraško in zahodnokraško okrožje. Jasno je, da je bila ob izločitvi najboljših sekretarjev in povečanju števila okrožij kakovost okrožnih komitejev precej slabša.

Kljub temu, da je — po mnenju Pokrajinskega komiteja — »organizacija okrajnih komitejev dala odlične rezultate«, saj so ti »bolje porazdelili okrožne kadre, ker so od bližje poznali potrebe posameznih okrožij in so tako poživili marsikatero okrožje, ki je spalo«,¹²³ pa je imel Centralni komite KPS že od začetka tehtne pomisleke. Sporočil jih je Edvardu Kardelju, ki je bil tedaj na Hrvaškem. Edvard Kardelj je odgovoril:

»Strinjam se pa, da je ustanavljanje okrajnih komitejev škodljiva stvar. Prvič vsakdo ve, da je okraj manjše, področje od okrožja in zato nima nobenega smisla splošne ljudske pojme postavljati na glavo. Drugič pa taka množina ustanov onemogoča živo vodstvo partijskega CK odnosno PK. Pišite jim takoj pismo, kjer odločno razveljavite njihov odlok.«¹²⁴

Tedaj pa je v Slovensko Primorje že prispel Dušan Kveder, ki je 11. julija 1943 v svojem poročilu zapisal:

»Prezgodaj bi bilo dati oceno o politični liniji Pokrajinskega komiteja. Pač pa sem na prvi pogled opazil upravičenost kritike sistema okrožnih in okrajnih komitejev, ki smo jo ugotovili na seji CK.

Okrajne komiteje je prinesel razvoj. Razvoj je ustvaril enega po enega cel kup (17 po številu) okrožij, ki jih Pokrajinski komite ni mogel obvladati. Dokončno so jih formirali in pregledali kadre šele okrajni komiteji, sestavljeni iz najboljših aktivistov. To je bil začasen ukrep v nastajanju in afirmiranju okrožij, je pa preživel.

¹²¹ Utonil v Soči 11. julija 1944.

¹²² Ubit v tržaški rižarni 1945. leta.

¹²³ Poročilo PK KPS za Primorsko 8. 7. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1407.

¹²⁴ Arhiv CKZKS, št. 1362.

OKRAJI, OKROŽJA IN RAJONI NA PRIMORSKEM

OD MAJA OZ. JUNIJA DO AVGUSTA 1943

Pri tem sistemu PK v resnici deluje kot nekakšen CK... (poškodovan tekst — op. p.). PK se je s tem oddaljil od množic in organizacij. PK na ta način ne pozna in ne spoznava jedra svojih kadrov. PK na ta način komplicira zveze z nižjimi organizacijami in zakasnuje prihod direktiv v osnovne organizacije. PK je s tem umetno razrezal pokrajino na tri področja, ne upoštevajoč zgodovinske, gospodarske, tradicionalne zaokroženosti posameznih predelov (n. pr. Benečijo je razdelil na dva dela in dodelil del v severni, del v srednji okraj). PK je okrožja degradiral na rajone s šibkimi kadri.

Izvedli bomo splošno reorganizacijo. Ukinili bomo okrajne komiteje, združili bomo več okrožij in ustanovili 7—8 močnih okrožij. Najboljše člane bomo kooptirali v PK ali vsaj dodelili PK kot inštruktorje. S tem bomo utrdili zvezo PK z okrožji. Ostale člane okrajnih komitejev bomo

OKROŽJA IN RAJONI NA PRIMORSKEM
OD AVGUSTA DO SEPTEMBRA 1943

vključili v okrožne komiteje. S tem bomo dali ostalim najboljšim kadrom možnost za neposredno delo na terenu. Okrepili bomo, številčno, okrožne komiteje in ustvarili tako trdnejše organizme, ki bodo vodili neposredno delo po rajonih in na terenu. Glavno je to, da bomo PK približali množicam, ker bo odpravljena vmesna institucija. To delo seveda ni enostavno, ker je treba vzporedno reorganizirati ZKM, AFŽ, VOS, tehnike. Razumljivo je torej, da je bilo treba najprej zlomiti strah pred težkim organizaijskim delom, vendar so se sedaj tovariši pridno vrgli na delo. Te dni imamo seje severnega in srednjega okrajnega komiteja, kjer bomo te stvari uredili.¹²⁵

Toda do reorganizacije tedaj še ni prišlo, ker sta Dušan Kveder in dr. Aleš Bebler morala hitro odpotovati na sedež Centralnega komiteja

¹²⁵ Glej op. 112!

KPS. Tam so v začetku avgusta 1943 razpravljali tudi o nameravani reorganizaciji okrožij v Slovenskem Primorju in ugotovili:

»Kakor je bilo pred reorganizacijo na Primorskem preveliko število okrožnih komitejev (18), je sedaj število 7 (plus mesto Trst) premalo. Sedanji okrožni komiteji imajo prevelike teritorije.«

Zato so sklenili: »Po stopnjah organizirati okrožne komiteje, njihove teritorije zmanjšati in postaviti več okrožnih komitejev.«¹²⁶

Toda tedaj je bila reorganizacija že v teku. Okrajni komite KPS za Severno Primorsko so odpravili že 8. avgusta 1943, bovsko, tolminsko in baško okrožje pa združili v novo *tolminsko* okrožje. Zatem so 18. avgusta 1943 odpravili okrajni komite KPS za Srednjo Primorsko in združili idrijsko

¹²⁶ Pismo CK KPS 20. S. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1401.

OKROŽJA IN OKRAJI NA PRIMORSKEM
OD AVGUSTA 1944 DO MAJA 1945

in cerkljansko okrožje v novo idrijsko okrožje, goriško, kanalsko in ajdovsko okrožje v novo goriško okrožje, briško in beneško okrožje sta se združili v novo briško ali zapadno-primorsko okrožje. Okrajni komite KPS za Južno Primorsko so odpravili v začetku septembra 1943 in združili materijsko, ilirskobistriško in istrsko okrožje v novo okrožje *Brkini-Slovenska Istra*, medtem ko sta *kraško* in *pivško* okrožje ostali še naprej. Prav tako je ostalo še naprej *tržaško* okrožje.

Navodila Centralnega komiteja KPS so izpolnili šele jeseni 1943, ko so ustvarili pet novih okrožij. Najprej se je skladno z odlokom Narodno-osvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo sredi septembra od goriškega odcepilo ajdovsko okrožje. Oktobra se je od goriškega odcepilo tudi kanalsko okrožje, novembra so okrožje Brkini-Slovenska Istra razdelili v brkinsko in istrsko okrožje, decembra pa se je od briškega odcepilo

beneško okrožje. Teh 13 okrožij je živel do brega pol leta, dokler jih niso avgusta 1944 združili v pet večjih okrožij: baško, idrijsko in kanalsko v *severnoprimorsko*, tolminsko, beneško in briško v *zahodnoprimorsko*, gorjsko, ajdovsko in kraško v *srednjeprimorsko* in pivško, brkinsko ter istrsko v *južnoprimorsko*, tržaško okrožje pa je ostalo še dalje. Ta razdelitev Slovenskega Primorja se je nato obdržala do osvoboditve.

Tolminsko okrožje

Severnoprimorsko področje je dokončno razdelilo na okrožja šele partijsko posvetovanje za Severno Primorsko. Tolminsko okrožje je poleg samega Tolminskega obsegalo še Kobariško, Bovško in Rezijsko. Okrožni komite KPS in okrožni odbor OF so sestavljali sekretar Franc Šavli-Tone Medved ter člana Ferdo Kravanja-Skalar in Mirko Skočir-Miško.¹²⁷ Tedaj so bili v okrožju, ki so ga na partijskem posvetovanju za Severno Primorsko razdelili v tolminski, kobariški, bovški, trentski in rezijanski rajon, 4 člani in 12 kandidatov KPS ter 18 terenskih odborov OF.¹²⁸ Delo je lepo napredovalo in 17. februarja 1943 je sekretar Franc Šavli poročal:

»Tukaj gre še kar dobro. Dela je veliko, ker je okrožje zelo obsežno in sva samo dva, to je jaz in Peter Skalar. Skalar se omejuje samo in zgolj na Kobariško, vse ostalo ostaja meni, no pa že gre. Na Bovško je bilo v začetku zelo težko prodreti, sedaj je pa kar dobro urejeno. Celokupno je postalo pravo mravljišče, vsak dela, kar le more, nihče me mara biti zadnji.«¹²⁹

Do tega časa sta bila že dva rajonska in 34 terenskih odborov OF ter 11 tako imenovanih »vaških zastopstev«, to je ljudi, ki so bili nekakšni zaupniki v vaseh, kjer ni bilo terenskih odborov OF. Partijska organizacija je štela že 31 članov in 9 kandidatov, SKOJ pa 18 članov.¹³⁰ Ko pa je sekretar Franc Šavli 18. marca 1943 umrl za ramo, ki jo je dobil teden pred tem v italijanski čistki, je delo nekoliko zastalo. Kmalu pa je na njegovo mesto stopil Ferdo Kravanja, član okrožnega komiteja pa je postal Drago Rebec-Peter Kovač. Aprila je delo oviralo sovražnikovo nasilje in aretacije, ki so okrnile večino terenskih odborov OF, predvsem v kobariškem in tolminskem rajonu. Del aretacij je povzročil izdajalec iz Trnovca, ki so ga partizani že skušali likvidirati, a je po naključju ostal živ in izdajal še naprej.¹³¹ Zmanjšalo se je tudi število članov KPS, vendar ne toliko zaradi sovražnikovih vdorov v organizacijo, kolikor zaradi italijanskih represalij in odhoda v partizane. Kljub temu jih je bilo še vedno 41 (v tolminskem rajonu 4, v kobariškem 17, v bovškem 20) in nekaj kandidatov. O Osvobodilni fronti pa je Okrožni komite poročal naslednje:

»V tolminskem in kobariškem rajonu je OF prodrla v vse vasi, izvzete so le tri vasi ob robu Beneške Slovenije. Slabše je organizacijsko stanje v bovškem rajonu in okoli Rablja, kjer so organizirali teren le partizani... Sedaj bo tam delal tov. Borotin (Franc Čopi — op. p.)... Zadnji sovražnikov

¹²⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533. Padel 1944. leta v Slovenskem Primorju.

¹²⁸ Poročilo D. Pirjevca 24. 12. 1942 v arhivu IZDG, f. 532.

¹²⁹ Arhiv IZDG, f. 532.

¹³⁰ Prav tam.

¹³¹ Poročilo OK KPS Tolmin 20. in 23. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

vdor v organizacijo v Tolminu, Kobaridu, Trnovem in drugih vaseh nam je pobral večino odborov ali pa so ti zelo okrnjeni...¹³²

2. maja 1943 je na novo ustanovljeni Okrajni komite KPS za Severno Primorsko razdelil tolminsko okrožje v dve okrožji: tolminsko in bovško.

V tolminskem okrožju je tedaj sekretarja Ferda Kravanjo zamenjal Drago Rebec, člana pa sta postala Ignac Manfreda-Simon¹³³ in Marica Kavčič-Nadja.¹³⁴ Novo, zdaj manjše okrožje, je imelo v začetku junija 1943 že 40 članov in 9 kandidatov KPS,¹³⁵ v začetku julija 1943 pa 45 članov in 9 kandidatov KPS.¹³⁶

Ko so odpravili okraje, je 8. avgusta 1943 prišlo do nove reorganizacije okrožij. Tolminsko, bovško in baško okrožje so se združila v novo in večje tolminsko okrožje, ki je imelo štiri rajone: tolminski (I.), baški (II.), kobariški (III.) in bovški (IV.). Tisti čas je bilo v tolminskem rajonu 16 članov in 12 kandidatov KPS ter rajonski in 10 terenskih odborov OF, v kobariškem rajonu 17 članov in 19 kandidatov KPS ter rajonski in 11 terenskih odborov OF, v bovškem rajonu 45 članov in 9 kandidatov KPS ter rajonski in 5 terenskih odborov OF, v baškem rajonu pa 20 članov in 14 kandidatov KPS ter rajonski in 19 terenskih odborov OF. Skupaj je bilo potemtakem 98 članov in 44 kandidatov KPS ter 4 rajonski in 45 terenskih odborov OF. Bilo je tudi že 5 aktivov SKOJ, 34 vaških odborov SPZZ z okrožnim odborom, ustanovljenim 17. avgusta 1943, ter 6 aktivov ZSM.¹³⁷ Sekretar novega okrožnega komiteja je postal Albin Kovač, člani pa Ferdo Kravanja, Drago Rebec, Franc Čopi in Anica Srimšek.

Bovško okrožje

Bovško okrožje so ustanovili 2. maja 1943 po razdelitvi tolminskega okrožja. Sekretar okrožnega komiteja je postal Franc Čopi-Borotin, člani pa Stanislav Lužnik-Danko, Anica Čopi-Danila, Albin Cuder-Vojko in Casarese-Giovanni.¹³⁸ V začetku julija 1943 je imelo 47 članov in 8 kandidatov KPS, ko pa je 8. avgusta 1943 postalo rajon tolminskega okrožja, je bilo v njem 45 članov in 9 kandidatov KPS ter rajonski in 5 terenskih odborov OF (Bovec, Čezsoča, Plužna, Kal-Koritnica in Žaga-Srpenica).¹³⁹

Baško okrožje

Kraji v dolini reke Bače so 1942. leta imeli vrsto dobrih političnih delavcev. Ko pa so po partijskem posvetovanju za Severno Primorsko decembra 1942 ustanovili okrožni komite KPS, so bili v njem sekretar

¹³² Poročilo OK KPS Tolmin 23. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹³³ Padel 1944. leta v Slovenskem Primorju.

¹³⁴ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko 21. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹³⁵ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko, 1. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹³⁶ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko 29. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹³⁷ Poročilo OK KPS Tolmin 21. 8. 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

¹³⁸ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko 21. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 533; Franc Čopi, ustni vir.

¹³⁹ Poročilo OK KPS Tolmin 21. 8. 1943 v arhivu IZDG, f. 535; Franc Čopi, ustni vir.

Albin Kovač-Jaka ter člana Andrej Brovč-Janko Baški in Mirko Jeklin-Stojan.¹⁴⁰ Poleti 1942 so bili v teh krajih le 3 člani in 10 kandidatov KPS,¹⁴¹ v začetku februarja 1943 pa že pet celic KPS s 30 člani in 24 kandidati. Bilo je tudi že sedem rajonskih (Cerkno, Cerkno-okolica, Bukovo, Vrh, Pomikve, Sv. Lucija, Baška grapa) in 38 terenskih odborov OF.¹⁴² Delo je lepo potekalo, dokler ga niso zavrle aretacije, ki so se začele aprila, ko je policija prestregla pisma dveh aretiranih kurirk.¹⁴³

2. maja 1943 so okrožje razdelili v dve novi okrožji: baško in cerkljansko. Sekretar okrožnega komiteja KPS Bača je postal Andrej Brovč, člani pa Mirko Jeklin, Franc Hvala-Peter, Ludvik Podgornik-Rado in Franc Čufar.¹⁴⁴ V okrožju je bilo konec junija 1943 20 članov in 8 kandidatov KPS,¹⁴⁵ ko pa je 8. avgusta 1943 postalo rajon tolminskega okrožja, je bilo v njem 20 članov in 14 kandidatov KPS ter rajonski in 19 terenskih odborov OF.

Cerkljansko okrožje

Cerkljansko okrožje so ustanovili 2. maja 1943 iz cerkljanskega rajona baškega okrožja, ki ga je vodil Jaka Štucin-Cvetko, pomagal pa mu je Jože Primožič-Miklavž. Okrožni komite KPS Cerkno sta sestavljala sekretar Jaka Štucin in član Jože Primožič. V začetku julija 1943 je bilo v okrožju 24 članov in 23 kandidatov KPS.¹⁴⁶ 8. avgusta pa so ga priključili k idrijskemu okrožju.

Idrijsko okrožje

Na Idrijsko je konec avgusta 1942 prišel Jaka Platiša-Franc Medved, ki je 22. novembra 1942 na sestanku v gozdu na Kovačevem rovtu ustanovil Mestni odbor OF Idrija, ki so ga sestavljali sekretar Franc Medved-Groga, Janez Pirc-Nikolaj, Leopold Berčič, Ivan Gantar, Albin Filipič in Minka Treven-Milica.¹⁴⁷ Do srede decembra 1942 je ustanovil partijsko celico s 6 člani in 7 kandidati. Ustanovil je tudi 10 terenskih odborov OF in poročal:

»1. OF in partizani so v Idriji zelo popularni, o OF in partizanih se govori zelo veliko in povsod...

2. OF je v Idriji in okolici pri nižjem sloju dobro organizirana in se iz dneva v dan izpopolnjuje...

3. V OF sodelujejo vsi tokovi. V mestnem odboru so zastopani krščanski socialisti, sokoli in komunisti. Za kakšno osnovanje bele ali plave garde ni govora in ne strahu, da bi se mogli v tem kraju organizirati. Začeli so, pa smo jih takoj razbili in razkrinkali...¹⁴⁸

¹⁴⁰ Padel v Slovenskem Primorju.

¹⁴¹ Poročilo Albina Kovača julija 1942 v arhivu IZDG, f. 535.

¹⁴² Poročilo OK KPS Bača 6. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁴³ Poročilo OK KPS 28. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁴⁴ Andrej Brovč, ustni vir.

¹⁴⁵ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko 29. 6. 1943, v arhivu IZDG, f. 533.

¹⁴⁶ Prav tam.

¹⁴⁷ L. S.: Zapiski iz slavnih dni ljudske revolucije, Slovenski Jadran, Koper, 3. 12. 1954.

¹⁴⁸ Poročilo Jake Platiše 12. 12. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

Okrožni komite KPS Idrija so ustanovili po partijskem posvetovanju za Severno Primorsko v drugi polovici decembra 1942 in sta ga sestavljala sekretar Jaka Platiša in član Albin Filipič. Iz baškega okrožja bi bil moral priti Jože Primožič, a ga ni bilo. Zato je februarja 1943 postala članica okrožnega komiteja Minka Treven in, ko so Italijani februarja 1943 zaprli Albina Filipiča, je postal član komiteja Franc Bezeljak-Ciril.

Do srede januarja 1943 je število članov KPS naraslo na 13, število kandidatov pa je ostalo nespremenjeno. Tedaj je Jaka Platiša poročal:

»Delo v OF lepo napreduje, postavili smo nekaj terenskih odborov. Postavili smo tudi dva rajonska odbora OF. Dobil sem stik s Spodnjo in Zgornjo Trebušo... s Črnim vrhom in Krnicami ter Jagerščem.«¹⁴⁹

Januarja 1943 so v okrožju nabrali 23.160 lir narodnega davka in 12.000 lir posojila svobode. Do srede februarja 1943 je število članov KPS naraslo na 20, kandidatov pa na 30 (med njimi 8 žensk).¹⁵⁰ Ustanovili so tudi že okrožni odbor OF.

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je še istega dne, ko je tržaški okrožni komite KPS izgubil svojega sekretarja, sklenil, da pošlje tja Jaka Platiša. Ta je res konec februarja 1943 odšel iz idrijskega okrožja. Novi sekretar okrožnega komiteja je postal Franc Bezeljak, ki je 7. aprila poročal, da je v okrožju že 38 članov KPS, o OF pa:

»OF je pri nas močno utrjena. Edina kraja v našem okrožju, ki ne sodelujeta, sta Zavratac in Godovič. Tja pa bo zelo težko prodreti... V drugih krajih pa so ljudje že precej prekaljeni. Tudi na policiji se drže dobro. Nobeden še ni nič izdal, četudi so aretirali okrog 170 oseb iz našega okrožja.«¹⁵¹

28. aprila 1943, to je istega dne, ko je v Trstu padel Jaka Platiša, so Italijani aretirali Franca Bezeljaka. Zato je Okrajni komite KPS za Srednjo Primorsko sredi junija 1943 postavil nov okrožni komite, ki so ga sestavljali sekretar Franc Medved-Groga, Minka Treven, Anton Žgavec-Božič in Fanči Hladnik-Zora. Tedaj je bilo samo v Idriji 11 partijskih celic (5 v rudniku), 18 terenskih odborov OF itd.¹⁵²

Okrožje je najprej spadalo v severnoprимorsko področje, po ustanovitvi okrajev pa v srednjeprimorski okraj. Po ukinitvi okraja 8. avgusta 1943 so mu priključili cerkljansko okrožje. Tedaj so novi okrožni komite sestavljali sekretar Franc Caserman in člani Jaka Štucin, Franc Medved in Minka Treven.

Kanalsko okrožje

Dolina reke Soče med Solkanom in Mostom na Soči in Banjška planota sta bili do prve pokrajinske partijske konference politično skoraj neobdelani. Tam je bilo le pet kandidatov KPS in nekaj terenskih odborov OF, kot je to ugotovilo partijsko posvetovanje za Severno Primorsko. V na novo ustanovljenem okrožju sta začela delati Franc Jakopič in Adrijan Kumar-Borigoj, prvi v vaseh severno od Kanala, drugi pa okrog Čepo-

¹⁴⁹ Poročilo 10. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁵⁰ Poročilo OK KPS Idrija 7. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁵¹ Arhiv IZDG, f. 532.

¹⁵² Poročilo Emila Filipiča sredi junija 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

vana.¹⁵³ 13. februarja 1943 se jima je pridružil Franc Caserman-Tesar, ki je postal tudi inštruktor Pokrajinskega komiteja. Približno v istem času je začel delati tudi Mirko Zimic-Miro Brdar,¹⁵⁴ zato pa sta že marca 1943 Franc Jakopič in Adrijan Kumar odšla iz okrožja. Sekretar okrožnega komiteja Franc Caserman je 7. marca 1943 poročal, da je okrožje razdeljeno na pet rajonov: čepovanski, banjški, grgarski, kanalski in kalski. V kanalskem rajonu je bila ena celica z dvema članoma in štirimi kandidati, v kalskem rajonu pa dva člana in devet kandidatov KPS. Do 9. aprila 1943 je bilo že 10 članov in 20 kandidatov KPS, ustanovili pa so tudi prvi rajonski komite (kanalski rajon).¹⁵⁵

Ko so ustanovili okraje, je Franc Caserman odšel za sekretarja Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko. Okrožni komite KPS so odtelej sestavljali sekretar Mirko Zimic in člani Arkadij Pirih-Mirko, ki so ga Italijani poleti 1943 aretirali, Franc Jakopič in Marica Šuligoj-Dora. Obdržali so razdelitev na pet rajonov, od katerih sta bila najboljša kanalski (3 člani in 10 kandidatov KPS) in kalski (10 članov in 8 kandidatov KPS).¹⁵⁶ Še dolgo časa so bile razmere v okrožju zelo slabe, kar potrjuje poročilo Okrajnega komiteja KPS za Srednjo Primorsko 28. 6. 1943:

»V splošnem je v tem okrožju organizacija zelo slaba, pomanjkljiva, posebno v banjškem in grgarskem rajonu, kjer sploh nimamo naših organizacij, razen nekaj zaupnikov.«¹⁵⁷

Tisti čas je bilo v kanalskem rajonu 16 članov in 10 kandidatov KPS ter 5 terenskih odborov OF, v kalskem rajonu rajonski komite s 5 celicami oziroma 17 člani in 6 kandidati, v čepovanskem 2 člana in 5 kandidatov KPS ter 3 terenski odbori OF.¹⁵⁸ Razmere se niso mnogo izboljšale niti do srede julija 1943 (v kalskem rajonu so bile tedaj 4 partijske celice in en odbor OF, v kanalskem pa ena celica z dvema članoma in 10 kandidati ter 4 terenski odbori OF).¹⁵⁹ Sredi avgusta 1943 so okrožje razdelili na dva rajona (kalsko-kanalski in grgarsko-čepovanski) in ga priključili h goriškemu okrožju.

Goriško okrožje

Na območju goriškega okrožja so italijanske aretacije v letu 1942 porabile skoraj vse aktiviste. Po prvi pokrajinski partijski konferenci je imelo okrožje le zaupnika Julija Beltrama-Janka, ki mu je pomagal Bojan Štih. Pač pa so decembra 1942 ustanovili okrožni odbor OF, ki ga je vodil tajnik Julij Beltram, člani pa so bili Franc Volk-Čaven iz Ozeljana, Ludvik Slokar-Lovrenc in Jože Gregorčič iz Prvačine.¹⁶⁰ 29. decembra 1942 sta Julij Beltram in Bojan Štih poročala:

¹⁵³ Poročilo D. Pirjevca 24. 12. 1942 v arhivu IZDG, f. 532; Adrijan Kumar, ustni vir.

¹⁵⁴ Padel 15. avgusta 1944 v vasi Homec pri Livških ravnah.

¹⁵⁵ Poročilo OK KPS Kanal 9. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

¹⁵⁶ Poročilo OK KPS Kanal 24. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 615.

¹⁵⁷ Arhiv IZDG, f. 615.

¹⁵⁸ Prav tam; poročilo OK KPS Kanal 1. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 615.

¹⁵⁹ Poročilo OK KPS Kanal 17. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 615.

¹⁶⁰ Julij Beltram, ustni vir.

»Gibalne sile OF so enostavno zajele pretežno večino vsega prebivalstva, da skoraj ni hiše, kjer bi ne bilo aktivista, podpornega člana ali vsaj simpatizerja OF. Seveda so tja in sem še vedno zakrknjenci ali celo sovražniki, toda na te odpade le majhen odstotek.«¹⁶¹

V tem času so bili terenski odbori OF že v vseh vaseh, razen v Šempasu in Vitovljah, Štandražu in Renčah. Sredi januarja 1943 je bilo 11 članov in 22 kandidatov KPS.¹⁶² Število se je zmanjšalo ob rekrutaciji v partizane. »Pri mobilizaciji so se partijci in kandidati dobro izkazali kot dokaj samostojni in iniciativni delavci. Vso mobilizacijo od Mirna do Volčje drage so partijci in kandidati s sodelovanjem Kraškega bataljona sami izvedli.«¹⁶³ Tako so bili konec februarja 1943 le še 4 člani in 6 kandidatov KPS.¹⁶⁴ Okrožje je bilo razdeljeno v štiri rajone: Gorica, Ozeljan, Vogrsko in Miren.¹⁶⁵

Po ustanovitvi okrajev je Julij Beltram aprila 1943 postal sekretar Okrajnega komiteja KPS za Srednjo Primorsko, kamor je spadalo tudi goriško okrožje. Bojan Štih pa je odšel v Gradnikovo brigado.¹⁶⁶ Okrajni komite KPS za Srednjo Primorsko je tedaj postavil okrožni komite, ki so ga sestavljali sekretar Ludvik Slokar-Lazar in člana Franc Žižmond-Ivan in Jožef Vodopivec-Andrej, ki so ju Italijani pobrali že v prvi polovici maja 1943.¹⁶⁷ Zato pa je junija 1943 začel Ludviku Slokarju pomagati Franc Pregelj-Boro. Ta dva sta 30. junija 1943 poročala Juliju Beltramu:

»Moralno stanje v našem okrožju se počasi, toda stalno izboljšuje. Prav tako razpoloženje do OF. Razen določenih in tudi tebi znanih predelov v okolici mesta lahko rečemo, da imamo množice za sabo. Danes je edino še vas Solkam brez našega odbora. Na splošno je naša organizacijska mreža že skoraj popolna v številu odborov (še nekaj mladinskih, pa morda še nekaj AFŽ odborov manjka), toda glede kakovosti imamo še mnogo dela pred sabo, posebno pa glede izgradnje aktiva kadrov. Zveza je pa precej dobra. Tukaj imamo 5 partijcev in 12 kandidatov.«¹⁶⁸ Tudi Okrajni komite KPS za Srednjo Primorsko je poročal podobno:

»V vseh vaseh imamo predstavnike OF. Res je, da nimamo povsod polnoštevilnih odborov, toda stalno se izpopolnjujejo (ker stalno sem in tja tega ali onega aretirajo). Šibka je organizacija v okolici mesta in v mestu samem.«¹⁶⁹

Ko so odpravili okraje, sta se sredi avgusta 1943 h goriškemu okrožju priključili vipavsko in kanalsko okrožje. Novo okrožje so razdelili v devet rajonov: kalsko-kanalski (sekretar Franc Jakopič), grgarsko-čepovanski (sekretar Franc Hojak-Grom), goriški s predmestjem (sekretar Ludvik Slokar), vogrski (sekretarka Milena Peršič-Magda), mirenski (sekretarka Roza Nemeč-Snežnica), šentviški (sekretar Franc Lavrenčič-Grenki), ajdovski (se-

¹⁶¹ Arhiv IZDG, f. 532.

¹⁶² Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹⁶³ Poročilo OK KPS Gorica 24. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁶⁴ Prav tam.

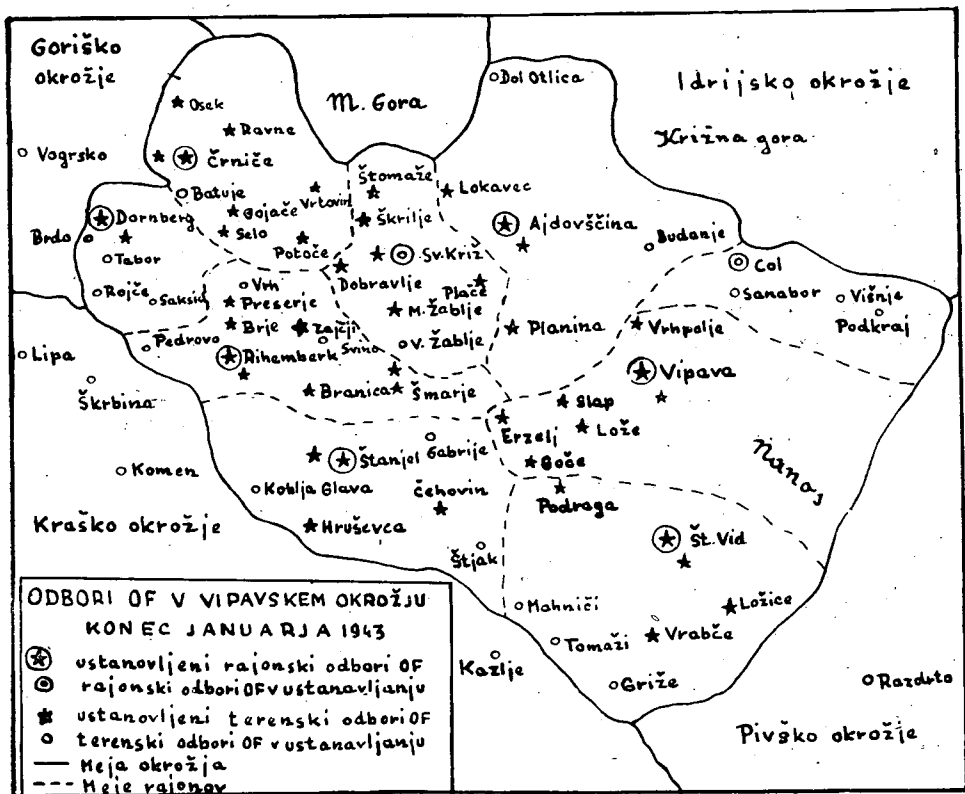
¹⁶⁵ Julij Beltram, ustni vir.

¹⁶⁶ Bojan Štih, ustni vir.

¹⁶⁷ Julij Beltram in Franc Žižmond, ustni vir.

¹⁶⁸ Arhiv IZDG, f. 615.

¹⁶⁹ Arhiv IZDG, f. 615.

kretar Aleš Baša), črniški (sekretar Srečko Čebren-Zdravko) in dornberški (sekretar Franc Pregelj). Ugotovili so, »da je OF (kot politična organizacija) slaba, da niti po vseh vaseh v prejšnjem ajdovskem okrožju v pretežni večini terenskih odborov nimamo, da so ti odbori precej šibki, intendantski, da smo še vedno slabi v industrijskih središčih« itd. Zato so po temeljiti analizi razmer poslali ljudi v rajone s potrebnimi smernicami in navodili. V celem okrožju je bilo takrat okoli 40 članov KPS, ki niso bili povezani v celice, razen v kalskem rajonu. Sestavili so tudi nov okrožni komite. Sekretar je postal Julij Beltram, člani pa Emil Filipčič, Ludvik Slokar, Mirko Zimic in Gabrijel Kumar-Jelko.¹⁷⁰ Novi okrožni komite je 24. avgusta 1943 poročal:

»Okrožnega odbora OF nimamo. Imamo pa povsod postavljene rajonske odbore OF (ponekod še niso polnoštevilni). Toda če malo globlje pogledamo, vidimo, da so bolj partijski forumi nego OF. Treba bi bilo samo kandidate prevesti v Partijo, malo politične izgradnje in imeli bi partijske rajonske komiteje. Tako tudi mislimo napraviti.«¹⁷¹

Še preden je prišlo do tega, je okrožje doživelo novo reorganizacijo. Sredi septembra 1943 se je od njega odcepilo vipavsko ali ajdovsko okrožje.

¹⁷⁰ Poročilo OK KPS Gorica 18. 8. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁷¹ Arhiv IZDG, f. 615.

Vipavsko okrožje

V Vipavski dolini sta bili v tistem času dve žarišči narodnoosvobodilnega gibanja. V zgornjem delu Vipavske doline sta delala Ivan Lavrenčič-Grenki (Filozof) in Štefan Nabergoj-Janez (Vipavec). Prvi je nadaljeval delo, ki sta ga začela Jože Lemut-Saša in Ivan Mohorčič-Tiger, drugi pa je spomladi 1942 začel organizirati mladinske krožke, a zaradi huděga sovražnikovega nasilja ni uspel, jeseni pa je pomagal Ivanu Lavrenčiču postavljati terenske in rajonske odbore OF. Ker nekaj časa nista dobila zveze s spodnjevipavskim delom okrožja, kjer so delali Srečko Čebtron-Zdravko, Ivo Kosovel-Borotin (Seržente) in Stričko, sta »sama pričela organizirati rajone po takrat dobljenih navodilih« in 16. decembra 1942 poročala: »Sedaj je na redu organizacija terenskih krajevnih in rajonskih odborov, h koncu za zaključek bomo pa sestavili okrožni odbor... (Prehajava k organiziranju ženskih odborov in Narodne zaščite, za zaključek pa bova organizirala mladinske odbore.«¹⁷²

Do začetka januarja 1943 so v Vipavski dolini že organizirali pet rajonov: šentviški, vipavski, ajdovski, braniški in colski.¹⁷³ V njih je bilo že 26 članov in 30 kandidatov KPS. Okrožni komite KPS sta sestavljala sekretar Srečko Čebtron in član Ivo Kosovel.¹⁷⁴

25. in 26. januarja 1943 so imeli neke vrste okrožno konferenco OF, ki je ugotovila, da je v Vipavski dolini že 5 rajonskih (šentviški, vipavski, ajdovski, črniški, rihemberški) in 38 terenskih odborov OF, da 2 rajonska (svetokriški in štanjelski) in 7 terenskih odborov OF še vzpostavljajo, za 2 rajonska (colski in domberški) in 6 terenskih odborov OF pa da so že navezali stike s ljudmi. Le 7 krajev še niso čisto nič zajeli. Okrožje so razdelili v 9 rajonov: šentviški, vipavski, colski, ajdovski, svetokriški, črniški, rihemberški, domberški in štanjelski s petčlanskimi rajonskimi odbori OF. Ustanovili so okrožni odbor OF s tajnikom Srečkom Čebtronom in člani Ivanom Kosovelom, Ivanom Lavrenčičem, Štefanom Nabergojem in Stričkom.¹⁷⁵

Po mirnem in uspešnem januarju so se začele hude razmere zaradi izdaj in sovražnikovega nasilja. Najprej je začel izdajati Cvetko Grilanc-Nedeljko, ki je pobegnil iz Kraške čete, nato pa še Ivan Kerševan-Črni Martin. Ko so ga Italijani ujeli, se mu je s pomočjo aktivistov posrečilo zbežati iz zapora, čez nekaj dni pa se je sam prijavil Italijanom in začel na veliko izdajati. Izdaja je zajela predvsem vipavsko in goriško okrožje. Tako je 10. marca 1943 padla vipavska okrožna tehnika na Gočah, skrivališče papirja itd. Istega dne so Italijani besneli tudi na Vogrskem.

Razmere so bile zelo hude še avgusta 1943, o čemer priča poročilo Okrajnega komiteja KPS za Srednjo Primorsko 13. avgusta 1943:

»Moralno stanje je bilo zaradi velikih represalij v tem okrožju, posebno v šentviškem rajonu, zelo nizko. V tem rajonu so pobili okrog 26 ljudi in požgali okrog 60–70 hiš. Dve vasi so izselili, v dveh vaseh pa pobrali vso

¹⁷² Poročilo Štefana Nabergoja 16. 12. 1942 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁷³ Poročilo Štefana Nabergoja 6. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁷⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹⁷⁵ Poročilo OOOV Vipava 26. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

živino... Stanje Partije je tudi zelo šibko, vsega 11, ki sploh niso povezani v celice.«¹⁷⁶

Ker so italijanske aretacije razbile šentviški, vipavski in ajdovski rajonski odbor OF, so število rajonskih odborov OF zmanjšali od devet na štiri: črniški (sekretar Srečko Čebren), ajdovski (sekretar Aleš Baša), šentviški (sekretar Franc Lavrenčič), dornberški (sekretar Franc Pregelj).¹⁷⁷

Poleti 1943 so okrožni odbor OF sestavljali tajnik Gabrijel Kumar-Jelko in člani Srečko Čebren, Franc Lavrenčič in Anton Semenič-Medved. Sredi avgusta pa se je okrožje, ki je po 25. juniju spadalo v južno-primorski okraj, od začetka avgusta pa spet v srednjeprimorski, s svojimi štirimi rajoni priključilo h goriškemu okrožju.

Briško okrožje

Leta 1942 so v Goriških Brdih delali Andrej Kumar-Stric Marko, Ivan Gravnar-Zapad, Anton Reya-Sever in drugi. Po prvi pokrajinski partijski konferenci so ustanovili okrožni komite KPS s sekretarjem Benediktom Simčičem-Kavkazom (Dike, Matic), Ludvikom Vitezom-Slavkom in Albertom Miklusom-Železničarjem. V Brdih je bilo tedaj 6 članov in 3 kandidati KPS.¹⁷⁸ To število se je zaradi rekrutacije v partizane zmanjšalo na štiri,¹⁷⁹ oziroma po aretaciji sekretarja na tri člane (Ludvik Vitez, Cvetko Žižmond in Albert Miklus).¹⁸⁰ Tako so bili ti trije hkrati okrožni komite KPS, ki ga je vodil Ludvik Vitez. Že aprila 1943 pa je prišel z Gorenjskega Jože Krajc-Žakelj, ki je postal sekretar okrožnega komiteja KPS in tudi instruktor Pokrajinskega komiteja KPS.¹⁸¹ Maja 1943 pa je prišel še politikomisar 3. čete III. bataljona Soškega odreda Jožef Peršolja-Filip. Oba, Jože Krajc in Jože Peršolja, sta bila vse do svoje tragične smrti srce in duša osvobodilnega gibanja v Goriških Brdih in Beneški Sloveniji. Dne 2. junija 1943 je postal sekretar okrožnega komiteja Jože Peršolja,¹⁸² člana pa sta ostala Cvetko Žižmond in Albert Miklus.¹⁸³ Do avgusta 1943 jim je uspelo ustanoviti še dve partijski celici, ki sta imeli 15 članov.¹⁸⁴ Postavili so tudi štiri rajonske odbore OF: Južna Brda, Zapadna Brda, Južna Idrija in Severna Idrija in tajnika za peti rajonski odbor OF — Matajur. V OF so do tedaj zajeli vse vasi, razen Medane, kjer je bila sovražna postojanka.¹⁸⁵

2. septembra 1943 sta se briško in beneško okrožje združili v okrožje Zapadna Primorska. Sekretar okrožnega komiteja KPS je postal Jože Krajc, člani pa Jože Peršolja, Alojz Mavrič, Cvetko Žižmond in Ludvik Vitez.

¹⁷⁶ Arhiv IZDG, f. 615.

¹⁷⁷ Prav tam.

¹⁷⁸ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹⁷⁹ Poročilo Benedikta Simčiča 16. 3. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁸⁰ Poročilo Ludvika Viteza 19. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁸¹ Dopis štaba Gorenjskega odreda 10. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹⁸² Utonil v Soči 11. julija 1944.

¹⁸³ Poročilo OK KPS Brda 6. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁸⁴ Poročilo OK KPS Brda 9. 8. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁸⁵ Poročilo OK KPS Brda 17. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 615.

Beneška Slovenija

Področje med reko Idrijo in italijansko-slovensko jezikovno mejo na zahodu so spomladi 1943 organizirali kot posebno okrožje, a se v njem v tem času ni ustanovilo okrožno vodstvo in je zato ostalo pri zaupniškem sistemu.

Že v prvi polovici marca 1943 je Alojz Mavrič-Oton navezal stike z nekaterimi vasi v Beneški Sloveniji. V drugi polovici marca ga je Pokrajinski komite KPS za Primorsko poslal tja kot »zaupnika«. Ob tej priliki je naročil svojemu instruktorju Francu Casermanu, ki je bil tedaj tudi sekretar Okrožnega komiteja KPS Kanal:

»Pred odhodom moraš tovariša kot instruktor PK KPS poučiti o vseh sektorjih dela, posebno pa mu moraš dati nasvete, kako pričeti z delom v do sedaj popolnoma neobdelani pokrajini.

Pri tem Te opozarjamo zlasti na naslednje: Čeprav naj bo tovariš poučen o vseh oblikah in sektorjih našega dela, naj ne prične z vsem naenkrat, temveč naj najprej prepotuje svoje okrožje in si poišče stikov v glavnih krajih, ne da bi ljudem, ki jih pri tem najde, dajal pretežke naloge. Šele postopoma naj formira terenske odbore OF in šele ko se posamezniki iz teh odborov dobro izkažejo, lahko misli na njihov sprejem v Partijo. Seveda je v današnjih časih ta proces lahko hitrejši, kakor pa bi bil pred letom dni. Glede agitacije v Beneški Sloveniji se nam zdi — kolikor poznamo tamkajšnje razmere, da mora biti ta nekoliko drugačna kakor v ostalih okrožjih. Zaradi upadle narodne zavesti je treba v Beneški Sloveniji bolj poudarjati *socialni smisel* naše narodne osvoboditve, z drugimi besedami poudarjati, da se danes slovenski narod bori za tako združeno Slovenijo, v kateri bosta delavec in kmet uživala vse plodove svojega truda.«¹⁸⁶

Alojz Mavrič je prišel v Beneško Slovenijo v začetku aprila 1943. Do srede meseca je pridobil že prve ljudi za aktivno politično delo in imel nekaj sestankov s prebivalci. 7. maja 1943 je poročal:

»Jaz sem še vedno tukaj pri svojem delu in sem do sedaj pridobil štiri vasice, kjer je bilo skupno 26 hiš, poleg tega imam še drugih, raztresenih 20 hiš. Ljudje so precej zavedni; priznavajo, da je OF edina rešitev delovnega ljudstva izpod okupatorjevega jarma.«¹⁸⁷

V Beneško Slovenijo sta kmalu odšla še dva aktivista in 16. maja 1943 je Jože Peršolja-Fulip poročal:

»O teh treh, ki so v Benečiji, sem slišal, da so že nekaj vasi organizirali, kar se bo tudi dalo nadaljevati, to sem tudi poskušal, ko smo imeli sestanek s 25 beneškimi delavci pod Matajurjem. Vsi so protifašisti, le da niso bili poučeni o cilju in smotru naše borbe...«¹⁸⁸

Tudi tolminsko okrožje je v tem času imelo nekaj stikov z Beneško Slovenijo, o čemer je Okrožni komite KPS Tolmin poročal 20. aprila 1943:

»Z Benečani imamo stalne zveze. Pred tremi tedni smo imeli z njimi sestanek, kateremu je prisostvoval tudi komandant Severnoprimorskega odreda (Tone Bavce-Cene, op. p.). Govorili smo o mobilizaciji Furlanov

¹⁸⁶ Arhiv IZDG, f. 535.

¹⁸⁷ Arhiv IZDG, f. 532.

¹⁸⁸ Arhiv IZDG, f. 532.

in Benečamov v njih Squadre mobile (tako se namreč imenujejo italijanski partizani). Izgledi za bolj masoven dotok v te squadre mobile so bolj slabi. To pa zato, ker ne znajo organizirati bolj na široko. Pravijo, da bi bilo to zanje kot terenske delavce nevarno, da bi bili razkrinkani. Povedali smo jim, da če se tega bojijo, naj gredo v ilegalo in bodo tako imeli še večje uspehe...¹⁸⁹

Ko so bili ustanovljeni okraji, je severni del Beneške Slovenije spadal v severnoprimorski okraj, jugovzhodni del pa v srednjeprimorski okraj. Okrajni komite KPS za Severno Primorsko je nameraval v severnem delu Beneške Slovenije ustanoviti posebno matajursko okrožje, južneje od njega pa bi bilo beneško okrožje. Ker so nastala vprašanja glede razmejitve, je dal PK KPS za Primorsko okrožnemu komiteju KPS za Brda 3. julija 1943 naslednja navodila:

»1. Okrožje Brda in Beneška Slovenija sta odslej priključeni okraju srednja Primorska...

6. Glede območja vašega in beneškega okrožnega komiteja velja tole: vsak okrožni komite seže tako daleč kot more, to se pravi, organizira slovenske vasi iz svojega središča v vse smeri, dokler ne naleti na vasi, ki jih je že organiziralo sosednje okrožje. Glede vasi od Marijinega Celja do Kobalarja menimo, da sploh še niso organizirane, in da bi bila zato vaša dolžnost, da prodirate tudi v to smer. Glede okrožja Beneška Slovenija pa sporočite tovarišu Otonu, ki je pričel organizirati v skrajnem južnem delu Benečije, da se Benečija organizira tudi s severnega konca in da je tam organizirano okrožje Matajur, ki spada pod Okrajni komite za severno Primorsko. On naj torej prodira proti severu, dokler ne naleti na vasi, povezane z matajurskim okrožnim komitejem.¹⁹⁰

Obenem je PK KPS poklical iz Brd Jožeta Krajca, ki je bil dotlej instruktor PK KPS za Primorsko in sicer predvsem za Goriška Brda. Določil ga je za člana Okrajnega komiteja KPS za Srednjo Primorsko. Jože Krajc je ravno tedaj obiskal nekaj vasi v Beneški Sloveniji: (Selci, Kodrmaci, Bavdeži, Kovačevica in Matajur) ter tam ustanovil terenske odbore OF. Sestal se je tudi z Okrajnim komitejem KPS za Severno Primorsko. Na sestanku so sklenili:

»Bolj v Vzhodni Benečiji bomo postavili tričlanski okrožni odbor. Ker pa ni na razpolago kadra, bomo postavili za sekretarja tovariša Otona.¹⁹¹ To okrožje bi bilo zaenkrat delno odvisno od briškega okrožja, vsaj glede tehnike. Ciklostil sicer imamo, nimamo pa tehničarja... Torej iz tega področja bi prodirali proti zapadni Benečiji in od tam proti vzhodni. Če bi imeli na razpolago potrebni kader, bi postavili matajursko okrožje, tako bo pa prevzel to nalogo OK KPS Tolmin in Bovec.«¹⁹²

Zaradi ukinitve okrajev in združitve manjših okrožij v večja, beneško okrožje še ni dobilo svojih političnih organov. Beneška Slovenija je od avgusta 1943 dalje spadala v briško okrožje, dokler se ni pozimi 1943-1944

¹⁸⁹ Arhiv IZDG, f. 532.

¹⁹⁰ Arhiv CKZKS, št. 2166.

¹⁹¹ Člana bi naj postala Albert Miklus-Janez in Zofija Velušček-Silva.

¹⁹² Poročilo J. Krajca 10. julija 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

spet odcepila od njega kot posebno okrožje, katerega sekretar je postal Jože Peršolja.

V Beneški Sloveniji so od junija do septembra 1943 delale tudi tri politično-organizacijske točke. Njihov nastanek je v zvezi z znanim pohodom Gregorčičeve brigade v Beneško Slovenijo.

Za uspešen politični razvoj osvobodilnega boja v Beneški Sloveniji je bilo potrebno na tem ozemlju z večjimi operacijami proti fašistični vojski moralno-politično podpreti prebujajoče se protifašistične množice. Ker so bile na tem področju, kjer se je spomladi 1943 ustanovil XXIV. armadni zbor s sedežem v Vidmu, italijanske vojaške enote močno koncentrirane, so to malo lahko izvedle samo ustrezne operativne enote narodnoosvobodilne vojske, to je brigade. Zato sta v prvi polovici maja odšli proti Beneški Sloveniji novi primorski brigadi. Toda le ena, to je Gregorčičeva, je prišla v Beneško Slovenijo in tam naletela na splošne simpatije prebivalstva.

Ko je Gregorčičeva brigada odšla iz Beneške Slovenije, so tam organizirali tri politično-organizacijske karavle, o katerih je Dušan Pirjevec-Ahac poročal:

»Stvar smo uredili takole:

1. Organizirali smo politično-organizacijske karavle s precejšnjim številom moštva in enim politično sposobnim človekom. Eno karavlo smo postavili na levi, dve pa na desni strani Nadiže. Povezali smo jih že z Okrajnim komitejem KPS za Severno Primorsko. Ta jih bo povezal z Okrožnim komitejem KPS Brda-Benečija in s Krajcem...

2. Za nadzornika in vodjo teh karavel smo postavili tovariša Lada Krčana (France Perovšek — op. p.)... Te karavle imajo seveda tudi vojaške maloge in bodo lahko v najkrajšem času narastle v čete, če bodo le dovolj aktivne. V resnici so to torej nekakšne terenske čete oziroma vodi. Da smo to storili, nas je k temu prisililo zlasti dejstvo, da bi terenci z zgolj civilnimi zvezami po Benečiji bolj malo opravili, medtem ko bodo lahko partizanske patrolje z mitingi po vaseh žele velike uspehe...¹⁹³

Karavlo na rezijanski strani (12 partizanov) je vodil Ivan Varšek-Vare, v Zahodni Benečiji (na Miji 13 partizanov) je vodil Franc Perovšek, v Vzhodni Benečiji (na Matajurju 14 partizanov) pa Franc Črnugelj-Zorko. Iz teh partizanov je nastala Beneška četa.

Pivško okrožje

Od decembra 1942 je delal na Pivki zaupnik Niko Šturm-Tarzan iz Senožec, ki je prišel iz Brkinske čete. Sredi januarja 1943 je bilo poleg njega, ki je bil član KPS, še devet kandidatov.¹⁹⁴ 19. februarja 1943 je poročal:

»Stanje in delo naših organizacij je pa malo šibko, vzrok temu pa je seveda nepozna organizacija na tem področju... Narodna zaščita je v naših krajih le malo razvita. Oborožena sploh ni... Sestavljenih imam že več odborov, ki so povezani v rajone, za silo mi odgovarja tudi okrožni

¹⁹³ Poročilo D. Pirjevca 8. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁹⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

odbor ... Mitingov OF je bilo do zdaj zelo malo, največ so jih še organizirali partizani.

Mladinske in ženske organizacije tudi že obstajajo in mam nudijo vsakovrstno pomoč na vojaškem in organizacijskem področju.¹⁹⁵

Toda Niko Šturm je že 27. februarja 1943 padel v Sajevečah pri Senožeah.¹⁹⁶ Nekaj časa je delal na Pivki tudi Milan Trobec-Taras, ki je pribežal iz Trsta, a so ga kmalu poklicali v brigado.¹⁹⁷ Tako je bilo okrožje brez pravega vodstva vse do ustanovitve južnoprimorskega okraja, v katerega se je vključilo 2. junija 1943. Okrajni komite KPS za Južno Primorsko je zato že na svoji prvi seji 2.—4. junija 1943 sklenil, da vzame iz vojske politkomisarja čete Franca Hvaliča-Bolteja,¹⁹⁸ ki je že 1941. leta delal v Trstu, in ga postavi za sekretarja pivškega okrožja. Pomagal naj bi mu Viktor Heine-Perun. Ta je že nekaj časa delal v okrožju, toda »tako malo, ker je bil zaposlen z drugim delom, da ne moremo sploh govoriti o kakšnih odborih ali slično«.¹⁹⁹

Po ukinitvi okrajev avgusta 1943 je Pokrajinski komite KPS za Primorsko postavil za sekretarja okrožnega komiteja KPS španskega borca in bivšega političnega delavca na Reki in v ilirskobistriškem okrožju Matijo Gržino-Silva Robido, za člana pa Franca Hvaliča. Toda okrožje se je začelo prav razvijati šele po kapitulaciji Italije.

Kraško okrožje

Na Krasu sta že pred prvo pokrajinsko partijsko konferenco delala Avgust Dugulin-Maks Potokar in Avgust Špacapan-Strnad. Po konferenci je prvi delal na območju od srednjega Krasa proti Trstu, drugi pa od srednjega Krasa proti Furlaniji.²⁰⁰ Sredi januarja 1943 so bili v okrožju le trije člani KPS,²⁰¹ v enem mesecu pa se je njihovo število dvignilo na 10, število kandidatov pa celo na 18. Sredi februarja 1943 je bilo v okrožju tudi 28 terenskih odborov OF.²⁰² Darko Marušič pa je dan pred tem poročal:

»Kar se Partije tiče, je stvar precej slaba, zaradi precejšnjega sektaštva. Partije je 8, kandidatov pa 11. Celice še niso ustanovljene, ker so partijci precej raztreseni po okrožju, pa tudi partijskih vodstev, razen dvočlanskega okrožnega komiteja KPS, ni.

Precej bolje je glede OF. Sestavljen je okrožni odbor OF ter 5 rajonskih odborov, ki imajo v pregledu kakšnih 25 večjih vasi ... Precej široko so zajete tudi ženske in ženska mladina. Vendar niso niti ženske niti ženska mladina povezane v odbore OF, odnosno v aktive SKOJ.«²⁰³

Okrožni odbor OF Kras so tedaj sestavljali tajnik Avgust Dugulin, Avgust Špacapan, Mirko Pirc, Ciril Grmek, Miro Pupis in Mirko Pahor.

¹⁹⁵ Arhiv IZDG, f. 532.

¹⁹⁶ Anton Ferjančič, ustni vir.

¹⁹⁷ Milan Trobec, ustni vir.

¹⁹⁸ Padel pred osvoboditvijo na Krasu spomladi 1945.

¹⁹⁹ Poročilo D. Marušiča 4. 6. 1943; poročilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 10. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

²⁰⁰ Poročilo Avgusta Špacapana 15. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁰¹ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

²⁰² Poročilo Avgusta Dugulina 17. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁰³ Arhiv IZDG, f. 532.

Februarja 1943 se je povečalo italijansko nasilje, prišlo pa je tudi do mnogih aretacij, ki jih je povzročil partizanski dezertir Cvetko Grilanc-Nedeljko. Med aretiranimi je bil tudi član okrožnega komiteja Jožef Brundula.²⁰⁴ 5. marca 1943 je Avgust Dugulin poročal za svoje območje:

»Partijci so 4, ki so v eni celici in funkcionarji vaških odborov OF, rajonski komite KPS je eden, postavili bomo še dva, v okrožnem komiteju KPS sva še vedno dva člana... Kandidatov KPS je 5, kandidatka prav tako 5.

V sredo, po napadu na kamion nad Kazljami in Avberjem, kjer je bilo 12 vojakov mrtvih in več ranjenih, so skvadristi napadli Kazlje in ubili 8 domačinov, moške so aretirali, požgali so skoraj celo vas...²⁰⁵

Marca in aprila 1943 so bili na Dugulinovem območju trije rajonski odbori OF (komenski, tomajski in sežanski), ki so imeli 17 terenskih odborov OF. Bilo je tudi 6 članov KPS in 12 kandidatov,²⁰⁶ a se je do začetka maja 1943 njihovo število dvignilo na 11 članov (v treh celicah), 9 kandidatov in 12 kandidatka.²⁰⁷ Na Špacapanovem območju pa so bili trije rajonski odbori OF: spodnji ali ronški, srednji ali temeniški in zgornji ali škrbinski, ki so imeli 16 terenskih odborov OF. Bilo je tudi 6 članov KPS in 15 kandidatov.²⁰⁸

Ko je 2. junija 1943 Avgust Špacapan postal član Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko, pod katerega je do 25. junija in po 15. juliju 1943 spadalo tudi kraško okrožje (med 25. junijem in 15. julijem je spadalo v srednjeprimorski okraj), sta postala člana Okrožnega komiteja KPS Kras še bivši sekretar Rajonskega komiteja KPS Čičerija Davorin Cek-Danilo Mrkonja in Rudi Kodrič-Branke. Takrat je Darko Marušič poročal:

»Kraško okrožje ima šest rajonov, toda ni enega rajonskega komiteja, razen 'trokomiteja', ki ga je postavil tov. Maks za tri rajone skupaj. V vsem je 6 celic z 22 člani in 17 kandidati. Kvalitetno je Partija povprečna (za primorske razmere, se razume), tudi samoiniciativni so nekateri, toda čutiti je pomanjkanje najosnovnejših nauk, kar je precej krivo pomanjkanje krepkih zvez. Saj razen kratkega sestanka z mano ob Novem letu (31. decembra 1942 — op. p.) ni bilo nikogar več ne pri Maksu in ne pri Strnadu...

OF obsega 31 terenskih odborov, 6 rajonskih odborov, ki se ne zavedajo, da predstavljajo oblast in se smatrajo za nekakšne nabiralne organe za našo vojsko...²⁰⁹

Okrajni komite KPS za Južno Primorsko je v drugi polovici julija 1943 nameraval razdeliti kraško okrožje v dve okrožji. Meja med obema naj bi bila šla od Nabrežine čez Prosek in Repentabor ter po železniški progi Trst—Gorica do meje ajdovskega okrožja. Vzhodno od te črte naj bi bilo vzhodnokraško okrožje, ki bi ga vodil Avgust Dugulin, zahodno od nje pa zahodnokraško, ki bi ga vodil Rudi Kodrič.²¹⁰ Do razdelitve pa ni

²⁰⁴ Glej op. 202!

²⁰⁵ Arhiv IZDG, f. 532.

²⁰⁶ Poročilo Avgusta Dugulina 23. 3. 1934 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁰⁷ Poročilo Avgusta Dugulina 3. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁰⁸ Poročilo Avgusta Špacapana 12. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁰⁹ Poročilo D. Marušiča 4. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²¹⁰ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 23. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

prišlo, ker je Pokrajinski komite KPS že mislil na združevanje okrožij in ne na njihovo delitev.

Ko so septembra 1943 odpravili južnoprimorski okraj, so Okrožni komite KPS in Okrožni odbor OF sestavljali sekretar Avgust Špacapan in člani Avgust Dugulin, Rudi Kodrič in Davorin Cek. Tedaj so okrožje razdelili v 7 rajonov: Komen (27 vasi), Tomaj (16 vasi), Opatje selo (12 vasi), Doberdob (11 vasi), Nabrežina (16 vasi), Sežana (43 vasi) in Opčine (11 vasi).²¹¹

Materijsko okrožje

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je po prvi pokrajinski partijski konferenci poslal v Brkine enega svojih najboljših delavcev namestnika politkomisarja III. bataljona Soškega odreda Rudija Mahniča-Brkinca. 21. januarja 1943 je ta že poročal o svojih uspehih:

»Drugače je šlo politično delo še precej dobro. Organiziranih je že precej vasi (o. 20), postavljeni terenski odbori OF, ki dobro delajo... Iz 10—15 vasi pa sem do 20. t. m. prejel 10.000 lir davka. Narodna zaščita se tudi snuje, do sedaj je osnovanih 5 čet...«²¹²

Poročal je tudi, da je v Brkinih našel člana KPS, ki je pribežal s Štajerskega²¹³ in da je od začetka decembra 1942 sprejel v Partijo tri člane in tri kandidate.²¹⁴ 7. februarja 1943 je spet poročal:

»Narodnoosvobodilnih odborov (terenskih) je 22 (dva in dvajset), to pomeni, da je toliko vasi organiziranih. Razmere v teh vaseh, ki so v sredini okrožja, so zadovoljive. Izdajalcev skoraj ni... Zamikanje za OF je veliko, vsi so za OF in ni belogardistov...«²¹⁵

Ko ga je Pokrajinski komite opozoril, naj ne uporablja več imena »narodnoosvobodilni odbori«, temveč »terenski odbori OF«, mu je odgovoril:

»Naziva »narodnoosvobodilni odbori« ne bomo več uporabljali, čeprav so bili ti odbori v večjih vaseh materijskega okrožja izvoljeni. Izvolila jih je vas sama, saj je nekaj takih vasi, ki so stoddstotno za OF, brez izdajalcev. Tam je vas po izvršenih mitingih sama izbrala terenski odbor...«²¹⁶

7. februarja 1943 je poročal tudi, da ima organizirane že tri rajone: materijskega, kjer je partijska celica s tremi člani in kandidatom, sežansko-barkškega, kjer je skupina treh kandidatov in ilirskobistriškega. Čez deset dni je poročal, da je v prvi polovici februarja ustanovil novih 11 terenskih odborov OF,²¹⁷ do 20. marca pa spet novih 12, predvsem v novem sušiškem rajonu,²¹⁸ v drugi polovici marca je ustanovil še podgradski rajon, kjer je bilo organiziranih 5 vasi.²¹⁹ Prve dni aprila je ustanovil še rodiško-herpeljski rajon.

²¹¹ Poročilo OK KPS Kras 8. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²¹² Arhiv IZDG, f. 532.

²¹³ Jožef Strnad-Pipan, ki so ga Nemci v začetku leta 1944 aretirali in odpeljali v Dachau, od koder se ni več vrnil.

²¹⁴ Prav tam.

²¹⁵ Arhiv IZDG, f. 532.

²¹⁶ Poročilo Rudija Mahniča 10. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²¹⁷ Poročilo Rudija Mahniča 18. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²¹⁸ Poročilo Rudija Mahniča 20. 3. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²¹⁹ Poročilo Rudija Mahniča 31. 3. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

4. aprila 1943 je ustanovil okrožni komite KPS, v katerem so bili sekretar Rudi Mahnič in člana Albin Godina-Vojo Slavič in Josip Zidar-Jadran Hribar. 8. maja je postal njegov član tudi Franc Grm-Vlado Krašan. 21. maja pa je dotedanjega namestnika Kraškega bataljona Franca Segulina-Bora Kladivarja postavil za instruktora okrožnega komiteja.

V drugi polovici aprila je ustanovil tudi okrožni odbor OF, ki so ga sestavljali tajnik Rudi Mahnič in člani Albin Godina, Josip Zidar, Franc Grm, Tone Dougan, Tone Jurišič-Pavel Jerebica²²⁰ in Viktor Berce-Božo, župnik iz Slivja.

Do srede maja 1943, ko so ustanovili vse nameravane rajone, je bilo v okrožju devet rajonov: bistriški, materijski, čičarijski, sušiški, brkinski, vzhodnibrkinski, kraški, podgradski in križiški (Rodik—Herpelje—Podgorje) z 38 člani in 12 kandidati KPS²²¹. Ko se je tako povečalo število rajonov in ko je imelo okrožje že 15 partijskih celic in 5 skupin kandidatov oziroma 48 članov in 18 kandidatov KPS, 62 terenskih odborov OF, v 28 drugih vaseh pa zaupnike,²²² so ob ustanovitvi južnoprimorskega okraja razdelili okrožje v dve manjši okrožji: materijsko in ilirsko-bistriško. 10. junija 1943 je Okrajni komite KPS za Južno Primorsko določil mejo med obema okrožjema: Ležeče—Suhorje—Ostrožno Brdo—Janežovo Brdo—Prelože—Zajeveše—Podbeže—Sobonje—Starad (ti kraji pridejo v novo materijsko okrožje) in določil: »Naloga samih okrožnih komitejev je, da si temu primerno razdelita okrožji na rajone, poslužujoč se pri tem stare razdelitve okrožja na rajone.«²²³ Tako je novo materijsko okrožje imelo pet rajonov: Materija, Čičarija, Rodik-Herpelje, Kras (Barka-Divača) in Brkini²²⁴ z rajonskimi komiteji KPS in 10 celicami, v katerih je bilo 39 članov in kandidatov KPS. Bilo je tudi 5 rajonskih odborov OF z 41 terenskimi odbori OF in 5 zaupniki. Okrožni komite KPS so sestavljali sekretar Albin Godina in člani Tone Dougan, Franc Grm in Tone Jurišič.²²⁵ V okrožnem odboru OF pa je bil poleg članov okrožnega komiteja KPS še Viktor Berce, župnik iz Slivja. Ko so Italijani junija 1943 aretirali Albina Godina in Franca Grma, je postal sekretar okrožnega komiteja KPS in tajnik okrožnega odbora OF Tone Dougan, od srede avgusta 1943 pa je bil član obeh vodstev še Jožef Strnad.²²⁶

Do konca julija 1943 je število partijskih celic naraslo na 13, število članov in kandidatov KPS pa na 47,²²⁷ število terenskih odborov OF pa je ostalo v glavnem isto.²²⁸

Po ukinitvi južnoprimorskega okraja se je okrožje združilo z ilirsko-bistriškim in istrskim v novo okrožje Brkini-Slovenska Istra.

²²⁰ Padel septembra 1943 v Brkinih.

²²¹ Poročila OK KPS Materija 21. 4., 3. in 10. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 532; Albin Godina, ustni vir.

²²² Poročilo OK KPS Materija 1. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²²³ Navodilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 10. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²²⁴ Sporočilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 4. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²²⁵ Poročili Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 10. in 26. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²²⁶ Albin Godina, ustni vir.

²²⁷ Poročilo OK KPS Materija 15. 7. 1943 v arhivu CKZKS.

²²⁸ Poročili OK KPS Materija 16. in 31. 8. 1943 v arhivu CKZKS.

Ilirsko-bistriško okrožje

Ilirsko-bistriško okrožje so ustanovili 2. junija 1943 iz štirih rajonov bivšega materijskega okrožja. Za sekretarja okrožnega komiteja KPS so določili Jožeta Zidarja, za člane pa Antona Primca-Dušana (odšel kmalu za okrajnega obveščevalca), Milana Ambrožiča-Ambroža in Marijo Mršnik-Dunjo (Italijani so jo kmalu zaprli). Za tajnika okrožnega odbora OF so določili Jožeta Zidarja, za člana Matijo Gržino-Silva Robido (ni prišel v to okrožje) ter Marijo Kirn-Orano. Okrožje je imelo štiri rajone: sušiški, spodnjepivški, smrjski in bistriški, v katerih je bilo tedaj 5 partijskih celic z 12 člani in 14 kandidati. Od okrog 70 vasi jih je 21 imelo svoj terenski odbor OF, 24 pa le zaupnike.²²⁹ Okrožju so kmalu priključili še vasi na drugi strani železnice Pivka—Postojna, ki so bile do tedaj v pivškem okrožju in še niso bile organizirane (okrog 12 vasi). Te vasi so bile odtelej združene v rajonu Št. Peter. Do srede julija 1943 so ustanovili še podgrajski in milonjski rajon. V vseh sedmih rajonih je bilo sredi julija 1943 že sedem partijskih celic in dve skupini kandidatov — vsega 14 članov in 21 kandidatov, 30 terenskih odborov OF in zaupniki v 24 vaseh.²³⁰

Po ukinitvi južnoprimorskega okraja v začetku septembra 1943 se je okrožje združilo z materijskim in istrskim v novo okrožje Brkini-Slovenska Istra.

Istrsko okrožje

Po prvi pokrajinski partijski konferenci je odšel v Slovensko Istro nekdanji politkomisar I. bataljona Soškega odreda Vidko Hlaj-Žižič, ki je bil ob svojem prihodu edini član KPS.²³¹ Da delo v začetku še ni steklo, priča njegovo poročilo 12. marca 1943:

»Ko sem prišel sem dol, sem imel smolo. Dan zatem, ko sem se sestal z odbornikom OF, kjer sem spal, so tega aretirali. Hotel sem k drugim tovarišem, toda vsak se me je bal sprejeti. Moral sem v četo. Tam sem počakal 20 dni, da sem dobil zvezo s karavlo, od koder sem potem začel prodirati v vasi...«²³² 24. januarja se je sestal z Darkom Marušičem in sta se pogovorila o delu. Drugič sta se sestala 21. februarja, o čemer je Darko Marušič poročal 22. februarja:

»Včeraj, 21. t. m., sem bil v Istri in sem se sestal s tov. Vidkom. Razmere v Istri so se precej izboljšale. Zelo značilen pa je za Istro tisti strah pred organizacijo, ki ga ima istrsko ljudstvo zaradi provokacij in izkoriščanj... Zdaj ima Partija 15 članov in 12 kandidatov, celic pa je 6. Rajonska komiteja pa sta kar 2 z ozirom na precej razsežno ozemlje, na katerem so ti partijci. Obstaja že nekakšen zametek okrožnega komiteja, ki se mi zdi dokaj dober...»

OF je prodrla v kakšnih 15—20 večjih vasi, ni pa še organizacijsko izoblikovana...«²³³

²²⁹ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 15. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²³⁰ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 15. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²³¹ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²³² Arhiv IZDG, f. 532.

²³³ Arhiv IZDG, f. 532.

Do 12. marca 1943 je ustanovil 4 partijske celice z 22 člani in 14 kandidati KPS, 8 terenskih in 4 rajonske odbore OF.²³⁴ 11. aprila 1943 je ustanovil okrožni komite KPS, ki so ga sestavljali sekretar Vidko Hlaj ter člani Ivan Cah-Iskra, Franc Ivančič-Luka²³⁵ in Vincenc Kocjančič-Marko. V prvi polovici maja 1943 je ustanovil tudi okrožni odbor OF, v katerem sta poleg članov okrožnega komiteja KPS bili še Otilija Kocjančič-Tončka in Franeka Muženič. Do srede maja je bilo že 5 rajonskih komitejev KPS z 8 celicami, v katerih je bilo 20 članov in 14 kandidatov KPS, bili so tudi 4 rajonski odbori OF in 14 terenskih odborov OF.²³⁶

Po ustanovitvi okrajev je bilo okrožje v južnoprimorskem okraju. Junija 1943 so organizirali že sedem rajonov: rižanski, čežarski, škofijski, dolinski, gabroviški in loparski, v katerih je bilo že 69 terenskih odborov Osvobodilne fronte.²³⁷

Po ukinitvi južnoprimorskega okraja 4. septembra 1943 so se mate-rijsko, ilirsko-bistriško in istrsko okrožje združila v novo okrožje Brkini-Slovenska Istra. Okrožni komite KPS so sestavljali sekretar Franc Segulin ter člani Tone Dougan, Jože Zidar, Ivan Cah, Tone Jurišič in Jožef Strnad.²³⁸

Tržaško okrožje

Delo bratov Kovačičev in Zore Perello v Trstu sta od februarja 1942 nadaljevala Darko Marušič in Albin Čotar-Karel, od poletja 1942 pa še Pepi Udovič-Nino. Ob prvi pokrajinski partijski konferenci so okrožni komite KPS sestavljali sekretar Pepi Udovič ter člana Franc Mezgec-Stanko in Stane Bidovec. Tedaj je bilo v Trstu 14 članov in 10 kandidatov KPS.²³⁹ Okrožni odbor OF, ki so ga ustanovili konec novembra 1942 (tajnik Stane Bidovec-Nande ter člana Darko Marušič in Pepi Udovič), je dotlej ustanovil že preko 30 terenskih odborov OF, posojila svobode pa so v novembru in decembru 1942 nabrali za 24.558 lir.²⁴⁰

Sredi januarja 1943 pa so začeli padati udarci, drug za drugim. V neki hiši je bilo vskladiščenih okoli 30 parov čevljev za partizane, ki jih pa zaradi pretiranih zvez niso mogli spraviti iz Trsta. Človek, ki jih je daroval, je zahteval, naj jih čimprej odnesejo. Ko je Pepi Udovič 14. januarja odšel na njegov dom, ga je policija že obkolila. Bežal je po Via Gimnastica in streljal na zasledovalce. Ti so mu tudi na drugi strani ulice zaprli izhod iz obročja in, ko mu je pošlo strelivo, si je v neki veži sam vzel življenje.²⁴¹ Nato so v Okrožni komite sprejeli Jožeta Medveda od Sv. Jakoba. Decembra je hotelo oditi v partizane enajst mladeničev iz Trebč, a so se po spopadu s karabinjerji vrnili v Trst. Enega izmed njih, ki je bil ranjen, so Italijani ujeli in kmalu nato odkrili nekaj stanovanj in skoraj vse mladeniče aretirali. Aretirali so tudi tajnika Okrožnega odbora OF Stameta Bidovca. 22. februarja 1943 je Darko Marušič poročal:

²³⁴ Poročilo Vidka Hlaja 22. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²³⁵ Padel 16. novembra 1944 v Šmihelu pod Nanosom.

²³⁶ Poročili OK KPS Istra 16. 4. in 15. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²³⁷ OF v Slov. Istri (začetki), Slovenski Jadran, Koper, 23. 4. 1954.

²³⁸ Sporočilo OK KPS Brkini — Slovenska Istra 7. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

²³⁹ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

²⁴⁰ Blagajniški zapiski D. Marušiča v arhivu IZDG; Darko Marušič-Blaž in leto 1942 v Trstu, Primorski dnevnik, Trst 29. 4. 1955.

²⁴¹ Stane Bidovec, izjava v IZDG.

»Partijcev mas je ostalo še 11 od 22. Kandidata pa imamo še 2. Okrožni komite je ves notri, od mestnega komiteja pa je ostal še eden (Danilo Pilat-Tone, op. p.)... OF je tudi precej prizadeta, imamo vsega še 8 terenskih odborov...«²⁴²

Konec februarja 1943 je poslal Pokrajinski komite v Trst Jako Platišo-Franca Medveda, ki pa je že po slabih dveh mesecih dela padel 26. aprila 1943 v Via Tigor.²⁴³ Marca 1943 je prišel v Trst tudi sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Branko Babič-Vlado. Čeprav je bila njegova glavna naloga poleg vodstva najpomembnejšega pokrajinskega organa še vzdrževanje stikov s predstavnikom CK KPI v Milanu, je ostal v Trstu vse do kapitulacije Italije in vzpostavil ne le organizacije KPS, marveč tudi organizacije KPI. Začel je uveljavljati določbe sporazuma, ki so ga 24. januarja 1943 sklenili predstavniki KPS in KPI. Posamezne točke sporazuma so zajemale obširen program dela in sodelovanja, prvič je bilo tudi razmejeno delo KPI in KPS v samem Trstu itd.²⁴⁴

Branko Babič je pomagal ustanoviti »Comitato del Litorale«, kakor se je imenovalo italijansko tržaško partijsko vodstvo, in vzpostavljati organizacijo »Fronte Nazionale d'Azione« itd. Kljub temu pa je šlo delo počasi od rok. O razmerah med slovenskimi komunisti je Branko Babič 18. junija 1943 poročal Edvardu Kardelju:

»Sedaj smo postavili slovenski mestni komite za Trst. Slovenskih partijcev je v Trstu vsega skupaj okoli 15.«²⁴⁵

28. junija 1943 pa je v svojem poročilu dr. Alešu Beblerju poročal:

»Bilo je do pred kratkim 12 članov Partije. Ko se je delo ravno začelo razvijati, pa so oblasti napravile med Slovenci močno racijo, ki je pobrala vse, kar je bilo količkaj sumljivega še iz starih časov slovenskih organizacij v Trstu. Tako so nam torej pobrali skoraj vse ljudi — aktiviste — med Slovenci. Danes o kakšni slovenski organizaciji v Trstu, kakor Partiji, tako tudi OF, ni mogoče več govoriti. Ostali so le posamezniki, in sicer samo dva partijca. Te racije niso bile posledica nobenih proval, ampak posledica velikega italijanskega terorja italijanskih oblasti nad slovenskimi elementi v Trstu.«²⁴⁶

Poleti so se razmere spet začele popravljati, posebno v OF, vendar pa se je število članov KPS povečalo le na štiri.

Politično delo se je med Slovenci v Trstu razmahnilo šele po kapitulaciji Italije. Oktobra 1943 so poslali v Trst sekretarja istrsko-brkinskega okrožja Franca Segulina. 20. oktobra 1943 je ustanovil okrožni komite KPS, ki so ga sestavljali sekretar Franc Segulin ter člani Franc Mezgec, Slavko Kjuder, Danilo Pilat, Jožef Ferfolja-Miloš in Riko Ukmar. 30. novembra 1943 pa so ustanovili tudi okrožni odbor OF, ki so ga sestavljali tajnik Ivan Kralj-Normin ter člani Franc Segulin, Franc Mezgec, Valerija Kocjančič-Špela, Zorko Lah, Jože Klemenčič itd.

²⁴² Arhiv IZDG, f. 532.

²⁴³ Poročilo D. Marušiča 24. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁴⁴ Arhiv CKZKS, št. 2120.

²⁴⁵ Arhiv IZDG, f. 532.

²⁴⁶ Arhiv IZDG, f. 532.

Na osnovi tega, kar sem doslej povedal, bi lahko napravil takšen zaključek:

1. Prvo leto osvobodilnega boja v Slovenskem Primorju (od poletja 1941 do pomladi 1942) pomeni vzpostavlanje stikov med vodstvom osvobodilnega gibanja v Ljubljani oziroma njegovimi aktivisti (brata Kovačiča, Anton Velušček itd.) in domačimi protifašistično usmerjenimi ljudmi ter nastanek prvih žarišč osvobodilnega gibanja.

2. Prva polovica drugega leta osvobodilnega boja (od srede aprila do decembra 1942) pomeni vztrajno delo prvih aktivistov OF za pridobivanje primorskega ljudstva za OF in povezovanje posameznih žarišč osvobodilnega boja v celoto pod vodstvom Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko.

3. Čas od prve pokrajinske partijske konference v začetku decembra 1942 do kapitulacije Italije pa pomeni zаетje pridobljenih simpatij primorskega ljudstva v trdno postavljeno mrežo organizacij OF.

Partija premaga svoje organizacijske težave in slabosti (sektaštvo in drobnjakarstvo) in prva pokrajinska partijska konferenca odpre vrata v Partijo vsem poštenim rodoljubom. Tako doseže velik številčni porast (avgusta 1942: le 53 članov in 31 kandidatov, januarja 1943: okoli 85 članov in 141 kandidatov, junija 1943: okoli 365 članov in 144 kandidatov, oktobra 1943: samo tolmínsko, idrijsko in brkinsko-istrsko okrožje 409 članov in 134 kandidatov), s čimer se tudi poveča število aktivistov OF.

V močnem poletu osvobodilnega gibanja po prvi pokrajinski partijski konferenci, ki ga označujeta predvsem rekrutacija novincev v osvobodilno vojsko in razširjanje osvobodilnega gibanja na vse predele Slovenskega Primorja, Partija uspešno izbojuje boj za razširitev OF. Ob vztrajnem seznanjanju množic s temeljnimi točkami OF, previdnem pojasnjevanju razlik med staro in nastajajočo novo Jugoslavijo in neusmiljenem razkrinkovanju laži bele in plave garde, Partija vključi v Osvobodilno fronto skoraj vse podeželsko prebivalstvo in prepreči ustanovitev bele in plave garde. V boju za razširitev OF se Partija trudi, da bi našla predstavnike krščanskih socialistov in liberalcev in pri tem celo nekateri postanejo člani pokrajinskega vodstva OF. Toda ti so v glavnem že vsi člani Partije ali SKOJ. Njihovemu članstvu v vodstvu torej ni iskati vzroka v kakšnih krščanskosocialističnih ali liberalnih koncepcijah, ki bi jih izražali, ali skupinah, ki bi jih zastopali, marveč zgolj v vplivu, ki ga kot bivši krščanski socialisti ali liberalci še imajo na katoliško ali liberalno usmerjene ljudi.

Odbori OF imajo v tem času vse elemente organov ljudske oblasti, ki se izražajo v pomoči narodnoosvobodilni vojski, pobiranju narodnega davka in zbiranju posojila svobode (od oktobra 1942 do septembra 1943 po nepopolnih podatkih okoli 1.500.000 lir: tolmínsko okrožje 321.832, baško 170.769, idrijsko 35.160, kanalsko 17.500, briško 199.230, beneško 5900, goriško 183.359, kraško 216.064, brkinsko 196.861, pivško 13.929, istrsko 16.495 in tržaško 58.874 lir) itd.

V tem času Partija tudi vzpostavi slovensko mladinsko in žensko protifašistično organizacijo in pomaga obnavljati organizacije Komunistične partije Italije v Trstu. Uspe ji tudi povečati osvobodilno vojsko, tako da ta predstavlja že močno udarno silo, ki veže nase nekaj italijanskih divizij.

Toda ta močan porast osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju nima ves čas enake intenzivnosti. Visokemu poletu pozimi in zgodaj spo-

mladi 1943 sledi ob povečani italijanski vojaški in policijski aktivnosti dvomesečni upad. Po nekaterih pomembnih dogodkih poleti 1943 (izkrcanje zaveznikov na Siciliji in odstranitev Mussolinija) pa pride zopet do poleta.

Ogromno delo, ki ga je Partija opravila po prvi pokrajinski konferenci v zelo težkih razmerah, je bilo osnovni pogoj, da je ob kapitulaciji Italije osvobodilni boj prerastel v novo, kakovostno višjo obliko oboroženega boja — v splošno ljudsko vstajo, ki začne novo poglavje zgodovine osvobodilnega boja v Slovenskem Primorju.

A BRIEF OUTLINE OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNIST PARTY OF SLOVENIA AND THE LIBERATION FRONT IN THE SLOVENE LITTORAL BETWEEN DECEMBER 1942 AND SEPTEMBER 1943

Summary

The author briefly draws an outline of the development of the CP of Slovenia and the Slovene People's Liberation Front in the Slovene Littoral, as, til now, that period has not been sufficiently studied, though it had a very great importance for the general people's uprising in 1943.

During the first year and a half of the second year of the war, the Liberation struggle in the Slovene Littoral consisted in establishing links between the leaders of Liberation movement in Ljubljana, or rather its activists and the antifascists of the Littoral; it equally comprised the efforts undertaken by CP and Liberation Front first activists to win the people of the Littoral to the Liberation Front and the union of the different focuses of Liberation movement into a whole movement under the leadership of the Provincial Committee of CP of Slovenia; between the first Provincial Party Conference and the collapse of Italy, it also meant turning into a firm net of Liberation Front organizations the sympathy shown to the movement by the people of the Littoral.

The Party overcame organizing difficulties and faults, (sectarianism and littleness) and the first Provincial Party Conference boldly opened the doors of the Party to all good patriots. Thus it numerically increased, bringing also an increase of the number of Liberation Front activists. The Conference divided, for the first time, the Littoral into districts; till the beginning of June 1943, there were fifteen CP district committees and as many Liberation Front Committees (Bovec, Tolmin, Bača, Cerkno, Idrija, Brda, Gorica, Kanal, Vipava, Pivka, Karst, Materija, Ilirska Bistrica and Trieste); in the Venetian district there was an agent of the Provincial Committee. From May-June to August-September 1943 the CP district Committees worked under the leadership of Regional Committees for Northern, Central and Southern Littoral. When those were cancelled, the number of districts fell down to eight (Tolmin, Idrija, Brda-Venetian, Gorica, Pivka, Brkini-Istria, Karst and Trieste). Those did not last farther than the middle of September 1943. Then every district was divided into areas with their own CP and Liberation Front Committees. In June 1943, the CP numbered about 365 members and 144 candidates, all of them gathered in small groups and working in the areas' Liberation Front Committees. Areas' Liberation Front Committees took in some way the place of the People's Powers organs: they helped the Liberation army, collected the national tax and Freedom Loan bonds. Uncomplete dates tell that from October 1942 to September 1943, they collected about 1,500.000 Liras from national tax and Freedom Loan.

After the first Provincial Party Conference, the Liberation movement grew stronger and stronger; it sent new recruits to the Liberation army and extended to the whole of the Slovene Littoral territory.

Recruiting taken up by Liberation Front district Committees and HQ of the Soča detachment gave the Liberation army about 1500 men. Then the Soča detachment parted into North Littoral and South Littoral detachments; at the end of April 1943, those became brigades: the Gregorčič brigade and the Gradnik brigade; both kept busy several Italian divisions. But, because of the lack of arms and of the impossibility of creating larger units, the bulk of new boys were sent to Inner and Lower Carniola (Notranjsko and Dolenjsko).

By informing the people's masses of the Liberation Front program, explaining cautiously the differences between former Yugoslavia and the new Yugoslavia then rising, by unveiling the lies spread by White Guard and Blue Guard, the CP succeeded in gaining almost the whole of the peasantry to the Liberation Front, thus preventing the organization of White Guard and Blue Guard.

At the same time, the CP-organized the Slovene Youths and the Antifascist Women's Front and helped to start the CP of Italy in Trieste.

Nevertheless, the development of the Liberation movement in the Slovene Littoral did not present the whole time the same intensity; it was at its highest in the Winter and early Spring of 1943; then owing to an increase of the activity of Italian army and police forces, there came a dead period of two months. After several great events that took place in the Summer of 1943 (The Allies landing in Sicily and Mussolini's downfall), the movement rose up again.

Thanks to the enormous amount of work done in very difficult conditions by CP after the first Provincial Party Conference, the Liberation struggle went a step further after the collapse of Italy; it rose to armed fight and became the general people's uprising in the Slovene Littoral.

Jože Krall

Partizanska tiskarna »Triglav« na Goteniškem Snežniku

Ni namen tega članka podati popolno zgodovinsko podobo ene največjih partizanskih tiskarn, ki so jo pred petnajstimi leti barbarsko uničili četniki, temveč vnesti nekoliko jasnosti glede nekaterih datumov in tiskov ter prootnega imena te tiskarne, ki je šele v poznem poletju 1944 dobila svoje končno ime »Triglav«. Sele podroben zgodovinski opis, napisan na osnovi vseh ohranjenih arhivskih virov in drugih pričevanj ter popolen bibliografski prikaz vseh njenih tiskov, bosta mogla pokazati v pravi luči ves njen pomen in s tem njen veliki delež v našem narodno-osvobodilnem boju in ljudski revoluciji.

Po kapitulaciji Italije je Centralna tehnika KPS, ki je organizacijsko vodila vse ilegalno tiskarstvo na slovenskem ozemlju, dobila nove možnosti, da prične zopet s prvim strojnim tiskom, ki ga je po padcu zadnje ilegalne tiskarne »Tometa Tomšiča« v Ljubljani nadomeščal le ciklostilni ali kak drug, tehnično manj zahteven partizanski tisk. S kapitulacijo Italije sta bili namreč osvobojeni dve večji mesti, ki sta imeli svojo tiskarno, t. j. Novo mesto, kjer je imela pred vojno ljubljanska Jugoslovanska tiskarna svojo podružnico, nekdanjo Krajčevo tiskarno; in Kočevje, kjer je pred vojno tiskala tiskarna Pavliček, katere lastnik Josip Pavliček je že pred prvo svetovno vojno tiskal socialistično literaturo, po prvi svetovni vojni pa legalne komunistične liste in spise. Obe tiskarni sta imeli po en brzo-tiskalni stroj in po en manjši stroj, imenovan — tigel.

Obe tiskarni so po kapitulaciji Italije zasedli partizanski tiskarji. V novomeški tiskarni, ki sta jo prevzela tiskarja-partizana Miloš Velner in Slavko Krušnik-Mihec, še niso pričeli tiskati, saj so Nemci že 14. septembra 1943 mesto močno bombardirali in so zato tiskarno evakuirali iz mesta. Evakuacijo je vodil vodja Centralne tehnike KPS Milan Škerlavaj-Petrač.¹ Manjši stroj — tigel — so z delom črkovnega in drugega tiskarskega gradiva odpeljali v partizansko ciklostilno tehniko »Urška 14«,² ki je bila na Kraljevem kamnu pri Pogledu v Kočevskem Rogu. Ta tehnika je pričela tiskati na tem tiskarskem malem stroju že konec septembra 1943 ter so jo preimenovali v tiskarno »13-A«.

¹ Več o tem glej v članku Milana Škerlavaja-Petrača »Kako smo leta 1943 evakuirali tiskarno iz Novega mestaz. — Ljudska pravica, spominska izdaja ob otvoritvi rekonstrukcij partizanskih tiskarn v Muzeju narodne osvoboditve LRS 21. VII. 1956.

² Glej članek Rudija Ganzitija »Kako smo v partizanih gradili tiskarne«. — Prav tam.

Veliki brzotiskalni stroj novomeške tiskarne pa so odpeljali v gorsko vas Dolenjo Brigo (617 m nadmorske višine) pri Banji Loki na Kočevskem, kjer so ga namestili v tamkajšnji šoli. V tej tiskarni pa niso mogli takoj pričeti delati, saj je njeno dokončno postavitve pretrgala nemška ofenziva. Ta tiskarna je dobila v začetku konspirativno oznako »Tehnika 33«.³

Kočevsko tiskarno Pavliček, ki pred kapitulacijo Italije sicer ni tiskala, so po kapitulaciji zasedli partizanski tiskarji in začeli v njej tiskati na velikem brzotiskalnem stroju obe centralni glasili, t. j. Slovenskega poročevalca in Ljudsko pravico. Kot prvo tiskano številko IV. letnika Slovenskega poročevalca v letu 1943 so v tej tiskarni natisnili štev. 20 z dne 29. IX. 1943, kot prvo tiskano številko Ljudske pravice v tem letu pa štev. 12 z dne 8. X. 1943. Na tem stroju so v osvobojenem Kočevju natisnili tedaj še druge partizanske tiske. Tako razglas o priključitvi Slovenskega Primorja, nekaj brošur z referati z zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in obveznice 3% posojila narodne osvoboditve, za katere je napravil osnutke akademski slikar Božidar Jakac. Kočevsko tiskarno je tedaj vodil tiskar-partizan Gojmir Melik, v njej pa so delali še drugi grafični delavci Mitja Cenčič, Aco Dremelj, Rudolf Burič, Drago Jenko-Feri, Božo Sintič, Lado Černe, Janez Lajavec, Janko Bradač, Miloš Velner in Zvonka Popit-Marica.⁴

Ker so Nemci po končani septembrski ofenzivi v Slovenskem Primorju in Istri prenesli ofenzivo na področje Sušak—Delnice ter prodrli 17. oktobra 1943 do Broda na Kolpi, kjer so zavzele svoje obrambne položaje od Starega trga ob Kolpi do Slovenskega Kužlja enote XVIII. divizije NOV in POJ, in je bilo pričakovati, da bodo Nemci zaradi premoči prodrli na tedanje osvobojeno slovensko ozemlje, so pričeli tudi v kočevski tiskarni pripravljati evakuacijo. Mali tiskarski stroj (tigel) iz te tiskarne je že prej odpeljal Andrej Zagar-Maj na Mrzli vrh na Goteniškem Snežniku, kjer so že pred kapitulacijo Italije postavili majhno barako za ciklostilno tehniko, imenovano »Ivica«.

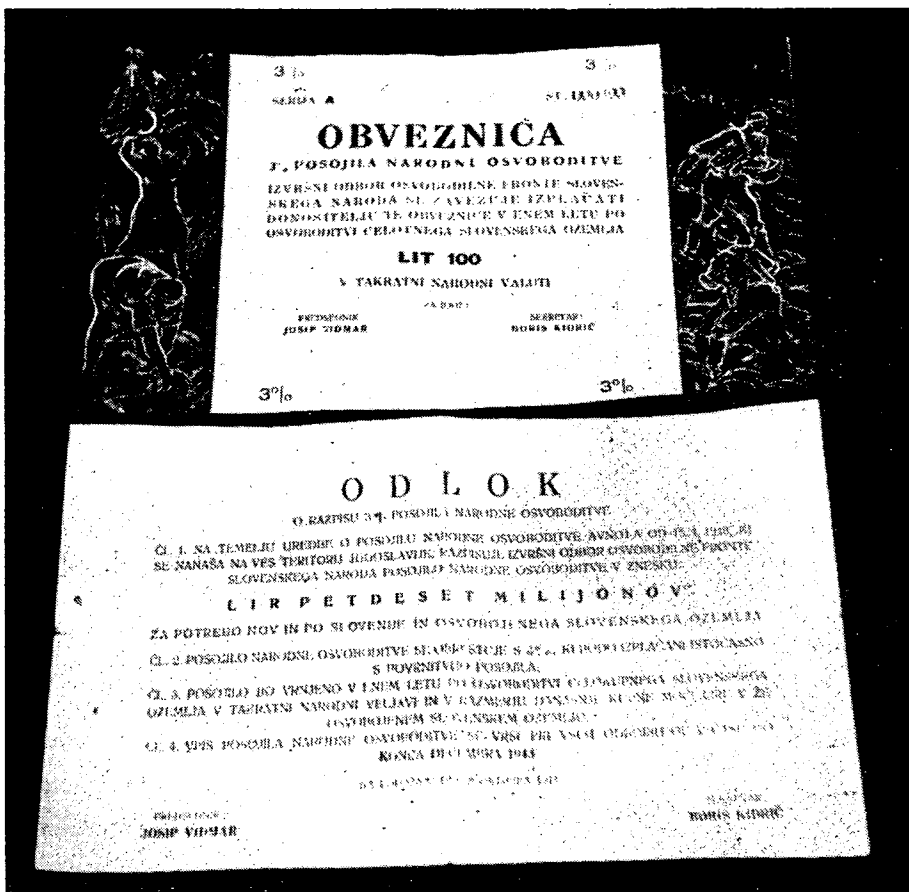
Ko so se na fronti ob Kolpi že bili hudi boji med našimi enotami in Nemci, so natisnili na velikem brzotiskalnem stroju v Kočevju še posebno številko Slovenskega poročevalca (štev. 24a z dne 18. X. 1943), nato pa takoj pričeli evakuirati veliki brzotiskalni stroj z vsem ostalim tiskarskim gradivom. Vse to so naložili na kamion ter odpeljali do požgane kočevske vasi Ravne pri Borovcu, kjer so imeli partizanski tiskarji v obširnem Dragarskem gozdu skrivna zasilna skladišča. Veliki brzotiskalni stroj so zvlekli po ozki kolovozni poti približno uro daleč od vasi Ravne do skrivnega mesta, kakih 200 m niže od tehnike »Ivice«. Tu so stroj dobro prikrili, ostalo tiskarsko gradivo pa poskrili po gozdu.⁵

Že 21. oktobra 1943 so začeli Nemci splošno ofenzivo na osvobojeno ozemlje tedanje Ljubljanske pokrajine. 22. oktobra 1943 so Nemci na fronti ob Kolpi dobili okrepitev in so s pomočjo težke artilerije in tankov predrli našo obrambno črto ter 25. oktobra 1943 prodrli do vasi Ajbelj ob cesti Brod na Kolpi—Kočevje ter naslednji dan vdrli v Kočevje.

³ Škerlavajevo pismo z dne 12. I. 1944 v arhivu tehnik v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (citiram AT IZDG).

⁴ Nedatirano poročilo: »Triletno delovanje grafičnih tehnik« v AT IZDG.

⁵ Nedatirano poročilo Jožeta Bevka, korektorja partizanske tiskarne »Triglav« v AT IZDG.

Prednja in zadnja stran »Obveznice 3% posojila narodne osvoboditve«, za katero je napravil osnutek akad. slikar Božidar Jakac in so jo natisnili v tiskarni v osvobojenem Kočevju oktobra 1943

Prav tedaj, ko so se Nemci že približali Kočevju, je partizanski šofer Mirko Faleskini odpeljal zadnji kamion s tiskarskim gradivom iz Kočevja. Nemško letalstvo, ki je sodelovalo v ofenzivi, ga je napadlo, vendar ni bil pri tem nihče ranjen in tudi tovor na kamionu ni utrpel nobene škode.

Nemci so kljub temu, da je bil brzotiskalni stroj v gozdu dobro prikrit, naši skrivališče in stroj močno poškodovali. Partizanske izvidnice, ki so jih poslali tiskarji, so celo videle, kako so Nemci razbijali dele razstavljenega brzotiskalnega stroja, vendar zaradi velike nemške premoči niso mogli ničesar ukreniti. Mali stroj (tigel) iz kočevske tiskarne, ki je bil postavljen v baraki tehniške »Mvica«, so tiskarji že pred ofenzivo razstavili in ga skrili v gozdu v bližini barake, ki pa je Nemci niso odkrili in je ostala nepoškodovana.⁶

⁶ Prav tam. Glej tudi članek Milana Škerlavaja-Petrača »Partizanska 15«. — Ljudska pravica, spominska izdaja 21. VII. 1956.

Nemci so prišli v ofenzivi 23. oktobra 1943 tudi v Dolenjo Brigo, kjer so našli v šoli brzotiskalni stroj iz novomeške tiskarne, ki ga partizanski tiskarji niso mogli pravočasno umakniti. Polili so ga z neko kislino,⁷ tako da je bil le malo poškodovan, vse ostalo tiskarsko gradivo pa se je po čudnem naključju ohranilo.

Prve dni novembra so Nemci ofenzivo končali — mudilo se jim je na fronto v Italijo — in zasedli le večje kraje ob glavnih prometnih žilah, med njimi tudi Kočevje in Novo mesto, medtem ko so bili vsi ostali manjši kraji zopet osvobojeni. Partizanski tiskarji so se že med ofenzivo zbirali na svoji stari bazi v »Ivici« ter pričeli poleg stare barake postavljati večjo barako, ki jo je prej uporabljala italijanska vojska v Kočevju. Partizanski tiskarji so jo še pred ofenzivo v Kočevju razstavili in prepeljali pod Goteniški Snežnik, kjer so jo po ofenzivi zopet sestavili. V stari mali baraki tehnike »Ivica«, ki so jo tiskarji šegavo imenovali »Tinca-bar« (veliko barako pa »Putrih«),⁸ so zopet sestavili in postavili mali tiskarski stroj (tigel) iz kočevske tiskarne, ki so ga pred ofenzivo razstavili in skrili, ter pričeli tiskati. Po poročilu vodje Centralne tehnike KPS Petrača so natisnili tedaj partizanske pesmi z naslovom »Vstanimo sužnji«. Tega dela so se lotili zato, ker tačas zaradi ofenzive še niso imeli stikov z vodstvom osvobodilnega gibanja in jim še ni bilo določeno drugo delo.⁹ Ta zbirka partizanskih pesmi, ki obsega devet listov kvartnega formata, je zelo lepo ilustrirana. Opremila sta jo grafična delavca Aco Dremelj in Mitja Cenčič. Natisnili so jo v 500 izvodih in je vezana v zeleno padalsko svilo.¹⁰

Tiskarji, zbrani v baraki na »Ivici« (Tinca-bar), so začeli zaradi varnosti takoj graditi majhno barako še više, skoro čisto pod vrhom Goteniškega Snežnika (1289 m), kamor so prenesli mali tiskarski stroj (tigel). Ta baraka je bila oddaljena kakih 20 minut od stare baze na »Ivici« in je celo le prav malo tiskarjev vedelo zanjo. To novo barako so imenovali tiskarji »Lado-punkt«¹¹ po komisarju tiskarske baze na Goteniškem Snežniku Ivanu Maslju-Ladu, ki je poiskal prostor zanjo.¹² Po ohranjenih poročilih so barako dogradili že v začetku decembra in so v njej natisnili 12. številko Kmečkega glasu z dne 5. XII. 1943. Tiskali so jo od 3.—15. XII. 1943. Na »Lado-punkt« so natisnili od 13.—16. XII. 1943 tudi 11. številko Naše žene, 20. XII. 1943 pa so začeli tiskati »Kratko zgodovino VKP(b)«, ki so jo do tiskali šele 19. III. 1944, saj ima ta knjiga 286 strani oktav formata.¹³

Tiskarsko bazo na Goteniškem Snežniku je vodil vodja Centralne tehnike KPS Milan Škerlavaj-Petrač vse do 3. januarja 1944, ko so ga poklicali v Kočevski Rog ter je zato predal vodstvo tiskarne Gojmiru Meliku ter

⁷ Glej članka, citirana v op. 2 in 6 in »Mali intervju z Milanom Škerlavajem-Petračem«. — Delo, 30. IV. 1960, št. 119.

⁸ Glej članek Vlada Jordana »Med tiskarji«. — Ljudska pravica, 22. VII. 1956, št. 170—172, in članek Martina Lorberja »Neodlikovani borec kočevskih gozdov«. — Ljudska pravica-Borba, 1. X. 1953, št. 246 ter članek Rudija Podlogarja »Tiskarna na Goteniškem Snežniku«. — Novice, 28. XI. 1957, št. 49 do št. 51 (14. XII. 1957).

⁹ Škerlavajevo poročilo z dne 19. V. 1944 v AT IZDG.

¹⁰ Dva primerka te zbirke hrani knjižnica IZDG.

¹¹ Jordan jo imenuje v op. 8 citiranjem članku »Ladov punkt«.

¹² Rudolf Burič, ustno.

¹³ Poročilo Grafike 11-G — CT KPS (Domnu) z dne 11. V. 1944 v AT IZDG.

Platnice v zeleno svilo vezane zbirke partizanskih pesmi z naslovom »Vstanimo sužnji«, ki so jo natisnili v pozni jeseni l. 1943 na malem tiskarskem stroju (tiglu) v tiskarni »11-A« pod vrhom Goteniškega Snežnika

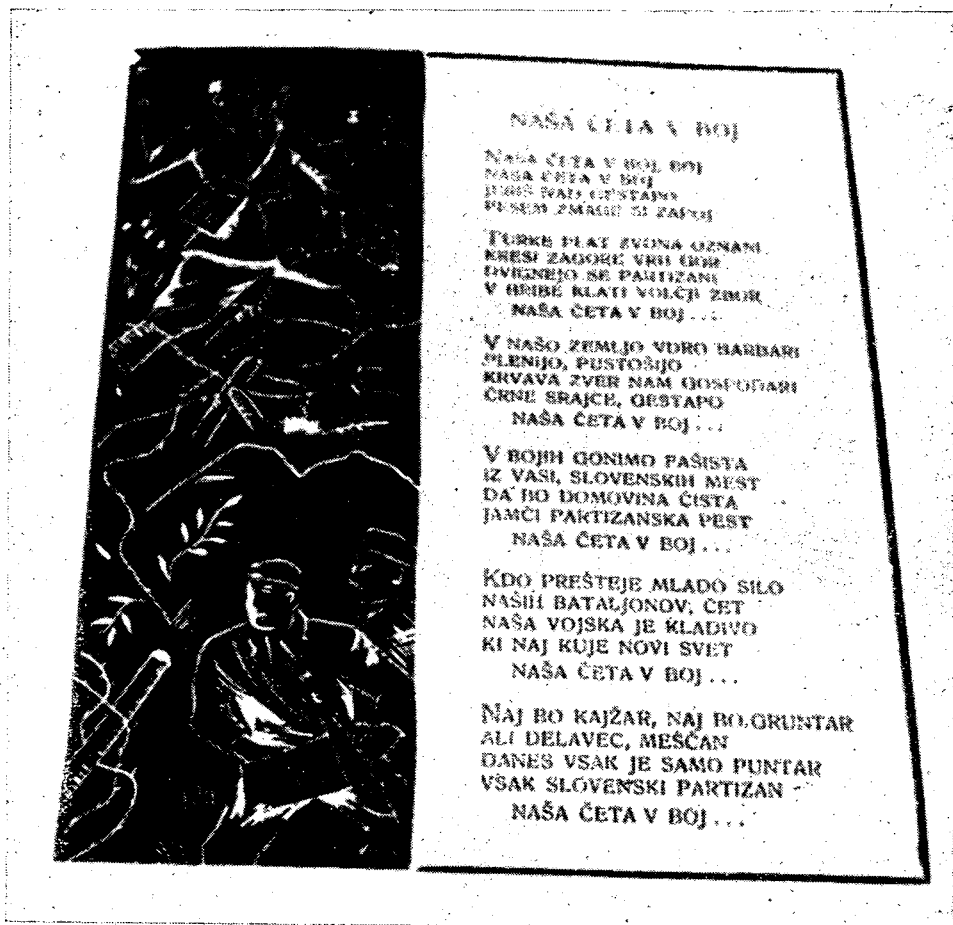
uredil vse potrebno tudi s tovariši, ki so bili na »Lado-punktu« in 5. januarja 1944 odpotoval na »Urško 14«.¹⁴

Kako je bilo pozimi 1943/1944 urejeno delo v tiskarni na Goteniškem Snežniku, vemo iz Petračevega poročila, ki ga je poslal 12. januarja 1944 Centralnemu komiteju KPS.¹⁵ V njem pravi, »da je v 'Ivici', sedaj preimenovani »11-A«, prevzel vodstvo tehnike Gojmir, politkomisar je tovariš Lado, administracijo in ekspedit pa vodi Zina.«¹⁶ Nadalje navaja Petrač

¹⁴ Škerlavajev dopis z dne 3. I. 1944 v AT IZDG.

¹⁵ Škerlavajevo poročilo z dne 12. I. 1944 v IZDG.

¹⁶ Zina Kisovec.

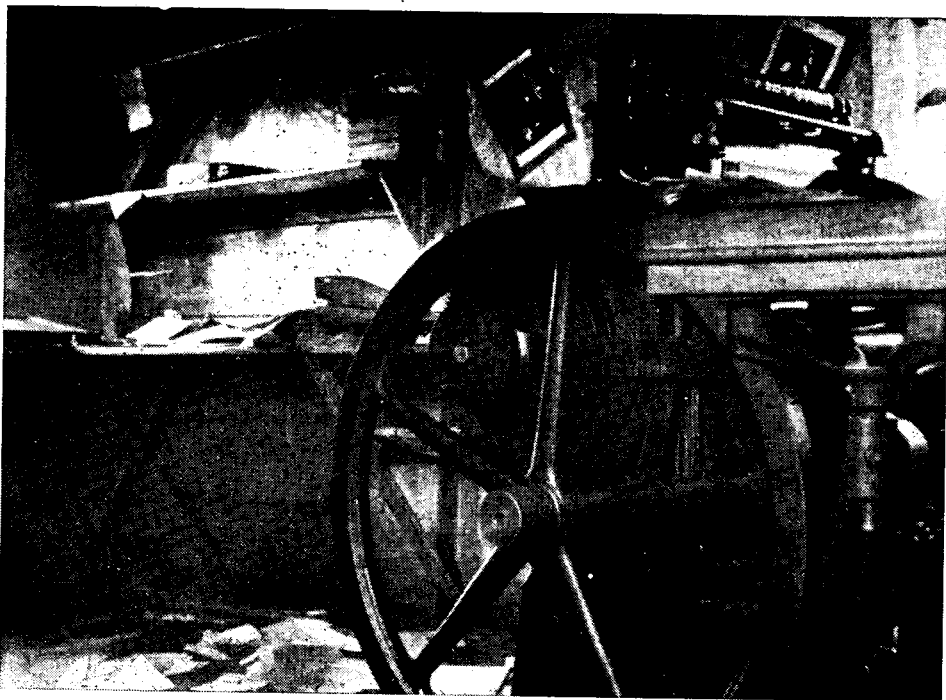
Ena izmed strani zbirke partizanskih pesmi »Vstanimo sužnjic«

v svojem poročilu, da so bili poleg imenovanih na bazi še »dežurni baze Filip, kurir baze Švajger, trije risarji in izdelovalci žigov¹⁷ ter dva tovariša pri radiu«. ¹⁸ Baza je imela lastno intendanco, za katero je skrbelo pet tovarišev, pri prenašanju vode, drv, živil in tehničnega gradiva iz doline na bazo je bilo zaposlenih enajst tovarišev, v delavnici štirje, za prvo in drugo stražo okoli baze pa šest tovarišev. Od strokovnega tiskarskega osebja so bili tam trije stavci, dva strojnika, pet vlagalcev in pet ljudi v knjigovoznici. Skupaj je bilo torej na »11-A« tedaj 51 ljudi.

Ker miso imeli v spodnjem delu tiskarne, potem ko so mali tiskarski stroj preselili na »Lado-punkt«, nobenega tiskarskega stroja, so postavili tam neko posebno napravo za tiskanje, nekakšno ročno tiskarno, ki jo je po načelu stroja za krtačne odtise sestavil Andrej Žagar-Maj in na kateri

¹⁷ Vlado Jordan, Lojze Petrič in Nace Gregorač-Vid.

¹⁸ Ludvik Košir.

Notraujost barake »Lado-punkt« z malim tiskarskim strojem (tiglom) iz nekdanje Pavličkove tiskarne v Kočevju (Foto: Kranjc, 1945)

so lahko tiskali tudi večje formate. Takole opisuje korektor tiskarne Jože Bevk v svojem članku »Nekaj slik iz naše tehnike po kapitulaciji Italije«¹⁹ to napravo: »Imeli smo veliko tnalno, na tnalno železen podstavek, na podstavku okvir, kamor se je vlagal tiskarski stavek. Pa je bil tiskarski stroj. Tisk ni bil dovršen in tiskalo se je zelo počasi.« Na tej preprosti tiskarski napravi so natisnili po Petračevem poročilu tedaj Našo ženo, Mlade pest, Mladino, Slovenskega partizana, Slovenskega poročevalca številko 28a (decembrsko številko) in vrsto letakov.²⁰

»Grafična tehnika 11-A« ma Goteniškem Snežniku, kakor so jo uradno imenovali,²¹ je imela v začetku tele oddelke: stavnico, knjigoveznicu z velikim rezalnim strojem, risarski oddelek in oddelek za izdelovanje žigov ter kovinarsko in mizarsko delavnico. V sklopu te grafične tehnike je bil tako imenovani »zvezni punkt Lado«, ki je deloval povsem samostojno in je v njem delalo enajst ljudi, vodja tega »punkta« pa je bil tedaj Rudolf Burić. Tehnično gradivo in ostalo preskrbo so dobivali na »zvezni punkt Lado« s »spodnjega punkta« »11-A«.²²

¹⁹ Rokopis v AT IZDG in članek istega pisca »Naša tehnika po kapitulaciji Italije«. — Ljudska pravica, 16. V. 1945, št. 18 in 17. V. 1945, št. 19.

²⁰ Glej op. 15.

²¹ Lorber ima v svojem članku, citiranem v op. 8, dosledno oznako 11-6, kar pa je verjetno le pomota za 11-G.

²² Glej op. 15.

Ker so na preprosti tiskarski napravi, ki so jo imeli v spodnjih prostorih na »11-A«, le s težavo izdelovali potrebno literaturo, saj je bil tak način tiskanja izredno počasen in tudi izdelki niso bili najlepši, so začeli misliti na to, kako bi popravili in spravili v pogon brzotiskalni stroj iz novomeške tiskarne, ki je ostal v Dolenji Brigi in s katerim bi lahko mnogo hitreje in lepše tiskali. Nekaj tiskarjev je odšlo zato iz »11-A« v dolino, kjer so začeli popravljati brzotiskalni stroj in ga že v mesecu februarju usposobili za tiskanje.

Brzotiskalni stroj je bil pripravljen za tisk v Dolenji Brigi že v začetku marca, saj piše Petrač v svojem dopisu Centralnemu komiteju KPS dne 2. marca 1944,²³ »da je Gojmir medtem vzpostavil na »12-A« Schnellpresso, očistil stroj in pripravil vse prostore. Čakamo samo na nalog, da jo spustimo v pogon«. Iz pisma je sklepati, da so v Dolenji Brigi imeli tudi že motor za pogon tiskarskega stroja, saj piše Petrač, da čakajo na to, da jim Glavni štab pošlje bencin in nafto.²⁴ Za novo tiskarno v Dolenji Brigi, ki je dobila takrat oznako »12-A«, potrebno osebje so vzeli iz »11-A« na Goteniškem Snežniku.

Ker je bil mali novomeški tiskarski stroj (tigel) na Kočevskem Rogu v tiskarni »13-A« (prej Urška 14) preobremenjen s tiskom, saj so tam poleg drugega natisnili 14. in 15. številko Slovenskega poročevalca za leto 1943 in 1. in 2. številko za leto 1944 — v kvartnem formatu (4°), je vodstvo Centralne tehnike odločilo, da se prenese tiskanje časnika v novo tiskarno »12-A« v Dolenji Brigi, kjer so lahko tiskali časniški format (F^o). Zato so poslali v tisk v »12-A« v Dolenjo Brigo že 6. številko Slovenskega poročevalca z dne 24. II. 1944, ki pa je verjetno zaradi trenutnih tehničnih ovir še niso mogli tiskati na velikem brzotiskalnem stroju v Dolenji Brigi in so jo zato natisnili na »Lado punktu« na malem stroju ter je zato še vedno kvartnega formata. Že naslednjo številko Slovenskega poročevalca — 6a z dne 1. III. 1944 pa so natisnili že v Dolenji Brigi na velikem brzotiskalnem stroju in ima običajno časniško obliko (F^o).

Ker je delo na velikem stroju v tiskarni zahtevalo tudi veliko ljudi, ki pa jih ni bilo mogoče takoj dobiti, saj jih na zahtevo tiskarne »12-A« Centralna tehnika KPS ni poslala,²⁵ se je del osebja iz »11-A« na Goteniškem Snežniku 22. februarja 1944²⁶ preselil v dolino v Dolenjo Brigo. Na velikem stroju v Dolenji Brigi so tiskali odslej Slovenskega poročevalca in Ljudsko pravico v običajni časniški obliki.

Dne 15. aprila 1944 sta se združila oba »punkta« na Goteniškem Snežniku, t. j. »11-A« (nekdanja »Ivica«) in »Lado-punkt« v »Grafiko 11-G«.²⁷ Zato imamo odslej za tiskarno v Dolenji Brigi le oznako »11-A« (ne več »12-A«), na Goteniškem Snežniku pa za oba »punkta« skupaj (t. j. za prejšnji »11-A« in za »Lado-punkt«) oznako »11-G«.

Tiskarna »11-A« v Dolenji Brigi je natisnila od začetka marca do srede maja 1944 med drugim tudi šest številke Slovenskega poročevalca (od šte-

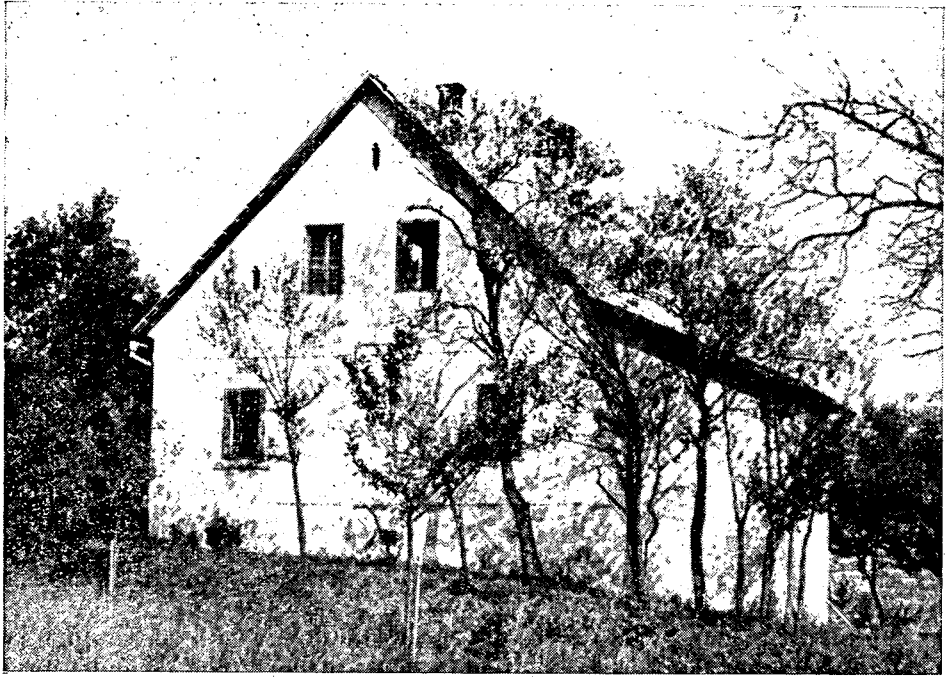
²³ Škerlavajev dopis z dne 2. III. 1944 v AT IZDG.

²⁴ Vlado Jordan piše v svojem članku, citiranem v op. 8, da je motor za pogon dinamita in s tem brzotiskalnega stroja pripeljal partizan-domačin Cerne z neke žage pri Kočevju.

²⁵ Glej op. 23.

²⁶ Matija Krkovič, sodelavec partizanske tiskarne »Triglav« Kaptol št. 11, ustno.

²⁷ Poročilo Grafike 11-G — CT KPS v AT IZDG.

Sola v Dolnji Brigi, kjer je delovala partizanska tiskarna »12-A« od marca do srede maja 1944

(Foto: J. Krall, 1957)

vilke 6a z dne 1. III. 1944 do številke 11 z dne 11. V. 1944) in tri številke Ljudske pravice (od številke 3 z dne 10. IV. 1944 do številke 5 z dne 1. V. 1944). Aprila se je vrnil iz Kočevskega Roga v »11-A« vodja Centralne tehnike KPS Petrač.²⁸ Ker je bila tiskarna v Dolnji Brigi le premalo zakonspirirana ter razmeroma blizu glavne ceste Kočevje—Brod na Kolpi in ker je iz Dolnje Brige dezertiral neki partizan,²⁹ je Petrač po navodilih CK KPS sklenil premestiti tiskarno »11-A« iz Dolnje Brige na Goteniški Snežnik. Akt Centralne tehnike KPS — grafični oddelek z dne 15. V. 1944 pravi, da je bil »od 14. na 15. V. 1944 ponoči, evakuiran grafični material in kader iz tehnike »11-A« na Brigi na »11-G«.³⁰ Takoj ko je prišlo osebje iz tiskarne v Dolnji Brigi na »11-G«, se je tiskarska baza na Goteniškem Snežniku zopet razdelila. Osebje iz Dolnje Brige se je zopet nastanilo v spodnjih prostorih (nekdanja »Ivica«) ter je ta del tiskarne ohranil svojo oznako »11-A«, medtem ko je samo zgornja bāraka (»Lado-punkt«) obdržala oznako »11-G«.³¹ Tehnično sta imeli obe tiskarni kot dotlej ločeno delo. Na

²⁸ Škerlavajevo pismo z dne 13. V. 1944 v AT IZDG.

²⁹ Škerlavajevo pismo z dne 15. V. 1944 v AT IZDG. Ta partizan je pobegnil z bolniške baze pri Inlaufu ter ga je partizanska patrulja ujela v Kočevski reki. Imeli so ga nato priprtega v Dolnji Brigi; od koder je ponovno pobegnil in odšel v Kočevje. — Matija Krkovič, ustno.

³⁰ Akt CT KPS — Grafični oddelek z dne 15. V. 1944 v AT IZDG.

³¹ Akt CT KPS — Grafični oddelek z dne 17. V. 1944 v AT IZDG.

ročni tiskarski napravi, ki je bila v »11-A«, so natisnili 12. številko Slovenskega poročevalca (z dne 19. V. 1944) ter 6. številko (z dne 15. V. 1944) in 7. številko (z dne 28. V. 1944) Ljudske pravice, ker so veliki brzotiskalni stroj v Dolenji Brigi že razstavili in ga od tam že tudi odpeljali, a ga v bazi na Goteniškem Snežniku še niso postavili.

Da bi mogli umakniti brzotiskalni stroj iz šole v Dolenji Brigi, so nameravali tiskarji v gozdu blizu Dolenje Brige, na kraju, imenovanem Črna voda,³² zgraditi novo barako. Tu je že prej stala majhna baraka, ki se je vanjo zatekel komisar tiskarne Ivan Maselj-Lado, ko so ga Nemci in domobranci tisto jutro po preselitvi tiskarne smrtno ranili v Dolenji Brigi, kamor so vdrli, da bi tiskarno uničili.³³ Ker pa so tiskarji uvideli, »da bi popolnoma nova baza stala preveč časa, mnogo časa bi vzeli dolgi transporti ter delo na dva kraja«,³⁴ so se odločili, da postavijo brzotiskalni stroj iz Dolenje Brige na Goteniškem Snežniku.³⁵ Na tem velikem stroju, ki so ga z neizmernimi naporji spravili iz Dolenje Brige na višine Goteniškega Snežnika, so začeli tiskati že konec maja, saj je bila tu natisnjena že 13. številka Slovenskega poročevalca z dne 1. VI. 1944.

Odslej so na spodnji bazi na Goteniškem Snežniku na velikem novo-meškem brzotiskalnem stroju tiskali Slovenskega poročevalca in Ljudsko pravico ter nekatera druga centralna glasila vse dotlej, ko je Andrej Žagar-Maj v partizanskih delavnicah v Beli krajini popravil v nemški ofenzivi razbite dele brzotiskalnega stroja iz kočevske tiskarne. Ta stroj je namreč iz gozdov pod Goteniškim Snežnikom sredi maja 1944 prepeljal vodja Centralne tehnike KPS Petrač v Belo krajino in so ga nato junija 1944 popravljenega prepeljali v tiskarno »13-A« (poznejšo Partizansko tiskarno), ki je stala jugovzhodno od Babje gorice v Kočevskem Rogu.³⁶

Tiskarna »11-A« se je že pred preselitvijo brzotiskalnega stroja iz Dolenje Brige na Goteniški Snežnik zelo razmahnila, saj je že po poročilu Centralne tehnike KPS z dne 15. IV. 1944 delalo v tej tiskarni sto ljudi. Ko pa so preselili na Goteniški Snežnik brzotiskalni stroj, so morali zanj zgraditi novo barako (strojnico) in tudi novo stavnico, ker so bili prejšnji prostori premajhni in za tako velik obrat neprimerni.³⁷ S tema dvema oddelkoma in z ostalimi oddelki je zrastle na Goteniškem Snežniku velika in pomembna partizanska tiskarska baza. Za preskrbovanje te baze so zgradili pri požganih samotnih hišah na Medvedjeku ekonomat tiskarne. Tu so imeli spravljene konje, s katerimi so dovažali velike količine papirja in drugega gradiva, ki ga je tiskarna potrebovala.

Ta velika tiskarska baza je s svojimi visokimi nakladami po stalnih kurirskih zvezah oskrbovala s centralnim narodnoosvobodilnim tiskom ne samo osvobojeno slovensko ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem, ampak tudi ostale slovenske pokrajine. Kurirji tiskarne so podnevi in ponoči prinašali v tiskarno rokopise in papir za tisk ter odnašali natisnjeno literaturo

³² Janez Glad, Dolenja Briga št. 8, ustno.

³³ Isti vir. Več o tem glej tudi članek, citiran v op. 6.

³⁴ Akt CT KPS z dne 23. V. 1944 v AT IZDG.

³⁵ Glej Cene Kranjec »Slovenske partizanske tiskarne v borbi za svobodo«. Prop. kom. pri IOOF, Ljubljana, 1945, str. 10.

³⁶ Prav tam, str. 12. Glej tudi Rado Cenčič »Partizanske tiskarne med NOV«.

— Grafična revija, avgust 1953, str. 14 ter op. 2 in 6.

³⁷ Glej op. 2.

Od četnikov razdejani brzotiskalni stroj iz nekdanje Krajčeve tiskarne v Novem mestu na kraju, kjer je stala partizanska tiskarna »Triglave« (Foto: Kranjc, 1945)

na kurirske javke. Kako naporno je bilo to delo, si lahko predstavljamo le, če vemo, da so morali s težkimi tovary na hrbtih paziti še na konspiracijo in zato izbirati težko dostopne steze, ki jih nihče drug ni poznal.

Tiskarna na Goteniškem Snežniku je natisnila veliko časnikov, brošur, lepakov in letakov ter raznih formularjev v visokih nakladah. Tu so izdelovali najrazličnejše žige za maše civilne in vojaške oblasti in linoreze za ilustriranje svojih tiskov. Na malem stroju na »Lado-punktu« so natisnili celo denarne obveznice (partizanski denar), za katere so na čisto poseben način izdelali za tisk potrebne klišeje,³⁸ tako da so te obveznice v tehničnem pogledu tiskarska posebnost, ki je lahko še danes našim partizanskim tiskarjem v ponos.

Velike količine papirja, ki ga je ta tiskarna potrebovala za svoje številne izdelke, je dobivala od nabavnega oddelka Centralne tehnike KPS, ki je s svojimi legalnimi in ilegalnimi zvezami nabavljal papir v raznih okupiranih središčih, kakor na primer v Trstu in Gorici ter celo v Milanu.³⁹ Kako veliko papirja so potrebovali, izpričuje dejstvo, da so enote XV. divizije NOV in POJ od 2. do 3. maja 1944 izvedle veliko akcijo v tovarni papirja »Bratje Piatnik« v Radečah pri Zidanem mostu. Borci XII. SNOUB so vdrlj v tovarno in na dveh velikih kamionih, ki so jih zaplenili v papir-

³⁸ Več o tem glej v Jordanovem članku, citiranem v op. 8.

³⁹ Glej Jordanov članek, citiran v op. 8 ter članek Milana Škerlavaja-Petrača »Tudi njim gre zasluga...« — Ljudska pravica, spominska izdaja 21. VII. 1956.

nici, in na številnih vprežnih vozovih, odpeljali velike zaloge papirja, in sicer preko tedanje nemške meje na osvobojeno ozemlje.⁴⁰

Tiskarna »11-A« na Goteniškem Snežniku je obdržala to oznako vse do avgusta 1944, ko je z aktom Centralne tehnike KPS — grafični oddelek z dne 25. VIII. 1944 dobila ukaz, da naj označuje vse svoje izdelke na zadnji strani z novim imenom »Tiskarna Triglav«.⁴¹

Ta tiskarna, ki je pri delu vzgojila nove tiskarske delavce, je poslala del svojega strokovnega osebja v nove partizanske tiskarne v Slovensko Primorje in na Štajersko. Tako je odšel iz tiskarne jeseni 1944 med drugimi tudi vodja tiskarne Gojmir Melik, ki ga je nasledil Franc Plevel-Joki, ki je vodil tiskarno do njenega konca, komisar baze pa je bil Ludvik Mišmaš.

Ob zadnji sovražni ofenzivi na teritorij VII. korpusa so v dneh od 14. aprila 1945 dalje četniške formacije, ki so se pred koncem vojne skoncentrirale v Slovenskem Primorju in Istri, vdrle v Loški potok, v Travo in Drago. Od tod je nedičevsko-četniški IV. polk Srbskega dobrovoljskega korpusa prodiral preko Medvedjeka proti Ravnam in Borovcu ter dalje proti Gorenji in Dolenji Brigi.⁴² Pri teh svojih napadalnih akcijah so četniki odkrili tudi ekonomat tiskarske baze na Medvedjeku. V nadaljnjih srditih bojih Notranjskega odreda s četniki na tem področju, se je moral Notranjski odred umikati ter so četniki po naključju prodrli do tiskarne »Triglav«, ki so jo v nedeljo 15. aprila 1945 požgali in popolnoma razdejali.⁴³ Uničili pa so le spodnjo tiskarsko bazo, medtem ko »Lado-punkta« niso odkrili in je ostal nepoškodovan. Tiskarji so se iz tiskarne še pravočasno umaknili in odšli preko Dolenje Brige, Ajblja in Kaptola v Kolpsko dolino ter od tod preko Starega trga ob Kolpi v Črnomelj. Nedičevci in četniki so v noči od 16. do 17. aprila 1945 prenočili v Dolenji Brigi in že 17. aprila 1945 zasedli Ajbelj,⁴⁴ kjer se je v Butinovi hiši namestil njihov štab.⁴⁵ V naslednjih dneh so se na tem področju vneli srditi boji med četniki in enotami VII. korpusa, ki je kmalu nato pričel v sestavu IV. jugoslovanske armade svojo zmagovito ofenzivo iz Broda na Kolpi v smeri Kočevja in dalje proti Ljubljani.⁴⁶

Tiskarji iz »Triglava« so se v Črnomlju sestali s tiskarji iz »Partizanske tiskarne«, ki so morali zaradi nemško-domobranske ofenzive na Kočevski Rog

⁴⁰ Glej brošuro Jožeta Kosa. (ps. Jožek) »Papir« 2.—3. maja 1944. Izdal PROD XII. SNOUB 1944, v knjižnici IZDG.

⁴¹ Akt v AT IZDG.

⁴² Informacijsko poročilo Glavnega štaba Slovenije št. 1229/45 z dne 22. IV. 1945 in informacijska poročila štaba VII. korpusa NOVJ — obvešč. center št. 201 z dne 16. in 17. IV. 1945 ter št. 212 z dne 22. IV. 1945 v arhivu IZDG.

⁴³ V tem datumu se očitvidci ne strinjajo. Fani Glad iz Dolenje Brige (sedaj poročena Naglič v Jesenovem vrtu), ki je delala v tiskarni, pravi, da je bilo to 16. IV. 1945, medtem ko se Anton Ožbolt st. iz Belice št. 8 v Cabranski dolini in Matija Krkovič iz Kaptola, ki sta bila tudi zaposlena v tiskarni, spominjata, da je bilo to na nedeljo, ki pa je bila 15. IV. 1945. — Napačna je trditev Vlada Jordana, ki pravi v svojem članku, citiranem v op. 8, da je »pozno v jeseni 1944 zvedel, da so okupatorske tolpe zasledile Triglavsko tiskarno«. Tudi tiskarji, ki so se umaknili iz tiskarne, se ne spominjajo natančnega dneva.

⁴⁴ Glej op. 42.

⁴⁵ Podatek dal Anton Krkovič, Ajbelj, ustno.

⁴⁶ Glej razpravo Miroslava Stepančiča »Završna dejstva 7 korpusa«. — Vojno-istorijski glasnik 1958, št. 6.

evakuirati tiskarno ter tiskarske stroje in ostalo tiskarsko gradivo prepeljati na Vinico v prostore nekdanje Šterkove trgovine.⁴⁷ Tu pa tiskarna ni pričela tiskati, saj so se tiskarji iz uničene tiskarne »Triglav« in iz preseljene »Partizanske tiskarne« združili v Novi Lipi pri Vinici v »nov kolektiv«⁴⁸ in se že 20. aprila 1945 odpeljali s kamioni preko Gorskega Kotara in Like v tedaj že osvobojeni Zadar. Tu so nadaljevali s svojim delom ter natisnili v tamkajšnji tiskarni »Baze glavnega štaba Slovenije v Dalmaciji«, ki so jo organizirali naši tiskarji, ko so prišli iz prejšnje baze v Bariju, trinajsto slavnostno številko Slovenskega poročevalca z dne 27. IV. 1945 na osmih straneh. Ta številka je opremljena že s pravimi klišeji, na zadnji strani pa piše: Tiskala tiskarna T. Tomšič. Tako so namreč imenovali to novo tiskarno. V tej tiskarni so natisnili tudi 15. (z dne 17. IV. 1945), 16. (z dne 24. IV. 1945) in 17. (z dne 1. V. 1945) številko glasila NOV in PO Slovenije Naša vojska, ki jo je prej tiskala »Partizanska tiskarna« na Rogu. V nekdanji tiskarni Baze glavnega štaba Hrvatske v Dalmaciji v Zadru, ki jo je ta baza prepustila našim tiskarjem, pa so natisnili 14. številko Ljudske pravice z dne 27. IV. 1945, kjer so natisnili na zadnji strani: Tiskala Partizanska tiskarna. 15. številka Ljudske pravice z dne 1. V. 1945 pa ima zadaj natisnjeno: Tiskala tiskarna Triglav.⁴⁹ Tako sta se imeni obeh velikih partizanskih tiskarn tako tiste z Goteniškega Snežnika kakor tudi tiste s Kočevskega Roga, ohranili v naših ilegalnih časnikih vse do konca vojne, ko so se partizanski tiskarji vrnili v osvobojeno Ljubljano.

*

Tiskarna »Triglav« je za svojega obstoja natisnila veliko narodnoosvobodilnega tiska; v zadnjih šestih mesecih (od oktobra 1944 do srede aprila 1945) 745.807 izvodov raznih tiskov, kolikor jih za to obdobje izkazujejo ohranjena poročila o izdelkih tiskarne. Poudariti pa moram, da je bila ta tiskarna do takrat, ko so junija 1944 v Rogu postavili »Partizansko tiskarno«, in do tiskarne »Slovenije« ki je začela tiskati na Vojskem v Slovenskem Primorju sredi septembra 1944, edina res velika partizanska tiskarna na vsem osvobojenem ozemlju Slovenije⁵⁰ in je torej število tiskov, ki jih je izdelala prav v tisti dobi, ko obe prej imenovani tiskarni še nista delali, gotovo mnogo večje, kot pa jih izkazujejo ohranjena poročila o izdelkih samo za zadnje obdobje.

⁴⁷ Viktor Avsenek, sodelavec tiskarne, ustno. — Ta tiskarski brzotiskalni stroj je sedaj v rekonstruiranem objektu strojnice »Partizanske tiskarne« v gozdu za Muzejem narodne osvoboditve LRS v Ljubljani.

⁴⁸ Primerjaj članek Marjana Tratarja-Uča »Spomini na Goteniški Snežnik«. — Ljubljanski dnevnik, 5. V. 1955, št. 104, str. 6. Tratar navaja vas Mala Lipa, kar pa ni točno.

⁴⁹ Glej članek Ivana Štreklja-Florjana »Partizanski tiskarni v osvobojenem Zadru«. — Ljudska pravica, spominska izdaja, 21. VII. 1956.

⁵⁰ V Sloveniji je bilo poleti leta 1944 sicer že več manjših partizanskih tiskarn. Tako v Kočevskem Rogu 13-A, na Gorenjskem v škofjeloškem okrožju 3 (Julija, Trilof, Donas), v kamniškem okrožju 3 (7-A, 8-A, 4-M, ki so jih jeseni 1944 preselili v Zg. Savinjsko dolino, kjer so dobile nova imena) in v Slovenskem Primorju 2 (Ančka 222 in Julij 63, imenovana pozneje Doberdob).

L'imprimerie partisane «Triglav» sur le Goteniški Snežnik

Résumé

Après la capitulation de l'Italie, les imprimeries partisans dont l'organisation était dirigée par la Technique centrale du PC de Slovénie, virent s'ouvrir à elles de nouvelles possibilités, surtout celle de reprendre leur travail sur de véritables presses. En effet, une vaste partie du territoire slovène venait d'être libérée, et elle comprenait deux villes d'une certaine importance, Kočevje et Novo mesto, possédant chacune leur imprimerie.

L'offensive allemande d'octobre 1943 livra de nouveau ces villes à l'occupant; mais les imprimeurs partisans avaient réussi à évacuer à temps toutes les presses et à les transporter soit dans de solitaires villages de montagne, soit dans les vastes forêts où ils établirent de nouvelles imprimeries partisans. Une de ces dernières fut montée sur le Goteniški Snežnik (1289 m); la petite imprimerie qui n'avait à l'automne de 1943 qu'une petite presse à pédale devint en 1944 une grande base d'imprimerie comprenant plusieurs sections. Lorsque, au printemps de 1944, on y transporta une rotative à l'électricité d'un poids de plusieurs tonnes, provenant de l'ancienne imprimerie de Novo mesto, on put y imprimer les deux organes centraux de la résistance à format de journal: «Ljudska pravica» (Le Droit du peuple) et «Slovenski poročevalec» (Le Rappoteur slovène), ainsi que toute une série d'autres feuilles, livres, brochures, etc. qu'on répandait sur tout ce qui était alors le territoire slovène libéré.

En outre, c'est de cette imprimerie à laquelle on donna en août 1944 le nom d'imprimerie «Triglav», que sortirent les premiers «billets de banque» partisans; ces derniers eurent cours, jusqu'à la libération, sur tout le territoire slovène libéré.

L'imprimerie «Triglav» du Goteniški Snežnik fonctionna jusqu'au 15 avril 1945; le hasard la fit découvrir aux «tchetniks» qui secondaient les troupes allemandes lors de la dernière offensive lancée en Slovénie contre l'Armée de Libération nationale; l'imprimerie fut incendiée et complètement détruite.

Lojze Vršnik

Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra

II. Od pomladi 1942 do ustanovitve operativnih con

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je v začetku leta 1942 delovalo v Ljubljani, sredi maja pa je skupaj z Izvršnim odborom OF odšlo na osvobojeno ozemlje. Komandant je bil Franc Leskošek-Peter Strugar, komisar Ivan Maček-Jernej Posavec, namestnik komandanta dr. Aleš Bebler-Primož Tratnik (medtem je bil tudi komisar III. grupe odredov z imenom Anton Hartman), namestnik komisarja Viktor Stopar-Silvo Moščan, obveščevalec Jože Mazovec-Tine Dolgan, sanitetni referent dr. Marijan Breclj-Miha, intendant pa Mirko Frankič-Tilen.

1. oktobra 1942 je bilo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet z odlokom Izvršnega odbora OF reorganizirano. Za komandanta je bil postavljen Ivan Maček-Jernej Posavec, za komisarja Boris Kidrič-Peter Kalam, za namestnika komandanta Jaka Avšič-Branko Hrast, za organizatorja strokovne vojaške izgradnje čet in poveljniškega kadra ing. Edo Mihevc-Dore Trdina, za pomočnike političnega komisarja pa dr. Jože Brilej-Bolko Brezar, Štefan Pavšič-Jurij Dobravec in Lojze Vrhovec-Slavko Grum.¹

Notranjska

III. grupa odredov je bila ustanovljena z odlokom št. 1/I Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet dne 4. aprila 1942. leta.² Z odlokom št. 2/I dne 4. aprila 1942 pa je bil postavljen štab. Komandant je postal Mirko Bračič-Miran Bradač, njegov namestnik Ivan Jakič-Stefan Koren, komisar pa dr. Aleš Bebler-Anton Hartman.³ Namestnik komisarja je bil Polde Maček-Borut Zadvorc, intendant pa Roman Golob-Stefan Jereb.

Sredi julija 1942 se je štab reorganiziral. Komandant je postal Bojan Polak-Stjenka Knap, komisar Ante Novak, ki pa ga je kmalu zamenjal Polde Maček. Namestnik komisarja je bil Franc Perovšek-Lado Krčan, obveščevalec Jule Sočan-Tomaž Skala, namestnik komandanta pa ni bil imehovan.

¹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, Borbe v Sloveniji 1942, del VI, knjiga 4, Ljubljana 1958 (citiram: Zbornik VI/4, dokument št. 49, str. 147).

² Zbornik VI/2, dok. št. 42, str. 92.

³ Zbornik VI/2, dok. št. 45, str. 95.

Z odlokom št. 10 Glavnega poveljstva dne 26. avgusta 1942 je bil imenovan za komandanta dr. Aleš Bebler, za komisarja pa Janez Hribar-Tone Pogačnik. Ta dva pa funkcij nista prevzela.⁴

Notranjski odred je bil ustanovljen z odlokom štaba III. grupe odredov št. 5 dne 24. aprila 1942. leta iz bivšega bataljona Ljube Šercerja, ki naj bi bil I. bataljon odreda, in prve, tretje in četrte čete bivšega Južnodolenjskega bataljona; ki naj bi sestavljale III. bataljon odreda.⁵ Z odlokom št. 6 istega dne 29. aprila pa je bil imenovan začasni štab odreda. Komandant je postal Bojan Polak-Stjenka Knap, komisar Janez Hribar-Tone Pogačnik, operativni oficir pa Dušan Zorc-Martin Černe (padel junija 1942).⁶

Komandant I. bataljona je bil Anton Vidmar-Luka Suhadolc, njegov namestnik Milan Švigelj (padel junija 1942), nato Alojz Popek-Vandek, komisar pa Fric Novak. Pod štab I. bataljona je spadala tudi *kolesarska četa*, ki je bila ustanovljena maja 1942. Njen komandir je bil Franc Korošec, komisar pa Lojze Kusold-Vasilij.

V II. bataljonu (Kočevskem bataljonu) je bil komandant Jože Klanjšek-Vasja Ižanc, komisar Ante Novak, nato Lojze Založnik-Nikola, Vinko Mokorel-Zmago Kranjc in Ivan Lokovšek-Jan, operativni oficir Dušan Majcen-Janko Nedeljko, obveščevalec Ivan Maselj-Lado, intendant pa Slavko Koncilja-Aleks.

III. bataljon »Miloša Zidanška« je bil ustanovljen z odlokom štaba III. grupe odredov št. 6 dne 29. aprila 1942 iz 3 čete bataljona Ljube Šercerja. Komandant je postal Stanko Kovač-Slavko Smeli, komisar Rafael Kovačič-Rafael Žagar, nato Cveto Močnik-Florijan Notranjc in Anton Kovač-Branko, operativni oficir pa Rudolf Žibert-Dolenjc.⁷

IV. bataljon je bil sestavljen v Dolomitih iz čete, ki je taborila na Ključu, in logaške čete, katere komandir je bil Rado Pehaček. Komandant je bil Tone Curk-Tone Gorjan, komisar Roman Potočnik, intendant pa Franc Pezdir-Tolsti.⁸

Leteča patrolja, ki je do 24. aprila 1942 spadala pod bataljon Ljuba Šercerja, se je z odlokom št. 6 štaba III. grupe odredov dne 29. aprila 1942 preimenovala v *proletarsko udarno četo*, ki je spadala pod štab III. grupe odredov. Njen komandir je bil sprva Stane Semič-Daki, potem pa ga je zamenjal Jože Kamnikar-Arti, komisar pa Ludvik Praznik-Suljo.⁹

Z odlokom št. 8 štaba III. grupe odredov dne 16. maja 1942 je bilo imenovano novo četno vodstvo: komandir Anton Vidmar-Luka Suhadolc, komisar Jože Mirtič-Jože Zidar in operativni oficir Stane Semič-Daki, ki pa funkcij niso prevzeli. Iz te čete se je 25. maja 1942 formiral V. bataljon Notranjskega odreda.¹⁰

⁴ Zbornik VI/3, dok. št. 127, str. 348 — Bojan Polak, Polde Maček, ustni vir.

⁵ Zbornik VI/2, dok. št. 60, str. 152.

⁶ Zbornik VI/2, dok. št. 67, str. 171.

⁷ Zbornik VI/2, dok. št. 67, str. 171.

⁸ Roman Potočnik, ustni vir.

⁹ Zbornik VI/2, dok. št. 67, str. 173.

¹⁰ Zbornik VI/2, dok. št. 86, str. 232 — Stanko Semič, ustni vir.

Komandant tega bataljona je bil do srede junija Stanko Semič-Daki, nato Srečko Nemeč, komisar Franc Kramar-Šimen, operativni oficir Andrej Flajs-Sočan, intendant pa Jože Centa, ki pa ga je kmalu zamenjal Lojze Kramar.¹¹

Junija je bil Notranjski odred razformiran. Prvi in peti bataljon sta se vključila v Krimski, drugi in tretji bataljon v Kočevski, četrti bataljon pa v Dolomitski odred.

Krimski odred je bil ustanovljen v drugi polovici junija 1942 iz I. in V. bataljona bivšega Notranjskega odreda. Komandant je bil do 26. julija Bojan Polak-Stjenka Knap, za njim Andrej Flajs-Sočan, komisar Janez Hribar-Tone Pogačnik, namestnik komisarja Stane Dobovičnik-Krt, intendant pa Franc Kramar-Šimen. Ta odred je imel štiri bataljone.

V prvem bataljonu je bil do 6. julija 1942 komandant Anton Vidmar-Luka Suhadolc, do konca julija Jule Sočan-Tomaž Skala, nato pa Alojz Popek-Vandek. Komisar je bil do srede julija Fric Novak, nato Janez Japelj-Lovro, operativni oficir pa do konec julija Alojz Popek-Vandek. V štab I. bataljona je spadala tudi *kolesarska četa*, katere komandir je bil Franc Korošec, komisar pa Lojze Kusold-Vasilij.

Komandant II. bataljona je bil do 26. julija Andrej Flajs-Sočan, nato pa Jože Mirtič-Jože Zidar, komisar Franc Kramar-Šimen, za njim pa Jože Kopitar-Gregor Oven, intendant pa Jože Centa.

V III. bataljonu je bil komandant Srečko Nemeč, njegov namestnik Ferdo Skok, komisar pa Leo Novak-Jure. Komandant in komisar sta v roški ofenzivi padla, bataljon pa se je popolnoma razbil. Preživeli borci so se priključili raznim partizanskim enotam.

IV. bataljon je bil ustanovljen 18. julija iz tretje in kolesarske čete I. bataljona. Komandant in komisar sta bila Anton Vidmar-Luka Suhadolc in Albert Kovač-Peter Grčar.¹²

Septembra 1942 je bil Krimski odred razformiran. Prvi in drugi bataljon sta se vključila v novo ustanovljeni Notranjski odred, četrti v Šerčerjevo brigado, tretji pa je bil v roški ofenzivi povsem razbit.

Proi proletarski bataljon Toneta Tomšiča je bil ustanovljen z odlokom Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet konec maja 1942. Slovesni zbor bataljona je bil 14. junija 1942 v bližini Ambrusa. Komandant bataljona je bil Stane Semič-Daki, komisar Lojze Založnik-Nikola, obveščevalec Franc Mauc-Boris, zdravnik dr. Marjan Južnič-Niko Kraševce, intendant pa Ivan Vadnal-Jelen.¹³

Proletarski bataljon Toneta Tomšiča je bil jedro *I. slovenske narodno-osvobodilne brigade Toneta Tomšiča*, ki je bila ustanovljena 16. junija 1942 v zapuščeni kočevski vasi Cesta nad Starim Logom.

Prvi komandant te brigade je bil Ivan Jakič-Jerin, drugi Janez Hlebš-Čiro, in to od 16. septembra 1942 do svoje smrti 5. novembra 1942 v bližini Polževega pri Višnji gori, nato pa Dušan Majcen-Janko Nedeljko. Za ko-

¹¹ Bojan Polak, Janez Hribar, ustni vir.

¹² Bojan Polak, Janez Hribar, Tone Vidmar, Jule Sočan, Jože Kopitar, Andrej Flajs, ustni vir.

¹³ Stane Semič, ustni vir.

misarko je bila ob ustanovitvi brigade postavljena Mica Šlander. Ker pa funkcije ni prevzela, je bil imenovan za komisarja Ivan Kavčič-Nande, od 16. sept. dalje pa je bil komisar Niko Šilih-Boris Nikič. Namestnik komandanta je bil ob ustanovitvi Stane Semič-Daki. Ko je bil 10. avgusta rajen, ga je zamenjal Lojze Založnik-Nikola, ki je opravljal to dolžnost do 16. septembra, nato jo je prevzel Ivan Jakič-Jerin, ki ga je konec novembra zamenjal Stane Semič-Daki. Prvi namestnik komisarja je bil Niko Šilih-Boris Nikič, od 16. septembra do svoje smrti 5. novembra Lado Babič-Lado Smuk, nato pa Fedor Kovačič-Jože. Za agitprop je bil odgovoren Oskar Šavli-Silvo Marjanovič.¹⁴

Obveščevalec je bil do 16. septembra Gorazd Škoporc-Borut, nato Ivan Mavrovič-Ivanov. Intendant je bil Ivan Vadnal-Jelen, zdravnik pa dr. Marjan Južnič-Niko Krašovec. Načelnik štaba je bil imenovan šele konec novembra. To dolžnost je prevzel Pero Popivoda.¹⁵

Tomšičeva brigada je imela tri bataljone. Komandant I. bataljona je bil do konca oktobra Stane Bizjak-Kosta Dobravec, nato Anton Marincelj-Janko. Komisarja je bila do septembra Mica Šlandrova, nato pa je postal komisar Stane Bajuk-Milko, namestnik komandanta je bil do srede septembra Jovo, nato pa Filip Tekavec-Gašper; namestnik komisarja je bil nekaj časa Zvonko Slak-Tilen, do 16. septembra Stane Bajuk-Milko, nato pa Mica Šlander; obveščevalec je bil Ljubo Antonič, intendant pa Jože Pevc-Riko.

Komandant II. bataljona je bil do srede oktobra Lojze Založnik-Nikola, nato kratek čas Ludvik Praznik-Suljo, potem pa Martin Kos-Martinov. Komisar je bil Pepe Zornada-Frenk, njegov namestnik Franc Tavčar-Rok je bil postavljen šele avgusta; intendant je bil pa Janez Dovč-Hasan. Namestnik komandanta Radomir Božović-Raco¹⁶ je bil postavljen šele konec novembra.

Tretja bataljona sta bila sestavljena dva. Enega je ustanovilo Glavno poveljstvo nekje na Rogu iz raznih partizanskih skupin, ki so se v ofenzivi oddvojile od svojih matičnih enot, drugega pa je ustanovil dr. Marjan Dermastia na Gorjancih iz I. bataljona Belokranjskega odreda in Šiškovega bataljona. Komandant in komisar prvega bataljona sta bila Anton Marincelj-Janko in Franc Tavčar-Rok, v drugem pa je bil komandant Ivan Majnik-Džems, njegov namestnik Rudi Vidergar-Brane, komisar Vasja Kogej, namestnik komisarja Milan Dolenc, obveščevalec Gorazd Škoporc in intendant Venčeslav Rode-Nande. Konec avgusta 1942 sta se ta dva bataljona združila. Štab bataljona je ostal isti, le namestnik komandanta je postal Anton Marincelj, ki je opravljal to dolžnost do oktobra 1942, ko ga je zamenjal Ivan Kovačič-Efenka.¹⁷

¹⁴ Odgovorni za agitprop so bili z odlokom Glavnega poveljstva dne 16. septembra 1942 imenovani v Tomšičevi, Cankarjevi in Gubčevi brigadi, z odlokom 6. okt. 1942 pa tudi v Serčerjevi brigadi. Odgovoren za agitprop je bil v bistvu partijski sekretar brigade. Kasneje je to dolžnost izvršil namestnik politkomisarja (Dušan Bravničar, ustni vir).

¹⁵ Novembra 1942 je poslal Vrhovni štab v Slovenijo nekaj partizanskih funkcionarjev, ki naj bi prenesli slovenskim partizanom bogate vojaške izkušnje partizanov iz ostalih jugoslovanskih pokrajin.

¹⁶ Glej op. 15.

¹⁷ Stane Semič, Martin Kos, Gorazd Škoporc, Stane Bizjak, Lojze Založnik, Franc Mauc, Vasja Kogej, Milan Dolenc, Ivan Majnik, Rudi Vidergar, ustni vir.

Dolomitski odred je bil ustanovljen v začetku junija 1942 iz IV. bataljona Notranjskega odreda.¹⁸ Njegov komandant je bil Franc Bukovec-Jože Ješevnik (padel 21. septembra 1942 pri Vnanjih Goricah), nato Ivam Rihar-Radovan, komisar pa Ciril Keršič-Metod Cestnik. Namestnik komandanta je bil do novembra Tone Curk-Tone Gorjan, namestnik komisarja do oktobra 1942 Roman Potočnik, nato pa Franc Perovšek-Lado Krčan, obveščevalec je bil Franc Nagode-Frenk, intendant pa Andrej Babnik.

Dolomitski odred je imel dva bataljona in samostojno udarno četo, ki je spadala pod štab odreda.

Komandant I. bataljona je bil Rado Pehaček, komisar Jože Sluga-Lenart, nato Lado Dolničar-Rudi Robida in intendant Franc Pezdir-Tolsti.

Komandant III. bataljona je bil Franc Krča-Čuč, komisar je bil do avgusta Tone Thaler-Tonček, nato Tone Terčak-Ovsov, njegov namestnik Karel Grabeljšek-Gaber, intendant pa Avgust Nagode. Obveščevalec je postal avgusta Tone Thaler-Tonček. Komandir udarne čete je bil Gad, njegov namestnik Drago Marjak, komisar pa Dušan Gorkič-Milko. Četa je bila samostojna do avgusta 1942, ko se je vključila v I. bataljon kot četrta četa. Oktobra je postala ta četa jedro tretjega bataljona Šercerjeve brigade.¹⁹

Šercerjeva brigada. Odlok za ustanovitev te brigade je izdalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 16. septembra 1942. leta ter postavilo začasni štab (komandant Bojan Polak-Stjenka Knap, namestnik Jože Klanjšek-Vasja Ižanc, namestnik komisarja Stane Dobovičnik-Krt, zdravnik dr. Karel Milavc-Tine, intendant Roman Golob-Štefan Jereb, komisar in obveščevalec nista bila imenovana).²⁰

6. oktobra 1942 je bil na Mokercu slovesni zbor brigade. V brigado so se vključili I. bataljon Krimskega odreda, III. bataljon Kočevskega odreda ter razne enote Dolomitskega odreda. Z odlokom Glavnega poveljstva 6. oktobra 1942 je bil imenovan štab brigade: komandant Bojan Polak-Stjenka Knap, namestnik Jože Klanjšek-Vasja Ižanc, komisar Janez Hribar-Tone Pogačnik, namestnik Stane Dobovičnik-Krt (ki funkcije ni prevzel), odgovorni za agitprop Cvetko Močnik-Florjan Notranjc, obveščevalec Konrad Šimenc-Črt, zdravnik dr. Karel Milavc-Tine, intendant Franc Kramar-Šimen.²¹

Komandant I. bataljona je bil Anton Vidmar-Luka Suhadolc, namestnik Jože Merlak-Milan Pišler, komisar Jože Čonč-Prlek, namestnik Albert Kovač-Peter Grča, obveščevalec Lovro Linc-Jovo in intendant Hilarij Jerman-Vasilij.

V II. bataljonu je bil komandant Jože Mirtič-Jože Zidar, komisar malo časa Lojze Mlakar-Ljubo, nato Vinko Šumrada-Radoš, namestnik komandanta Jože Podržaj-Šimen, namestnik komisarja Zvone Černe, obveščevalec Stane Prebil-Abi in intendant Lojze Lovšin.

¹⁸ Zbornik VI/3, dok. št. 96, str. 244.

¹⁹ Andrej Babnik, Roman Potočnik, Ivo Serajnik, Karel Grabeljšek, Karel Leskovec, Olga Družina, Tajda Preatoni, ustni vir.

²⁰ Zbornik VI/4, dok. št. 28, str. 82, 83.

²¹ Zbornik VI/4, dok. št. 58, str. 171.

Komandant III. bataljona je bil Alojz Popek-Vandek, komisar Drago Benič-Brkin, namestnik Janko Rudolf, obveščevalec Viktor Kamnikar-Bojan in intendant Rudi Dežan-Janko.²²

Notranjski odred je bil ponovno ustanovljen z odlokom Glavnega poveljstva dne 16. septembra 1942 iz I. in II. bataljona Krimskega odreda. Za komandanta in komisarja sta bila imenovana Janez Hribar in Polde Maček.²³

6. oktobra je Glavno poveljstvo izdalo ponoven odlok ter imenovalo za komandanta Evgenija Ravniharja-Gregorja Rakovca, za komisarja Poldeta Mačka, ki pa funkcije ni prevzel ter je postal zato komisar Stane Dobovičnik-Krt, za njegovega namestnika Matevža Haceta, obveščevalca Juleta Sočana-Tomaža Skalo, za intendanta pa Romana Goloba-Štefana Jereba.²⁴

Notranjski odred je imel tri bataljone.

V I. bataljonu je bil komandant Jože Merlak-Milan Pišler, komisar Janež Japelj-Lovro, namestnica komisarja pa Marija Draksler-Marjana.

Komandant II. bataljona je bil Lado Mavser-Ronko, komisar do začetka novembra Jože Kopitar-Gregor Oven, nato pa Franc Sterle-Nano, njegov namestnik pa od začetka oktobra Jože Kopitar.

V III. bataljonu je bil komandant Franc Bombač-Zorko, komisar Mirko Kranjc in obveščevalec Alojz Ravh-Potemkin. Konec decembra 1942 se je odred skrčil na tri čete.²⁵

Kočevski odred je bil ustanovljen v drugi polovici junija 1942 ob priliki reorganizacije III. grupe odredov in formiranja V. grupe odredov. V Kočevski odred sta prišla II. in III. bataljon bivšega Notranjskega odreda.

Komandant odreda je bil Jože Klanjšek-Vasja Izanc, komisar malo časa Ivan Lokovšek-Jan, nato Cvetko Močnik-Florjan Notranje, obveščevalec Ivan Maselj-Lado, zdravnik dr. Ivan Lovšin.

Odred je imel tri bataljone.

Komandant I. bataljona je postal Anton Marincelj-Janko. To dolžnost pa je opravljal le nekaj časa. Bataljon je bil nekaj časa brez komandanta, nato pa je bil imenovan Ante Novak.

Prvi komisar je bil malo časa Dušan Hržič, nato pa Ivan Lokovšek-Jan, pomočnik komisarja Jože Nose-Tone Špan je bil postavljen šele avgusta.

K štabu I. bataljona je spadala udarna četa, katere komandir je bil Stanko Zakotnik-Johan, komisar Martin, namestnica komisarja Marija Bizjak-Mici, intendant pa Jože Primožič-Primož (padel v roški ofenzivi).

Komandant II. bataljona je bil Franc Bombač-Zorko, komisar Anton Kovač-Branko, intendant pa Slavko Koncilja-Aleks (padel avgusta 1942).

V III. bataljonu je bil komandant do konca junija Stanko Kovač-Smeli, nato Ivan Rozman-Slavc, komisar Ivan Turšič-Iztok, operativni oficir Ivo Slavec-Slavko, zdravnik dr. Aleksander Gala-Peter in intendant Anton Žagar.

²³ Zbornik VI/4, dok. št. 28, str. 82, 85.

²² Bojan Polak, Jože Klanjšek, Janko Rudolf, Vinko Šumrada, Tone Vidmar, ustni vir.

²⁴ Zbornik VI/4, dok. št. 57, str. 169.

²⁵ Matevž Haca, Janež Japelj, Marija Draksler, Jože Kopitar, Franc Bombač, ustni vir.

Sredi septembra je bil Kočevski odred razformiran. Prvi bataljon se je vključil v Cankarjevo brigado, drugi v Serčerjevo brigado, tretji pa v Loški odred.²⁶

Manevrski bataljon je bil ustanovljen sredi avgusta 1942 na Kalu pri Ambrusu. Njegov komandant je bil Filip Tekavec-Gašper, komisar Janez Kožar-Prajer, obveščevalec Jože Ančik-Janko, zdravniške posle pa je opravljal Franc Berce. Bataljon je med ofenzivo narastel na približno 540 borcev, ki so bili v devetih četah. Njegova naloga je bila zbirati partizane, ki so med ofenzivo zgubili stik s svojimi enotami, razoroževati vaške straže in napadati Italijane. Po končani roški ofenzivi so se razne enote tega bataljona vključile v nove partizanske enote, največ v Tomšičevo brigado.²⁷

Delavski bataljon je bil ustanovljen konec junija 1942. Komandant je bil Štefan Štangelj (padel v Hinjah po roški ofenzivi), njegov namestnik Jože Ferlež-Fazan, komisar pa Avgust Farčnik-Sandi. V roški ofenzivi se je ta bataljon povsem razbil.²⁸

Dolenjska

Dolenjski odred je bil ustanovljen z odlokom III. grupe odredov št. 6 dne 24. aprila 1942. Sestavljala naj bi ga dva bataljona. V prvem bi bila prva, tretja in četrta četa bivšega Dolenjskega bataljona, v drugem bataljonu pa druga in peta četa Dolenjskega bataljona ter druga četa bivšega Južnodolenjskega bataljona. Za začasnega komandanta prvega bataljona je bil imenovan Dušan Švara-Dule Težak, za začasnega komisarja pa Niko Šilih-Niko Študent. V drugem bataljonu je bil imenovan za začasnega komandanta Franc Pinkovič-Čort, za začasnega komisarja pa Jože Slak-Silvo.²⁹

Z odlokom III. grupe odredov št. 7 dne 9. maja 1942 je bil imenovan štab Dolenjskega odreda. Komandant je postal Marjan Dermastia-Urban Velikonja, komisar Jože Nose-Tone Špan, operativni oficir Franc Bukovec-Andrej Ježovnik, namestnik komisarja Jože Žark, ki ga je kmalu zamenjal Dušan Bravničar-Veljko Kočevar, intendantka pa Mihaela Dermastia-Mara Gorenjc. Štabu odreda sta bila dodeljena še Janez Hlebš-Čiro Zasavec in Anton Pirjevec-Marko Belin, ki je postal odredni obveščevalec.³⁰

Z istim odlokom so bili ustanovljeni štirje bataljoni. Komandant I. bataljona je postal Janez Marn-Črtomir Mrak, njegov komisar Niko Šilih-Boris Nikič, namestnik komisarja Jože Slak-Silvo in operativni oficir Dušan Švara-Dule Mornar.³¹ Komandant II. bataljona je postal Ivan More-Žan Rome, komisar Nace Majcen-Taras Tržan, namestnik komisarja Dušan Bravničar-Veljko Kočevar in operativni oficir Janez Lenič-Janez Rudar.³²

²⁶ Jože Klanjšek, Ivan Lokovšek, Franc Bombač, Jože Jakomin, Anton Žagar, Anton Kovač, Anton Hacc, Ludvik Sepec, ustni vir.

²⁷ Filip Tekavec, Jože Ančik, ustni vir.

²⁸ Avgust Farčnik, ustni vir.

²⁹ Zbornik VI/2, dok. št. 60, str. 154.

³⁰ Zbornik VI/2, dok. št. 78, str. 154 — dr. Marjan Dermastia, Dušan Bravničar, Jože Nose, ustni vir.

³¹ Zbornik VI/2, dok. št. 78, str. 218 — Niko Šilih, ustni vir.

³² Zbornik VI/2, dok. št. 78, str. 218 — Nace Majcen, Ivan More, ustni vir.

V III. bataljonu je bil komandant Martin Kos-Martin Šmarčan, komisar Franc Perovšek-Lado Krčan in operativni oficir Boštjan Hostnik.³³

Komandant IV. bataljona je bil Franc Pirkovič-Čort Gorjanc, komisar Tone Šušteršič-Tine Železnik, namestnik komisarja Jože Gerbec-Jože Ge, operativni oficir Ivan Strojini-Ivan Vodnik in intendant Rudi Pirkovič-Jaka. Zaradi formiranja novega belokranjskega bataljona so bili postavljeni IV. bataljonu na razpolago še Dušan Pirjevec-Alojz Brodar, Stanko Kociper-Kosta Kositer in Ivan Jezeršek-Jože Sokol.³⁴

Dolenjski odred je bil razformiran ob priliki reorganizacije III. grupe odredov junija 1942. Prvi in tretji bataljon sta postala jedro novega Zapadnodolenjskega odreda, drugi in četrti bataljon pa jedro Krškega odreda.

V. grupa odredov je bila ustanovljena v drugi polovici junija 1942 ob razdelitvi III. grupe odredov na III. in V. grupo odredov. Sestavljali so jo Zapadnodolenjski, Krški in Belokranjski odred, njeno operacijsko področje pa je segalo »od Save do Ljubljanskega polja in do hrvaške meje pri Dobovi in do ozemlja, zasedenega od Nemcev na desnem bregu Save.«³⁵

Komandant V. grupe odredov je postal dr. Marjan Dermastia-Urbar Velikonja, namestnik komandanta Janez Hlebš-Ciro Zasavec, komisar Jože Nose-Tone Špan, namestnik komisarja Dušan Bravničar-Veljko Kočevar, obveščevalec Anton Pirjevec-Marko Belin, intendantka pa Mihaela Dermastia-Mara.³⁶

Mesec dni kasneje, 26. julija 1942 je Glavno poveljstvo slovenskih narodnoosvobodilnih čet z odlokom št. 9 imenovalo nov štab. Komandant je postal Janez Hlebš-Ciro Zasavec, komisar Lado Ambrožič-Ambrož Rožanc, namestnik komisarja Jože Nose-Tone Špan, ki pa je opravljal to dolžnost le kratek čas, obveščevalec Anton Pirjevec-Marko Belin, intendant pa Mihaela Dermastia-Mara in zdravnik dr. Pavel Lunaček-Igor.³⁷

Z odlokom št. 10 Glavnega poveljstva slovenskih narodnoosvobodilnih čet 26. avgusta 1942. leta je bila V. grupa odredov razformirana.³⁸

Zapadnodolenjski odred (ZDO) je bil ustanovljen v drugi polovici junija 1942 ob priliki reorganizacije III. grupe odredov in formiranja V. grupe odredov iz I. in III. bataljona Dolenjskega odreda. Komandant štaba ZDO je postal Martin Kos-Martinov, njegov komisar je bil do srede julija 1942 Niko Šilih-Niko Študent, ki ga je zamenjal Bogomir Peršič-Marko Dolinc, namestnik komandanta je bil do avgusta 1942 Dušan Švara-Dule Mornar, namestnik komisarja pa Franc Perovšek-Lado Krčan, ki ga je že kmalu zamenjal Bogomir Peršič-Marko Dolinc. Bogomir Peršič je opravljal te dolžnosti do srede julija 1942, ko je postal komisar odreda. Zdravnik je bil dr. Franc Novak-Luka, obveščevalec pa Vladimir Bračič-Mirko.

³³ Zbornik VI/2, dok. št. 78, str. 218, 219 — Martin Kos, France Perovšek, ustni vir.

³⁴ Zbornik VI/2, dok. št. 78, str. 219 — Franc Pirkovič, ustni vir.

³⁵ Zbornik VI/3, dok. št. 34, str. 88 in opomba 2.

³⁶ Dr. Marjan Dermastia, Dušan Bravničar, Jože Nose, ustni vir.

³⁷ Zbornik VI/3, dok. št. 84, str. 216 — dr. Marjan Dermastia, Lado Ambrožič, Jože Nose, ustni vir.

³⁸ Zbornik VI/3, dok. št. 127, str. 348.

V I. bataljonu je postal komandant Tone Zgonc-Vasja Dražan, komisar Milan Vemišnik-Milan Savinc, operativni oficir Milan Lah-Ivo, obveščevalec Mirko Jerman, intendantske posle pa je kratek čas opravljal tudi Mirko Jerman, nato pa Edvard Grčar-Edi.

II. bataljon je bil sestavljen iz bivših borcev II. grupe odredov. Njegov komandant je bil do konca julija Viktor Varšek-Vare, nato pa Ivan Ferlež-Švejč, komisar do konca julija Stane Bizjak-Kosta, nato pa Florjan Pelko-Cvetko, namestnik komandanta je bil Branko, namestnik komisarja Ivko Dorbež-Bojan, obveščevalec do konca julija Ivan Ferlež-Švejč, nato pa Stane Župančič-Iztok, intendant Jože Draksler-Povh, zdravniške posle pa sta opravljala medicince Vlado Kravos in Miha Kocmur.

V III. bataljonu je bil komandant Albert Jakopič-Kajtimir, komisar Franc Alič-Ciro, obveščevalec Lado Plantan, intendant nekaj časa Lado Plantan, nato pa Vasja Ocvirk.³⁹

Zapadnodolenjski odred je bil razformiran v začetku septembra 1942. Prvi in drugi pabataljon sta se vključila v Gubčevo brigado, tretji bataljon pa je postal jedro novega Zapadnodolenjskega odreda, ki je bil ustanovljen 16. septembra 1942.

Krški odred je bil ustanovljen v drugi polovici junija 1942. Njegovo jedro sta bila II. bataljon in del IV. bataljona bivšega Dolenjskega odreda. Komandant odreda je bil Ivan More-Žan Rome, komisar pa Nace Majcen-Taras Tržan.⁴⁰ Z odlokom štaba V. grupe odredov št. 7 30. julija 1942 je bil imenovan za komandanta Dušan Švara-Dule Mornar, za komisarja Dušan Bravničar-Veljko Kočevar, za namestnika komisarja pa Jože Ravbar-Jurkovič (imenovan tudi Gregor Zemljak).⁴¹ Namestnik komandanta Janez Marn-Črtomir Mrak je bil imenovan šele sredi avgusta. Ob ustanovitvi odreda je bil njegov obveščevalec Karel Forte-Marko, nato Lojze Žokal-Džidži, zdravnik dr. Dolfe Medvešček-Šumski, intendantka pa Danica Mišigoj.

Ob ustanovitvi je imel Krški odred dva bataljona, tretji pa je bil formiran sredi avgusta 1942 v Suhi krajini, od koder je odšel na svoje operativno področje v okolico Smarjete.

V I. bataljonu je bil komandant Franc Pirkovič-Čort, komisar Tone Šušteršič-Tine Železnik, intendant pa Rudi Pirkovič-Jaka. Avgusta je postal komandant Ilija Badovinac, komisar pa Jože Malnarč-Križevski.

Od ustanovitve do konca julija 1942 je bil komandant II. bataljona Jože Čonč-Prlek, komisar pa Ivan Bernot-Živko. Tedaj je postal komandant Stane Potočar-Lazar, komisar pa Lado Babič-Lado Smuk. Hkrati je postal obveščevalec Franc Krese-Čoban, intendant pa Adolf Osterc-Adi.

Komandant III. bataljona je bil Milan Tominc, komisar Ivan Bernot-Živko, obveščevalec pa Jože Repič.

Konec avgusta je bil skladno s točko 4. in 5. odloka Glavnega poveljstva slovenskih narodnoosvobodilnih čet dne 26. avgusta 1942 o formiranju

³⁹ Franc Alič, Lado Plantan, Ivan Ferlež, Mirko Jerman, Bogomir Peršič, Martin Kos, ustni vir.

⁴⁰ Zbornik VI/3, dok. št. S5, str. 216.

⁴¹ Zbornik VI/3, str. 216, op. 21.

manevrskih brigad za novega komandanta imenovan Nace Majcen-Taras Tržan, za komisarja pa Zoran Dobravec.⁴²

Krški odred je bil razformiran v začetku septembra 1942. Prvi bataljon je postal jedro Vzhodnodolenjskega odreda, drugi in tretji bataljon pa sta se vključila v Gubčevo brigado.

Belokranjski odred. Sredi maja 1942 se je na Gorjancih iz dela borcev IV. bataljona Dolenjskega odreda sestavila Belokranjska četa, ki je dobila nalogo, da se v Beli krajini združi z že obstoječo partizansko skupino, ki jo je vodil Lojze Grčar-Mitja Štajerc. Tako je nastala številčno močna četa, katere komandir je bil Jože Baškovič-Feliks, komisar pa nekaj časa Ivan Galič-Jovo Gorjanc, intendant pa Ivan Krhin-Faruk. Istočasno je nastala na Ključu v okolici Semiča še ena belokranjska četa. Njen komandir je bil Ivo Pezdirc-Slavo, komisar pa Anton Ivec-Žiga. Obe četi sta sestavljali belokranjski polbataljon. Komandant polbataljona je bil Lojze Grčar-Mitja Štajerc, komisar pa Ivan Galič-Jovo Gorjanc. Kmalu nato je nastala še tretja četa. Tedaj se je formiral belokranjski bataljon. Njegov komandant je bil Ivan Majnik-Džems, namestnik komandanta Ilija Badovinac, komisar Ivan Galič-Jovo Gorjanc, namestnik komisarja Matija Bahor-Oskar Slatin, intendant nekaj časa Janko Badovinac, nato pa Janko Stipanič.

Konec junija 1942 se je iz tega bataljona formiral Belokranjski odred. Za komandanta odreda je bil postavljen Janko Stariha, za njegovega namestnika Dušan Majcen-Nedeljko Ložan, za komisarja pa Dušan Pirjevec-Lojze Brodar. Ker imenovani komandant Janko Stariha, ki je bil v II. grupi odredov, ni prevzel dolžnosti, je opravljal posle komandanta Dušan Majcen. Z odlokom št. 9 Glavnega poveljstva slovenskih narodnoosvobodilnih čet dne 26. julija 1942 je bil Dušan Majcen imenovan za komandanta, Dušan Bravničar pa za komisarja.⁴³ Ker je Dušan Bravničar v tem času prevzel posle v Krškem odredu, je postal komisar Jože Borštinar-Jože Gabrovčan. Namestnik komisarja Matija Bohar-Oskar Slatin je bil imenovan šele konec julija. Obveščevalec odreda je bil Lado Mišica-Miha, zdravnik pa dr. Lojze Mihelčič.

V I. bataljonu je bil komandant Ivan Majnik-Džems do 6. avgusta 1942, nato pa Drago Jerman-Drago Makuša, namestnik komandanta pa Ilija Badovinac, ki je opravljal to funkcijo do konca julija 1942. Komisar je bil Ivo Galič-Jovo Gorjanc, intendant pa Ivan Krhin-Faruk. Komandant II. bataljona je bil Ivan Pezdirc-Slavo, namestnik Jože Baškovič-Feliks, komisar Anton Ivec-Žiga, obveščevalec Jernej Rovšek, intendant pa Oskar Malič.⁴⁴

Belokranjski odred se je razformiral septembra 1942. Prvi bataljon se je vključil v Tomšičevo, drugi bataljon pa v Cankarjevo brigado.

I. bataljon narodne zaščite je bil ustanovljen konec aprila ali v začetku maja 1942. leta na posvetovanju aktivistov in vojaških zastopnikov v Štatenbergu pri Trebeljnem. Obstajal je do italijanske ofenzive 1942. leta ter

⁴² Zbornik VI/3, dok. št. 127, str. 349 — Dušan Bravničar, Nace Majcen, Ivan More, Dušan Švara, Stane Potočar, Ivan Bernot, Franc Kreše, Adolf Ostrc, ustni vir.

⁴³ Zbornik VI/3, dok. št. 84, str. 216.

⁴⁴ Jože Borštinar, Ivan Pezdirc, Ivan Majnik, Ivan Galič, Anton Vergant, Janko Stipanič, ustni vir.

izvršil več akcij. Njegov komandant je bil Franci Kolar, komisar Tone Tomič, namestnik komandanta Franc Pate, namestnik komisarja pa Mirko Valentinčič.⁴⁵

Četa sprejemnega taborišča v Podlipoglavu (imenovana tudi šolski logor) je bila ustanovljena aprila 1942 pri Podlipoglavu. Kmalu se je preselila v Pauško reko v bližini Javorja ter obstajala do maja 1942. Njen komandir je bil Ludvik Smrekar, intendant pa Franci Smrekar. Konec maja je bilo sprejemno taborišče ponovno formirano. Delovalo je na Polici vse do ustanovitve brigade Matija Gubca. Njegov komandir je bil Ludvik Smrekar do meseca julija. Tedaj ga je zamenjal Janez Hribar, ki je bil do takrat njegov namestnik. Komisar taborišča je bil Miha Čerin-Aleš.⁴⁶

Brigada Matije Gubca. Z odlokom št. 10 dne 26. avgusta 1942. leta je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet odločilo, da se ustanovi prva manevrska brigada. Brigada je bila ustanovljena v gozdu pri Trebeljnem 4. septembra 1942 ter dobila ime po Matiji Gubcu, sestavljena je bila iz I. in II. bataljona Zahodnodolenjskega odreda, II. in III. bataljona Krškega odreda, sprejemnega taborišča na Polici in dveh čet II. grupe odredov, ki sta prišli z Gorenjskega. Imela je tri bataljone. Komandant brigade je bil Edo Mihevc-Dore Trdina, komisar Lado Ambrožič-Jure Novljan, namestnik komisarja pa Jože Ravbar-Gregor Javor.⁴⁷

Komandant I. bataljona je bil Dušan Švara-Dule Mornar, komisar Florijan Pelko-Cvetko, namestnik komisarja Ivan Bernot-Živko, obveščevalec pa Ivan Ferlež-Svejk.

Komandant II. bataljona je bil Egidij Sever-Štefan, komisar pa Zvonko Vrečko (Gojčič?)-Tinč.

Komandant III. bataljona je bil Stane Potočar-Lazar, komisar Lado Babuč-Lado Smuk, obveščevalec pa Franc Krese-Čoban.

Nekaj dni po ustanovitvi je prišel v sestav brigade tudi I. bataljon Zapadnodolenjskega odreda.⁴⁸

Dne 16. septembra 1942 je izdalo Glavno poveljstvo nov odlok o imenovanju štaba brigade. Komandant je postal Lado Ambrožič-Jure Novljan, komisar Viktor Avbelj-Rudi Hrast. Namestnik komandanta je bil do novembra 1942 Dušan Majcen-Janjo Nedeljko, nato pa Dragan Jevtič,⁴⁹ namestnik komisarja do 5. oktobra Zoran Dobravc, nato pa Dušan Bravničar-Veljko Kočever. Za agitprop je bil ob ustanovitvi odgovoren Dušan Bravničar-Veljko Kočever. Obveščevalec je bil Tone Pirjevec-Marko Belin, zdravnik dr. Marjan Morel-Marjan Jesenovc, intendant pa Tone Šušteršič-Tine Železnik, ki ga je konec septembra zamenjal Ferdo Sestrajšič.⁵⁰ V začetku decembra je bil za načelnika štaba imenovan Rajko Tanasković.⁵⁰ V sestav brigade so prišli dosedanji II., III. in IV. bataljon, medtem ko je I. bataljon odšel v Cankarjevo brigado.

⁴⁵ Franci Kolar, ustni vir.

⁴⁶ Ludvik Smrekar, Miha Čerin, ustni vir.

⁴⁷ Zbornik VI/4, dok. št. 16, str. 46—49.

⁴⁸ Franc Krese, Franc Taurer, Ivan Ferlež, ing. Ljudmila Krese, ustni vir.

⁴⁹ Glej op. 15.

⁵⁰ Glej op. 15.

Komandant I. bataljona je postal Tone Zgonc-Vasja Dražan, komisar Milan Venišnik-Milan Savinc, namestnik komisarja Franc Kocijančič-Stari, operativni oficir Milan Lah-Ivo, obveščevalec Lojze Gašperšič-Črednik in intendant Edvard Grčar-Edi. Decembra 1942 je bil imenovan za namestnika komandanta Mile Cubrič.⁵¹

Komandant II. bataljona je bil do novembra 1942 Egidij Sever-Štefan, nato pa Ivan Kostnik-Jovo, komisar Zvonko Vrečko (Gojčič?)-Tinč, namestnik komisarja Janko Rode-Ilija, obveščevalec Stane Krištof-Gangster, intendant pa Franc Rojšek-Jaka. Decembra 1942 je bil imenovan za namestnika komandanta Leko Marjanovič.⁵²

Komandant III. bataljona je bil Stane Potočar-Lazar, komisar Franc Kolar-Franci, obveščevalec Franc Krese-Čoban, ki ga je kmalu zamenjal Milan Podobnik, intendant pa Adolf Osterc-Adi. Sredi decembra je bil imenovan za namestnika komandanta Jože Prijatelj-Slobodan, za namestnika komisarja pa Zvonko Trpin-Zdravko.⁵³

Brigada Ivana Cankarja. Hkrati z odlokom o ustanovitvi prve manevrske brigade sta dr. Aleš Bebler in Viktor Stopar izdala v imenu Glavnega poveljstva tudi odlok o ustanovitvi Cankarjeve brigade. Za komandanta je bil imenovan dr. Marjan Dermastia, za komisarja pa Dušan Bravničar. Zaradi ofenzive italijansko-ustaških enot s hrvaške strani so enote, ki bi bile morale priti v sestav te brigade (I. bataljon Krškega odreda in Belokranjski odred, ki sta se zadrževala na Gorjancih), pomagale hrvaškim partizanskim enotam ter se zato niso mogle skoncentrirati.⁵⁴

Z odlokom Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet dne 16. septembra 1942 je bil imenovan štab brigade in določene enote, ki so prišle v njen sestav: I. bataljon Gubčeve brigade, I. bataljon Kočevskega odreda in II. bataljon Belokranjskega odreda. Brigada je imela slovesen zbor 23. septembra na Lapinjah nad Spodnjim logom na Kočevskem. Za komandanta je bil imenovan dr. Marjan Dermastia-Urban Velikonja, njegov namestnik je bil do novembra Stane Semič-Daki. Komisar je bil do 6. decembra 1942 Jože Ravbar-Gregor Javor, nato pa Jože Borštnar-Jože Gabrovčan, ki je bil do tedaj namestnik komisarja. 6. decembra je Borštnarja zamenjal Jože Mazovec-Tine Dolgan. Za agitprop je bil ob ustanovitvi odgovoren Jože Mazovec. Obveščevalec je bil do 20. novembra 1942 Jože Povše-Janez Podhoštnik, nato pa Franc Krese-Čoban. Zdravnik je bil dr. Ivan Novak-Luka Hostnik, intendant pa Mihaela Dermastia-Mara Gorenjc.⁵⁵

V prvem bataljonu je postal komandant Dušan Švara-Dule Mornar, komisar Florijan Pelko-Cvetko, obveščevalec Ivan Ferlež-Švejk, intendant Mirko Frankič-Tilen, namestnik komisarja Lojze Žokal-Džidži pa je bil imenovan šele decembra.

⁵¹ Glej op. 15.

⁵² Glej op. 15.

⁵³ Lado Ambrožič, Franc Taurer, Franci Kolar, Tone Zgonc, Edi Grčar, Dušan Bravničar, Stane Potočar, ustni vir.

⁵⁴ Dušan Bravničar, ustni vir.

⁵⁵ Zbornik VI/4, dok. št. 27, str. 80 — Jože Ravbar, ustni vir.

Komandant II. bataljona je bil Ante Novak, komisar pa Ivan Lokovšek-Jan. Od novembra dalje je bil komandant Pero Brajevič, komisar Lojze Colarič, namestnik komisarja pa od novembra Miha Berčič-Maks.

Komandant III. bataljona je bil Ivan Pezdirc-Slavo, komisar Rado Pešl-Rado Vičan, namestnik komisarja Silvo Klavčič-Silvan, obveščevalec Lado Mišica-Miha, intendant pa Oskar Malič.⁵⁶

Zapadnodolenjski odred je bil ponovno ustanovljen z odlokom Glavnega poveljstva dne 16. septembra 1942. leta. Za komandanta je bil imenovan Albert Jakopič-Kajtimir, za komisarja Jože Malnarič-Križevski, za njim pa Bogomir Peršič-Marko Dolinc, ki je bil ob ustanovitvi odreda namestnik komisarja. Obveščevalec je bil v začetku Karel Forte-Marko, nato pa Niko Mevželj, intendant Lojze Pleskovič, za njim pa Lojze Blažič in Sergej Turner-Kostja.⁵⁷

Komandant I. bataljona je bil Lojze Grčar-Mitja Štajerc, komisar Franc Alič-Čiro, namestnik komisarja Jože Slak-Silvo, obveščevalec pa Jože Jeršin.

Komandant II. bataljona je bil Jože Murn-Pero, komisar pa Franc Kastelic-Džon.^{57a}

III. bataljon pa je opravljal posebne naloge, ki jih je dobival od Glavnega poveljstva in CK KPS. Njegov komandant je bil Ludvik Smrekar, komisar pa Tone Šušteršič-Tine Železnik.

Decembra 1942 se je odred skrčil iz treh bataljonov v dve četi. Del I. bataljona je bil dodeljen Gubčevi brigadi, III. bataljon pa se je v celoti vključil v Tomšičevo brigado.⁵⁸

Tudi *Vzhodnodolenjski odred* je bil ustanovljen z odlokom Glavnega poveljstva dne 16. septembra 1942. Istočasno je bil postavljen tudi štab odreda. Komandant je postal Jože Prijatelj-Slobodan, komisar Nace Majcen-Taras Tržan, namestnik komisarja pa Ivan Galič-Jovo Gorjanc. 15. decembra 1942 je postal komandant Nace Majcen, komisar pa Ivan Galič. Obveščevalec je bil do 20. novembra Franc Krese-Čoban, nato pa Marjan Seliškar-Črt, zdravnik dr. Lojze Mihelčič, intendant pa Tone Drašler.⁵⁹

Vzhodnodolenjski odred je imel tri bataljone. V prvem bataljonu je bil komandant Ilija Badovinac, komisar sprva Jože Žukovec-Vladimir, nato Franc Kumše-Stamenko, intendantka pa Zdenka Lušin-Špela Novak.

Komandant II. bataljona je bil Anton Kambič-Dušan, komisar do 15. novembra Miroslav Počkaj, nato Franc Pirkovič-Čort, namestnik komandanta Ferdo Skok, intendant pa Rudi Pirkovič-Jaka.

V III. bataljonu je bil komandant Drago Jerman-Drago Makuša, komisar Tone Ivec-Žiga in intendant Jule Štampohar.⁶⁰

Konec decembra 1942 se je odred skrčil na tri čete.

⁵⁶ Miha Berčič, Ivan Ferlež, Jože Jakomin, Ivan Pezdirc, ustni vir.

⁵⁷ Zbornik VI/4, dok. št. 27, str. 81.

^{57a} Franc Kastelic, ustni vir.

⁵⁸ Lojze Blažič, Ivan Majnik, Niko Mevželj, Janez Perovšek, Jože Smerke, ustni vir.

⁵⁹ Zbornik VI/4, dok. št. 27, str. 81, 82.

⁶⁰ Ivan Galič, Nace Majcen, ustni vir.

Primorska

Loški odred je bil ustanovljen z odlokom Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet avgusta 1942 na Otrobovcu nad Babno polico iz tretjega bataljona Kočevskega odreda.⁶¹ Z odlokom Glavnega poveljstva št. 9 dne 26. julija 1942 je bil imenovan za komandanta Mirko Bračič-Miran Bradač, za komisarja pa Dušan Pirjevec-Alojzij Brodar (Ahac).⁶² Ker je prišel Dušan Pirjevec v odred šele 1. oktobra 1942, je do 16. septembra opravljal posle komisarja Ivan Turšič-Iztok, z odlokom št. 6 Loškega odreda dne 16. septembra 1942 pa je bil imenovan za začasnega komisarja Drago Flis-Strela Pohorc, ki je opravljal to dolžnost do 1. oktobra. Intendant je bil Tone Žagar, z zdravniškimi posli pa se je ukvarjal medicinec Drago Flis-Strela Pohorc.⁶³

Z odlokom št. 1 štaba Loškega odreda dne 27. avgusta 1942 sta bila imenovana štaba dveh bataljonov.

Komandant I. bataljona je bil Ivo Slavec-Slavko, namestnik komandanta Ivan Rozman-Levc, komisar pa Ivan Turšič-Iztok.⁶⁴ Ko je bil komandant Ivo Slavec v boju na Babni polici 10. septembra 1942 ranjen, je postal komandant njegov dotedanji namestnik Ivan Rozman-Levc. Intendant bataljona je bil Ludvik Šepec-Polde.⁶⁵

V II. bataljonu je bil komandant Anton Bavec-Cene, namestnik komandanta Alojzij Bombač-Boris, komisar Tone Dimač, njegov namestnik pa Anton Šraj-Aljoša.⁶⁶ Z odlokom št. 6 štaba Loškega odreda 16. septembra 1942 je bil imenovan za komisarja Anton Šraj-Aljoša, za namestnika pa Tone Dimač.⁶⁷ Konec oktobra je prevzel dolžnost namestnika komandanta Miro Perc-Maks ter bil na tam mestu do konca novembra, medtem ko je Alojzij Bombač postal bataljonski obveščevalec. Za namestnika komisarja je bil imenovan Emil Filipič-Emil Ličan, ki je opravljal to delo do 19. decembra 1942, ko je prevzel od Antona Šraja dolžnost komisarja bataljona.⁶⁸

Bataljon Simona Gregorčiča je bil ustanovljen 10. avgusta 1942. leta iz Vipavske in Tolminske čete ter iz Kraške in Brkinske čete, ki pa operativno nista bili vključeni v bataljon. Komandant bataljona je bil Jože Lemut-Saša, komisar Martin Greif-Rudi, namestnik komandanta pa Mile Špacapan-Igor. Po smrti Jožeta Lemuta 17. avgusta 1942 je postal komandant Martin Greif, komisar pa Mile Špacapan. Konec oktobra je bil imenovan za namestnika komandanta Janko Premrl-Vojko, za namestnika komisarja Franc Marolt, za intendanta pa Radovan Pavlin. Po smrti Mileta Špacapana 28. novembra 1942 pri Vogerskem pa je postal komisar Vidko Hlaj.⁶⁹

⁶¹ Zbornik VI/3, str. str. 365, op. 2.

⁶² Zbornik VI/3, dok. št. 84, str. 215.

⁶³ Slava Mihevc, Tone Bavec, Ludvik Šepec, ustni vir. Dnevnik Dušana Pirjevca, arhiv IZDG, fasc. 219.

⁶⁴ Zbornik VI/3, dok. št. 132, str. 365.

⁶⁵ Anton Hacc, Ludvik Šepec, ustni vir.

⁶⁶ Zbornik VI/3, dok. št. 132, str. 365.

⁶⁷ Arhiv IZDG, fasc. 219.

⁶⁸ Tone Bavec, ustni vir.

⁶⁹ Dr. Ivo Juvančič, Kako je nastal Soški odred, Kronika 1954, II/2, str. 89–95. — Martin Greif, Ivan Renko, ustni vir.

Bataljon Simona Gregorčiča je bil od 27. avgusta 1942 do prihoda Loškega odreda na Primorsko njegov III. bataljon. Štab Loškega odreda je nameraval v začetku septembra ustanoviti na Primorskem še en bataljon, »Tolminski«. Za komandanta je postavil Maksa Perca-Mira, za komisarja Emila Filipčiča-Emila Ličana, za njegovega namestnika pa Miška. Štab bataljona je bil pri Tolminski četi, vendar do ustanovitve bataljona ni prišlo.⁷⁰

Soški odred je nastal iz Loškega odreda z odlokom Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet dne 1. oktobra 1942. Drugi člen odloka pravi: »Naziv ‚Loški odred‘ se uporablja samo do prekoračenja meja. Po prekoračenju se ta naziv zamenja za nazivom ‚Soški odred‘.« Vendar je komandant Mirko Bračič začel že konec septembra, ko je šel na Primorsko, izdajati odloke z nazivom Soški odred. Loški odred je prekoračil staro jugoslovansko-italijansko mejo 20. oktobra, 24. oktobra pa prišel v Vipavsko dolino. Dotedanji III. bataljon »Simona Gregorčiča« je postal sedaj I. bataljon »Simona Gregorčiča«, III. bataljon se je imenoval »Tolminski«, dotedanji I. bataljon pa je postal III. bataljon — »Kraški«.⁷¹

Konec novembra 1942 se je začel sestavljati še IV. bataljon Soškega odreda. Takrat so italijanske oblasti mobilizirale letnike 1924 in 1925. Mnogo vojaških obveznikov je prišlo k partizanom, da bi se tako izognili mobilizaciji. Cete so številčno narasle in štab Soškega odreda je 19. decembra 1942 izdal odlok o ustanovitvi IV. bataljona, ki je nastal iz prvih čet I. in III. bataljona. Za komandanta je bil imenovan Miro Perc-Maks, za komisarja pa Anton Šraj-Aljoša. Obveščevalec bataljona je postal Ferdinand Bordon-Jakec, intendant pa Milan Barbič-Martin.⁷²

Gorenjska

I. grupa odredov je bila ustanovljena z odlokom št. 1/I Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet dne 4. aprila 1942. leta.⁷³ Z naredbo št. 2/I pa je bil postavljen štab grupe. Komandant je bil Jože Gregorčič-Jože Gorenjc, ki je padel 9. septembra 1942, komisar pa Lojze Kebe-Gregor Požar, ki je padel 16. oktobra 1942.⁷⁴ Štabu sta bila dodeljena tudi politična delavca Stane Kersnik-Stane Jelovčan in Vinko Hafner-Pavle Ravnik. Po Gregorčičevi smrti je postal v. d. komandanta Stane Kersnik, po Kebetovi smrti pa v. d. komisarja Vinko Hafner.⁷⁵

Na konferenci v začetku novembra 1942 v Poljanski dolini, ki se je udeležil tudi Boris Kidrič, so ustanovili nov štab. Ta štab je v dnevnem povelju 1. decembra 1942 potrdilo tudi Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Za komandanta je bil imenovan Stane Starc-Fazan, za namestnika komandanta Stane Kersnik-Stane Jelovčan, komisar je postal Vinko Hafner-Pavle Ravnik, njegov namestnik Stane Bizjak-Kosta Dobravec,

⁷⁰ Zbornik VI/4, dok. št. 5, str. 19.

⁷¹ Slava Mihevc, Anton Hace, Anton Bavec, Ludvik Šepec, ustni vir.

⁷² Zbornik VI/4, dok. št. 129, str. 366 — Janez Učakar, ustni vir.

⁷³ Zbornik VI/2, dok. št. 42, str. 92.

⁷⁴ Zbornik VI/2, dok. št. 43, str. 95.

⁷⁵ Stane Kersnik, Vinko Hafner, ustni vir.

obveščevalec pa je bil Franc Ravbar-Marko Borštnik. Vendar komandant Stane Starc funkcije ni prevzel ter jo je opravljala Stane Kersnik.⁷⁶

Grupa je imela dva bataljona. Prvi bataljon je bil ustanovljen iz Jese-niške (Cankarjeve čete) junija 1942. Njegov komandant je bil Albin Žemva-Izidor, komisar Matija Verdnik-Štajzi in intendant Franc Konobelj-Slovenko.⁷⁷

Komandant II. bataljona, ki se je imenoval tudi Poljanski bataljon (sestavljen iz Poljanske, Selske in Škofjeloške čete), je bil do junija 1942 Jože Žakelj-Krajc, nato pa Stane Starc-Fazan. Komisar bataljona je bil do 6. septembra Maks Krmelj-Branko Hotimir, nato pa Jože Černič-Kostja. Intendant je bil do srede maja 1942 Jaka Flego, nato pa do svoje smrti avgusta 1942 na Kopačnici Vinko Oblak, obveščevalec pa Valentin Rihtaršič. II. bataljon je bil novembra dodeljen Dolomitskemu odredu.⁷⁸

Gorenjski odred je bil ustanovljen konec junija 1942. leta. Jedro Gorenjskega odreda je bil I. bataljon, ki je bil dotlej vezan neposredno na štab I. grupe odredov. Komandant odreda je bil do svoje smrti septembra 1942 Polde Stražišar, nato do 10. decembra Andrej Žvan-Boris, za njim pa Franc Biček. Komisar odreda je bil Franc Potočnik, od septembra dalje pa Matija Verdnik-Štajzi. Namestnik komisarja Lojze Krajc-Žakelj je bil postavljen šele decembra, zdravnik pa je bil Edi Pohar-Edvard.

I. bataljon, imenovan tudi Cankarjev, je bil sestavljen iz prve in druge čete bivšega I. bataljona, II. bataljon pa iz tretje čete I. bataljona in ljubljanskih prostovoljcev. Komandant I. bataljona je bil Albin Žemva-Izidor, ki je padel oktobra 1942 v Hrašah pri Lescah, nato pa Jože Žirovnik-Mičo. Komisarske posle je opravljala do oktobra Matija Verdnik-Štajzi, nato Ante, intendantske posle do septembra Franc Konobelj-Slovenko, za njim pa Brane.

Komandant III. bataljona, imenovanega tudi Poključki ali Prešernov, je bil Ernest Zajder-Iztok, od avgusta do 10. septembra pa Franc Biček, komisar bataljona je bil do 10. decembra Jože Žakelj-Krajc, nato pa Roljc. Zdravniške posle je opravljala medicinec Peter Štangelj-Peter, intendant pa je bil do oktobra Anton Ambrožič-Božo, nato pa Franc Poldar-Sergej.⁷⁹

Kamniški bataljon je bil ustanovljen konec meseca maja ali v začetku junija 1942 iz Kamniške čete. Komandant je bil Matija Blejc-Matevž Plamen, komisar Jakob Molek-Mohor Iskra, intendant pa Žan.⁸⁰

Kokrški bataljon je bil ustanovljen sredi junija 1942 iz Kokrške čete. Komandant je bil Franc Šiška-Franc Blažič, komisar pa Anton Štefe-Štefan Jakopič.⁸¹

⁷⁶ Zbornik VI/4, dok. št. 111, str. 324 — Stane Kersnik, Vinko Hafner, ustni vir.

⁷⁷ Franc Konobelj, ustni vir.

⁷⁸ Maks Krmelj, Anton Peternelj, ustni vir.

⁷⁹ Stane Kersnik, Vinko Hafner, Ivan Volk, Franc Konobelj, Vinko Repe, Franc Biček, Franc Stuler, Jože Žirovnik, ustni vir.

⁸⁰ Franc Podstudenšek, Ivan Bertonec, ustni vir.

⁸¹ Franc Biček, Franc Šiška, Ivan Bertonec, ustni vir.

Kokrški odred. Konec maja 1942 je dobil Ivan Bertoncelj od štaba I. grupe odredov nalogo, da gre s tridesetimi borci na področje Kokre in čimprej ustanovi Kokrški odred. Odred je bil formiran 18. junija 1942 iz Kamniškega in Kokrškega bataljona.

Prvi komandant odreda je bil Tomaž Knaus-Matevž Kovač, in to od srede avgusta do konca septembra, do svoje smrti 24. decembra 1942 na Kostavski planini pa Matija Blejc-Matevž Plamen. Od ustanovitve odreda do novembra je bil njegov komisar Ivan Bertoncelj-Johan Jereb, nato pa Anton Štefe-Štefan Jakopič, ki je bil od septembra komisarjev namestnik. Intendant pa je bil od ustanovitve do svoje smrti 14. septembra 1942 Stane Teran-Stane Nared.

Kokrški odred je imel dva bataljona. Komandant I. bataljona je bil do konca septembra Matija Blejc-Matevž Plamen, nato Franc Per-Vid (Räs), ki je padel 24. decembra 1942 na Kostavski planini, za njim pa Tomaž Slapar-Tugomir. Komisar je bil Jakob Molek-Mohor Iskra, intendant do avgusta Vinko Blejc-Stanko Lipa, nato pa Janko Humar-Karo.

Komandant II. bataljona je bil Franc Šiška-Franc Blažič, komisar do začetka septembra Anton Štefe, za njim Rajko Skapin-Lado, intendant pa Jože Stružnik-Rudi Nejče.

15. septembra 1942 so Nemci napadli II. bataljon v Udenborštu ter mu prizadejali precej izgub. Od tedaj bataljona ni bilo več. Iz preostalih borcev se je sestavila četa, ki je spadala neposredno pod štab odreda. Komandir čete je bil Ivan Vanbergar-Fajfar, komisar pa Franc Štefe-Miško.⁸²

Štajerska

II. grupa odredov je bila ustanovljena z odlokom Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet dne 4. aprila 1942. Istega dne je bil s posebnim odlokom imenovan za komandanta Franc Rozman-Mlinar, za njegovega namestnika Peter Stante-Ivan Skala, za komisarja pa Dušan Kveder-Tomaž Poljanec. Postopoma je bil sestavljen širši štab. Obveščevalci so bili Jože Berkopec-Mišelj, Tone Marinček-Bregar, Ivan Tlaker-Luka, od septembra dalje pa Rudi Knez-Silas. Okrog 1. avgusta je bil postavljen Janko Stariha za oficirja za zvezo, v začetku septembra pa je postal operativni oficir ter opravljal to dolžnost do svoje smrti 7. novembra 1942 na Dobrovljah. Zdravniške posle je opravljal do maja medicinec Vlado Kravos, nato pa do novembra 1942 dr. Rudolf Obračunč-Cedrih, intendant pa je bil do junija Jože Draksler-Povh.⁸³

Grupa je imela v začetku tri bataljone.

Komandant I. bataljona, ki se je imenoval tudi I. Štajerski bataljon in je bil ustanovljen v prvi polovici aprila 1942 na Plešivcu nad Zagorjem, je bil Rudi Knez-Silas, komisar Boris Čizmek-Bor, intendant Jože Umek-Zepl, zdravniške posle pa je opravljal medicinec Franc Polh-Izak.

Komandant II. bataljona je bil Alojz Kolman-Marok in komisar Jože Nose-Tone Špan.

⁸² Ivan Bertoncelj, Franc Podstudenšek, Franc Štefe, ustni vir.

⁸³ Zbornik VI/2, dok. št. 42, str. 92 in dok. št. 43, str. 95 — Ivan Tlaker, ustni vir.

V III. bataljonu je bil komandant Franc Mazovec-Risto, komisar pa Jože Babič-Vojteh.

1. maja 1942 je bil ustanovljen še IV. bataljon, imenovan tudi Zdravkov bataljon. Njegov komandant je bil Zvonko Trpin-Zdravko, komisar Adolf Kolar-Zvone Kovač, zdravnik pa dr. Božo Mravljak-Mroč.

Maja se je III. grupa odredov reorganizirala. Ustanovila sta se dva odreda, Savinjski in Pohorski.⁸⁴

Savinjski odred je imel tri bataljone. Komandant odreda je bil Alojz Kolman-Marok, komisar pa ob prihodu odreda na Štajersko Boris Čizmek-Bor.

V I. bataljonu je bil komandant do konca julija 1942 Janko Stariha, nato Franc Poglajen-Kranjc, komisar pa Jože Menih-Rajko Knap.

Komandant II. bataljona je bil do 24. maja Franc Mazovec-Risto, nato pa Janko Sekirnik-Simon Jankovič. Prvi komisar je bil Stane Bizjak-Kosta, nato nekaj dni Jože Babič-Vojteh Smrekar, od konca maja do svoje smrti 9. avgusta na Krvavcu Vladimir Zajič-Samo Lazar, za njim pa zopet Jože Babič-Vojteh Smrekar.

V III. bataljonu, ki se je ustanovil 18. maja 1942, je bil komandant Šiška, komisar do 31. maja Stane Bizjak-Kosta, nato pa Aleksander Peče-Saša.

Ko se je III. bataljon julija 1942 ločil od II. grupe odredov, se je štab odreda razširil. Namestnik komandanta je postal Rudi Viderger-Brane, namestnik komisarja Franc Kralj-Ivanov, obveščevalec Ivan Tratnik-Johan, intendant pa Matjaž.⁸⁵

Pohorski odred. Za komandanta tega odreda je bil postavljen Zvonko Trpin-Zdravko, za komisarja pa Adolf Kolar-Zvone Kovač. Vendar pa se štab odreda ni nikoli sestavil ter so bili njegovi trije bataljoni vezani naravnost na štab II. grupe odredov.

V I. bataljonu, ki je bil ustanovljen 31. maja 1942, je bil komandant Viktor Varšek-Vare, komisar pa Stane Bizjak-Kosta. Že mesec dni kasneje je I. bataljon prešel v sestav V. grupe odredov kot III. bataljon Zapadnodolenjskega odreda.

Komandant III. bataljona je bil Zvonko Trpin-Zdravko, komisar pa Adolf Kolar-Zvone Kovač.

V III. bataljonu je bil komandant Rudi Knez-Silas, komisar Boris Čizmek-Bor, intendant Jože Umek-Zepl, zdravniške posle pa je opravljal medicinec Franc Polh-Izak.

4. julija 1942 je II. grupa odredov v tem sestavu prekoračila italijansko-nemško okupacijsko mejo v Dolomitih ter v srditih bojih šla preko Gorenjske na Štajersko. III. bataljon Savinjskega odreda (Šiškov) se je vrnil z Gorenjskega na Dolenjsko ter se vključil v Tomšičevo brigado. Drugi bataljon Pohorskega odreda (Zdravkov) pa se je v bojih z Nemci povsem

⁸⁴ Ivan Tlaker, Franc Taurer, Rudi Puhar, dr. Rudolf Obračunč, Jože Humar, ustni vir.

⁸⁵ Jože Mekinda-Fran, Pohod II. grupe odredov na Štajersko, Ljubljana 1959, str. 198 (citiram: Mekinda, Pohod). Janko Sekirnik, Ivan Tratnik, Rudi Vidergar, ustni vir.

razbil. Dve četi tega bataljona (Štefanova in Gedžova) sta se vrnili na Dolenjsko ter se vključili v Gubčevo brigado, ena četa pa je prišla na Štajersko.⁸⁶

V začetku septembra je štab II. grupe odredov reorganiziral štajerske partizanske enote. Razdelil jih je v štiri bataljone. Savinjskega, Pohorskega, Moravškega in Kozjanskega.

Savinjski bataljon. Njegovo jedro so bili borci bivšega Simonovega bataljona (III. bataljon Savinjskega odreda). Dokončno je bil sestavljen prve dni novembra. Komandant je postal Janko Sekirnik-Simon Jankovič, namestnik komandanta Lojze Vresk, komisar Franc Povh-Izak in intendant Jože Pungerčar-Tine. 7. novembra je bil bataljon na Dobrovljah od Nemcev napaden in razbit. Ostanke bataljona so se priključili Pohorskemu in Moravškemu bataljonu, enajst borcev pa je odšlo na Koroško.⁸⁷

Pohorski bataljon je bil sestavljen iz bivšega Kranjčevega bataljona (I. bataljon Savinjskega odreda), Zgornjesavinjske, Šaleške in Ruške čete. Njegov komandant je bil Rudolf Mede-Groga, komisar Jože Menih-Rajko Knap, zdravnik dr. Božo Mravljak-Mrož, intendant pa Jože Urisek-Trpin.⁸⁸

Moravški bataljon. Jedro Moravškega bataljona je bila Moravska četa, ki je bila ustanovljena maja 1942 iz nekaj borcev Ristovega bataljona (III. bataljon III. grupe odredov), štirinajstih borcev I. Štajerskega bataljona in nekaj domačinov, ki so se umaknili pred nemško mobilizacijo. Na Dobrovljah, kjer je bil bataljon sestavljen, se mu je pridružilo še nekaj borcev Simonovega bataljona. Komandant bataljona je bil Franc Poglajen-Kranjc, komisar Jože Berkopec-Mišelj, obveščevalec Ivan Tlaker-Luka in intendant Jože Humar-Lipah.⁸⁹

Kozjanski bataljon. Komandant bataljona je bil Franc Mazovec-Risto, komisar Jože Babič-Vojteh, intendant pa Tone Klavžar.⁹⁰

Koroška

Vzhodnokoroška četa. Novembra 1942 je bilo poslanih iz Savinjskega bataljona enajst borcev na področje Koroške z nalogo, da organizirajo upor. Kmalu je bila ustanovljena Vzhodnokoroška četa, katere komandir je bil Lojze Vresk-Lojz, komisar pa Milan Mrzelj-Mile.⁹¹

⁸⁶ Mekinda, Pohod, str. 355, 356, 380—385 — Boris Čizmek, Stane Bizjak, ustni vir.

⁸⁷ Janko Sekirnik, ustni vir.

⁸⁸ Franc Zalaznik, ustni vir.

⁸⁹ Ivan Tlaker, Jože Kumar, Lojze Požun, ustni vir.

⁹⁰ Zbornik VI/4, dok. št. 19, str. 52.

⁹¹ Olga Kastelic, ustni vir.

Ludvik Čarni, Milica Kacin, Slavka Kajba, Marija Oblak,
Matija Žgajnar

Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v drugi polovici leta 1942

Seznam glavnih kratic in okrajšav

Arhiv CK ZKS — Arhiv pri Centralnem komiteju ZKS

NOB-C — Arhiv narodnoosvobodilnega boja — civilni

VK — Visoki komisariat.

CCRR — Carabinieri reali.

TMG — Tribunale militare di guerra.

PNF — Partito nazionale fascista.

XI. CA — XI. Corpo d'Armata.

Vsi zgoraj navedeni viri so v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (Arhiv IZDG).

Arhiv GO ZB — Arhiv Glavnega odbora Zveze borcev NOV (kartoteke padlih borcev in aktivistov).

Arhiv OO ZB — Arhiv Okrajnega odbora Zveze borcev NOV v Ljubljani (spominsko gradivo).

Šolski arhiv — Šolski arhiv v Državnem arhivu Slovenije.

Zbornik — Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov.

Službeni list — Službeni list za Ljubljansko pokrajino.

SPor — Slovenski poročevalec, Informacijski vestnik OF.

Spominsko gradivo — Spomini in izjave borcev in aktivistov narodnoosvobodilnega boja, v Arhivu IZDG.

J. Šiška, spomini — Jože Šiška, Nekaj podatkov k borbi Ljubljane 1941—1943, rokopis v Arhivu IZDG.

J. Nedog, spomini — Jože Nedog, Rajon Šiška, rokopis v Arhivu IZDG.

M. Čepe, spomini — Marica Čepe, Spomini na Ljubljano 1941—1943, rokopis v Arhivu IZDG.

M. Čepe, topografija — Marica Čepe, Topografija rajona Bežigrad, rokopis v Arhivu IZDG.

M. Perme, kronika — Martin Perme, Kronika rajonskega odbora Moste, rokopis v Arhivu IZDG.

A. Družina, ustno — Andreana Družina-Šercerjeva Olga, ustni vir.

Borec — Borec, glasilo Glavnega odbora Zveze borcev NOV.

Slovenski zbornik — Slovenski zbornik 1945, Ljubljana.

E. Kocbek, Tovarišija — Edvard Kocbek, Tovarišija, Ljubljana, 1949.

F. Saje, Belogardizem — Franček Saje, Belogardizem, druga dopolnjena izdaja, Ljubljana 1952.

M. Luštek, Naši spomeniki — Miroslav Luštek, Naši spomeniki: Gramozna jama, Žale, Urh, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 1954, letnik II, zvezek št. 3.

Lj. v borbi — Ljubljana v borbi, Ljubljana 1950.

L. Čarni, Tehnike — Ludvik Čarni, Ilegalne grafične tehnike Centralne tehnike KPS v Ljubljani, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 1960, letnik VIII, 1. zvezek.

Julij:

V začetku julija je odšel Edvard Kardelj ilegalno iz Ljubljane v Kočevski Rog, kjer je bilo tedaj vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Na Rog je prispel 10. julija. (E. Kocbek, Tovarišija, str. 75.)

1. Poveljstvo XI. armadnega zbora je sporočilo: Čiščenje in preiskave v Ljubljani, ki so se začele 27. junija, so z današnjim dnem končane. V celoti je bilo aretiranih 17.076 oseb. Od teh jih je treba 2663 internirati, in sicer: 1704 osebe zaradi »prevratnega« delovanja, 771 študentov ter 188 beguncev in brezposelnih. (Zbornik VI-3, dok. 157, 164.)

Ravnatelj IV. moške realne gimnazije (bežigradske) je sporočil Visokemu komisariatu, da je pouk 30. junija odpadel, ker je bilo zaradi racij odsotnih prvo uro 7 profesorjev in ker so bili v višjih razredih prisotni le nekateri učenci. (Arhiv IV. gimn., IZDG, fasc. 323.)

Ob 17. uri so italijanski vojaki pri bloku na Vodnikovi cesti aretirali Alojzijo Trobec, ker so pri njej našli ročno bombo. (Zbornik VI-3, dok. 166.)

Izšla je 26. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«.

Voditelji Slovenske legije so začeli izdajati dnevni informativni bilten »Za svobodo in resnico — Vesti«, ki se je pozneje preimenoval v »Poročila«, nato pa v »Vesti«. (F. Saje, Belogardizem, str. 162.)

Slovenski poročevalec je objavil, da je izšla žepna izdaja pesniške zbirke Mateja Bora »Previharimo viharje«, 1942, 77 strani, ki jih je izdalo Glavno poveljstvo Slovenskih partizanskih čet v nakladi 5000 izvodov. Pesniško zbirko so natisnili v ilegalni tiskarni Centralne tehnike (CT) KPS »Podmornica«. Vezane so bile v usnje in platno. Vezal jih je knjigoveški mojster Gabrijel Škerl na stanovanju v Šelenburgovi ulici (danes Titova ulica) in v knjigoveznici v Šubičevi ulici št. 3. Po njegovi aretaciji jih je v isti knjigoveznici vezal Anton Baggia. Okrog 1000 izvodov pesmi so zvezali v knjigoveznici Gulič v Tavčarjevi ulici št. 4. (L. Čarni, Tehnike, str. 4.)

2. Ob 2. uri pomoči so partizani streljali na italijansko posadko v Dobrovi. (TMG, fasc. 330-1912.)

Na progi Ljubljana—Brezovica so pri km 572,34 našli mino. (NOB-C, fasc. 529-IV.)

Komandant divizije »Granatieri di Sardegna« Tadeo Orlando je izdal tajno okrožnico, kjer naroča, naj vojaki takoj ustrelijo vsako osebo, ki bi imela orožje, razen ranjencev in mladoletnikov. (CC RR, fasc. 239-I.)

4. Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Alojza Gabrijela iz Sušaka na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 330-1928.)
6. Pomoči so partizani streljali na stražo ob žični zapori proti Ljubljani. (XI. CA, fasc. 739-I, Zbornik VI-5, dok. 171.)
Izšla je posebna izdaja informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«.

7. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Lovrenca Čamernika in Antona Čadeža, oba iz Dragomera, na dosmrtno ječo, ker sta zbirala ljudi za odhod v partizane. Čadeža so hkrati obtožili, da je bil partizanski kurir. (TMG, fasc. 308-1296.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Černeta iz Zadobrove na dosmrtno ječo. Italijanski vojaki so ga prijeli v bližini Velikega Lipoglava, ko je nesel živež in obleko partizanom. (TMG, fasc. 326-1771.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljance Branka Ziharla, Viktorja Kurnika v odsotnosti na dosmrtno ječo, Bojana Šego na 27 let, Ado Kraljič in Ano Pribošek na 20 let, Jakoba Žitka na 15 let, Marjana Magušarja, Franca Priboška in Alberta Madona na 10 let, Herberta Formezzija na 8 let zapora in 8000 lir ter Maksa Bračiča na 8 let zapora. Obtoženi so bili sodelovanja v oboroženih enotah ter v »prevratnih« organizacijah. (TMG, fasc. 540-959, 1486; CC RR, fasc. 158-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Mavca iz Ljubljane na 15 let zapora. 16. marca so v njegovem stanovanju našli puško in bodalo. (TMG, fasc. 324-1705.)

8. Partizani I. bataljona Dolomitskega odreda so napadli karabinjersko posadko v Dobrovi in hkrati razdejali občinski urad. (VK, fasc. 5-III; A. Družina, ustno.)

Ob 0.40 je eksplodirala mina na železniški progi Ljubljana—Brezovica in poškodovala 30 cm tira. (TMG, fasc. 333-2073.)

Italijanske oblasti so aretirale Inga, Ivana in Klementino Vrščaj; preiskali so tudi njihovo stanovanje v Staničevi ulici 31, kjer naj bi se bili po konfidentskih poročilih skrivali voditelji narodnoosvobodilnega gibanja. (VK, fasc. 5-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marjana Lapajno iz Novega mesta na dosmrtno ječo, ker je 28. maja 1942 pri Šmihelu spuščal rakete. 29. aprila 1943 so mu kazen spremenili na 30 let zapora. (TMG, fasc. 310-1327; fasc. 540.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Slabeta z Vrhniko na 6 let in 3 mesece zapora, ker je skrival orožje za partizane in jim dajal prenočišče. (TMG, fasc. 325-1740.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljance Uroša Zupančiča na 4 leta, Metoda Zupana in Valentina Avguština pa na 1 leto in 4 mesece

zapora, ker so prenašali ilegalno pošto, v ljubljanske zapore. (TMG, fasc. 319-1599.)

9. Ob 8.30 je član Varnostno-obveščevalne službe (VOS) OF streljal na člana okupatorske varnostne policije Evgenija Pollastrellija v mlekarni Rupena na Jernejevi cesti (danes Ulica Milana Majcna) ter ga ranil. (VK, fasc. 4-IV; TMG, fasc. 331-1956.)

Poveljstvo III. grupe odredov je sporočilo, da je prispela iz Ljubljane večja količina blaga, med drugim pisarniške potrebščine, usnje, hrana, oprema in 200 izvodov pesmi Mateja Bora »Previharimo viharje«. (Zbornik VI-3, dok. 54.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljančane Jožeta Majerja, Antona Škrajnerja, Živojinā Djurkoviča in Pavla Jalovca na smrt, Gregorja Zalarja, Franca Černeta in Jožeta Zavodnika na dosmrtno ječo, Mateja Justina na 30 let, Jožeta Lazarja na 16 let, Rudolfa Zalarja pa na 9 let zapora. Aretirani so bili v marcu 1942 ob požigu Zalarjeve hiše, kjer je bilo skladišče in javka VOS OF. Obtoženi so bili sodelovanja v oboroženih akcijah v Ljubljani in organiziranja OF. (VK, fasc. 5-III; CC RR, fasc. 158-II; TMG, fasc. 540-1412; Spominsko gradivo.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljančane Milana Pavšiča in Ivana Novaka na smrt, Avgusta Periča na 30 let, Franca Židana na 10 let zapora, ker so sodelovali v oboroženih akcijah v Ljubljani. (TMG, fasc. 287-732; VK, fasc. 5-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljančane Stanislava Ključarja na 12 let, Vido Hreščak na 8 let, Jurija Lavriča na 6 let, Erno Muser na 4 leta zapora, v odsotnosti pa Leopoldino Kos in Jožeta Krambergerja na 12 let, Zdenko Kidrič pa na 8 let zapora. Obtoženi so bili sodelovanja v OF. (VK, fasc. 5-III; TMG, fasc. 293-898.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Pavlo Dovč iz Zaloga na 11 let zapora, ker so 23. maja 1942 našli na njenem stanovanju tri puške s 629 naboji, 31 ročnih bomb ter vojaško opremo. (TMG, fasc. 306-1228.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Janeza Dolničarja iz Kočevja na 5 let zapora, ker so pri njem našli partizanske pesmi. (TMG, fasc. 326-1786.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Reberska na 5 let in Ivana Osljaka, oba iz Kočevja, na 3 leta zapora, ker sta žalila italijanske vojake. (TMG, fasc. 313-1402.)

Italijanski vojaki so med čistko draveljskega področja aretirali 92 oseb, osumljenih sodelovanja v narodnoosvobodilnem boju. (Zbornik VI-3, dok. 171.)

Izšla je 27. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalci«.

10. Ponoči so partizani streljali na italijansko stražo v Klečah. V boju je padel en partizan, eden pa je bil ranjen. (Zbornik VI-3, dok. 71; XI. CA, fasc. 739-I.)

Ob 13.30 so partizani I. bataljona Dolomitskega odreda streljali na posadko v Dobrovi in ranili karabinerja. Dolomitski odred je s po-

dobnimi akcijami oteževal koncentracijo italijanskih vojaških sil pri prehodu II. grupe odredov na Gorenjsko. (VK, fasc. 5-III; fasc. 332-1973; A. Družina, ustno.)

Italijanski vojaki so napadli partizanske zasede nad Dravljami. Partizani so se med bojem umaknili proti Toškemu čelu. Padlo je sedem partizanov in en italijanski oficir, dva grenadirja ter en oficir pa so bili ranjeni. (XI. CA, fasc. 658-III.)

Komandant XI. armadnega zbora general Robotti je opozoril vojaška poveljstva na partizane, ki da so se v zadnjih dneh približali Ljubljani z namenom, da ilegalno pridejo v mesto, kjer naj bi organizirali upor. Zato je naročil poveljstvom, naj poostrijo nadzorovanje ob žici in v mestu ter podvzamejo najostrejše ukrepe, da bi preprečili omenjene partizanske poskuse. (VK, fasc. 5-III.)

Izšla je 17. številka glasila Mladinske OF »Mlada Slovenija«.

11. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Petra Horna iz Ljubljane na 3 leta in 6 mesecev zapora, ker so v osnovni šoli v Mostah, kjer je bil ravnatelj, našli vojaško blago. (TMG, fasc. 282-613.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Gregorja Bajta iz Ljubljane na 3 leta in 6 mesecev zapora, ker so na njegovem stanovanju v Rudniški ulici št. 48 našli strelivo in vojaško opremo. (TMG, fasc. 282-605.)

Izšla je 9. številka I. letnika »Radio vestnik« OF.

12. Kvestura v Ljubljani je izdala tiralico za Edvardom Kardeljem, Antonom Štebijem in drugimi. (Arhiv NOB-C, fasc. 527-III.)

V Ljubljani sta se sestala general Robotti, poveljnik XI. armadnega zbora, ter general Rösener, višji SS in policijski vodja XVIII. vojnega okrožja, in se dogovorila o sodelovanju italijanskih in nemških vojaških sil. (Zbornik VI-3, dok. 169.)

13. Ob 21.30 so partizani napadli italijansko patruljo na progi med Lavrico in Škofljico ter ubili enega fašista. Zaradi tega so naslednji dan karabinjerji iz Škofljice aretirali 8 oseb. (CC RR, fasc. 208-II; XI. CA, fasc. 658-III, fasc. 739-I.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo grenadirja Bruna Busatta na smrt, Ivico Bernard, Stanislava Vrhovca in Adolfa Kramerja na 30 let, Vanka Vrhovca pa na 7 let zapora. Busatto je 25. februarja 1942 dezertiral iz italijanske vojske. K temu ga je nagovorila Bernardova in ga spravila preko bloka na Viču do družine Vrhovec, od koder je šel v partizane. Sredi marca 1942 se je Busatto javil italijanskim oblastem na Igu in izdal ljudi, ki so mu pomagali pri begu. (VK, fasc. 5-III; CC RR, fasc. 158-II; TMG, fasc. 262-614, fasc. 610a.)

Med 19. in 20. uro je Gabrijel Šušteršič zbežal iz policijske postaje na Celovški cesti št. 92. Aretirali so ga, ker je sodeloval s partizani. (VK, fasc. 3-IIb; TMG, fasc. 348-2523.)

14. Edvard Kardelj je v pismu Ivu Loli Ribarju med drugim sporočil: »Z opremo smo preskrbljeni... pri tem nam je Ljubljana ogromno pomagala. Zdelo se ti bo skoro nemogoče, vendar je res, da pošiljamo

iz Ljubljane po železnici cele vagon materiala za partizane. Ravno te dni so spet dobili iz Ljubljane 4 vagona z različnim potrebnim blagom. Tako gredo vagoni v vse smeri in tudi na nemško stran... Pred blokadami je štela partijska organizacija v Ljubljani okrog 500 članov, sedaj jih je manj, a v komitejih so skoraj same ženske. OF je štela v Ljubljani okrog 8000 aktivistov z okrog 400 odbori. Značilno za razporeženje je, da so v juniju, t. j. v času največjih blokad, racij, streljanja talcev in preganjanj zbrali samo v Ljubljani 450.000 lir rednih prispevkov — ne všteti posojila. Drugače znašajo mesečni prispevki v Ljubljani okrog 300.000 lir. Posojilo bo dalo, ko bo zbrano, okrog dva do dva in pol milijona...» (Zbornik VI-3, dok. 58.)

Ob 20.15 so partizani ranili karabinerja, ko je gradil utrdbe vojaške posadke v Dobrovi. (TMG, fasc. 333-2036.)

Ob 0.10 so partizani odnesli iz občinskega poslopja v Dobrovi dva pisalna stroja in 8000 lir. (TMG, fasc. 334-2054.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Francesca Rodolfija na 6 let vojaškega zavora (vojak 3. čete 24. pešadijskega polka v Št. Jerneju), Stanišlava Novaka in Ignaca Žnidarška iz Orehovice pa na dosmrtno ječo, ker sta sodelovala pri razorožitvi F. Rodolfija. (CC RR, fasc. 158-II; TMG, fasc. 304-1164.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Borštnarja iz Dednega dola pri Višnji gori na 8 mesecev zavora, ker so 29. junija 1942 italijanski vojaki našli na njegovem domu propagandne brošure in italijanske vojaške naboje. (TMG, fasc. 327-1819.)

Okrog 20. ure so ob Večni poti našli truplo neznanca, ki je bil brez dokumentov. (VK, fasc. 3-IIb, fasc. 4-IV.)

Okrog 7. ure so italijanski vojaki na podlagi izdaje izvršili preiskavo pri Karlu Kmetiču in Francu Kolmanu Pod hribom št. 40 v Ljubljani in našli pištolo, v zračnici za kolo pa okrožnico Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Ker sta bila imenovana odsotna, so aretirali njuni ženi Jožico Kmetič in Pavlo Kolman. Aretirali so tudi Franca Komana, ki je često obiskoval omenjeni stanovanji in bil osumljen »prevratne« dejavnosti. (VK, fasc. 5-III.)

Izšla je 28. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša Odlok o ustanovitvi Narodnoosvobodilnega sveta, Odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobojenem slovenskem ozemlju in Odlok o odlikovanjih. V članku »Važen mejnik na poti v slovensko svobodo« pravi Boris Zihel, da se je z ustanovitvijo Narodnoosvobodilnega sveta začelo uresničevati tisto, kar ni uspelo Slovencem nikoli v zgodovini, namreč: slovenski narod je vzel svojo usodo v lastne roke.

15. Ob 22.04 je eksplodirala mina na km 143,3 železniške proge med Škofljico in Lavrico. (TMG, fasc. 334-2062.)

Ponoči so grenadirji zaprli 6 oseb. (VK, fasc. 5-III.)

Ob 7.30 so člani VOS OF izvršili smrtno obsodbo nad gestapovskima agentoma Alojzijo in Petrom Bissiac (Bisjač) iz Rožne ulice št. 33. (VK, fasc. 4-IV; NOB-C, fasc. 331-III; TMG, fasc. 334-2049.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Hermana Delpina na 15 let zapora, Jožeta Čuka, oba iz Kočevja, pa na 2 leti zapora, ker sta sodelovala v narodnoosvobodilnem gibanju in pri pomarejanju italijanskih dokumentov. (TMG, fasc. 293-896; CC RR, fasc. 158-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Borisa Režka iz Ljubljane na 15 let zapora, ker je napadel prof. Porento in ga poškodoval. (TMG, fasc. 540-487.)

Visoki komisar in poveljnik XI. armadnega zbora sta v začetku italijanske ofenzive izdala proglas, da so ustavljeni vsi osebni vlaki, prepovedano potovanje s tovornimi vlaki, ukinjen avtobusni promet in prepovedano vsako gibanje iz kraja v kraj ter v oddaljenosti 1 km od železniških prog, ustavljen telefonski in brzojavni promet in da bodo ustreljeni vsi, ki bodo sovražno delovali proti italijanskim oblastem ali četam, vsi, pri katerih bodo našli orožje, municijo in razstrelivo ter vsi, ki bodo kakorkoli pomagali upornikom ali imeli pomarejene osebne izkaznice, potne liste ali propustnice, ter vse sumljive osebe, ki bodo meupravičeno v vojni con. Porušene bodo vse stavbe, iz katerih bi napadli italijanske čete in stavbe, v katerih se bo našlo orožje ter vsa stanovanja, kjer bodo uporniki uživali gostoljubnost.

Odredba je veljala za vso Ljubljansko pokrajino. Vsem pa, ki bi se javili pred bojem in predali orožje, je zagotavljala življenje. (XI. CA, fasc. 755; Zbornik VI-3, dok. 172.)

Rajonski odbor OF Moste je zbral od 15. junija do 15. julija 58.204 lir, in sicer: S(aturnus) — 9 terenskih odborov — 11.047 lir; K(lej) — 2 terenska odbora — 842 lir; Hr(ibar) (danes tovarna trikotaznega perila »Pletenina«) — 1 terenski odbor — 11.104 lire; Zm(aj) — 1 terenski odbor — 662 lir; Kol(inska) — 2 terenska odbora — 1644 lir; T(uma) — 1 terenski odbor — 351 lir; Hr(ovat) — 1 terenski odbor — 1203 lire; K(emična) — 1 terenski odbor — 112 lir; Ra(..) — 1 terenski odbor — 295 lir; N(ovi) V(odmat) — 5 terenskih odborov — 2596 lir; S(tari) V(odmat) — 4 terenski odbori — 1700 lir; S(elo) — 6 terenskih odborov — 10.015 lir; Z(elena) ja(ma) — 28 terenskih odborov — 9057 lir; (Sv.) K(riž) (danes Žale) — 4 terenski odbori — 4308 lir; Št(epanja vas) — 4 terenski odbori — 1166 lir; K(o)d(eljevo) — 7 terenskih odborov — 2129 lir; Ml(a)d(ina) — 652 lir — f. int. (...) 213 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Rajonski odbor OF Gradišče je zbral 29.688 lir, in sicer: I. kvart 1739 lir, II. kvart 15.792 lir, III. kvart 3651 lir, Martinčič 89 lir, Kult(urniki) 8417 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Izšla je 13. številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

16. Okrog 4.15 so »neznanci« streljali s pištolo proti vojaški posadki v Drenikovi ulici. (VK, fasc. 3-III.b.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Petra Pintarja iz Loškega potoka na dosmrtno ječo. Dne 1. junija 1942 so ga ranjenega ujeli na Otrobovcu. (CC RR, fasc. 158-II; TMG, fasc. 325-1756.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ferdinandu Šorna iz Ljubljane na 9 let zapora, ker je 5. maja 1942 v gostilni v Medvedovi ulici žalil

fašiste in Mussolinija ter narisal na razglednico srp in kladivo. (CC RR, fasc. 158-II; TMG, fasc. 301-1073.)

Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo Miho Kačarja iz Spodnjega Kašlja na 4 leta zapora, ker so v njegovi hiši našli različne stvari, tako električni akumulator, 4 razpršilce in 3 jugoslovanske plinske maske. (TMG, fasc. 322-1670.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Tomažiča iz Ljubljane na 1 leto zapora, ker je 10. decembra 1941 v delavski menzi žalil nemškega agenta z besedami: »Svinje nemške, sedaj so začeli Rusi prodirati, Nemci se umikajo.« (TMG, fasc. 284-660.)

18. Ob 6. uri so na strelišču ob Dolenjski cesti ustrelili 13. julija 1942 obsojenega grenadirja Bruna Busatta. (CC RR, fasc. 218-III.)

Okrog 13. ure je bil ustreljen Italijan Ciro Moseri, uslužbenec kmetijskega oddelka Visokega komisariata, pred uradom v Puccinijevi ul. 9 (danes Tomšičeva ulica). (VK, fasc. 5-III.)

Ob 18. uri sta »neznanca« v gostilni Žibert na Tratah pri Ljubljani ustrelila Ivana Zvolfa. (VK, fasc. 4-IV; fasc. 3-IIb; TMG, fasc. 333-2090.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Rabiča na 12 let zapora zaradi malomarnega izpolnjevanja službene dolžnosti. 15. junija 1942 je bil namreč službujoči prometnik na železniški postaji v Logatcu, ko sta nedaleč od postaje trčila vlaka. (TMG, fasc. 320-1624; CC RR, fasc. 158-III.)

Poveljnik XI. armadnega zboru Robotti je ukazal, da se morajo navodila v odredbi z dne 15. julija 1942 izvajati z »največjo energijo in brez milosti«. (Zbornik VI-3, dok. 176.)

Izšla je 10. številka I. letnika »Radio vestnik« OF.

19. Komanda XI. armadnega zboru je ukazala utrditi ljubljansko žično mejo: bloke je treba spremeniti v utrdbe za obvladanje cest in okolice; označiti in razširiti je treba stražarske steze, spremeniti prostore za avtomatično orožje in artilerijo ter jih ob žici enakomerno razporediti. (XI. CA, fasc. 830-II.)

V Bevkah so mašli vojaki na bregu Ljubljaničice 8 bal — okoli 200 kg — ciklostilnega papirja in več zabojev pisarniškega papirja, vse iz papirnice v Vevčah. (CC RR, fasc. 208-IV.)

20. Ob 10. uri so »neznanci« s streli ranili Ludvika Jakopiča na Jezici. (VK, fasc. 4-IV, fasc. 5-III.)

Ob 16. uri so italijanski vojaki aretirali Marjana Bizjana in Franca Artača iz Ljubljane, ki sta se vrnila domov od partizanov. Ob 19. uri so ju pripeljali v bližino letališča, kjer sta skrila orožje. Ker sta skušala pobegniti, so ju smrtno ranili. Medtem so partizani napadli italijanske vojaške, ki so trupla obeh ubitih polili z bencinom in ju zažgali. (XI. CA, fasc. 208-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Janeza Stepiča iz Podsmreke na 2 leti zapora, ker so mašli v njegovem stanovanju vojaško blago. (TMG, fasc. 329-1896.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Kosinca iz Planine pri Rakeku na 2 meseca zapora, ker so 12. junija 1942 na njegovem stanovanju našli jugoslovansko vojaško odejo. (TMG, fasc. 318-1556.)

Izšla je 29. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša članek o narodnoosvobodilnih odborih in o osvoboditvi internirancev pri Verdu 28. junija 1942.

21. Ob 0.05 so »neznanci« streljali na italijansko patruljo na Rožniku in ranili dva vojaka. Hkrati so v Dravljah izstrelili dve rdeči raketi. (TMG, fasc. 336-2123.)

Ob 6.30 so ustrelili osem talcev za dva ubita gestapovska agenta (15. julija): Inga Vnščaja, Bogdana Jordana, Vinka Mojškerca, Ivana Simončiča, Marjana Oblaka, Vinka Vrabiča in Vikija Zakrajška iz Ljubljane ter Viktorja Omahna iz Dobrunj. (SPor 1942, št. 31; M. Luštek, Naši spomeniki, str. 59; Arhiv OO ZB, fasc. 8-213; XI. CA, fasc. 739-V; VK, fasc. 5-III; TMG, fasc. 610a.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Viljema Tavžlja, Antona Žnidaršiča, Janeza Oražma, Franca Modica, Franca Krašovca, Antona Sepca, Antona Lāvriča, Janeza Trudna, Jožeta Avsca, Franca Žnidaršiča in Lojzeta Tomca, vse iz Starega trga pri Ložu na 3 leta zapora, ker so sodelovali s partizani. (TMG, fasc. 323-1693.)

Izšla je 14. številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

22. Ponoči so dolomitski partizani streljali na blok pri Viču. Italijanski vojaki so po poročilu karabinerjev odgovorili napadalcem s strelji iz mitraljezov in z bombami in jih tako pognali v beg. (VK, fasc. 3-IIb.) Ob 9.30 sta bila ob žični meji okoli Ljubljane pri Vrhovcih ubita dva grenadirja. Osumili so tri osebe, ki naj bi bile pri tem sodelovale, jih aretirali ter predali policiji. (CC RR, fasc. 208-II.)

Intendanca III. grupe odredov je sporočila Glavnemu poveljstvu, da je med drugim prepeljala iz Ljubljane okrog 400 kg železne pločevine, okrog 2500 kg železa v palicah, žico, 25 krampov, 25 lopat, 2 sekiri, 25 pocinkanih veder, majhno mehanično tiskarno z barvo itd. (Zbornik VI-3, dok. 76.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Mihaela in Antona Jeršina s Peščenika pri Višnji gori na 5 let zapora, ker so našli pri njiju strelivo, orožje in en izvod glasila »Mlada Slovenija«. (TMG, fasc. 325-1739.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Dermelja iz Drage pri Višnji gori na 3 leta zapora, ker so vojaki našli v bližini njegove hiše nabojne in propagandno literaturo. (TMG, fasc. 331-1939.)

23. Vojaki grupacije CC NN »Montagna« so na Brdu in okolici razrušili 22 hiš in pobili 14 prebivalcev za prejšnji dan ubita grenadirja. (XI. CA, fasc. 660-I; 660-IV, 658-III; SPor 1942, št. 30 in 31 ter SPor 1949, št. 201.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo odsotna Franca in Marijo Anzin iz Ljubljane na 15 let, Franca Rusa na 12 let, Adelo Einhauer in Lojzeta Maka iz Ljubljane na 10 let zapora zaradi sodelovanja pri razširjanju

glasil »Radio vestnik« OF in »Mlada Slovenija«. (TMG, fasc. 327-1822; CC RR, fasc. 158-II.)

24. Italijanski vojaki so preiskali okrog 30 hiš v območju Gruberjevega prekopa, Karlovške ceste in Za Gradom, ker so po konfidentskih podatkih italijanske oblasti sumile, da prebivalci zbirajo blago za partizane. Res so našli sanitetni material, hrano, obleko, čevlje itd. in aretirali tudi več oseb. (TMG, fasc. 356-2788.)

Ob 10.10 je na Cesti na Loko nekdo streljal na patroljo agentov varnostne policije. Brez uspeha so preiskali bližnje hiše in mimoidoče. (VK, fasc. 3-IIb.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Mraka iz Ljubljane na 24 let zapora. Aretirali so ga 2. junija 1942 na bloku Cesta na Brdo, ko je peljal z avtomobilom iz Ljubljane sanitetni material in druge potrebščine za partizane. (TMG, fasc. 312-1376.)

Ljubljanska kvestura je izdala tiralico za Milanom Apihom. (NOB-C, fasc. 527-II.)

Izšla je 11. številka I. letnika »Radio vestnik« OF.

25. Zjutraj so italijanski vojaki ustrelili Ivana Usnika iz Ljubljane. (TMG, fasc. 386-3775.)

Komandant XI. armadnega zbora general Robotti je izdal ukaz, da mora vse porušene ceste in prehode popraviti prebivalstvo samo, češ da jih je hote ali nehote pomagalo rušiti partizanom. (XI. CA, fasc. 829-II.)

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli je določil, da morajo ljudje smuči in opremo izročiti v vojaško skladišče na Kode-ljevem, v drugih občinah pa vojaški posadki ali postaji kraljevih karabinjerjev, sicer bodo kaznovani z zaporom do 3 mesecev ali z denarno kaznijo do 5000 lir; v primeru namernega prikrivanja se kazni podvoji. (Službeni list 1942, št. 59.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Kerkoča iz Ljubljane na 10 let zapora. Italijani so ga aretirali 2. julija 1942, ko je v gostilni Franža v Kolodvorski ulici poizvedoval o uspehu italijanske čistke in pel pesem »Bandiera rossa«. (TMG, fasc. 331-1962.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Bizjaka iz Grosuplja na 10 let zapora, ker je v celici novomeških zaporov narisal na steno srp in kladivo ter napisal »Živela Rusija«. (TMG, fasc. 320-1603.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Manijo Teropčič iz Novega mesta na deset let in 8 mesecev zapora. Italijanski vojaki so jo prijeli na bloku, ko je nesla partizanu nahrbtnik, gorske čevlje itd. (TMG, fasc. 320-1602.)

26. Ob 18.40 so v Gruberjevem prekopu pri mostu na Zaloški cesti našli truplo neznanca. (VK, fasc. 3-IIb.)

Izšla je 30. štev. informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalci«.

27. Ob 4.30 je italijanski stražar pri vojašnici na Vodnikovih cesti ranil Ivana Mesca, ker se na trikratni poziv ni ustavil. (TMG, fasc. 340-2252.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo odsotna Jožeta Planinška ter Leopolda Krevsa iz Trebnjega na dosmrtno ječo, in Karla Kirna iz Novega

mesta na 3 leta zapora, ker so sodelovali v oboroženih skupinah. (TMG, fasc. 303-1138.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Franca Butaro, Ludvika Colariča iz Šutne pri Kostanjevici in Franca Butaro iz Dobrove pri Kostanjevici na dosmrtno ječo, ker so bili v partizanih. Po izdaji so pri Francu Butari v Dobrovi našli tudi 3 puške in 170 nabojev. (TMG, fasc. 292-890.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Talerja iz Kočevja na 30 let zapora, ker je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 292-861.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Pirca z Rakeka in Marcela Kroneggerja iz Ljubljane na 12 let in 3 mesece, Marijo Pirc z Rakeka pa na eno leto in 4 mesece zapora ter 2000 lir denarne kazni. Prva dva so aretirali v Trstu, ko sta kupovala ciklostilni stroj. Marija Pirc pa je poskusila rešiti sina s podkupovanjem. (TMG, fasc. 323-1738.)

Izšla je 15. številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

28. Ob 9.15 sta dva mladince v Kolodvorski ulici št. 11 streljala na italijanskega konfidenta Wilibalda Rotterja in ga ranila, ta pa je v samoobrambi hudo ranil podoficirja italijanske varnostne policije, ki se je približal. Pritekli so tudi vojaki, vendar sta se mladince umaknila. (TMG, fasc. 338-2194; VK, fasc. 3-III, fasc. 4-IV; CC RR, fasc. 138-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljančana Petra Roglja na 10 let, Ivana Tarmana, Alojza Sivko, Jožeta Prešerna, Nado Tarman in odsotnega Jožeta Humarja na 8 let, Bojana Rozmana na 6 let in 8 mesecev zapora, ker so 29. aprila 1942 sodelovali pri lepljenju lepakov. (TMG, fasc. 311-1360.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Vido Šeško in Marijo Primožič, obe iz Zgornje Zadobrove, na 24 let zapora, ker sta 28. julija 1942 prepeljali v otroškem vozičku nahrbtnik, napolnjen s strelivom, živežem in drugim vojaškim materialom iz Zadobrove na glavno cesto. (TMG, fasc. 318-1360.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Črtomira Potočnika in Marjana Kurnika iz Ljubljane na 8 let zapora, ker sta 29. marca 1942 sodelovala pri potrosni akciji. (TMG, fasc. 290-819.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Silvestra Skebeta, duhovnika iz Starega Loga, na 5 let zapora zaradi protitalijanske propagande; sramotil je Mussolinijevo in Hitlerjevo sliko. (TMG, fasc. 305-1201.)

29. Milan Škerlavaj, vodja CT KIPS v Ljubljani, je sporočil, da so partizanske enote prejele iz Ljubljane vagon raznega blaga, in sicer: 20 zabojev tekstilnega blaga, ciklostil, barvo, papir, literaturo, 2000 partizanskih legitimacij, radijski oddajnik in 11 zabojev zdravil. (Zbornik VI-3, dok. 86.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Novaka iz Globokega na 30 let, Antona Mestnika iz Laz in Antona Perka iz Globokega na 24 let, Janeza Blatnika na 16 let, Henrika Perka na 4 leta, Antona Perka (ml.), oba iz Globokega, na 3 leta zapora, ker so se pripravljali na odhod v partizane. Pri preiskavi so našli pri njih strelivo, Slovenskega poročevalca in fotografski aparat. (TMG, fasc. 333-2013.)

Pri komandi XI. armadnega zbora je bila ustanovljena komisija za dograditev žične zapore okoli Ljubljane. Sestavljalo jo je 10 oficirjev pod vodstvom generala Primierija, razdeljena pa je bila na tri podkomisije za tri zaporne sektorje: Vič, Moste in Šiška. (XI. CA, fasc. 830-III.)

Izšla je 4. številka kontrarevolucionarnega glasila »Slovenska zaveza«.

31. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Šinkovca iz Novega mesta na 20 let zavora, ker je dal Jeleni Hočevar v Novem mestu letake za potrosno akcijo. (TMG, fasc. 294-908.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Bosnarja iz Ljubljane na 27 let zavora, ker je razširjal Slovenskega poročevalca in sodeloval v OF. (TMG, fasc. 279-524.)

Julija je italijanska policija izvršila 2442 osebnih preiskav, 104 hišne preiskave in 243 preiskav javnih lokalov. Tu niso vključene vojaške akcije. (Ivo Juvančič, Cilji in metode italijanskega okupatorja, rokopis, str. 40.)

Julija je 44 terenskih odborov OF rajona Kolodvor zbralo 23.188.50 lir, in sicer po kvartih: Gosposv(etska) — 11 terenskih odborov — 4865 lir; T(yrševa) — 11 terenskih odborov — 3901.50 lir; Tavčarj(eva) — 7 terenskih odborov — 1734 lir; Miklošič(eva) — 6 terenskih odborov — 2725 lir; Kolodv(orska) — 3 terenski odbori — 916 lir; Sodnija — 2 terenska odbora — 5158 lir; OUZD (Okrožni urad za zavarovanje delavcev) — 4 terenski odbori — 2553 lir; in Mladinske (organizacije) 1336 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Julija je zbralo 51 terenskih odborov OF rajona Šentpeter 29.981 lir, in sicer: I. kvart — 21 terenskih odborov — 5452 lir; II. kvart — 9 terenskih odborov — 4132 lir; Bol(nišnice) — 21 terenskih odborov — 20.397 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Julija je zbralo 27 terenskih odborov OF rajona Trnovo 14.104 lire, in sicer: I. kvart — 13 terenskih odborov — 6584 lir; II. kvart — 8 terenskih odborov — 6557 lir; III. kvart — 6 terenskih odborov — 963 lir; IV. kvart 2843 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Julija je zbral rajonski odbor OF Center 64.750.10 lir, in sicer: I. kvart 22.567.60 lir; II. kvart 650 lir; III. kvart 1984 lir; IV. kvart 1312 lir; prof. m(eščanske) šole 60 lir; den(arni) zav(odi) 15.040 lir; graf(ičarji) 3015 lir; m(eščanska) š(ola) 3866.50 lir; ing(enirji) 5860 lir; ban(ovina) 5605 lir; p(ošta) t(elegraf) t(elefon) 4790 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Julija je zbral rajonski odbor OF Vič 23.918.80 lir, in sicer: I. kvart R(ožna) d(olina) 10.029.80 lir; II. kvart G(lince) 9443 lir; III. kvart V(ič) 862 lir; obr(at) T(obačna) T(ovarna) 2575 lir; Mlad(inska) OF 539 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Julija je zbral rajonski odbor OF Bežigrad 28.473 lir, in sicer: kvart B₁ 14.609 lir; kvart B₂ 2488 lir; kvart B₃ 8972 lir; kvart B₄ 1154 lir; Ježica 1250 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Julija je zbral rajonski odbor OF Šiška 35.409.30 lir, in sicer: I. kvart — 3 terenski odbori — 22.794.50 lir; III. kvart — 4 terenski odbori —

5483 lir; III. kvart — 3 terenski odbori — 4096.80 lir; Tr(amvaj) 1877 lir; Un(ion) — Pivovarna — 1158 lir. (NOB-C, 528-I.)

Konec julija so aktivisti Centralne tehnike KPS preselili ilegalno tiskarno CT KPS »Podmornico« s Ceste na Brdo h kovaču Erbežniku v Kozarje. (L. Čarni, Tehnike, str. 8.)

Konec julija so italijanske oblasti pristale na legalizacijo belogardiističnih oboroženih oddelkov. (F. Saje, Belogardizem, str. 169.)

Konec julija so v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tunel« natisnili partizanske izkaznice v 13.000 izvodih. Natisnjene so bile na rdečem kartonu (fotokopija v Zborniku VI-3) s pregibom v sredini, v velikosti 6 × 8 cm. To je bil tretji primerek partizanskih izkaznic, prva dva osnutka sta bila odklonjena. Stavek za izkaznice je stavil Viktor Avsenek v Narodni tiskarni. Izkaznico naj bi bil dobil vsak partizan, a jih zaradi italijanske ofenzive (od 16. julija do 4. novembra 1942) niso izdajali. (L. Čarni, Tehnike, str. 3, Zbornik VI-3, dok. 86.)

A v g u s t :

V začetku avgusta so začeli tiskati v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tone Tomšič« v Šubičevi ulici št. 3; hkrati so prenehali tiskati v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tunel« na Emonski cesti št. 2. (L. Čarni, Tehnike, str. 3.)

Izšla je 14. številka kontrarevolucionarnega glasila »Pobratim«.

- Ob 17.30 sta »neznanca« zaprla gospodinjsko pomočnico pri italijanski družini v Verdijevi ulici 10/III (danes Kidričeva ulica) v dvigalo in ji postrigla lase. (TMG, fasc. 345-2407.)

Edvard Kardelj je poslal Kominterni brzojavko o junaškem odporu Ljubljane proti okupatorju, v kateri pravi: »Nobeno mesto se še ne tako upiralo okupatorju kakor Ljubljana. Italijanski karabinjerji pravijo, da je tu huje kot v Abesiniji. Vse prebivalstvo mesta je enotno. Vsaka ulica ima svojo narodno zaščito, vsaka hiša je odprta aktivistom OF in KP. Na vseh hišah so napisana gesla proti okupatorju. Izdajalce dnevno likvidirajo na najprometnejših ulicah s pomočjo slučajnih pasantov. Aktiviste OF in KP skriva celo mesto. Prebivalstvo skoraj 100 % bojkotira okupatorjeve organizacije in prireditve. Ljubljana mesečno prispeva za OF do pol milijona lir. Okupatorji so politično popolnoma izolirani. Teror je strašen. Ljubljana je obdana z žico ter od časa do časa hermetično zaprta. Racije so od hiše do hiše. Zdaj je od 15. julija spet blokirana. Policijska ura je bila nekaj dni ob 14^h, zdaj je ob 17^h. Ustrelijo vsakogar, ki se približa žici. Streljajo vsak dan. Dozdaj so poslali v internacijo samo iz Ljubljane okrog 10.000 moških. Ljubljana je mesto brez moških. Imamo okrog 400 odborov OF z okrog 2500 aktivisti. Mestni komite KP Slov. ima v mestu nad 500 članov, 80 % prebivalcev Ljubljane je za OF.« (Zbornik VI-3, dok. 94.)

General Rupnik je izročil italijanskim oblastem seznam oficirjev bivše jugoslovanske vojske, ki naj bi jih izpustili iz internacije. (F. Saje, Belogardizem, str. 531.)

Rajonski odbor OF Vič je zbral 35.277.70 lir narodnega davka, posojila svobode ter prostovoljnih prispevkov, in sicer: kvartni odbor OF Rožna dolina 9483 lir, kvartni odbor OF Glince 15.115.50 lir, kvartni odbor OF Vič 3687 lir, Tobačna tovarna 6992.20 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Izšla je 31. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša tudi članek »Nova slovenska demokracija«, v katerem pisec komentira odlok o ustanovitvi Narodnoosvobodilnega sveta in odlok o sklicanju zbora odposlancev narodnoosvobodilnih odborov, in poziv Slovincem, naj ne oddajo niti enega para smuči okupatorjem. V prihodnje naj uničijo vse, kar bi hotel okupator rekvirirati. Velja naj geslo: »Rajši uničiti, kakor oddati!«

Izšla je 18. številka II. letnika glasila Mladinske OF »Mlada Slovenija«.

4. Edvard Kardelj je omenil v brzojavki Kominterni, da ima CK KPS, ki je bil tedaj na Kočevskem, dvakrat tedensko redno zvezo z ljubljanskimi funkcionarji kljub temu, da je mesto popolnoma zaprto. (Zbornik VI-3, dok. 58.)

Komisar Okrajnega glavarstva v Ljubljani je poročal Visokemu komisarju o položaju v občini Polje. Pravi, da je 25 karabinjerjev in finančarjev v Vevčah premalo, da bi kontrolirali dve občini; zlasti pomoči ni nobenih kontrol. V Dobrunjah se ponoči razni ljudje neovirano gibljejo. Partizani prihajajo v zadnjih dneh vse do papirnice v Vevčah. (VK, fasc. 1a-IV.)

5. V Vevčah je bila listkovna akcija. (TMG, fasc. 341-2293.)

Izšla je 2. številka I. letnika glasila katoličanov v Osvobodilni fronti »Slovenska revolucija«. Posvečena je bila spominu dr. Aleša Stanovnika.

6. Ponoči so partizani v Spodnji Zadobrovi trosili letake, ki so pozivali prebivalce v boj proti Italijanom. (VK, fasc. Ia-IV.)

Italijanske oblasti so začele uradno imenovati belogardistične oddelke Milizia volontaria anticomunista (MVAC) — Prostovoljna protikomunistična milica. (F. Saje, Belogardizem, str. 313.)

7. Komisar Okrajnega glavarstva v Ljubljani je poročal Visokemu komisarju, da so se partizani ponoči oglasili pri podžupanu v Kašlju blizu karabinjerske postaje, in pristavil: zdi se mi, da je situacija tragična in čudna. Toda tako ne more dalje. Kaj bo, če pridejo partizani ponoči na občino in razmečejo urad. Prosim Vas, ekscelenca, intervenirajte takoj pri vojaških oblasteh. (VK, fasc. Ia-IV.)

Ob 6.30 so fašisti II. legije ustrelili v Gramozni jami 9. julija 1942 pred vojaškim vojnim sodiščem na smrt obsojene: Jožeta Majerja, Antona Škrajnarja, Milana Pavšiča, Ivana Novaka, Pavla Jalovca in Živojina Djurkoviča, vse iz Ljubljane. (VK, fasc. 5-III; CC RR, fasc. 158-II; Arhiv GO ZB; Arhiv OO ZB, fasc. 31-329.)

V Adamič-Lundrovi ulici, št. 34 (danes Goce Delčeva) na Kodeljevem je začela obratovati ilegalna cinkografija CT KPS (L. Čarni, Tehnike, str. 6.)

De Fillippis, šef obveščevalnega centra 209. sekcije karabinjerjev, je sporočil: Internacije prebivalstva se nadaljujejo. Zaradi neurejenih taborišč v Italiji je v vojašnicah preveč ljudi vseh starosti in obeh spolov, ki morajo živeti v skrajno težkih pogojih zaradi čakanja na Transporte. Pripominja, da to stopnjuje sovraštvo do Italijanov. (CC RR, fasc. 253-II.)

Izšla je 13. številka I. letnika »Radio vestnik« OF.

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Martina Petriča z Brezovice v odsotnosti na dosmrtno ječo, ker je bil v partizanih. Ob preiskavi so našli na njegovem domu Slovenskega poročevalca. (TMG, fasc. 327-1834.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Potočar iz Gor. Vrhpolja pri Št. Jerneju na 11 let zapora. Izdana je bila, da je v Novem mestu tedensko nakupovala večje količine tobaka in ga nosila partizanom. (TMG, fasc. 331-1945.)

8. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljancane inž. Adolfa Morela na 15 let, Marijo Škerlak na 12 let, Nado Tavčar in Bredo Morel pa na 10 let zapora, ker so bili člani OF in so razširjali propagandno literaturo. Aretirani so bili 20. junija 1942. (TMG, fasc. 334-2045.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Adolfa Kostevca iz Ljubljane na 12 let in 6 mesecev zapora ter 4000 lir denarne kazni zaradi pisma sovražne vsebine, ki ga je pisal v Brežice. (TMG, fasc. 333-2034.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Mirana Fuksa iz Ljubljane na 6 let zapora, ker je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 332-1986.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojzijo Petrič, gostilničarko na Podutiški cesti št. 40 na dve leti zapora, ker so karabinjerji našli v njenem semiku italijansko ročno bombo, v gostilniških prostorih pa so se po policijski uri shajali »sumljivi ljudje«. (TMG, fasc. 328-1855.)

10. Vojaško vojno sodišče je obsodilo ujetega partizana Edvarda Blaja iz Borovca na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 314-1450.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo mladince iz Ljubljane Ivana Koniča na 9 let, Roberta Godca, Vero Konič in odsotnega Ljuba Kastnina na 6 let, Viktorijo Cvigelj pa na 5 let zapora, ker so 29. aprila 1942 sodelovali v listkovni akciji v Šiški. (TMG, fasc. 301-1071.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Berka iz Sela pri Semiču na 8 let in 1 mesec zapora ter 200 lir denarne kazni, ker je bil član OF. Pri njem so našli kopije ilegalne literature — Tolmač pravilnika Narodne zaščite. (TMG, fasc. 322-1655.)

Marjan Sterniša, šef četniške obveščevalne službe za Slovenijo, je italijanski kvesturi v Ljubljani izročil seznam 150 pripadnikov Osvobodilne fronte. (F. Saje, Belogardizem, str. 248.)

Izšla je 32. številka III. letnika informacijskega vestnika »Slovenski poročevalec«. Objavil je poziv Narodnoosvobodilnega sveta (NOS) Slovincem z dne 22. julija 1942, naj zbirajo sredstva za partizansko vojsko. Odlok JOOF o postavitvi premičnih vrednosti na razpolago narodnoosvobodilnemu boju, Odlok NOS o prepovedi izvoza življenjskih po-

trebščim z osvobojenega ozemlja in Odlok NOS o zagotovitvi prehrane slovenski narodnoosvobodilni partizanski vojski.

Izšla je 19. številka II. letnika glasila Mladinske OF »Mlada Slovenija«. Okrog 10. avgusta je začela obratovati ilegalna tiskarna CT KPS »Tehnika« na Jernejevi cesti št. 47 (danes ulica Milana Majena). (L. Čarni, Tehnike, str. 5.)

11. Karabinjerji so aretirali 46 oseb (zdravnike, uslužbence Visokega Komisariata itd.). (XI. CA, fasc. 208-IV.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Alojza Gabrijela iz Sušaka na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 530-1928.)

12. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljancane Franca Slaparja in Andreja Boltežarja na dosmrtno ječo, Franca Silo na 20 let, Jožeta Kovačiča pa na 2 meseca zapora in 1000 lir. Aretirali so jih 1. jul. 1942 po izdaji ter obtožili članstva v OF, zbiranja denarja ter blaga za partizane in da so pripravljali ljudi za odhod v partizane. (TMG, fasc. 335-2066.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Prhneta iz Sel pri Št. Jerneju na dosmrtno ječo. Izdan je bil, da je sodeloval s partizani v boju proti italijanski vojski pri Mirni peči, kjer je bil ranjen. (TMG, fasc. 298-1001.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Pavlo Lesar iz Rušnice na dosmrtno ječo, ker je nosila hrano partizanom. (TMG, fasc. 541-2093.)

13. Rajonski odbor Vič je zbral 35.277,70 lir, in sicer: kvartni odbor Rožna dolina 9483 lir, kvartni odbor Glince 15.115 lir, kvartni odbor Vič 3680 lir in OF v obr(atu) T(obačna) T(ovarna) 6992,20 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Izšla je 14. številka I. letnika »Radio vestnik« OF.

14. CT KPS je poslala na teren obveznice Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet oziroma finančno-gospodarskega odbora Okrožnega odbora OF v Ljubljani. Natisnil jih je ing. Zoran Tuma s pomočjo svojih bratov v lastni tiskarni v Mostah. (L. Čarni, Tehnike, str. 4.) V ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tone Tomšič« so tiskali brošuro: Lenin, Revolucionarna vlada in revolucionarna vojska, 1942, 16 strani. Izdala jo je Agitacijsko-propagandistična komisija CK KPS. (L. Čarni, Tehnike, str. 4.)

Milan Škerlavaj-Petrač je sporočil CK KPS, da so mihailovičevci začeli načrtno izdajati svoje nekdanje politične sodelavce, ki so vključeni v OF. (Arhiv CK ZKS, fasc. II-1942.)

Italijanske oblasti so aretirale 8 oseb. (VK, fasc. 5-IV; TMG, fasc. 344-2425.)

Izšla je 14. številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt.«

15. Rajonski odbor OF Moste je od 15. julija do tega dne zbral 49.799,05 lir narodnega davka, prostovoljnih prispevkov ter posojila svobode, in sicer po kvartih: Z(elena) j(ama) — 7 terenskih odborov — 9150,50 lir; S(v.) K(riž) (danes Žale) — 4 terenski odbori — 5454,20 lir; N(ovi)

V(odmat) — 10 terenskih odborov — 2686 lir; S(tari) V(odmat) — 11 terenskih odborov — 2002 liri; Kod(eljevo) — 13 terenskih odborov — 3550 lir; [v Zadr(užni ulici) 420 lir; v Mah(mičevi) — (danes Kosovelova) — 420 lir; v Cank(arjevi) (danes Jana Husa) — 25 lir, Malej(evi) 102 liri, Adam(ič-Lundrovi) (danes Goce Delčeva) — 101 liro, Pov(šetovi) I. 150 lir, Pov(šetovi) II. 178 lir, Pug(ljevi) 569 lir, Kl(umovi) 152 lir. Ok(iškega) 483 lir, Ob Lj(ubljanici) 90 lir, (Na) Peč(i) 516 lir]; Št(epanja v(as) — 5 terenskih odborov — 5207.60 lir, S(el)o — 6 terenskih odborov — 5767 lir, Kol(ínska tovarna) — 1 terenski odbor — 1350 lir, Sat(urnus) — 9 terenskih odborov — 10.112.75 lir, poleg tega še Kem(ična tovarna) — 1 terenski odbor — 327 lir, Tovarna Kl(eja) — 1 terenski odbor — 782 lir, H(rovat) (danes Tovarna tehničnih olj »Oljarna«) — 1 terenski odbor — 741 lir, Ro(..) — 1 terenski odbor — 135 lir, Sev(..) — 1 terenski odbor — 134 lir, (Tiskarna) T(um)a — 1 terenski odbor — 415 lir, Hr(ibar) (danes Tovarna trikotaznega perila »Pletenina«) — 1 terenski odbor — 1500 lir, Zm(aj) — 1 terenski odbor — 467 lir, FZ(..) 18 lir. (NOB-C, fasc. 528-I-IV.)

Poveljstvo XI. armadnega zbora je izdalo ukaz, naj se preuredi postojanka na Gradu (zgradijo nove utrdbe, uredijo topovi in prostor za 110 mož) in na Rožniku (uredijo topovi, izseka gozd itd.). (XI. CA, fasc. 830-II.)

17. Izšla je 33. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«.
18. Ustrelili so tri partizane: Franca Stražarja iz Sostrega, Janeza Mirtiča iz Gradenice in Cirila Stariča iz Trebnjega. (CC RR, fasc. 253-III.)
Visoki komisar in poveljnik XI. armadnega zbora sta na osnovi razglasa z dne 15. julija 1942 in navodil višjih oblasti odredila, da se zapleni premično in nepremično premoženje upornikov, ubitih v bojih, ustreljenih ali po sodnem postopku usmrčenih ter premoženje za orožje sposobnih moških od 18. do 60. leta, ki jih brez opravičenega vzroka ni v njihovih rednih bivališčih. Prav tako naj se zapleni premoženje, ki bi ga uporniki kot zakoniti dediči podedovali, ter premoženje oseb, ki ogrožajo varnost države, sodelujejo v oboroženem boju, pri prevratni propagandi, napadih na javno varnost, promet itd. (XI. CA, fasc. 658-IV, TMG, fasc. 578-346.)
20. Ob 21. uri je bil laže ranjen v glavo šef četniške obveščevalne službe za Slovenijo Marjan Sterniša na stanovanju v Pražakovi ulici št. 12. Zaradi njegovega kontrarevolucionarnega delovanja ga je VOS OF obsodila na smrt. Justifikacija je bila poverjena članom VOS OF, pa se je ponesrečila. Italijanski vojaki so tedaj ujeli študenta Franca Copiča iz Maribora in ga naslednji dan na Tomačevski cesti ustrelili. (CC RR, fasc. 158-IV; TMG, fasc. 347-2492; XI. CA, fasc. 787-III; J. Šiška, Spomini, str. 14.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo krojača Franca Drobničica iz Kočevja na dosmrtno ječo. Italijanski vojaki so ga ujeli 17. julija pri čistki v okolici Mozlja. V nahrbtniku je imel tri ukrojene hlače in parti-

zansko kapo, v aktovki pa izdelano partizansko kapo z zvezdo. (TMG, fasc. 335-2088.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizane in sodelavce partizanov z Jezera pri Cerknici: Ivana Petriča in Leopolda Furlanija na 30 let, Janeza Avsca, Antona, Andreja in Antona Janežiča, Franca in Janeza Logarja, Jakoba Mahmeta, Henrika, Jožeta, Janeza in Leopolda Mulca, Ignaca Štirna, Ivana in Jerneja Škrbca pa na 10 let zapora. (TMG, fasc. 336-2105.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Sovreta iz Ljubljane na 8 let zapora, ker je podpiral partizane. (TMG, fasc. 337-2152.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Silvestra Mlakarja iz Ribnice na 6 let zapora, ker je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 333-2025.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Pavliča, Janeza Rudolfa, Viljema Znidaršiča in Jakoba Mlakarja, vse iz Starega trga pri Ložu, na 3 leta zapora, ker so sodelovali s partizani. Aretirali so jih 4. junija 1942 med čistko v Starem trgu. (TMG, fasc. 335-2086.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Feliksa Eggerja iz Ljubljane na dve leti zapora, ker so 1. julija 1942 našli v njegovem stanovanju strelivo in vojaški material. (TMG, fasc. 335-2075.)

Izšla je 15. številka »Radio vestnik« OF.

21. Ob 21.45 je karabinjer, ki je bil v službi na železniški progi pri km 567.8 na Viču, streljal na tri osebe. Ranil je železničarja Antona Šviglja, druga dva pa sta pobegnila. (CC RR, fasc. 238-I.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Nado Doljak, Olgo Černe, Antonijo Logar in Rafaelo Pehaček, vse iz Logatca, na dosmrtno ječo. Aretirali so jih 28. maja 1942 v Logatcu, ker jim je italijanski vojak, ki se je izdajal za partizanskega simpatizerja, izročil Slovenskega poročevalca. (TMG, fasc. 322-1672.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Stanislava Zalarja iz Vidma-Dobropolje na dosmrtno ječo. Ujeli so ga 23. julija 1942. (TMG, fasc. 338-2184.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Vero Kušar iz Ljubljane na 10 let zapora, ker je razširjala propagandno literaturo OF. Aretirali so jo 19. julija 1942. (TMG, fasc. 541-2181.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Trkmama, Jožeta Leskovca, Franca Kogoja, Janeza Suhadolnika, vse iz Logatca, Franca Habjana iz Hotedršice in Emila Kržišnika z Rakeka na dosmrtno ječo, Edvarda Mezeta na 24 let, Ivana Kalina, oba iz Logatca, pa na 15 let ter Fani Šerek iz Ljubljane na 8 let zapora. Obsojeni so bili kot partizani oz. sodelavci partizanov. (TMG, fasc. 294-912, fac. 319-1598.)

Komandant XI. armadnega zbora general Robotti je razpisal nagrado 100.000 lir tistemu, ki bi ujel Borisa Kidriča ali Aleša Beblerja, 30.000 lir tistemu, ki bi ujel Edvarda Kardelja ali Marjana Dermastia, Marjana Brileja, Milana Lemeža, Franca Lubeja, Edvarda Kocbeka ali Josipa Rusa, 10.000 lir pa tistemu, ki bi dal kakršnekoli podatke o tem, kako

bi imenovane ujeli ali ubili. (VK, fasc. 5-V. Italijanski dokumenti pišejo napačno Marjan Brilej, namesto Jože Brilej.)

22. Ob 18.30 so italijanski vojaki ob železniški progi na Zaloški cesti ustavili voznika, ki je peljal 10 zabojev oblačil, sanitetnega materiala, kuhinjskih potrebščin, tobaka, soli, papirja, mesa itd. na železniško postajo. Blago so zbrali aktivisti OF v Poljanskem rajonu in je bilo namenjeno partizanom. (TMG, fasc. 356-2788.)

Ob 22. uri je italijanska patrolja iz Dobrunj na cesti v Sostro ubila Avgusta Aliča. (TMG, fasc. 348-2516.)

Mestno poglavarstvo je prosilo Komando XI. armadnega zbora za vojaško stražo, da bi za mestni vodovod lahko nemoteno prevažali premog (mesečno 100—150 ton) z železniške postaje v Kleče. Vozniki so morali namreč pri vojaškem bloku na Vodovodni cesti vsakokrat stresti ves premog na tla in ga ponovno naložiti. (CC RR, fasc. 220-I.)

24. Visoki komisar Emilio Grazioli je poslal notranjemu ministrstvu v Rim tajni načrt za ureditev Ljubljanske pokrajine, kjer pravi, da bo ravnal neizprosno (*durissima linea di condotta*), ker je vprašanje slovenskega prebivalstva mogoče rešiti samo tako, da se uniči, preseli ali nasprotniki odstranijo, preostali pa asimilirajo. Po določenem načrtu bi prebivalce množično izselili v »delovna taborišča« in ne v koncentracijska taborišča, na izpraznjeno ozemlje pa naselili Italijane. Zato je takoj potrebno poživiti delovanje fašističnih organizacij, ki doslej še niso prodrle med ljudstvo, pomnožiti tečaje italijanskega jezika, razširjati italijansko literaturo in omejiti slovensko kulturno življenje. Na univerzi v Ljubljani je doslej že uspelo znižati število vpisanih na eno tretjino, zaradi podvojene vpisnine pa bo število študentov še bolj padlo; še naprej bo treba preprečevati vpis nezaželenim osebam, tako da bo univerza le životarila, dokler ne bo po zmagi prevzela svoje »italijanske funkcije« na Balkanu. Srednje šole bo treba izenačiti z italijanskimi, v osnovnih šolah pa slovenske učitelje zamenjati z italijanskimi. Na gospodarskem področju bo mogoče do skrajnosti izkoriščati gozdove, rudnike in polja ter ustvariti pogoje za dvig živinoreje. Treba je likvidirati slovenske denarne zavode. V pokrajini naj ostane samo ena italijanska hranilnica, upravna ureditev naj se izenači z italijansko. Da pa se bo vse to lahko izvršilo, je treba preseliti v Ljubljansko pokrajino čimveč sposobnih Italijanov, doslej so namreč prihajali samo taki, ki doma niso bili zaželeni. (VK, fasc. 1a-IV.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta in Matijo Modrijana ter Franca Grdodolnika na dosmrtno ječo, Alojza Žigona pa na 4 leta zapora, v odsotnosti pa Ivana Modrijana, Ivana in Pavla Bončo ter Karla Leskovca na dosmrtno ječo. Izdani so bili, da so zbirali orožje in hrano za partizane, kar so tudi našli ob preiskavi na njihovih stanovanjih v Rovtahn pri Logatcu. (TMG, fasc. 306-1216.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Češarka iz Ribnice na 3 leta zapora, ker je sodeloval v narodnoosvobodilnem gibanju in razdelil 40 pozivnic za vstop v partizane. (TMG, fasc. 336-2129.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Antona Sajeta z Velikega Gradišča in Vladimira Gerbca iz Vinice na dosmrtno ječo. Prvega so obsodili v odsotnosti, Gerbca pa aretirali 11. aprila 1942 v bolnišnici v Novem mestu, kjer se je zdravil zaradi rane na rami. Obsodili so tudi Marijo Lesjak iz Novega mesta, ki je Gerbca v bolnišnici obiskovala. (TMG, fasc. 321-1631.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivanko in Albino Tekavec iz Ribnice na 15 let zapora, ker sta delali propagando za partizane in z jugoslovansko uniformo opremili dva študenta iz Ribnice, ki sta odšla v partizane. (TMG, fasc. 541-2140.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Emo Črnologar iz Ljubljane na 10 let in 8 mesecev zapora, ker je sodelovala v OF. Aretirali so jo 30. junija 1942 kot ilegalno z osebno izkaznico na ime Ane Lavrič. (TMG, fasc. 274-265.)

Izšla je 34. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. V članku »Izdajalci so sneli krinko« piše Boris Ziherl o organizatorjih »Slovenske legije« in o letakih, ki so jih odvrгла italijanska letala in ki je v njih bela garda klicala na boj proti partizanom. Prinaša tudi izjave CK KPS, katoličanov v OF in vodstva sokolstva v OF o beli gardi. V članku »Proglas razbojnikov« razpravlja Boris Ziherl o odloku italijanskih oblasti o zaplembi premoženja upornikom.

25. Ob 5.10 je italijanski vojak na bloku v Hrušici ramil z bombo Slavko Adamič iz Bizovika, ker se na poziv ni ustavila. (TMG, fasc. 349-2552.)

Ob 12.30 so člani VOS OF v Rokodelskem domu v Komenskega ulici izvršili smrtno obsodbo nad kontrarevolucionarjem, komandantom Slovenske legije za Ljubljano Fortunatom Majdičem. (TMG, fasc. 348-2526; CC RR, fasc. 219-III; SPor 1942 št. 35; J. Šiška, Spomini, str. 14.)

Na cesti Vevče-Polje so našli »prevratne« letake v italijanskem jeziku. (TMG, fasc. 350-2568.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na smrt Avgusta Jermana iz Rožanca pri Črnomlju, ker je bil v partizanih. (CC RR, fasc. 158-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Adolfa Jakhla iz Poljana dosmrtno ječo. Obtožili so ga, da je grozil italijanskemu konfidentu s smrtjo. (TMG, fasc. 265-237.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Alojza Jožefa iz Harinje vasi na dosmrtno ječo. Obdolžili so ga, da je nosil orožje in sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 286-716.)

Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo Marijo Šlander iz Ljubljane na 30 let zapora. Aretirali so jo 9. decembra 1941. Ob aretaciji so našli pri njej večje vsote denarja, ponarejene dokumente in propagandno literaturo. Iz zapora so jo prepeljali v bolnišnico, od koder je 13. marca pobegnila. (TMG, fasc. 523-634.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivanko Šmalc iz Ljubljane na 2 leti zapora in 2000 lir denarne kazni. Junija 1942 so Italijani preiskali njeno trgovino in našli živež in cigarete. Obdolžili so jo, da je to zbirala in hranila za partizane. (TMG, fasc. 336-2132.)

Na povelje XI. armadnega zbora je bilo aretiranih 5 oseb. (CC RR, fasc. 271-III.)

Izšla je posebna izdaja informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša »Apel vsemu civiliziranemu svetu« o okupatorskih hudodelstvih na slovenski zemlji, Pozdrav IOOF Ljubljani, proglas IOOF »Slovenci!« o meuspeli italijanski ofenzivi ter poziv CK KPS, vodstva kristjanov v OF in vodstva sokolov v OF Slovincem, naj se ob novi italijanski ofenzivi še tesneje oklenejo svoje OF in varujejo njeno enotnost.

26. Vojaško vojno sodišče je obsodilo dr. Franca Debeljaka, zdravnika iz Žužemberka, na dosmrtno ječo, ker je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 336-2108.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Jožeta Junca iz Laz na dosmrtno ječo, ker je odšel 29. maja 1942 v partizane, na njegovem domu pa so našli strelivo. (TMG, fasc. 337-2157.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Cirila in Matijo Škrlja s Turjaka na dosmrtno ječo, ker sta sodelovala s partizani. (TMG, fasc. 339-2222.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo ujetega partizana Antona Šušteršiča s Turjaka na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 339-2221.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ido Turk iz Rūbnice na 4 leta zapora, ker je preskrbovala partizane s samitetnim materialom. (TMG, fasc. 541-2178.)

27. V mehanični delavnici Frica Hribernika na Celovski cesti št. 50 je oddelek I. sekcije CCNN »XXI. Aprile« ustrelil Frica Hribernika, Josipa Kroparja, Milana Krpana in Antona Miheliča. V delavnici, ki je bila v sklopu CT KPS, so od začetka julija izdelovali hladno orožje in razne kovinske predmete za partizane. Zaradi izdajstva so fašisti vdrli v delavnico, našli 498 bodal in druge kovinske predmete. Delavce so po triurnem zaslišanju ustrelili. (Zbornik VI-3, dok. 218, SPor 1942, št. 35; TMG, fasc. 334-2707; SPor 1952, št. 240; Borec 1953, str. 255; Arhiv GO ZB; J. Nedog, Spomini, str. 109.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Zbačnika iz Rūbnice zaradi mladoletnosti (star 15 let) le na 3 leta zapora, ker je pomagal partizanom, med katerimi sta bila tudi njegova brata. (TMG, fasc. 338-2198.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Avgušтина Glada iz Pirč pri Fari na Kočevskem na 4 leta zapora, ker je bil partizanski obveščevalec, in Matijo Ozaniča iz Pirč prav tako na 4 leta zapora, ker je zbiral hrano za partizane. (TMG, fasc. 332-1966.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Nikolaja Vidnjeviča iz Pavnovičev pri Adlešičih na 2 leti zapora, ker je sodeloval s partizani, ki so se često oglašali na njegovem domu. (TMG, fasc. 336-2106.)

Izšla sta letaka: »Proglas, Slovenci! (Vsi besni napori...) Na osvobojenem ozemlju dne 27. avgusta 1942«. Izdal Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda in »Odredba Glavnega štaba Slovenske partizanske vojske z dne 27. avgusta 1942«. Oba so natisnili v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tehnika«, prvega okrog 6200 izvodov, drugega pa približno 15.000 izvodov. (L. Čarni, Tehnike, str. 5.)

28. Ob 10.50 so ustrelali Rudolfa Medveška iz Ljubljane. Aretirali so ga 27. avgusta 1942, ko so odkrili Hribernikovo delavnico na Celovski cesti. Bil je lastnik tvrdke »Kromkovina« in je dajal Hribernikovi delavnici potrebni material. (TMG, fasc. 365-2596; XI. CA, fasc. 845-IV.) Na Večni poti sta »neznanca« ubila Kristijana Birso iz Ljubljane. (TMG, fasc. 370-3250.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Karla Mukliča iz Sv. Križa pri Kostanjevici v odsotnosti na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 299-1039.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Vidmarja z Verda na 17 let zavora in 2000 lir denarne kazni, ker je sodeloval v sabotažnih akcijah in nosil orožje. (TMG, fasc. 264-138.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Leniča iz Ljubljane na 25 let zavora in 4000 lir denarne kazni, ker je nosil orožje in je 10. januarja 1942 streljal na karabinerja, ko so ga hoteli aretirati. (TMG, fasc. 269-80.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Milana Černeta iz Ljubljane na 12 let zavora, ker je pomagal ljudem pri prehajanju preko bloka v partizane. (TMG, fasc. 311-1357.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Povšeta iz Ljubljane v odsotnosti na 8 let zavora, ker je pred 4. junijem 1942 trosil letake s komunističnim znakom. (TMG, fasc. 314-1433.)
- Izšla je 15. številka (druga izdaja 15. številke!) I. letnika »Radio vestnik« OF.
- Izšel je ciklostiran letak: »Slovenci!« — »Izdal IOOF za ljubljansko okolico«.
29. Ob 23.45 so partizani I. bataljona udarne brigade »Toneta Tomšiča« s sodelovanjem moštva sprejemnega taborišča in dveh čet III. grupe odredov napadli karabinjersko postojanko in postojanko finančne straže v Vevčah. Zažgali so skladišče papirnice in železniški vagon. Škode je bilo okrog dva in pol milijona lir. Hkrati so napadli finančno stražo v Zalogu in vojaško stražo pri železniškem mostu preko Ljubljanice. (Zbornik VI-4, dok. 3; SPor, oktober 1942, posebna izdaja; TMG, fasc. 352-2644.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Antona Žagarja iz Novega mesta na 17 let zavora. (TMG, fasc. 288-751.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Frančiško Wolf iz Usmerca pri Čabru na 7 let, Marijo Wolf iz Ravnice na 6 let in Ludvika Tomca iz Martinjaka na 5 let zavora zaradi sodelovanja s partizani. (TMG, fasc. 340-2258.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo mladoletnega Ivana Brežiča iz Loga pri Brezovici na 3 leta, 4 mesece in 20 dni zavora, ker so 30. julija 1942, ko so ga pri Vnanjih goricah aretirati, našli pri njem propagandno literaturo in letake. (TMG, fasc. 340-2233.)
30. Ob 22. uri so partizani I. bataljona udarne brigade »Toneta Tomšiča« napadli papirnico v Vevčah in povzročili požar pri strojih ter zažgali tudi skladišče na desnem bregu Ljubljanice. Škode je bilo okrog 10 mili-

jonov lir. Ob 23. uri pa so partizani streljali na postajo Zalog. (Zbornik VI-4, dok. 3; SPor, oktober 1942, posebna izdaja; TMG, fasc. 352-2644.) Visoki komisar Grazioli je določil, da začasno ne bodo zapirali ljudi v sodne zapore, ker je tam prostora le za 300, zaprtih pa že 1020 ljudi. (TMG, fasc. 600-II.)

31. Ob 16. uri so fašisti preiskali tovarno Saturnus v Mostah. Pri Vidi Pregarc so našli Slovenskega poročevalca in drugo literaturo, ki jo je prejela prav tisti dan, da bi jo razdelila aktivistom v tovarni. Po zaslišanju so jo ob 22.30 na tovarniškem dvorišču privezali na stol in ustrelili. Tedaj so aretirali 25 delavk in 8 delavcev. (SPor 1942, št. 35, št. 38; CC RR, fasc. 158-II; TMG, fasc. 356-2782; Borec 1936, str. 180; M. Perme, Kronika, str. 32; TMG, fasc. 610a.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Zakrajška iz Šentjurja na Dolenjskem v odsotnosti na 10 let zopora, ker je razširjal Slovenskega poročevalca. (TMG, fasc. 523-514.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Kutnarja v odsotnosti na 28 let, Jakoba Skubica, oba iz Šentvida pri Stični, pa na 2 leti zopora, ker sta sodelovala s partizani. (TMG, fasc. 318-1555.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Murna iz Vel. Orehka pri Stopičah na 8 let zopora, ker je sodeloval s partizani in so pri njem našli puško. (TMG, fasc. 314-1434.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Dragico Sevšek iz Novega mesta na dva meseca zopora, ker je rekla italijanskim vojakom: »Pojdite proč, saj vas ni nobeden klical, kreteni!« (TMG, fasc. 320-1601.)

Italijanski vojaki so blokirali občino Polje, aretirali 700 ljudi in jih odpeljali v internacijo. (F. Saje, Belogardizem, str. 479.)

Komanda CC RR XI. armadnega zbora je izdala tiralico za dr. Josipom Rusom, članom Vrhovnega plenuma OF. (VK, fasc. 209-I; CC RR, fasc. 258-II.)

IOOF je izdal razglas, v katerem pozdravlja neuklonljivo Ljubljano in pravi: »Občudujemo vaš junaški odpor, da se Ljubljanjani — bodoči prestolnici osvobodjene in združene Slovenije — divi danes ves svobodoljubni svet... Razbijajte neusmiljeno belo gardo — od stražarjev do mihajlovičevcev...« (SPor 1942, št. 28.)

Avgusta je bila v rajonu Bežigrad velika nabiralna akcija za Gubčevo brigado. Organizirala jo je Marica Čepe po nalogu vojaške intendance. V dveh dneh so zbrali večje količine blaga in ga skupno z blagom, ki je že bilo v ilegalnih skladiščih, poslali partizanom. (M. Čepe, Spomini.)

Avgusta so ljubljanski aktivisti poslali partizanom dva železniška vagona blaga. Veliko tega (30 zabojev) je bilo zbranega v rajonu Bežigrad, ki je bil za to uspešno akcijo tudi pohvaljen. Prevoz po železnici pa so organizirali aktivisti železničarji. (M. Čepe, Spomini.)

Rajonski odbor OF Bežigrad je zbral avgusta 27.236 lir narodnega davka, prostovoljnih prispevkov ter posojila svobode, in sicer: I. kvart — 9 terenskih odborov — 4.538 lir; II. kvart — 8 terenskih odborov — 2.208 lir; III. kvart — 6 terenskih odborov — 13.533 lir; EK(a) (dames

Tovarna kovinske galanterije, Mariborska 4) — 1 terenski odbor — 840 lir; Ri(žarna) (danes: Industrija za elektrovezve, Linhartova 35) — 1 terenski odbor — 258 lir; Ei(fler) (danes: obrat Tovarne dekorativnih tkanin, Titova c. 99) — 1 terenski odbor — 360 lir; La(jevic) (danes: Tovarna kovinskih in plastičnih izdelkov »Tuba«, Kamniška 20) — 1 terenski odbor — 105 lir; Avt(omontaža) (danes: »Karoserija«, tovarna jeklenih avtobusnih karoserij, Kamniška 25) — 1 terenski odbor — 4602 liri; BAL(...) — 1 terenski odbor — 830 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Rajonski odbor OF Center je avgusta zbral 93.493 lir narodnega davka, prostovoljnih prispevkov ter posojila svobode, in sicer: I. kvart 17.602 liri; II. kvart 2137 lir; III. kvart 1178 lir; IV. kvart 787 lir; m(eščanske) š(ole) 1.465 lir; o(snovne) š(ole) 2.580 lir; PTT 4.560 lir; ing(enirji) 12.096 lir; graf(iki) 2.760 lir; b(anke) 7.981 lir; ban(ovina) 26.232 lir; grad(beniki) 13.924 lir. (NOB-C, fasc. 528-I, 528-IV.)

Rajonski odbor OF Kolodvor, ki se je avgusta 1942 združil z rajonom Sempeter, je avgusta zbral 60.700 lir narodnega davka, prostovoljnih prispevkov ter posojila svobode, in sicer: Gosposv(etska) cesta — 14 terenskih odborov — 5252 lir; Tyrševa c. (danes Titova) — 8 terenskih odborov — 2.005 lir; Tavčarjeva — 8 terenskih odborov — 1.369 lir; Miklošičeva — 9 terenskih odborov — 3.151 lir; OUZD — Okrožni urad za zavarovanje delavcev — 4 terenski odbori — 3848,50 lir; sodišče — 2 terenska odbora — 4.739 lir; zdravniki — 18 terenskih odborov — 4.886 lir; mladina — 14 terenskih odborov — 345 lir; Resljeva cesta — 2 terenska odbora — 716 lir; Zgornji Sempeter — 38 terenskih odborov — 7.325,50 lir; 14 oseb 23.000 lir posojila. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Rajonski odbor OF Poljane je zbral avgusta 33.062 lir narodnega davka, posojila svobode ter prostovoljnih prispevkov, in sicer: kvartni odbor OF MOL (magistrat) — 28 terenskih odborov — 11.670 lir; kvartni odbor fin(ančna direkcija) — 7 terenskih odborov — 3.659 lir; kvartni odbor Poljane — 8 terenskih odborov — 12.424 lir; kvantni odbor Št. Jakob — 4 terenski odbori — 5.246 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Rajonski odbor OF Šiška je zbral avgusta 77.140,50 lir narodnega davka, posojila svobode ter prostovoljnih prispevkov, in sicer: I. kvart — 3 terenski odbori — 58.583 lir; II. kvart — 4 terenski odbori — 9.818 lir; III. kvart — 4 terenski odbori — 6.153,50 lir; Tr(amvaj) 1.100 lir, U(niom) 630 lir, P 150 lir, mladina 356 lir in 350 lir. (NOB-C, fasc. 528.I.)

Rajonski odbor OF Trnovo je zbral avgusta 24.618 lir narodnega davka, prostovoljnih prispevkov ter posojila svobode, in sicer: I. kvart — 4 terenski odbori — 4.294 lir; II. kvart — 1 terenski odbor — 15.023 lir; III. kvart — 3 terenski odbori — 1.662 lir; IV. kvart — 5 terenskih odborov — 3.639 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

September

V začetku septembra so klerofašistični stražarji ustanovili v Klečah postojamko MVAC. Posadki, v kateri so se vzgajali organizatorji novih belogardističnih postojank, je poveljeval Ivan Kos iz Ljubljane. (F. Saje, Belogardizem, str. 478.)

V začetku septembra je izšel letak: »Slovenci!« (Kdo je izdal in prodal...) Izdala Osvobodilna fronta. Natiskali so ga v ilegalni tiskarni CT KPS »Tehnika«. (L. Čarni, Tehnike, str. 5.)

1. Ob 16. uri so fašisti aretirali 18 mladincev pri železniški postaji v Šiški, ki so po izjavah zaupnikov bili pripravljene za odhod v partizane. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Ponoči so italijanski vojaki aretirali vojaškega referenta III. kvarta rajona Bežigrad in komisarja čete Narodne zaščite Leona Modrijana iz Janševe ulice št. 5, njegovo ženo Štefanijo in Franca Farčnika. Na njenem stanovanju so našli propagandno literaturo in strelivo, medtem ko so sosedje pravočasno odnesli blago civilne in vojaške intendance. (XI. CA, fasc. 821-III; M. Čepe, Topografija, str. 5.)

Partizani 1. bataljona Dolomitskega odreda so zažgali grad Bokalce, da bi se v njem ne ustanovila belogardistična postojanka. (XI. CA, fasc. 821-III; A. Družina, ustno.)

2. Ob 18. uri so ustrelili Ivana Jelovška, Alojzija Vrhovca, Antona Jereba, Antonijo Kucler, Ivana Japlja, Jerneja Kuclerja, Stanislava Demšarja in Antona Merlaka. Aretirali so jih avgusta v okolici Drenovega griča, ker so sodelovali s partizani. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Fašisti so ustrelili Alojza Keferla in sina Alojza iz Hrušice ter Andreja Azmana iz Vrhovcev. Na Keferlovem stanovanju so našli puško s 14 naboji. (CC RR, fasc. 158-II; XI. CA, fasc. 821-III; Arhiv OO ZB, fasc. 3-2729.)

3. 150 vojakov II. bataljona »Granatieri di Sardegna« je obkolilo naselja Ježica, Mala vas in Stožice do nemško-italijanske demarkacijske črte. Pri čistki so aretirali 350 oseb in jih odpeljali v ljubljanske zapore. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Italijanski vojaki so aretirali 16 delavcev iz papirnice v Vevčah. (TMG, fasc. 354-2720.)

4. Ob 21. uri so italijanski vojaki pri bloku v Dobrunjah prijeli Stanka Gartnerja iz Ljubljane. Na poti v postojanko so ga ustrelili, ker je hotel zbežati. (VK, fasc. 4-IV; TMG, fasc. 353-2682.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Zupovca iz Ljubljane na 10 let zapore. Aretirali so ga 17. aprila 1942 ob napisni akciji v Kodeljevi ulici (danes ulica Goce Delčeva). (TMG, fasc. 287-736.)

Vodstvo »Slovenske legije« je sprejelo sporočilo, da se je ustanovilo taborišče na Ježici, kjer se je zbralo 30 belogardistov. (F. Saje, Belogardizem, str. 479.)

5. Ob 22. uri so karabinjerji napravili preiskavo v stanovanju Jožeta Ribičiča v Dobrilovi ulici št. 22. Stanovanje je bilo izdano, češ da se v njem skrivajo voditelji narodnoosvobodilnega gibanja in da je v stanovanju propagandno središče OF. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Izšla je 35. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«.

Izšla je 20. številka II. letnika glasila Mladinske OF »Mlada Slovenija«.

6. De Fillippis, šef obveščevalnega centra 209. sekcije karabinjerjev, je med drugim sporočil, da je gospodarski položaj v Ljubljanski pokrajini skrajno slab zaradi sabotaž v industriji in prometu ter zaradi pomanjkanja delovne sile v poljedelstvu, uvoz iz Italije pa je otežkočen. Teroristična dejanja v Ljubljani so prenehala, vendar grešimo, ker preveč verjamemo konfidentom, ne da bi preverjali njihove podatke in poročila. (CCRR, fasc. 253-II.)

Izšla je 16. številka protirevolucionarnega glasila »Pobratim«.

7. Ob 22. uri so italijanski vojaki našli na okenski polici hotela Union dva lepaka, naslovljena italijanskim vojakom, naj vstopajo v partizane. (XI. CA, fasc. 821-III; TMG, fasc. 345-2710.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Rigler, Alojza Krašovca in Antona Sepca, vse iz Dan pri Starem trgu pri Ložu, na 22 let zopora, ker so sodelovali s partizani. (TMG, fasc. 339-2200.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antonijo Lavrič iz Kočevske reke na 8 let zopora, ker je sodelovala s partizani. (TMG, fasc. 340-2234.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franja Dečmana iz Ljubljane na 3 leta in 4 mesece zopora, ker je sodeloval v napisnih in listkovnih akcijah ter pri razdeljevanju Slovenskega poročevalca. (TMG, fasc. 335-2076.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Mira Jeršiča iz Rovt pri Logatcu na 2 leti zopora, ker je 22. maja 1942 dal zatočišče aktivistu OF, ki ga je iskala policija. (TMG, fasc. 338-2183.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Olgo Debevec iz Št. Rupenta pri Mokronogu na 1 leto zopora in 500 lir denarne kazni, ker je prenašala tobak in cigarete za partizane. (TMG, fasc. 340-2236.)

8. Ob 6.30 so našli mino na železniški progi Ljubljana—Brezovica pri km 572.720. Promet so ponovno vzpostavili ob 7.53. (TMG, fasc. 337-2777, NOB-C, fasc. 529-IV.)

Ob 21. uri je patrolja CCNN »XXI Aprile« aretirala v Kamniški ulici Franca Obrana s ponarejeno izkaznico na ime Ivana Kamnikarja. Ko so ga peljali v vojašnico, je poskušal zbežati, a so ga v Gasilski ulici ustrelili. Izdan je bil, da je sodeloval pri atentatih na konfidente in italijanske vojake, zato je policija že 30. julija 1941 izdala za njim tiralico. (VK, fasc. 4-IV; TMG, fasc. 354-2707; XI. CA, fasc. 821-III.)

Ob 21.30 so partizani streljali na stražarje železniške proge pri Kozarjih. Med streljanjem je bil smrtno zadet Franc Štrukelj iz Kamne gorice, ki je bil po naključju v Kozarjih. (TMG, fasc. 354-2721.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Renata Waidija iz Ljubljane na 18 let zopora, ker so 11. aprila 1942 karabinjerji odkrili v njegovem skladišču na Miklošičevi cesti vojaški material. (TMG, fasc. 341-2272.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Angelo Flek iz Semiča na 6 let zopora, ker je prenašala partizansko pošto. (TMG, fasc. 342-2302.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Romana Kačiča in Milana Beltranterja iz Ljubljane na 4 leta zopora, ker so našli v Kačičevem stanovanju tri bodala, dve pištoli in ročno bombo. (TMG, fasc. 310-1355.)

Ponoči so italijanski vojaki aretirali okrog 70 oseb, med njimi 19 zdravnikov. (NOB-C, fasc. 527-I; Arhiv OO ZB, fasc. 2.)

Izšla je 16. številka I. letnika »Radio vestnik« OF.

9. Štirje partizani so v Marijanišču na Bokalcah rekvirirali dva voza krompirja. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Komandant XI. armadnega zbora general Robotti je poročal Visokemu komisarju o razmerah v ljubljanskih sodnih zaporih: Okna celic niso zastrta, zato naj se takoj ograde, da se prepreči stik zapornikov z zunanjim svetom. V zaporih živi preko 1100 zapornikov, čeprav je prostora komaj za 300 oseb, posledice so nehygienske razmere in bolezni. Bolniška soba je premajhna in nekateri bolniki leže v celicah na tleh, slamo za ležišča pa menjajo komaj vsakih 14 dni. Predlagal je premestiti zapornike, obsojene na manjše kazni, v Novo mesto, nekatere pa v šentpetsko vojašnico, predlagal je tudi omejiti tiralice in določil, da naj premestijo 90 oseb v Italijo. (TMG, fasc. 600-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Martinčiča na 4 leta zapora, Janeza Mulca, oba iz Otoka, pa na dve leti zapora, ker sta skrivala strelivo, orožje, vojaško obleko in propagandno literaturo. (TMG, fasc. 334-2059.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Antončiča iz Metlike na 4 leta zapora. Ker so našli pri njem nahrbtnik z živežem in zdravili, so ga obtožili, da se je hotel pridružiti partizanom. (TMG, fasc. 342-2305.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo brate Alojza, Jožeta, Franca in Matijo Martinčič iz Grajšovke pri Starem trgu pri Ložu na 1 leto zapora, ker so sodelovali s partizani. (TMG, fasc. 334-2057.)

10. Italijanski vojaki so pri bloku na Viču ustrelili Antona Žirovnika iz Kozarij, ker so našli pri njem dva klišeja za glasilo CK KPS »Delo«. (XI. CA, fasc. 821-III; VK fasc. 4-IV.)

Okrog 10. septembra je bila natisnjena ciklostirana brošura V. I. Lenin: Tretja internacionala in njeno mesto v zgodovini, 1942, 8 str. Izdala Agitacijsko-propagandna komisija pri CK KPS. (Arhiv CKZKS, fasc. II-1942.)

11. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Rudolfa Nikolettija iz Rovt pri Logatcu na dosmrtno ječo, ker je bil v partizanih. (TMG, fasc. 341-2274.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Troho na 20 let, Franca Volfa, Draga Gerla in Viktorja Kotarja, pa na 6 let zapora, vse z Milanovega vrha, ker so sodelovali s partizani. (TMG, fasc. 334-2056.)

Izšla je 16. številka I. letnika »Radio vestnik« OF. (Druga izdaja!)

12. Ob 10. uri je dvignil Jože Šiška-Luka v Poštni hranilnici milijon lir na tekoči račun Hranilnice Ljubljanske pokrajine. Čeka št. 44 in 45 serije 166 — sta bila ponarejena. Prejeti denar, polovico v bankovcih po 500 in polovico v bankovcih po 100 lir, je odnesel v dveh aktovkah. »Akcijsko za milijon« so pripravili in izvedli člani VOS OF iz Ljubljane. 3. oktobra 1942 je Uprava Poštne hranilnice objavila, da bo denar izplačevala samo vlagateljem osebno. (VK, fasc. 4-IV, NOB-C, fasc. 531-III, fasc. 527-I; Šolski arhiv, VI. fasc. 7-617; Borec 1953, str. 99.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Tatjano Pustoslemšek, študentko iz Ljubljane na dosmrtno ječo, ker je bila v partizanih v III. bataljonu Notranjskega odreda. Ujeli so jo na Debelem vrhu. (TMG, fasc. 344-2375.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Danico Klanjšček, dijakinjo iz Ljubljane, na 10 let zapora, ker je organizirala mladino na Poljanski cesti in na Kodeljevem. Pri njej so našli Slovenskega poročevalca in sliko bazoviških žrtev. (TMG, fasc. 334-2374.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ladislava Lisjaka iz Ljubljane na 10 let zapora, ker so v njegovem stanovanju v Podjurski ulici št. 27 našli nekaj izvodov Slovenskega poročevalca. (TMG, fasc. 335-2068.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljance Vladimira Vidmarja na 15 let, Marijo Vidmar in Vinka Ovna na 5 let ter Angela Verbiča na 3 leta zapora, ker so decembra 1941 dajali zatočišče partizanom. (TMG, fasc. 541-1258.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Frančiško Mestek z Velikega vrha na 6 let zapora. Italijanski vojaki so jo aretirali avgusta 1942 skupno s hčerko Marijo, ker so našli na njenem domu bunker in strelivo. Dva sinova sta bila v partizanih, moža pa so že prej ustrelili italijanski vojaki. (TMG, fasc. 345-2402.)

Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman je na sestanku v škofiji svetoval belogardističnim voditeljem, naj sodelujejo z italijanskim okupatorjem. (NOB-C, fasc. 527-I; F. Saje, Belogardizem, str. 496.)

13. VOS OF iz Ljubljane je sporočila, da izdajajo zlasti duhovniki. Tega dne je neki salezijanec oddal fašistični oblasti okrog 60 naslovov »komunistov«. (NOB-C, fasc. 527-I.)

14. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Obranova iz Štalcarjev na 26 let zapora, ker je bil partizan. (TMG, fasc. 341-2273.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Šolmajerja iz Podgrada na 10 let zapora, ker je govoril na grobu dveh partizanov. (TMG, fasc. 329-2882.)

Italijanske oblasti so poslale iz ljubljanskih zaporov 350 oseb v internacijo. (CCRR, fasc. 219-IV.)

Izšla je 36. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša razglas IOOF o neuspeli okupatorjevi ofenzivi in odredbo Glavnega štaba slovenskih partizanskih čet o streljanju pripadnikov belogardističnih oboroženih enot.

Izšla je 21. številka II. letnika glasila Mladinske OF »Mlada Slovenija«. Med 14. avgustom in 14. septembrom so v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tone Tomšič« v 3000 izvodih natisnili »Delo«, organ Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije 1942, junij, št. 3 in brošuro »Slovenski kristjan, v boj zoper belo gardo«, 1942, 12 strani, ki so jo izdali katoličani v OF. (L. Čarni, Tehnike, str. 4.)

15. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alberta Frančiča iz Dobrunj in Rudolfa Grudna iz Želimelj na 25 let zapora. Od spomladi 1942 sta

bila partizana; ujeli so ju nemški vojaki in izročili italijanskim oblastem. (TMG, fasc. 345-2427.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Nedeljko Lah iz Loža na 23 let zapora, ker je bila v partizanih. (TMG, fasc. 345-2426.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Kornelijo Škerbec iz Ljubljane na 6 let in 8 mesecev zapora, ker je dala nekemu italijanskemu vojaku Slovenskega poročevalca in cigarete, ko je izjavil, da je partizan. (TMG, fasc. 267-381.)

Rajonski odbor OF Moste je zbral 36.603,50 lir, in sicer: Zi(elena) j(ama) — 7 terenskih odborov — 6685 lir; S(veti) K(riž — Žale) — 4 terenski odbori — 5014 lir; M(oste) — 7 terenskih odborov — 6887 lir; S(tari) V(odmat) — 10 terenskih odborov — 1520 lir; N(ovi) V(odmat) — 5 terenskih odborov — 2160 lir; K(odeljevo) — 10 terenskih odborov — 3117 lir, in sicer: Oki(škega ulica) 457 lir, Ob Lj(ubljanici) 45 lir, (Na) Peč(i) 397 lir, Povš(etova) I 253 lir, Povš(etova) II 86 lir, Malej(eva) 342 lir, Zadr(užna) 370 lir, Klun(ova) 130 lir, Mahnič(eva) 340 lir, Cankar(jeva) 2 lini in 1000 lir; Š(tepanja) v(as) — 5 terenskih odborov — 3117 lir, in sicer: Hradec(kega) 1115 lir, Gmaj(na) 509 lir, Fuž(ine) 1110 lir, Zg(ornja) Hruš(ica) 383 lir; S(a)t(urnus) — 17 terenskih odborov — 2787,50 lir; Ska(..) — 3 terenski odbori — 735 lir; K(le)j — 3 terenski odbori — 726 lir; Zm(aj) — 1 terenski odbor — 465 lir; H(rova)T — 4 terenski odbori — 788 lir; T(uma) — 1 terenski odbor — 232 lir; R(..) — 2 terenska odbora — 131 lir; JV(..) — 1 terenski odbor — 120 lir; HR(ibar) — 2 terenska odbora — 1812 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Sredi septembra so v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tehnika« v 3000 izvodih natisnili »Delo«, organ Centralnega komiteja KPS 1942, julij, št. 4. Ta številka »Dela« pa je propadla, ko so 23. septembra tiskarno odkrili, zato so jo ponovno natisnili v ilegalni grafični tiskarni CK KPS v Kozarjih.

Sredi septembra je izšel v 13.000 izvodih v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tehnika« letak »Per la difesa dell'U. R. S. S., per la pace, la libertà e il benessere«. (L. Čarni, Tehnike, str. 5.)

15. in 16. septembra je belogardistična posadka iz Kleč blokirala Dravljje in Glince. Belogardisti so napodili prebivalce iz stanovanj ter jim pobrali denar, dragocenosti in živila. (NOB-C, fasc. 527-I.)

16. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Denziča na 9 let, Antona Aljančiča, Mirka Sfiligoja, Antona Barboriča, Jožeta Juvanca in Ladi-slava Aubla pa na 8 let zapora. Obtožili so jih, da so sodelovali v organizaciji OF v Pavšičevi ulici v Ljubljani. (TMG, fasc. 337-2155.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Valentina Krajnika iz Črnomlja na 8 let, Sabino Drobnič iz Metlike na 4 leta, Emo Muser iz Črnomlja pa na 3 leta zapora, ker so sodelovali v OF in pomagali partizanom. Pri hišnih preiskavah so našli strelivo. (TMG, fasc. 345-2428.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Vrablja na 5 let, Janeza Vavkena, Franca Klemenčiča, Sašo Luka in Vladimira Lučoviča, vse iz Hotedršice, na 3 leta zapora; ker so v okolici Rovt in Rovtarskih

Žibrš zbirali ljudi za odhod v partizane. (TMG, fasc. 541-2406.)

Italijanske oblasti so aretirale 10 oseb. (CC RR, fasc. 209-III.)

17. V Gramozni jami so ustrelili Antona Finka iz Ljubljane. Ob aretaciji 16. septembra so našli pri njem pištolo in ponarejeno osebno izkaznico na ime Dušana Cankarja. Obtožili so ga, da je sodeloval pri atentatih na nemške in italijanske konfidente. (TMG, fasc. 368-3172.)

Člani VOS OF so justificirali belogardista Antonovca iz Dravelj. (NOB-C, fasc. 527-I.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti partizane Riharda Romiha, Dušana Švaro in Jožeta Udoviča (vsi iz Novega mesta) na dosmrtno ječo, aretiranega Jožeta Kožela pa zaradi mladoletnosti samo na 16 let zapora. (TMG, fasc. 288-750.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Poženela in Ivana Kunaverja iz Ljubljane na dosmrtno ječo; kot partizana so ju ujeli nemški vojaki in izročili italijanskim oblastem. (TMG, fasc. 343-2349.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Vidic na dosmrtno ječo in 4000 lir denarne kazni, ker je bila organizatorica OF, Jožeta Ladiho in Ivana Jelenca, vse iz Šalke vasi, pa v odsotnosti na dosmrtno ječo, ker sta sodelovala v partizanskih enotah in zbirala denar. (TMG, fasc. 542-2256.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo odsotne Jožeta Koščaka, Božidarja in Antona Kovača na dosmrtno ječo ter aretirane Jožo Koščak in Antona Hafnerja na 7 let, Mileno Jelenc na 4 leta, Štefana Šloserja, vse iz Ljubljane, in Friderika Vivodo z Rakeka na 3 leta zapora. Izdala sta jih prve dni aprila 1942 zakonca Kuk, češ da se v stanovanju Jožeta Koščaka v Podutiški 51 zbirajo partizani. Jože Koščak, Božidar in Anton Kovač so se izognili aretaciji z odhodom v partizane in bili obtoženi justifikacije Kukovih 16. aprila 1942. (TMG, fasc. 303-1163, fasc. 554; VK, fasc. 4-IIIb.)

Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo Cirila Pezdirja iz Vnanjih goric na 22 let zapora in 2000 lir denarne kazni, ker je skrival radijski sprejemnik in oddajnik. (TMG, fasc. 337-2156, fasc. 554; VK, fasc. 4-IIIb.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Irmo Ban, dijakinja iz Ljubljane, na 3 leta in 4 mesece zapora, ker so jo 17. maja 1942 ujeli pri napisni akciji. (TMG, fasc. 307-1243.)

Visoki komisar in komandant XII. armadnega zbora sta odredila, da se do 10. oktobra 1942. leta ukinja odredba o zaplenitvi premoženja upornikov oziroma njihovih sorodnikov, ker se nekateri partizani iz objektivnih razlogov doslej niso mogli vrniti na svoje domove. (VK, fasc. 1a-II; XII. CA, fasc. 658-IV.)

Izšla je 17. številka I. letnika »Radio vestnik« OF.

18. Ob 5. uri je »meznanec« streljal na italijanskega podoficirja ob žični meji v Klečah in ga ranil. (TMG, fasc. 359-2865.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Jožeta Omahna iz Trebnjega na 25 let in 4 mesece zapora. Prijeli so ga nemški vojaki maja 1942 in ga predali italijanskim oblastem. (TMG, fasc. 343-2350.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo mladoletnika Franca Pečana iz Ljubljane na 22 let zapora, ker je bil od maja do julija 1942 v partizanih. (TMG, fasc. 347-2480.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Benjamina Čehovina iz Branice na 12 let zapora, ker je bil od avgusta 1942 v partizanih. (TMG, fasc. 542-2477.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo ujetega partizana Antona Ponikvarja iz Velikega Osojnika na 7 let zapora. (TMG, fasc. 329-1890.)

Ljubljanska kvestura je izdala tiralico za Lojzeta Kersničem, organizatorjem OF v ljubljanskih bankah. (NOB-C, fasc. 527-III.)

Obveščevalni odsek Poveljstva XI. armadnega zbora je izdal 75. številko Tedenskega vestnika, ki pravi med drugim: »... treba (je) nadalje omeniti odkritje seznamov Ljubljančanov, ki so pod videzom pomoči in dobrodelnosti darovali okrog 4.500.000 lir jugoslovanskemu Rdečemu križu, ta pa je to vsoto nakazal »uporniški fronti«. To zopet dokazuje, da ljubljanski mestni živelj aktivno sodeluje s »Fronto« ter da je šteti Ljubljano za središče upora« (Zbornik VI-4, dok. 153.)

19. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Bartola v odsotnosti in Franca Slapničarja na dosmrtno ječo, Ivana Aša in Franca Venturinja, vse iz Straže, pa na 7 let zapora, ker so zbirali orožje. (TMG, fasc. 308-1299, fasc. 300-1068.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Vero Štrumbelj iz Vrbljenja na 22 let in Marijo Meše iz Tomišlja na 14 let in 4 mesece zapora, 8. avgusta 1942 so ju italijanski vojaki ujeli kot partizanki v Topolu. (TMG, fasc. 347-2497.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Engelberta Wisiaka iz Ljubljane na 10 mesecev zapora in 300 lir denarne kazni, ker je v gostilni Antona Kuča v Vegovi ulici žalil italijanske vojake. (TMG, fasc. 347-2492.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na 3 leta zapora Antona Štajdoharja, Jožeta Marınca, Martina Lisjaka, Antona in Jožeta Obranoviča, Martina in Alojzija Južniča, Jožeta Glada, Jožeta Baverja, vse iz Fare pri Kostelu, Ivana Jurca iz Stružnice in Jožeta Cetinskega z Jesenovega vrta. Aretirali so jih aprila 1942, ker so sodelovali s partizani. (TMG, fasc. 286-724, fasc. 301-1609.)

Lidija Šentjunc je med drugim sporočila Edvardu Kardelju, da so okupatorji ponovno začeli z aretacijami po lokalih. Belogardisti patrolirajo po mestu in imajo namen naše vidnejše ljudi na mestu ustreliti... Po ofenzivi smo poslali po 100.000 lir Dolomitskemu in Krmskemu odredu ter Marku. (Arhiv CKZKS, fasc. II-1942.)

Italijanske oblasti so aretirale 12 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Žaupnik fašistične stranke na Brezovici je sporočil, da je ustanovljena skupina MVAC iz 55 oseb. (F. Saje, Belogardizem, 477.)

Italijanske oblasti so v naslednjih dneh preselile 41 družin iz neposredne bližine žične zapore. V njihova stanovanja so se naselili stražarji obrambnega pasu. Hkrati so preselili štiri družine z Gradu in eno z Rožnika zaradi ureditve utrdb. (XI. CA, fasc. 830-III.)

20. Italijanske oblasti so aretirale 5 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)
Belogardisti so v Brezovici aretirali 9 oseb in jih predali italijanskim oblastem. (SPor 1942, št. 40.)

21. Ob 1.30 so italijanski vojaki ustrelili Janeza Bolho na Dolenjski cesti. (CC RR, fasc. 209-III; SPor 1942, št. 40.)

Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo Matijo Pezdircra iz Dolenje vasi pri Črnomlju na dosmrtno ječo, ker je bil partizan. (TMG, fasc. 342-2301.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marjeto Kaplan ter njeno hčerko Marijo Hočevnar, obe iz Velikih Lašč, prvo na 22 let, drugo na 3 leta zapora. Obtožili so ju, da sta nagovarjali italijanske vojake, naj sabotirajo. (TMG, fasc. 326-1769.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Evstahija Snoja iz Rovt pri Logatcu na 1 leto zapora, ker je žalil italijanske vojake. (TMG, fasc. 342-2331.)

Italijanske oblasti so aretirale 10 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Izšla je 37. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša poziv rajonskim, kvartnim in terenskim odborom OF o razkrinkavanju bele garde in o nalogah aktivistov OF. Objavlja tudi resolucije terenskih organizacij vodstvu narodno-osvobodilnega gibanja. Ena izmed ljubljanskih resolucij pravi med drugim: »Tudi med največjim terorjem, ki ga zdaj izvajajo v Ljubljani fašistični rablji s pomočjo domačih izdajalskih psov, vztrajamo in se borimo z vami do končne zmage.«

Izšla je 22. številka II. letnika glasila Mladinske OF »Mlada Slovenija«.

22. Partizani Dolomitskega odreda so napadli belogardistično posadko v Klečah, kjer je padlo 6 belogardistov. (NOB-C, fasc. 527-I; SPor 1942, št. 38.)

V pismu Edvarda Kardelja slovenskim internirancem v Gonarsu je med drugim rečeno: »... Ljubljana, ki jo je italijanska ofenziva za nekaj časa močno uplašila, je sedaj že spet trdno of-ovska... Govori se, da pripravlja bela garda teren za mobilizacijo ljudi v Gonarsu, zlasti aktivnih oficirjev. Ti naj bi postali vodje belogardističnih tolp, poleg tega pa ustanavljajo v Ljubljani posebno belogardistično policijo, v kateri naj bi ti mobiliziranci iz Gonarsa igrali glavno vlogo.« (Zbornik VI-4, dok. 36.)

Italijanske oblasti so aretirale 29 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo zdravnika Jožeta de Glenio iz Metlike na 22 let zapora, ker je zdravil partizane. (TMG, fasc. 542-2447.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Draga Doležala z Brezovice na 25 let in 4 mesece zapora, ker je razširjal propagandne letake, posedoval orožje in sodeloval s partizanskimi enotami. (TMG, fasc. 542-2441.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Miho Spolena na 10 let, Jožeta Pojeta, Ignaca Pečjaka in Antona Malmarja na 9 let, Alojza Pojeta na 6 let ter Jožeta Kranjca in Ivana Mikuliča, vse iz Kočevske Reke na 3 leta zapora, ker so sodelovali v OF, s tramovi zaprli cesto Kočevje—Kočevska Reka in posedovali orožje. (TMG, fasc. 542-2158.)

23. Ob 10. uri so italijanski vojaki po izdaji vdrli v ilegalno tiskarno CT KPS »Tehnika« na Jernejevi cesti št. 47 (danes Ulica Milana Majcna). Prvi je iz obkoljenega bunkerja skočil tiskar Alojz Ajdišek, vrgel ročno bombo med vojake in se prebil iz obroča, toda pri prehodu čez sosedno ograjo so ga smrtno zadeli. V zmedi, ki jo je povzročil boj, je zbežal z avtomobila aretirani Franc Golob. Tiskarja Rudolfa Babnika in mizarja Janeza Turka so aretirali in pozneje ustrelili za italca. V tiskarni so vojaki zaplenili 5 pušk s strelivom, ilegalni tisk in tiskarski material, naslednji dan pa so aretirali še šest oseb. (TMG, fasc. 363-3012; XI. CA, fasc. 821-III; Zbornik VI-4, dok. 157; L. Čarni. Tehnike. str. 5.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Menceja, dijaka iz Ljubljane na dosmrtno ječo, ker je bil v partizanih. (TMG, fasc. 349-2546.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na dosmrtno ječo ujete ranjene partizane Ivana Mulca iz Kočevja, Ivana Snoja iz Zgornjega Kašlja ter Viktorja Smolnikarja iz Ljubljane. (TMG, fasc. 346-2462.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ano Černe iz Ljubljane na 26 let zapora, ker je bila v partizanih. (TMG, fasc. 349-2528.)

Poročilo VOS OF piše med drugim, da so pred tednom okupatorji zbrali moške z Dobrove ter jih silili, naj podpišejo izjavo za vstop v belogardistične enote. 12 moških se je temu uprlo, zato so jih ustrelili. Belogardistična posadka v Klečah, v katero se vključujejo ljubljanski »stražarji« ter interniranci iz Gonarsa, ki so jih zato izpustili, šteje okrog 100 mož. (NOB-C, fasc. 527-I.)

Po poročilu Enrica Macisa, vojaškega tožilca, je obravnavalo vojaško vojno sodišče od 1. januarja 1942 do 23. septembra 1942 2573 obtožb proti 2924 obtožencem, vloženih pa je bilo 2905 obtožb proti 3852 osebam. (TMG, fasc. 598-III.)

Karabinjerji so preiskali stanovanje v Aljaževi ulici št. 13, kjer so med drugim našli puško ter kovček s samitnim materialom. (TMG, fasc. 363-3012.)

Izšla je 18. številka I. letnika »Radio vestnik« OF (v dveh izdajah).

24. VOS OF iz Ljubljane je sporočila, da je pet partizanov pregnalo 20 belogardistov, ki so blokirali hiše v Dravljah; podili so jih do draveljske cerkve, dokler niso posegli vmes italijanski vojaki s topovi. (NOB-C, fasc. 527-I; SPor 1942, št. 38.)

Na cesti pri Podutiku so belogardisti smrtno ranili Ivano Kušar iz Podutika, ki je še isti dan umrla v bolnišnici. (TMG, fasc. 368-3169.)

Zdenka Kidrič je med drugim sporočila Edvardu Kardelju, da belogardisti kontrolirajo bližnje železniške postaje in prehode na blokkih ter izdajajo naše ljudi Italijanom. (Arhiv CKZKS, fasc. II-1942.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na dosmrtno ječo dr. Stanka Valentinčiča, dr. Franca Podkoritnika in odsotnega Jožefa Skubica. Obtoženi so bili, da so organizirali osvobodilno gibanje v Grosuplju. (TMG, fasc. 322-1674.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Evo Kumer iz Mirne peči na 6 let zavora, ker je delovala proti obstoječi državni ureditvi. (TMG, fasc. 533-2022.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Stanislava Kurata iz Ljubljane — Pot na Drenikov vrh 3 — na 3 leta zavora, ker je doma skrival orožje. (TMG, fasc. 350-2591.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jakoba Lenarčiča in Viktorja Kokalja na 1 leto zavora. Obtožili so ju sabotažnega dejanja, ker sta 6. julija 1942 povzročila, da je v Višnji gori iztiril vlak. (TMG, fasc. 330-1920.)

Italijanske oblasti so aretirale 22 oseb iz Ljubljane. (XI. CA, fasc. 821-II.) V ilegalni grafični tehniki CT KPS »Tone Tomšič« so tiskali brošuro »Ustava Zveze sovjetskih socialističnih republik« (58 strani), ki jo je izdala Agitacijsko-propagandistična komisija pri CK KPS. (L. Čarni, Tehnike, str. 4.)

25. V Wolfovi ulici so bili nalepljeni letaki OF poleg uradnih oglasov Poveljstva XI. armadnega zbora in poleg lepakov »Odbora prave Slovenije«. Fašistična stranka je ugotovila, da so vsi lepaki po obliki in tisku enaki ter da je potrebno nadzirati tiskarne, ker ni izključeno, da so vse natisnili v isti tiskarni. (VK, fasc. 33-VII.)

Lidija Šentjurec je med drugim sporočila Edvardu Kardelju: »... Oblast je začela preventivno zapirati 'sumljive' študentke, kar je predpriprava za čiščenje univerze, kamor se očitvidno mislijo vgnezditi belogardisti, da bi zlomili naš odpor proti vpisovanju v GUF...« V poročilu o finančah pravi, da je bilo razdeljeno okrog 100.000 lir aktivistom; 43.000 lir tehniki, 50.000 lir za internirance in 60.000 lir za zapornikom, partizanskim družinam in drugim. (Arhiv CK ZKS, fasc. II-1942.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti ing. Tiborja Škerlaka iz Ljubljane na 30 let zavora, češ da je bil voditelj OF ter da je pisal in raznašal propagandne brošure. Aretirali so ga šele 7. junija 1943. (TMG, fasc. 334-2045.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Rudolfa Lampreta iz Stranske vasi in Jerneja Omejca z Dobrave na 3 leta zavora. Prvi je sodeloval s partizani, drugi pa 5. aprila 1942 pri striženju las dekletom v Stranski vasi. (TMG, fasc. 542-829.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Gelzeta in Petra Grčo iz Ribnice na 2 leti zavora, Franca Marolta pa v odsotnosti na dosmrtno ječo, ker so zbirali orožje za partizane. (TMG, fasc. 348-2527.)

Italijanske oblasti so aretirale 14 oseb iz Ljubljane in 4 osebe iz Dobrunj. (XI. CA, fasc. 821-II.)

26. Justificiran je bil agent javne varnosti Josip Habjan. (Jutro 1942, št. 228.) Italijanske oblasti so aretirale 26 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III; VK, fasc. 3-I.) Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman je izročil spomenico Visokemu

komisarju, v kateri predlaga, naj bi fašistični okupatorji omilili stroge vojne predpise, osvobodili lojalne internirance, poživili gospodarsko dejavnost, občinam vrnili samoupravo itd. Na koncu pa pravi: »... v izpolnitvi teh želja bi bila garancija, da se bodo lojalni elementi znatno ojačali, da se bo sožitje pod novim gospodarjem pokrajine in njenim marodom poglobilo in da bodo tudi brez težav mogle iz samega naroda zrasti sile, ki bodo pripomogle k splošnemu pomirjenju pokrajine...« (F. Saje, Belogardizem, str. 498.)

27. Ob 22.30 je našla italijanska patrolja lepake v Frančiškanski ulici (danes Nazorjeva) in v Gledališki ulici (danes Župančičeva) in sicer »Proglas Slovincem«, ki poziva prebivalstvo v boj proti beli gardi ter odredbo Glavnega štaba slovenske partizanske vojske. (TMG, fasc. 366-3100.)

Vojaki I. sekcije »XXI Aprile« so blokirali Bizovik. Na sodelavce narodnoosvobodilnega gibanja sta jih opozarjala dva belogardista. Aretirali so 29 oseb in ustrelili Rudolfa Labodo, Vlada in Jakoba Mojškerca, Alojza Janežiča in Alojza Hlebša. Odkrili so tri ilegalna bivališča ter zaplenili orožje, strelivo in drugo vojaško blago. (XI. CA, fasc. 821-III, II; NOB-C, fasc. 527-I; SPor 1942, št. 39; F. Saje, Belogardizem, str. 480.)

Lidija Šentjura je v pismu Centralnemu komiteju KPS med drugim sporočila, da sta se združila rajonska odbora OF Trnovo in Vič. (Arhiv CKZKS, fasc. II-1942.)

28. Belogardisti iz postojanke na Ježici so ustrelili v Dravljah 15-letnega dijaka Mravljeta. (NOB-C, fasc. 527-I; SPor 1942, št. 40; F. Saje, Belogardizem, str. 479.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizanki Zorko Okretič in Olgo Tratar iz Ljubljane na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 542-2511.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo ujetega partizana Pavla Kamenška iz Celja na 23 let zopora. (TMG, fasc. 351-2613.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Pavla in Alberta Rajharda iz Ljubljane ter Silvestra Rajharda iz Štepanje vasi na 3 leta in 8 mesecev zopora, ker so raznašali propagandno literaturo. (TMG, fasc. 542-2475.) Italijanske oblasti so aretirale 6 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

29. Ob 9.30 so ustrelili v Gramozni jami 4 italce zaradi atentata na agenta javne varnosti Josipa Habjana: Rajka Skapina, člana RK KPS za Rožno dolino, iz Ljubljane, Franca Mauerja iz Notranjih goric, Ivana Japlja iz Vnanjih Goric in Antona Rakarja iz Ljubljane. (XI. CA, fasc. 821-II; Jutro 1942, št. 228; Arhiv OO ZB, fasc. 26; M. Luštek, Naši spomeniki.)

Ob 20.20 so karabinjerji aretirali na križišču Aleševčeve in Hotimirove ulice slikarja Hinka Smrekarja in 6 mladincev. Pri Smrekarju so našli izvod »Radio vestnik« OF. (VK, fasc. 34-I; J. Nedog, Spomini, str. 106.) Italijanske oblasti so aretirale 12 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo na dosmrtno ječo naslednje partizane: Antona Kogovška, Leopolda Marenca, Lea Skapina, Franca Pezdirja, Jožeta Ferjančiča, Bogdana Brajkoviča, Ludvika Blacika, Leopolda Železnika, Maksa Siarda, Jožeta Logarja in Jožeta Mihel-

čiča. Ujeta partizana Viktorja Lovšina in Antona Šuligoja iz Ljubljane so obsodili zaradi mladoletnosti na 22 let zapora; Antona Črednika iz Groblja na 13 let, Jožeta Bitenca iz Ljubljane na 7 let, Romana Stano iz Ljubljane na 6 let, Ignaca Isteniča iz Vrzdence na 4 leta, Marijo in Karolino Zaletel iz Ljubljane, Ivana in Vinka Fortuna iz Smrečja ter Cirila Petkovška iz Zaplane na 3 leta, Cirila Zupančiča iz Ljubljane pa na 2 leti zapora. Obtožili so jih sodelovanja s partizani. (TMG, fasc. 298-1013.)

Jelo in Danilo Capuder sta privedla oboroženo belogardistično enoto z Ježice in ustanovila postojanko v Bizoviku. (F. Saje, Belogardizem, str. 480.)

Izšla je 38. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«.

30. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Rajka Jeršina iz Črne vasi na 22 let zapora, ker je bil v partizanih. (TMG, fasc. 299-1020.)

Italijanske oblasti so aretirale 4 osebe. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Izšla je 19. številka I. letnika »Radio vestnik« OF (v dveh izdajah!).

Septembra je bil justificiran na Frankopanski cesti policijski denunciant Josip Koželj. (NOB-C, fasc. 531-III.)

Septembra so v Polju ustanovili posadko MVAC. (F. Saje, Belogardizem, str. 479-480.)

Septembra je izšla 6. številka kontrarevolucionarnega glasila »Samoobramba«.

Septembra je izšla 17. številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

Od septembra dalje so v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tone Tomšič« vsak mesec tiskali okupatorske krušne karte v 1800 izvodih. Klišeje za tisk je izdelal Zlatko Močnik v ilegalni cinkografiji na Kodeljevem. To so bile prve krušne karte, natisnjene v naših ilegalnih tehnikah za narodnoosvobodilno gibanje. (L. Čarni, Tehnike, str. 4.)

Konec septembra je izšel ciklostiran letak: »Ljubljanskim sokolom in nacionalistom«. — »Izdali sokoli in nacionalisti v OF.«

Septembra je zbral rajonski odbor OF Center 57.038 lir, in sicer: I. kvart 31.058 lir; II. kvart 1.325 lir; III. kvart 950 lir; IV. kvart 1.150 lir; o(snovne) š(ole) 760 lir; ban(ovina) 4.190 lir; p(ošta) t(elegraf) t(elefon) 3.388 lir; graf(ičarji) 1.660 lir; m(eščanske) š(ole) 1.275 lir; ing(enirji) 3.400 lir; grad(beniki) 7.882 lir; (NOB-C, fasc. 528-I.)

Septembra je rajonski odbor OF Šiška zbral 62.874,60 lir, in sicer: I. kvart — 3 terenski odbori — 49.258 lir; II. kvart — 5 terenskih odborov — 5.154 lir; III. kvart — 4 terenski odbori — 6.052,60 lir; Tr(amvaj) 1.350 lir, Un(ion) 898 lir, Po(...) 162 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Septembra je zbral rajonski odbor OF Poljane 19.651,50 lir, po kvartih: m(estna) o(bčina) l(jubljska) — 16 terenskih odborov — 4.462 lir, fin(ančna direkcija) — 7 terenskih odborov — 4.277 lir, Pol(jane) — 5 terenskih odborov — 7.482,50 lir, Št. J(akob) 3.430 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Septembra je zbral rajonski odbor OF Vič 25.909,50 lir, in sicer: I. kvart R(ožna) d(olina) 10.702 liri, II. kvart G(lince) 10.060,50 lir, III. kvart V(ič) 2.311 lir, Obr(at) T(obačne) T(ovarne) 2.836 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Septembra je 230 terenskih odborov OF zbralo 273.409,60 lir narodnega davka, posojila svobode in prostovoljnih prispevkov po rajonih: C(enter) — 12 terenskih odborov — 57.038 lir, P(oljane) — 28 terenskih odborov — 19.651,50 lir, Že(leznica) — 34 terenskih odborov — 31.000 lir, M(oste) 34 terenskih odborov — 36.603,50 lir, T(rnovo) — 15 terenskih odborov — 19.480,50 lir, V(ič) — 24 terenskih odborov — 25.909,50 lir, Š(iška) — 15 terenskih odborov — 62.874,60 lir, B(ežigrad) — 24 terenskih odborov — 20.028 lir, E(migranti) — 5 terenskih odborov — 673 lir, Gost(inci) — 150 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

O k t o b e r

V začetku oktobra je bilo v škofiji zborovanje duhovnikov, kjer je bilo predloženo, naj duhovniki pomagajo organizirati belo gardo. Predlog je obsodil pisatelj Franc Saleški Finžgar in poudaril, da so resnični bojevniki za svobodo partizani. Ker se ni nihče pridružil njegovemu mnenju, je iz protesta zapustil zborovanje. (Arhiv IZDG, fasc. 527-I; F. Saje, Belogardizem, str. 499.)

1. Italijanski vojaki so v Gramozni jami ustrelili za talca akademskega slikarja Hinka Smrekarja. Slovenski kulturni delavci so v Slovenskem poročevalcu objavili vest o ustrelitvi H. Smrekarja z naslovom »Vsemu civiliziranemu svetu«. (TMG, fasc. 368-3195; VK, fasc. 34-1; SPor 1942, št. 43.)

Člani VOS OF so likvidirali belogardista Bezjaka iz Dravelj, ker je grozil partizanskim materam, da jih bo izdal Italijanom, in ker je izsiljeval denar. (NOB-C, fasc. 527-I.)

Italijanske oblasti so aretirale 14 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

2. Italijanske oblasti so aretirale 9 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)
3. Okoli 22. ure se je patrolja MVAC v Vevčah spopadla s skupino okrog 20 partizanov. V boju je padel belogardist Franc Hočevnar. (TMG, fasc. 368-3174.)

Italijanska kvestura je aretirala 13 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Italijanske okupacijske oblasti so načelno pristale na ustanovitev »Slovenske straže« v Ljubljani. (F. Saje, Belogardizem, str. 478.)

4. Centralna tehnika OK KPS je poslala naslednje sporočilo Dušanu Kraigherju-Jugu: Dokončujemo radio-oddajnik, ki bo lahko vzdrževal zvezo z Vrhovnim štabom. V Dolomite smo poslali kompletan jugoslovanski vojaški oddajnik in vagon različnega materiala. (Zbornik VI-4, dok. 56.) Italijanske oblasti so na prošnjo belogardistov izpustile iz koncentracijskega taborišča Rab 99 oseb iz Polja, češ da so antikomunisti. (CC RR, fasc. 219-III.)

5. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljance Vinka Marinka na dosmrtno ječo, Rudolfa Lutmana, Franca Bogšo in Vladimira Raguzo, vsakega na 30 let ječe, Antona Osredkarja na 22 let ter Antona Juričiča na 8 let zapora. Pred sodiščem je bila tudi Ivana Ziherl, ki je pa zaradi mladoletnosti niso obsodili. Prve štiri so obtožili, da so poskušali ubiti Franca in Marijo Brus 23. januarja 1942, ko je bil Franc Brus le ranjen. 27. aprila je bil atentat ponovljen, tokrat pa je bila ranjena Marija Brus. Vse so obtožili, da so sodelovali v prevratni organizaciji, Ziherlova, Raguzo in Jurčič da so razširjali Slovenskega poročevalca, Osredkar pa da je aprila 1942 sodeloval s partizani v bližini Borovnice pri napadu na potniški vlak, kjer je bilo ubitih 10 italijanskih vojakov. (TMG, fasc. 523-156.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Slaka iz Ljubljane na 5 let zapora, ker je imel v stanovanju ranjenega partizana Franca Čopa. Slaka so Italijani aretirali 28. avgusta 1942. (TMG, fasc. 542-2615.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Alojza Marovta na 22 let zapora. V partizane je odšel junija 1942, ujeli pa so ga 29. avgusta 1942 na Kisovcu. (TMG, fasc. 351-2616.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ignacija Hutha iz Ljubljane na 12 let in 3 mesece zapora, ker so italijanski vojaki 13. aprila 1942 našli v njegovem stanovanju radijski sprejemnik in na Ravnikarjevi žagi, kjer je bil zaposlen, zaboj streliva. (TMG, fasc. 351-2614.)

Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo 6 delavcev iz papirnice Vevče: Vinka Ocvirka, Antona Trosta, Stanka Kokalja (st.), Stanka Kokalja (ml.), Ludvika Pegama in Mirka Šuligoja, vsakega na 12 let in 6 mesecev zapora. 12. avgusta so karabinjerji preiskali papirnico in ugotovili, da so navedeni delavci zapustili delo in se tudi po pozivu niso vrnili domov. (TMG, fasc. 348-2513, fasc. 350-2590.)

Italijanske oblasti so aretirale 9 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

6. Pretekli večer so italijanski vojaki skupaj z bizoviškimi belogardisti pridrli v Dobrunje, obkolili vas, jo vso noč preiskovali in aretirali več moških, žensk in otrok. Večino aretiranih so odpeljali v zapore in sicer Avgusta Černaka, Franca Vrečarja, Feliksa Rusa, Franca Klana, Dominika Lambergerja in Franca Rometa — pa so pridržali in jih dopoldne 6. oktobra pri Urhu ustrelili vojaki I. sekcije »XXI. Aprile«. (XI. CA, fasc. 821-II; F. Saje, Belogardizem, str. 481; M. Mojškrič, ustno.)

Belogardisti so v Dobrunjah ustanovili svojo postojanko. (F. Saje, Belogardizem, str. 481.)

Med 20. in 21. uro so aktivisti OF potresli ulice v Šiški s propagandnimi letaki v italijanskem in slovenskem jeziku. (VK, fasc. 5-IVa; TMG, fasc. 369-3220.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Martina Baverja iz Morave pri Kočevju na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 542-2125.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo 12 uslužbencev mestnega poglavarstva v Ljubljani, in sicer v odsotnosti Viktorja Hojkerja, Štefana Gartnerja, Antona Štajdoharja, Jožeta Nahlika, Viktorja Štembergerja, Bo-

jana Prosenca in Alojzija Vrhovca, vsakega na 10 let zapora, ter Borisa Widra, Petra Dobrilo, Miro Gerzinič in Borisa Kogovška, vsakega na 4 leta zapora, ker so bili člani OF na mestnem poglavarstvu, plačevali članarino OF, razširjali Slovenskega poročevalca itd. OF je organiziral Bogoljub Prašnikar. (TMG, fasc. 598-I; Arhiv OOB fasc. 20-3141.)

MVAC iz Kleč je aretirala Ivanko Semič iz Stožic. Obdolžili so jo propagandne in sovražne dejavnosti ter da je prenašala pošto bratu Stanetu Semiču-Dakiju. (TMG, fasc. 383-3679.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo interniranega Alojza Vrhovca iz Ljubljane na 10 let zapora, ker je sodeloval v organizaciji OF. (TMG, fasc. 542-2308.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Edvarda Sitarja iz Stožic na dosmrtno ječo, v odsotnosti Jožeta Kališnika z Ježice na dosmrtno ječo in Andreja Škerla iz Stopič na 3 leta zapora. Obtožili so jih sodelovanja z oboroženimi enotami in nošenja orožja. (TMG, fasc. 542-2321.)

Italijanske oblasti so aretirale 4 osebe. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Izšla je 20. številka I. letnika »Radio vestnik« OF.

7. Ravnateljstvo IV. (bežigradske) gimnazije je sporočilo Visokemu komisariatu, da je bilo doslej interniranih 49 učencev: iz III. razreda 1, iz IV. razreda 3, iz V. razreda 2, iz VI. razreda 8, iz VII. razreda 7 in iz VIII. razreda 28 učencev. (Arhiv IV. gimnazije, IZDG fasc. 323.)

Komandant XI. armadnega zbora general Robotti je izdal ukaz, da morajo do 15. oktobra 1942 vsi sorodniki italijanskih oficirjev in podoficirjev brez izjeme zapustiti Ljubljano. (XI. CA, fasc. 213-I.)

Ob 21.30 so partizani v Dobrunjah napadli patroljo MVAC. V boju so enega belogardista ubili, enega ranili in dva ujeli. (TMG, fasc. 369-3232.)

Italijanske oblasti so aretirale 17 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Italijani so o Francu Zoranu dobili podatke, da je pripadnik in organizator OF. Okrog 22. ure so mu vojaki preiskali stanovanje, a našli niso ničesar. Zorana so aretirali in ga po Celovški cesti peljali v vojašnico. Pri odcepu Vodnikove s Celovške ceste je poskušal zbežati, vojaki pa so streljali za njim in ga hudo ranili. Umrl je že ob prevozu v bolnišnico. (TMG, fasc. 369-3233.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Emanuela Vidmarja iz Srednjega Lipovca na 4 leta in 6 mesecev zapora, ker so na njegovem stanovanju našli 500 g dinamita in motor jugoslovanske vojske. (TMG, fasc. 542-557.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizanki Martino Mali in Sašo Žabjek iz Ljubljane, vsako na 22 let zapora. Zajeli so ju 18. avgusta 1942 v čistki pri Mačkovcu — Kočevje. (TMG, fasc. 353-2668.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Intiharja iz Vevč na dosmrtno ječo, ker so pri njem našli orožje. (TMG, fasc. 542-2660.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Kastelica iz Bruhanje vasi — Dobropolje na 10 let zapora, ker je z živežem pomagal partizanom in delal propagando za OF. (TMG, fasc. 352-2654.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Miroslava Jereba in Franca Fajdigo, oba na dosmrtno ječo, Jožeta Oberstarja na 14 let in Stanislava Vodo-

pivca na 10 let zapora. Vsi so bili iz Sodražice. (TMG, fasc. 542-2803, 2665.)

8. Ob 7.30 sta člana VOS OF v Medvedovi ulici v Šiški s 7 strelji hudo ranila policijskega komisarja Kazimira Kukoviča, ki je kmalu nato umrl. Vosovca sta pri umiku streljala tudi na slovenskega agenta, ki je spremljal komisarja, vendar ga nista zadela. (VK, fasc. 5-IVa.)

Italijanski karabinjerji so na prijavo neke konfidentke aretirali družini Sušnik in Cedilnik — skupaj 9 oseb — osumljeni sodelovanja z OF. (CC RR, fasc. 210-I.)

Karabinjerji so izvedli obširno preiskavo na Gosposvetski 13 in aretirali 3 aktiviste OF. Med preiskavo so našli propagandni material: odredbo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, formularje za partizansko prisego, propagandne letake, življenjepise revolucionarjev, partizanske pesmi itd. Ponoči so zaprli še 25 oseb. (TMG, fasc. 386-3796.)

Italijanske oblasti so aretirale 1 osebo. (XI. CA, fasc. 281-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Stanislava Hollyja in Zimo Vrščaj iz Ljubljane, vsakega na 27 let zapora. Italijanski vojaki so ju aretirali med 7. in 8. julijem v Staničevi 31. Obtožena sta bila, da so se v njihovi hiši zbirali partizani in voditelji OF: Boris Kidrič, dr. Aleš Bebler, dr. Jože Brilej in drugi. (TMG, fasc. 332-1983.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Janeza Bitorajca iz Kočevja na 25 let zapora in partizana Jameza Drobniča iz Šalke vasi na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 355-2730.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Vinka Jankoviča s Hriba na Kočevskem na 10 let zapora. Italijani so ga prijeli 27. septembra 1942, češ da je bil v partizanih in da je sodeloval pri napadu na Koprivnik. (TMG, fasc. 352-2655.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Pezdirca iz Metlike na 8 let zapora, ker je bil v partizanih. (TMG, fasc. 355-2746.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Dušana Gorkiča iz Ljubljane na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 554-1356.)

9. Ob 17.30 so italijanski vojaki iz Dobrove aretirali Franca Oblaka z Viča in Ivana Laznika iz Kozarij, ker sta bila osumljena, da sta podpirala partizane. Ko so ju vojaki peljali v vojašnico, sta skušala zbežati, a so ju na begu ustrelili. (VK, fasc. 5-IVa.)

Italijanski vojaki so ponovno preiskali hišo na Gosposvetski 13 in v podstrešju našli strelivo. (VK, fasc. 5-IVa; TMG, fasc. 386-3796.)

Italijanske oblasti so aretirale 36 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

10. Po podatkih nekega konfidenta so italijanski vojaki preiskali nekatera stanovanja na Šmartinski cesti, v Kodrovi ulici in v Jaršah. Našli so propagandno literaturo OF in aretirali 9 oseb. (VK, fasc. 34-III.)

Italijanski vojaki so izvedli v Dobrunjah čistko in pri tem ubili 2 »upornika« (verjetno civilista — op. pisca). (XI. CA, fasc. 821-III.)

Italijanske oblasti so aretirale 40 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Fašisti so preiskali stanovanje Marije Klopčič v Kotnikovi ulici 15, kjer so našli pisalni stroj in mize z dvojnim dnom. (TMG, fasc. 414-196.)

11. Italijanske oblasti so aretirale 18 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Izšla je 39. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalci«. Med drugim prinaša tudi osmrtnici akademskega slikarja Hinka Smrekarja in komandanta Dolomitskega odreda Franca Bukovca-Jožeta Ježevnika.

12. Edvard Kardelj je prišel ilegalno v Ljubljano. (E. Kocbek, Tovarišija, str. 214.)

Na Šentpeterski cesti (danes Trubarjeva) so italijanski vojaki ustrelili železničarja Vida Bratovža. (TMG, fasc. 372-3334.)

Komanda XI. armadnega zbora je izdala odredbo, da se morajo italijanski vojaki javljati na posameznih poveljstvih, kadar potujejo iz kraja v kraj, da bi tako preprečili gibanje partizanov na Balkanu v uniformah okupacijskih sil. (XI. CA, fasc. 213-I.)

Italijanske oblasti so aretirale 21 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Angela Babiča iz Hinj na dosmrtno ječo. Obtožili so ga, da je bil vodja komunistov v Hinjah. (TMG, fasc. 353-2696.)

Ob 22.30 je komandant MVAC iz Bizovika Jelo Capuder z 20 belogardisti aretiral Albino in Matijo Ferkova iz Spodnje Hrušice, ker sta sodelovala s partizani in bila aktivista OF v Hrušici in na Fužinah. Isti večer so belogardisti hudo ranili delovodjo Gvida Chittaro iz Udin, stanujočega v Sp. Hrušici št. 5. Pripeljali so ga v bolnišnico, kjer je 15. oktobra ob 20.45 umrl. (TMG, fasc. 373-3361.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti bivša jugoslovanska orožnika Franca Žavbija in Alojza Bradača na dosmrtno ječo, ker sta sodelovala s partizani. (TMG, fasc. 312-1374.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo ujetega partizana dr. Arnolda Bidovca iz Ljubljane na dosmrtno ječo. 14. avgusta so ga italijanski vojaki ujeli v bližini Ribnice. (TMG, fasc. 356-2786.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Krizman na 12 let zapore, ker je delala propagando za partizane, kjer je bil njen brat Anton Češarek. (TMG, fasc. 356-2789.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Bruna Fantinija iz Ljubljane na 3 leta in 4 mesece zapore, ker je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 343-2354.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Nika Jakofčiča iz Gribelj pri Črnomlju na 3 mesece zapore, ker je udaril italijanskega financarja, ko mu je le-ta utrgal z okenske police vršiček rožmarina. (TMG, fasc. 354-2719.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Stanislavo Gantar iz Ljubljane na 4 leta zapore, ker je sodelovala z iskanim partizanom Kamnikarjem vulgo Volkom, sodelovala s partizani, jim dajala zdravila in perilo. (TMG, fasc. 354-2718, fasc. 542-2718.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Frančiško Strah iz Kompolj pri Vidmu na 12 let zapora. Obdolžili so jo, da je delala propagando za partizane. (TMG, fasc. 355-2758.)

13. Vodstvo VOS OF je zaradi izdajalskega in protiljudskega delovanja obsodilo na smrt bivšega bana, člana Graziolijske konsulte, agitatorja bele garde dr. Marka Natlačena. Izvršitev je bila poverjena dvema članoma VOS. Ob 9. uri je prišel v Natlačenovo stanovanje v Ciril Metodovi ulici (danes Ulica 24 talcev) član VOS, preoblečen v duhovnika. Ko je izročal Natlačenu pismo, ga je smrtno zadel z dvema streloma. Ob umiku se je rval še z Natlačenovim sinom, nato pa preskočil nekaj vrtnih ograj in prišel v sosednjo ulico, kjer ga je čakal njegov tovariš s trikolesom, s katerim sta se potem oba odpeljala. Kljub velikemu prizadevanju in poostrenim ukrepom Italijanom ni uspelo, da bi ju prijeli, pač pa je kvestura v mestu aretirala 11 moških, fašisti 1. sekcije CCNN pa 9 in v Dobrunjah še 7 moških. Na ukaz komandanta XI. armadnega zbora generala Robottija so italijanski vojaki za ubitega izdajalca M. Natlačena ob 18.45 ustrelili 24 talcev. Ob 18.30 so pripeljali 25 zapornikov iz šempetrske vojašnice in iz sodnih zaporov (od teh so jih 10 aretirali šele isti dan) na dvorišče poljanske gimnazije, kjer so jim prebrali smrtno obsodbo. Nato so jih odpeljali pred zid nasproti Natlačenove hiše in jih začeli streljati. Nekateri talci so vzklikali svobodni Sloveniji in Sovjetski zvezi. Ustrelili so trikrat po 5 in enkrat po 9 talcev, in sicer: Franca Bričlja, Viktorja Vodnika, Jožeta Škerlja, Bernarda Smrekarja, Vincenca Možino, Matevža Miklavčiča, Janeza Kogovška, Jožeta Kogovška, Valentina Kogovška, Marjana Podgornika, Petra Romavha, Pavla Magdiča, Petra Kersnika, Mirka Štefica, Valentina Avblja, Josipa Prosenca, Stanislava Vadnjala, Ferdinanda Hanžiča, Antona Bezka, Ivana Kerpana, Valentina Rožanca, Stanislava Petrušo, Josipa Maverja in Josipa Pezdurja. Enega od talcev niso ustrelili, ker se mu je medtem omračil um. VOS OF je ob tem izdala komuniké, ki ga je Slovenski poročevalec objavil 24. okt. 1942. Svoj komuniké »Vsemu civiliziranemu svetu« so izdali tudi slovenski kulturni delavci in ga je Slovenski poročevalec objavil 14. novembra 1942. (VK, fasc. 281-III; XI. CA, fasc. 821-II; Arhiv IZDG fasc. 531-III; Jože Gale in Drago Šega, ustno.)

14. Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli je poslal notranjemu ministrstvu v Rim poročilo o ustrelitvi 24 talcev, v katerem pravi med drugim, da so nekateri od talcev »hoteč pokazati čvrstost duha, zavpili: »Živela svobodna Slovenija«, »Živela Rusija«, »Živel Stalin!« (Zbornik VI-4, dok. 168.)

Ob 11. uri so italijanski vojaki za justificiranega policijskega komisarja Kazimira Kukoviča ustrelili v Gramozni jami 8 talcev; Alojza Tomažiča iz Gorenje vasi pri Škofji Loki, Branka Božiča iz Celja, Janka Arnška iz Ljubljane, prof. Vinka Košaka iz Ljubljane (te je za talce izročila kvestura), Rudolfa Babnika iz Ljubljane, Janeza Turka iz Dobravic, Jožeta Hribarja iz Dolge vasi (te so za talce izročili karabinjerji) in Cirila Nagodeta iz Rovt (ki ga je za talca izročilo poveljstvo XI. CA). (XI. CA, fasc. 821-III; CC RR, fasc. 218-II, fasc. 210-I; M. Luštek, Naši spomeniki, str. 159.)

V železniškem vozu v Šiški je čistilec vagonov našel 4 zaboje streliva za puško. Italijani so ugotovili, da so bili zaboji poslani iz skladišča v Trstu. (TMG, fasc. 372-3332.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona in Marijo Hegler, oba iz Podgore, na dosmrtno ječo, ker sta sodelovala s partizani. (TMG, fasc. 355-2759.)

Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo partizana Radka Vuteja iz Črmošnjic na dosmrtno ječo in mladoletnega Vilija Kumpa iz Novega mesta na 30 let zopora. (TMG, fasc. 302-1128.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Vladislava Repeta, šolskega upravitelja v Zvirčah, na 4 leta zopora, ker je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 353-2694.)

Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo Antona Jerasa (starega 16 let) na 1 leto in 4 mesece ter Marjana Koširja, oba iz Ljubljane, na 4 mesece zopora, ker sta odšla ilegalno iz Ljubljane na Gorenjsko. (TMG, fasc. 356-2791.)

Izšla je 21. številka I. letnika »Radio vestnik« OF v dveh izdajah.

15. Italijanske oblasti so ob 11.30 zaprle lokal »Daj-Dam« za medoločen čas, češ da so bili v njem sestanki vodilnih aktivistov OF. (VK, fasc. 5-IVa; CC RR, fasc. 210-I.)

Rajonski odbor OF Moste je zbral 35.701 liro narodnega davka, posojila svobode ter prostovoljnih prispevkov, in sicer: Z(elena) j(ama) — 7 terenskih odborov — 5.977 lir, S(v). K(riž) — 4 terenski odbori — 2.500 lir, M(oste) — 6 terenskih odborov — 14.495 lir, S(tari) V(odmat) — 10 terenskih odborov — 1.560 lir, N(ovi) V(odmat) — 4 terenski odbori — 1370 lir, K(odjeljevo) — 10 terenskih odborov — 3079 lir, [Ok(iškega ulica) 413 lir, — N(a) Peči 397 lir, Povš(etova) 564 lir, Zadr(užna) 385 lir, Pugl(jeva) 205 lir, Mah(ničeva) 495 lir, Mal(ejeva) 210 lir, Klun(ova) 120 lir, Ad(amič) L(undrova) 50 lir, Raz(..) 240 lir]. Š(tepanja) v(as) — 5 terenskih odborov — 3251 lir, [Sp(odnja) Hr(ušica) 940 lir, Fuž(ine) 1000 lir, Hruš(ica) 1236 lir, Gm(ajna) 75 lir]. Kolin(ska tovarna) — 4 terenski odbori — 530 lir, (Tovarna Kl(eja) — 2 terenska odbora — 800 lir, H(rova)t — 4 terenski odbori — 522 lir, T(uma) — 1 terenski odbor — 265 lir, Jev(nikar) — 1 terenski odbor — 120 lir, Ro(..) — 2 terenska odbora — 120 lir, Hr(ibar) — 2 terenska odbora — 732 lir, Zm(aj) — 1 terenski odbor — 380 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Italijanske oblasti so aretirale 33 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Romana Omahna na dosmrtno ječo in Franca Bratuša iz Ljubljane na 3 leta zopora. Franc Bratuš, z ilegalnim imenom Ante Primovič, je bil partizanski kurir. Aretirali so ga 18. marca 1942 v Ljubljani. Roman Omahen pa je Bratušo povezal z aktivisti kurirji, ki so iz Ljubljane vodili prostovoljce v partizane. (TMG, fasc. 341-2276.)

Sredi oktobra so izšli naslednji ciklostirani letaki: »Slovenci in Slovenke!«, ki ga je izdal IOOF, »Kakšen bo konec vojne?«, ki ga je izdala OF Slovenskega naroda, in »Resnica o nacionalizmu in nacionalistih«, ki so ga izdali nacionalisti in sokoli v OF.

Sredi oktobra 1942 je izšel letak »Slovinci!« Izdala ga je Osvobodilna fronta. Natisnili so ga v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tone Tomšič«. (L. Čarni, Tehnike, str. 4.)

16. Pri preiskovanju nekega stanovanja na Gosposvetski cesti so italijanski vojaki na podstrešju našli skrito orožje, strelivo in propagandni material. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Italijanske oblasti so v Ljubljani aretirale 9 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Italijani so preiskali stanovanje Ivana Rohačka na Vodnikovi cesti 143 in našli prevratne letake in lističe. Dalje so ugotovili, da je Rohaček član OF in da dela aktivno propagando. (VK, fasc. 33-VIII.)

V trgovini nogavic v Franciškanski ulici 8 (danes Nazorjeva) so našli Italijani v škatlah in predalih prevratne letake. (VK, fasc. 33-VIII.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Amželiča na 2 leti ter Anitona Klančarja in Franca Hrena, vse iz Glinja, na 1 leto zaporá, ker so pri njih našli zaboje streliva. (TMG, fasc. 358-2839.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Brudarja iz Št. Jerneja na 6 let zaporá, ker je podpiral partizane. (TMG, fasc. 358-2837; fasc. 543-2839.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca in Jerneja Šušteršiča, oba iz Ljubljane, vsakega na 1 leto in 6 mesecev zaporá ter na 8000 lir kazni, ker sta zbirala meso in drugo hrano za partizane. Pri preiskavi so jima Italijani zaplenili 152 kg govejega mesa in 833 kg moke. (TMG, fasc. 359-2871.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Rajka Oblaka iz Ljubljane in Terezijo Podboršek iz Šmartnega, oba na dosmrtno ječo, Ljubljančane Jožo Korošec na 12 let, Vilija Pogačnika in Marijo Zemljčič na 10 let, Jožo Tratar na 9 let, Marijo Berdajs, Marijo Porenta, Ano Metlar, Fani Žnidaršič, vsako na 9 let, Rozo Vidergar na 8 let ter Jožo Lumpert na 6 let zaporá. Obtožili so jih, da so organizirali OF v tovarni Saturnus. Aretirali so jih v tovarni 31. avgusta 1942. (TMG, fasc. 356-2782.)

17. Italijani so v mizarški delavnici Ivana Šemrla na Gosposvetski cesti 16 napravili hišno preiskavo in v podstrešni sobi našli različen material, ki ga je zbiral za partizane, predvsem za opremo bunkerjev in tiskarn: veliko avtomatsko pištolo Browning z naboji, veliko avtomatsko pištolo »PN« s 43 naboji, velik kovček raznega propagandnega materiala KP in OF, seznam simpatizerjev OF, razne predmete bivše jugoslovanske vojske — čutare, torbe za naboje, maske itd. Ivana Šemrla, njegovega brata Rajka ter vseh 12 pomočnikov so zaprli, premoženje pa zaplenili. (VK, fasc. 5-IVa; Arhiv OO ZB, fasc. 12-2124.)

Italijanske oblasti so v mestu in bližnji okolici aretirale 12 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Heleno Slovša iz Ljubljane na 5 let zaporá. Aretirali so jo 19. septembra 1942 na bloku v Šiški, kjer se je sestala s svojo sestro. Vojak ju je hotel ločiti, sestri pa sta ga napadli in ozmerjali. (TMG, fasc. 359-2868.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Branka Defarja iz Višnje gore na dosmrtno ječo, ker je odšel v partizane. (TMG, fasc. 352-2657.)

Vojaško vojno sodišče je zaradi sodelovanja s partizani obsodilo Francko Mlinar iz Logatca in Marjanco Jesenko iz Žiberš pri Logatcu na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 359-2887.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Rudolfa Žerjala iz Novega mesta na 18 let zopora, ker je partizanom dajal hrano in tobak. (TMG, fasc. 543-2760.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Mihaela Andoljška iz Trebnjega na 4 mesece zopora, ker je v pismu preveč odkrito opisal novice iz domačega kraja. (TMG, fasc. 359-2890.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Marinclja iz Kočevja na 10 let zopora, ker je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 543-2889.)

18. Številčno stanje pripornikov v vojašnici »Vittorio Emanuele III« (belgijska) 446 moških, žensk in otrok; 4 osebe so bile priprte zaradi varstva, ostali pa zaradi represalij. (CC RR, fasc. 208-IV.)

19. Boris Kidrič je ilegalno prišel v Ljubljano. (E. Kocbek, Tovarišija, str. 201.)

Enote Črnih srajc (fašisti) so v Ljubljani aretirale 20 oseb; od tega so jih 13 poslali v internacijo. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo bolničarko Nežo Jarnovič iz Ljubljane na 8 let zopora, ker je simpatizirala s partizani. (TMG, fasc. 352-2635.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Leona Modrijana iz Ljubljane na 9 let zopora. Pri preiskavi so v njegovem stanovanju v Janševi ulici 5 našli Italijani propagandno literaturo, žige z znaki OF in ZSSR, električni material za mine itd. Nad drvarnico pa so našli skrito ležišče. (TMG, fasc. 354-2716.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo dijaka Radovana Goloba iz Ljubljane na dosmrtno ječo, dr. Milana Žumra na 4 in pol leta, dr. Martina Benedikta in dr. Franca Derganca pa vsakega na 4 leta zopora. Dne 12. aprila je karabinjerska patrulja skušala prijeti na Erjavčevi cesti dijaka Radovana Goloba in Ivana Vurnika, ki pa sta začela streljati. Patrulja je prav tako odgovorila z ognjem in Vurnika smrtno zadela, Golob pa je bil le ranjen in je zbežal v Tivoli. Italijani so ga našli v bolnišnici. Zdravniki so bili obsojeni, ker so zdravili ranjenega mladince. (TMG, fasc. 54-1449; fasc. 286-10.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Farčnika iz Ljubljane na 3 leta zopora. V njegovem stanovanju na Polakovi ulici 13 so 1. septembra 1942 našli Slovenskega poročevalca in drug propagandni material. (TMG, fasc. 354-2717.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Derganca iz Ljubljane na 5 let zopora. 9. julija 1942 so ga Italijani odpeljali v koncentracijsko taborišče Monigo, od koder je 16. avgusta skupaj s štirimi interniranci zbežal in odšel v partizane. Tam pa je bil ranjen in prepeljali so ga

v ljubljansko bolnišnico, kjer so ga ponovno aretirali in postavili pred sodišče. (TMG, fasc. 543-2587.)

20. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo komuniké o smrti Jožeta Gregorčiča, komandanta I. grupe odredov slovenskih partizanskih čet, ki je junaško padel 9. septembra 1942 v boju z Nemci. (SPor 1942, št. 41.)

Italijanske oblasti so v Ljubljani aretirale 6 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ferdinanda Lavrinca, protestantskega duhovnika v pokoju v Ljubljani, na 5 let in Ano Sever iz Ljubljane na 3 leta zapora, ker sta delala propagando za partizane ter jim nosila hrano in propagandni material v Želimlje. (TMG, fasc. 338-2849.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franja Zemljaka iz Dobrega polja na dosmrtno ječo zaradi sodelovanja s partizani. (TMG, fasc. 288-757.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Petra Dimnika iz Snerberja na 22 let zapora. Italijani so ga prijeli 1. septembra 1942, ko je prišel domov po hrano. (TMG, fasc. 352-2661.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Hinka Kavčiča iz Dobrega polja na 30 let ter Dušana in Milana Kavčiča iz Dobrega polja, vsakega na 6 let zapora. Italijani so ju aretirali 24. aprila 1942, ker so pri hišni preiskavi našli vojaški material. (TMG, fasc. 294-913.)

Izšla je 22. številka I. letnika »Radio vestnik« OF, ki je napačno označena kot III. letnik.

21. Ob 1. uri ponoči so borci Tomšičeve brigade hkrati napadli sovražne postojanke v Polju, Bizoviku in Dobrunjah. V Dobrunjah je padel en belogardist, eden pa je bil ranjen. V Bizoviku so partizani zažgali poslopje, kjer je bil nastanjen oddelek belogardistov. V Polju je padel en partizan. (TMG, fasc. 376-3447, fasc. 376-3462; F. Saje, Belogardizem, str. 481.)

Številčno stanje zapornikov v kasarni kralja Vittoria Emanuela III. (belgijska): 590 moških, žensk in otrok; 6 oseb je bilo priprtih zaradi varstva, ostali pa zaradi represalij. (CC RR, fasc. 208-IV.)

Italijanske oblasti so aretirale 5 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Angelo Gregorič iz Črnomlja na 26 let ter Franca Gregoriča iz Rodin pri Črnomlju na 7 let zapora. Obtožena sta bila, da sta podpirala partizane s hrano. Pri preiskavi stanovanja so vojaki našli tudi naboje za puško. (TMG, fasc. 543-2999.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Karolino Majer iz Kočevja na 8 let in Marijo Golob iz Žužemberka na 7 let zapora, ker sta širili sovražno propagando in sodelovali s partizani. (TMG, fasc. 364-3069.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Režek iz Ljubljane na 23 let zapora, ker je sodelovala s partizani. (TMG, fasc. 543-2848.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Goršeta z Zajčjega vrha pri Črnomlju na 8 let in Jakoba Geršiča iz Rodin pri Črnomlju na 6 let zapora, ker sta sodelovala s partizani. (TMG, fasc. 364-3067.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Konrada Žižka iz Žalne na 30 let zapora in 5000 lir globe. (TMG, fasc. 543-3068.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Breclja iz Ljubljane na 8 let zavora, ker je raznašal Slovenskega poročevalca in sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 543-2726.)

22. Italijanske oblasti so aretirali 3 osebe. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljancane Edvarda Rosa, Vladimira Počkaja in Jožeta Rankla na dosmrtno ječo, Božidarja Počkaja na 25 let, Lovrenca Cimpermana in Marijo Ravnikar na 23 let, Sonjo Cimperman na 20 let in Franca Štrajharja na 3 let zavora. Obtožili so jih, da so sodelovali v oboroženih enotah, da so za partizane zbirali orožje in strelivo. (TMG, fasc. 543-625.)

23. Italijanske oblasti so aretirale 5 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo ujetega partizana Antona Vozla iz Drage pri Višnji gori na dosmrtno ječo. Zajela ga je nemška policija v čistki pri Sv. Križu pri Litiji. (TMG, fasc. 372-3324.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Zupana z Vrhnike na 4 leta zavora, češ da je 6. junija 1942 sodeloval s partizani pri likvidaciji postajnega načelnika železniške postaje Drenov grič in njegove žene. (TMG, fasc. 314-1446.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Murna in Marijo Mežnaršič, oba iz Novega mesta, vsakega na 23 let zavora, ker sta sodelovala s partizani in jim dajala hrano. V odsotnosti so sodili partizanu Srečku Prezlju, vendar sodba ni ohranjena. (TMG, fasc. 543-2714.)

24. Poročilo XI. armadnega zbora »Slovenci v vojaški bolnišnici« omenja, da je bil določen za talca Valentin Hribar iz Želimlja, ki je hudo bolan ležal v bolnišnici. (Komisija za ugotavljanje zločinov, fasc. 920-II.)

Italijanske oblasti so aretirale v Ljubljani in v bližnji okolici 23 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Izšla je 41. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša poslanico vseslovenskega odbora v Moskvi z dne 14. oktobra 1942, ki pravi: »Edina zakonita oblast na Slovenskem je danes slovenska Osvobodilna fronta, pod katere vodstvom se bore Slovenci za osvoboditev slovenskega in vsega jugoslovenskega ozemlja.«

25. Štiri italijanska letala so bombardirala v bližnji okolici Ljubljane zlasti področje Bizoviška, Orel, Podmolnika, Lipoglava, Panc, Podlipoglava itd. Bombardiranje je trajalo nepretrgoma dve uri. En partizan je bil laže ranjen. Eno letalo so partizani zadeli in je kmalu nato treščilo na zemljo. (SPor 1942, št. 42.)

V predmestjih Ljubljane so bile mnoge ulice potresene z listki s propagandnimi gesli. (TMG, fasc. 378-3500.)

Italijanske oblasti so v Ljubljani aretirale 17, v Dobrunjah pa 9 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Italijanski vojaki so ujeli v bližini Ljubljane 3 osebe. (XI. CA, fasc. 821-III.)

26. Ob 21. uri so bile v Šiški potresene nekatere ulice z letaki z jugoslovansko zastavo in datumom 29. oktober oziroma z začetnicama OF. (TMG, fasc. 377-3487; VK, fasc. 5-IVa.)

Iz internacijskega taborišča v Padovi se je v Ljubljano vrnila skupina mihajlovičevskih oficirjev pod vodstvom orožniškega kapetana Danila Koprivice. (F. Saje, Belogardizem, str. 531.)

Italijanske oblasti so aretirale 13 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo 19-letnega Valentina Bokala iz Ljubljane, aretiranega junija 1942, na smrt, Marijo Kušljan pa na dosmrtno ječo, ker sta sodelovala pri likvidaciji fašista Nicole Zita. (XI. CA, fasc. 41-II; CC RR, fasc. 158-III, TMG, fasc. 543-2246.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Ivana Belka iz Črnomlja na 6 let zapora. (TMG, fasc. 543-1900.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Milana Medveda in Milana Šego, vsakega na 12 let, ter Janeza Kolarja na 8 let zapora, ker so sodelovali v OF. (TMG, fasc. 543-2572.)

27. V predmestjih so bile nekatere ulice potresene s propagandnimi letaki. (TMG, fasc. 377-3492.)

Italijanske oblasti so aretirale 4 osebe. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Ivana Kočevarja in v odsotnosti partizana Poldeta Jelenca iz Dragomlje vasi, na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 543-2637.)

28. Poveljstvo XI. armadnega zbora je za varnost ljubljanskega župana Leona Rupnika izdalo ukaz, da naj se pomnožijo straže in patrolje pri Rupnikovem stanovanju in v njegovem uradu. Pri njegovi hiši so število straž povečali od 3 na 6. Pri vhodu na vrt so poleg dveh postavili še tretjo patroljo. Na občinskem uradu so postavili dve patrolji na notranje dvorišče, eno pa pri vhodu v magistrat. Prav tako so pomnožili straže za varstvo ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmiana. (VK, fasc. 5-IVa; CC RR, fasc. 210-II.)

Okoli 22. ure so bili v bolj oddaljenih ulicah mesta raztreseni lističi s propagandno vsebino. (VK, fasc. 5-IVa.)

Ob 9. uri so italijanski vojaki v Franciškanski ulici (danes Nazorjeva) našli na zunanjih stopnicah neke trgovine zavoj s propagandnimi letaki. Zavoj z enako vsebino so na istem mestu našli tudi ob 22.30. (TMG, fasc. 378-3513.)

Italijanske oblasti so aretirale 18 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

29. Ob 21. uri so italijanski vojaki našli v Puharjevi ulici in v drevoredu v Tivoliju (danes Jakopičev drevored) raztresene listke v velikosti 2×7 cm, ki so pozivali prebivalstvo, naj podpira OF ter zbira denar za partizane. (TMG, fasc. 379-3558.)

Italijanske oblasti so aretirale 5 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Antona Radelja iz Stične na dosmrtno ječo. Italijanski vojaki so ga aretirali, ko je prišel domov. (TMG, fasc. 359-2888.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Brajerja iz Bizovika na smrt, ker je sodeloval v zadnjih dneh avgusta pri napadu na papirnico Vevče. 24. decembra 1942 so ga pomilostili na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 352-2633; fasc. 543-2644.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Rajmerja iz Metlike na 4 leta zapora in na 8000 lir globe, ker je sodeloval s partizani ter skrival usnje za široko potrošnjo. (TMG, fasc. 363-3003.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Ljubljancane: Stanislava Šviglja, Hedviko Leskošek, Ivana Beliča in Edvarda Brajnika, vsakega na 30 let zapora, Hilarija Gorkiča na 27 let, Lovra Fritscha na 24 let in 8 mesecev, Jožeta Bradeška na 24 let, Daliborja Zupanca na 14 let, Slavko Kronegger na 9 let in 4 mesece ter Bojana Štiha na 9 let zapora. Šviglja in Gorkiča so Italijani kasneje dobili in ju poslali v zapor. Vsi so bili obtoženi, da so člani OF, da so sodelovali pri raznih sabotajah, napisnih akcijah, trosili letake in organizirali OF na terenu. Beliča so še posebej obdolžili, da je rezal žice na Tyrševi cesti. Gorkiča pa, da je poskušal z gorečo žagovino skozi okno zažgati skladišče na šišenski postaji. (TMG, fasc. 543-239.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizanko Frančiško Krašovec iz Kočevja na 27 let zapora. Italijanski vojaki so jo prijeli 10. septembra na njenem domu. Iskali so tudi njenega moža partizana Jakoba Krašovca. (TMG, fasc. 356-2789.)

30. Italijanski vojaki so izvedli racijo v Trnovem. Prijeli so okrog 30 ljudi in jih zaprli v salezijanski dom na Rakovniku. 8. novembra so jih pripeljali v belgijsko kasarno, od tam pa 11. decembra 1942 odpeljali v Gonars. (Arhiv OO ZB, fasc. 14-2621.)

Na bloku v Dravljah je bil ranjen Marjan Tepina iz Ljubljane, ker se na poziv karabinjerjev ni hotel ustaviti. (CC RR, fasc. 210-I.)

Italijanske oblasti so aretirale 18 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vodstvo krščanske skupine v OF je škofu Rožmanu poslalo že četrto pismo (sestavljeno 9. oktobra 1942), v katerem ga opozarja, da je vsa dosedanja pisma odklonil in naj se zaveda velike odgovornosti, ki jo ima do usode slovenskega naroda, ko se brat z orožjem zoperstavlja bratu. (F. Saje, Belogardizem, str. 503.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Riharda Kneza iz Ljubljane na smrt, partizana Stanka Bajuka iz Ljubljane pa v odsotnosti na dosmrtno ječo. Kneza so ujeli v boju na Primorskem; 24. decembra 1942 so ga pomilostili na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 369-3212; fasc. 543-3212.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti partizana Stojana Šuligoja iz Grosupljega na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 365-3077.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljancane Helmuta Breclja in Antona Glaviča na 12 let, Miro Pepelnak na 11 let, Pavlo Florjančič na 10 let, Stano Florjančič na 8 let, Olgo Šamardžič na 3 leta in Zinko Tomšič na 2 leti zapora pogojno. Obtožili so jih sodelovanja v OF; pri njih so našli Slovenskega poročevalca, »Radio-vestnik« in »Osobodilno fronto«. (TMG, fasc. 370-3244.)

Izšla je posebna izdaja glasila Mladinske OF »Mlada Slovenija«.

31. Italijanska kvestura je zahtevala, da se iz internacije takoj vrnejo v Ljubljano zaradi zaslišanj in morebitnih soočenj: dr. Dušan Reja, Juš Kozak, inž. Ladislav Klinc, prof. Alojz Gerbec, dr. Risto Jelačin, Stanislav Vidmar in Ciril Vidmar. (CC RR, fasc. 210-III.)

Italijanska kvestura je aretirala 12 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljancane Jožeta Okretiča in Bogomira Bitenca, vsakega na 3 leta, ter Vinka Bitenca in Emila Lončina, vsakega na 2 leti zapora. Obtožili so jih, da so hoteli v partizane s ponarejenimi dokumenti, ki jim jih je preskrbel Jože Sepič iz Ljubljane. (TMG, fasc. 366-3130.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti partizana Franca Livka iz Šentrupertu na dosmrtno ječo, Jožeta Brčarja iz Šentrupertu na 26 let zapora, Jožeta Žnidaršiča iz Slepška, Julija Renka in Egidija Gorenca, oba iz Mokronoga, na 23 let, Franca Brčarja na 12 let, Aleksandra Praha na 8 let, Franca Lukeka na 7 let in Roberta Brčarja na 6 let zapora, vse iz Šentrupertu. Obtožili so jih napadov na oborožene sile, sabotaže na železnici, napada na vlak v bližini Mirne in demolanja 250 metrov železniške proge. (TMG, fasc. 543-2202.)

Do konca oktobra so italijanske oblasti ustrelile 132 Ljubljancamov, ki so jih uradno proglasili za talce. Mnoge pa so pobili brez sodnega postopka. (F. Saje, Belogardizem, str. 489.)

Od 1. maja do konca oktobra 1942 so na strelišču ob Dolenjski cesti ustrelili 21 talcev. (Lj. v borbi, str. 17.)

Oktobra se je začel v rajonu Bežigrad sanitetni tečaj za ženske, ki ga je vodila Irena Dolničar. (M. Čepe, Topografija, str. 4.)

Konec oktobra sta izšla ciklostirana letaka »Izdali in prodali so Jugoslavijo« in »Zavednim Sloyencem in Slovenkam!«. Oba je izdala OF. Konec oktobra je Mladinska OF izdala letak »Tovariši in tovarišice!«. Natiskali so ga v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tone Tomšič«. (L. Čarni, Tehnike, str. 4.)

Oktobra je izšla posebna izdaja informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša odlok IOOF o reorganizaciji Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, odlok IOOF o vključitvi Franca Leskoška v IOOF in za vojaškega referenta, poziv IOOF in Glavnega poveljstva »Slovenskemu narodu«, da naj v bližajoči se zimi na novo opremi partizansko vojsko.

Oktobra so rajonski odbori OF zbrali 218.793 lir in 4000 RM narodnega davka, posojila svobode in prostovoljnih prispevkov: rajonski odbor OF C(enter) — 14 kvartnih odborov — 41.161 lir, P(oljane) — 4 kvartni odbori — 16.733,50 lir, K(olodvor) — 9 kvartnih odborov — 22.988,50 lir, V(ič) — 5 kvartnih odborov — 20.786 lir, Š(iška) — 7 kvartnih odborov — 36.870 lir, Be(žigrad) — 3 kvartni odbori — 11.904 lire, M(oste) — 15 kvartnih odborov — 55.701 liro, Tr(novo) — 4 kvartni odbori — 13.229 lir, E(migranti) — 3 kvartni odbori — 420 lir, gost(ilničarji) 15.000 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

November:

V začetku novembra je bila v Ljubljani konferenca Delavske enotnosti Slovenije. Na pobudo CK KPS so se konference udeležili predstavniki KPS (Boris Kidrič), svobodnih strokovnih organizacij in krščansko-socialističnega delavstva.

Delavska enotnost Slovenije je nastala jeseni 1940, ko je po večletnih prizadevanjih CK KPS vodstvo krščanskosocialističnega delavstva sklenilo akcijski sporazum s KPS. Na podlagi tega sporazuma je KPS organizirala trajnejše odbore Delavske enotnosti Slovenije. Ti so med narodnoosvobodilnim bojem imeli funkcije odborov OF v podjetjih.

Da bi čimbolj utrdili enotnost narodnoosvobodilnega gibanja, je CK KPS sklical v začetku novembra konferenco Delavske enotnosti Slovenije, kjer so udeleženci ugotovili, da so odstranjene vse ovire, ki so doslej ločile delavstvo ter mu preprečevale enoten nastop v vseh vprašanih, ki zadevajo delovno ljudstvo. Skupno zborovanje naj to enotnost samo potrdi in slovesno razglasi. Hkrati so udeleženci konference ugotovili, da je slovenski delavski razred kot narodno in družbeno najzavednejši in najborbenejši del slovenskega naroda prevzel vodilno vlogo v narodnoosvobodilnem boju. Postal je jedro OF in partizanske vojske ter tako združil okrog sebe najširše narodne plasti. Za skupen politični cilj so udeleženci konference razglasili tako ureditev Slovenije, kakor jo bodo zahtevale koristi slovenskega delovnega ljudstva, ki bo tudi o tem »kakor o vseh skupnih narodnih vprašanjih demokratično odločalo...«

Konferenca Delavske enotnosti Slovenije se je konstituirala v Glavni odbor Delavske enotnosti Slovenije in sklenila izdajati svoje glasilo »Delavska enotnost«. Ta list izhaja še danes. (Delavska enotnost, 1942 do 1944, ponatis, Ljubljana 1954; Boris Kidrič »Kratek obris razvoja OF in sedanja politična situacija v Sloveniji« v zborniku Ljubljana v ilegali.)

V začetku novembra sta izšla ciklostirana letaka »Petindvajsetletnica velike oktobrske revolucije« in »Slovenskemu narodu! Delavcem, kmetom in delovni inteligenci!« ob obletnici oktobrske revolucije. Oba je izdal CK KPS.

1. Ob 7. uri so v Gramozni jami ustrelili Valentina Bokala iz Ljubljane, ki ga je vojaško vojno sodišče 26. oktobra 1942 obsodilo na smrt. (TMG, fasc. 610a.)
Ob 10.30 so karabinjerji v Tomačevem ustrelili Franca Ločniškarja z Galjevice 172, ker so na njegovem domu našli Slovenskega poročevalca in Radio vestnik OF. (VK, fasc. 5-IVb; TMG, fasc. 610a.)
Italijanske oblasti so aretirale 9 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)
2. Italijanske oblasti so aretirale 7 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)
3. V Parmovi ulici 38-I je bilo v stanovanju dr. Iva Majcna V. zasedanje Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte oziroma II. zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora. Udeležili so se ga Boris Kidrič, Mira Tomšič-Vlasta, dr. Fran Šturm, Zoran Polič, dr. Makso Šnuderl,

dr. Anton Breclj, inž. Dušan Serneč in drugi. Na zasedanju je poročal Boris Kidrič o italijanski ofenzivi in navajal, da so partizanske enote med ofenzivo izgubile okoli 350 borcev, a bile ponovno vzpostavljene. Poročal je tudi o delu na osvobojenem ozemlju spomladi 1942: o volitvah v NOO, o ukrepih za prehrano in delavskih enotah (bataljonih), ki so se zaradi ofenzive po naročilu razšle. Na koncu je v imenu vseh skupin, ki so bile na terenu in bile vključene v OF, predložil izjavo v odobritev plenarnemu zasedanju, ki so jo udeleženci soglasno sprejeli in s tem izrazili popolno soglasnost ter borbena enotnost vseh skupin, vključenih v Osvobodilno fronto, ter odobrili politiko IOOF in Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Naznačili so politične smernice v duhu mezlomljivega nadaljevanja oboroženega boja tako proti okupatorju kakor proti belogardistično-mihailovičevskim izdajalcem.

Pomen plenarnega zasedanja OF je bil v notranjem utrjevanju Osvobodilne fronte in v sklepu o nadaljnjem odločnem boju proti okupatorju in kontrarevoluciji. To je bilo pomembno, ker je slovensko narodnoosvobodilno gibanje jeseni 1942 po prvi sistematično in solidno pripravljene veliki italijanski ofenzivi (16. julija — 4. novembra 1942) in odkritem oboroženem nastopu kontrarevolucije doživelo resnejšo krizo. Udarci okupatorja in trenutni neuspehi so nekaterim omajali vero v uspešnost narodnoosvobodilnega boja in celo možnost obstanka partizanskih enot. Okupatorjev teror je jeseni 1942 z oboroženim nastopom kontrarevolucije dobil »oči in ušesa« ter postal uspešnejši in nevarnejši.

To se je odrazilo tudi znotraj Osvobodilne fronte. Nekateri so izgubljali vero v pravilnost odločnega boja in bili pripravljene na kompromis s kontrarevolucijo, zlasti s cerkvenimi krogi ter izražali celo poseben strankarski ali ideološki interes.

CK KPS kot pobudnik in voditelj OF je pravočasno opozoril na nevarnost nove strankarske diferenciacije znotraj OF, za čimer je težila kontrarevolucija, hoteč odtegniti iz OF srednje sloje, zlasti pa izolirati KPS, in na nujnost odločnega boja zoper kontrarevolucijo, kar je bil pogoj za nadaljnji uspešen razvoj in zmago narodnoosvobodilnega gibanja. (SPor, posebna izdaja, novembra 1942; M. Šnuderl, Dokumenti, str. 229; E. Kandelj: Ob desetletnici »Delavske enotnosti«, predgovor k ponatisu »Delavska enotnost 1942—1944«, Ljubljana 1954; Arhiv CK KPS, fasc. VI-1942; Arhiv OO ZB 457-56; podatki dr. Franca Škerla.) V noči med 3. in 4. je bila pretrgana telefonska linija Studenec-Ig-Škofljica. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Italijanske oblasti so aretirale 23 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

4. Italijanski vojaki so aretirali Justino Avbelj in Ivana Švaba iz Petrarrove ulice (danes Komenskega). Pri njem so našli ilegalno literaturo in letake. (VK, fasc. 34-III.)

Italijanske oblasti so aretirale 14 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Izšla je 42. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša »Proglas Vseslovenskega odbora« v

Moskvi 21. oktobra 1942 slovenskemu narodu in »Izjavo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v zvezi z belogardistično kampanjo«.

5. Aretiranih je bilo 25 delavcev železniške postaje v Ljubljani zaradi 26 vlomov v železniške tovorne vozove, pri katerih je zmanjkalo za okrog 200.000 lir blaga. Železniške tovorne vozove, naložene z blagom, namenjene v dežele okupatorjev, so odpirali aktivisti OF in blago pošiljali partizanom. (CC RR, fasc. 210-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Leopolda Kovača na 26 let zopora, ker je bil v partizanih, Antona Umeka pa na 6 let zopora, ker je bil predsednik OF v Podpeči. (TMG, fasc. 344-2372, fasc. 347-2490.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Ano Ivec iz Metlike na dosmrtno ječo in Karla Požeka z Zgornjih Lokvic na 6 let zopora. Požek je sodeloval v OF, oddajal zdravila partizanom, Ivčeva pa je poleg tega prenašala še orožje. (TMG, fasc. 543-2787.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Pavla Jančarja iz Dobrunj na 13 let zopora zaradi sodelovanja v OF. (TMG, fasc. 543-3214.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Matijo Prepeluha iz Dobrunj na 10 let zopora, ker se je udeleževal sestankov s partizani in propagiral odhajanje v partizane. (TMG, fasc. 543-3207.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Jan na 4 leta, Vladimira Jana, oba z Grma pri Stični, pa na 6 let zopora, ker sta sodelovala s partizani. (TMG, fasc. 353-2269.)

Italijanske oblasti so aretirale 28 oseb. (XI. CA, fasc. 831-II.)

Izšla je 13. številka I. letnika »Radio vestnik« OF.

6. Zaradi obletnice oktobrske revolucije je kvestor Ravelli 6. in 7. novembra poostiril nadzor v mestu in policijsko službo po cestah in ulicah. Postavljeni sta bili tudi dve posebni patrulji pod vodstvom komisarjev. (VK, fasc. 5-IVb.)

Kvestura je na Linhartovi cesti v pločevinastem zaboju s kruhom, dimenzije 25 × 24 × 12 cm, našla mino, prevlečeno s povoščenim papirjem, kjer je bila ob konjskih dirkah v začetku junija za slovesno praznovanje praznika artilerije tribuna. Po mnenju karabinjerjev mina po naključju ni eksplodirala. (VK, fasc. 5-IVb.)

Zvečer so bile po predmestnih ulicah listkovne akcije. (VK, fasc. 5-IVb; TMG, fasc. 381-3607.)

Z odlokom Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino je bil ustanovljen Zavod za upravljanje in likvidacijo premoženja, ki je bilo 18. avgusta 1942 z odlokom komandanta XII. armadnega zbora in Visokega komisarja zaplenjeno udeležencem narodnoosvobodilnega gibanja. Po tem odloku so zaplenjeno premoženje dajali rodbinam italijanskih vojakov, državnim uslužbencem in osebam, ki so padle ali bile ubite v Ljubljanski pokrajini. (Službeni list, 1942, št. 89.)

Italijanske oblasti so aretirale 32 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti partizana Ignaca Kastelca, ter ujeta partizana Alojza Smoleta in Rada Miklavčiča, vse iz Stične, na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 369-3206.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo zakonca Štefanijo Marsik na 28 let, Ivana Mansika iz Kočevja, pa na 23 let zapora, ker sta bila v partizanih. (TMG, fasc. 357-2813, fasc. 358-2836.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Novaka iz Zaloga na 23 let zapora, ker je bil v partizanih. (TMG, fasc. 366-3125.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Nežo Košmrl iz Ribnice na 4 leta zapora, ker je nosila hrano partizanom. (TMG, fasc. 369-3205.)

7. V noči med 7. in 8. je bila pretrgana telefonska linija Studenec-Ig-Škofljica. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Italijanski vojaki so pri družini Žvan na Rimski cesti 12 odkrili bunker z rajonsko ciklostilno tehniko. Tu so od julija 1942 Marija in Anton Žvan ter Francka Kržič, ki je ciklostilno tehniko organizirala, tiskali Slovenskega poročevalca in Radio vestnik OF v 250 izvodih za rajona Trnovo in Vič. (TMG, fasc. 414-196; A. Žvan, ustno.)

Italijanske oblasti so aretirale 15. oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Izšla je jubilejna številka »Dela«, organa Centralnega odbora Komunistične partije Slovenije. Natisnili so jo v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tone Tomšič«. Uredil jo je Boris Ziherl. Bila je ilustrirana in dotlej najobsežnejša številka Dela.

8. Ponoči in v zgodnjih jutranjih urah so v predmestjih našli propagandne letake o komunizmu in Sovjetski zvezi. Kvestura poroča, da so vojaške patrolje in patrolje varnostne policije (publica sicurezza) prinašale ponoči na kvesturo primerke letakov »Slovenskemu narodu«, ki ga je ob obletnici oktobrske revolucije izdal CK KPS in »Slovenci«, ki ga je sredi oktobra izdala Osvobodilna fronta ter »Tovariši in tovarišice«, ki ga je izdala Mladinska OF. (VK, fasc. 5-IVb.)

Italijanske oblasti so aretirale 11 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

9. Italijanski vojaki so na periferiji mesta našli številne propagandne letake. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Mavsarja, Antona Filipiča in Ivana Založnika, vse iz Brezovice, na dosmrtno ječo, ker so sodelovali s partizani. (TMG, fasc. 357-2815.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo ing. Dušana Štucina na 2 leti zapora, ker je pomagal 6. oktobra 1941 Ferdu Kravanji pobegniti iz ljubljanske bolnišnice. (TMG, fasc. 368-3163.)

Italijanske oblasti so aretirale 7 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

10. Italijanske oblasti so aretirale 9 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti partizane Petra Čekado, Vladimira Štruklja, Ivana in Danijela Doltarja, Milana Kočevarja in Jožeta Zeljka, vse iz Semiča, na dosmrtno ječo. Izdal jih je partizanski dezertar. (TMG, fasc. 346-2448.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Cirila Prebila iz Plešivice na dosmrtno ječo, ker je bil v partizanih. (TMG, fasc. 369-3229.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Pavla Fakina iz Škocjana na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 299-1042.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Koželja s Krušnega vrha na dosmrtno ječo, ker je v domačem kraju vodil in organiziral narodno zaščito. (TMG, fasc. 371-3292.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Fani Korošec iz Ljubljane na 3 leta zapora, ker je sodelovala v OF. (TMG, fasc. 543-3215.)

11. Ravnateljstvo IV. državne gimnazije (bežigradske) je sporočilo Visokemu komisariatu, da je bilo do 11. novembra 1942 interniranih 79 dijakov, in sicer: iz III. razreda 1, iz IV. razreda 4, iz V. razreda 4, iz VI. razreda 11, iz VII. razreda od 41 učencev 19 in iz VIII. razreda od 73 učencev 40. (Arhiv IV. gimn., IZDG, fasc. 323.)

Ponoči je bila pretrgana telefonska linija Studenec-Ig-Škofljica, odneseno 2000 m telefonske žice in požgani telefonski drogovi. (XI. CA, fasc. 821-III.)

Italijanske oblasti so aretirale 8 oseb. (XI. CA, fasc. 821-II.)

Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo Ignaca Mikliča iz Vidma na dosmrtno ječo, ker je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 383-3692.)

12. Boris Kidrič je ilegalno odšel iz Ljubljane v Dolomite, kjer je bilo tedaj vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. (E. Kocbek, Tovarišija, str. 259.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Kočevarja iz Podgorice pri Vidmu-Dobropolje na dosmrtno ječo, ker je bil v partizanih. (TMG, fasc. 351-2609.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Franca Vetriha iz Ljubljane na 12 let zapora, ker je do avgusta 1942 sodeloval v OF in tiskal Slovenskega poročevalca. (TMG, fasc. 344-2386.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Leona Škrabla iz Ljubljane na 10 let zapora, ker je bil v partizanih, ki so ga 28. junija 1942 osvobodili iz vlaka internirancev pri Verdu. (TMG fasc. 372-3320.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivano Kermavner iz Ljubljane na 1 leto in 3 mesece zapora. Aretirali so jo 10. oktobra 1942 v Tivoliju, češ da se je sestajala s komunisti. (TMG, fasc. 372-3329.)

Italijanske oblasti so aretirale 20 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

13. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Zorka iz Koprivnika zaradi sodelovanja s partizani na 10 let zapora. (TMG, fasc. 373-3367.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Korošca z Velikih Blok na 5 let zapora, ker je 11. septembra 1942 v hotelu Metropol v Ljubljani (danes Dom JLA) govoril o slabem položaju v kraljevini Italiji. (TMG, fasc. 543-3353.)

Italijanske oblasti so aretirale 7 oseb. (XI. CA, fasc. 821-III.)

14. Ob 14.15 so člani VOS OF na Davčni upravi za mesto na Vodnikovem trgu št. 5 dvignili iz blagajne 401.000 lir. Akcijo so-organizacijsko pri-

pravili Andrej Perko, dr. Ivo Majcen in Rudolf Zrimšek, uslužbenci Davčne uprave. (VK, fasc. 5-IVa in fasc. 5-IVb; NOB-C, fasc. 531-III, Arhiv OO ZB, fasc. 7-1314, fasc. 14-2566, 106-57.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Angelo Henigman iz Toplic na Dolenjskem na smrt, ker je do leta 1942 delala na terenu za OF, pozneje pa bila v partizanih in sodelovala pri justifikaciji izdajalcev. V zaporu jo je spoznala hčerka enega izmed ubitih izdajalcev. 28. januarja 1943 ji je bila kazen spremenjena v dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 523.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožico Anžič iz Dul pri Šmarju-Sap na 22 let zopora, ker je sodelovala s partizani in bila kurirka med Ljubljano in Igom. (TMG, fasc. 375-3436.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Koširja iz Ljubljane na 17 let zopora, njegovo ženo Ivano Košir pa na 10 let zopora, ker sta dala stanovanje ilegalcu. Košir naj bi bil tudi njegov kurir. (TMG, fasc. 375-3437, fasc. 543.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Zupančiča iz Zadvora na 7 let zopora, ker je bil aktivist OF v domači vasi, v papirnici Vevče pa je zbiral denar za OF in ga oddajal že interniranemu Jožetu Pèrčiču iz Vevč. (TMG, fasc. 375-3435.)

Italijanske oblasti so aretirale 3 osebe: (XI. CA, fasc. 821-II.)

Izšla je 43. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša izjavo IOOF »Slovinci« ob 25. obletnici oktobrske revolucije in izjavo vodstva katoličanov v OF »Ob 25. obletnici revolucije v SZ«.

15. Izšla je 1. številka I. letnika vestnika Glavnega odbora Delavske enotnosti »Delavska enotnost«. Prinaša resolucije in prispevke s konference Delavske enotnosti, ki je bila v začetku novembra v Ljubljani.

Izšla sta letaka »Zavedenim in prisilno mobiliziranim!« Položaj 15. november 1942 in »Poziv vsem Slovencem, ki so sposobni nositi brožje!« Položaj, 15. november 1942. Oba letaka sta izdala IOOF in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Prvega so natisnili v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tone Tomšič«, drugega pa v 10.000 izvodih v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Truga«. (L. Čarni, Tehnike, str. 4, 6.)

16. Ob 7.50 so italijanski vojaki v Šiški našli propagandne letake. (VK, fasc. 5-IVb; TMG, fasc. 384-3724.)

Rajonski odbor OF Trnovo je za mesec november zbral 11.953 lir narodnega davka, posojila svobode ter prostovoljnih prispevkov, in sicer: I. kvart — 4 terenski odbori — 2.749 lir; II. kvart — 5 terenskih odborov — 8.751 lir; III. kvart 633 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

17. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Leopolda Guzelja iz Mozlja na dosmrtno ječo, ker je 8. julija 1942 ob 5.40 sodeloval pri partizanskem napadu na italijansko posadko v Mozlju, kjer so bili 4 italijanski vojaki ubiti, 2 pa hudo ranjena. Skupno s tovariši so ga 2. septembra 1942 ujeli italijanski vojaki. (TMG, fasc. 372-3319.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Dušana Mraka z Broda, Lojzeta Molka z Martinj hriba pri Logatcu in Jožeta Semrova iz Gorenje vasi

pri Logatcu na dosmrtno ječo, Edvarda Kavčiča iz Zgornjega Logatca pa na 12 let zapora, ker so sodelovali s partizani, nosili orožje in delovali v korist narodnoosvobodilnega gibanja. (TMG, fasc. 373-3351.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo Davorina Grosa iz Novega mesta na 8 let zapora, ker je zbiral hrano za partizane v Novem mestu. (TMG, fasc. 543-2830.)

18. Partizani Dolomitskega odreda so napadli belogardiste nad Podutikom in jim sledili do ljubljanske mestne mitnice nad Kosezami. Napadli so tudi belogardistično posadko v Logu in ubili 15 belogardistov. (SPor 1942, št. 44.)

Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo Mirka Pleška na dosmrtno ječo, Dušana Franka pa na 8 let zapora. Drugega so 25. julija aretirali v Podmilščakovi ulici 16. To stanovanje je bilo izdano, češ da so v njem sestanki OF. Imel je ponarejeno izkaznico, ki mu jo je preskrbel Mirko Pleško, aktivist CT KPS. (TMG, fasc. 375-3423.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Angelo Horvat z Iga na dosmrtno ječo, ker je oktobra 1942 sprejela od Franciške Srebotnjak kovček s perilom, ki je bil namenjen partizanom. (TMG, fasc. 374-3396.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Mauserja iz Ljubljane na dosmrtno ječo, ker je bil v partizanih. (TMG, fasc. 298-1013.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožico Jelenc iz Kvasice pri Dragatušu na 9 let zapora, ker je dajala hrano in zatočišče partizanom. (TMG, fasc. 544-3455.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Fortuno iz Rovt pri Podlipi pri Vrhnikih na dosmrtno ječo, ker je bil v partizanih. (TMG, fasc. 543-3982.)

19. Aktivisti CT KPS so poslali na teren 1.000 izvodov brošure: Stalin, O nacionalnem vprašanju, 1942, 47 strani. Natisnili so jo v ilegalni grafični tiskarni CT KPS »Tone Tomšič« v 3.000 izvodih. (L. Čarni, Tehnike, str. 4.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo učiteljico Rozo Šeme s Krke na dosmrtno ječo, ker je bila »blagajničarka okraj«, v šoli pa učila otroke pozdravljati s pestjo, jim naročala izdelovati partizanske kape itd. (TMG, fasc. 376-3441.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo člane družine Majeršič iz Zaloga 71: Marijo in Albino v odsotnosti na dosmrtno ječo, Maksa pa na 8 let zapora. 21. oktobra 1942 so italijanski vojaki pri hišni preiskavi našli v klavirju propagandno literaturo. (Delo, Dimitrov: O kadrih, Slovenski poročevalec, Mlada Slovenija itd.) ter sezname oblačil, ki so bila poslana partizanom. (TMG, fasc. 376-3456.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Antona Urbiča iz Lip-senja pri Cerknici na 5 let zapora, ker je oktobra 1941 dal zatočišče partizanom. (TMG, fasc. 554-121.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Slavka Cvelbarja na 4 leta zapora, Avgušтина Kuščarja, oba iz Ljubljane, pa na 3 leta zapora zaradi pone-verbe osebnih izkaznic. (TMG, fasc. 352-2666.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Klemenca iz Zadvara na 4 leta zapora, ker je zbiral denar za OF. (TMG, fasc. 375-3438.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Štefanijo Udovč iz Ljubljane na 6 mesecev zapora, ker je 28. oktobra 1942 na bloku na Celovski cesti udarila italijanskega vojaka. (TMG, fasc. 378-3506.)

20. Vojaško vojno sodišče je obsodilo v boju ujetega partizana Franca Šušterja iz Selc na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 368-3181.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Jurjeviča iz Zemlja pri Gradacu na 10 let zapora, ker je širil komunistično propagando. (TMG, fasc. 345-2435.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ružo Bazanello iz Ljubljane na 8 let zapora, ker je bila članica OF in razširjala Slovenskega poročevalca. (TMG, fasc. 544-3526.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Marolta iz Kostanjevice na 6 let zapora, ker je imel orožje in sirelivo. (TMG, fasc. 270-121.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožo Kržičnik iz Kostanjevice na 3 leta zapora, ker je sinu v partizane nosila hrano in ga obveščala o gibanju italijanskih vojaških patrolj. (TMG, fasc. 379-3540.)

21. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Žnidaršiča iz Podgorice pri Vidmu na 12 let zapora, ker je ob razpadu kraljevine Jugoslavije skrnil dva zaboja bomb in jih maja 1942 izročil partizanom. (TMG, fasc. 379-3568.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo sestri Marijo in Ano Gabrovec iz Mahovnika pri Kočevju, prvo na 6 let, drugo pa na 4 leta zapora, ker sta sodelovali s partizani in skrivali propagandni material. (TMG, fasc. 355-2732.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Feliksa Božiča na 3 leta zapora, ker so ga izdali, da je član partijskega komiteja v Rožni dolini. (TMG, fasc. 379-3572.)

22. Belogardisti so aretirali Katarino Bricelj iz Bizovika in jo po mučenju naslednji dan umorili. (SPor, posebna izdaja, decembra 1942.)

23. Vojaško vojno sodišče je v odsotnosti obsodilo brate Iljo, Vladimira in Marka Badovinca iz Rosalnic pri Metliki na dosmrtno ječo, ker so sodelovali v partizanskih enotah. (TMG, fasc. 355-2746.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Lešnjaka iz Gumnišča pri Škofljici na dosmrtno ječo, ker so ga izdali, da je voditelj »komunistične skupine«. (TMG, fasc. 379-3571.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Jarkoviča iz Dobrove pri Škocjanu na 26 let zapora, ker so ga izdali, da je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 371-2293.)

- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Frančiško Panigac iz Dobrove na 6 let zapora, ker je dajala partizanom hrano in informacije. (TMG, fasc. 544-3573.)

24. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Baua in Franca Čepeljnika, oba iz Ljubljane, na 15 let zapora. Franc Čepeljnik je bil vojaški referent in sekretar KP terena Žale, Anton Bau pa terenski blagajnik. Na stanovanju na Šmartinski cesti 107 je imel Anton Bau bunker, kjer so na ciklostilu razmnoževali Slovenskega poročevalca, Radio vestnik OF in drugo literaturo. (TMG, fasc. 382-3533; Arhiv OO ZB, fasc. 4, fasc. 6.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Pomikvarja s Studenca pri Ljubljani na 14 let zapora, ker je bil voditelj OF na Studencu, član odbora OF v bolnišnici za duševne bolezni, imel orožje in strelivo. Aretirali so ga 12. oktobra 1942. (TMG, fasc. 381-3630.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Milana Miklavčiča na 22 let zapora, Franca Jakoša na 12 let zapora in Ludvika Vrhovca na 3 leta zapora, vse iz Stične, ker so bili izdani, da so simpatizirali s partizani. (TMG, fasc. 382-3631.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Milivoja Mihajla iz Ljubljane na 2 leti zapora, ker je kupoval orožje. (TMG, fasc. 383-3680.)
25. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Matijo Ferkolja na 20 let, Franca Gregoriča na 13 let, Albina Zrimška na 15 let, Stanislava Jerina in Valentina Kljuna na 11 let, Stanislava Fekonjo in Jožeta Hlebša na 10 let, Zofijo Hlebš in Albina Hočevanja na 9 let zapora, vse iz Hrušice, ker so bili člani OF, zbirali denar in hrano za partizane. (TMG, fasc. 378-3520.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Justina Jermana iz Rožanca pri Črnomlju na smrt, Maksa Jakhla iz Zaloga pa na 30 let zapora. Ujeli so ju kot partizana 14. septembra 1942, ko sta ranjena obležala v boju med partizani in MVAC v okolici Smolenje vasi. (TMG, fasc. 371-3279, fasc. 610a.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Bajca iz Dolenje vasi na 10 let zapora, ker je sodeloval s partizani. Pri njem so našli 9.179 lir zbranega denarja. (TMG, fasc. 378-3536.)
28. Ob 12.15 so karabinjerji preiskali gostilniške prostore in goste v gostilni »Vodnik« na Celovski cesti 41. (CC RR, fasc. 210-III.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Stanislava Berceta iz Ustja na dosmrtno ječo, ker je skupno z 10 partizani vzel neki družini kravo, ki je bila last njegove internirane družine. (TMG, fasc. 369-3217.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Stano Gerka iz Male vasi pri Ježici na 18 let zapora. Obtožena je bila sodelovanja v narodno-osvobodilnem gibanju. (TMG, fasc. 321-1627.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ljubljančane Alojza Meserka na 12 let, Mirka Primca na 10 let, Antona Pustoslemška na 6 let, Miloša Kovača na 5 let, Franca Anžiča na 3 leta zapora, ker so zbirali denar za OF. (TMG, fasc. 356-2788.)
- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožo Kmetič in Pavlo Kolman iz Ljubljane na 5 let zapora, ker so 14. julija 1942 ob hišni preiskavi našli pri njiju orožje in propagandno literaturo. (TMG, fasc. 334-2046.)

29. Komandant XI. armadnega zbora general Robotti je predvideval, da bodo ob obletnici ustanovitve države SHS v mestu razne akcije, zato je določil, naj kvestura poskrbi za strožje nadzorstvo, če pa bodo naleteli na osebe z orožjem, s sovražno propagando ali pri sovražnem dejanju, naj jih na licu mesta ustrelje. (XI. CA, fasc. 253-I.)

Ob 20. uri so partizani streljali proti bunkerjema št. 61 in 62 v Mestnem logu in proti bloku na Viču. Ob 21. uri so streljali z mitraljezom proti italijanski postojanki v Vevčah. Ob 20.30 je nekdo streljal proti bunkerju št. 11 na Rožniku z notranje strani žične meje. (XI. CA, fasc. 658-III.)

Karabinjerji so preiskali trgovino s kurivom na Celovski cesti 67, katere lastnik je bil Metod Kačič, in našli naboje za pištolo ter en propagandni letak. Hkrati so preiskali gostilno »Šibenik« na Celovski cesti 65. (VK, fasc. 159-I.)

Italijanske oblasti so preiskale 29 oseb in 6 javnih ustanov. (XI. CA, fasc. 658-III.)

30. Kvestura je poročala, da bodo verjetno komunisti, slovenski nacionalisti in študentje izkoristili za propagando in manifestacijo ustanovitev kraljevine SHS, zato so potrebni izredni ukrepi; določiti je treba posebne patrulje v mestu in na železnici. Od 16.30 tega dne do 7. ure 2. decembra morajo biti pod nadzorstvom vse javne zgradbe, cerkve, šole, univerza, pošta, telefon, sedeži fašija, konzulati, elektrarne, plinarne, industrijska podjetja itd.; na sedežih policije pa patrulje z najmanj 10 agenti varnostne policije. Vsa središča mesta morajo biti pod nadzorstvom policije. Nadzorstvo nad vsem bo vodil vicekvestor. (VK, fasc. 5-IVb.)

Komandant divizije »Cacciatori delle Alpi« general Ruggero je naročil poveljstvu karabinjerjev (CCRR) in finančne straže (RGF), naj po ostrih kontrolo, ker mu je bilo sporočeno, da prehajajo preko blokov na Viču in na Dolenjski cesti partizanski kurirji, ki imajo ponarejene italijanske dokumente. Organizacija, ki pripravlja dokumente, pa da je pri nekem študentu in mehaniku v Šiški. (CC RR, fasc. 159-I.)

Ob 14.30 je skupina partizanov napadla papirnico Vevče. Italijanski vojaki so akcijo preprečili, v smer Sostro pa poslali blindiran avto. (XI. CA, fasc. 658-III.)

Ob 22.30 so karabinjerji našli na Gosposvetski cesti truplo Albina Ravnikarja, ki je bil ustreljen iz neposredne bližine. (VK, fasc. 5-IVb.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo ujetega partizana Jožeta Leniča iz Pavle vasi na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 383-3671.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Avgusta Erjavca na smrt, Alojza in Jožeta Erjavca iz Oslice, Vinka Zajca iz Mlačeva pri Stični ter Alojza Kutnarja iz Potoka na dosmrtno ječo, mladoletnega Evgena Erjavca iz Oslice pa na 30 let zapora. Zajec je julija 1942 sodeloval pri gradnji preprek na cesti pri Žužemberku, Avgusta so obdolžili justifikacij, Jože je bil organizator OF, ostali pa so bili partizani. (TMG, fasc. 379-3549, fasc. 544.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Karla Penclja in Slavka Demšarja iz Ljubljane na 4 leta zapora, ker sta bila v partizanih. (TMG, fasc. 374-3370.)

Rajonski odbor OF Moste je v novembru zbral 43.317,45 lir denarnih sedstev, in sicer: Z(elena) j(ama) — 7 terenskih odborov — 9.150,50 lir, S(v.) K(riž), danes Žale — 4 terenski odbori — 5.454,20 lir, N(ovi) V(odmat) — 10 terenskih odborov — 2.686 lir, S(tari) V(odmat) — 11 terenskih odborov — 2002 liri, S(elo) — 6 terenskih odborov — 7347 lir, Kol(inska tovarna) — 6 terenskih odborov — 1.350 lir, Sat(urnus) — 34 terenskih odborov — 9.612,75 lir, Kem(ična tovarna) — 4 terenski odbori — 327 lir, Klej — 4 terenski odbori — 782 lir, H(rovat), danes Tovarna tehničnih olj »Oljarna« — 5 terenskih odborov — 741 lir, Ro(...) — 2 terenska odbora — 135 lir, Sev(...) — 1 terenski odbor — 134 lir, (Tiskarna) T(um)a — 1 terenski odbor — 415 lir, Hr(ibar), danes Tovarna trikotažnega perila »Pletenina«, — 2 terenska odbora — 1.500 lir, F. Z(...) 18 lir, Kodeljevo [Okiš(kega), na Peči, Ob Lj(ubljanici)] 663 lir, Fužine 2.000 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Rajonski odbor OF Šiška je zbral v novembru 18.173 lir narodnega davka, posojila svobode ter prostovoljnih prispevkov, in sicer: I. kvartni odbor — 12 terenskih odborov — 5.847 lir, III. kvartni odbor — 5 terenskih odborov — 5.781 lir, III. kvartni odbor — 4 terenski odbori — 3.478 lir, (Tovarna) Un(ion) 1.860 lir, Tr(a)m(vaj) 1.165 lir, Pil(...) 42 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Rajonski odbor OF Trnovo je zbral 11.953 lir narodnega davka, posojila svobode in prostovoljnih prispevkov po kvartih: I. kvartni odbor — 4 terenski odbori — 2.794 lir, II. kvartni odbor — 5 terenskih odborov — 8.571 lir, III. kvartni odbor 633 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Rajonski odbor OF Vič je zbral 14.614 lir narodnega davka, posojila svobode in prostovoljnih prispevkov po kvartih: R(ožna) d(olina) — 12 terenskih odborov — 4.965 lir, Glince — 5 terenskih odborov — 4.664 lir, Vič — 3 terenski odbori — 2.655 lir, Tobačna tovarna 2.195 lir; za Tomšiča 35 lir. Hkrati je zbral v zlatu: 5 poročnih in 5 zaročnih prstanov, del zlate ure, damsko verižico, križec in uhan; v srebru: možko uro, dele ure, verižico, uhan in dva obeska. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Železničarski rajonski odbor OF je zbral v novembru 28.509 lir narodnega davka, posojila svobode ter prostovoljnih prispevkov, in sicer: (Železniška) dir(ekcija) 9330 lir, KD(...) 5310 lir, K(urilnica) 3300 lir, P(ostaja) 3470 lir, II. 6499 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Izšla je posebna, v ilegalni tiskarni »Tone Tomšič« natisnjena izdaja Slovenskega poročevalca. Med drugim prinaša proglas SNOO (Vrhovni plenum OF) »Slovenec!« iz začetka novembra 1942 in »Komunike IOOF« pod naslovom »Slovenska narodna enotnost utrjena!«, ki poroča o seji SNOO. V članku »Velika zmaga Osvobodilne fronte slovenskega naroda« piše Edvard Kardelj o Osvobodilni fronti in zasedanju Vrhovnega plenuma OF.

Izšla je tudi posebna izdaja ciklostiranega informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«, ki nima vseh tistih prispevkov kot posebna izdaja tiskanega Slovenskega poročevalca.

Konec novembra je izšel ciklostiran letak »Slovinci! Slovenke!« (Kdor ve za zločine...), ki ga je izdala OF, ter letak »Slovenskemu kmetu« (Slovenski kmet...), ki so ga izdali »Slovenski kristjani v OF«.

December

V začetku decembra je izšel ciklostiran letak »Slovinci!« (Bataljoni slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet...)

1. Ravnatelj IV. moške realne gimnazije (bežigradske) je sporočil Visokemu komisariatu, da se je prijavilo v organizacijo GILL (Gioventù Italiana del Littorio di Lubiana) le 16 dijakov. (Arhiv IV. gimnazije, IZDG, fasc. 328.)
2. Ob 7.10 so ustrelili v Tomačevem Justina Jermana iz Rožanca pri Črnomlju. Vojaško vojno sodišče ga je obsodilo 25. novembra 1942 na smrt. (CC RR, fasc. 210-III, fasc. 218-II.)
Ravnatelj III. moške realne gimnazije (bežigradske) je sporočil vodstvu GILL, da se je prijavilo v organizacijo le 12 dijakov. (Arhiv III. gimn., IZDG, fasc. 317.)
Komandat divizije »Cacciatori delle Alpi« general Ruggero je predlagal Visokemu komisariatu, naj se poostri kontrola na blokih, češ da so ugotovili, da prenašajo celo dijaki iz mesta blago za partizane na Krimu, prebivalci iz okoliških vasi pa vozijo blago celo z vozovi. (CC RR, fasc. 159-I.)
Izšla je 44. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalci«.
Izšel je ciklostirani letak OF »Bodimo socialnejši«.
4. Poveljstvo karabinjerjev v Ljubljani je prejelo ovadbo, da se v gostilni Vinka Pajka v Kolodvorski ulici 28 in v gostilni »Novi svet« na Gospodarski cesti 14 zbirajo simpatizerji OF. Vinka Pajka so zato aretirali. (CC RR, fasc. 159-I.)
5. Vojaško vojno sodišče je obsodilo ujetega partizana Antona Hanzlja iz Gradca na 20 let zopora. (TMG, fasc. 385-3744.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Janškoveca z Dobrove na 15 let zopora, ker je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 379-3545.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo Angelo Peterčič iz Starega gradu pri Kostanjevici na 12 let zopora, ker je sodelovala s partizani. (TMG, fasc. 383-3669.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo Milana Badovinca iz Suhorja na 9 let zopora, ker je sodeloval s partizani. (TMG, fasc. 544-3685.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Kavčič iz Orehovca pri Kostanjevici na 5 let zopora. Aretirala jo je 30. oktobra 1942 MVAC. Obtožili so jo sodelovanja s partizani. (TMG, fasc. 383-3668.)
6. Ob 7.10 so ustrelili v Gramozni jami Avgusta Erjavca z Oslice. Vojaško vojno sodišče ga je obsodilo 30. novembra 1942 na smrt. (CC RR, fasc. 218-II; TMG, fasc. 610a.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Kavčiča iz Orehovca pri Kostanjevici na 18 let zavora, ker so našli italijanski vojaki pri njem orožje. (TMG, fasc. 544-3670.)

7. Komandant divizije »Cacciatori delle Alpi« general Ruggero je predlagal Visokemu komisariatu, naj poostri kontrolo na železnici, češ da so ugotovili da prenašajo železničarji pošto in material za partizane ter da prihajajo komunisti, preoblečeni v železničarje, ilegalno v mesto. (CC RR, fasc. 159-I; XI. CA, fasc. 658-III.)

Na ukaz komande II. armade so izpustili iz koncentracijskega taborišča in poslali v Ljubljano naslednje višje oficirje bivše jugoslovanske vojske: Ivana Prezlja, Antona Kokalja, Miroslava Petelina, Franja Krenjerja in Milka Vizjaka. (VK, fasc. 220-I; F. Saje, Belogardizem, str. 531.)

8. General Robotti je prosil poveljstvo II. armade, naj dodeli MVAC 100 lahkih strojnic in 10 lahkih metalcev min. (F. Saje, Belogardizem, str. 538.)
9. Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Stanka Koširja iz Novega mesta na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 367-3139.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Roberta Žagarja iz Podboršta pri Mirni peči na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 383-3695.)

Vojaško vojno sodišče je sporočilo poveljstvu XI. armadnega zbora, da je v sodnih zaporih zaprtih 1025 obtožencev, čeprav je v njih prostora le za 350 oseb. 30 zapornikov je zaradi nehigienskih okoliščin zbolelo za garjami. Zahteva, da se sodni zapori razbremenijo. (TMG, fasc. 600-II.)

10. Izšla je 1. številka glasila Slovenske protifašistične ženske zveze »Naša žena«.

Okrog 10. decembra je začela obratovati ilegalna tiskarna CT KPS »Jama« ali »Truga« Pod Ježami v Zeleni jami. (L. Čarni, Tehnike, str. 6.)

11. Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Alojza Vodnika in Jakoba Požarja iz Ljubljane na dosmrtno ječo. Obtožili so ju, da sta skrivala strelivo, ki so ga odkrili 7. aprila 1942 v skladišču finančnega urada na Poljanskem nasipu. (TMG, fasc. 286-636; VK, fasc. 5-I.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Franca Žabkarja in Antona Lebana iz Ljubljane na 25 let zavora, ker sta prinašala skupini aktivistov iz Pavšičeve ulice 9 propagandno literaturo. (TMG, fasc. 337-2155.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Stanka Kastelica iz Predol na 20 let zavora, Bojana Mehleta iz Račne na 3 leta zavora in Antona Mehleta iz Račne, v odsotnosti, na dosmrtno ječo. Pri Kastelicu so našli 40 nabojev dinamita in 45 m zažigalne vrvice, namenjene Mehletovima. (TMG, fasc. 286-723.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Švaba na 13 let in Karla Farčnika na 7 let zavora, oba iz Ljubljane. Obtožena sta bila, da sta zbirala denar za OF. (TMG, fasc. 386-3778.)

- Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Šutej iz Zagozdacca pri Predgradu na 10 let zapora, ker je sodelovala s partizani. V njenem stanovanju so našli italijanski vojaki ročno bombo. (TMG, fasc. 369-3219.)
12. Vojaško vojno sodišče je obsodilo italijanskega vojaka Francesca Carlina na eno leto zapora, ker ni hotel izpolniti ukazov, danih med čistko 29. julija 1942. (TMG, fasc. 367-3132.)
Izšla je 45. številka III. letnika informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«.
13. Edvard Kardelj je ilegalno odšel iz Ljubljane v Dolomite, kjer je bilo tedaj vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. (E. Kocbek, Tovarišija, str. 280.)
Italijanski vojaki so izvedli čistko v Čopovi ulici (danes Čufarjeva). (TMG, fasc. 403-4275.)
Italijanski vojaki so preiskali 24 oseb in 6 javnih ustanov. (VK, fasc. 6-I.)
Komanda vojaške posadke v Ljubljani je izdala navodila vojakom o gibanju v mestu. Mesto so razdelili na tri cone. V prvi coni, v strogem središču, ki so jo omejevale ulice: Prešernova, Šubičeva, Kongresni trg (danes Trg revolucije), Wolfova, Stritarjeva, Pred škofijo (danes Cini-Metodova), Kopitarjeva, Sv. Petra (danes Trubarjeva), Miklošičeva, Dalmatinova, Gosposvetska, Bleiweisova (danes Prešernova), so se vojaki lahko gibali od budnice do noči. V drugi coni, ki so jo omejevale ulice: Bleiweisova (danes Prešernova), Aškerčeva, Cojzova, Karlovška, Za Gradom, Domobranska (danes Roška ulica), Poljanska, Tomšičeva (danes Glonarjeva), Koblarjeva, Zaloška, Jegličeva (danes Njegoševa), Šmartinska, Vilharjeva, Robbova, Topniška, Sv. Marka (danes Strojjeva), Samova, Jernejeva (danes Ulica Milana Majcna), Prešernova — so se vojaki lahko gibali od budnice do 17. ure. V tretji coni — zunanji — so se vojaki lahko gibali le v skupinah po trije. (XI. CA, fasc. 844-IV.)
14. Italijanske oblasti so preiskale 25 oseb in 5 javnih ustanov. (VK, fasc. 6-I.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Antona Štajnerja iz Željna pri Kočevju na dosmrtno ječo, ker je bil partizan. (TMG, fasc. 544-3068.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Alojza Prešerna, Lada Tobevska, Janeza Janežiča in Karla Notarja na dosmrtno ječo, Antona Piška na 10 let zapora in Hermana Prešerna, vse iz Ljubljane, na 4 leta in 6 mesecev zapora. Obtožili so jih, da so širili Slovenskega poročevalca, »Radio vestnik« ter pomagali partizanom. Na stanovanju Prešernovih so našli italijanski vojaki fotografije vojaških objektov. (TMG, fasc. 544-2725.)
15. General Gastone Gambaro je prevzel poveljstvo XI. armadnega zbora namesto generala Mania Robottia. (XI. CA, fasc. 658-V.)
Italijanske oblasti so preiskale 49 oseb in 2 javni ustanovi. (VK, fasc. 6-I.)

Ob 16.30 so agenti javne varnosti preiskali urad Slavka Gabrenje na Cesti 3. maja (danes Cankarjevi). Gabrenja se je skrnil v stranišče in streljal na agente, ko so ga odkrili. Policisti so ga ranili v glavo in odpeljali v bolnišnico, kjer je ob 3. uri ponoči umrl. V uradu so našli ilegalno propagandno literaturo, aretirali so uslužbenca Marijo Furlan in Ivana Beltrama, ki ju je vojaško vojno sodišče 12. februarja 1943 obsodilo. Sledile so množične aretacije aktivistov v rajonu Center. (VK, fasc. 4-IV; fasc. 5-IVb; TMG, fasc. 398-4160.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ignaca Pajka iz Bohinjske Bele na dosmrtno ječo, ker je bil partizan. (TMG, fasc. 544-3815.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti na dosmrtno ječo partizane Filipa Tekavca, Ivana Kmeta, oba iz Ribnice, ter Antona Majnika iz Volč in Alojza Zajca iz Žigmaric. (TMG, fasc. 270-104.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Možina iz Črnomlja na 25 let zapora, ker je bil partizan. (TMG, fasc. 544-3771.)

Rajonski odbor OF Moste je za mesec december zbral 20.765 lir, in sicer: Z(elena) J(ama) — 7 terenskih odborov — 3.935 lir; S(v) K(riž) (danes Žale) — 4 terenski odbori — 2.067 lir; M(oste) — 6 terenskih odborov — 4.028 lir; S(tari) V(odmat) — 7 terenskih odborov — 1.263 lir; N(ovi) V(odmat) — 4 terenski odbori — 1.589 lir; Ko(deljevo) — 10 terenskih odborov — 2.416 lir; Š(tepanja) v(as) — 3 terenski odbori — 2.500 lir; Ko(linska tovarna hranil) — 2 terenska odbora — 150 lir; H(rovat) (danes tovarna tehničnih olj »Oljarna«) — 4 terenski odbori — 1.052 lir; T(uma) — 1 terenski odbor — 227 lir; Ro(..) — 2 terenska odbora — 150 lir; Hr(ibar) (danes tovarna trikotaznega perila »Pletenina«) — 2 terenska odbora OF — 990 lir, S(elo) — 1 terenski odbor — 45 lir; Zm(aj) — 1 terenski odbor — 353 lir. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Sredi decembra so v ilegalni grafični tiskarni CT KIPS »Truga« natisnili brošuro »Sokol v borbi za svobodo« št. 2. december 1942, 28 strani. Izdali sokoli v Osvobodilni fronti. Celotna naklada brošure pa je z aretacijo kurirja tiskarne 22. decembra 1942. propadla. (L. Čarni, Tehnike, str. 6.)

16. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Kotarja in Avgusta Cvetana, oba iz Zgornjih Kamenc, prvega na smrt, drugega na 4 leta zapora. Kotar je bil v partizanih, oba pa so obtožili sodelovanja pri sabotažni akciji ponoči 23. junija 1942 na železniški progi med Novim mestom in Ljubljano. Francu Kotarju so kazen 11. februarja spremenili v dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 544-3035; CC RR, fasc. 158-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ludvika Kutnarja in Karla Kutnarja, oba iz Potoka, prvega na dosmrtno ječo, drugega pa na 3 leta zapora. Prvega so obtožili, da je bil partizan, drugega pa sodelovanja s partizani. (TMG, fasc. 389-3896.)

17. 2. četa III. bataljona Tomšičeve brigade je razrušila progo med Škofljico in Šmarjem ter pri tem uničila dve lokomotivi in štiri vagoni. Promet je bil pretrgan do 20. decembra. (Slovenski zbornik, 1945, str. 712.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Ovsenika na 20 let, Jožeta Pezdırja na 15 let, Karla Zajška na 8 let, Bojana Sekulo na 8 let, Julijo Šinkovec in Avgusta Aliča na 4 leta zopora. Aretirali in obsodili so jih v zvezi z razkrito ilegalno tiskarno CT KPS »Tehnika« na Jernejevi cesti (danes Ulica Milana Majcna) dne 23. septembra 1942. (TMG, fasc. 384-3715.)

18. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Vido Stepišnik na 8 let zopora in Vladimira Stepišnika na dosmrtno ječo. Stepišnikovo so obdolžili, da je sodelovala v OF in pomagala možu pri odhodu v partizane. Pri hišni preiskavi na Rudniku 105 so Italijani našli propagandno literaturo. (TMG, fasc. 380-3596.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Valentina Marušiča iz Ljubljane na dosmrtno ječo, ker je bil partizan. (TMG, fasc. 390-3915.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Friderika Frankla iz Ljubljane na 15 let zopora, ker je bil partizan. (TMG, fasc. 390-3926.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Žagarja iz Mleščeva pri Stični na 5 let zopora ter Marijo Beršnjak in Jožeta Koščaka, iz Hudega pri Stični, vsakega na 4 leta zopora, ker so sodelovali s partizani, pri Beršnjakovi pa so našli tudi radijski sprejemnik in oddajnik. (TMG, fasc. 393-4002.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Dominika in Stanka Korena, oba iz Črnomlja, na 1 leto zopora in 2.000 lir globe, ker so italijanski vojaki pri njiju našli strelivo. (TMG, fasc. 544-3700.)

19. Ob 12.30 so italijanski vojaki preiskali vse hiše v Petrarcovi ulici (danes Komenskega) med Resljevo in Kotnikovo ulico, kjer so našli orožje in strelivo. (CC RR, fasc. 175-II.)

Ljubljanska kvestura je izdala tiralice za 151 osebami, med njimi za Edom Brajnikom, dr. Janezom Kamonijem, Leopoldom Mačkom, Majdo Vrhovnikovo itd. (NOB-C, fasc. 527-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Stanislava Zakrajška iz Lanišča na smrt in Franeko Verbič iz Sel pri Rudniku na 8 let zopora, ker sta bila partizana. Zakrajška so 26. decembra v Gramozni jami ustrelili. (TMG, fasc. 393-4027.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Ivana Filipiča iz Dobrove na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 394-4043.)

20. Ob 23.30 so partizani napadli italijansko posadko pri papirnici Vevče in postojanko MVAC v Dobrunjah. Napad se je končal ob 1.30 ponoči. Ranjen je bil Lojze Dežman, komandant MVAC. (TMG, fasc. 401-4250; CC RR fasc. 158-IV; Zbornik VI-4, dok. 202.)

21. Na IV. moški realni gimnaziji (bežigranski) so aretirali tri člane mladinske OF. (Arhiv OO ZB 52/57.)

Italijanski vojaki so aretirali Slavko Vrhovec, članico RO OF Vič. (M. Čepe, Spomini, str. 63.)

Rajonski odbor OF Center je za mesec december zbral 35.374 lir, in sicer: Gr(adišče) — 14 terenskih odborov — 14.788 lir; I. kvart — 7 te-

renskih odborov — 10.000 lir; III. kvart 902 liri; IV. kvart — 5 terenskih odborov — 1.044 lir; B(ona)č (papirna in kartonažna industrija, danes Kartonažna tovarna) — 9 terenskih odborov — 3.032 lir; B(a)n(ovina) (uradi bivše uprave Dravske banovine, kjer je bil sedež italijanskega Visokega komisarja) — 18 terenskih odborov — 5.608 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Rajonski odbor OF Bežigrad je za mesec december zbral 21.050 lir, in sicer: I. kvart 10.734 lir; II. kvart 5.263 lir; III. kvart 5.053 lir. Poleg denarnih prispevkov je rajon Bežigrad zbral še v zlatu: 5 prstanov, 1 uro in 1 obesek. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Rajonski odbor OF Kolodvor je za mesec december zbral 35.468 lir, in sicer: I. kvart 1.340 lir; II. kvart — 2 terenska odbora — 5.435 lir; III. kvart — 7 terenskih odborov — 4.673 lir; IV. kvart — 2 terenska odbora — 1.115 lir; VI. kvart — 2 terenska odbora — 792 lir; VII. kvart — 8 terenskih odborov — 1.476 lir; VIII. kvart — 5 terenskih odborov — 2.431 lir; IX. kvart — 5 terenskih odborov — 2.126 lir; X. kvart — 2 terenska odbora — 1.080 lir in 15.000 lir prostovoljnih prispevkov (NOB-C, fasc. 528-III, fasc. 528-IV.)

Rajonski odbor OF Šiška je za mesec december zbral 18.576 lir, in sicer: I. kvart — 12. terenskih odborov — 5.955 lir; II. kvart 3 terenski odbori — 6.145 lir; III. kvart — 4 terenski odbori — 3.643 lir; Tr(amvaj) 1.086 lir; Pivovarna Un(ion) 1.579 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

Rajonski odbor OF Trnovo je za mesec december zbral 13.149 lir in sicer je takrat obsegal 3 kvarte z 11 terenskimi odbori. (NOB-C, fasc. 528-III.)

Rajonski odbor OF Vič je za mesec december zbral 15.749 lir, in sicer: R(ožna) d(olina) — 10 terenskih odborov — 5.147 lir; G(lince) — 5 terenskih odborov — 7.703 lire; V(ič) — 3 terenski odbori — 1.377 lir; T(obačna) t(ovarna) 1.495 lir. Poleg tega je rajonski odbor OF Vič zbral še v zlatu: 5 zaročnih prstanov, 3 poročne prstane, 1 damsko verižico, 1 kržec, 2 para uhanov in 1 uhan brez para. V srebru pa: 1 moško urno verižico, 2 in pol damski verižici, 1 uhan brez para in 1 prstan. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Rajonski odbor OF Poljane je za mesec december zbral 11.132,50 lir, in sicer: M(agistrat) — 15 terenskih odborov — 4.603 lire; F(inančna direkcija) — 5 terenskih odborov — 1.965,50 lir; P(oljane) — 4 terenski odbori — 2.408 lir; Poleg denarnih sredstev je rajonski odbor OF Poljane zbral še 1 zlat obesek. (NOB-C, fasc. 528-IV.)

Odbor OF emigrantov je za mesec december zbral 1.185 lir. (NOB-C, fasc. 528-III.)

Rajonski odbori OF so zbrali v mesecu decembru; v tako imenovani »zlati akciji« 18 zlatih prstanov, 5 zlatih uhanov, zlate in srebrne verižice, ure, doze itd. (NOB-C, fasc. 528-II.)

Rajonski odbori OF so v mesecu decembru zbrali skupno 176.661,50 lir. (NOB-C, fasc. 528-I.)

V nočeh od 21. na 22. in od 22. na 23. december so belogardisti skupno z italijanskimi vojaki izvedli v mestu množične aretacije — »božične

racije«. Ljubljano so razdelili na 13 sektorjev, v katerih naj bi 86 patrolj MVAC aretiralo 813 ljudi. V belogardističnih patroljah je sodelovalo 126 članov MVAC iz Ljubljane, 328 belih »vaških stražarjev« z Dolenjskega in Notranjskega, 82 karabinjerjev in 246 italijanskih vojakov. Razen tega je imel vsak sektor še dve rezervni patrolji, ki so štejele 26 belogardistov iz Ljubljane in 26 s podeželja, 26 karabinjerjev in 52 italijanskih vojakov. Skupno je neposredno pri racijah sodelovalo 506 belogardistov in 406 karabinjerjev ter vojakov. Sezname ljudi za aretacijo so sestavili belogardistični voditelji s sodelovanjem italijanskega obveščevalnega oficirja na osnovi podatkov belogardistične obveščevalne službe. Aretirali so okrog 1.500 Ljubljančanov, ki so jih zaprli v belgijsko vojašnico, čez 3 mesece pa so jih poslali v internacijo v Visco. (F. Saje, Belogardizem, str. 489—490.)

22. Dopoludne so italijanski vojaki aretirali Alojza Tavčarja, kurirja ilegalne tiskarne CT KPS »Jama« ali »Truga«, ko je peljal literaturo iz tiskarne na javko. Še isti dan so odkrili ilegalno tiskarno »Trugo«, ki je bila v bunkerju pod Jevnikarjevo mizarско delavnico ob Domžalski cesti in aretirali 10 ljudi. Alojza Tavčarja so v procesu 9. marca 1943 obsodili na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 406-4342; VK, fasc. 5-IVb; Perme, Kronika, str. 7; Borec 1953, str. 399.)

Komandant XI. armadnega zbora je izdal divizijam v Ljubljanski pokrajini naslednje navodilo: Za božič bo odšlo večje število dijakov in študentov iz Ljubljane na počitnice k svojim družinam. OF bo skušala uporabiti te mlade ljudi za svojo obveščevalno službo, ter za prenašanje orožja in streliva. Vojaki naj na blokih pregledajo vse študente pri odhodu in povratku v mesto, da se prepreči njihov namen. (CC RR, fasc. 159-I.)

Poveljstvo XI. armadnega zbora je izdalo določbo, da so do nadaljnjega ukinjeni vsi obiski v sodnih in vojaških zaporih. (TMG, fasc. 600-II.)

23. Karabinjerji so izvedli ponovno preiskavo na Gosposvetski cesti št. 13. Na podstrešju so našli strojnico, puško, 2 pištoli, 4 ročne bombe, 8 nabojev z naboji za pištole in 250 nabojev za puško. Iz skladišča orožja je vodil skriven prehod do stanovanja Jožeta Lesarja, ki so ga aretirali že 8. oktobra 1942. (TMG, fasc. 386-3796.)

Italijanski zaupnik je javil italijanskim oblastem, da bi bilo potrebno preiskati stanovanja štirih družin v Jenkovi ulici (Hribar, Rebernik, Mlakar in Fabjan). (CC RR, fasc. 210-III.)

Okrog 21. ure so italijanski vojaki aretirali 17-letno Pavlo Maček in 15-letno Niko Žagar iz Rožne ulice 33, ker so pri preiskavi našli pri njihju 4 vojaške naboje in ročno bombo. (VK, fasc. 5-IVb.)

26. Ob 7. uri so v Gramozni jami ustrelili Stanislava Zakrajška, ki ga je vojaško vojno sodišče 19. decembra 1942 obsodilo na smrt. (CC RR, fasc. 158-II; TMG, fasc. 393-4027, fasc. 610a.)

Ob 16. uri so partizani napadli italijansko patroljo iz postojanke Dobrove v bližini Stranske vasi. (TMG, fasc. 406-4334; CC RR, fasc. 158-IV.)

28. Vojaško vojno sodišče je obsodilo italijanskega vojaka Odina Vattolo iz Tarcenta (Furlanija) na 18 let zavora. Obtožili so ga, da je med fašisti razširjal propagandne vesti, trdil, da Italija ne bo zmagala, da morata Trst in Gorica pripasti Jugoslaviji, da je Slovenec, ker so njegovi starši Slovenci, in izjavil, da bo odšel v partizane. (TMG, fasc. 544-4084.)
29. Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Karla Suhija iz Novega mesta na dosmrtno ječo. (TMG, fasc. 392-3998.)
 Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Jožeta Koštomaja iz Bele cerkve na 30 let zavora. (TMG, fasc. 390-3916.)
 Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Lesjaka iz Novega mesta na 24 let zavora, ker je nagovarjal italijanske vojake, naj gredo k partizanom. Aretirali so ga 20. novembra 1942. (TMG, fasc. 386-3776.)
 Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ano Krže iz Kačjega potoka na 4 leta zavora, ker je kuhala partizanom. (TMG, fasc. 390-3917.)
 Vojaško vojno sodišče je obsodilo železničarja Franca Slabeta iz Planine na 2 leti in postajnega mačelnika na postaji Planina Jožeta Košmerlja na 2 leti in 8 mesecev zavora. Obtožili so ju, da sta kriva, da se je 25. novembra na postaji Planina iztiril cisternski vlak in se zaletel v drug vlak. (TMG, fasc. 390-3914.)
30. Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je izdal odločbo o spremembi predpisov za promet in javne obrate. Po tej odločbi je bilo v Ljubljanski pokrajini dovoljeno svobodno gibanje v ljubljanski občini od 5. do 21. ure, v drugih občinah od 5. do 20.30. Določili so čas, ko so se morali zapirati javni obrati in se končati javne prireditve; v ljubljanski občini ob 20.30, v drugih občinah ob 20. uri. Odločba je stopila v veljavo 1. januarja 1943. (Službeni list 1942, št. 104.)
 Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Pluta iz Cerovca pri Semiču na 26 let zavora, ker je bil v partizanih. (TMG, fasc. 389-3895.)
 Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Skubica in Ivana Aubarja, oba z Daljnega vrha, prvega na 5 let, drugega pa na 4 leta zavora in Marijo Drenik iz Novega mesta na 6 mesecev zavora, ker so sodelovali s partizani. (TMG, fasc. 390-3919.)
 Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Novaka s Krušnega vrha na 2 leti zavora, ker je sodeloval s partizanskimi enotami in obveščal partizane o italijanskih premikih. (TMG, fasc. 372-3304.)
 Italijanska policija je razpisala nagrado po 30.000 lir za naslednje voditelje KP in OF: Edvarda Kardelja, Milana Lemeža, Edvarda Kocbeka, Franceta Lubeja. (Arhiv IZDG, fasc. 527-II.)
31. Od 16. novembra 1941 do 31. decembra 1942 je Vojaško vojno sodišče obravnavalo 4.787 obtožb proti 6.707 Slovincem in izreklo 69 smrtnih obsodb ter obsodilo 239 ljudi na dosmrtno ječo. (Lj. v borbi, str. 16; F. Saje, Belogardizem, str. 489.)
 Decembra so aretirali skoraj ves kvartni odbor OF v Trnovem. (Spominsko gradivo.)

Ob koncu leta 1942 je bilo izdano skladišče orožja pri Trontljevih v Linhartovi ulici. Italijanski vojaki pri preiskavi orožja niso našli, ker so ga mladinci pravočasno odnesli. Družino Trontelj in 21 oseb so aretirali in predali vojaškemu vojnemu sodišču. Med njimi so bili predvsem mladinci. (M. Čepe, Spomini, str. 57.)

Ob koncu leta 1942 je bila v Ljubljani reorganizirana narodna zaščita, ki je štela okrog 3.000 članov. Ustanovljenih je bilo 5 bataljonov, vsak bataljon je imel 3 čete, četa pa 3 vode, sestavljene iz desetih. (Šiška, Spomini, str. 18.)

Decembra je izšla 1. številka I. letnika vestnika Slovenske narodne pomoči — »Narod v ječi«.

Decembra je izšla posebna izdaja tiskanega informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«. Med drugim prinaša resolucijo Ustanovnega zbora Protifašističnega narodnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Bihaču in komuniké IOOF z dne 1. decembra 1942, ki izraža v njem IOOF soglasje s sklepi AVNOJ.

Izšla je tudi ciklostirana izdaja informacijskega vestnika OF »Slovenski poročevalec«.

Decembra je izšel »Radio vestnik« OF.

Decembra je izšla 6. številka kontrarevolucionarnega glasila »Slovenska zaveza«.

Pismo srbskega socialnodemokratskega prvaka Dragiše Lapčevića iz leta 1917

V dunajskem državnem arhivu¹ je v nemškem prevodu pismo srbskega socialnodemokratskega prvaka Dragiše Lapčevića iz leta 1917, ki zaradi svoje izrazite vsebine zasluži, da ga obelodanimo.²

Dragiša Lapčević je poslal omenjeno pismo iz Beograda Dušanu Glumacu na naslov bolniške blagajne v Sarajevu. Avstrijska cenzura je pismo prestregla, ga prevedla v nemščino in prevod izročila avstrijskemu ministrstvu za zunanje zadeve na Dunaju. Originala v arhivu ni.

Dragiša Lapčević (1874—1939) in Triša Kaclerović (r. 1879) sta leta 1914 kot poslanca srbske socialnodemokratske stranke glasovala v narodni skupščini Srbije proti vojnim kreditom. To dejstvo je pričalo o prevladovanju levih strujanj v srbski socialni demokraciji, česar o slovenski socialnodemokratski stranki ne moremo reči. Med vojno so se te protivojne in revolucionarne koncepcije še nadalje razvijale, toda neenakomerno. Tako sta n. pr. Dušan Popović in Triša Kaclerović odpotovala leta 1917 v Stockholm na mednarodno socialistično konferenco, ki naj bi združila socialiste v naporih za mir; do konference ni prišlo, ker so ji nasprotovali tisti socialisti, ki so se vdinjali imperializmu in opravičevali vojno politiko lastne buržoazije. Dragiša Lapčević, razočaran zaradi izdajstva evropskih socialistov, ni hotel odpotovali v Stockholm, dasi so mu okupacijske oblasti v Beogradu takšno možnost nudile. Kasneje sta se Dušan Popović in Triša Kaclerović pridružila Dimitriju Tucoviću, Kostu Novakoviću in drugim, ki so se nagibali k Zimmerwaldski levici, odobraval oktobrsko revolucijo in sprejemali nove perspektive revolucionarnih socialističnih preobrazb. Iz vrst teh revolucionarnih srbskih socialistov in iz vrst opozicionalnih socialistov drugih jugoslovanskih pokrajin je v novonastali kraljevini SHS vznikla pobuda, da se prejšnje socialnodemokratske stranke zedinijo v novo partijo komunistov, kar se je aprila 1919 uresničilo. Lapčević, ki je prvo leto tudi pripadal tej stranki, je leta 1920 po Vukovarskem kongresu zapustil Komunistično stranko Jugoslavije. Njegova gledanja so ga privedla nazaj na pozicije socialne demokracije.

Pismo Dragiše Papčevića z dne 21. julija 1917 ni slučajne vsebine, temveč obravnava globoka načelna vprašanja takratnih dni; svoje misli sporoča bosenskim socialnim demokratom. Na eni strani avtor ostro obsoja socialnodemokratske stranke, v katerih so prevladovali »socialni patrioti in socialni ministerialisti« (imenuje jih večino) in ki so zagazile v »imperialistično blato«; delavstvo se mora znebiti nezvestih voditeljev. To pravilno in revolucionarno stališče pomeni pozitivno odliko Lapčevića za takratno dobo in ga je dve leti pozneje, kakor rečeno, privedlo v komunistično stranko. Na drugi strani poizkuša Dragiša Lapčević sestaviti lastno koncepcijo socialistične politike. Tu se prepletajo revolucionarne zahteve z meščanskim radikalizmom. Protimperialistične so zahteve o osvoboditvi polonij, o federaciji svobodnih narodov, o splošni razorožitvi. Tri pglavitne zahteve izmed štirih pa ne segajo čez okvire kapitalizma in bi jih prav lahko sprejela radikalna buržoazija za svoj »neslu-

¹ Staatsarchiv. P. A. rot 958 Krieg 25 z, Friedensverhandlungen, pismo zastopnika avstrijskega ministrstva za zunanje zadeve v Beogradu z dne 1. avgusta 1917.

² Tega pisma nima »Istoriski arhiv KPJ«, tom 3, Beograd 1950 ali »Srbski socialistični pokret za vreme prvog svetskog rata«, založba Rad, Beograd 1958.

teni razvoj«. Tako je za delavstvo predlagal le zaščitno zakonodajo, kar je razodevalo nerazumevanje vloge delavskega razreda v tedanji kritični dobi.

V nazorih Dragiše Lapčevića opazujemo torej protislovja: ostro obsodbo reformistične socialne demokracije, hkrati nedosledno marksistično orientacijo in pomanjkanje perspektive socialistične revolucije. V tem smislu je pismo izredno zanimivo proizvod ideologije levih socialnih demokratov. Omenjenih protislovij Dragiša Lapčević, žal, ni znal razrešiti v poznejših letih oiharnih prevarov. Njegova miselna evolucija je od l. 1917 sicer napredovala, toda dokončno obračunati s staro ideologijo ni bilo sil. Obtičal je l. 1920 v tisti socialni demokraciji, ki jo je l. 1917 sam obtoževal »nesocialistične dejavnosti«.

Pismo Dragiše Lapčevića

(Prevod iz nemščine)

Beograd, 21. julija 1917.

Dragi prijatelj Dušan!

Da si bomo na jasnem: z večino nimam ničesar skupnega; z manjšino (podobno ruski) se pa zopet ne strinjam: ruska formula³ ni socialistična. Kaj naj bi pravzaprav počel na zboru, kjer se sestajajo ljudje, ki so pozabili na razredni boj? Zadosti je že konvencionalnosti,⁴ ki je zastrla resnico in pripeljala tako daleč.

Kar je bilo doslej predlogov in deklaracij, mi ni nič všeč; po mojem bi morale biti neposredne proletarske, to je pristne socialistične mirovne zahteve sledeče:

1. popolna osvoboditev kolonij in ustavitev vsakršne kolonialne politike;
2. odprava slehernih carin in popolnoma prosta trgovina;
3. odprava fevdalizma in vseh fevdalnih ostankov;
4. mednarodna zakonodaja v zaščito delavstva.

To so pglavilne zahteve tako za mir kakor tudi za našo nadaljnjo dejavnost. Drugovrstnega pomena pa so zahteve, ki naj bi jih zastopali iz prakticističnih ozirov: federacija svobodnih narodov in ljudstev, splošna razorožitev, ustanovitev mednarodne organizacije za vzdrževanje miru in mednarodnega razsodišča itd. Le prve zahteve zagotavljajo na eni strani mir in na drugi strani nesluten razvoj in koncentracijo proizvajalnih sil. Kam po Marxu držita velikanski razvoj in koncentracija, to vendar veš.

Dokler se ti nazori ne bodo uveljavili med socialnimi patrioti in socialnimi ministerialisti, pa tudi med nekaterimi manjšinami, ki se vsi v glavnem trudijo, da dobijo za svojo nesocialistično dejavnost kakršnokoli mednarodno odobritev, ni med njimi prostora zame. Ne spadam med ljudi, ki so željni parad in slave; sem človek prepričanja, ki mu žrtvujem sebe in svojo

³ Kaj je razumel pisec pod »rusko formulo«, ne vem. Pismo izvira iz dobe pred oktobrsko revolucijo, iz julija 1917, ko je Kerenski ob podpori menševikov in socialnih revolucionarjev organiziral ofenzivo na fronti in pohod zoper boljševike znotraj dežele. Op. ur.

⁴ V nemščini je Konventionalität. Po smislu gre tu za oportunizem. Op. ur.

družino in zaradi česar sem v večnih gmotnih stiskah.⁵ Pokopal sem že več otrok in preživelim nudim le veliko revščino in ne morem, da bi lagal sebi in drugim. Prepričan sem, da se bodo po vojni na vsem svetu uveljavili ti nazori, kajti verujem v zdrav instinkt in nepokvarjeni razum proletariata, ki se bo v svojem osvobodilnem boju najprej znebil tistih, ki so se izneverili naši stvari, ko so zasedli ministrske stole, glasovali za vojne kredite in pripeljali socialno demokracijo v imperialistično blato.

Srečno Te pozdravlja Tvoj

Dragiša

⁵ Po poročilu zastopnika avstrijskega ministrstva za zunanje zadeve v Beogradu z dne 6. junija 1917 se je Dragiša Lapčević preživljal s tem, da je v okupiranem Beogradu prodajal na trgu čebulo, jesih in oglje. Op. ur.

K štiridesetletnici generalne stavke aprila 1920

Ob štiridesetletnici velike generalne stavke slovenskega in jugoslovanskega delavstva aprila 1920 priobčujemo gradivo, ki osvetljuje nekatera dogajanja iz te razredne bitke med glavnima družbenima razredoma — delavskim in meščanskim. Tedaj je delavstvo doseglo svojo največjo moč, vendar premajhno, da bi bilo odločilo nadaljnji razvoj v svojo korist; zmagalo je meščanstvo, kapitalizem si je zagotovil obstoj še za dve desetletji.

Spomini Ivana Makuča, člana osrednjega stavkovnega komiteja slovenskih železničarjev za velike stavke aprila 1920, vsebujejo doslej neznane in neobjavljene podatke. Napisal jih je avtor leta 1958. Svoje spomine naslanja na letake, ki jih je ohranil iz tiste dobe, in na načrt za zasedbo in straženje ljubljanske železniške postaje.

Sledi protokol ljubljanskega policijskega ravnatelja glede zasedbe železniških postaj. Na obvestilo stavkovnega odbora z dne 15. aprila, da so stavkajoči železničarji sklenili zastražiti železniško progo, kolodvore in imetje, kar so tudi res napravili v Ljubljani, Mariboru, Zidanem mostu, Pragerskem in drugod, odgovarja ljubljanska policija dne 19. aprila po nalogu deželne vlade, da morajo železničarji umakniti svoje reditelje »iz kolodvorskih okolišev«, sicer bo morala državna oblast »iste siloma odstraniti«. Protokol torej potrjuje zasedbo železniških postaj.

Končno objavljamo poročilo ljubljanske policije z dne 25. aprila 1920 o »stavki in vstaji železničarjev«, poslano državnemu tožilstvu v Ljubljani in v prepisu tudi predsedništvu deželne vlade za Slovenijo. V njem najdemo podatke o tem, kako se je stavka pričela in kako je potekala. Ti podatki so večidel verodostojni in zgovorno pričajo, da je oblast zatirala stavko in preganjala stavkajoče. Ko pa omenja prelivanje krvi na Zaloški cesti, se policija trudi naprtiti odgovornost zanj delavstvu in »hujškačem«, ki jim podtika celo, da so ženske in otroke »pognali pred orožniške bajonete«, medtem ko opravičuje orožnike, da so rabili orožje »v silobranu«. Tem lažem oporeka prav tam priznanje, kako so poslali 37 oboroženih orožnikov in stražnikov na zbirališče ljudskih množic, »da se jim zabrani vohod v mesto«. V tej prepovedi, ki je pomenila ofenzivno obrambo meščanskega središča mesta pred množico iz predmestij, je ključ za razumevanje dogodkov.

Stavkajoči železničarji so zasedli ljubljanski kolodvor

Dne 10. decembra 1919 je prinesel list »Železničar« novico: »Popolna zmaga! Protokol sporazuma v celoti uveljavljen.«

To je bil zares velikanski uspeh jugoslovanskih železničarjev, ki so bili v detih po prvi svetovni vojni najnaprednejši del delavskega razreda in ki so si prvi v Jugoslaviji ustvarili enotno in združeno sindikalno organizacijo pod imenom »Savez saobračajnih in transportnih radnika in službenika Jugoslavije«, kamor so se včlanili tudi delavci morske in rečne plovbe, prav tako pa tudi precejšen del uslužbencev.

Protokol sporazuma je določal pravične mezde, priznal že uvedeni osemurnik, uredil plačevanje nadur, napredovanja itd. Hkrati je določal,

da železničarski zaupniki soodločajo pri administraciji v izvajanju protokola in posameznih njegovih točk, zlasti pri urejanju turnusa osebja. Takih pridobitev si v stari Jugoslaviji ni izbojeval noben drug odred delavstva.

Protokol sporazuma je lastnoročno podpisal načelnik oddelka ministristva za promet M. Pavlović, v imenu »Zveze« pa 11 zastopnikov iz vse države. Podpisal ga je tudi minister M. Drašković.

Toda ministrstvo in železniške direkcije so se upirale uveljavljati protokol sporazuma. Začela se je pravcata sabotaža protokola, potem pa, ko je prišla druga vlada, so ga kratkoma razveljavili. Pridobljene pravice so odpravili in tako silili železničarje nazaj v brezpravnost in pomanjkanje.

Tako je dozoreval velik spopad. Pripravljalo se je delavstvo, pripravljala se je vlada.

Železničarjem ni kazalo drugega, kakor da se oprimejo zadnjega sredstva — stavke, kajti vsa ostala sredstva so od decembra 1919 do marca 1920 že uporabili, toda brez uspeha.

Medtem je postal prometni minister še tak »strokovnjak« za železnice, kakor je bil duhovnik dr. Anton Korošec. Prevzel je klavrno in reakcionarno vlogo dušitelja delavskih pravic. Nobenega popuščanja delavstvu — tako je sklenila vlada. Boj je postal neizogiben.

Nastopil je 15. april 1920. Za sedmo uro zvečer je bil tega dne sklican v Ljubljani javni železničarski shod, in to pod milim nebom pred Mestnim domom. Postavljeni sta bili dve govorniški tribuni, ker je bila ena za tisto velikansko množico, ki je prišla na shod, premalo. Na prvi tribuni sta govorila tajnik sindikata železničarjev Jože Petrič in predsednik sindikata Marcel Žorga. Na drugi tribuni je pozdravil shod delegat iz kurilnice v Zagrebu Katanović. Dejal je: »Železničarji v Zagrebu smo pripravljani na štrajk! Naj živi štrajk železničarjev!« Nato so dali besedo meni. Vsi govorniki so klicali k disciplini in v boj do končne zmage. Ošibali so vse ministre, katerih besedam je bilo manj verjeti nego besedi preprostega delavca. Dosti je bilo besed in obljub, sedaj hočemo dejanj! Nobenega krumirja (stavkokaza) ne sme biti med nami, eden za vse, vsi za enega, to naj bo naše geslo. Naj živi vsesplošni štrajk železničarjev! — Tako so izzveneli govori in sklepi.

S tem je bil shod zaključen. Odšli smo na ljubljanski kolodvor. Tam so bili zbrani gospodje iz direkcije z ravnateljem na čelu. Povedali smo, kaj je shod sklenil in da prevzame stavkovni komite odgovornost za stanje na železnici, vštévši varnost vsega tovara, da ne bo malverzacij in tatvin. S tem so bili gospodje zadovoljni, izročili so nam ključe in odšli. Dve uri pred začetkom štrajka, ob desetih zvečer, smo postavili stražo ob vseh vhodih na postajo. Kolodvor so zasedli delavci. Skico in navodila stražam prilagam. Te skice in navodila je sestavil stavkovni komite dan prej, t. j. 14. aprila. Doslej ti dokumenti še niso bili objavljeni, hranil sem jih vsa dolga leta jaz.

Štrajk je potekal zelo disciplinirano, bili pa smo ves čas tarča meščanskih listov. Med vsemi listi je bil najbolj nesramen »Večerni list«, glasilo

¹ Cervonec, sovjetska denarna enota, enaka 10 rubljem, veljavna do leta 1947. Op. ur.

Slovenske ljudske stranke. Pisali so, da dobivamo červonce¹ iz sovjetske Rusije, da smo ruski agenti, priganjači Bele Kuna itd. Vse to pisanje in laži, ki so polnili predale dnevnikov, ni napravilo na delavce nobenega vtisa in jih ni prav nič omajalo. Nasprotno, še bolj so stiskali pesti. Makedonski vojaki, ki so bili tedaj nastanjeni na Gradu, so bili pripravljene nastopiti skupno z nami, del policije tudi. Spominjam se policijskega nadzornika, ki je bil kmalu potem ob službo, ker se je z nami preveč bratil. Skratka, vse delovno ljudstvo je bilo z nami. Izdajali smo letake in v njih ostro zavračali vse meščansko obrekovanje.

Ko se spominjam tega prekrasnega bojevnega razpoloženja ljudskih množic, si vsakokrat mislim, da bi bilo za nas in za naše potomce veliko boljše, ko bi bilo takrat delavstvo strmoglavilo vlado in razglasilo diktaturo proletariata. S tem bi bilo zadalo združeni jugoslovanski buržoaziji najbolj učinkovit udarec. Zakaj tega nismo storili? Večina v tedanji, komaj ustanovljeni stranki komunistov in v sindikatih je menila, da misimo dovolj pripravljene za revolucijo. Mednarodno smo bili premalo povezani, Italijani pa so bili pred durmi v Logatcu. Mogoče bi bila naša domača buržoazija še rada videla, da bi bili Italijani zasedli Slovenijo. Manjšina pa je presojala takole: Ako proglašimo diktaturo proletariata, bodo to sprejeli italijanski sodrugi kot klic k splošni vstaji v Italiji, kajti tudi italijanskemu delavcu se ne godi bolje kot nam. Tedaj je bilo v Italiji skrajno napeto stanje, posebno v Trstu in po italijanskih četah zasedenem delu Slovenije. Naša revolucija bi se razširila še dalje, tako smo tedaj modrovali.

Ako sedaj razmišljam o tem, sem popolnoma prepričan, da smo tedaj zanemarili ugodno priložnost. In italijanski tovariši tudi. Mussolini je bil pametnejši od nas, znal je kmalu potem priložnost izrabiti v svoj prid, zlasti, ker so se socialni demokratje vseh smeri obotavljali. Zgodovina bi bila ubrala čisto druga pota kakor ta, ki smo jih prehodili.²

Medtem se je štrajk nadaljeval z nezmanjšano srditostjo. Vedeli smo, da štrajk železničarjev ne sme trajati v nedogled. Železnica je žila odvodnica v državi. Bodisi pogajanja in zaključek stavke ali pa revolucija in prevzem oblasti — takšna je bila izbira. Železničarji kakor tudi ostalo delavstvo in ljudska javnost, ki je z nami simpatizirala, so postajali čedalje bolj nestrpni. Vlada pa je sprejemala en ukrep za drugim — proti delavstvu. Odločene so bile celo orožne vaje železničarjev. Toda nihče se ni javljal na vojaška zbirališča.

Da bi nekoliko ublažili nestrpnost in se izognili vpoklicem na orožne vaje, je izdal stavkovni komite navodilo, predvsem za ljubljanske železničarje, najštevilnejše v Sloveniji in odločilne: Ven iz Ljubljane! Kdor ima možnost, naj gre k sorodnikom ali znancem. Tako smo enkrat priredili shod v Taškarjevem borštu, drugič pod Rožnikom. Na teh shodih je govornik splezal na kako drevo — po navadi sta bila to Marcel Žorga in pisec teh spominov — opisoval je potek štrajka in spodbujal k vztrajnosti, solidarnosti in disciplini. Vsi smo bili s to taktiko zadovoljni in napetost je popuščala, ker smo se večkrat videli in med seboj pogovorili.

² Podrobnejše in načelno o tem vprašanju glej članek F. Klopčiča v pričujoči knjigi, poglavje XV. Op. ur.

Ko smo šli drugič v Taškarjev boršt, se je po govoru Marcela Žorge in po mojem prijavi k besedi še železničar Franc Perdan, kurjač. Perdana smo bili poslali v Trbovlje med rudarje. Splezal je na drevo in dejal:

»Vrnil sem se iz Trbovelj. Rudarji so komaj čakali poročil iz Ljubljane, kako poteka štrajk. Povedal sem jim, da je štrajk železničarjev popoln, noče pa se prometni minister pogajati z našo delegacijo.« (Klici: Dol s popom Korošcem!) »Ministrstvo je bilo na stališču, naj se železničarji najprej vrnejo na delo, potem se bo šele pogajalo. Mi pa pravimo — najprej ugoditi našim zahtevam, to je uveljaviti protokol sporazuma in garancije, da nas ne bodo ponovno prevarili, potem gremo šele delat. Ko sem rudarjem to sporočil, so bili rudarji zelo ogorčeni. Ne vdajte se, nadaljujte s štrajkom, nobenega popuščenja itd. — so klicali. Končno so sklenili, da stopijo rudarji vseh rudnikov v solidarnostni štrajk do končne zmage. Ako bi se pa kdorkoli predrznil štrajk s silo zlomiti, tedaj bomo poskrbeli — so grozili rudarji — da se ne bo po železnici nihče vozil.« — In Perdan je končal s klicem: Naj živi solidarnostni štrajk rudarjev! Naj živi Sovjetska Rusija!

Marcel Žorga je skušal smisel Perdanovega govora omiliti, pa se mu ni posrečilo. Stavkajoči so Perdanov govor razumeli, policija tudi.³

Detektivi, ki so opazovali zborovanje, so po teh govorih sedli na kolesa in odhiteli v mesto poročat, o čem stavkajoči razpravljajo.

Še isti večer so se zbrali zaupniki železničarjev in delavcev Ljubljane v Šelenburgovi ulici, na sedežu Strokovne komisije. Tajnik lesnih delavcev Tokan je tedaj predlagal, da je treba podčrtati pomen štrajka železničarjev s tem, da se delavci zberejo na Zaloški cesti in odkorakajo v strnjениh vrstah v mesto. Prisotni so predlog sprejeli in sklenili, da naj bo to 24. aprila zjutraj, na prvi dan generalne stavke v Ljubljani,⁴ napovedane za tri dni.

Ko so slovenski malomeščani zvedeli za ta sklep, je zavladal med njimi nepopisen strah. Razširili so govorico: Jutri bodo komunisti zavzeli Ljubljano, oropali banke, zasedli mestno občino itd. Varstvo Ljubljane je prevzel predsednik deželne vlade dr. Janko Brejc, eden voditeljev Slovenske ljudske stranke. Poslal je na Zaloško cesto orožnike z nalogo, da streljajo v stavkajoče.

Drugo jutro, dne 24. aprila, je prišlo do tega zgodovinskega dogodka, ki je nam starejšim železničarjem in delavcem več ali manj še v živem spominu, mlajši pa o tem vedo iz pripovedovanja in iz tiska. Radi pa bi vedeli, ali živi še kdo od tistih »junakov«, ki so tedaj streljali v stavkajoče delavce.

S tem štrajk železničarjev še ni bil končan, pač pa so nastopili zanje črni dnevi. Pritisk z mobilizacijo in orožnimi vajami železničarjev se je

³ Po spominu Marcela Žorge, člana stavkovnega komiteja, je Perdan v tem govoru celo dejal: »Moramo narediti revolucijo, kakor so jo naredili tovariši v Rusiji.« Marcel Žorga se je takoj nato ponovno javil k besedi in skušal navzoče prepričevati o tem, da stavka ni politična akcija, temveč mezдно gibanje, da gre za pravice železničarjev in za nič drugega; če pa je Perdan izjavljal kaj političnega, je to njegova stvar. Op. ur.

⁴ Strokovna komisija je izdala ustrezen proglas, ki ga je cenzura iz lista »Naprej« črtala. Op. ur.

nadaljeval: Kdor se v 48 urah ne javi na delo, bo brez usmiljenja odpuščen iz službe in še kaznovan po vojnih predpisih kot begunec. Vlada in železniška direkcija sta uporabili še bolj nesramno sredstvo — krumirstvo ali stavkokaštvo. Železniška direkcija je najela in plačala vsem železničarjem dobro poznanega strojevodjo Breskvarja, propalico in pijanca. (Pozneje so ga iz železniške službe odpustili kot notoričnega pijanca.) Sam, brez kurjača, je zakuril stroj in vozil z lokomotivo med Ljubljano in Zalogom in neprestano piskal z lokomotivo ter tako klical železničarje na delo. To je stavkajoče železničarje zbegalo, češ stavkokazi so že na delu. Aretacije, vojno stanje in pomanjkanje sredstev za preživljanje družin — vse to je zlomilo disciplino stavkajočih in po štirinajstdnevnem štrajku so se vrnili na delo. Boj je bil končan. Stavka se je končala s porazom. Vse poznane delavske zaupnike so aretirali.

Na Južni železnici, ki je bila tedaj zasebno podjetje, so se razmere kmalu uredile; vidnejše zaupnike so odpustili za nekaj mesecev, ostali so se polagoma vrnili v službo.

Na državni železnici pa so ravnali z železničarji skrajno ostro. Ni bilo postaje, kjer bi ne bili koga odpustili.

Vladajoče meščanstvo je hitelo maščevalno utrjevati svojo oblast. In to za dolga leta...

Ivan Makuc

Dokumenti železničarskega stavkovnega komiteja iz leta 1920

Železničar Ivan Makuc, član železničarskega stavkovnega komiteja l. 1920, je izročil l. 1958 Zgodovinskemu arhivu CK ZKS, sedaj Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, rokopisne dokumente tega stavkovnega komiteja. To so štiri listi s skico in besedilom načrta za zasedbo in straženje ljubljanskega glavnega (južnega) kolodvora. Papir nosi sledove starosti. Načrt je bil prvotno napisan s svinčnikom, potem pa je bilo besedilo prevlečeno s črnilom, kar se na originalu razločno vidi. Na skici so označene ulice in njihova imena, kakor so bila leta 1920, a v besedilu srečujemo izraze, ki so bili takrat v navadi.

Najzanimivejši je prvi list. Kaže nam shemo glavne ali južne postaje v Ljubljani z ulicami, ki jo obdajajo. Na vseh uličnih izhodih s postaje so označene straže z zaporednimi številkami od 1 do 12. (n. pr. 12 P., kar pomeni »Posten«, to je straža).

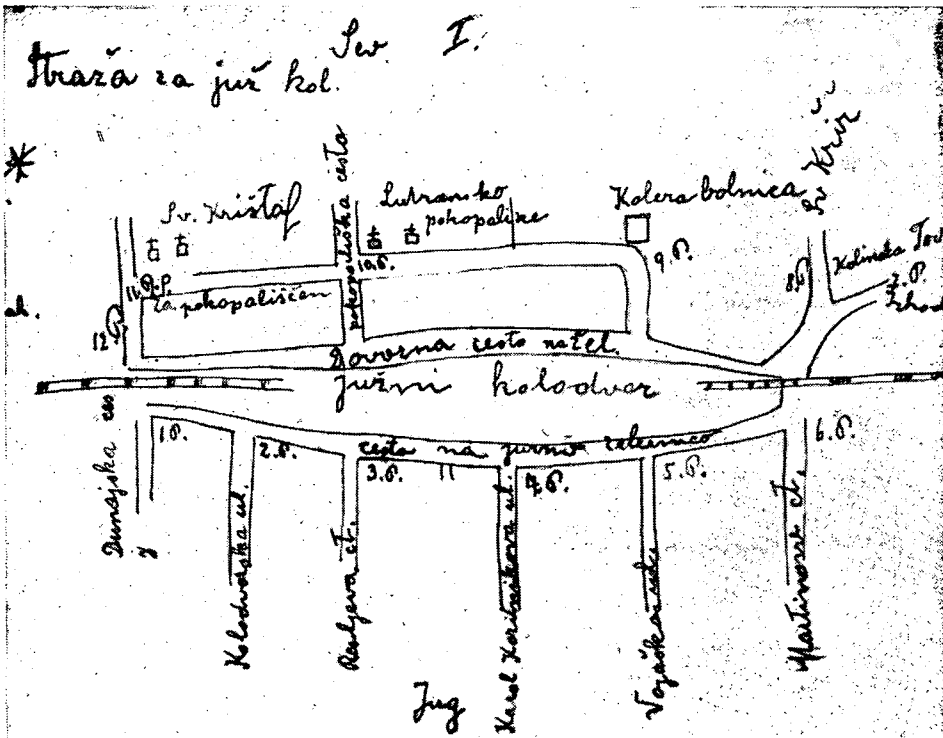
Drugi list našteva straže po vrsti in navaja, da je za ta posel potrebnih 72 mož.

Na tretjem listu je določen razpored straž, njihovo menjanje, počitek; nadalje so določeni poveljstvo, kurirska služba in pregledniki straže. Lahko izračunamo, da predvideva načrt za straženje postaje 108 oseb.

Zadnji list (z oznako VI) določa sedež poveljstva in kurirjev ter ima datum 14. aprila 1920 in podpis štr(a)kovnega komiteja.

Po izjavi Ivana Makuca je rokopis kolektivno delo stavkovnega komiteja iz aprila leta 1920.

Te dokumente priobčujemo prvič.

- Straza II,
1. Dunajska cesta
 2. Kolodvorska ul.
 3. Resljeva cesta
 4. Karol Karstnikova cesta
 5. Vojška ul.
 6. Martinova cesta
 7. Kolinska Tovarna proti Zelenjani
 8. " " " Sr. Križ
 9. Kolera Bolnica
 10. Pokopališka cesta (Lutransko pokopališče)
 11. Za pokopališčem Sr. Križ
 12. Dunajska cesta Tovarna Tomin
- za over in jug no 72 moš za
 dva dni. Severno kuruzniško
 južne strani prometno orobje

Poveljniki sevarne
 " južne

^{jujni kolodvor}
Služba se ima tako urediti da se vsake dve ure
zamena stražar in sicer da vsaki stražar 2 ure in 4 ure
počiva, morš stražar dva mora, kjer se sledeče koji
je stražil na straži št. 1. Dunajska cesta gre po odmoru
na št. 2. oni od št. 6. Martovna cesta gre po odmoru
na št. 1. Dunajska cesta.

Severne straže se menjajo ravno po tej obliki od št. 7.
št. do 12. št. dve ure pred napovedjo stavke mo-
rajo biti stražar že na svojih prostorih ter stopi
v permanentno službo.

Vsaki povelnik straže določi dva preglednika
straže katere imata 2 stražar vedno skupno službo
za stražo je za prvi dan potrebni za vsako stran
4 povelnika 6 kurirjev 6 preglednikov straže in
36 morš (skupaj 56 morš)

Sedež straže juž. zel. VI.

14. 4. 1920

za južna stran komite

• severno " št. 11. (Lušnik)

Eden kurir mora biti vedno na razpalago pri straži
št. 11. in 12. ima ta rajon za patrulirati, eden kurir
mora biti pri straži št. 7 in ^{južni} Školinski Tovarni.

Št. Komite

Deželna vlada zahteva umik straž
(Iz policijskega protokola)

I.

Zglasijo se gospodje: Ivan Makuc, predsednik splošne žel. organizacije, Josip Petrič, tajnik gorenje organizacije, in Rudolf Golouh, urednik, in stavijo pri policijskem ravnateljstvu dne 15. aprila 1920 ob pol 8. uri sledeči

p r e d l o g :

Ker se je na pravkar vršečem se javnem shodu enoglasno sklenila železničarska splošna stavka in imamo udeleženci te stavke velik interes na tem, da se na posesti in lasti železnic ne bodo tekom stavkarske dobe vršile nerednosti, tatvine ali sabotaže, smo iz lastnega stanovskega osebja odbrali večje število ljudi, ki bodo opremljeni s posebnim znakom vršili nadzorovalno službo na progah in kolodvorih ter kolodvorskih pritiklinah itd. in ki bodo imeli nalog preprečiti vsakršno nasilje, sabotažo, tatvino itd., to pa seveda v mejah, ki jo tem ljudem začrta zakon. Bili bi tedaj zgolj pomoč policijski straži in policijskim organom.

Prosimo, da se ta predlog predloži na pristojno mesto takoj v pretres in pričakujemo tozadevno prihrdilo ozir. uradno odobrenje.

Ljubljana, dne 15. aprila 1920.

Ivan Makuc s. r.

Rudolf Golouh s. r.

Josip Petrič s. r.

II.

Z a p i s n i k

Ker prevzame državna oblast na ljubljanskih kolodvorih absolutno varstvo, se pozivate vsled tega po nalogu deželne vlade, da umaknete Vaše reditelje iz kolodvorskih okolišev najdalje do danes, t. j. dne 19. aprila 1920 do 18. (6) ure, ker bi se moralo drugače iste siloma odstraniti.

Ljubljana, dne 19. aprila 1920.

Rudolf Golouh s. r.

Ivan Makuc s. r.

Josip Petrič s. r.

Uradna zabeležba!

Zgoraj podpisani gospodje Golouh, Petrič in Makuc so vzeli gorenjo vsebino zapisnika brez pripombe na znanje.

Ljubljana, dne 19. aprila 1920.

J. Habc s. r.
(policijski komisar)

Stavka in vstaja železničarjev

(Polijsko poročilo)

4948 — 1920

Kr. policijsko ravnateljstvo v Ljubljani

Štev. 526/13/Preds.

Ljubljana, dne 25. aprila 1920.

ZADEVA: Stavka in
vstaja železničarjev,
§ 68. kaz. zak.

Državnem pravdnistvu

v

Ljubljani

Dne 10. aprila 1920 je prijavil Ivan Makuc iz Spod. Šiške, Planinska cesta št. 276, policijskemu ravnateljstvu javen shod železničarjev, katerega je sklical za četrtek, dne 15. aprila 1920 ob pol 19. uri na Trgu pred Mestnim domom (Krekov trg). Na tem shodu so nastopili Ivan Makuc, Josip Petrič, stanujoč Pot v Rožno dolino št. 40, neki Perdan in Marcel Žorga, stanujoč Japljeva ulica št. 4, kot govorniki in so naznanili brez navedbe pravih vzrokov splošno stavko vseh železničarjev po vsem kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev in ta stavka se je nato tudi dne 15. aprila 1920 o polnoči pričela tako, da je počival ves železniški promet.

Dne 19. aprila so bili pozvani nato železničarji k dvomesečni orožni vaji in je bila postavljena v Ljubljani vojna železničarska komanda pod poveljstvom majorja Jurija Deisingerja, katera je vse kolodvore v Ljubljani vojaško zasedla.

Ker je bilo nujno potrebno, da se promet tako zaradi prehranjevalnih, kakor tudi zunanjepolitičnih ozirav zopet vzpostavi, je vojna železničarska komanda v Ljubljani odredila, da se vpoklicanci po varnostni straži predvedejo kolodvorskemu poveljstvu v Ljubljani, da se jih postavi kot vojne obvezance v službo.

Ker so železničarji nato prirejali shode, na katerih so hujskali proti vpoklicu železničarjev k orožnim vajam, je deželna vlada za Slovenijo, z naredbo z dne 21. 4. 1920, št. 3953/Preds. prepovedala vse shode. En izvod tozadevnega lepaka se prilaga.

Kljub temu so priredili železničarji na periferiji mesta shode, na katerih je posebno Marcel Žorga hujskal železničarje, da se ne smejo odzvati vojaškemu vpoklicu.

Tozadevna poročila uradnih organov se v prigrbu prilagajo.

Uspeli so bil ta, da se železničarji niso odzvali pozivu in so tudi demonstrirali, kakor je razvidno iz priloženih poročil in iz zaplenjenega letaka »Železničarjem in ostali slovenski javnosti«, proti onim železničarjem, kateri so železničarski promet zopet hoteli vzpostaviti.

Nato je deželna vlada za Slovenijo s priloženim razglasom vojne vpoklicance podučila, da se morajo odzvati vojaškemu pozivu in Ljubljanska pukovska okružna komanda je železničarje za dne 23. 4. 1920 ponovno pozvala k dvomesečnim orožnim vajam. Lepaki teh razglasov se prilagajo.

Na ta poziv so železničarji dne 23. aprila popoldne priredili shode na Fužimah in na vojaškem vežbališču, na katerih so napovedali za dne 24. aprila tridnevno splošno stavko.

Tako so poročali glasom priloženih poročil uradni organi.

Tako zvana Strokovna komisija je pa ob enem razdelila letake za splošno stavko, ki se tukaj prilagajo.

Dne 23. aprila so razni voditelji stavkajočih železničarjev vabili oziroma pozivali ljudstvo na shod k remizi električne železnice na Zaloški cesti, da od tam raznesejo oziroma uvedejo splošno stavko.

Dne 24. aprila zjutraj se je nabrala pri omenjeni remizi velika množica ljudi. Da se jim zabrani vohod v mesto, se je odposlal policijski nadkomisar Alojzij Gerzinič in policijski oficial Franc Žnidaršič z 27 orožniki in 10 stražniki na ta kraj mesta.

Svarilni in pomirjevalni nastop teh varnostnih organov pa ni imel uspeha; orožniki so bili dejansko — deloma tudi z orožjem — napadeni in so morali v silobranu orožje rabiti.

Tozadevna poročila teh dveh uradnikov, zapisnik sestavljen z varnostnimi stražniki in poročilo policijskega agenta Franca Majeriča prilagamo s pristavkom, da posebno poročilo agenta Majeriča označuje nasilstvo hujskačev, ki so hoteli ženske in otroke pognati pred orožniške bajonete.

Priloži se tudi zapisnik sestavljen s Francem Palme, glasom katerega je Josip Petrič že pred enim mesecem na zaupnem sestanku izjavil, da ne bo šlo brez krvoprelitja.

Poizvedbe o krivcih in pričah se nadaljujejo in se bo uspeh naknadno sporočil.

dr. Guštin s. r.

Največja stavka slovenskih rudarjev

(Leto 1923)

Leta 1923 so slovenski rudarji izvedli največjo stavko v svoji zgodovini. Trajala je rekordno dobo, 59 dni, od 20. julija do vstevši 16. septembra. Zajela je skoraj vse slovenske premogovnike: rudnike Trboveljske premogokopne družbe v Trbovljah, Zagorju, Hrastniku, Kočevju, Senovem (prej Rajhenburgu) in Hudi jami pri Laškem, kjer je delalo malodane 10 tisoč rudarjev; le rudarji državnih premogovnikov v Velenju in Zabukovici niso stavkali. Po ostrosti je ta stavka prekašala prejšnje, oboji — stavkajoči in podjetnik — so uporabljali prej neznan sredstva. V glavnem je bila mezdnega značaja — šlo je za povišanje plač — oplivala je pa tudi na politično žioljenje v Sloveniji.

Za časa rudarskega štrajka sta izbruhnili še dve stavki. Dne 3. avgusta so železničarji Slovenije (vstevši železničarje na progah Zidani most—Zagreb—Sisak in Barč—Pakrac v Vojvodini) in državni nameščenci Slovenije stopili v štiriindvajseturno protestno generalno stavko zoper parlamentu predloženi zakon o državnih uslužbenicah in železničarjih, ki bi bil silno poslabšal njihov položaj; vlada je morala zakonski predlog umakniti. Dne 3. septembra so stavkali delavci železniških delavnic v Mariboru, 2000 po številu, da obdrže, kar so si že priborili. Ti trije štrajki pričajo — poleg drugih dogodkov — o novem poletu delavskega gibanja v Sloveniji. So pa obrambnega značaja in pomenjajo v stavkovnem valu po prvi svetovni vojni zadnje velike stavkovne boje v Sloveniji, katerim sledi desetletje brez obsežnih štrajkov.

Stavke v Sloveniji poleti in jeseni 1923 se časovno ujemajo z delavskimi stavkami v Subotici in Veliki Kikindi ter z generalnim štrajkom 3000 mornarjev morskkega obalnega prometa, ki je trajal 65 dni, od junija do avgusta. To je bila tudi doba zadnjih velikih bitk evropskega delavstva — vstaje v Nemčiji in Bolgariji jeseni leta 1923.

Stavka slovenskih rudarjev se je končala s porazom. Delavstvo ni doseglo svojih zahtev. Trboveljska premogokopna družba je ob podpori državne oblasti stavko zatrla, odpustila na stotine rudarjev, ki so morali emigrirati v Francijo, Belgijo in na Nizozemsko — med njimi je bilo največ komunistov, funkcionarjev Partije in neodvisnih sindikatov — ter diktirala odflej dolga leta svoje pogoje rudarskemu delavstvu. Racionalizirala je proizvodnjo, rekonstruirala rudnike in naprave ter dosegla po petih letih, da se je proizvodjalnost rudarja ob zniževanju plač skoraj podvojila, kar je v kapitalističnih razmerah pomenilo podvojeno izkoriščanje.

O tej stavki priobčujemo dva dokumenta iz arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja.

Prvi dokument je poročilo Zveze neodvisnih strokovnih (sindikalnih) organizacij za Slovenijo v Ljubljani, ki je stavko vodila. V tem poročilu najdemo nadrobne podatke o hudem boju, ki je šel do skrajnih meja. Iz njega izve tudi nepoučeni bralec, kaj je stavka, kako se je izvajala, česa so bili deležni v njej delavci in njihove družine, kakšnih brezobzirnih in nasilnih sredstev so se posluževali kapitalisti ob podpori državne oblasti, skratka, našel bo tu izčrpno povesč o mukah in tegobah, o vztrajnosti in junaštvu delavstva in njegovih proborceov. Razlaga se, kakšno orožje in kakšno taktiko sta uporabljali obe nasprotujoči si sili. Komunisti, ki so vodili sindikat Zveze rudarskih delavcev, so ustvarjali delavsko enotnost, ki pa so jo rahljali in skušali razbiti zastopniki meščanskih strank in funkcionarji socialno-

demokratskih organizacij; zadnje šiba poročilo kot socialne patriote.¹ Poročilo, žal, ni kritično ocenilo pomanjkljivosti in napak, ki jih je dopustilo stavkovno vodstvo in ki jih lahko ugotovimo iz besedila. O vzrokih poraza je spregovoril partijski legalni tednik »Glas svobode« dne 18. in 25. oktobra 1923.

Drugi dokument izvira iz podjetniškega tabora. To je poročilo rudniškega ravnatelja Pauerja iz Trbovelj centralnemu ravnateljstvu Trboveljske premogokopne družbe v Ljubljani z naslovom »Situacijsko poročilo za leto 1923«. Priobčujemo ga v celoti, ker razodeva sledeče:

a) Trboveljska premogokopna družba (TPD) se kot podjetnik ni ukvarjala samo z gospodarskimi vprašanji, temveč je pozorno spremljala politični razvoj slovenskega delavstva; zato jo zanimajo volitve, stanje delavskih strank, ustvarjanje enotnosti, kar jo močno vznemirja;

b) TPD je med stavko uživala polno podporo državnih oblasti, ki so v rudniških krajih uvedle pravo izjemno stanje; še več, zastopniki TPD so naraavnost ukazovali orožništou; koga izmed rudarjev je treba aretirati, da bi obrezglavili delavsko množico; v ta namen so orožništou dajali »gotove obljube«, »doprinašali« »dokazilni material« in pisali ovadbe; pravcate gangsterske metode;

c) TPD je med stavko uporabljala sredstva, ki jih prej ali v takem obsegu ni uporabljala; tiskala in razširjala je letake, izrabljala je svoje uradnike na dnevnih kopih za stavkokaze, da so kopali premog, sprejemala pomoč fašistične Orjune, ki je organizirala stavkokaze;

č) po porazu je TPD izvajala maščevalno politiko nad delavstvom, predvsem nad komunisti in njihovo organizacijo.

Iz časopisnih beležk in drugih podatkov je že tista leta postalo znano tudi dejstvo, da je Trboveljska premogokopna družba leta 1922 zaposlila v svojem ravnateljstvu bivšega ljubljanskega policijskega komisarja J. Habeta, in sicer v posebnem oddelku za protidelavsko in protikomunistično borbo. Od tod gangsterstvo in nova bojna sredstva v orožarni TPD.

Značilen je konec poročila. Rudniško ravnateljstvo je moralo priznati, da skušajo »vročekroni odpuščenci« in komunisti »dvigniti organizacijo«. Delavskega razreda ni bilo mogoče uničiti, zato je vedno znova stopal v boj.

Priložena dokumenta priobčujemo v celoti. Uredništvo je izvedlo le nekatere najnujnejše stilistične popravke. Besede, ki jih je moralo staviti v besedilo, so v oglatih oklepajih.

I

Sindikalno poročilo RUDARSKA STAVKA V SLOVENIJI OD 20. VII. DO 17. IX. 1923

Dodatno k poslanim med stavko poročilom pošiljamo CRSOJ² še sledeče poročilo. [Odgovarjamo na] vprašanja centralnega sekretarja s. K.³

1. Koliko delavcev je zastavkalo in v katerih premogovnikih?

¹ Socialni patrioti — vzdevek za socialne demokrate ali socialiste iz časov prve svetovne vojne in po njej. Nastal je zaradi tega, ker so socialistični voditelji ob izbruhu vojne glasovali za vojne kredite, to je za obrambo kapitalistične domovine, kar je izzvalo silno ogorčenje med delavstvom. Poleg socialnih patriotov so bila zanje v uporabi še naslednja kritična imena: socialni šovinisti, socialni imperia- listi, koruzni socialisti, konzumarji, socialni fašisti i. dr. Komunistična partija je pri tem delala razliko med vodji in pristaši socialnodemokratskih ali socialističnih strank, v kasnejši dobi pa je prenehala uporabljati zgornje nazive. Op. ur.

² CRSOJ = Centralni radnički sindikalni odbor Jugoslavije, centrala neodvisnih sindikatov v Beogradu. Op. ur.

³ Sodrug Triša Kaclerović, generalni tajnik Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. Op. ur.

V štrajk je stopilo: v Trbovljah 4200, v Zagorju 1600, v Hrastniku 1300, v Kočevju 900, v Rajhenburgu 800, v Hudi jami 600, skupaj 9400 rudarjev.

2. Koliko rudarjev je postalo stavkokazov in kakšnim organizacijam so pripadali?

3. Kako so se obnašale med stavko druge organizacije?

4. Kako so se vedli rudarji med stavko?

Da bi laže razumeli odgovor na ta vprašanja, moramo najprej ugotoviti naslednje:

Izmed 9400 rudarjev je bilo organiziranih v neodvisni ZRD [Zvezi rudarskih delavcev] od 3400 do 4000 (število se menja, ker ne plačujejo vsi vedno), v soc[ialno]patriotski Uniji [rudarjev] okoli 200, v klerikalni JSZ [Jugoslovanski strokovni zvezi] 1200, v nacionalistični NSZ [Narodno-socialistični zvezi] 200, neorganiziranih okoli 4200. Opozoriti moramo na dejstvo, da ima Trboveljska [premogokopna] družba poleg rudnikov še cementno tovarno v Trbovljah, ki zaposluje 120 delavcev, opekarno prav tam, ki zaposluje 60 delavcev, apnenico v Zagorju, kjer je zaposlenih 40 delavcev, opekarno v Rajhenburgu s 50 delavci. Poleg tega je Trboveljska družba oddala dela na dnevnih kopih v Trbovljah in Rajhenburgu zasebnemu podjetju Dukiča, ki ima v Trbovljah zaposlenih do 800 in v Rajhenburgu do 400 delavcev. Razen posameznih kvalificiranih delavcev se pri tem delu zaposlujejo večinoma nekvalificirani delavci, ki prihajajo največ kot sezonski delavci s kmetov. Večina tega delavstva je neorganizirana. Ti delavci so vračunani v številu 9400. V Kočevju dela Družba na dnevnem kopu v lastni režiji, kjer je zaposlenih nad 600 delavcev, iz njih je polovica Hrvatov iz Like, druga polovica pa kmetov iz okolice.

Ko je ZRD stavila zahteve, je poklicala ostale tri manjšinske organizacije, da se priključijo akciji. Klerikalci in nacionalisti so se odzvali in sopodpisali zahteve. Soc[ialni] patrioti pa so demagoško izjavili: Mi bomo solidarni z vami, ne podpišemo pa zahtev, niti nočemo sodelovati v skupnem akcijskem odboru, ker je množica vam dala zaupanje. Nato se je sestavil akcijski odbor samo iz zastopnikov ZRD, JSZ in NSZ, v katerem je ZRD vedno mogla uveljaviti svoje predloge, ker bi masa rudarjev, včevši organizirane v JSZ in NSZ, odgovorila na klic ZRD, čeprav bi zastopniki klerikalcev in nacionalistov masprotovali.

Soc[ialni] patrioti so bili ves čas stavke pasivni, v zadnjih treh tednih pa so maravnost agitirali s svojimi ljudmi za pričetek dela. V Hrastniku so soc[ialni] patrioti celo raznašali tiskane letake Trboveljske družbe, ki so vabili rudarje na delo.

Nacionalisti nimajo vpliva, nekateri so se primerno obnašali, a del njihovih funkcionarjev je že prvi teden šel med stavkokaze (Schönlieb, Lesjak).

Kar je klerikalnih delavcev, so pomagali; njihovo vodstvo, posebno še oficialna SLS [Slovenska ljudska stranka], se je moralo razkrinkati, ko si ni upalo nastopiti proti kapitalistom Trb[oveljske] družbe. Poslanci SLS so po prepovedi shodov na našo pobudo omogočili s svojo imuniteto nekaj shodov, a so se uklonili radikalnemu Lukanu,⁴ ko je tudi njim prepovedal shode. Zadnje tri tedne nismo mogli sklicati niti enega zborovanja. Kleri-

⁴ Dr. M. Lukan, veliki župan ljubljanske oblasti. Op. ur.

kalno konzumno društvo nam je v zadnjem tednu odpovedalo kredit in je zahtevalo, da mu sproti plačujemo, kar niso zahtevali niti zasebni trgovci.

Potek dvomesečne stavke je pokazal, da so v stavki vzorno vzdržali in vztrajali rudarji, t. j. kvalificirani delavci, ki so zaposleni v rovih in jamah ter da so se stavkokazi pojavili najprej med nekvalificiranimi delavci, ki so bili zaposleni na dnevnih kopih, v cementarni in opekarnah. Tako so na dnevnem kopu pri Dukiču pričeli delati že tretji teden stavke — sicer v majhnem obsegu; cementarna v Trbovhjal je začela obratovati na četrti teden in opekarna v šestem tednu. Vedno naraščajočega števila stavkokazov pa ni pripisovati toliko nezavednosti, kolikor zmerom večjemu terorju in nasilju od strani orožništva in represalijam od strani Trboveljske družbe, o čemer bomo govorili pri drugih točkah [poročila].

Stavkokazi so se rekrutirali v tretjem, četrtem in petem tednu deloma iz vrst soc[ialnih] patriotov; v šestem, sedmem in osmem tednu pa, ko so bili zaprti že vsi naši zaupniki in funkcionarji in ko nismo mogli obnoviti zveze z množicami, so pričeli delati vsi omahljivci, nezavedneži in plašljivci.⁵

Važno je tudi dejstvo, da ima Trboveljska družba zaposlenih vsega skupaj nekaj nad 300 poduradnikov (pisarjev, paznikov in nastavljenec v konzumih) in približno enako število predelavcev, strelnih mojstrov in nekaj starejših strojnikov, ki imajo tudi mesečne plače. Ti poduradniki in predelavci so bili prvi stavkokazi iz stremuštva, da bi se povzpeli še više. Strelni mojstri in predelavci kakor tudi precej paznikov izhaja iz vrst bivših soc[ialno]patriotskih zaupnikov in funkcionarjev Unije. Ti so bili pravi agenti Trboveljske družbe. Vsi imenovani so že drugi teden stavke pričeli s pomočjo bagerjev na dnevnih kopih dobivati premog.. S pomočjo stavkokazov se je mogel med stavko proizvajati premog le v Trbovljah in Kočevju, kjer so bili dnevni kopi. V Hrastniku in Zagorju niso nakopali niti enega vagona premoga do konca štrajka dne 17. septembra. Obrati v Rajhenburgu in v Hudi jami pa niso urejeni za večjo produkcijo.

Zaključek: Kvalificirani rudarji so se dobro držali, nekvalificirani so popuščali že v tretjem tednu in to popuščanje se je stopnjevalo, kolikor je naraščal teror. Soc[ialno]pat[riotska] Unija je bila popolnoma pasivna, njeni člani so naravnost sabotirali. Nacionalisti s svojimi maloštevilnimi pristaši niso imeli zadosti vpláva in njihovo početje je bilo pod pritiskom razmer. Klerikalci-rudarji so se obnašali primerno, oficialna SLS je pa odpovedala. Radikalni so ves čas hinavsko iskali pooblastil in zaupnice, a ko jo niso prejeli, so prvi proglasili javno geslo o vrnitvi na delo brez pogojev.

Kako se je vedla oblast⁶ za časa stavke?

Veliki župan dr. Lukan, šef pokrajinske uprave, radikal, je med dvomesečnim štrajkom odgovarjal na vse pritožbe: Nisem informiran, to je stvar okrajnega glavarstva, orožniškega poveljstva ali sodišča. Iz razgovora smo vedno slišali, da se noče eksponirati, ker vodijo štrajk komunisti. Kadar so se mu dokazale protizakonitosti, se je skliceval na napotila centralne vlade.

⁵ V originalu je plačljivci, verjetno pa gre za plašljivce. Op. ur.

⁶ Namesto besede oblast je v originalu beseda zlasti, kar je očitna strojepisna napaka. Op. ur.

Takoj ob pričetku štrajka so bili poslani v revirje kordoni orožništva, ki so jih po atentatu na električno centralo še povečali. Orožniki so postopali z rudarji skrajno nekorektno. Komandant V. žandarmerijske komande in komisarji okrajnega glavarstva so bili v Trbovljah vedno gosti [rudniškega] ravnatelja in popivali so dolgo v noč. Proti okrajnemu glavarju se je pritožil celo radikalni gerent⁷ Koren, češ da se o stanju informira samo pri ravnatelju in ne pride niti na občino. Posledice tega prijateljstva so bile očitne: žandarmerija je pričela z aretacijami in okrajno glavarstvo je prepovedalo shode. V prvi vrsti so aretirali funkcionarje ZRD in zaupnike. Tako so v drugem tednu štrajka aretirali štiri naše najboljše sodruge (KP)⁸ na podlagi suma, da so pisali stavkokazom grozilna pisma. Lahko bi primerjali pisavo in se prepričali, da ovadba ni resnična, vendar se nahajajo ti sodrugi že sedmi teden v zaporu, ne da bi jih sodili. Pravi razlog je ta, da so zavedni funkcionarji ZRD. Ko so bili prepovedani shodi, so morali zaupniki pričeti s podrobnim delom od moža do moža. To delo je bilo uspešno, torej je bilo potrebno najti razlog, da se aretirajo vse zaupnike. In razlog so našli. V noči od 29. na 30. avgusta, v petem tednu stavke, se je zgodil atentat na trboveljsko električno centralo⁹ in drugo jutro so zaprli centralo ZRD v Trbovljah in zaprli vse zaupnike, ki so jih mogli dobiti, to je 36. Ko je tako bila zaprta centrala [ZRD] in se je znašla v zaporu vsa centralna uprava, je bil določen s. Bedenik, da skupno z zaupniki iz Hrastnika vodi vse poslednje centrale. Centrala se je brez pripomočkov nahajala par dni tu, par dni tam, po gozdovih in hribih. Orožniki so jo vedno zasledovali. Ko so zvedeli, da pride blagajnik s. Naprudnik plačati trgovcu kavcijo,¹⁰ so vdrli v njegovo stanovanje, mu odvzeli denar — 7.500 dinarjev — in ga zaprli. Ker so bili aretirani vsi stari zaupniki, so se postavili novi in ker rudarji niso poznali vseh [novih zaupnikov], smo začeli izdajati letake, ki jih prilagamo. Letake, dovoljene od državnega pravdnništva v Ljubljani, je žandarmerija zaplenila, kjer jih je le mogla, raznašalce zapisnike¹¹ pa aretirala. Orožniki so hodili po stanovanjih in silili rudarje na delo. Prepovedali so vsako zbiranje ljudi. Niti trije niso smeli biti skupaj. Stanovalci ene hiše se niso smeli sestajati; orožniki so jih razpodelili, če so jih zasačili. V zvezi s preganjanjem rudarjev so v Zagorju zaprli celo izobraževalno društvo »Vesna« in tudi gospodarsko zadrugo »Delavski dom«, pri kateri so zaplenili 26.500 dinarjev gotovine. Ves inventar, celo telovadno orodje [»Vesne«] so spravili v zaboje in odpeljali na občino.¹² Iz Ljubljane ni smel in še ne sme nihče¹³ v revirje, ker so deloma izgnani, a deloma jim je prepovedan dostop v revirje. Aretacije so se

⁷ Gerent — od oblastev imenovani upravnik občine namesto izvoljenega in odstavljenega župana. Op. ur.

⁸ Mišljeni so člani KPJ. Op. ur.

⁹ Atentat na trboveljsko termoelektrarno je izvedla skupina komunistov okrog Ivana Kralja. To je bila zgrešena akcija, ki je škodovala gibanju. Op. ur.

¹⁰ Sindikat je za časa stavke plačeval trgovcem živila, ki so jih jemali stavkajoči. Op. ur.

¹¹ Beseda »zapisnike« je očitno od več. Op. ur.

¹² Po stavki so oblasti dovolile nadaljnje delovanje »Vesne« in zadruge »Delavski dom«. Op. ur.

¹³ Mišljeni so funkcionarji Zveze neodvisnih sindikatov in Neodvisne delavske stranke, to je znani komunisti. Op. ur.

vršile vsakodnevno. Sedaj je v celjskih zaporih 72, v Litiji pa 17 sodrugov. Nikogar še miso postavili pred sodišče in nihče še ni bil obsojen, saj se nobenemu ne more dokazati nobenega kaznivega dejanja. Vse naše intervencije proti tem nezakonitostim so bile brez uspeha.

Proti rudarjem so nastopale oblasti skrajno brutalno, Trboveljski družbi pa so dovoljevale, da je odkrito teptala zakone. Tako je Trboveljska družba odtegnila rudarjem protizakonito po 120 dinarjev za »blaue«,¹⁴ kar je oškodovalo rudarje za več kot en milijon dinarjev. Trboveljska družba je stavila zaporo na denarni fond, ki so ga zbrali rudarji v podporo dojenčkom in bolnikom. Stavkajočim so odpovedali zdravniško pomoč in v Kočevju so pričeli celo z izseljevanjem [iz rudniških stanovanj].

Z odlokom z dne 1. avgusta je Trboveljska družba odpustila vse rudarje, ni jim pa hotela izdajati delavskih knjižic, da bi si mogli drugje poiskati delo. Preko »Zveze industrijcev« so dobila vsa podjetja prepoved zaposlovati rudarje. Konzume so povsod zaprli, da bi izstradali rudarje. Orožniki so hodili k zasebnim trgovcem in zabranjevali dajati živila stavkajočim.

Na druga vprašanja odgovarjamo skupno:

V Celju je zaprto 72 in v Litiji 17 sodrugov. Vsi so funkcionarji ali vsaj člani ZRD, le 8 je neorganiziranih. Med zaporniki v Litiji je 4 žena rudarjev. Najeli smo dva advokata, da pospešita izpustitev; doslej ni uspeha.

Od Unije, klerikalcev in nacionalistov ni nobeden aretiran.

Vzroke aretacij smo navedli zgoraj. [Dejavnost] ZRD je ustavljena na podlagi suma, da je inscenirala atentat na električno centralo. Advokat je pooblaščen, da zahteva otvoritev. Lukan je izjavil, da je vse odvisno od rezultatov sodnijske preiskave. Tudi zaradi »Vesne« in zadruge so vložili pritožbo, ki doslej še ni rešena.

SKOJ in KPJ sta aktivno sodelovala in mnogo pripomogla, da se je lahko [stavka] toliko časa vzdržala; sploh se dela popolnoma sporazumno z omenjenima.

Bilance izdanih podpor danes ni mogoče točno sporočiti, ker so računi deloma v zapečatenih prostorih ZRD v Trbovljah. Približni podatki so: ZRD je imela skupno v blagajni 20.000 dinarjev. Preko zbirk in prispevkov smo iz Ljubljane poslali okoli 12.000 dinarjev. Ljubljanska občina je dala 10.000, mariborska pa 5000 [dinarjev]. V teh vsotah ni vračunano 10.000 dinarjev, ki jih je poslal CRSOJ s sodrugom K. Vsa pomoč je bila zbrana znotraj dežele.

Prvi predlog, da se neha stavkati, so dali radikali. V torek, 11. avgusta¹⁵ so sklicali radikali shod v Trbovljah in mi smo hoteli to priložnost izkoristiti ter smo poslali svoje sodruge na ta shod. Radikali so si pa dali shod prepovedati in orožništvo je razgnalo rudarje. Radikalci so potem imeli sestanek in tam so razglasili geslo: Na delo!

Brez zaupnikov, onemogočeni razširiti letake.¹⁶ Prvi dan se je temu pozivu pokorilo nekaj ljudi. Ko pa so se vršile vedno nove aretacije, so

¹⁴ »Blaue« = neopravičeni izostanki z dela. Op. ur.

¹⁵ Očitna napaka v originalu. Torek je bil 11. septembra. Tudi po smislu besedila gre za september in ne za avgust. Op. ur.

¹⁶ Misel v originalu ni zaključena. Op. ur.

Štrajk rudarjev v Sloveniji.

od 30. VII. - 17. IX. 1925.

Polg je odposlanih poročil nad stavko, dostavljane
D. R. S. O. * se sledede poročila. Vprašanja centralnega sekretarja
so s. k.

1) Koliko je brez rudnika stupila u štrajk in iz ka-
ga rudnika ?

U štrajk se stopilo:

V Trbovljah 4200	V Kočevju 800
* Zagorju 1000	* Raheenburgu 800
* Hrastniku 1300	* Hudi jami 800

Skupa: 9400 rudarjev.

2) Koliko je radara ostilo, da bude štrajkbreker i
tečaj organizaciji pripadaje ?

3) Kako su se druge organizacije držale na vreme
štrajka.

4) Kako so se rudari držali na vreme štrajka.

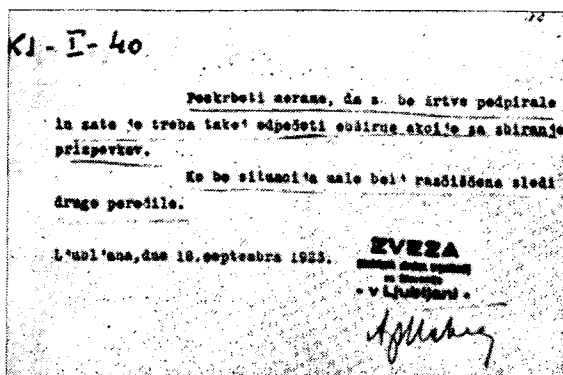
Da se laže rasume odgovor na te v reaktne obrane prvo kon-
statirati naslednje: Izmed 9400 rudarjev se silo organizira-
nih v oedvisni Z. R. D. od 5400-400 (število variira ker ne
plačuje vse redno) v 200-patriotiki Uniji okoli 300, v kler-
ikalni I. S. Z. 1200, v nacionalistični SZ 200, neorganizira-
nih okoli 4200. Opozoriti moramo na dejstvo, da ima Trbovli-
ska družba poleg rudnikov še oesentno tovarno v Trbovljah, ki
zaposluje 120 delavcev, siglano istotak ki zaposluje 60 delav-
cev, v Zagorju sponimo t'er se zaposluje 40 delavcev, sigla-
no v Raheenburgu s 50 delavci. Poleg tega se Trbovliška druž-
ba oddala dela na dnevnih popih v Trbovljah in Raheenburgu
privatno podjetju Ditiču, ki ima v Trbovljah zaposlenih 30
in v Raheenburgu 40 delavcev. Tamen posebnih kvali-
fikiranih delavcev se pri tem delu zaposluje velikom številu
licificiranih delavcev, ki se rekrutirajo največ iz sosednjih de-

Prva stran sindikalnega poročila o stavki
rudarjev 1. 1925

se pričeli v Trbovljah vračati na delo tudi naši. V soboto, 15. septembra
zjutraj je delalo v Trbovljah že okoli 70 % ljudi. V Hrastniku in Zagorju,
kjer je ostalo še nekaj naših zaupnikov, ni bilo v soboto na delu niti
10 % ljudi. V soboto so sklicali klerikalci sestanek v Ljubljani, na katerem
so predlagali sporazumno z nacionalisti prenehanje štrajka. Ker ni nič
kazalo na to, da bi uspeli s poskusom zopet ustaviti delo v Trbovljah, ker
so [socialni] patrioti tudi v Zagorju in Hrastniku delali na vse kriplje, da
se gre na delo in ker so v Kočevju, Rajhenburgu in Hudi jami že delali,
bi nadaljevanje štrajka v Hrastniku in Zagorju ne rešilo položaja in tako
smo bili z ozirom na situacijo prisiljeni, da smo predlagali tudi mi sledeče:
»Da smo z ozirom na nezaslišan teror oblasti in Trbov[eljske] družbe pri-
siljeni stavko začasno prekiniti, da pa se nikakor ne odrekamo postavljenih
zahtev, za katere se bomo tudi v bodoče borili in da se morajo rudarji
najintenzivnejše pripravljati na novo akcijo za zboljšanje svojega bednega
stanja.«

Tako smo bili prisiljeni stavko končati brez uspeha, z občutnim porazom.

Zadnja stran sindikalnega poročila o stavki rudarjev l. 1923

Značilno je, da je po štirih tednih stavke upravni svet Trboveljske družbe, ki se nahaja še vedno na Dunaju, zahteval od ravnatelja Skubica,¹⁷ da konča štrajk, pa čeprav se ugotovi, da gre za ugodno rešitev. Skubic in ravnatelj iz Trbovelj (Pauer), Hrastnika (Drovc), Zagorja (Heutman), Kočevja (Biskupski) so na konferenci formulirali svoje stališče nasproti zahtevi upravnega sveta. Odgovorili so: Doslej so imeli zaupniki ZRD že velik vpliv; če dobijo še to stavko, bo njihova moč še večja in naš ugled bo padel. V interesu ugleda ravnateljev se mora stavka nadaljevati do zmage Trboveljske družbe. Če upravni svet kljub temu zahteva konec stavke, polagajo vsi ravnatelji demisijo. In upravni svet se je vdal in ugodil zahtevi ravnateljev.

Ravnatelji so temeljito izkoristili neuspeh stavke. Vsi funkcionarji ZRD in zaupniki so odpuščeni, prav tako vsi neorganizirani, ki so bili v tej ali že prejšnjih stavkah in drugih akcijah aktivni. Odpustili so celo takšne, ki so bolni in zaradi bolezni ne morejo redno delati. Kolikor imamo doslej podatkov, je odpuščenih nad 600 rudarjev. Večinoma so člani ZRD, nekaj je neorganiziranih. Od socialistov ni nihče odpuščen, mti od klerikalcev, niti od nacionalistov. Srd in maščevanje Trboveljske družbe je uperjen v prvi vrsti proti ZRD,¹⁸ ki je stala vedno na braniku rudarskih interesov.

Položaj v revirjih po stavki še ni jasen. Gotovo je eno, da je izgubljeni štrajk velik udarec za ZRD, kakor za vse naše sindikalno gibanje.

Poskrbeti moramo, da se bo žrtve podpiralo in zato je treba takoj začeti obširno akcijo za zbiranje prispevkov.

Ko bo situacija malo bolj razčiščena, sledi drugo poročilo.

Ljubljana, dne 18. septembra 1923.

Zveza neodvisnih strokovnih organizacij
za Slovenijo v Ljubljani —
Albert Hlebec

¹⁷ Rihard Skubic, ravnatelj ljubljanske centrale TPD. Op. ur.

¹⁸ Mišljeni so komunisti, ki so vodili stavko ter v njej največ pretrpeli in po njej najhuje čutili tegobe in posledice poraza. Pisec Albert Hlebec, tajnik Zveze neodvisnih sindikatov za Slovenijo v Ljubljani, hkrati član Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, zaradi takratnih razmer o tem ni mogel pisati javno in jasno v legalnem sindikalnem poročilu. Op. ur.

II.
PODJETNIŠKO POROČILO

Trbovlje, dne 16. januarja 1924.

TRBOVELJSKA
PREMOGOKOPNA DRUŽBA
Ravnateljstvo Trbovlje

Štev.

P. n.

Trboveljska premogokopna družba
centralno ravnateljstvo

Ljubljana

Priloženo Vam pošiljamo v blagohotno vednost letni situacijski pregled za l. 1923, nadalje poročila o diskusiji in shodu »Zveze rudarskih delavcev«, ki sta se vršila: prvi dne 10. t. m. in drugi dne 13. t. m.

Srečno!

TRBOVELJSKA PREMOGOKOPNA DRUŽBA
Ravnateljstvo Trbovlje
Pauer

3 priloge

SITUACIJSKI PREGLED ZA LETO 1923

Leto 1923 je prineslo v strokovnem pokretu trboveljskega delavstva več važnejših dogodkov. Med poglavitnejše je smatrati:

- 1.) Ustanovitev »Zveze delovnega ljudstva« in ponesrečena stvoritev enotne fronte strokovnih organizacij.
- 2.) Skupščinske volitve in pokret strokovnih organizacij.
- 3.) Nove mezdne zahteve delavstva, stavka in nje posledice.
- 4.) Odhod glavnih kolovodij in hujskačev iz revirja.

**Ponesrečena stvoritev enotne fronte
strokovnih organizacij:**

Ker je stopila vlada z zakonom o zaščiti države in obznanjo komunističnim rovarjem, ki so od preobrata sem z različnimi terorističnimi akcijami motili javni red in mir v tukajšnjem revirju, nekoliko na prste — tako, da niso mogli svobodno razvijati svojega komunističnega programa in javno propagirati komunistične ideje med delavstvom, so skušali na drug način uveljaviti komunistični vpliv nad delavstvom. Pričetkom leta 1923 so komunisti dr. Lemež, Fabjančič, Klemenčič, Osterc in drugi pričeli akcijo za stvoritev enotne fronte strokovnih organizacij. V to svrhu so sklicali konferenco strokovnih organizacij, ki se je vršila dne 21. januarja v Ljubljani

ob navzočnosti 168 delegatov iz 42 krajev Slovenije.¹ Ta konferenca pa ni prinesla kom[unističnim] poglavarjem zaželjenega uspeha, ker jim mnoge organizacije niso nasledle ter se je vsled tega razbila. ZRD [Zveza rudarskih delavcev], ki je bila na tej konferenci zastopana po najagilnejših svojih zastopnikih odnočno voditeljih (Salomon, Pristav, Kolšek, Čečeva i dr.), je ostala še nadalje samostojna in odločna vsled svoje moči v revirju.

Ustanovitev »Zveze delovnega ljudstva« (ZDL)²

Ker so bile na spomlad na vidiku skupščinske volitve, je bilo treba bivšim kom[unističnim] vodjem misliti na ustanovitev stranke z zmernejšo parolo, pod katero bi bilo mogoče z oblastvenim dovoljenjem nastopiti v volilnem boju. Pri tozadevnih pogajanjih je pristala tako zvana skupina dr. Periča na kompromis in ustanovila se je »Socialistična stranka delovnega ljudstva«, v katere odboru se je nahajal tudi znani Miha Koren.³ Pod firmo SSDL so šli bivši komunisti v volilni boj.

Skupščinske volitve

Socialistična stranka delovnega ljudstva je postavila v vseh revirjih in industrijskih krajih svoje liste in je šla s svojo agitacijo celo v kmetijske vasi, na deželo. Kandidaturo za laški sodni okraj je prevzel predsednik ZRD v Trbovljah Franc Salomon, ki je s svojimi pristaši okoli ZRD razvil močno agitacijo in bil trdno uverjen, da postane poslanec. Toda nepričakovani izid volitev v prilog SLS [Slovenske ljudske stranke] jim je zmešal račune. Kakšna nedoslednost je vladala pri skupščinskih volitvah, dokazuje slučaj Mihe Korena, ki je v dveh dneh prebarval svoje prepričanje in kandidiral na radikalni listi. V laškem sodnem okrožju je bil izvoljen poslanec SLS Kugovnik.

Nove mezdne zahteve in stavka

Da zakrijejo poraz, ki so ga doživeli voditelji ZRD pri skupščinskih volitvah in da dvignejo vsled tega upadli pogum delavstva in somišljenikov, so sklenili započeti novo mezdno akcijo. Kot najpripravnejši moment, da izzovejo konflikt z družbo, so smatrali 50-letni jubilej, ob kateri prilika je družba podarila uradnikom in poduradnikom dvomesečne prejemke. Salomon, Pristav, Kolšek in drugi kolovodje so predočili delavstvu, kako

¹ Razlaga je docela zgrešena. Na konferenci 21. januarja 1923 je bila ob udeležbi komunistov ustanovljena Socialistična stranka delovnega ljudstva. Vodstvo KPJ v Sloveniji (L. Klemenčič in V. Fabjančič) je pri tem sklenilo nenačelen sporazum s socialisti okrog lista »Zarja«. V Partiji je nastala zaradi tega in iz drugih vzrokov kriza, ki se je končala z izključitvijo Klemenčiča in Fabjančiča iz stranke, z likvidacijo SSDL in ustanovitvijo 15. aprila 1923 slovenskega dela Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, legalne oblike za KPJ. Neodvisni sindikati so v tem razdobju bili in ostali v sestavi Zveze neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo, povezane z neodvisnimi sindikati ostalih pokrajin Jugoslavije, in niso bili del nobene politične stranke. Op. ur.

² Glej prejšnjo pripombo. Volitve v narodno skupščino so bile 18. marca 1923. Ker tedaj v Sloveniji še ni bilo Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, so komunisti glasovali za SSDL. Op. ur.

³ Bivši komunistični poslanec ustavodajne skupščine l. 1920—1921. Op. ur.

je družba v stanju izplačati svojim priganjačem delavstva dvojne prejemke in ustanavljati milijonske fonde in da je tudi v stanju povišati delavstvu mezde in je zato treba vložiti nove mezdne zahteve in se pripraviti na mezdni boj.

Začetkom meseca junija se je pričelo med delavstvom živahno gibanje. Prvotno so skušali vodje socialdemokratov, da se polastijo situacije in takoj vložijo mezdne zahteve, kar se jim je pa vsled nastopa krščanskih in narodnih socialistov izjalovilo. V tem slučaju bi se vezali v mezdnem boju le ZRD in »Unija«.⁴ Zveza rud[arskih] del[avcev] pa je povabila na sodelovanje Strokovno zvezo rudarjev in Narodno socialistično zvezo, ker sta bili po članstvu močnejši od Unije. Vezanje ZRD s krščanskimi in narodnimi socialisti ni bilo. Uniji po volji, zaradi česar je ostala v mezdni akciji pasivna. Konec junija so vložile ZRD, ZSR in NSZ nove mezdne zahteve. Tri tedne po vložitvi zahtev so se vršila med voditelji akcijskega odbora in TPD v Ljubljani pogajanja, ki so se končala prvi dan s pristankom družbe na 3 din na delavčev siht. Vodje stavkovnega akcijskega odbora pa so iz Ljubljane obvestili zaupnike v Trbovljah, da naj proklamirajo še isto noč stavko v revirju, kljub temu da se pogajanja še niso končala, marveč bi se drugi dan nadaljevala in katerih izid se še ne bi mogel razvideti. S tem činom je hotelo stavkovno vodstvo izvajati pri pogajanjih teror na družbo, da bi družbo prisililo k popustljivosti, odnosno jo omehčalo. Z nenadno proklamacijo stavke pa ni bilo zadovoljno vse delavstvo. Stavkovno vodstvo se tudi ni pripravilo na daljšo mezdno borbo, niti ni pregledalo discipline svojih organizacij. Računalo je edino na za stavko ugodno letno dobo, v kateri se bo lahko velik del delavstva na deželi zaposlil. Dokler so bili vsi funkcionarji stavkovnega pokreta na svobodi, se je držalo delavstvo še precej disciplinirano. Treba je bilo torej misliti na to, da se ugonobi na en ali drug način vpliv stavkovnega akcijskega odbora na stavkajoče; ta odbor je sestojal iz 5 odbornikov, 5 namestnikov in 41 zaupnikov. Načrt odstranitve ožjega akcijskega odbora, t. j. odbornikov in namestnikov, iz revirja se je deloma in s težavo posrečil in to vsled tega, ker je bilo staro moštvo žandarmerijske postaje, ki je bilo v takih slučajih dobro orientirano, že vse premeščeno in je bilo potrebno veliko prizadevanja, da se pojasni predvsem novemu tukajšnjim razmeram neizkušenemu komandirju postaje stavkovno situacijo v revirju. Ker se je zaupnim potom ugotovilo, da imajo bivši kom[unistični] kolovodje in nekateri odborniki stavkovnega odbora zveze z inozemskimi kom[unističnimi] udruženji in da nabavljajo od istih prepovedane propagandne brošure, se je stavil žandarmeriji predlog, da takoj aretirajo najagilnejše rovarje. V to svrho so se prinesli žandarmeriji vsi potrebni dokazi, kakor se je tudi izvršila ovadba za kazensko postopanje. (Vidi Pov. br. 32 z dne 6. 7. 1933.) Neorientiranost žandarmerije pa je povzročila, da se je dvema najagilnejšima in glavnima kolovodjema⁵ posrečilo tik pred aretacijo pobegniti; delovala sta potem v vseh revirjih za nadaljevanje stavke. Vendar z aretacijo glavnih voditeljev uspeh še ni bil dosežen. Na njihovo mesto je stopil

⁴ Unija slovenskih rudarjev, sindikat pod vodstvom socialnih demokratov. Op. ur.

⁵ To sta bila Jože Kolšek in Ivan Pristav. O njiju poroča pismo ljubljanske direkcije TPD svoji dunajski centrali z dne 10. avg. 1923. Op. ur.

nadomestni zaupniški odbor, ki je vodil za tem stavko. Opaziti je bilo sicer nekako nesigurnost in poparjenost, ker so se jeli hkrati pojavljati številni delavoljni, toda akcijski odbor ni držal križem rok, marveč je pričel dejansko izvajati teror.

Stavkajoči so pošiljali delavoljnim neprestano grozilna pisma, jim grozili s strahovitim maščevanjem po končani stavki, stavkovni odbor pa je lepil po revirju lepake z neresnično vsebino o stanju situacije in glavno, kar so prakticirali, je bilo to, da so ob vходу v rove postavljali stavkovne straže, ki so zabeležile delavoljne delavce, hoteč iste na ta način terorizirati. Medtem je politična oblast prepovedala javne shode in zaupniki delavstva so morali obveščati o situaciji in izpodbujati [rudarje] od moža do moža, ker jim je bilo [javno] hujskanje onemogočeno. ZRD so bili posebno dobrodošli poslanci SLS, ki so s svojo imuniteto omogočili vsaj nekaj delavskih shodov. S predočevanjem delovanja v prejšnjih stavkah in z gotovimi obljubami se je vodstvo žandarmerijske postaje dnevno izpodbujalo za energičen nastop, posebno pa se je z doprinašanjem kazenskega dokazilnega materiala pripomoglo k temu, da se je pozaprlo najplivnejše funkcionarje stavkovnega pokreta.

Ko se je izvršil atentat na električno centralo v Trbovljah, je bil ramo zjutraj v vsej naglici sestavljen načrt za aretacijo vseh funkcionarjev ZRD, ki so se smatrali, da pridejo kot neposredni krivci ali sokrivci v poštev. S tem činom se je smatrala stavka za propadlo, ker se je vzelo delavstvu moralno gonilno silo v akciji. Toda, ko so v Trbovljah vse kolovodje pozaprli, so pričeli z agitacijo iz Zagorja in Hrastnika. Izdani so bili od družbe letaki za poziv na delo. Razen tega so se izdali v imenu delavoljnih letaki, v katerih se je označevala nadaljnja stavka in odpor za nesmisel in se je pozivalo delavstvo na delo. Silno mnogo je pripomogel k uspešnemu zaključku stavke dnevni kop Doberna, pri katerem so bili med stavko zaposleni v velikem številu tudi nameščenci družbe. V Trbovljah so že v sedmem tednu stavke kazali vsi znaki, da se bo stavka končala v korist družbe. Toda silna agitacija in naravnost teror iz Hrastnika in Zagorja, kjer žandarmerija očitno ni vršila svojega posla tako temeljito kakor v Trbovljah, je stavko podaljšalo do osem tednov. Še enkrat se je ljubljanski akcijski odbor (dr. Lemež, Hlebec in SLS) opogumil ter pod patronanco radikalne stranke sklical javen shod v Trbovljah; nanj so se temeljito pripravili hujskači, da mahujskajo delavoljne na nadaljevanje stavke, a jim je bil od oblasti zabranjen. S tem aktom pa je stavka definitivno propadla. Delavstvo, ki je pričakovalo, da se mu na tem shodu pove kaj odločilnega, je s prepovedjo obupalo. Ta shod je bil posebno od zagorskih kom[unističnih] mladincev dobro pripravljen. Prišel je tudi znani komunistični mladinec Klopčič in celo Hlebec iz Ljubljane.

Drugi dan po tem dogodku je delavstvo sklenilo, da se brezpogojno vrne na delo.

Vendar pa vodstvo radniške partije⁶ ni mirovalo, marveč je poslalo tretji dan po prihodu delavstva na delo svojega glavnega tajnika Milivoja Kaljeviča iz Beograda v Trbovlje (sedaj izgnan iz Slovenije) na shod; za

⁶ Neodvisna delavska stranka Jugoslavije. Op. ur.

njegov prihod so pravočasno zvedeli in ga aretirali. Pri njem so našli komunistične brošure in druge važne dokumente.

Vsi aretiranci so bili kot kolodvodje, hujskači in povzročitelji stavke iz službe odpuščeni.

Omembe vreden dogodek je tudi nameravan atentat na gg. ravnatelje rudnikov Trbovlje in Hrastnik,⁷ kar bi naj bil očividno maščevalni akt določenih oseb. Medvešček, ki je obdolžen, da je sokrivec tega dejanja, je pri razgovoru izjavil: V par dneh boste vse vedeli, imam neke pomisleke, da vam povem dejstvo, sicer pa vprašajte Planinca, on vam bo vse natančno povedal.

Odhod delavcev iz revirja

Odpuščeni so se morali udati v usodo. Večina hujskačev se je obrnila na zaščitnika dr. Dimnika, ki jim je oskrbel potne liste v tujino. Sedaj tožijo in obžalujejo iz tujine svoja zlodejstva.

Stavko v letu 1923 je smatrati za eno največjih rudarskih stavk, ki se končala s silnim porazom delavstva, katero bo za nedogleden čas za vsaktero resnejšo akcijo nesposobno.

Sicer skušajo nekateri vročekrvni odpuščenci in drugi bivši komunisti dvigniti organizacijo Zveze rudarskih delavcev zopet na prejšnjo raven, vendar ni niti misliti, da bi šlo delavstvo v doglednem času na limanice, posebno pa takim ljudem, kot se tokrat za to zavzemajo.

⁷ Sodna preiskava je to obtožbo ovrgla. Op. ur.

Iz spominov

Objavljamo dva odlomka iz spominov Rajka Müllerja in Janeza Vipotnika, ki opisujeta napad na fašistično postojanko Dob na Dolenjskem 26. decembra 1942. leta. Opozarjamo bralce, naj preberejo še odlomek iz Šaranovičevega poročila v 5. knjigi VI. dela Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, in brošuro »Dob — fašistov grob«, ki jo je 1943. leta izdalo Glavno poveljstvo Slovenske narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov.

Rajko Müller-Aci:

NAPAD NA DOB

Štefanovo 1942. leta. Sneg rahlo naletava, ko se spušča brigada po strmi poti v dolino. Ne vem prav, kam smo namenjeni, saj mi beseda Dob ne pove ničesar. Vem samo, da je to grad, v katerem so se na povabilo njegovega lastnika grofa Logotettija vgnezdili fašisti. Na zboru, ki smo ga imeli pred odhodom, je bilo poudarjeno, kako važno je uničiti to postojanko, ker ne pomaga samo moralno fašistom in domačim izdajalcem postavljanje široke mreže manjših postojank na Dolenjskem, ampak tudi resno ovira partizansko gibanje in delo terenskih aktivistov.

Javil sem se med bombaše in tako sem, opasan z bombami, korakal v koloni in si skušal predstavljati naš napad. Po instrukcijah, ki smo jih bombaši dobili pred odhodom, je bila akcija zgrajena na presenečenje, češ to je edina možnost, da grad zavzamemo. Med potjo se nismo mogli pogovarjati, saj je bila zapovedana stroga tišina. To tišino so prekinjali samo glasovi krulečih želodcev, kajti pred akcijo nismo smeli ničesar jesti. Zdelo se mi je, da se vleče pot v meskončnost. Končno smo prišli v dolino. Sneg je še vedno naletaval in skozi snežinke smo kmalu zagledali obrise manjšega grička, na njem pa mogočno stavbo graščine na Dobu. Prišlo je povelje: bombaši naprej! Izluščili smo se iz kolone in pohiteli na njeno čelo, kjer je bil komandant bataljona tov. Vasja (Vasja Zgonec). Ta nas je peljal v bližino hribčka in nam iz zavetja lesene kolibe-čebelnjaka pokazal poslopje, ki je bilo zavito v temo, le na sprednji strani se je videl odsev razsvetljenih oken. Ko sem tako ogledoval stavbo, sem šele razumel, zakaj so jo vse doslej imeli za nezavzetno. Že na zunaj je kazala, da je zgrajena v sicer nekoliko modernejšem slogu od naših značilnih srednjeveških gradov, da pa njeni zidovi zato prav nič ne zaostajajo za zidovi srednjeveških. Težki železni križi na oknih v pritličju so vzbujali resno skrb, kako priti v stavbo. Kdor te graščine ne pozna, si bo težko predstavljal njeno mogočno trdnost. Mislim, da misem bil edini, ki se mu je ob pogledu na zgradbo porodila vroča želja in vizija številnih topov, katerih uničujoči ogenj le s težavo spreminja stavbo v ruševine. Žalostno sem pomislil na naše skromno orožje, katerega udarno moč je predstavljala ena sama predelana dvakilogramska letalska bomba. Temna okna so s pošastnim mirom zrla na nas, kot da bi nas hotela prezirljivo vprašati, kaj iščemo paglavci tod okrog. Vsak vogal stavbe se je zaključeval v štirikotnem podaljšku z oknom na

vsako stran, tako da okoli gradu ni bilo prostorčka, kamor ne bi bilo motrilo temno oko. Ob drugačni priliki bi verjetno z užitek opazovali mogočno stavbo, pred nami pa je bila posebna naloga, zato ni čudno, da smo si jo ogledovali bolj s kislim obrazom. Videti je bilo, kot da je mogoče vstopiti samo pri glavnih vratih, nad katerimi je po balkonu stopical italijanski stražar. Menda naši ne mislijo, da bomo pozvonili pri glavnih vratih in prosili za prenočišče, mi je šinilo v glavo. V tem pa je nekdo že prinesel lestev. Komandant Vasja nam je raztolmačil, da bomo zlezli po lestvi do okna v prvem nadstropju zadnjega vogalnega podaljška, planili z bombami v dvorano in tako presenetili Italijane. Ura je bila okrog polnoči in Italijani so bili v svojem veseljačenju tako glasni, da se je slišalo prav do nas.

Bili smo pripravljani. Počasi smo se približali steni in prislonili lestev, na katero se je prvi vzel tov. Mile, bombaš iz 2. čete. Bil je precej težak in lestev je nevarno škripala, posebno ko se je za njim pričel vzpenjati še tov. Džoli. Šepet nestrpnosti od zadaj me je priganjal, da sem tudi sam položil nogo na prvo prečko lestve. Lestev je močno zahreščala in se nalomila, oba tovariša pred menoj pa sta se po zadnjicah zapeljala nazaj na tla. Napeto smo prisluhnili, vendar ropot ni povzročil preplaha pri prebivalcih gradu, preslišal ga je tudi stražar, čigar misli so bile verjetno bolj pri pečenki in pijači kot pa pri opazovanju okolice. Tov. Vasja, ki ni spoznal naše nezgode, se je pričel jeziti nad našim ropotanjem in nas priganjati, naj vendar že splezamo po lestvi v grad. Bili smo v nerodnem položaju. Nove lestve nismo utegnili poiskati, ta pa je bila že nevarno nalomljena. Ali bo akcija propadla samo zaradi ene lestve? Ponovno smo se spravili pod okno, prislonili lestev bolj pokonci k steni in spet poskusili srečo. Miletu je tokrat uspelo, da se je prikobalil do okna, ga s puškinim kopitom razbil in skočil v sobo. Sledili so mu — pet bombašev posamez drug za drugim, medtem ko je šesti nekje zaostal. Ko sem se kobalil skozi okno, sem se poizkušal opreti na roko, pri tem pa zadel na neko desko z jabolki in pomarančami ter z vso to ropotijo zgrmel v sobo. Verjetno ta ropot ne bi bil ostal brez posledic, če ne bi bil Mile tedaj že prižgal avionske bombe in jo zakotalil skozi nalahno priprta vrata v dvorano, kjer so veseljačili. Zaslišal se je oglušujoč pok, toliko glasnejši, ker je odmeval po zaprtem prostoru. Naša kratka neodločnost nas je stala kasneje mnogo truda. Če bi bili namreč takoj po eksploziji planili v dvorano, bi bili lahko zajeli vse Italijane brez boja. Tako pa smo oklevali in jim dovolili, da so si opomogli od prvega presenečenja in jo skupaj z domačini pobrisali v drugo nadstropje, kjer so imeli vse svoje orožje. Tako nismo samo zmanjšali učinka presenečenja, ki bi bil lahko popoln, ampak tudi dovolili sovražniku, da je prišel do orožja. Postali smo sicer gospodarji prvega nadstropja, sovražnik pa je zagospodaril v drugem. Na vrhu stopnišča so postavili mitraljez in metali bombe po stopnišču, tako da se jim nismo mogli približati. Med bombaši jih je le nekaj imelo puške, drugi pa smo imeli samo bombe. Nujno nam je bila potrebna pomoč in na naše klicanje nam je tov. Vasja poslal po lestvi mitraljezca Ibarja z njegovim pomočnikom. Ta je svoj mitraljez postavil prav tako na stopnišče, vendar je bilo zaradi zavoja na stopnišču vsako streljanje nesmiselno. Iskali smo izhod iz tega položaja. Ko sem se ozrl na strop, sem videl, da je lesen in opozoril na

Naslovna stran reportaže
Dušana Bravničarja (psevd-
onim Mate) »Dob — fa-
šistov grob«, ki jo je iz-
dalo Glavno poveljstvo Slo-
venske narodnoosvobodilne
vojske in partizanskih od-
redov leta 1943

Dob - fašistov grob

J. L. KNJŽNIK

GLAV. POMEŠT.

J. N. O. V. IN P. O.

to tovariše. Ti so pričeli streljati skozi strop, po krepkem italijanskem odgovoru pa spoznali, da je tudi to nesmiselno. Kaj če bi strop zažgali? Pričeli smo grmaditi na kup vse, kar nam je prišlo gorljivega pod roko, od miz pa do posteljnih žimnic in kmalu je bila grmada tako visoka, da se je skoraj dotikala stropa. Nato smo prižgali. Medtem ko se je ogenj le počasi oprijemal grmade, smo preiskovali sobe v prvem nadstropju. Zajeli smo grofovega sina, ki smo ga po lestvi predali spodaj čakajočim tovarišem. V stranski sobi smo našli nekaj buteljčk, dve celi potici in nekaj pečenih pišk. Čakaje, da ogenj zajame strop, smo se pošteno lotili teh dobrot, tako da smo postali skoraj neokretni. Tu sem tudi prišel do instinktivnega spoznanja, kako ima vsaka stvar le svojo relativno vrednost. Pri pregledovanju sob smo namreč naleteli na vsakovrstne predmete, ki bi bili lahko koristni, in smo pričeli z njimi trpati nahrbtnike. Ko pa sem v predalu komode našel zalogo mila, zdravil in obvez, je vse ostalo romalo iz nahrbtnika, vanj pa zdravila in obveze, medtem ko smo milo metali kar skozi okno. S tem pa smo morali kmalu prenehati, ker se je grmada že močno razgorela, tako da v zadimljenih prostorih mi bilo več mogoče vzdržati. Ko smo opazili, da se je tudi strop že pošteno vnel, smo zapustili prvo nadstropje in se umaknili v pritličje. Tu sem šele spoznal vso masivnost zgradbe, saj so bile stene debele tudi po en meter. V prostorni veži smo

pristavili mitraljez k stopnicam, zaklon pa zgradili iz vreč z moko in en meter visokega ter primerno debelega kolobarja sira parmezana. Kmalu se je zaslilo od zgoraj cepetanje Italijanov, ki so vdrlj v zdaj prazno prvo nadstropje in pričeli razdirati grmado. Skozi okno so pričeli leteli goreči predmeti, vendar to Italijanom ni več koristilo, ker je strop že gorel in zajel počasi ves gornji del poslopja. Zavedali smo se, da Italijanov nikakor ne smemo pustiti v pritličje, zato smo se vsi zbrali v pripravljenosti ob stopnišču. Da bodo dogodki razumljivejši, moram na kratko opisati zgradbo samo. Kot sem že omenil, je bilo stopnišče zgrajeno tako, da je prostor med obema krakoma stopnic izpolnjevala debela stena, na zavoju med obema nadstropjema pa so vodila vrata še v poseben prostor, kjer je bila grajska mlekarina in sirarna oziroma skladišče, ki je spadalo sicer v pritličje. v skladišču samem pa so od vrat vodile stopnice do tal. Tako mi v pritličju kot Italijani v prvem nadstropju smo torej videli samo do zavoja in oba mitraljeza, naš in italijanski, sta bila obrnjena v isto smer. Italijani so stalno streljali in metali bombe, tako da jih nismo mogli napasti. Ena stran torej ni vedela, kaj dela druga. Naenkrat je pri Italijanih nastala tišina. Splazil sem se do zavoja stopnišča, da bi ugotovil vzrok te tišine, a komaj sem prišel do tja, že je prižvižgala mimo mene krogla. Ker sem bil na naši strani zavoja, torej ni bilo mogoče, da bi prišel strel od Italijanov na vrhu stopnišča. Jezem sem se obrnil k našim, naj vendar ne streljajo. Odgovorili so mi, da ni nihče ustrelil. V tem prižvižga že druga krogla. Ker si nisem mogel tega razložiti drugače, kot da strelja nekdo od naših, sem skočil nazaj in se pričel z našimi prepirati. Končno smo ugotovili, da prihajajo strelj skozi zaprta vrata mlekarne. Splazili smo se do vrat mlekarne, jih na hitro odprli in nametali v sobo bomb, nato pa se umaknili. Kot smo kasneje izvedeli, so naredili Italijani skozi strop iz prvega nadstropja luknjo in se pričeli spuščati v mlekarino, naše bombe pa so jih pognale spet nazaj v prvo nadstropje.

Pričelo se je že močno daniti. Brigada je ves ta čas držala okrog gradu obroč in s streljanjem po oknih zadrževala Italijane, likvidaciji postojanke pa se še nismo nič kaj približali. Treba je bilo nekaj storiti, toda kaj? Stopil sem h glavnim vhodnim vratom, jih na stežaj odprli in zaklicali tovarišem zunaj, naj skušajo priti v stavbo. To pa je bilo laže reči kot storiti, kajti kot sem že povedal, je bilo poslopje zgrajeno tako, da ni bilo nikjer mrtvega kota, na katerega bi napadalec lahko računal, saj so z oken lahko pregledali vsako ped zemlje okoli poslopja. Nekaj tovarišev z Radetom Borštmarjem na čelu se je pognalo proti odprtim vratom. Padel je tov. Leon (Hrastarjev s Stare gore), Radeta pa je zračni pritisk od bomb, ki so jih nametali Italijani, dobesedno vrgel skozi vrata k mam v vežo. Sedaj nas je bilo v gradu že 9—10, vendar napredovati nismo mogli. Zakuriti iz pritličja debele opečne oboke ne bi bilo imelo nikakega smisla in tako smo morali čakati, da ogenj v prvem nadstropju opravi svoje.

Takoj ob stopnišču je bila odprtina ognjišča, pokrita s pločevinastim zaslonom. Naslonil sem se nanj in se pogovarjal s tovariši, ko je naenkrat močno zadonelo, mene pa zračni pritisk vrgel na sredo veže. Italijani so namreč spustili skozi kamn bomb, ki je eksplodirala na ognjišču v pritličju. Zaslon me je sicer obvaroval pred drobci, zato pa je bil zračni pritisk

toliko hujši in detonacija v že tako precej zvočnem prostoru izredno močna, tako da sem za nekaj časa kar oglušel.

Medtem sta se zrušila krov in tla drugega nadstropja. Zdi se, da so se Italijani zabarikadirali na nasprotnem koncu stavbe v enem samem prostoru, ker so se borci zunaj pred poslopjem že precej »prosto« sprehajali. Šel sem tudi sam ven. Od pokanja v stavbi sem skoraj oglušel in zunaj sem bil popolnoma omotičen. Odzibal sem se tja, kjer smo pristavili lestev in pričel v snegu iskati puško. V začetku napada sem namreč podal Miletu svojo puško, da je lahko razbil okno v prvem nadstropju, ko smo se vzpenjali po lestvi. Ko je skočil v sobo, je puško odvrigel in tako je puška ostala na tleh. Iskal sem jo najprej pod oknom, nato pa v vedno širših krogih stopil tudi na plano oziroma iz zavetja vogalnega podaljška. Ravno sem brskal po snegu, ko me pokliče komandant Jaka (Rojšek), češ naj se hitro umaknem, ker sem prav lepa tarča za Italijane. Naglušen kot sem bil, si nisem znal razložiti njegovega mahanja z rokami in sem samo dvignil glavo, češ kaj hoče povedati. To mi je rešilo življenje, kajti strel, ki je bil namenjen v glavo, je šel natančno skozi vozal šala, ki sem ga imel okrog vratu. Kot sem kasneje izvedel, je streljal grof, ki je imel kot lovec in dober strelec na vesti tudi edina dva v tej akciji padla tovariša, vodnika Leona Hrastarja in pomočnika mitraljezca Hermana (mekje z Notranjskega).

Šlo je že proti poldnevu drugega dne. Štab je postajal nemiren, ker je akcija predolgo trajala in ker je prišlo obvestilo, da ostale brigade s težavo zadržujejo sovražne kolone, ki hitijo iz Trebnjega in drugod oblegancem na pomoč. Treba je bilo ponovno v akcijo. Oborožen z novimi bombami, sem se spet vzpenjal po lestvi tam kot prvič, le da so me sedaj sprejeli kupi ruševin in ožganih tramov ter razbitih strešnih opek. Le počasi sem preko teh kupov prodiral proti drugemu koncu stavbe, kjer so po mojih računih morali biti Italijani. Seveda ni šlo brez ropota in, ko sem zaslišal italijansko govorico, je preko ožgane stene tudi že priletela bomba. Oblak prahu me je za nekaj časa pregnal nazaj v drug prostor, kajti v prostoru, kamor je padla bomba, se sploh ni dalo dihati. Ko se je prah vsaj malo polegel, sem se previdno splazil nazaj, odvil »kragujevačko« in jo nalahno vrgel preko zidu. Krik na nasprotni strani je povedal, da sem zadel. Pometal sem še ostale bombe, ko pa sem hotel nato naprej v sosednji prostor, mi je zaprla pot neprehodna barikada, ki je nastala sama od sebe, ko se je porušilo ostrešje. Vrnil sem se na tla in povedal, da je nujno potrebna lestev, ker je prehod popolnoma zadelan. Odgovorili so mi, da bodo že opravili sami, jaz naj pa si medtem malo odpočijem. V ušesih mi je še vedno brnelo, zato sem poiskal prostor ob enem izmed ognjev in malo legel.

Bližal se je večer. Ker so prihajale novice, da Tomšičeva brigada me more več zadrževati prodirajočih Italijanov, je štab ukazal umik. Za hlevskimi prostori naj bi se bila enota postrojila v kolono. Spomnil sem se, koliko dobrot je ostalo v mlekarni in sem predlagal tovarišu Cimpermanu (kasnejšemu komandirju čete v I. bataljonu, padlem ob nemški ofenzivi 1943), naj bi jih šla nekaj iskati. Ker je bilo stopnišče v ruševinah, misva mogla skozi vrata, pa tudi skozi okno ne, ker so bili na vseh oknih v pritličju težki železni križi. Ko sva tako stikala za prehodom, zaslišim klicanje. Bil je grof, ki je zahteval razgovor s komisarjem, češ da se pre-

dajo, ker je oficir mrtev, on pa je edini doslej preprečeval predajo. Stekel sem nazaj in povedal komisarju Savincu (Milanu Venišniku), da Italijani ponujajo predajo. Odhod smo seveda preložili. Medtem ko se je komisar Savinc pogovarjal z Italijani in grofom, smo mi spet naredili obroč okrog gradu. Italijani so pristali na brezpogojno predajo in na to, da nam najprej spustijo po vrvi orožje, nato pa pridejo eden po eden še sami po vrvi na tla. Razigranih src smo opazovali, kako nihajo v zraku težke Brede, lahke Brede in drugo orožje, saj je bil to prvi dodatek staremu veteranu Schwarzlosu. Veselje pa nam je kmalu zagrenila ugotovitev, da je vse orožje pomanjkljivo. Povsod so namreč manjkale udarne igle. »A, tako,« smo si mislili, »radi bi nas potegnili za nos.« Vse ujetnike smo spravili v hlev in jih pričeli preiskovati. Ko smo v žepih nekaterih našli udarne igle, smo pregledali še pot, po kateri smo ujetnike vodili do hleva in kmalu zbrali vse manjkajoče dele.

Prepozno so Italijani začeli z: buoni partigiani, non sparare, siamo comunisti, prepozno je italijanski grof odvrigel svojo puško, prepozno je Mavsarjeva družina »spoznala« svojo zmoto. Da preprečimo širjenje sovražnih postojank, prebivalcem mirnske doline pa zagotovimo mir pred sovražnikom in domačimi izdajalci, je moralo pasti njihovo zavetišče Dob, vsa tamkaj zbrana družina pa prejeti zaslužen kazen.

Kako zagrizeni so bili fašisti, se vidi po tem, da je samo eden skušal pobegniti, pa ga je zadel strel tov. Hasana, ki je skočil za njim. Ko so stali pred puškami, v njihovih očeh ni bilo solza. En sam se je spustil na kolena in jokaje prosil milosti, a mu je njegov sosed pljunil v obraz.

Tako je bila zaključena akcija na postojanko Dob, ki je dala čutiti sovražniku trdo partizansko pest in skupaj z napadom na Ajdovec postavila temelje bodočim uspehom brigade, ki je kmalu zaslovela po zavzemanju utrjenih postojank.

Z bogatim plenom smo se vrnili na Staro goro, od koder je še dolgo odmevala zmagovita pesem.

Janez Vipotnik:

NAPAD NA DOB

Vrnili smo se na Rihpovec in se pripravili za naslednjo nalogo — napad na Dob.

Štab bataljona me je poslal, da sem odšel z domačinom iz Volčjih njiv — Fridlom Vidmarjem iz naše čete v Volčje njive poizvedovat, kako je z italijansko posadko v Dobu.

Dne 25. decembra zgodaj zjutraj sva bila v vasi. Najprej sva se ustavila pri Vidmarjevih. Bili so kmečki prazniki in domači so naju dobro postregli. Nato sva odšla na konec vasi, v hišo, ki je bila najbližja graščini sredi polja. Od tod sem ogledoval grad in ga risal. Najvažnejše je bilo, da je imela graščina v tlorisu na vogalih nekakšne štirioglate stolpe z velikimi okni. Tako so lahko z oken z mitraljezi zelo dobro obvladali vso okolico. Narisal sem tloris graščine in ga oddal, toda zdi se, da tovariši v štabu brigade niso polagali prevelike pozornosti na mojo skico, čeprav

se je kasneje izkazalo, da bi bili nekoliko drugače razporejali napad, če bi jo bili upoštevali. Ko sva se s Fridlom zanimala za postojanko pri starem očancu, se je ta pričel smejati in dejal: Kje boste razrušili postojanko brez topov in letal, to je trdnjava, ki ji tudi Turki niso bili kos. Kaj boste vi s svojimi puškicami. Skušal sem mu dopovedati, da ne gre za napad na postojanko, marveč za podatke, ki jih moramo imeti o vseh postojankah in enotah na našem teritoriju. S tem se je nekako pomiril. Nato je pripovedoval, kakšne težave povzročajo ljudem Italijani z Doba. Nihče ni mogel jeseni podnevi na njivo, na vsakogar so streljali, tako da so ljudje ponoči opravljali poljska dela. Tudi če je kdo hotel v Mirno, je moral daleč naokoli po gozdu, da bi ne izzval italijanskega strela. Dve ženski so obstrelili in se zdaj zdravita v Novem mestu. Nato smo prešli na sile v gradu. Povedal je, da je v gradu 32 fašistov, tistih s cofi, da je v njem graščak, Italijan s svojim sinom in da je v gradu Mavser s svojimi sinovi iz Šentruperta. To je bil klerikalni veljak, ki se je precej izpostavljal v boju proti partizanom, zato je iz strahu pred našim maščevanjem odšel v Dob, ker je mislil, da bo tam na varnem. Tako je bilo torej v gradu okrog štirideset pušk, dva lahka mitraljeza, en težki mitraljez in lahki bacač.

Previdno sva se s Fridlom nato potegnila iz vasi in se preko Debenca vrnila v brigado. Poročal sem o stanju v Dobu. Nato so se pričele priprave za napad. Jasno nam je bilo, da bomo lahko samo s presenečenjem nekaj napravili, sicer ne bomo kos debelim zidovom in utrjenim vhomom.

Za napad je bila določena naša četa. Zvečer smo prišli v Volčje njive. Poiskali smo najdaljšo lestev v vasi in odšli potihoma proti veliki kamniti gmoti sredi polja. Spredej pred vrati je brlela majhna svetilka, pod njo je dremal stražar. Ostali so bili v gradu, praznovali so štefanovo in italijanski grof je gostil svoje branilce. Nezaupljiv pes je hripavo lajal iz svoje stražne hišice pri vhodu, začutil nas je, toda stražar ni temu posvečal nobene pozornosti. Verjetno so bila njegova čutila mnogo bolj obrnjena na znotraj, v grad, kot na to, kaj se dogaja okrog Doba. Toda vsi so se, kot se zdi, čutili v stari graščini povsem varne.

Na zahodni strani smo splezali na grič, na katerem stoji grad. Prilezli smo do zidim in vse je bilo tiho. Na tej strani graščine so imeli skladišče, shrambe in podobno in v stavbi mi gorela nobena luč. Prislonili smo lestev k zidu. Bila je dovolj dolga, da je segla do prvega nadstropja. Za vstop v grad so bili določeni trije: Aci, Mile in Džoli, trije mladi ljubljanski fantje, sami dijaki, korajžni kot le kaj. Prvi še živi, drugi se je ubil po vojni, bil je pilot, tretji je kasneje padel. Mile, bil je največji, je lezel prvi. Prišel je do okna, odvil težko bombo in jo vrgel v sobo. Silen pok je pokazal, da je soba očiščena, skočil je vanjo, takoj za njim je bil Džoli, medtem ko se je Aci merodno skolental z lestve in ostal na tleh. Zdaj je bilo treba naglo delati. Toda to pot ni bilo mogoče nikogar več spraviti v grad. Že so se v drugem nadstropju oglasili mitraljezi in pričele leteti bombe. Onadva v gradu sta vdrla v jedilno shrambo. Tukaj je bilo naloženih potic, mesa, šunke, pomaranč, sadja, vsega mogočega, kar sta lahko ugotovila ob baterijski svetilki, toda zdaj ni bilo časa za sladkarnje, treba je bilo naglo delati. Položila sta drugo bombo k vratom, ki so držala iz shrambe. Eksplozija jih je razbila in vrgla s tečajev. Naslednjo bombo sta zakotalila v na novo odprti prostor in tako očistila polovico nadstropja.

nato pa prišla do hodnika in stopnišča, ki so ga previdni Italijani, ki so bili zdaj v drugem nadstropju, čvrsto držali pod strojničnim ognjem. Džoli je z bombami in puško varoval priborjene prostore, Mile pa je prišel k oknu in neprestano klical, naj pošljemo mitraljezca v grad. Toda to ni bila preprosta stvar. Mitraljezec Marjan v tem plesu ni mogel po lestvi, saj bi ga bili z bombami razsekali v kose. Treba je bilo organizirano varovati njegov pristop po lestvi. Tedaj je Dragan Jevtič, namestnik komandanta brigade, organiziral iz naše in še ene čete zaporni ogenj po oknih v prvem nadstropju, a mitraljezec Marjan se je lahko pognal po lestvi, tik za njim pa njegov pomočnik. Marjan je srečno prispel v grad, njegov pomočnik pa je dobil bombo naravnost v glavo in ga je čisto raztrgala.

Toda s tem je bila usoda posadke v gradu že zapečaten. Ni jim pomagala ne trma, ne vztrajnost, ne borbenost, ne domisljice, da so streljali skozi strop z mitraljezom v sobe, kjer so se držali naši borci. Pritličje in velik del prvega nadstropja je bilo naše. Ozek obroč okrog gradu je onemogočal, da bi bil kdorkoli ušel. Okrog in okrog so bile postavljene zasede in na Mirni je Tomšičeva brigada napadala postajo, jo zažgala in rušila progo. Pozivom na predajo Italijani niso odgovarjali, pač pa so nas psovali in z njimi vred so nas psovali tudi njihovi beli podrepniki.

Drugega ni kazalo, kot grad zažgati. Zvlekli smo vkup pohištvo, posteljnino in slamo in vse to zažgali. Toda trdno zgrajeni grad z debelimi zidovi je gorel samo navzgor; preko zidu, ki je bil sijajen požarni zid, ni šlo. Tako je bilo treba požigati vsako sobo posebej in neprestano netiti ogenj, da je stavba zgorela vse do strehe. Tako smo potisnili Italijane iz drugega nadstropja v vse manjše in manjše površine. Tedaj smo napadali veselo, s harmoniko, petjem in vpitjem. Ko je pričel grad goreti, smo pričeli prepevati staro puntarsko pesem: Grad gori, grof beži, vimo teče, naj še teče kri! Toda zjutraj se stvar še ni nagnila na našo stran. Običajno so naši napadi prenehali ob jutranji zori, toda to pot smo nadaljevali in zapupali zasedam, da nas bodo branile pred italijansko intervencijo, če bi prišla iz Trebnjega ali Mokronoga. Toda te posadke se niso upale iz svojih utrdb kljub temu, da jih je doboška posadka neprestano in obupno klicala z raketami. Do jutra je zgorelo že polovico gradu, toda sovražniki so še vedno vztrajali. Ko je hotel vodnik Leon s Stare gore z jurišem skozi glavni vhod v grad, ga je sovražnik zadel naravnost v čelo. To je bila naša druga žrtev. Stranska okna so omogočala Italijanom, da so temeljito obvladali vso okolico. Tako je neki naš partizan, ki je šel za kakšen dan domov v Čateško goro, prišel to jutro, nič hudega sluteč po travniku proti gradu, saj je videl, da grad gori in je bil prepričan, da je že vse končano. Toda preden je prišel do grička, ga je italijanski strelec zadel v nogo, da se je moral zavleči v jarek in v vodi čakati na pomoč. Kljub vsem našim poskusom, da bi prišli do njega, nam to ni uspelo, tako da smo ga rešili iz krutega položaja šele pozno popoldne. V rano si je stlačil robec, da mu kri ne bi odtekla. Spravili smo ga v bolnišnico in je živ še danes.

Edino, kar so napravili Italijani, je bilo to, da so nas obstreljevali s topovi iz Trebnjega in Mokronoga. Toda to obstreljevanje je bilo zelo previdno, ker so se bali, da ne bi pokončili lastnih ljudi. Streljali so tako, da je padalo nekaj sto metrov stran od Doba.

Popoldne je šlo h koncu. Italijanom je ostala samo še polovica sobe v prvem nadstropju. Nekaj je bilo že pobitih, nekaj jih je zgorelo in, ko so videli, da jim ni pomoči, so potisnili iz edinega okna, ki jim je še ostalo, bel robec in pričeli kričati, da se predajo. Povlekli smo lestve in zahtevali od njih, da nam najprej izroče orožje, strojnice. Imeli so dva lahka in en težki mitraljez. Za nas je bilo to orožje najdragocenejše od vsega plena, ki ga ni bilo malo. Ko je prišel mitraljezec z mitraljezom navzdol, je poseglo po njem nešteto rok. Komandant je hitro določil nekoga. Ta si je oprtal mitraljez in ves skrivljen pod njegovo težo odšel za vogal, da ga takoj preizkusi. Tudi za drugi in tretji mitraljez se je zanimalo cel kup partizanov in srečna dobitnika sta prav tako stekla z njima, da ju preizkusita. Medtem so prihajali navzdol zadnji branilci Doba. Ožgani, črni od dima, s krvavimi očmi, so se z dvignjenimi rokami predajali in odlagali puške. Samo dvajset jih je ostalo, drugi so poginili. Toda ti so se naenkrat pričeli kaj čudno vesti. Planili so k partizanom, jih objemali in kričali: Cari amici, noi siamo comunisti. Toda za te srčne izlive nismo imeli nobenega smisla. Zdaj, ko jim je voda stala v grlu, so se vdali, prej pa so streljali na nas. Tedaj sta pritekla dva od treh novih mitraljezcev in s solzami v očeh pripovedovala, da njunima mitraljezoma manjka najvažnejše — udarna igla. Povprašali smo italijanske junake, kje so udarne igle. Najprej so tajili, da ne vedo, ko pa smo prvega potisnili k zidu, se je omečil in priznal, da jo je vrgel skozi okno, preden so se predali. Razširili smo krog in Italijani so morali iskati po njivi udarne igle. Imeli smo srečo, našli so obe, tako da smo strojnice lahko spopolnili. Toda tega jim nismo odpustili. Stare zločince, ki so se klatili po Abesiniji in Španiji, je pri nas doletela pravična kazen za njihove dolgoletne zločine. Tako je bila premagana sovražna postojanka Dob in kmetje po dolini so spet lahko odhajali na svoje njive.

Po končani akciji sem se znovič oglasil pri starem možakarju, ki nam je dan prej dajal podatke o Dobu. Ves je bil prerojen. Staro prijazno lice mu je drgetalo od navdušenja, stiskal mi je roko in nežno momljal: Po vsem tem boste zmagali, zdaj vem, da boste zmagali!

Brigada je nato odšla na Trebeljno.

J. Mekinda - Pohod II. grupe odredov na Štajersko

Mekinda Jože-Franci, Pohod II. grupe odredov na Štajersko, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959, str. 465 in 62 strani slikovnih prilog, naklada ?; opremil Vladimir Lakovič. Knjiga je bila izdana v počastitev 40. obletnice ustanovitve KPJ. Posvečena je spominu komandanta Staneta in padlim borcem II. grupe odredov.

Jože Mekinda je bil borec II. grupe odredov in spremljevalec njenega legendarnega komandanta Franca Rozmana-Staneta. Kot dober poznavalec te partizanske enote je pred leti napisal o njej obširen rokopis, iz katerega je že l. 1952 objavil več daljših in krajših odlomkov. Njegov rokopis je v knjižni obliki izšel šele konec l. 1959. Te velike zamude avtor v predgovoru niti ne omenja, čeprav je važna okolnost za presojanje njegove knjige, saj jo je začel pisati že okrog deset let pred njenim izidom.

Prvotno je avtor, sodeč po objavljenih odlomkih (»Lj. Pravica«, 1952, št. 23—26 in 49—50; »Slov. poročevalec«, 1952, št. 154—155; »Borec«, 1952, str. 200—204 in 351—356), nameraval napisati svoje delo o II. grupi odredov kot spomine. To sklepam iz tega, ker je objavljene odlomke napisal deloma v prvi osebi in tudi sicer uporabljal spominski način pisanja. Kasneje pa je svoj namen spremenil in ga v predgovoru knjige označil takole: »To je zgodovina II. grupe odredov, ki se je zbrala iz pripovednih, pismenodokumentarnih oblik in slikovnega materiala. To je knjiga, ki nima namena poveličevati kogarkoli...« (str. 11).

Kljub novemu, mnogo zahtevnejšemu namenu avtor ni bistveno dopolnil in predelal svojega prvotnega rokopisa po strožjih kriterijih zgodovinske metode, zlasti zgodovinske kritike. Ob primerjavi prej objavljenih odlomkov s tekstom v knjigi je razvidno, da je avtor nekdanji rokopis v pripravi za tisk le nekoliko skrajšal, jezikovno popravil in prvotno pisanje v prvi osebi spremenil v tretjo osebo. To pa je odločno premalo za veliko kvalitetno razliko med memoarsko literaturo in zgodovinopisjem.

Mekindova knjiga kljub njegovemu namenu torej že ni zgodovina, ampak spada v vrsto memoarske literature, ki je šele eden od virov za zgodovino. Sicer pa je sedaj potrebna predvsem taka literatura, zlasti za prva leta osvobodilne borbe, iz katerih je ohranjeno razmeroma malo naših pisanih virov, več pa sovražnikovih. Zato je memoarska literatura kljub svojim slabostim izredno važna.

Avtorjeva knjiga je svojevrstna spominska literatura, o kateri sam pravi v predgovoru: »Snov, zbrana v tej knjigi, ni samo moja. To je last vseh onih, ki so pomagali pri zbiranju materiala« (str. 11). Na naslednji strani pa se poimensko zahvaljuje 23 borcem II. grupe odredov, ki so mu »nudili vso pomoč pri zbiranju materiala, kot pri sestavljanju gotovih poglavij«. Nekdanji politkomisar II. grupe odredov Dušan Kveder-Tomaž pa je »gradivo v celoti kritično pregledal« (str. 12).

Iz teh pojasnil se vidi, da Mekinda ni pisal le po osebnih spominih, ampak jih je združil in povezal s spomini nekdanjih borcev v zaokroženo kolektivno spominsko podobo o razvoju, življenju in bojih II. grupe odredov. Avtor sam kot nekdanji borec te enote in član tega kolektiva pripovedovalcev celo nikjer ne govori o sebi in svojih spominih, le na strani 194 omenja svoj prihod v partizane. Na zunaj se je omejil samo na vlogo glavnega zbiralca in oblikovalca kolektivnih spominov, čeprav je razen za opis 2. štajerskega bataljona osnovno gradivo od 194. do 453. strani brez dvoma imel v lastnih spominih, ki mu jih je pomagalo osvežiti ohranjeno arhivsko gradivo.

Dobra stran te metode je, da je sam in s pomočjo tolikih sodelavcev nabral zares bogato spominsko gradivo med svojimi nekdanjimi soborci in različnimi ljudmi, ki so se na terenu srečavali z II. grupo odredov. Zbral je marsikaj, kar niti mi sam doživel in še nikdar prej slišal. Ker je na ta način zapisal dosti zanimivih in tudi važnih podrobnosti, ki jih najbrže ne bi nihče zabeležil, je dosti podatkov rešil pred pozabljenjem. To je vsekakor njegova velika zasluga.

Šibkost avtorjeve metode pa je, da so kot on sam tudi ostali pripovedovalci spominov večinoma ostali anonimni. Redke izjeme so le na nekaterih mestih. S tem načinom je avtor prevzel nase skoraj popolno odgovornost za točnost teh podatkov. Bolje bi bilo, če bi del odgovornosti za posamezne navedbe zadržali tudi resnični pripovedovalci, ki jih naj bi bilo po več za važnejša mesta, da bi bila čim manjša enostranska subjektivnost ali obledelost spomina. S tem bi bile navedbe dokumentirane z dejanskimi spominskimi viri, kar bi olajšalo morebitno preverjanje in sploh dvignilo vrednost knjige.

Kako je to važno, naj pojasnim z naslednjim primerom. Avtor je imel prav gotovo dober spomin, ko je začel pisati svojo knjigo, sicer se takega dela sploh ne bi lotil. Vendar mu je nekoliko odpovedal že tam, ko bi najmanj pričakoval, in sicer pri točnem datumu njegovega odhoda v partizane, čeprav je bil ta dan za njega in za slehernega partizana eden najvažnejših dogodkov v življenju. Tako na str. 194, ko pod Francijem gotovo misli nase, saj je bilo tako le njegovo partizansko ime v II. grupi odredov, piše, da sta v šolsko taborišče »okoli 25. aprila odšla tudi Borut-Zdravko Rakušček in Franci«. Gotovo pa se Z. Rakušček spominja točnega datuma okrog tega nedoločenega »okoli 25. aprila«!

Mojo oznako, da Mekindova knjiga spada v memoarsko vrsto in ne v historiografsko, prav nič ne spreminja niti okolnost, da se je avtor posluževal tudi arhivskih virov ali po njegovem »pismenodokumentarnih oblik« (str. 11). Saj te vire navadno uporablja tudi večina drugih memoarskih piscev, ker hoče z njimi podkrepiti in dopolniti lastne trditve in s tem dvigniti vrednost svojih spominov, ki kljub temu ostajajo le spomini. Zato njegovo knjigo lahko po njeni vsebini še precizneje označim kvečjemu kot memoarsko-dokumentarno delo.

Mekinda v svoji knjigi, čeprav ji je dal naslov »Pohod druge grupe odredov na Štajersko«, zajema širše časovno obdobje. Začenja jo z opisom ustanovitve 2. partizanskega ali štajerskega bataljona sredi decembra 1941 in z njegovim poskusom proboja na Štajersko preko Litije. Prikaže rast in krepitev bataljona v prvih mesecih 1942. leta, samoiniciativno preformi-

ranje v brigado in nato po ukazu Glavnega poveljstva v III. grupo odredov. Opiše njen drugi neuspeli poskus preboja na Štajersko maja 1942, akcije na Dolenjskem junija, proboj na Gorenjsko in operacije julija ter v začetku avgusta, prihod dveh bataljonov na Štajersko in reorganizacijo II. grupe odredov na Štajerskem sredi septembra 1942. To snov je razdelil na deset poglavij, od katerih pa jih ima večina po več podpoglavij. Na koncu je dodal spisek borcev in narodnih herojev ter obširno slikovno priložo faksimilov nekaterih dokumentov, v glavnem pa fotografij funkcionarjev in borcev II. grupe odredov.

V predgovoru je avtor nanizal osnovne podatke o tej partizanski enoti in opozoril na neke probleme, s katerimi se je morala srečevati in jih reševati v izvrševanju svojih nalog. Tako že predgovor da bralcem osnovno predstavo o II. grupi odredov in ga zainteresira za branje knjige, ki je v glavnem pisana privlačno, na nekaterih mestih že kar napeto. Zato bo vsakdo, ki želi podrobneje spoznati življenje te enote, z zanimanjem prebral knjigo do konca. V njej bo našel živo podobo te elitne partizanske enote z mnogimi podrobnostmi iz vsega njenega življenja, polnega vedrine in humorja, težav, naporov, bojev, junaštva, požrtvovalnosti, tovarištva in drugih lastnosti partizanskih prostovoljcev ter komunistov.

Tak bralec bo priznal avtorju, da se mu je v splošnem posrečilo »prikazati tiste težke in svetle trenutke, ki so jih doživeli borci v letih 1941 in 1942«, kot je avtor med drugim v predgovoru na str. 11 označil svoj namen, čeprav bodo nekatere bralce manj, druge pa bolj motile razne pomanjkljivosti in nerodnosti. Knjiga je torej kot reportažno-pripovedno spominško delo po svoji obliki kljub svojim slabostim v glavnem uspela in bo zlasti med mladimi bralci uspešno opravila svojo vzgojno nalogo, ko jih bo na zanimiv način seznanjala in oplajala z idejnimi in moralnimi tradicijami naše osvobodilne borbe.

Toda knjiga nima samo te funkcije, temveč je tudi prispevek za zgodovino, ko sem ji uvodoma odrekel, da bi že sama bila zgodovina. In predvsem s tega vidika jo hočem v tej recenziji kritično pregledati in oceniti, v koliki meri je opravila tudi to svojo še važnejšo in odgovornejšo funkcijo.

Avtor je v arhivu nekdanjega Muzeja NO dobil na razpolago precej arhivskih virov. Že s tem je imel ob pisanju pri rokah obširen material. Lahko bi ga pa še nekoliko dopolnil, če bi se poslužil nekaterih važnih dokumentov iz nekdanjega Zgodovinskega arhiva CK ZKS in če bi še bolj izkoristil ustne virove preživelih borcev pri naknadnem preverjanju posameznih navedb in podatkov ter se ne zadovoljil, da je le D. Kveder-Tomaž »gradivo v celoti kritično pregledal« (str. 12).

Iz tako obširnega gradiva bi dovolj vesten in kritičen pisec mogel ustvariti ne samo živo splošno podobo, ampak tudi dokaj objektivno in zgodovinsko točen prikaz razvoja II. grupe odredov v njenih podrobnostih, zlasti pa njenih borb. Tega pa avtor ni pokazal v toliki meri pri pisanju, kot je bil vesten pri zbiranju gradiva. Zato je njegova knjiga šibkejša ravno v zgodovinski vernosti raznih važnih podrobnosti.

Netočna je avtorjeva trditev v predgovoru, da je »na Štajersko prišlo le 220 borcev« (str. 7), saj je Tomaž Poljanec-Kveder 14. XI. 1942 poročal CK KPS, da se je stanje III. grupe odredov na poti čez Gorenjsko »zmanj-

šalo od 550 na 120« (»Zbornik dokumentov in podatkov o NOV«, VI. del, 4. knjiga, str. 255.)

Prvo poglavje začenja avtor z naslovom »Ustanovitev 2. partizanskega (štajerskega) bataljona...« in temu daje le kratko opombo pod črto, da se je »štajerski bataljon imenoval zaradi tega, ker je Glavno poveljstvo... odločilo, da gre ta partizanska enota na Štajersko (str. 13). To pa ni čisto točno, ker se je ta enota do svoje samoiniciativne reorganizacije v brigado sama dosledno uradno imenovala le 2. partizanski bataljon, kot je razvidno iz njenih dnevnih povelj in objavljenih vojnih poročil (»Zbornik«, VI/2, str. 41—87). Avtor bi moral pojasniti, kdaj in kako je prišlo tudi do neuradnega imena, ki je kasneje prevladalo v literaturi in ki so ga dali najbrž sami borci 2. partizanskega bataljona zaradi njegove naloge, da pojde na Štajersko, morda pa ostali partizani, ki so 2. bataljon in nato II. grupo odredov navadno kratko imenovali kar »Štajerec« ali pa »štajerski bataljon«. Tako ga imenuje tudi komandant F. Leskošek-Luka; ko 12. marca 1942 piše »komandantu štaba bataljona«, t. j. F. Rozmanu-Stanetu, da se četa iz Višnje gore »lahko priključi štajerskemu bataljonu« (»Zbornik«, VI/2, str. 51). E. Kardelj pa ga v svojem pismu 29. marca 1942 imenuje celo »Savinjski odred« (isto, str. 77). Zato ostaja neprepričljiva kratka avtorjeva formulacija, da je D. Kveder-Tomaž prišel z nalogom, »da naj se formira 2. štajerski partizanski bataljon«, ko zatem na isti strani na kratko opiše »zbor bataljona« (str. 17) in ga tudi do 26. strani dosledno imenuje le bataljon.

Avtor tudi ne datira ustanovitve 2. partizanskega bataljona, čeprav je ta dogodek zelo važen in je točen datum še vedno delno odprto vprašanje, ker razen 15. decembra nekateri pisci po »Slovenskem zborniku 1945«, str. 701, še vedno ponavljajo 14. december. Omenja pa manj važne datume, kdaj sta Rozman in Stante prišla v Mokronoško četo (str. 13) in kdaj je Kveder odšel iz Ljubljane (str. 16). Le iz opisa, kako je Mokronoška četa hodila na zborna mesto (str. 16), more bralec po zamudnem računanju sklepati, da je bila ustanovitev 15. decembra. Pričakoval bi tudi podatke o številčnem stanju in oborožitvi. Šele na str. 22 pove samo za 1. četo, da je deset dni kasneje imela 19 mož in dve ročni (ne: lahki) strojnici.

Neprimerno je, da avtor z redkimi izjemami uporablja izključno partizanska imena borcev in funkcionarjev. Vsaj ko nekoga prvič omeni, bi moral zapisati tudi njegovo pravo ime, kar je storil le v prav redkih primerih. Nezadostna je rešitev s spiskom borcev na koncu knjige, ker je sestavljen po pravih imenih. Ne le, da je težavno po tem spisku ugotavljati prava imena s pomočjo dodanih partizanskih imen, ampak je večkrat tudi nemogoče, ker je po več borcev imelo enaka partizanska imena. Tako na primer so se Miha imenovali kar štirje.

Priprave za napad na Litijo, ki so razgibale vso litijsko okolico (J. Župančič, »Zasavje v plamenih NOB«, str. 112 in na sl.), je avtor prav kratko označil, ko bi moral dopolniti in popraviti Župančičeve podatke, ki jih je nabral med takratnimi aktivisti, s spomini preživelih borcev in funkcionarjev 2. partizanskega bataljona. Razpisal pa se je o litijskem županu Puschmannu in z izmišljenimi podrobnostmi, za katere ni mogel dobiti nikakih podatkov, opisal njegovo nervozo (str. 19 in 20). Čeprav je imel na razpolago Puschmannovo poročilo, ki ga je v celoti objavil v knjigi,

se ni skoraj nič opiral na njegove podatke. O nemških žrtvah na Tisju brez pripombe navaja partizanski vir, da je bilo 40 mrtvih (str. 23), čeprav je v boju sodelovala samo nemška predhodnica, ki je imela le — 25 mož (str. 24). Tudi po Mekindovem opisu se mi zdi verjeten Puschmannov podatek, da so padli 3 nemški vojaki, 2 pa sta bila hudo ranjena (str. 25).

Površnost in samovoljnost, ki je nikakor ni mogoče opravičiti, ker prehaja na nekaterih mestih že v falzificiranje, kaže avtor v svojem odnosu do dokumentov, v manjši meri do partizanskih, v večji pa do sovražnikovih. Tako na strani 23 citira v narekovaju in v kurzivnem tisku poročilo štaba bataljona, katerega original sploh ni ohranjen. V resnici je avtor uporabil zadnji odstavek iz članka »Slovenska bojišča«, objavljenega v »Slovenskem poročevalcu« št. 32 z dne 30. decembra 1941. (»Slov. poročevalec«, ponatis, str. 235), ta odstavek po svoje popravil in predelal ter takega objavil kot originalno poročilo! V Puschmannovem poročilu pa so nerodnosti zaradi slabega prevoda iz srbohrvaščine. Tako je na str. 24 »tedensko poročilo« spremenil napačno v »nedeljsko poročilo«, »božični teden« v »božično nedeljo« (str. 24), čeprav je bil božič 1. 1941 v četrtek, in na str. 25 omenjeni hudo ranjeni nemški podoficir Nathan (ne Nadhan) je živel še uro in pol in ne »še eno noč« (»Zbornik«, VI/1, str. 527, Župančič »Zasavje«, str. 134). Na str. 30 do 33 citira avtor brez navedbe datuma poročilo generala F. Romera, poveljnika italijanske divizije »Isonzo«, z dne 28. decembra 1941. Dokumentu pa je dodal tako neroden uvod, da ne bo motil samo kritičnega, ampak slehernega bralca.

O imenu kraja prvega boja 2. partizanskega bataljona avtor ni popolnoma jasen, ker na nekaterih mestih govori, da je bil na Tisju (str. 18 in 20), drugod pa na Libergi (str. 7, 24, 28, 38). Tisje je eden od petih zaselkov vasi Liberge (»Krajevni leksikon Drav. banovine«, str. 320). Zato bi bilo bolje, če bi to borbo lokalizirali tako, da je bila na Tisju pri Libergi.

Preveč drzna je trditev, da je bil »30. december značilen po tem, da je bilo tega dne formirano prvo partizansko vojno sodišče v Sloveniji« (str. 37). Saj je že Partizanski zakon iz srede julija 1941 v čl. 15 določal partizansko sodišče (»Zbornik«, VI/1, str. 32). Po teh določilih so se ravnale že prve partizanske enote poleti in na jesen 1941, ko so obsojale na smrt in izvrševale sodbe nad izdajalci in drugimi škodljivci.

Na straneh 38 do 41 vpleta avtor v svoj tekst Kobojevo pripovedovanje o Stiški četi in ne omenja njegovega pravega imena Jože Slovenc, čeprav je v podobnem primeru na str. 35 to storil. Kobojevo pripovedovanje je z nezadostno kritičnostjo sprejel v knjigo, saj v jeseni 1941 še nikjer v Sloveniji niso organizirali narodnoosvobodilnih odborov (str. 39), temveč le terenske odbore OF, četa ni imela sestanka z belokranjskimi partizani (str. 40), ampak z Novomeško četo (N. Silih, ustni vir). V nasprotju z Mekindom, ki se je za pregled razvoja in delovanja Stiške čete zadovoljal z enostransko izjavo, je bil Radko Polič v svojih spominih »Čudežna pomlad« mnogo vestnejši in kritičnejši, da je dal popolnejšo in objektivnejšo podobo Stiške čete (»Čudežna pomlad«, str. 26—31).

Po italijanskih podatkih ni bilo na Turjaku ob napadu 8 karabinjerjev (str. 51), temveč 6, Italijani pa so imeli enega mrtvega in dva ranjena, kar je treba dodati k avtorjevemu podatku o partizanskih izgubah, ker italijanskih ne omenja (str. 55). Neuspeh tega napada pojasnjuje R. Polič (»Cu-

dežna pomlad«, str. 63) s tem, ker turjaški aktivisti, ki bi morali bataljonu pomagati kot vodiči, niso prišli ob določeni uri na dogovorjeno mesto in so tako bataljon, ki jih je precej časa čakal, pustili na cedilu.

Na str. 62 Mekinda najprej piše, da Italijani »niso točno vedeli«, kje je bil 2. partizanski bataljon, kar je razvidno iz citiranega italijanskega poročila z dne 7. januarja 1942, ki navaja, da so bile partizanske skupine opažene v trikotu Stična—Mokronog—Žužemberk. Toda bataljon je bil od 1. januarja 1942 izven tega velikega trikota na Korinju, 7. januarja pa pri Turjaku. Ob koncu citata avtor izvaja nova zaključka, češ da je »iz tega poročila razvidno, da so italijanske vojaške oblasti slutile«, v naslednjem stavku pa celo trdi, da »so z gotovostjo vedele, kje se približno nahaja«. Z eno ugotovitvijo pa res ni mogoče dokazati — treh neenakih trditev!

Na str. 63, 74 in 75 avtor opusti pri navajanju dokumentov narekuje in zadrži le kurzivne črke, v čemer pa na sledečih straneh zopet ni dosleden. Na str. 74 in 75 objavlja popis 111 in ne 141 borcev bataljona. Avtorjeva dolžnost bi bila, da bi točneje določil čas nastanka spiska, ki je morda začetek februarja, in da bi razvozljajl ilegalna imena, kar bi verjetno mogel storiti ob pomoči tolikih svojih sodelavcev. Medtem ko je »Zbornik dokumentov« objavil dokumente 2. partizanskega bataljona s pojasnili (»Zbornik«, VI/2, str. 41 in sl.), je avtor opustil še ta pojasnila, namesto da bi dodal nova, kar redakcija »Zbornika« ni mogla pojasniti, ter se zadovoljil s suho ugotovitvijo, da so to »prva pismena povelja, ki jih je izdal štab« (str. 78). Popraviti je treba tudi napako, da se je pevski zbor vadił kar tri ure dnevno »od 3—6« popoldne, ko so le po eno uro »od 5—6« (»Zbornik«, VI/2, str. 42). V nasprotju z navedbo v tem dokumentu, da »vaje pev. zbora vodita tov. Vlado in Maks«, avtor na str. 84 po spominu piše, da so se »učili pevski zbori (!) pod vodstvom Planince«, ki je po priloženem spisku partizansko ime Vlada Gerbeca (str. 455).

Maksovo pripovedovanje na str. 89 do 94 o ustanovitvi in akcijah Pogledške (ne: Pugledške, kot piše avtor) čete daje precej novih podatkov, vendar pa pušča več vprašanj nerešenih. Ze samo njeno ime je za začetek netočno, saj nam pripovedovalec Maks na str. 91 govori, da je bilo nekaj tednov njeno »prvo taborno mesto sredi Molnika«. S. Semič-Daki se jasno spominja, da se je v začetku imenovala Molniška grupa ali četa (»Borec«, 1949, št. 3, str. 22). Da se je do srede septembra 1941 imenovala po Molniku, nesporno dokazuje dnevnik R. Potočnika, ki je 17. septembra 1941 vanj zabeležil, da so »dobili zvezo s Podmuniškim (t. j. Podmolniškim — op. F. S.) vodom« (»Zbornik«, VI/1, str. 85). Tedaj nekako jo je F. Leskošek-Luka zaradi njene neaktivnosti imenoval Kurjo farmo, kar so za njim prevzeli tudi drugi (E. Kocbek, »Tovarišija«, str. 7). Šele kasneje je dobila ime po Pogledu. Avtor ni poskrbel, da bi pripovedovalec omenil, zakaj je Ristova skupina delovala ločeno in kdaj se je vključil v Molniško četo (str. 90 in 92), do kdaj je bil Vidergar komandir (str. 91), ker je bil pred Šercerjevim imenovanjem komandir Slavko Židanek-Slavce (»Zbornik«, VI/1, str. 46).

Avtor na str. 101 ponatiskuje spomine J. Sekirnika-Simona in ne popravlja njegovih netočnosti v opisu napada na dva italijanska avtomobila, čeprav bi to lahko storil po točnejšem vojnem poročilu št. 4 štaba 2. partizanskega bataljona (»Zbornik«, VI/2, str. 54) in delno po italijanskem poro-

čilu, ki ga avtor citira na 102. strani. Pripomnil je le, da se je Simon »samo v imenih malo zmotil« (str. 103), čeprav se je tudi v drugih podrobnostih. Avtor tudi netočno našteje plen in po nepotrebnem poveljuje Simona, češ da je »sam opravil« z Italijani (str. 101), ko pa Simon jasno piše, da je to »napravil s tremi borci« (str. 100), od katerih je štab bataljona v svojem vojnem poročilu dva pohvalil, da sta se »posebno odlikovala« (»Zbornik«, VI/1, str. 55). Karabinjer se ni pisal Merkuler (str. 102), temveč Mercurel (isto, str. 399).

V opisu napada na vlak 18. marca 1942 na str. 106 in 107 se avtor ni prav nič naslonil na ohranjene dokumente, ampak se je zadovoljil z manj zanesljivim spominom. Iz vojnega poročila št. 5 štaba 2. partizanskega bataljona je namreč razvidno, da vlak ni napadla ena četa, temveč 2. in 4. četa, napad ni bil ob pol dveh ponoči, temveč dobro uro kasneje. Iz pregleda sabotaž pa se vidi, da ni bil ranjen strojevodja, temveč dva zavirača. (»Zbornik«, VI/1, str. 55.)

Na str. 108 objavlja avtor odlomek iz vojnega poročila št. 7, vendar pa izpuščeno nadaljevanje ne označuje s potrebnimi tremi pikami, da izpade, kot da citira celoten dokument. (»Zbornik«, VI/2, str. 60.) Pri objavljenem dokumentu na str. 112 je opustil narekovaje. Na str. 119 je v vojnem poročilu št. 8 izpustil datum 23. III., da bo zaradi tega in mestoma nejasnega opisa borbe na Pogledu ne dovolj kombinirajoči bralec sklepal, da se je bitka odvijala 24. marca. Veliko nerodnost pa je storil na 120. strani, ko je iz 2. knjige VI. dela »Zbornika« citiral opombo 2 na str. 61, ki je zgoščen povzetek podatkov iz italijanskega poročila, kot da je dobeseden citat italijanskega poročila!

O izgubah v bitki na Pogledu meni avtor, da je »zelo težko reči, ker se partizansko in italijansko poročilo v tem ne ujemata« (str. 120). Tri odstavke kasneje na isti strani piše, da so Italijani izgubili »čez 80 svojih bojnikov«. Toda vojno poročilo 2. partizanskega bataljona št. 8 z nedvomnim pretiravanjem omenja le »okrog 40 ubitih fašistov«, kar kasneje zvišuje na 47 (»Zbornik«, VI/2, str. 61 in 133). Iz avtorjevega opisa borbe niso razvidne niti tako velike sovražnikove izgube, interno italijansko poročilo pa omenja 6 lastnih mrtvih in 6 ranjenih (»Zbornik«, VI/2, str. 61), kar je zelo verjetno točno. Partizansko vojno poročilo št. 8, objavljeno v »Slovenskem poročevalcu« 6. aprila 1942, priznava 2 padla in 3 ranjene partizane, s čimer so bile partizanske žrtve iz propagandnih razlogov zelo verjetno nekoliko zmanjšane. Avtor v opisu borbe namreč omenja 3 padle in 4 ranjene (str. 116 do 118), na str. 120 pa piše, da so Italijani našli na bojišču »samo štiri mrtve partizane«.

V koliko je komandant F. Leskošek-Luka prepustil štabu 2. bataljona »svobodne roke« (str. 123) za reorganizacijo bataljona, se vidi iz Leskoškovega pisma z dne 12. marca 1942 F. Rozmanu-Stanetu. V njem je komandantu bataljona prepustil le, da o tem že sedaj »razmišlja« in »po možnosti pošlje predloge«. Hkrati ga je Leskošek-Luka opozoril, da bo »treba vsekakor hitro zaključiti formiranje bataljona in preiti h konkretnim nalogam. To je akcija preko meje«... (»Zbornik«, VI/1, str. 52.) Razlogi za ustanovitev brigade, opisani na str. 122 in 123, bi bolj spadali na str. 132.

Na str. 124 avtor samovoljno razširja precizne podatke iz »Pregleda sabotažnih dejanj«. Tako je pri Čušperku peklenski stroj raztrgal le eno

tirnico, med Veliko Loko in Radohovo vasjo pa je bil vagon samo laže poškodovan (»Zbornik«, VI/2, str. 87). Na str. 124 do 126 objavlja avtor spisek 149 borcev 2. partizanskega bataljona s partizanskimi imeni, ki jim tudi tu ni razrešil njihovih pravih imen. Ker avtor na prejšnjih straneh opisuje akcije bataljona v času od 18. do 29. marca 1942, je zelo verjetno netočna avtorjeva oznaka, da je bilo tako številčno stanje moštva »v tem času« (str. 124), ampak verjetneje v začetku marca ali konec februarja, saj je bilo prej v bataljonu po ohranjenem spisku 111 mož (str. 75), do 2. aprila pa je po avtorjevi oceni moštvo naraslo že na 250 (str. 139). Po mnenju F. Komela in I. Tilakarja pa celo na okrog 300 mož (»Vojni istoriski glasnik«, 1956, št. 6, str. 41).

V podrobnem opisu rojstva 1. brigade avtor ni navedel datuma naredbe št. 35, ki se ga iz opisa sicer more ugotoviti, in naredbe št. 36 (str. 137), ki se ga niti iz opisa ne more razbrati. Na str. 138 je prav tako izpustil datum zbora ob dveh popoldne, ki je bil verjetno 30. marca.

Medtem ko avtor nekatere partizanske dokumente objavlja brez sprememb, nekatere na str. 139 do 144 po svoje redigira. Ta samovoljen poseg v izvirnik je zlasti hud na str. 144, kot je razvidno iz naslednje primerjave z originalom: »Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet« avtor napačno popravlja v »Glavni štab partizanskih odredov Slovenije«, »partizanskih čet« v »partizanskih enot«. »Glede na nove naloge, ki se postavljajo pred slovenske osvobodilne partizanske čete in Narodno zaščito...« predeluje v »Radi movih nalog (misli se na predstoječe borbe partizanskih odredov spomladi 1942), katere stoje pred slovenskimi osvobodilnimi partizanskimi edinicami, Narodno zaščito...«; »...posameznih odredov in bataljonov, da bi se mogla izvršiti načrtna in enotna akcija...« spreminja v »...poedinih odredov in bataljonov, da bi se mogle izvršiti načrtna in slične akcije...«; »...ali povezanih čet...« spreminja v »...ali nepovezanih čet...«; »...se imajo, kjer koli...« spreminja v »...se smejo, kjerkoli...«; »...roku...« spreminja v »...času...«; »...pod imenom »odred« z...« spreminja v »...pod imenom »Odred« z...«; »...Kokrški« spreminja v »...Koroški...«, čeprav je v naslednji vrstvi v originalu in v avtorjevem besedilu omenjen tudi Koroški odred; »...Belokranjski, Notranjski in Primorski...« spreminja v »...Belokranjski in Notranjski ter Primorski...«; »...iz novoformiranih odredov...« spreminja v »...iz novo formiranih odredov...«; »...pod imenom »grupa odredov« in ...« spreminja v »...pod imenom »Grupa odredov« in...«; »...Prva... Druga... Tretja... Četrta...« prepisuje kar z arabskimi številkami; »...po posebnih inštrukcijah glavnega štaba...« spreminja v »...po posameznih inštrukcijah Glavnega štaba...«. Zelo važno točko, ki se glasi: »Grupni štabi imajo v najkrajšem roku predložiti Glavnemu štabu predloge za imenovanje odrednih štabov.«, pa je sploh pozabil prepisati; zadnjo točko te važne naredbe »7.) Grupni štabi imajo... te naredbe.« (»Zbornik«, VI/2, str. 93) pa je takole predelal: »6. Grupni štabi morajo... te naloge.« Tako pačenje važnega partizanskega dokumenta je nedopustno in neopravičljivo.

V polemiki med Glavnim poveljstvom in štajerskim pokrajinskim poveljstvom o medsebojni zvezi so še odprta vprašanja, ki jih avtor ni poskusil reševati. Na str. 145 najprej trdi, da je bila kurirska zveza prekinjena, v naslednjem odstavku pa govori, da »ni potekala dobro«, ker je

Glavno poveljstvo dobivalo pošto, štab. I. partizanske brigade pa ne nje-gove. Nov element v to polemiko je pred kratkim prispeval R. Polič, ki v knjigi »Čudežna pomlad« na str. 72 do 75 opisuje, kako mu je I. Kavčič-Nande 27. marca 1942 prinesel dnevno povelje št. 1 Glavnega poveljstva za štab 2. štajerskega bataljona. To pismo je Polič 28. marca odnesel na Kremenjek, kjer ga je 29. marca izročil štabu. I. Kavčič-Nande je na dnevno povelje pripisal, naj se štab preko stiškega okrožja poveže s pokrajinskim štabom za Ljubljansko pokrajino. Vendar se štajerski pokrajinski štab ni o tem dogovoril s Poličem, niti mu ni dal nikakega odgovora za Glavno poveljstvo, čeprav se je tedaj že pripravljaj na organiziranje I. partizan-ske brigade.

Avtor je na str. 147 prezrl, da E. Kardelj v svojem poročilu z dne 23. aprila 1942 navaja za »Savinjski odred« okrog 350—400 mož, kar je pretirano, saj štab II. grupe odredov teden dni kasneje poroča, da ima »sedaj 300 mož tukaj« (»Zbornik«, VI/2, str. 174). Premajhno kritičnost je pokazal tudi na str. 148, kjer zatrjuje, da se je število borcev v brigadi, to je v II. grupi odredov, do sredine junija dvignilo na 1000, čeprav na str. 442 ponatiskuje njen raport št. 9 s preciznim podatkom, da je 20. ju-nija 1942 s štirimi bataljoni štela 541 mož, ko je en bataljon že šel iz sestava II. grupe odredov. Bataljon na Štajerskem pa je 17. junija 1942 imel 116 borcev (»Zbornik«, VI/3, str. 64). Tudi 1. maja 1942 še ni mogla imeti II. grupa odredov na Dolenjskem 500 mož, kot zatrjuje avtor na str. 196, 198 in 202.

V bojih 18. aprila 1942 niso imeli Italijani nad 60 mrtvih (str. 168), temveč po lastnem internem poročilu le 6 mrtvih in 13 ranjenih (»Zbornik«, VI/2, str. 133). Na str. 173 avtor za tri tedne prezgodaj opisuje kontroli-ranje avtobusov, ki se je začelo šele 8. maja, kot sam piše na str. 202. V poročilu partijske organizacije na str. 180 je izpustil datum 7. 7. 1942, v prvem odstavku prezrl besedo »prvo«, da se začetek pravilno glasi: »Ker je to prvo poročilo...«, na str. 181 pa je pred zadnjim odstavkom izpustil tri pike, s čimer bi moral označiti precejšen del nečitljivega dokumenta. (»Zbornik«, VI/3, str. 117.) Na str. 188 in 189 je pri citiranih dokumentih prav tako izpustil datum 29. april 1942 (»Zbornik«, VI/2, str. 161 do 170). Ta datum pa demantira avtorjevo trditev na omenjeni strani, da bi Ljub-ljanska pokrajina tedaj »bila skoraj v celoti osvobojena«, ko je v začetku maja šele začelo nastajati osvobojeno ozemlje.

Štab II. grupe odredov je 2. maja in ne aprila (str. 200) dobil sporočilo o prihodu novincev. Štab II. grupe odredov ni 1. štajerskemu bataljonu 6. maja sporočil samo »naslednje«, kar citira avtor na str. 201, temveč ob-širno dnevno povelje, iz katerega avtor citira le 4. točko. (»Zbornik«, VI/2, str. 202). Zato bi moral pri citatu označiti, da je to le odlomek. Že na str. 133, zlasti pa na str. 202 bi moral avtor vsaj na kratko omeniti, kako je 1. šta-jerski bataljon realiziral obe povelji.

S trditvijo, da so na progi Ljubljana—Novo mesto v začetku maja »iz-gubili Italijani skoraj vso oblast« (str. 204 in 211), avtor močno pretirava. Iz vojnega poročila II. grupe odredov je mamreč razvidno, da od 27. aprila do 26. maja ni izvedla niti enega napada na vlak in železnico (»Zbornik«, VI/2, str. 255 in 294), Dolenjski odred pa je v prvi polovici maja napadel le dva vlaka (isto, str. 290). Na drugi strani pa so Italijani z opustitvijo

manjših postojank večino svojih sil razporedili ob železnicah (isto, str. 452), ki so jih obdržali v svoji oblasti. Prav tako je netočna avtorjeva teza, da je dolenska železnica »postala meja med slovenskim osvobojenim in okupiranim ozemljem« (str. 211), ker je tudi na drugi strani med progo in italijansko-nemško okupacijsko mejo nastajalo osvobojeno ozemlje, saj je bila skoraj vsa Ljubljanska pokrajina razen mest in »razen glavnih prometnih žil svobodna« (»Zbornik«, VI/2, str. 279).

Zgodovinsko nevzdržna je avtorjeva trditev na str. 213, da je bila »najbolj aktivna enota na Dolenjskem in tedaj v Sloveniji II. grupa odredov«, saj je od 20. aprila do 19. maja 1942 zaradi svoje posebne naloge izvedla le 8 vojaških akcij (»Zbornik«, VI/2, 255). Mnogo aktivnejša in tudi najbolj aktivna v Sloveniji je takrat bila III. grupa odredov, ki je zato tudi »pokazala največje uspehe« (isto, str. 279).

Kape s ščitnikom niso maja 1942 »zamenjale titovke« (str. 218), ampak triglavke, ker so se titovke pojavile na Slovenskem šele junija 1943. Neprimerna raba je težki mitraljez »na vodo« (str. 226), ki je samo z vodnim hlajenjem. Vod ni v partizanih nikdar imel »komandirja« (str. 231 in 232), temveč le vodnika.

Odveč je citiranje obširnega zaslišanja belogardističnih organizatorjev na str. 220 do 224, ker sem po tem dokumentu in drugih virih že v »Belogardizmu« na str. 252 do 255 jasneje opisal delovanje belogardistov v Dobrunjah in v Bizoviku. S tem in s svojimi komentarji je avtor storil precejšen korak nazaj od mojih ugotovitev. Na str. 219 bi moral omeniti, da je bil Albin Grajzer funkcionar VOS, ker se ne bo vsak bralec spomnil, kakor je avtor že na 72. strani omenil, da je bil dodeljen VOS. Grajzer gotovo ni na belogardiste »tako opozoril štab grupe« (str. 219), temveč je že prej obveščal tudi biro VOS v Ljubljani, ki je za svojega sodelavca pridobil tudi belogardističnega kurirja, tako da je tudi biro VOS sproti dobival prepise belogardističnih poročil iz Dobrunj. (»Belogardizem«, 2. izdaja, str. 253). Če so »nekateri domnevali« (str. 219), da belogardisti organizirajo oborožen oddelek, je VOS to točno vedel. Malo verjetna je avtorjeva trditev, da je Rüstov bataljon dobil ukaz, naj v noči 17. na 18. maja obkoli Dobrunje (str. 219), ko pa na prejšnji strani avtor govori, da so bili 17. maja še vsi bataljoni razen Zdravkovega na Kremenjaku. O »plavi gardi« (stran 220) tedaj še ne moremo govoriti, ker smo četnike tako začeli imenovati šele spomladi 1943. Nerodna formulacija je, da je neki kapetan prihajal na playogardistične sestanke celo »po nalogu kraljeve vlade v Londonu« (str. 220). Citat na str. 224 ni iz vojnega poročila št. 3, temveč iz raporta št. 5 z dne 19. maja 1942 (»Zbornik«, VI/2, str. 257).

Znano borbo pri Jančju je avtor obširno popisal na straneh 225 do 448. V svojem opisu pa se je zgubil v opisih bolj in manj važnih podrobnosti, da bralec kljub veliki pazljivosti ne dobi zadosti jasne podobe o tej veliki bitki. Tega se je delno zavedal sam, ko je na str. 243 zapisal: »Da bo slika jasnejša, je nujno potrebno ponazoriti pokret nemških enot...« To je storil na koncu svojega opisa borb, namesto da bi med samim opisom prikazal gibanje naših in sovražnikovih čet. Prav je, da je na mnogih mestih prikazal junaštvo posameznih borcev, ni pa prav, da precej blede izpade komandant F. Rozman-Stane, ki je s svojo poveljniško sposobnostjo rešil nevarno vojaško situacijo in jo iz grozečega poraza okrenil v zmago. Pri-

znanje, ki so mu ga dali Nemci v Litiji, da se je »tudi pri tej akciji (kot na Tisju — op. F. S.) nasprotnikovo taktično vodstvo odlično izkazalo« (str. 247), ni čisto razvidno iz avtorjevega pregleda razvoja borbe. Odločilno Stanetovo potezo, da je Zdravkov bataljon poslal na sosednji greben, je suho omenil v dveh vrsticah in pol šele na 238. strani, ko že opisuje umik v noči od 21. na 22. maj. (R. Polič, »Čudežna pomlad«, str. 94; I. Ferlež, ustni vir.)

O sami bitki nimamo poročila štaba II. grupe odredov, ki je svoj raport št. 5 Glavnemu poveljstvu napisalo 19. maja pred svojim odhodom na Štajersko, raport št. 6 pa 28. maja po vrnitvi, vendar v njem poroča samo o akcijah od 25. maja (»Zbornik«, VI/2, str. 257 in 293). Edina partizanska vira iz tistega časa sta članek »Partizanska bitka pri Litiji«, objavljen 1. junija 1942 v 23. številki »Slovenskega poročevalca«, in njegov kratek povzetek v poročilu Glavnega poveljstva 7. junija 1942 Vrhovnemu štabu (»Zbornik«, VI/3, str. 14 in 29). Podobne podatke navaja tudi E. Kocbek v »Tovarišiji«, str. 21. Razen tega pa poznamo tudi nekaj okupatorskih dokumentov. Ker imajo ti viri razmeroma skope podatke, je bila avtorjeva dolžnost, da bi po kritičnem preverjanju spominov in ustnih virov udeležencev čim verneje opisal razvoj te operacije. Vendar pa tudi ni pokazal dovolj kritičnosti, kot se more sklepati iz več primerov.

Že sama trditev, da je bila borba na Jančjem, ni točna, kot je razvidno iz avtorjevega opisa. Jančje se imenuje najvišji vrh v Janškem hribovju ali v Janških hribih (Melik, »Slovenija«, II/3, str. 266), pod njim je istoimenska vas. Borba pa se je odvijala nekaj kilometrov vzhodno. Zato bi bilo bolje reči, da je bila pri Jančju ali na Janškem hribu. Nепrepričljiva je trditev, da so Nemci po spopadu s partizansko patroljo pustili na bojišču dva vojaka in »precej orožja« (str. 228). Na str. 230 avtor ne pove jasno, da je kolona zaradi tega prišla prekasno do Save, ker je zašla (F. Poglajen-Kranjc, »Spomini na partizanska leta«, II., str. 21; R. Polič, »Čudežna pomlad«, str. 93), saj je za okrog 5 km dolgo pot do Save potrebovala kar pet ur. Malo verjetno je, da je nemška obveščevalka naštelà točno 513 mož, prav tako tudi, da bi izvedela, kje je III. grupa odredov mislila prekoračiti Savo (str. 232). Več podatkov iz nemškega načrta je 1. junija 1942 objavil »Slovenski poročevalec«. Komandant Stanè gotovo ni samo »zrl na papir... v ustih prekladal čik (kar je avtor omenil že na tolikih mestih! — op. F. S.) in ... izdaval« (str. 233) citiranih besed. Avtor pa ne pove, kakšen taktičen protinačrt je izdelal komandant Stane, da je prelisil nemško poveljstvo. Zaradi tega izpade uspel umik predvsem kot srečno naključje, ker bralec prav lahko prezre kratko omembo na str. 238, da je bil preko sosednjega grebenčka predviden umik.

Avtor meni, da je III. grupa odredov uničila 3 motocikle, 3 osebne avtomobile in 3 kamione (str. 233 in 239), poročilo v »Slovenskem poročevalcu« 1. junija 1942 pa našteva le en motocikel, en avtomobil in tri kamione. Iz avtorjevega opisa na str. 241 in 242 ni jasno, kdaj so člani IOOF prišli v taborišče II. grupe odredov na Polici. To je bilo kasno popoldne 23. maja (E. Kocbek, »Tovarišija«, str. 20). Avtorjev opis zbora III. grupe odredov na str. 242 more vsakdo preveriti s Kocbekovimi dnevniškimi zapiski v »Tovarišiji« (str. 21) in ugotoviti, da so Mekindovi podatki zgodovinsko precej nezanesljivi. Neverjetno je, da je zastopnik IOOF prav tako govoril,

kot avtor citira njegov govor, saj so člani IOOF šele tri dni kasneje zvedeli za Tomšičevo smrt (Kocbek, »Tovarišija«, str. 25). Štab II. grupe odredov ni tedaj ugotovil, da je pri Jančju padlo »nad 300 Nemcev« (str. 243), temveč je sovražne izgube ocenil na nad 200 padlih. (»Zbornik«, VI/3, str. 16, 29 in 69; Kocbek, »Tovarišija«, str. 21). Avtor misli, da nad 300 padlih Nemcev ni pretirano, »raje prenizko« (str. 243). Na str. 245 pa piše, da je padlo celo nad 400 Nemcev. Menim, da je ta številka močno pretirana, čeprav so Nemci svoje izgube ocenjevali kot »znatne« (»Zbornik«, VI/3, str. 391). Najbrž je precej točen podatek v italijanskem dokumentu (str. 246), ki govori o 26 padlih Nemcih in 17 ranjenih, prepeljanih v Ljubljano. Medtem ko na str. 234 piše, da nemška blinda »niti pol ure ni vztrajala na položaju in že se je morala umakniti«, na str. 244 zatrjuje: »Blinda je obstala in se do konca borbe ni premaknila«. Neverjetno je, da so Nemci kar na svoje ranjence nametali mrličje, pod katerimi so tudi ranjenci umirali (str. 245).

Citirani fonogram ni italijansko poveljstvo odposlalo 25. (str. 245), ampak 20. maja; poslalo ga ni poveljstvo II. armadnega korpusa, temveč XI. armadnega korpusa. Na str. 246 je avtor brez oznake izpustil v 2. točki stavek, »da preprečita vdore«, celotno 4. točko in zadnji odstavek (»Zbornik«, VI/2, str. 451). V noči od 26. na 27. maj ni II. grupa odredov poškovala 800 m proge (str. 262), ampak 200 in sicer je 100 m razdrila, 100 m pa zatrjala z drevjem (»Zbornik«, VI/2, str. 294).

Poglavje »Nalog za pohod preko Gorenjske na Štajersko« je le obširen citat naredbe Glavnega poveljstva z dne 3. junija, čeprav je štab II. grupe odredov v resnici že prej dobil povelje za to pot. Glavno poveljstvo je namreč 26. maja 1942 ukazalo II. grupi odredov, da takoj krene na Notranjsko, uniči progo, kréne na Gorenjsko in tam »preko Save na Štajersko. na svoje namenjene postojanke in vrši tam že dane naloge« (»Zbornik«, VI/2, str. 282 do 286). Na ta ukaz je mislilo Glavno poveljstvo v naredbi 3. junija 1942 in ne na naredbo z dne 4. aprila, kot v opombi piše avtor na str. 272. Naredba z dne 3. junija 1942 pa vsebuje le podrobne instrukcije za izvedbo ukaza z dne 26. maja, kot je razvidno iz prvega odstavka naredbe, ki ga je avtor izpustil. Ne da bi označil, je na str. 274 izpustil drugo polovico dokumenta (»Zbornik«, VI/3, str. 22).

Italijansko ofenzivo na Muljavo od 6. do 10. junija avtor prikaže s ponatisom obširnega vojnega poročila št. 5 štaba II. grupe odredov (str. 280 do 287) in vojnega poročila 2. bataljona Pohorskega odreda (str. 293 in 294), ki jima na koncu doda več citatov iz italijanskih dokumentov (str. 295 do 297). Do vseh teh dokumentov nima kritičnega odnosa, saj jih je objavil brez potrebnih opomb in popravkov. Sam je po spominu opisal le bitko pri Muljavi 7. junija 1942. Namesto da bi avtor dal zaokrožen kritičen opis teh bojev, je v glavnem le ponatisnil surovo in pomanjkljivo gradivo, iz katerega si bralec ne bo mogel rekonstruirati prave slike teh bojev.

Pohod preko Notranjske (in ne Dolenjske, kot na str. 298 pomotoma stoji v naslovu) je avtor v pretežni meri opisal po spominih, prav tako boje na Gorenjskem. Tu pa tam je v svoje besedilo vpletel tudi nekaj dokumentov. Zlasti v opisu pohoda preko Gorenjske je bil v uporabljanju dokumentov površen in nekritičen.

Iz obeh nemških dokumentov z dne 2. in 3. julija, citiranih na str. 336, se ravno ne vidi, da je bila italijansko-nemška meja dobro zastražena in

ojačena, kot avtor zatrjuje. To bi mogel avtor dokazati z radiogramom štaba Jug št. 1 z dne 1. julija 1942, v katerem omenjeni nemški štab poroča, da so nemško mejo od Opala do Zaloga »danes ob 4. uri zgradile sile policije, obmejne carinske zaščite in vojske. Štab Jug je na zahtevo komandanta redarstvene policije »Alpenland« angažiral naslednje enote deželnih strelcev: 1. in 2. četo 322. bat., 2. četo 857. bat. in 3. četo 922. bataljona. (»Zbornik«, VI/3, str. 481.)

Tako, kot avtor na str. 336 citira depešo štaba Jug št. 5 z dne 2. julija, se dokument ne glasi in je avtorjev tekst posledica površnosti, kot je razvidno iz primerjave točnega prevoda originala z avtorjevo predelavo. Original:

»Gorenjska: 1. VII. se je primerilo naslednje: ... Cesta Šmartno—Motnik neuporabna. Telefonski vodi Kamnik—Motnik pretrgani... V bližini Potoka (vzhodno od Kamnika) so banditi ob 19. uri obstreljevali z brzostrelkami in puškami motorno kolo orožništva. Voznik nepoškodovan, sovožadž hudo ranjen. Na klice na pomoč orožniške postaje Šmartno so bile angažirane tri grupe 3. čete 510. bataljona. 2. VII. zjutraj so severno od Sv. Ane na ljubeljski cesti (severozahodno od Tržiča) upepelili kmetijo in žago, porušili most in pretrgali telefonske vode. Štab Jug je poslal dele 1. čete 922. bataljona dež. strelcev proti Sv. Antonu. Policija podpira akcijo s sovražnikom na obmejnem sektorju Opale—Zalog. Na italijanskem ozemlju se je italijanska vojska spopadla z bando kakih 500 do 1000 mož, ki jo potiskajo proti nemškemu obmejnemu sektorju...« (Arhiv Inštituta za zgod. del. gibanja [AIZDG], »Zbornik«, VI/3, str. 487.)

Avtor pa v narekovajih in s kurzivnimi črkami ta dokument takole po svoje citira:

»V borbah pri Sv. Martinu je sodelovala 3. četa 510. Landeschützenbataljona, a v smeri Sv. Antona je odšla 1. četa 922. Landeschützenbataljona. Na italijanski meji ob obmejnem pasu so Italijani vodili borbe s 500 do 1000 partizani.«

Taka samovoljna predelava je nedopustna potvorba.

Čeprav je iz originalnega dokumenta razvidno, da leži Sv. Martin, ki se pravilno imenuje Šmartno (včasih tudi Šmartin) v Tuhinju, vzhodno od Kamnika v Tuhinjski dolini, ga je avtor predstavil na italijansko stran Polhograjskega hribovja. Iz tega napačno sklepa, da je bila »prva nemška akcija proti enotam II. grupe odredov... pri Sv. Martinu na italijanski strani« (str. 337) in obširno razglablja o tem spopadu, ki ga sploh ni bilo.

Podobno kot radiogram št. 5 je avtor »predelal« tudi dopoldanski radiogram št. 7 z dne 3. julija 1942, ki se glasi:

»V noči na 3. julij so bile v obmejnem predelu Opale—Zalog oborožene sile obmejne zaporne čete ojačene z dvema četama 922. bataljona dež. strelcev...« (AIZDG, »Zbornik«, VI/3, str. 487.)

Avtor pa na str. 336 piše, da radiogram »3. VII. 1942 pravi« in citira:

»Tega dne so Nemci obmejni odsek Opale—Zalog ojačili z 2. četo 922. Lds.-bataljona.«

Avtor nadalje zatrjuje, da so Nemci 2. in 3. julija ves dan vozili okrepitve na mejo ter se tam vkopali (str. 336 in 337), kar pa ni točno. Nemci so mejo okrepili že zjutraj 1. julija, naknadno pa so v noči na 3. julij

poslali še dve četi, kot je razvidno iz ohranjenih nemških dokumentov, ki sem jih prej citiral. Zaporo so končali 5. julija zvečer (»Zbornik«, VI/3, str. 505). Zato sta dva bataljona II. grupe odredov v noči na 6. julij brez boja prešla mejo.

Ni točno, da l. 1941 niso hoteli Nemci nikakih razgovorov o skupnih akcijah z Italijani (352), ker je do takšnih razgovorov od julija 1941 večkrat prišlo. Sam avtor na str. 246 objavlja italijanski dokument o takem razgovoru in sodelovanju nemškega poveljstva z italijanskim.

Kot v večini primerov avtor tudi na str. 352 do 354 po nepotrebem v celoti objavlja že prej objavljeni italijanski zapisnik o razgovoru generala Robottija z Rösenerjem (»Zbornik«, VI/3, str. 507), ko bi zadoščali odlomki Rösenerjevih poročil in pojasnil. Tako bi imel bralec preglednejšo sliko Rösenerjevega načrta za ofenzivo proti partizanskim enotam, avtor pa ne bi prihajal do napačnih zaključkov. Tako ni v zapisniku razgovora nikjer rečeno, naj bi »nemške enote na Gorenjskem sodelovale v vseh vojaških operacijah z Italijani, naj bi zaprle obmejni pas in uničile partizanske enote, ki bi prešle z Dolenjske na Gorenjsko« (str. 354). Število partizanov, ki ga Robotti in Rösener precenjujeta, avtor ceni prenizko (str. 355). O II. grupi ni Rösener na sestanku »molčal« zaradi kakega »sramu« (str. 355), ampak je ni posebej omenil, ker je bil razgovor le splošnega značaja. Indirektno pa jo je omenil, ko je priznal, da na nemškem okupiranem ozemlju »sovražno silo ceni na 2.000 do 2.500 partizanov« (str. 353).

Še bolj kot radiograma št. 5 in 7 je avtor po svoje predelal radiogram št. 35, ki ga je nemški štab Jug poslal 18. julija. Avtorjeva verzija se glasi:

»Že nekaj dni je v teku akcija nemških policijskih sil v sodelovanju z enotami redne vojske na področju Poljane, Lučne. Tega dne se je obroč okoli partizanov popolnoma zožil. V akciji sodelujejo enote 255. policijskega bataljona, 922. Lds. bataljona, 499. dopolnilnega pešadijskega bataljona in še nekatere druge enote« (str. 369).

Izvirnik pa pravi:

»Gorenjska: V večernih urah 17. julija 1942 je bila končana policijska akcija na področju Poljane—Lučine, v kateri so sodelovale tudi enote obo-roženih sil. Rezultat: ubitih nadaljnjih 24 banditov, 4 ujeti. Orožje: Zaplenili mitraljez in pribor...« (AIZDG, »Zbornik«, VI/3, str. 537 in 538).

Drugače podatke kot avtorjeva vsebina tega nemškega dokumenta imata tudi drugi dve ohranjeni poročili o tej akciji. Radiogram št. 3/33 štaba Jug z dne 16. julija, oddan ob 11.35, navaja, da se akcija na področju Poljane—Lučine nadaljuje, »obkrožitev je končana in se zožuje. Do sedaj je bilo ubitih 21 banditov, troje pa ujetih«. Radiogram št. 34 z dne 17. julija 1942 pa pravi, da se je akcija nadaljevala in »po čiščenju kotline so se angažirane čete 499. dopolnilnega pehotnega bataljona, 403. dopolnilne kolesarske čete ter 2. in 3. četa 510. bataljona dež. strelcev vrnile v svoje garnizije. Našle so nekaj banditskih taborišč...« (isto, str. 537).

Avtorjev citat ni torej niti citat dokumenta, na katerega se sklicuje, niti ni vsebinski povzetek treh ohranjenih nemških radiogramov, ker se citat niti v enem stavku vsebinsko ne ujema s podatki v teh dokumentih. To pa je potvorba.

Na str. 375 skuša avtor kot en sam dokument citirati dva različna dokumenta. Pri tem v prvih petih vrstah in prve štiri besede v šesti vrsti res

čitira iz radiograma z dne 26. julija 1942, zadnje štiri besede v isti vrsti ter besedilo v zadnjih dveh vrstah pa je samovoljno priključil dokumentu. Tekst, ki ga avtor navaja, ne more biti niti povzetek iz radijske brzozavke z dne 29. julija, ker navedenih podatkov mi v njej. (»Zbornik«, VI/3, str. 554). Netočen je zadnji stavek, da je bila akcija končana 28. julija zvečer, ker so jo Nemci zaključili že prejšnji večer (isto).

Avtor tudi na 378. strani na podoben način združuje dva dokumenta v enega. Njegove navedbe pa zopet niso točne niti kot povzetek obeh dokumentov in ničesar ne povedo o poteku nemške ofenzive. Če pa bi obe nemški poročili z dne 4. in 5. avgusta kritično uporabil, bi lahko precej dopolnil spominske podatke o nemški ofenzivi na Blegoš od 3. do 5. avgusta. (»Zbornik«, VI/3, str. 582.) Pri ocenjevanju sovražnikovih izgub v različnih drugih akcijah od 4. do 6. avgusta, se je avtor na str. 393 naslanjal le na partizanske podatke v poročilu štaba II. grupe odredov (»Zbornik«, VI/4, str. 30). Na razpolago je imel tudi nemška poročila, ki pa jih ni uporabil (»Zbornik«, VI/3, str. 582).

Nedopustno združitev dveh različnih dokumentov v enega je avtor zagrešil tudi na 404. strani. Pri tem sta prvi in zadnji stavek iz jutranjega poročila štaba Jug z dne 21. avgusta (»Zbornik«, VI/3, str. 617). Med oba stavka pa je vrnil šest vrstic svojega besedila, ki se ne ujema s podatki radiogramov štaba Jug z dne 22. in 24. avgusta (AIZDG, »Zbornik«, VI/3, str. 620). Sicer pa je nepotrebno navajanje teh dokumentov, ker se ne nanašajo na boje s Simonovim bataljonom, saj je že 15. avgusta prišel na Štajersko. Podobno potvorbo dokumenta je storil avtor še na 418. strani (»Zbornik«, VI/3, str. 596).

Na strani 380 trdi, da sta bila Simonov in Kranjčev bataljon »v stalni akciji«, za Zdravkovega pa zatrjuje, da je bil »najmanj borben«. Tega se iz prejšnjega avtorjevega pripovedovanja ne vidi, saj ga nasprotno celo hvali na številnih straneh: 363, 364, 371, 375, 378 in 393. Iz poročil Kranjčevega in Simonovega bataljona (»Zbornik«, VI/3, str. 227 do 231) pa je razvidno, da sta bila do konca julija oba približno enako aktivna in borbená kot Zdravkov bataljon. Od pohval do negativne ocene je avtor prišel, ker je hotel pokazati na vzrok, zakaj sta se dve četi Zdravkovega bataljona vrnila v Ljubljansko pokrajino. Resnični vzroki pa so bili globlji, kot jih našteva avtor, in sicer: ostanek lokalpatriotizma pri nekaterih borcih II. grupe odredov, navajenost na redno prehrano in varno zaledje na osvobojenem ozemlju Dolenjske, dosti lažji način bojevanja z italijansko vojsko kot z nemško itd. (Poročilo štaba II. bat. PO II. grupe z dne 6. 9. 1942 CK za Slovenijo; nedatirano poročilo Cedrika — Arhiv CK ZKS.)

V opisu prebijanja Simonovega bataljona z Gorenjske na Štajersko avtor ni datiral posameznih etap pohoda in spopadov z Nemci. Na drugi strani pa je z datumi močno označeval pohod Kranjčevega bataljona. Pot tega bataljona preko Koroške bi lahko opisal še bolje, če bi se poslužil tudi nedatiranega Cirilovega poročila »Naprej v borbo«, ki »hoče in mora biti objektivni prikaz dolgotrajne in vztrajne borbe mladega slovenskega bataljona«, kot je Ciril pripisal k poročilu (Arhiv CK ZKS). Avtor bi moral tudi omeniti, da je bil bataljon le še po imenu bataljon, saj je od bataljona ostalo samo še 26 mož in iz drugih enot se mu je priključilo 12 borcev.

Tako je z njimi štel le 38 mož — komaj za eno slabo četo (»Zbornik«, VI/4, str. 61).

Po kratkem opisu reorganizacije partizanskih enot na Štajerskem avtor po nepotrebem v celoti navaja poročilo št. 7 in raport št. 9 štaba II. grupe odredov (str. 438 do 450), ki ju je v pretežni meri že uporabljal in citiral pri svojem pripovedovanju. V svojem zaključku pa v glavnem omiljuje trditve in obtožbe v tem raportu. Popraviti moram avtorjevo razlago, da je III. grupa odredov osvobodila le Notranjsko (str. 450), ker je v resnici osvobodila tudi skoraj vso Dolenjsko, na kar sem že enkrat opozoril. Vsa nesreča, da se naredbe Glavnega poveljstva grupam odredov niso spolnile, ni bila v tem, da so »uprizorili Italijani ofenzivo, podaljšek te ofenzive pa se je raztegnil na Gorenjsko in Štajersko« (str. 452), temveč v tem, ker sta naredbi za I. in II. grupo odredov bili prevelikopotezni in zato nerealni, kot je pokazal kasnejši razvoj, naredbe III. grupi odredov pa je ta skoraj v celoti izpolnila, ker so bile za njo v glavnem realne.

Kot rezultat pohoda II. grupe odredov na Štajersko avtor omenja na koncu prav na kratko in zelo splošno le nov silovit nemški pritisk, rast partizanskih enot in odborov OF (str. 452).

Avtor bi moral tu naprej pokazati, kakšno je bilo dejansko stanje II. grupe odredov ob prihodu na Štajersko zaradi tako dolgega pohoda, polnega bojev in nadčloveških naporov, da bi videli, v koliki meri je bila sposobna poseči v razvoj osvobodilne borbe na Štajerskem. O tem imamo realno podobo v poročilu, ki ga je Tomaž Poljanec — D. Kveder 14. novembra 1942 poslal CK KPS, a ga je avtor prezrl, ker se ni poslužil tudi virov v nekdanjem Zgodovinskem arhivu CK ZKS.

Poročilo med drugim pravi, da je »tudi na Štajerskem bilo opaziti spomladi vse znake hitrega vzpona osvob. in partiz. gibanja«, do katerega pa ni prišlo predvsem zaradi šibkosti in slabosti partizanskih čet na Štajerskem, ki so bile orientirane na pomoč z Dolenjske. »Ta pomoč je prišla prekasno, v času, ko je zavladala na terenu že politična depresija. Prihod II. grupe spomladi, z vsem moštvom, oborožitvijo in tedanjo borbena morala bi z osnove spremenil položaj. Zavlačevanje našega odhoda predvsem na pohod na Gorenjsko se je pokazal kot velika zmota... Naši fantje so prestali po poti čez Gorenjsko mečloveške napore (nem. ofenziva, naši ofenzivni protisunki, ogromni marši, prehrana). Posledice: a) številčno stanje se je zmanjšalo od 550 na 120, b) zdravstveno stanje je postalo kritično. Izčrpanost splošna. Pojavljajo se obolenja (predvsem avitaminoza, oslabljenje srca itd.), c) borbena morala je občutno popustila, disciplina oslabela, od duha, ki je oblikoval grupo, so ostali le žalostni ostanki, d) pojavila se je splošna tendenca po vrnitvi na Dol.(enjsko), ki je nismo bili zmožni zavreti. Z vojsko s tolikšnim efektivom in takim duhom je bilo nemogoče bistveno spremeniti položaj na Štaj.(erskem), ki je šel v tem času rapidno navzdol...« (»Zbornik«, VI/4, str. 255.)

To poročilo je bilo sestavljeno najbrž že v začetku septembra 1942.

Štab II. grupe odredov je namreč v raportu št. 9 Glavnemu poveljstvu dne 15. septembra 1942 poročal, da je sestavil dva obširna raporta o pohodu in situaciji na Štajerskem, kar pa si zaradi nesolidnih kurirskih zvez ni upal odposlati, »kajti sovražnik bi se lahko temeljito okoristil v vojaškem, še bolj pa v agitacijskem pogledu, ako bi slučajno dobil te dokumente

v roke«. Zato je poslal tedaj »le vojno poročilo (št. 7 in 8), namenjeno za tisk« (»Zbornik«, VI/4, str. 70) — torej pisana za propagandni namen. V tem raportu opozarja štab II. grupe odredov le na to, da »izgleda situacija tukaj v mnogočem popolnoma drugače, kot ste se vi in kot smo se mi pred našim odhodom to predstavljali« (isto, str. 71).

V raportu št. 10 Glavnemu poveljstvu z dne 24. oktobra 1942 je štab II. grupe odredov prav tako le kratko omenil situacijo: »Tukaj postajajo prilike vse težje. Zelo nas skrbi vprašanje zime...« (Arhiv CK ZKS). Tudi raport št. 11 z dne 27. oktobra 1942 je jedrnato pripominjal, da so se »prilike tukaj... bistveno poslabšale. 2. Naš kurz je vedno bil in je vzdržati čez zimo na odrejenem teritoriju... Vendar glavni problem predstavlja moralna priprava moštva na zimo. Napeli bomo vse sile, da se zoperstavimo toku, ki vse splošno objema celo grupo... 5. Tukaj se v teh dneh vrši široka mobilizacija v nemško vojsko. Slovenski fantje se dajo odpeljati kot goveda v klavnico. Vsi naši napor, da bi se nam priključili, so zaman, v političnem vzdušju, ki tukaj vlada. Le nekaj izjem se nam bo mogoče posrečilo pridobiti.« (»Zbornik«, VI/4, str. 197).

Ob teh ugotovitvah je D. Kveder kasneje upravičeno postavil celo vprašanje, če je bila II. grupa odredov, ki je imela značaj brigade, »v takratnih razmerah v Sloveniji resnično najracionalneje izkoriščena. Usoda brigade, kot tudi razvoj vstaje v Ljubljanski pokrajini in na Štajerskem sta pokazala, da ne...« Za okrepitev partizanskih enot na Štajerskem »bi bilo dovolj in tudi edino realno, da bi se na Štajersko infiltrirala manjša jedra izkušenih borcev, ki bi okrepila tamkajšnje lokalne čete in omogočila ustanavljanje novih...« (»Vojnoistoriski glasnik«, 1953, št. 1, str. 7.)

Temu mnenju se pridružuje tudi R. Polič, ki piše, naj bi »III. grupa odredov ostala z večjim delom sil v Ljubljanski pokrajini in izvedla skupno s III. grupo pomladansko ofenzivo partizanskih sil proti Italijanom, le z delom sil, največ enim dobro oboroženim in zelo gibljivim bataljonom, naj bi okrepila svoj 1. bataljon na Štajerskem za vezanje tamkajšnjih nemških sil...« (»Čudežna pomlad«, str. 91.)

To je brez dvoma tudi problem, vreden in potreben razpravljanja, da bo čimbolj osvetljen, ker le tako bo mogla zgodovina zapisati o njem svojo objektivno sodbo. Avtor se ga je v škodo svoje knjige ognil. Jasno pa je namreč, da v primeru, če načrt za pohod na Štajersko na tak način in v takem obsegu, kot je bil zamišljen, ni bil realen, izpade jedro II. grupe odredov v še večji slavi, ker je kljub skoraj nepremagljivim oviram izvršilo povelje in se prebilo na Štajersko.

Čeprav avtor razmeroma dosti citira nemške dokumente za ilustracijo borb na Gorenjskem, ne navaja, kako so Nemci ocenili prihod II. grupe odredov na Štajersko. Medtem ko so nemški voditelji na Štajerskem konec junija 1942 gledali na položaj kot »v toliko konsolidiran, da ni neposredne skrbi« in konec julija mislili, da je »splošen položaj ugoden«, so 24. avgusta ugotovili, da se »pod vtisom energičnih ukrepov na Gorenjskem uporniške bande umikajo na štajersko področje...« in da se je položaj zaostril. Število napadov je poraslo, izgube so žal na naši strani večje kot na strani banditov...« (»Zbornik«, VI/3, str. 468, 550, 625 in 626.) Dne 3. oktobra pa so situacijo ocenili takole:

»Septembra 1942 se je v javnosti pojavilo mišljenje, da je dejavnost upornikov popustila. Njihova aktivnost konec septembra pa dokazuje, da tega ni pričakovati... Ugotovili smo, da je precejšnje število banditov iz drugih krajev... Zaman je bilo upanje, da se bodo banditi večidel sami prijavili... V Trbovljah je situacija čedalje resnejša... Čeprav so pripadniki band v precejšnjem številu iz sosednjih krajev, jih spodnještajersko prebivalstvo vendarle podpira... V borbi je bilo ubitih 25 oseb, ranjenih 3 in ujetih 16... Naše izgube: vojska je imela 3 mrtve in 2 ranjena, vermanshaft pa 2 ranjena. Akcija preteklega torca je v celoti spodletela, ker prebivalstvo pomaga banditom — zlasti v Hrastniku. Položaj na Pohorju nam povzroča hude skrbi...« (»Zbornik«, VI/4, str. 450 in 451.)

Prispevek III. grupe odredov za okrepitev partizanskih sil na Štajerskem je bil torej po naših in nemških virih razmeroma majhen v primerjavi z velikimi žrtvami, ki jih je na pohodu utrpela II. grupa odredov. Jedro II. grupe, ki je bilo samo zelo oslABLJENO, ni moglo bistveno spremeniti položaja, ampak je ob svojem prihodu le pomagalo zavreti poje-manje osvobodilne borbe in Nemcem preprečiti poskus njihove konsolidacije položaja. Ko pa je štab II. grupe 17. septembra 1942 reorganiziral štajerske enote v štiri majhne bataljone, je le polagoma začela rasti njihova aktivnost, s katero pa je edino Pohorski bataljon povzročal Nemcem večjo zaskrbljenost. Glavni uspeh II. grupe je bil, da se je v zimi 1942—1943 kljub hudim izgubam obdržala na Štajerskem. Zato II. grupa odredov nikakor ni, kot zatrjuje avtor, »dejansko močno revolucionarno posegla in z velikim poletom pospešila boj za osvoboditev« (str. 453).

S tem sem popravil in dopolnil pomanjkljivosti in netočnosti, ki sem jih opazil med branjem ali pri preverjanju nekaterih mest. Če bi pa preverjal tudi ostale strani, bi verjetno imel še kako kritično pripombo. Vendar že te zadoščajo, da strokovno ocenim, kolikšen pomen ima knjiga kot prispevek za zgodovino III. grupe odredov.

Avtor je v knjigi opisal razne dogodke, o katerih doslej še ni nihče pisal. Osvetlil in rešil je tudi več vprašanj, ki doslej še niso bila rešena. Tako je na primer pojasnil, kako je bil formiran 2. partizanski ali štajerski bataljon, kako in kdaj se je ta bataljon samoiniciativno preformiral v brigado itd. Vendar pa njena šibka mesta kar prepogosto zamegljujejo dobre strani knjige.

Osnovna slabost avtorjevega dela je, da bogato spominsko gradivo, ki ga je zbral, ni obdelal s potrebno natančnostjo in kritičnostjo, ki jo zahteva tudi memoarska literatura. To bi zlasti še moral storiti, ker je želel, da bi bila njegova knjiga že zgodovina. Zaradi te slabosti je v njej razmeroma veliko problematičnih in netočnih mest.

Ker je arhivske vire površno prepisoval in prevajal ter jih celo samovoljno popravljaval, so marsikateri citirani dokumenti vsebinsko nezanesljivi, nekateri pa celo potvorbe. Podatke iz arhivskih in spominskih virov ni med seboj dovolj kritično primerjal in pretresal, ponekod pa sploh nič. Namesto da bi na tak način čim verneje opisal resnično dogajanje, se je v svojem pripovedovanju v glavnem opiral samo na lastne spomine in ustne vire svojih sodelavcev, ker je podcenjeval vrednost arhivskih virov. Zato čestokrat zatrjuje drugače, kot je razvidno iz partizanskih in okupatorskih dokumentov, čeprav ne pojasni, zakaj podatki v teh dokumentih,

ki jih tudi citira, niso točni. Kljub temu, da po zatrdilu v predgovoru ni imel namena povelečevati, se na marsikakem mestu ni izognil nepotrebnemu povelečevanju.

Zaradi teh slabosti in tistih, ki sem jih omenjal že v pripombah na posamezna mesta, je knjuga glede zgodovinske objektivnosti in točnosti na splošno šibka. Zato kot memoarsko-dokumentarno delo povsem ne zadovoljuje, čeprav prinaša veliko novega gradiva za zgodovino II. grupe odredov. Toda to gradivo, žal, v mnogih primerih še ne posreduje strokovnjaku za proučevanje in uporabo, temveč ga le opozarja nanj, da bo zgodovinar moral arhivske vire zaradi avtorjevega površnega in samovoljnega objavljanja še vedno iskati po arhivih ali v drugih objavah. Do spominskega gradiva pa bo moral biti še bolj previden, kot je to navadno potrebno pri memoarski literaturi zaradi njenih več ali manj subjektivnih gledanj in ocen.

Količkaj zahtevnega bralca motijo tudi prepogoste stilistične in pravopisne napake. Avtor dosledno piše Pugled namesto Pogled, sredi stavka piše Štab, prav tako Armadni Korpus in Udarni vod z veliko začetnico, kar je bila sicer partizanska bolezen, ki pa je zdaj že odpravljena. Namesto dvojine često uporablja množino. Tu in tam motijo jezikovne trdote. Na nekaterih mestih so stavki nejasni. Tudi pri postavljanju ločil ni avtor dovolj skrben. Kljub popravkom na koncu knjuge, je v knjigi ostalo še dokaj tiskovnih napak. Ne naštevam posameznih primerov, ker bi bilo to preobširno, temveč hočem le opozoriti tudi na te pomanjkljivosti.

Knjigo je lepo opremil slikar Vladimir Lakovič, ki je bil tudi borec II. grupe odredov.

Ker ljudje radi segajo po partizanski literaturi, bo knjiga verjetno prej ali slej razprodana. Nastala bo potreba po novi izdaji, ki pa nikakor ne bo smela biti ponatis sedanje, temveč jo naj avtor kritično pregleda in predela, da bo v zgodovinsko vernejši luči prikazala II. grupo odredov in njen težavni pohod na Štajersko.

Ta primer naj bo hkrati opozorilo vsem, ki žele pisati svoje spomine ali spominsko-dokumentarne prispevke o posameznih problemih iz osvobodilne borbe, da se je takega dela sedaj že treba lotiti s potrebno vestnostjo in kritičnostjo. To pa ni tako velika zahteva, da bi zaradi nje kdo opustil svojo namero. Terja samo to, da se bo pisec s primernim čutom odgovornosti potrudil, da bo čim točneje zapisoval in čim objektivneje opisoval ter ocenjeval posamezne dogodke. To pa je sedaj veliko lažje kot pred leti, ker so arhivi v glavnem urejeni, v samostojnih knjigah in časopisih so bili objavljeni številni spominski prispevki, veliko pa jih je zbranih tudi po arhivih. Najvažnejše pa je, da so glavni partizanski in okupatorski dokumenti v »Zborniku dokumentov« objavljene že do septembra 1943. leta, a so se jih pisci doslej vse premalo posluževali. S kritičnejšim pisanjem bodo dali borci dragocene prispevke za proučevanje zgodovine naše revolucije, ker veliko važnih stvari iz ilegalnega obdobja zaradi takratne konspiracije sploh ni bilo nikdar nikjer zabeleženih, precej arhivskega gradiva iz osvobodilne borbe pa je propadlo.

Franček Saje

Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja

(Predavanje na sestanku arhivarjev v Škofji Loki 16. novembra 1959)

A. Kratek pregled zgodovine arhiva

Vsak družbeni razred oziroma vsaka družbena formacija pripisuje določenim dogodkom poseben pomen in jih zato tudi posebej, to je n drobneje in natančneje, raziskuje. Tako tudi naša družba pripisuje poseben pomen proučevanju razvoja socialističnih sil, zlasti delavskega razreda in Komunistične partije Jugoslavije, ki sta v svojem, več desetletij trajajočem, hudem boju izbojevala narodno in socialno osvoboditev jugoslovanskih narodov ter postavila trdne temelje socialističnemu družbenemu redu. Zato se je avgusta 1959 ustanovil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, ki ima nalogo znanstveno proučevati in raziskovati delavsko gibanje, delovanje komunistične stranke in ljudsko revolucijo na slovenskem ozemlju ter socialistično graditev v Ljudski republiki Sloveniji. V Inštitut sta se vključila Zgodovinski arhiv CK Zveze komunistov Slovenije in Muzej narodne osvoboditve Ljudske republike Slovenije. In tako zdaj arhiva teh dveh ustanov sestavljata arhivski oddelek novega Inštituta.

Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja je glede na delovno področje Inštituta poseben arhiv, glede na nekatere skupine fondov — predvsem partizanskih in sovražnih vojaških ustanov — pa edini tovrstni arhiv v Jugoslaviji. Vojnozgodovinski inštitut JLA v Beogradu je namreč po osvoboditvi povsod drugod prevzel tovrstno arhivsko gradivo, pustil ga je le v Sloveniji, kjer je bila že ustanova, ki je že med samim osvobodilnim bojem zbirala arhivsko gradivo. To je bil Znanstveni inštitut pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, ki mu je odlok Izvršnega odbora Osvobodilne fronte o ustanovitvi z dne 12. januarja 1944 naložil za nalogo: »...da pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje naša narodnoosvobodilna borba v sedanosti ter pri obnovitvenem delu po osvoboditvi, kakor tudi, da po znanstveni poti posreduje izkušnje narodnoosvobodilne borbe znanosti sami.« Inštitut, ki ga je vodil dr. Fran Zwitter, je začel znašati iz raznih krajev prve desetine knjig (dobil jih je celo iz Trsta in Celovca) ter tako ustvaril najnujnejšo osnovo za svoje delo. Od 12. marca 1944 dalje je dobival tudi po dva izvoda vsake publikacije, ki je izšla v okviru osvobodilnega gibanja.

Znanstveni inštitut je začel ustvarjati tudi arhiv in je imel svojega strokovnega arhivarja. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je namreč po kapitulaciji Italije poskrbelo tudi za arhivsko gradivo, ki ga je našlo v raznih krajih na osvobojenem ozemlju. Ivo Pirkovič je v novomeških zaporih že od spomladi 1943 s pomočjo svojih zaupnikov med stražniki — skupino karabinerjev okoli socialističnega Franca Canelle iz Milana in sloven-

skih orožnikov — pripravljaj zaplembo arhivskega gradiva divizije »Isonzo«. Ob kapitulaciji Italije mu je s pomočjo Vida Turka, dijaka Lada Škrbca-Pajka, ki so ga po izdaji nato domobranci obesili v Novem mestu na neko vrtno ograjo, in študenta tehnike Marjana Plaperja uspelo preprečiti požig arhivskega gradiva divizije »Isonzo«. Gradivo je izročil v varstvo in pregled profesorju Janku Jarcu. Ta ga je takoj po prvem nemškem bombardiranju Novega mesta 14. septembra 1943 odpeljal ponoči na treh lojtrskih vozovih v vas Sela pri Dolenjskih Toplicah. 4. oktobra 1943 je Ivo Pirkovič poslal iz Toplic Izvršnemu odboru OF dopis, v katerem pravi:

»Do sedaj se je zbral arhivski material, ki so ga pustili Italijani, sistematično menda samo v Novem mestu. To bi bilo potrebno storiti tudi za druge kraje osvobojenega teritorija, Kočevje, Belo krajino, Suho krajino, Mirensko dolino. Zato bi bilo potrebno poslati po teh krajih nekoga s posebnimi navodili in pooblastili, ki jih pa mora izdati Izvršni odbor OF. Pooblastila morajo imeti namreč moč, da se v posameznih krajih dana navodila vojaškim oblastem tudi dejansko izvrše. Naš odposlanec, ki je že izvežban v tem poslu, bi samo material zbral in ga predal v varstvo komandam, dokler ne bi bil odposlan naprej. V evidenco bi vzel tudi material, ki ga eventualno imajo v rokah komande.

Kakor sem že sporočil, bi v zadevi organizacije arhiva rad govoril s kom merodajnim od IO.

Vzorec pooblastila za tov. Vida Turka, ki mu mislimo poveriti omenjeno misijo, prilagam.«

Čez štiri dni, to je 9. oktobra, je profesor Janko Jarc poslal Upravni komisiji za osvobojeno slovensko ozemlje dopis, v katerem pravi, da »je potrebno takoj izdati civilnim in vojaškim oblastem osvobojenega ozemlja nalog za zbiranje in shranitev vsega tiskanega in pisanega materiala, ki se kakorkoli nanaša na slovensko revolucijo in ki so ga pustile razpadle okupatorske vojaške formacije ali pa oddelki bele garde in civilne ter policijske italijanske oblasti.«

Na osnovi tega dopisa je Odsek za narodno vzgojo in prosveto Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje, ki ga je vodil profesor Jože Zemljak, 10. oktobra 1943 pripravil okrožnico, v kateri je okrožnim odborom OF in komandam vojnih področij naročil:

»1. Takoj je treba začeti z zbiranjem vsega pisanega in tiskanega gradiva, ki se kakorkoli nanaša na narodnoosvobodilno borbo, ki so ga pustile razpadle okupatorske vojaške oblasti, oddelki bele garde ter civilne in policijske italijanske oblasti. Sem spadajo knjige, tiskovine, letaki, zemljevidi, zasebna pisma, fotografije itd.

2. Zbrano gradivo je treba zložiti v zaboje, zaboje zabiti ter jih depozirati pri vojaških komandah, ki naj bodo za gradivo odgovorne, dokler ne pridejo nadaljnja navodila.

3. Gradivo je treba shraniti na suhem in varnem kraju.

4. Vsak zaboj naj bo opremljen z napisom: »IOOF — arhiv« in z označbo kraja, kjer je bilo gradivo nabrano.

5. Zbiranje in shranjevanje gradiva je treba izvršiti takoj in brez odlašanja, ker dragoceno gradivo, ki je razmetano, vsak dan bolj propada.

6. Prosimo, da nam krajevne oblasti o izvršenih nalogah, če ne bodo dobile drugačnega navodila, pošiljajo svoja poročila.

Okrožne odbore in komande področij prosimo, da bi to okrožnico poslale v vse kraje, kjer so se nahajale prej italijanske posadke, karabinjerske postaje in oddelki bele garde.«

Nato našteje okrožnica vse kraje na operacijskem področju italijanske divizije »Isonzo«, kjer so bile vojaške posadke, karabinjerske postaje in oddelki bele garde in pove, da bodo za postojanke na ostalem slovenskem ozemlju vedele oblasti v Kočevju in drugod. Drugi dan je okrožnico poslal Izvršnemu odboru OF s pripombo:

»Ker je tov. Bogdan (Osolnik — op. T. F.) rekel, da ste baje že vi izdali okrožnico o arhivih, in ker smo mi tako okrožnico v tem času pripravili, vam jo pošiljamo, da jo uporabite, če še niste vaše odposlali. Stvar je nujna.«

V ohranjenem arhivskem gradivu nisem našel nobene od teh okrožnic — niti tiste, ki bi jo naj izdal Izvršni odbor OF niti one, ki jo je pripravil Odsek za narodno vzgojo in prosveto Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje. Sodim, da je Izvršni odbor OF menil, da je Pirkovičev predlog, naj Vid Turk prepotuje vse osvobojeno ozemlje, boljši od vseh okrožnic.

Vid Turk je v času od 11. do 17. oktobra napravil pot Dvor—Kočevje—Velike Lašče—Krka—Dvor in že 17. oktobra je Ivo Pirkovič poročal iz Podturna Odseku za narodno vzgojo in prosveto Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje:

»1. Na poti Dvor—Kočevje je na obeh straneh ceste razmetanega mnogo arhivskega materiala, ker so bili na tem sektorju zaustavljeni in razoroženi oddelki divizije Isonzo. Ker na tem sektorju ni vojaških in civilnih oblasti, ni kurir ukrenil nič. Najbrž je material od vlage že uničen.

2. V Kočevju je kurir zbiral material sam tri dni s petimi pomočniki in zbral 13 zabojev. Nadaljeval je delo na isti način tov. Milan Lesjak. Ves material bo deponiran v hiši bivše občine št. 75, dokler ne pridejo druga navodila.

3. V Stari cerkvi je dal kurir navodila za zbiranje materiala na vojaškem poveljstvu in naročil, da pošljejo zbrano v Kočevje.

4. Od D. Ložine do Dolenje vasi je gradivo zopet raztreseno ob cesti. V Dolenji vasi je kurir naročil vojaški komandi, da se zbere raztreseni material in vse skupaj pošlje v Ribnico.

5. V Ribnici je dobil nalogo zbrati italijanske papirje tov. Franc Divjak. Shranjeno bo na komandi mesta.

6. Od Gorenje vasi do Brega je zopet videti ob cesti papirje, ki jih je po nalogu kurirja zbral terenski odbor (tov. Jože Tanko) in jih bo odposlal v Ribnico.

7. V Žlebiču je prevzel nalogo zbiranja terenski odbor in bo ta odbor poskrbel za Sodražico. Poslano bo v Ribnico.

8. Za Velike Poljane in Ortnek bo poskrbel terenski odbor (tov. Gregorič) in bo poslano v Velike Lašče. V Velikih Laščah je prevzela navodila komanda mesta, ki bo poskrbela tudi za Turjak. Odposlano bo vse v Ribnico.

9. Za Male Lašče in Rašico poskrbita krajevna terenska odbora in odpošljeta v Velike Lašče.

10. S Pomikev bo terenski odbor poslal material na Videm.

11. Komanda mesta na Vidmu dostavi robo v Ribnico.
12. Komanda mesta na Krki bo poskrbela za Krko, Zagradec, Videm in Stično in zbrano odposlala v Žužemberk.
13. Zagradec in Ambrus še nista očiščena razpršene bele garde, vendar pa bosta terenska odbora storila, kar se da, in odposlala gradivo v Žužemberk.
14. V Žužemberku je prevzela nalogo občina in ostane gradivo do nadaljnjega v mestu.
15. Gradivo z Dvora odpošlje terenski odbor v Žužemberk ali v Toplice.«

Odsek za narodno vzgojo in prosveto Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje je na pobudo Iva Pirkoviča posređoval tudi glede arhivskega gradiva na Turjaku. 20. oktobra 1943 je poslal okrožnemu kulturnemu referentu v Velikih Laščah naslednji dopis:

»Po osebnih sporočilih smo zvedeli, da gre na gradu Turjaku v izgubo mnogo arhivalnega gradiva iz arhiva Turjačanov. Gradivo ima gotovo mnogo dragocenih podatkov o preteklosti tako kraja kakor družine Turjačanov, gotovo največ pa o socialni preteklosti našega kmeta in naše vasi. Sedaj se to gradivo malomarno zameta ali celo brezvestno uničuje.

Takoj poišči človeka, ki bo sedaj pó vsem gradu raztresene papirje, fascikle, listine, knjige, mape itd. pobral in v varnem zaboju shranil, morda na gradu samem ali kje drugje. Gre za vsak košček papirja, za vsako knjigo in vsak zapisek. Ko bo to arhivsko gradivo zbrano, spravljeno v zaboje in shranjeno na varnem mestu, Te prosimo, da nas o tem obvestiš.

Ker gre za narodno zgodovinsko dragoceno gradivo, stori takoj vse, da se reši čimveč in čimprej.«

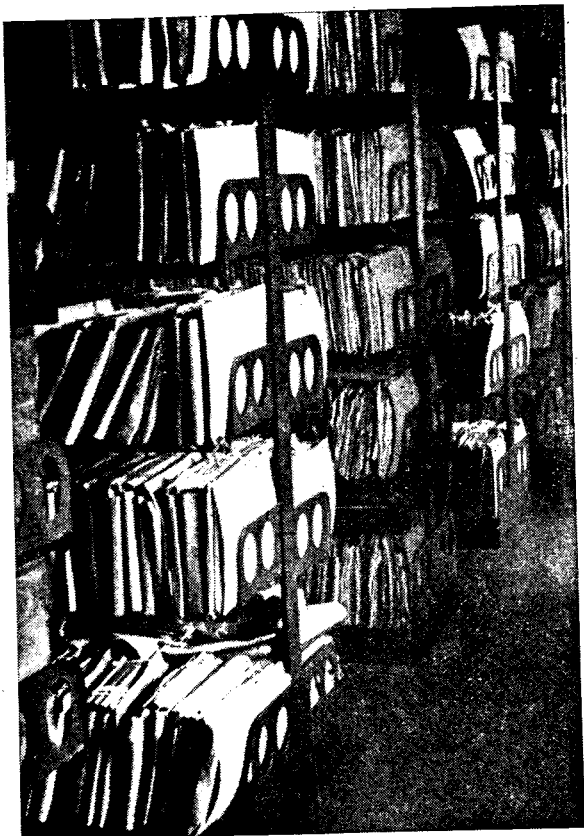
Ko je bilo Novo mesto že dvakrat bombardirano, je poslal Odsek za narodno vzgojo in prosveto Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje na pobudo Janka Jarca 20. oktobra 1943 rajonskemu kulturnemu referentu v Novem mestu naslednji dopis:

»Tov. prof. Jarc iz Novega mesta, ki je sedaj zaposlen s pregledovanjem arhivalnega gradiva, kar ga je ostalo po italijanskih oblasteh, nam je sporočil sledeče:

V Novem mestu so v nevarnosti, da se porazgubijo ali uničijo dragoceni knjižni in arhivski viri. Gre tu za knjižnico bivšega Sokolskega društva, za knjižnico profesorja F. Seidla, za knjižno zalogo v Krajčevi knjigarni ter za mestni arhiv, ki je trenutno v neki sobici na podstrešju v ubožnici. Skrb za te stvari ste poverili tov. akad. Bogu Komelu. Javite mu, naj ukrene vse — z Vašo pomočjo — da se spravijo na suho in varno knjige iz knjižnic. Iz Krajčeve knjižne zaloge bi knjige mogli poslati v uporabo vojaškim edinicam. Za mestni arhiv kakor tudi še za kakšne druge arhive, naj enako poskrbi, da se rešijo pred eventualnim bombardiranjem oziroma pred posledicami bombardiranja. Izstavite mu potrdilo, da bo mogel opolnomočeno rešiti gornje zadeve. Pomoč naj si poišče med novomeškimi profesorji in dijaštvom.«

Vsi navedeni dopisi izpričujejo skrb nastajajoče ljudske oblasti in nekaterih vestnih posameznikov za to, da se arhivsko gradivo ohrani. Žal pa ta skrb in prizadevanje nista mogli dati polnega uspeha, ker so Nemci že 21. oktobra 1943 začeli ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju na Dolenj-

Pogled v arhivsko skladišče
Inštituta za zgodovino delavskega
gibanja v Ljubljani

skem in Notranjskem. Zato se je v glavnem ohranilo le tisto arhivsko gradivo, ki sta ga skrila Janko Jarc in Ivo Pirkovič sama.

Prvi je voz gradiva skrila v gozdiču pri Dolenjskih Toplicah, dobra dva voza v kraški jami blizu ceste med Podturnom in Obrhom, dva velika zaboja pri znancih v Podhosti, en zaboj pa v vasi Vrhe pri Hinjah. Drugi — Ivo Pirkovič — pa je šest manjših zabojev gradiva zakopal v Občicah. Sovražnik je odkril skrivališče v Podhosti in v kraški jami med Podturnom in Obrhom. Zaboj gradiva, ki ga je shranil v vasi Vrhe pri Hinjah, so pozimi 1943—1944 raznesle partizanske enote. Tako se je ohranilo le tisto arhivsko gradivo, ki ga je profesor Jarc skrila v gozdiču pri Toplicah in tisto, ki ga je shranil Pirkovič. Tudi iz Kočevja so pred Nemci odpeljali vsaj en voz gradiva — del registrature kočevske podružnice »Emona« — pod Friedrichstein, a je bil voznik izdan. Nemci so ga prisilili, da je povedal za skrivališče, kjer so nato gradivo uničili, voznika pa odvlekli v neko taborišče, od koder se baje ni več vrnil. Sovražnik je v tej ofenzivi požgal tudi 18 skritih zabojev registrature divizije »Macerata«, ki jo je narodnoosvobodilna vojska razorožila na Kočevskem.

Zgodaj spomladi 1944 je Janko Jarc poskrbel za prevoz ohranjenega arhivskega gradiva iz Dolenjskih Toplic v Belo krajino, junija 1944 pa je bil postavljen za arhivarja Znanstvenega inštituta na Rogu. Ivo Pirkovič je po

nemški ofenzivi svojih šest zabojev arhivskega gradiva izkopal, presušil in preložil v dva bencinska soda, ki ju je učitelj Martin Šlibar s cestarjem Rogljem nato zakopal v samotno požgano zidovje in zrušil nanju še ostanke sten. Nekaj dragocenejših arhivalij pa je Pirkovič sam ponoči zakopal na odprtem polju v Podturnu. Oba soda je spomladi dvignil iz zemlje, gradivo spet presušil in izročil Znanstvenemu inštitutu. Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev je 1944. leta začela načrtno pregledovati ohranjene arhivalije in izdajati tako imenovane »Dokumente« (I-IV) o zločinih okupatorja in domačih izdajalcev. Znanstveni inštitut prve mesece namreč ni imel arhiva, kot je razvidno iz njegovega poročila 25. aprila 1944. V njem pravi:

»Arhiv osvobodilnega gibanja, ki ga imamo v načrtu, obstaja začasno le v majhni zbirki naših in sovražnikovih listov in letakov...«

Do konca junija 1944 je ta zbirka vsebovala »94 naših in 18 sovražnih letakov, razen tega še okrožnice Predsedstva SNOS in Komisije za ugotovitev zločinov«. Tedaj je direktor Inštituta poročal:

»Zdaj se je dosegel sporazum s Komisijo za ugotovitev zločinov in z obveščevalnim oddelkom Glavnega štaba in naš Inštitut je že prevzel večje število fascikljev italijanskih arhivalij. Potreben je postal poseben arhivar in te dni bo prevzel to funkcijo tov. Jarc, ki je bil doslej le naš sodelavec za belokranjsko okrožje.« Leta 1945 so arhiv preselili z Roga v Črnomelj, nato pa so ga preko Gorskega Kotara in Vipave 10. maja 1945 pripeljali v Ljubljano.

Zavedajoč se, da vojna uničuje tudi kulturne vrednote, je Predsedstvo SNOS izdalo »Odlok o zaščiti knjižnic, arhivov, umetniških, kulturnih in zgodovinskih spomenikov, znanstvenih in umetniških zbirk in prirodnih znamenitosti«, ki je bil objavljen najprej januarja 1945 v Slovenskem poročevalcu, pozneje pa v Uradnem listu. Izvajanje tega odloka in nadzorstvo nad tem izvajanjem so takrat poverili odseku za prosveto pri Predsedstvu SNOS ob sodelovanju Znanstvenega inštituta. Ta dva sta potem izdala vsem narodnoosvobodilnim odborom »Okrožnico o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov«, v kateri naročata, naj narodnoosvobodilni odbori postavijo v svojih območjih svoje zastopnike, ki naj med drugim napravijo »spisek vseh na svojem ozemlju nahajajočih se arhivov, bivših državnih in samoupravnih uradov, dalje morebitnih zasebnih, župnijskih, graščinskih arhivskih zbirk«. Poizvedujejo naj, »ali so še kje ostali italijanski oziroma nemški vojaški ali civilni spisi, jih takoj zberejo in pošljejo Znanstvenemu inštitutu... Posebno paznjo je treba obračati na zbiranje vsega partizanskega propagandnega gradiva zlasti od 1941 do spomladi 1944. Pokrajinski, okrožni oziroma okrajni in krajevni zastopniki naj zbirajo podatke o spravljениh arhivih OF odborov in arhivih zlasti prvih partizanskih enot...« itd.

Člani Znanstvenega inštituta so imeli zlasti spomladi 1945. leta nekaj sestankov o arhivskih vprašanjih s predstavniki drugih civilnih ustanov narodnoosvobodilnega gibanja. Tako je bil n. pr. 10. marca 1945 sestanek predstavnikov Znanstvenega inštituta in nekaterih uradov Predsedstva SNOS (verske komisije, notranjega odseka in osrednje pisarne). Sprejeli so sklep, naj osrednja pisarna opozori vse odseke Predsedstva SNOS. »f. naj ne uničujejo nobenega odvažnega in ne več uporabnega arhivskega

gradiva, temveč naj vsak odsek skrbi, da bo vse to gradivo čimprej in varno shranjeno; 2. opozoriti je treba vsa okrožja in ostale upravne enote, da store isto s svojim arhivskim materialom, ki mora biti obenem shranjen tako, da v nobenem primeru ne pade sovražniku v roke. Že sedaj je treba pripraviti vse potrebne okrožnice, da se ob času osvoboditve naših krajev vse odredbe glede arhivov takoj razširijo na vse urade in se jim naroči, naj najstrože čuvajo vse arhive vseh bivših oblasti in uradov.« Novi sestanek o zaščiti arhivov so imeli nato 28. marca 1945, 16. in 23. aprila 1945 pa je imela sestanek Komisija za ugotovitev škode na kulturno-zgodovinskih predmetih Slovenije. Ugotavljala je škodo in sklepala o ukrepih, ki bi jih bilo treba izvršiti, da bi bila škoda v bodoče čim manjša. Določila je tudi svoje poverjenike za okrožja.

Ko se je približevala osvoboditev slovenske zemlje, je Znanstveni inštitut mnogo razpravljal tudi z zastopniki Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije o zbiranju in varovanju partizanskega gradiva, kakor tudi o zavarovanju okupatorskih in drugih arhivov. Glavni štab je že mnogo mesecev pred popolno osvoboditvijo ponovno razposlal vsem svojim enotam natančna navodila, kako naj ravnaajo, da bodo arhivalije zavarovali pred uničenjem. Takoj po osvoboditvi, dne 18. maja 1945, pa je z naredbo št. 47 ukazal enotam, naj vse arhivalije zberejo na Taboru v Ljubljani.

Znanstveni inštitut je po osvoboditvi skladno z odloki in okrožnicami, ki so izšli že na osvobojenem ozemlju pred koncem vojne, prevzel skrb predvsem za arhivsko gradivo iz dobe narodnoosvobodilnega boja. S sodelovanjem zgodovinskega oddelka pri Glavnem štabu NOV in PO Slovenije in pozneje pri štabu IV. armade se je lotil zbiranja partizanskega arhiva in sicer tako, da je zbiral Znanstveni inštitut predvsem gradivo civilnih ustanov osvobodilnega boja, Zgodovinski oddelk Glavnega štaba Slovenije oz. IV. armade pa arhive vojaških enot in ustanov in jih pozneje izročil Znanstvenemu inštitutu. Ta je tudi še nadalje zbiral arhivsko gradivo okupatorskih in kvislinskih ustanov in enot. Mnogo gradiva je dobil predvsem v mestih, kjer so bili sedeži nemških deželnih svetnikov (v Celju samem na primer 400 fasciklov registrature deželnega svetnika in nad 60 fasciklov registratur Wehrmannschafta itd.).

B. Razdelitev arhiva in pregled ohranjenega gradiva

Tako se je pri Znanstvenem inštitutu oziroma Muzeju narodne osvoboditve LRS, ki se je 1948. leta razvil iz njega, v kratkem času nabralo mnogo arhivskega gradiva, ki so ga začeli grobo urejati in deliti v partizansko, kvislinsko in okupatorsko. Z ustanovitvijo Inštituta za zgodovino delavskega gibanja se je zbiralno področje arhiva razširilo in tako delimo zdaj skladno z delovnim področjem Inštituta, predvsem pa z organizacijo zgodovinskega oddelka, arhivski oddelek v naslednje odseke:

- I. odsek za obdobje do leta 1918,
- II. odsek za obdobje med obema vojnama,
- III. odsek za obdobje narodnoosvobodilnega boja in
- IV. odsek za obdobje socialistične graditve.

I. Odsek za obdobje do leta 1918

Odsek za obdobje do leta 1918 ima najmanj arhivskega gradiva. Sem bi spadale arhivalije prvih delavskih društev, Jugoslovanske socialnodemokratske stranke itd. Toda to gradivo, kolikor je ohranjeno, je v glavnem še v drugih arhivih, tako da so v našem arhivu le malenkosti (zapisniki sej Splošnega delavskega izobraževalnega društva od februarja 1892 do februarja 1904, zapisniki sej Splošne delavske zveze »Vzajemnost« v Ljubljani od septembra 1909 do marca 1913, zapisniki sej vodstva Splošne železničarske organizacije v Trstu za leti 1911 in 1912, registratura Akademskega ferialnega društva »Adria« v Gorici od 1910 do 1928, mikrofilmano gradivo sodnega procesa proti Železnikarju v Celovcu).

II. Odsek za obdobje med obema vojnama

Odsek za obdobje med obema vojnama ima znatno več gradiva. Sem bi spadale registrature organizacij KPJ oziroma KPS, Socialistične stranke Jugoslavije in njenih frakcij, Narodnosocialistične stranke, krščanskih socialistov, sindikalnih organizacij vseh barv in strok itd. Toda arhiv ima le dele nekaterih registratur in posamezne arhivalije. To gradivo nosi pečat svoje dobe, saj je zatiranje delavskega gibanja, zlasti pa ilegalno delovanje Komunistične partije Jugoslavije oziroma Komunistične partije Slovenije (od aprila 1937), onemogočilo normalno nastajanje, registriranje in varovanje dokumentov in publikacij.

Za zgodovino KPJ v Sloveniji oziroma KP Slovenije je zato najpomembnejše gradivo iz sodnih procesov proti komunistom. V arhivu je 522 urejenih in 37 neurejenih sodnih spisov za čas od 1918. do 1941. leta, ki vsebujejo sezname aktivnih komunistov, podatke o delu ilegalnih organizacij KPJ, SKOJ, Rdeče pomoči, Mednarodne delavske pomoči, legalnih sindikatov, društev itd., dokazilne in obremenjevalne dokumente (letake, brošure, knjige, pisma in poročila, resolucije in izjave itd.), zapisnike zasliševanj, obtožnice, obsodbe. Naj navedem nekaj najpomembnejših:

spisi proti delavcem in kmetom iz Šmihela in Stopič, Vinice, Škofje Loke, Brestanice (tedaj Rajhenburga), Cerknice zaradi uporniškega gibanja v letih 1918—1919;

spis proti voditeljem splošne delavske in železničarske stavke aprila 1920, ki vsebuje tudi stenografski zapisnik železničarske konference in pripravljalne konference za ustanovitev KPJ v Sloveniji;

spis proti komunističnim mladincem iz Ljubljane leta 1921;

spis proti komunističnim mladincem iz Trbovelj in Hrastnika leta 1922, ki vsebuje izvirne resolucije in statut; sprejet na ljubljanskem kongresu SKOJ leta 1922, resolucijo I. državne konference KPJ leta 1922 o političnem položaju in nalogah KPJ;

spis proti komunističnim mladincem z Jesenic leta 1923;

spis proti udeležencem spopada med delavci in orjunaši 1. junija 1924 v Trbovljah, ki vsebuje mnogo gradiva o delu KPJ, SKOJ in Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (izvirne dokumente o proletarskih akcijskih četah, stenografski zapisnik pokrajinske konference Neodvisne delavske stranke Jugoslavije 4. maja 1924, resolucije in napotila te stranke itd.);

spis proti Albertu Hlebcu, kjer so zapiski o plenumu CK KPJ decembra 1925;

gradivo iz sodnih spisov proti 80 slovenskim komunistom leta 1931, ki vsebuje tudi poročilo ljubljanske policije o akcijah KPJ v Sloveniji od novembra 1928 do maja 1930;

spis proti Izaku Feuerberku in 31 soobtoženim leta 1933, kjer so podatki o delu komunistov na ljubljanski univerzi in o delu organizacij KPJ v Ljubljani in Ptuj;

spis proti Pavlu Tepini in 39 soobtožencem s seznamom partijske literature, izdane leta 1934 in prepisi dokumentov iz arhiva PK KPJ za Slovenijo iz časa IV. pokrajinske partijske konference;

spis proti Milanu Apihu leta 1934 zaradi dela v mariborski partijski organizaciji;

spis proti Vinku Kristanu in 27 soobtožencem leta 1941 zaradi dela v novomeški partijski organizaciji.

Zbranih je dalje 827 dokumentov različnega izvora o delu KPJ v Sloveniji, tako razne tiralice, protikomunistični referati, poročila in ovadbe policije, orožništva in srezkih načelnikov, dopisi in okrožnice predsedstva deželne vlade Slovenije, banovinske uprave, Komande dravske divizijske oblasti in IV. armijske oblasti, ki so zasledovale delo Partije.

Dragocena je tudi zbirka brošur in letakov iz partijske tehnike pri Novaku v Tacnu leta 1940.

Arhiv ima tudi registrature ali vsaj njihove dele nekaterih sindikalnih organizacij, dalje študentskih organizacij (Akademskega društva »Triglav« od decembra 1910 do 1938, Slovenskega kluba na ljubljanski univerzi za 1940. in 1941. leto, Jugoslovanskega akademskega podpornega društva v Ljubljani od 1935. do 1941. leta, akademskega društva »Zarja«, dalje Glavnega in izvršilnega odbora Društva kmečkih fantov in deklet od 1934. leta naprej in zbirko arhivalij o mezdnih gibanjih in stavkah iz registrature Trboveljske premogokopne družbe in o splošni stavki leta 1920 iz registrature Deželne vlade za Slovenijo.

III. Odsek za obdobje osvobodilnega boja 1941—1945

Odsek za obdobje osvobodilnega boja 1941—1945 je prav gotovo najbogatejši in najpomembnejši, saj bo to obdobje še dolgo časa predmet nadrobnega raziskovanja in proučevanja, vse dotlej, dokler ne bomo dobili dobre in popolne zgodovine naše ljudske revolucije.

Po izvoru oziroma prejšnjem lastništvu delimo arhiv iz dobe narodno-osvobodilnega boja v štiri pododseke, in sicer za:

1. partizanske fonde, 2. nemške fonde, 3. italijanske fonde, 4. kvislinske fonde.

Seveda je ta delitev umetna, saj se često težko odločimo, kam naj damo ta ali oni fond. Ker je to najstarejša delitev fondov v našem arhivu, je vendarle smiselno, da jo obdržimo.

1. Partizanski fondi

Partizanski fondi so vsekakor najpomembnejši, saj so najneposrednejša in najzvestejša priča največjega obdobja naše zgodovine — narodne osvo-

boditve in socialistične revolucije. Zaradi boljše preglednosti jih delimo v fonde vojaških ustanov in enot ter v fonde političnih in oblastnih ustanov.

a) Fondi vojaških ustanov in enot

Količina ohranjenega gradiva že sama na sebi kaže nenehno rast naše partizanske vojske — od zbiranja prvih maloštevilnih partizanskih čet poleti in jeseni 1941 pa do zaključnih operacij naših armad in korpusov za osvoboditev domovine. Najmanj gradiva je za čas od začetka osvobodilnega boja poleti 1941 pa do njegovega prvega večjega razmaha spomladi 1942. Poleg partizanskega zakona, ki ga je izdalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sredi julija 1941, in nekaj zapiskov (n. pr. za Pohorsko četo, Stiško četo, Kamniški bataljon itd.) se je gradivo ohranilo le posredno preko tiska, med katerim je najvidnejšo vlogo odigral Slovenski poročevalec, saj so v njem izšli ne samo najpomembnejši odloki in povelja političnih in oblastnih organov osvobodilnega boja, marveč tudi poročila o partizanskih vojaških akcijah.

Količina partizanskih arhivalij pa se vidno poveča spomladi 1942, in sicer tako zaradi močnega porasta slovenske partizanske vojske (iz petih bataljonov so nastali številni odredi, ki so se združili v štiri grupe odredov) kot tudi zaradi uvedbe partizanske administracije. Medtem ko so sprva partizanske enote spravljale le došle dopise, so zdaj začele spravljati še kopije ali pa prepise odposlanih dopisov. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je namreč že 7. aprila 1942 naročilo štabu III. grupe odredov:

»Bilo bi dobro, da v bodoče vsaj od važnejših pisem obdržite kopijo. Arhiv, ki se vam bo na tak način nabral, shranite dobro na primernih mestih (zakopljite). Ni treba posebej naglašati, kakšno dragocenost predstavlja ta arhiv, ki bo zvesta slika slavnih in junaških dni osvobodilne borbe slovenskega naroda.«

Verjetno je tako naročilo tudi štabom ostalih grup, a se nam pisma niso ohranila. Da so štabi res ravnali po naročilu Glavnega poveljstva, kaže to, da se je za čas do velike italijanske ofenzive ohranilo sorazmerno mnogo arhivskega gradiva, tako da smo ga celo po vojni precej izkopali (registratura Šercerjevega bataljona, Krimskega odreda) in da so štabi grup celo sami predpisali, da naj se uvede administracija. Tako je štab III. grupe odredov 30. maja 1942 izdal odločbo št. 10 »O knjigovodstvu in arhivu«, v kateri naroča:

»1. V posebni mapi je treba shranjevati vse naredbe in dnevna povelja, ki jih izdajajo nadrejene enote. V svojih naredbah in dnevnikih poveljih naj se držijo tiste oblike naredb in dnevnikih povelj, kot jo ima štab grupe.

2. Vsa pošta, ki jo odredi in bataljoni sprejemajo ali odpošiljajo, mora biti spravljena v posebnem arhivu.

a) *inhibit* za pošto, ki prihaja...

b) *ekshibit* za pošto, ki odhaja...

3. Za blagajniško knjigo naj se v vseh enotah, ki imajo blagajno, uporabljajo običajne blagajniške knjižice majhnega formata...

4. Inventar. V knjigo naj se vpišejo vsi podatki o inventarju edimice od orožja do hranil...

5. Vse enote naj vodijo dnevnik, v katerega naj vpisujejo vse akcije in druge važne in zanimive zadeve, ki jih enota doživlja...»

Odredbo, v kateri je štab III. grupe odredov celo določil rubrike za obe vrsti delovnika, so nekateri odredi (n. pr. Dolenjski 10. junija 1942) predpisali svojim bataljonom. In tako imamo iz tega časa ohranjene vse vrste pisarniških izdelkov — od dopisov do delovodnikov, od inventarja do seznamov borcev itd.

Sprva so vojaške enote nosile svoje »arhive« s seboj, ko pa so ti tako narasli, da bi to oviralo premike, so jih zakopavale v »bunkerčke«, za katere je vedelo le nekaj borcev. Največkrat se je to zgodilo ob začetkih sovražnikovih ofenziv. Štab Šercerjevega bataljona Krimskega odreda je na primer 8. julija 1942 naročil svojim četam: »Četne arhive dobro zavijte in jih spravite na suh kraj. Za skrivališče naj vé samo nekaj najzanesljivejših tovarišev, katerih imena sporočite štabu.« Tako je tudi za čas teh ofenziv ohranjenega znatno manj gradiva, prvič zato, ker je bilo zaradi stalnih premikov in pretrganih zvez manj pisarniškega poslovanja, drugič pa zato, ker je sovražnik nekajkrat odkril skrivališča arhiva in zaplenil arhivalije. Sprva jih ni uničeval, marveč prevajal in objavljaval v svojih poročilih, dopisih ali v posebnih informacijskih vestnikih. Tako so Italijani prevedli dokumente iz registratur Glavnega poveljstva in CK KPS, ko so 23. avg. 1942 v ofenzivi na Rogu odkrili kraško jamo, kamor sta oba foruma skrila arhiv, za Štajersko pa se je tako ohranila vsebina najpomembnejših partizanskih dokumentov do avgusta 1942, ker so Nemci 18. julija 1942 v okolici Bočne, 14. avgusta 1942 na Gozdniku in 15. avgusta na Črnem vrhu pri Taboru našli registrature I. štajerskega bataljona in njegove 3. ter 4. čete in jih objavili. Enako so se nam iz zaplenjenih partizanskih dnevnikov ohranili podatki za brežiški pohod oktobra—novembra 1941.

Pozneje je sovražnik dokumente nekajkrat popolnoma uničil.

Najmanj arhivskega gradiva za ta čas ima Primorska, ki je v osvobodilnem boju vse do spomladi 1943 zaostajala za drugimi slovenskimi pokrajinami in je prvi ohranjeni partizanski vojaški dokument šele iz septembra 1943.

Obseg arhivskega gradiva za obdobje od italijanske ofenzive do kapitulacije Italije kaže nekakšno sorazmerje med pokrajinami. Nobena pokrajina ni brez ohranjenega arhivskega gradiva, pa tudi nobena pokrajina nima popolnoma ohranjene registrature. Prve štiri slovenske partizanske brigade imajo le malo gradiva, pač pa se je ohranil nadroben pregled njihovih bojev in premikov, ki ga je po njihovih poročilih za čas od decembra 1942 do maja 1943 vestno izdelal načelnik štaba Dolenjske operativne cone in poznejši načelnik Glavnega štaba NOV in POS narodni heroj Milovan Šaranović. Tudi prvi primorski brigadi sta skoraj brez arhivskega gradiva, prav tako prvi dve slovenski diviziji, ustanovljeni julija 1943. Zato so tem pomembnejši in dragocenejši dnevniki posameznih borcev in komandantov (Vidmarjev, Borštnarjev, Pirjevčev, Bratužev, Cubničev itd.).

Višji in nižji vojaški organi so bili dolgo časa brez vsakih notranjih organizacijskih enot in so zato vse akte — tako tiste, ki so prihajali, kakor kopije odposlanih — nalagali drugega vrh drugega. Že pred kapitulacijo Italije pa se pojavi pomembna novost.

Glavni štab NOV in POS, ki je imel sprva le nekaj ljudi (v glavnem komandanta in politkomisarja, njuna namestnika, načelnika štaba — vsi so bili največkrat pri različnih enotah), je že junija 1943 dobil prve oddelke, ki pa so se prav razvili šele po kapitulaciji Italije. Imeli so svoje lastne registrature, v katerih je ponekod, na primer v operacijskem oddelku, prišlo celo do delitve aktov po krajevnih in vsebinskih vidikih. Približno iste notranje organizacijske enote sta imela štaba obeh slovenskih partizanskih korpusov — VII. in IX., ki sta se ustanovila po kapitulaciji Italije, ter slovenske partizanske divizije.

Ustanovitev novih enot, dokončna organizacija naše vojske, formiranje notranjih organizacijskih enot v štabih večjih vojaških enot, nastanek velikih osvobojenih ozemelj, že utrjeno omrežje kurirskih poti in novi načini vzdrževanja zvez (telefon, radio), vse to je pospeševalo nastanek večjih registratur in dovoljevalo, da so se ohranjale, zato je večina ohranjenega partizanskega gradiva ravno iz časa po kapitulaciji Italije. To gradivo bi bilo še obsežnejše, če ne bi bil sovražnik poleg že omenjenih italijanskih arhivalij odkril še nekaj skritih arhivalij partizanskih enot (n. pr. Tomšičeve brigade na Mašunu, ki ga je zakopal njen komandant Stane Semič-Daki in po osvoboditvi zaman vneto iskal, saj smo našli v domobranskem arhivu cele strani seznama zaplenjenih dokumentov Tomšičeve brigade, kar nam je povedalo, da je bilo skrivališče odkrito) in če ne bi bilo ostalo precej gradiva za vedno zakopanega, ker so tisti, ki so ga zakopali, padli ali pa pozabili, kje so ga zakopali. Nekaj gradiva so našli še pravočasno, med tem je prav gotovo najpomembnejši del registrature Glavnega štaba od avgusta do novembra 1943, ki ga je tov. Daki izkopal šele poleti 1954 na Rogu. Te arhivalije so bile močno zlepljene in poškodovane, a jih naš konservatorski oddelek uspešno popravlja.

Kljub temu, da je iz časa po kapitulaciji Italije, zlasti pa še po šesti sovražni ofenzivi, ohranjenega sorazmerno mnogo arhivskega gradiva, pa so še velike vrzeli. Medtem ko so fondi Glavnega štaba, njegovih oddelkov, zaledne vojaške oblasti in štaba IX. korpusa še dokaj popolni, so precejšnje vrzeli v fondu štaba VII. korpusa, ki je izgubil del registrature v sovražnem napadu na Kočevski Rog sredi aprila 1945. Sovražnik je pri Rdečem kamnu odkril skrivališče in arhiv zažgal. Toda precej arhivalij so pozneje rešili in čakajo, da jih konserviramo, ker so močno ožgane.

Štab IV. operativne cone in štab XIV. divizije sta izgubila mnogo arhivalij ob nemški ofenzivi v Savinjski dolini decembra 1944 in januarja 1945.

Sorazmerno najmanj gradiva za to obdobje imajo brigade, kar je tudi razumljivo, saj so bile to glavne udarne enote naše vojske in zato v stalnih spopadih s sovražnikom. Delale so tudi velike pohode in zato pogosteje skrivale arhivalije. Tako imajo Tomšičeva, Šercerjeva in Bračičeva brigada v XIV. diviziji le skromne dele registratur. (Vse tri komaj za fascikelček!) Tudi Šlandrova in Zidanškova v IV. operativni coni imata arhivalij komaj za fascikel, enako Gubčeva, Cankarjeva in 12. brigada v XV. diviziji. Nekoliko več imajo Levstikova, 9. in Ljubljanska v XVIII. diviziji, vendar nobena nima vsega. Še največ gradiva je za Gregorčičevo, Bazoviško in Kosovelovo brigado v XXX. diviziji ter za Vojkovo brigado v XXXI. diviziji, katerih fondi so skoraj popolni, slabše pa je z Gradnikovo in Prešernovo brigado.

Tudi fond italijanske divizije Garibaldi-Natisone, ki je decembra 1944 prišla v IX. korpus, ni popoln. Tudi prekomorske brigade, ki so v letih 1944—1945 prišle na jugoslovansko ozemlje, nimajo ohranjenih registratur. Imajo le nekaj arhivalij, več jih ima le 5. prekomorska.

Fondi odredov, ki so se ustanovili konec 1943 in v začetku 1944 (Briško-beneški, Istrski, Južnoprimorski, Škofjeloški, Bohinjski, Kokrški, Koroški, Pohorski, Lackov, Kozjanski itd.) so popolnejši, kar je razumljivo, saj so bili odredi tedaj stalne enote na določenem ozemlju s posebnimi nalogami, bolj so poznali teren, znali so bolje skriti svoje arhivalije in jih pozneje tudi najti, ker so se gibali po manjšem ozemlju.

Kot sovražniku mi uspelo odkriti nobene naših večjih partizanskih bolnišnic, tako se je ohranilo tudi skoraj vse njihovo arhivsko gradivo.

Arhivsko gradivo slovenskih partizanskih enot hrani tudi arhiv Vojnozgodovinskega inštituta JLA v Beogradu, ki ga je dobil od nekaterih enot. Del registrature Gubčeve brigade je v Novem mestu, nekaj gradiva štajerskih enot je v mariborskem arhivu in muzeju NOB, metliški muzej pa ima izkapani del registrature obveščevalnega centra Belokranjskega odreda.

b) Fondi političnih in oblastnih ustanov

Fondi političnih in oblastnih ustanov niso nič manj pomembni od prej naštetih. Šele proučevanje le-teh omogoča zgodovinarju spoznavati osvobodilni boj v celoti, saj se ta ni bil samo na bojnih poljama, ampak na vseh področjih življenja slovenskega naroda.

Tudi za politične in oblastne ustanove osvobodilnega boja velja, da so najpomembnejši odloki vse do spomladi 1942 ohranjeni le v tisku. Tako n. pr. od 81 partizanskih dokumentov, objavljenih v prvi knjigi Zbornika dokumentov NOV, samo štirje niso vzeti iz tiska. Za ta čas je ohranjenih le nekaj dopisov oz. poročil, predvsem za Štajersko.

Registrature najvišjih političnih in oblastnih ustanov so ohranjene šele od druge polovice 1942. leta dalje, ko je bilo vodstvo osvobodilnega gibanja že na osvobojenem ozemlju. Približno v istem času začno nastajati registrature tudi pri nižjih organih. Za te je značilno, da imajo partijski komiteji in odbori OF dolgo časa skupne registrature.

Kot pri vojaških enotah so tudi tu neokrnjene registrature zelo redke in ni glede ohranjenega gradiva nobenega sorazmerja med pokrajinami in okrožji, saj imajo Primorska, Dolenjska in Notranjska še dokaj dobro ohranjene fonde, Gorenjska znatno slabše, Štajerska in Koroška pa jih nimata skoraj nič.

Med fondi političnih in oblastnih ustanov je prav gotovo najpomembnejša skupina fondov partijskih komitejev, to je CK KPS, pokrajinskih, okrožnih in okrajnih komitejev, saj so razpravljali o vseh vprašanih osvobodilnega boja na svojem območju.

Registratura CK KPS se začne šele avgusta 1942. Arhivalije, ki jih je imel CK KPS do tedaj, so propadle, ker je sovražnik odkril bunkerje, in sicer: 9. in 10. decembra 1941 v Podmilščakovi ulici 19 in na Aljaževi c. 6 v Ljubljani, 26. oktobra 1942 v Obrjah pri Polju, kjer so aretirali in pozneje ustrelili Valentina Petača, ki je arhivalije skril in jih do danes niso našli, ter 23. avgusta 1942 na Rogu, ko so Italijani našli skrite arhivalije, jih prevedli in so tako ohranjene v prevodih. Od avgusta 1942 registratura

CK KPS nima vrzeli. Danes je težko reči, kakšna je bila njena notranja delitev. So pa v nji tudi dopisi, ki so jih vojaške enote pošiljale Glavnemu štabu NOV in POS (predvsem samo do 1944. leta). Po osvoboditvi pa se je s to registraturo združil del registratur OK KPS Novo mesto in PK KPS za Primorsko. V celoti je ohranjena tudi registratura Poverjenišтва CK KPS za Primorsko in Gorenjsko iz leta 1944.

Starejši od registrature CK KPS je tako imenovani »Kardeljev arhiv«, ki ga je imel tov. Kardelj kot član Vrhovnega štaba in politbiroja CK KPJ. Nastajati je začel po Kardeljem prihodu v Slovenijo sredi marca 1942 in ima 209 izredno pomembnih dokumentov. Dragocena so tudi njegova pisma Vrhovnemu štabu in CK KPJ z globokimi analizami razvoja osvobodilnega boja na Slovenskem.

Od pokrajinskih partijskih komitejev ima najboljše ohranjeno registraturo PK KPS oziroma Oblastni komite KPS za Slovensko Primorje, a se tudi ta začenja šele poleti 1942. Nekoliko pozneje, od konca 1942 se začenja registratura PK KPS za Gorenjsko, ki je prav tako zelo dobro ohranjena, medtem ko PK KPS za Štajersko in Koroško nimata skoraj ničesar. V tako imenovani »Ljubljanski pokrajini« ni bilo tovrstnih organov, ker je bil tu CK KPS in imel neposredne stike z okrožji.

Zelo popoln je fond IOOF, ki je bil vse do črnomaljskega zasedanja SNOS februarja 1944 tudi izvršilni organ najvišjega slovenskega oblastnega organa SNOO. Imel pa je dotlej tako za dopise političnega kot za dopise oblastnega značaja eno samo registraturo. Medtem ko so njegovi odloki in okrožnice kot samostojni dokumenti ohranjeni že iz 1942. leta, pa tečejo drugi dopisi šele od aprila 1943. Posebni registraturi sta imela njegova upravna komisija in odsek za propagando, prav tako tudi uredništvo Slovenskega poročevalca.

Ločitev dopisov političnega in oblastnega značaja se pojavi šele februarja 1944, ko se po črnomaljskem zasedanju SNOS osuuje njegovo predsedstvo.

Predsedstvo SNOS ima dobro ohranjeno registraturo, prav tako njegovi odseki in komisije, Znanstveni inštitut in Denarni zavod Slovenije.

Od pokrajinskih odborov OF ima največ gradiva POOF za Primorsko, in sicer od druge polovice 1942. leta dalje. V splošni ljudski vstaji po kapitulaciji Italije pa se je ustanovil Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je bil poseben oblastni organ vse do srede januarja 1944 in imel svojo lastno registraturo. Tudi leto pozneje, sredi septembra 1944, se je ob volitvah v organe ljudske oblasti ustanovil Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje kot oblastni organ za zvezo med Predsedstvom SNOS in primorskimi okrožji. Tudi ta je imel lastno registraturo, ki je v celoti ohranjena. Tudi POOF za Gorenjsko ima precej gradiva, POOF za Štajersko in Koroško pa nimata skoraj ničesar.

Še največ gradiva je ohranjenega za okrožja, vendar šele od začetka 1943 dalje. Edino za kočevsko okrožje seže registratura nazaj do 1. junija 1942. Ohranil jo je njegov sekretar Alojz Zalar in je eden najpomembnejših virov za raziskovanje problematike prvega osvobodjenega ozemlja na Slovenskem leta 1942. Druga okrožja na Dolenjskem in Notranjskem imajo gradivo šele od druge polovice 1943. Okrožja na Primorskem imajo zelo dobro ohranjeno gradivo vse od svojega nastanka — v začetku leta 1943

— do osvoboditve, okrožja na Gorenjskem ga imajo manj, na Štajerskem in Koroškem pa zelo malo in to šele od 1944. leta dalje.

Okraji imajo manj gradiva kot okrožja in je glede na pokrajine med njimi isto razmerje kot pri okrožjih — Primorska ga ima največ (19 okrajev, med katerimi je tudi Beneška Slovenija, za katero je zelo mnogo gradiva), Gorenjska nekaj (3 v kranjskem in 4 v škojeloškem okrožju), Štajerska in Koroška nič.

Arhivalije terenskih oziroma krajevnih organov so le redkost, zelo malo pa je tudi gradiva ženskih in mladinskih organizacij 1943—1945.

2. Nemški fond i

Za arhivalije partizanskega izvora velja, da so jim ves čas od njihovega nastanka dalje posvečali posebno pozornost in varstvo. Tega pa ni mogoče trditi za arhivalije nemškega izvora. Če bi bili naši ljudje in naša vojska bolj poznali ustrezna navodila o varovanju arhivalij, če bi se bili povsod našli ljudje, ki bi jih bili zbrali in varovali, bi jih imeli danes mnogo več, posebno registratur nemških občin in krajevnih vodstev Štajerske domovinske in Koroške ljudske zveze, česar imamo najmanj, in bi mnogokje pisanje občinskih kronik za dobo NOB ne zadevalo na toliko težav.

Kar zadeva arhivalije nemškega izvora, nimamo registratur osrednjih policijskih, orožniških, oblastnih in političnih organov z Gorenjskega in Štajerskega od 1941 dalje ter Ljubljanske pokrajine in Primorskega od jeseni 1943. dalje. Usode teh arhivalij ne poznamo.

Zaenkrat je najpomembnejša zbirka fondov policijskih in orožniških ustanov na Gorenjskem in Štajerskem. Toda ta obsega le fonde nižjih orožniških ustanov — okrožij, oddelkov in postaj, medtem ko nimamo nič arhivalij iz registrature višjega vodje SS in policije Erwina Rösenerja in njegovega štaba za uničevanje »band«, poveljnika redarstvene policije Alpenland (Mascusa, Brennerja oz. Knofeja), komandantov orožništva za Koroško oz. Štajersko, orožniških glavarstev Kranj, Maribor in Celje, komandantov varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko in Sp. Štajersko — torej osem za nas najpomembnejših registratur tistih organov, ki so močno odločali o usodi tisočev Slovencev (izseljevanje, razlašanje, raznarodovanje), o protipartizanskem boju (čistke, akcije, ofenzive) in krutih represalijah (streljanje talcev, interniranje njihovih sorodnikov, potujčevanje njihovih otrok, požiganje vasi itd.). Fondi, ki jih imamo, nam lahko vse to osvetlijo le za določena manjša območja. Njihov pomen pa je dostikrat bolj v tem, da imajo ohranjene okrožnice, povelja in dopise prej naštetih ustanov. Ta okolnost je nekatere arhivarje pripravila do tega, da so te okrožnice, povelja itd. (predvsem ciklostirana) izločili iz fondov nižjih ustanov in napravili nekakšne zbirke ter tako zavrgli načelo provenience.

Od okrožnih orožniških poveljstev sta popolna le fonda za Radovljico na Gorenjskem in Trbovlje na Štajerskem, nekoliko manj popolna sta fonda za Celje in Kranj, samo odlomki pa so ohranjeni za Brežice in Kamnik. Za nobeno orožniško postajo ali oddelek nimamo popolnega fonda, pač pa imamo za 20 postaj oz. oddelkov le dele njihovih registratur (Gorenja vas, Golnik, Jezersko, Železniki, Jesenice, Kamnik, Lukovica, Guštanj, Prevalje,

Mežica in Libeliče na Gorenjskem oz. na Koroškem ter Ruše, Oplotnica, Vrnsko, Zalec, Kozje, Laško, Trbovlje, Hrastnik in Zagorje na Štajerskem).

Enako kot orožniške postaje imajo drobce razne policijske enote, predvsem bataljoni in čete.

Od arhivalij vojaških ustanov je najpomembnejše Trečckovo poročilo o bojih s XIV. divizijo februarja 1944 in njegov vojni dnevnik od julija do oktobra 1944, dalje vojni dnevnik 18. Landeschützen-polka iz Celja od novembra 1943 do srede 1944 ter informacijska poročila 13. SS-policijskega polka s Koroškega poleti 1944. Manj pomemben je fond 2. čete 517. Landeschützen-bataljona z Gorenjskega ter del registrature 188. rez. gorske divizije s Primorskega. Pomembnejši del registrature — predvsem poročila o protipartizanskih akcijah — je v arhivu Vojnozgodovinskega inštituta v Beogradu. Za proučevanje nemške propagande na Primorskem in v Istri od 1943 dalje je zelo pomembna razmeroma dobro ohranjena registratura jadranskega poveljstva propagandne Standarte-SS »Kurt Eggers« iz Trsta. Vse drugo so bolj drobci brez posebne uporabne vrednosti za zgodovino-pisje NOB.

Za proučevanje sovražnikovih političnih ukrepov proti slovenskemu ljudstvu in njegovemu osvobodilnemu gibanju so pomembne arhivalije obeh nemških organizacij — Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze. Čeprav sta bila sedeža obeh zveznih vodstev na našem ozemlju — to je v Mariboru in na Bledu —, ni v našem arhivu nobene njunih registratur. Registraturo zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze so Nemci pred svojim zlomom odpeljali iz Maribora v St. Lambrecht. Pred dvema letoma je skupina naših otrok letovala v Avstriji, kjer so ji domačini dali sveženj arhivalij, ki da se nanašajo na naše kraje. Ko so ga prinesli v naš arhiv, smo ugotovili, da je to del Steindlove registrature (poročila okrožnih vodij o partizanskih napadih in njegove brzojavke šefu civilne uprave Uiberreitherju za mesec november in december 1943).

Od okrožnih vodstev Koroške ljudske zveze oziroma Štajerske domovinske zveze ima dokaj dobro ohranjeno registraturo okrožje Kranj, manj gradiva ima Radovljica. Pomembnejše od obeh registratur pa je gradivo blejske podružnice Državnega propagandnega urada za Koroško, posebno za proučevanje nemške propagande proti osvobodilnemu boju.

S Štajerskega je ohranjena registratura trboveljskega okrožja; pomembnejša bi bila vsekakor registratura celjskega okrožnega vodje Dorfmeistera, če bi bila ohranjena v celoti. Dorfmeister je bil pobudnik mnogih zlih dejanj ne samo v svojem okrožju, marveč na Štajerskem sploh (protipartizanski boj 1941, ustanavljanje »Selbstschutza« spomladi 1942 in jeseni 1942, odgon sorodnikov talcev v koncentracijska taborišča itd.). Žal je ohranjeno le bolj gradivo njegovih podrejenih oddelkov in dnevnik njegovega naslednika Mayerhöferja od 1. novembra 1944 do 1. maja 1945. Za okrožna vodstva Brežice, Maribor-mesto, Maribor-okolica, Ptuj in Ljutomer imamo le borne ostanke njihovih arhivov.

Od registratur vodstev krajevnih skupnosti Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze so ohranjene le malenkosti. Tako imamo le dele registratur za krajevne skupnosti Zagorje ob Savi, Prevalje, Ravne in Tržič.

Nič nismo na boljšem glede Wehrmannschafta obeh omenjenih zvez. Gradivo Wehrmannschafta je pomembno predvsem za proučevanje oboro-

ženega boja, saj so ga na Štajerskem vsa štiri leta uporabljali za protipartizanske akcije. Toda za Štajersko so popolnoma ohranjene le registrature obeh celjskih Standart, II. bataljona Wehrmannschaftsregimenta »Untersteiermark«, ki ga je Šlandrova brigada popolnoma uničila v Mozirju in s tem zaplenila tudi registraturo, dalje nekaterih alarmnih čet, ki so bile uničene v naši ofenzivi v zgornjem delu Savinjske doline, na Pohorju in na Kozjanskem. Nimamo pa registratur ostalih Standart, Sturmov, bataljonov pa tudi ne registratur vodje Wehrmannschafta Blascha oz. Steindla kot tudi ne štaba polka »Untersteiermark«.

Nasprotno pa so popolnoma ohranjene registrature vodje Wehrmannschafta za Gorenjsko in Mežiško dolino ter vodij treh oziroma štirih Standart, to je gradivo, ki ni toliko pomembno, ker na Gorenjskem Wehrmannschafta niso uporabljali za protipartizanske akcije in so že poleti 1942 zaradi partizanskih napadov ustavili njegovo delovanje, v jeseni 1942 pa so ga prevedli v SA, ki je na Gorenjskem le životarila.

Ker ni bilo registratur višjih vodstev Wehrmannschafta oz. SA, so arhivarji izločili iz drugih fondov povelja in okrožnice višjih vodstev, jih združili, ne oziraje se na fonde in tako ustvarili neke vrste zbirke arhivalij višjih vodstev ter s tem razbili načelo provenience.

Skupina fondov nemških oblastnih organov na Gorenjskem in Štajerskem je najobsežnejša, saj predstavlja več kot polovico nemških arhivalij. Nimamo nobene od registratur šefov civilne uprave, ker sta oba proti koncu leta 1941 prenesla svoja sedeža z Bleda v Celovec oziroma iz Maribora v Gradec. Nasprotno pa so zelo dobro ohranjene registrature deželnih svetnikov (Landratov) na Gorenjskem, posebno kamniškega, ki v svojih dopisih zelo pogosto obravnava vprašanja osvobodilnega boja in lastnih policijskih, političnih in gospodarskih protiukrepov. Za Štajersko je slabše, ker sta dokaj dobro ohranjeni le registraturi celjskega in trboveljskega deželnega svetnika, slabše pa registratura brežiškega deželnega svetnika.

Od občin na Gorenjskem in Štajerskem so ohranjeni le deli registratur občin Zagorje, Ormož in Guštanj.

Manj pomembnejše in nepopolno je gradivo urada Pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru in njegove izpostave v Brežicah, ki zadeva predvsem zaplembo slovenskega imetja in naselitev Nemcev. Večino pomembnejših arhivalij so Nemci odpeljali v Avstrijo.

Enako je z registraturo Nemškega pooblaščenca za preselitev Nemcev iz Ljubljanske pokrajine. Manj vredne dokumente so pustili v Ljubljani, pomembnejše pa so spomladi 1945 odpeljali v Celovec, kot je to razvidno iz dopisov samih.

Za gospodarsko zgodovino bo dobrodošel del registrature Energieversorgung Süd, to se pravi podjetja, ki je izkoriščalo vse premogovnike in elektrarne na Spodnjem Štajerskem.

Vrzeli v nemškem arhivu so tedaj zelo velike, to pa zato, ker so Nemci arhivalije pred zlomom ali zažgali ali pa odpeljali v Avstrijo. Ko se je fronta približala nemškim mejam, je vodja strankine pisarne Martin Bormann 18. septembra 1944 izdal »naredbo o zaščiti strankinega arhivalnega gradiva v ogroženih obmejnih pokrajinah«, s katero je ukazal, naj vsi strankini uradi pregledajo svoje registrature, izločijo vse pomembnejše gradivo, ki ga ne rabijo več pri svojem dnevnem delu, in pošljejo daleč

nazaj v zaledje. To je veljajo verjetno tudi za urade Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze. Precej arhivalij je uničilo zavezniško bombardiranje (v Mariboru in Ptujju), ponekod pa so propadle ali pa izginile, ker ni bilo nikogar, ki bi jih spravil.

3. Italijanski fondi

Italijanske arhivalije so sicer po količini za nemškimi, po kakovosti pa visoko nad njimi; predvsem zato, ker so ohranjeni vsaj deli registratur osrednjih vojaških, policijskih, oblastnih in političnih ustanov za Ljubljansko pokrajino.

Za proučevanje sistema italijanske okupacije, vseh zlih naklepov in zločinov italijanskih okupatorjev proti slovenskemu narodu in njegovemu boju za osvoboditev bi bila vsekakor najpomembnejša skupina fondov oblastnih organov, med njimi predvsem fond visokega komisarja. Toda v našem arhivu je le del — sicer zelo dragocen — registrature visokega komisarja, medtem ko je drugi del v Državnem arhivu LRS, kjer pa je zaradi pomanjkanja prostorov zaenkrat nedostopen.

Od okrajnih načelstev oz. glavarstev je del registrature iz Logatca, drobci pa so iz Novega mesta in Črnomlja. Od občinskih arhivov imamo 7 drobcev (iz Ribnice, Mirne peči, Grosuplja, Račne in Šmarja) ter dokaj popoln fond občine Tolmin (drobca pa spet iz Bovca in Sežane).

Pomembna je tudi skupina fondov karabinjerskih postaj, v kateri je najpomembnejši in najobsežnejši fond poveljstva karabinjerske grupe Ljubljana, zatem interne čete, imamo pa tudi dele registratur treh karabinjerskih postaj (Borovnica, Senožeče in Grahovo na Primorskem).

Za proučevanje bojev na Dolenjskem in Notranjskem je najpomembnejša skupina fondov vojaških enot, ki jih je bilo zares ogromno, saj je na tri prebivalce prišel en Italijan. Najpomembnejši je fond štaba XI. armadnega zbora, njegovih oddelkov, topništva, inženjerije in karabinjerjev XI. armadnega zbora. Enako kot že omenjene arhivalije divizije »Isonzo«, je tudi ta registratura prišla po čudni poti v naš arhiv.

Janko Vertin je že 1941. leta začel zbirati predmete, arhivalije in fotografije, ki bi prišle kdaj v poštev za partizanski muzej. Skrival jih je v bunkerju, ki ga je zgradil v ljubljanskem mestnem muzeju. Precej gradiva je dobil tudi od ravnatelja nekega rimskega muzeja, ki je zbiral po Sloveniji tovrstno gradivo. Ob kapitulaciji Italije je z dr. Pretnarjem in Cirilom Jagodičem pod hudimi okolnostmi zbral arhiv XI. armadnega zbora, kvesture, karabinjerjev in MVAC, vsega 12 velikih zabojev, ki jih je obil s pločevino in skril pod naslovom mestnega muzeja v zaklonišču pod gradom, najvažnejše dokumente pa zazidal v gledališču. Takrat je tudi prevzel še preostalo gradivo, ki je bilo v Pivki pripravljeno za rimski muzej.

Slabše so ohranjene registrature divizij. Še največ je gradiva divizije »Isonzo«, ki je po že prej omenjeni poti prišlo v partizane, dalje divizije »Cacciatori delle Alpi«, medtem ko imamo za druge divizije (»Re«, »Macerata« in »Lombardia«) zgolj drobce. Precej italijanskih vojaških arhivalij, ki se našašajo na slovensko ozemlje, hrani arhiv Vojnogodovinskega inštituta v Beogradu. Ničesar nimamo za Slovensko Primorje, ki je bilo območje skoraj dveh celih armadnih zborov (XXIII. v Trstu in XXIV. v Vidmu).

V prostorih ljubljanskega sodišča je dočakal svobodo arhiv italijanskega vojaškega sodišča II. armade v Ljubljani, ki je nadvse pomemben, saj je zloglasno italijansko vojaško sodišče delovalo skoraj dve leti, razen tega pa je ohranjen skoraj v celoti, poleg tega pa so Italijani poročali vojaškemu vojnemu sodišču o vsakem, še tako majhnem partizanskem napadu, četudi niso poznali imen napadalcev.

Med najpomembnejšimi fondi civilnih političnih ali drugih ustanov je fond ljubljanskega vodstva družbe »Emona«, ki je odkupila premoženje preseljenih kočevskih Nemcev. Vrednost pa mu zmanjšuje dejstvo, da je bila glavna uprava družbe ves čas v Rimu, kamor so ob kapitulaciji Italije prenesli tudi knjigovodstvo, pa tudi že prej omenjeni propad arhivalij njene kočevske podružnice.

Za zgodovinarje bodo zanimivi tudi arhivi fašistične stranke, fašistične mladinske organizacije GILL, tako imenovanega Inštituta za kulturo v Ljubljani in fašističnega tiskovnega urada. Kdor bo proučeval italijanske policijske ukrepe in zločine, ne bo mogel mimo drobcev registratur ljubljanskih in koprskih zaporov.

4. Fondi kvislinških ustanov in enot

Fondi kvislinških ustanov in enot so najskromnejši. Zasegli so jih v prostorih njihove propagande na Taboru in na Bleiweisovi cesti. Gre predvsem za nekaj delov registratur oboroženih enot — domobranskih od jeseni 1943 dalje (šolska skupina, 61. in 63. četa), iz česar ni mogoče napraviti niti približne skice organizacijskega razvoja, kaj šele kaj drugega. Druga skupina obsega arhivske fonde civilnih ustanov v Ljubljani, kot so bili Pokrajinski podporni urad (zimske in socialne pomoči) 1941—1944, Pobotni urad 1942—1945, Finančna direkcija 1942—1945, Mestni preskrbovalni urad 1939—1945, tretja in četrta ljubljanska gimnazija, Tiskovni in cenzurni urad, Uredništvo Slovenca in drugih časnikov, Rdeči križ Slovenije, propagandni oddelek Pokrajinske uprave 1943—1945, fond Državnega ravnateljstva za obnovo NDH v Zagrebu, ki ga je vlada Narodne republike Hrvaške izročila vladí Ljudske republike Slovenije.

Že sama imena uradov povedo, da je ta skupina zelo pisana, je pa najmanj urejena.

IV. Odsek za socialistično graditev

Medtem ko se je področje Muzeja NO in njegovega arhiva omejevalo na obdobje 1941—1945, pa je področje dela novega Inštituta mnogo obsežnejše, saj zajema obdobje celih sto let — od začetkov delavskega gibanja do vprašanj socialistične graditve.

Zaenkrat šele začenjamo zbirati nekatere arhive, in to predvsem organizacij ZKS, množičnih organizacij itd. Ravno tu čaka naš arhivski oddelek zdaj pomembna naloga: najprej evidentirati vse tovrstno gradivo na terenu in ga začeti nato spravljati v arhivsko skladišče. Ob tem pa se odpira vprašanje novih prostorov, kajti sedanji zadoščajo le za gradivo, ki ga že imamo.

Zbrano je že gradivo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje iz Ajdovščine in nekaj fondov organizacij AFŽ.

C. Urejanje in pomagala

Iz tega kratkega pregleda fontov je razvidno, da je večina njih nastala bistveno drugače kot tisti, ki nastajajo v mirnih časih. To se pozna tudi v ureditvi. Mnogo gradiva, predvsem nemškega, je prišlo v arhiv v nekem registraturnem uradu, precej pa je tudi takega, ki mu je bilo težko določiti provenienco, to se pravi ustanovo, v katere registraturi je bilo. Tako stanje in pa nepoznavanje osnovnih načel arhivistike je na primer privedlo arhiv Vojnozgodovinskega inštituta JLA v Beogradu do tega, da je razbil vse fonde in arhivalije združil samo glede na ime ustanove, ki jih je izdelala oz. odposlala. Pri nas do tega ni prišlo, ker se je vrsta arhivarjev (prof. Jarc, dr. Škerl, prof. Krall, dr. Juvančič, Barbka Lukman) trudila, da uredi arhiv po načelu proveniencie in od tega načela ni odstopala, razen v redkih izjemah, kot pri že omenjeni izločitvi nekaterih vrst arhivalij v nemškem arhivu in pri izločitvi nekaterih italijanskih dokumentov za knjigo »Internacije«. To pa se da glede na dovršeno registraturno tehniko nemških in italijanskih uradov na srečo popraviti. Morda bi bilo tudi bolje, če bi v nemškem arhivu docela pustili nemški registraturni red, ker je bil dober in imel ustrezna registraturna pomagala. Mnogo škode pa je napravila arhivu Komisija za ugotavljanje zločinov, ki je mnogo arhivalij za vedno izrgala iz fondov in jih poslala neznanokam. Nekaj smo jih našli v arhivu Vojnozgodovinskega inštituta, za druge pa še ne vemo.

Glavna težava pri urejanju arhiva je bilo pomanjkanje strokovno usposobljenih ljudi, saj sta na primer še pred tremi leti delala v arhivu le dva strokovno usposobljena arhivska delavca. (Zdaj dela v njem sedem arhivarjev, pet pomočnikov in manipulamt.) Kljub temu so že za večino fondov izdelana arhivska pomagala, ki sicer niso zgolj inventarji, ker grede ponekod v velike nadrobnosti, niso pa tudi repertorij itd. Bolje je s fondom CK KPS, kjer so vse arhivalije že nadrobno popisane in je izdelana tudi kartoteka (imenska in predmetna). Del partizanskega arhiva je posnet tudi že na mikrofilm, v kratkem bomo začeli fotokopirati oz. mikrofilmati pomembne arhivalije iz drugih arhivov.

Arhivalije so doslej že precej uporabljali, tako v trenutne (Komisija za ugotavljanje zločinov, boj za naše meje, obramba beneških partizanov, razni podatki itd.) kot v študijske namene. Tako izdaja na podlagi naših arhivalij Vojnozgodovinski inštitut JLA že od leta 1952 redno tudi zbornike dokumentov in podatkov o NOV v Sloveniji in jih je doslej izšlo že šest knjig (do kapitulacije Italije), tri pa so v pripravi, dr. Maks Šnuderl je izdal »Dokumente o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji«, dr. Metod Mikuž in dr. France Škerl pa sta na temelju našega arhivskega gradiva napisala svoja pregleda narodnoosvobodilnega boja v prvem obdobju, Franček Saje svoj »Belogardizem«, mnogim udeležencem NOB pa so rabile za oporo pri pisanju spominov. Z ustanovitvijo Inštituta pa se bo arhivsko gradivo še mnogo bolj uporabljalo, saj je glavna naloga njegovega zgodovinskega oddelka znanstveno proučevati delavsko gibanje in ljudsko revolucijo na Slovenskem.

Za vse tiste dogodke, ki jih ni najti v arhivalijah, pa zbira arhivski oddelk spominsko gradivo.

D. Stopnja poškodovanosti in konservacija

Partizanske arhivalije so od svojega nastanka do prihoda v arhiv napravile dolgo in naporno pot, ki jim je pustila vidne sledove. Pozna se jim, da so bile izpostavljene vremenskim neprilikam, da so šle iz rok v roke, bile zakopane, zažgane itd. Da so tako slabe, je pogosto kriv tudi papir, ki so si ga znali partizani sicer pridobiti na čudovite načine, ne pa za tako pomembne dokumente vedno dovolj dobrega. Muzej narodne osvoboditve je že pred leti ustanovil konservatorski oddelek, ki naj zavaruje predvsem arhivalije. To dela tako, da jih razlepi, mehanično in kemično očisti, obeli, nevtralizira, zakrpa z japonskim papirjem in končno z obeh strani obda z listoma acetatne celuloze. Doslej je tako obdelal — ali kakor se pravi laminiral — že nekaj tisoč arhivalij. Zdaj v Inštitutu se je številčno znatno okreplil, tako da bo njegovo prepotrebno delo teklo še hitreje.

Tone Ferenc

Viri:

Vse okrožnice in dopisi, ki sem jih navedel, so v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Janko Jarc, izjava 7. XI. 1959, Ivo Pirkovič, izjava 2. V. 1960, Janko Vertin, izjava 12. XII. 1957 pri piscu.

Literatura:

Dr. France Škerl: Poročilo o arhivskem gradivu za slovensko zgodovino v dobi narodnoosvobodilne borbe, *Zgodovinski časopis*, I, štev. 1-4, 1947, str. 162—173; dr. Fran Zwitter: Naš znanstveni inštitut, *Slovenski zbornik*, Ljubljana 1945, stran 316 do 321.

O zbirki risb in grafik v Muzeju narodne osvoboditve

Ta članek naj bi v skopih obrisih seznanil javnost z zbirko likovnih del v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani kakor tudi z delom Muzeja narodne osvoboditve samim na tem področju.

Tudi zato, ker je zbirka tako po številu in različnosti avtorjev kakor po številu del precejšnja, vendar še nepopolna, je ni mogoče natančneje analizirati.

Muzej narodne osvoboditve, sedaj oddelek Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, ima poleg drugega nalogo zbrati ves likovni material, ki je nastal med NOB, pa tudi posamezna napredna predvojna in povojna dela, predvsem tista, ki se nanašajo na zgodovino delavskega gibanja.

Zato je Muzej narodne osvoboditve začel nagrajevati avtorje, ki so mu že odstopili ustrezni likovni material, ter odkupovati dela, ki so še last posameznikov.

Likovna dela je pričel Muzej zbirati že pred dokajšnjim časom, saj so vzporedno z muzealijami že od vsega začetka pričela prihajati v muzejsko zbirko tudi posamezna likovna dela. Sprva sicer redkeje, potem pa jih je bilo vedno več, zlasti od 1952. leta dalje, ko je Alenka Gerlovičeva odstopila Muzeju vsa dela pokojnega slikarja Vita Globočnika. Postopoma so začela prihajati dela drugih avtorjev, posebno 1956. in 1957. leta, ko je začel Muzej misliti na to, da bi ustvaril galerijo slik iz NOB. Tako se je do julija 1957 nabralo v zbirki že okoli 1300 del.

Sistematično je začel Muzej zbirati likovna dela konec leta 1958, ko so na zveznem posvetovanju muzealcev NOB sklenili zbirati in proučevati tudi likovne dokumente iz NOB. Takrat in v začetku 1959. leta je zbral Muzej narodne osvoboditve okoli 2400 del. Še vedno pa prihajajo nova dela, tako da je sprva skromna zbirka marasla že na okrog 5000 del. Upamo, da se bo zbirka še precej povečala in da bo imela takrat, ko bo uresničena zamisel galerije slik iz NOB, že kakih 10.000 del.

Postopek za evidenco in ohranitev umetniških del v Muzeju narodne osvoboditve je tak:

Najprej dela pregledamo, uredimo po avtorjih ter ugotovimo nezname. Nato jih pošljemo Inštitutu za industrijo papirja v Vevčah, da analizira papir. Potem jih damo prefotoграфirati, da pri proučevanju ni treba uporabljati originalov. Če je potrebno, jih damo v konservatorski oddelek, kjer so rešili že marsikako razpadlo, preperelo delo (navadno iz kakšnega vlažnega bunkerja). Tako pripravljena dela nalepimo v nove, enotne paspartuje, te damo v mape ter končno spravimo v pripravljene prostor.

Seveda dela sprti inventariziramo. Sčasoma bo urejena tudi kartoteka po avtorjih. Razen tega pa moramo iskati ilustracije po časnikih in revijah

Stane Kumar: Gonars, suha igla
(oktober) 1945

(predvsem v tisku iz NOB), ugotavljati njih avtorje ter z njimi podobno ravnati. Voditi moramo tudi evidenco nad likovnimi deli, ki so last zasebnikov, drugih muzejev, galerij, ustanov, ter jih dati prefotografirati, kolikor jih lastniki niso pripravljene odstopiti ali prodati. Najpomembnejše pa je zbiranje arhivskih in ustnih virov ter literature, kar je podlaga za znanstveno obdelavo.

Tako tedaj nastaja, se razvija, ureja, ohranja in znanstveno obdeluje zbirka, ki je bogata umetniška zapuščina naše ljudske revolucije. Treba pa je spregovoriti še o značaju zbirke, o umetnikih in o delih samih.

Zbrana dela so predvsem dela umetnikov, ki so sodelovali v NOB in uspeli z najprimernejšimi oblikami likovnega izraza na umetniški način rešiti pozabe podobe posameznih udeležencev narodnoosvobodilnega boja — voditeljev, borcev, ranjencev itd., kraje bojev in drugih pomembnih dogodkov, partizanske bolnišnice, tiskarne, razne prizore iz partizanskega življenja. Potem so to dela, ki dokumentirajo zločine okupatorjev in domačih izdajalcev, požige, umore itd. So pa tudi dela propagandnega značaja kot ilustracije za partizanski tisk, stenski časopisi, posamezni linorezi ali mape, letaki, lepaki, ki so dvigali zavest borcev, jih hrabрили ter izpodbujali k neizprosному, nujnemu boju, prikazujejo zločine okupatorjev itd.

Druga dela so nastala v ilegali, zaporih in taboriščih. Iz okupatorjevih koncentracijskih taborišč imamo okoli 1200 del. To so največ prizori z jetniki za žico in za zapahi, z bolniki na pogradih po barakah ter prizori s prisilnega dela, kažejo nam žive skelete pod stražnimi stolpi, karantene, krematorije. itd.

Vsa naša dela so tedaj nastajala v zelo hudih razmerah: v ilegali, zaporih, koncentracijskih taboriščih, v partizanskem življenju sredi bojev, na položajih, ob slučajnih premorih na pohodu, ob tabornem ognju, ob

počitku kolone, na premičnih bazah in konspirativnih točkah, v pollegalnih tiskarnah, v propagandnem oddelku Glavnega štaba, primitivnem ateljeju Centralne tehnike itd. ter ob pomanjkanju ustreznega materiala. Včasih ni bilo niti dovolj primernega papirja, posebno v taboriščih, kjer so umetniki uporabljali tudi ovojni papir ali pa so obe strani lista poslikali z več prizori. Linoreze so izrezovali v skrajni sili tudi z navadnimi noži ali z žlebičasto žico dežnika. Po nemški ofenzivi pa je bila v Črmošnjicah preprosta tehnična delavnica (99/D), kjer so delali prve lesorezne in linorezne nože iz delov angleške letalske strojnice.

Zaradi vseh teh težav so dela v glavnem preprosti, drobni listi, največ risbe s svinčnikom, kreda, ogljem, perorisbe s tušem, sepie; redki so akvareli, pasteli, gvaši, še bolj redka pa so olja. Mnogo del je v grafičnem načinu črno-belih skupin kot linorezi, lesorezi, litografije, jedkaničice in podobno, kar je že višja vrsta ter eden najzlahtnejših izrazov umetnosti. Morda so prav omenjene okolnosti povzročile, da so te umetnine tako značilne, iskrene in pristrčne, predvsem pa tako samozavestno borbene. Saj so umetniki sami doživljali, čutili, verjeli, kar so ustvarili. In prav iz takih razmer je nastala umetnost, ki je glasnica časa, kakršen ni še dotlej nikoli prihrumel nad slovenski marod.

V zbirki so dela 50 najrazličnejših ustvarjalcev: zrelih umetnikov s strokovno izkušnjo, nezrelih začetnikov, samoukov, katerih dela imajo le dokumentarni značaj, umetnikov, ki so zastopani le z enim ali nekaj deli, pa tudi nekaj avtorjev iz sovražnega tabora. Najvažnejši med njimi so:

Nikolaj Pirnat (1903—1948): V zimi 1941—1942 je sodeloval v ilegalnem tisku. Tedaj je snoval predvsem ilustracije za pesniško zbirko Mateja Bora »Previharimo viharje«, ki pa so se žal izgubile. Februarja 1942 je v šentpeterski vojašnici v Ljubljani, kjer je bil zaprt, portretiral vrsto zapornikov itd. Od marca 1942 do maja 1943 je ustvarjal v koncentracijskem taborišču Gonars znamenite risbe, ki so med njimi nekatere med našimi najboljšimi ilustracijami, portrete, impresije iz taboriščnega življenja, karikature, študije otrok in žensk iz Gorskega Kotora, humoristične liste, osnutke za spomenike Antonu Aškercu, Matiji Gubcu, gonarske madone itd. Njegovega umetniškega bisera tega časa — cikla risb »Dekla Ančka« kakor tudi akvarelov in olj pa žal ni v naši zbirki. V partizanih, kjer je bil dodeljen Glavnemu štabu, je od avgusta 1943 do jesenske ofenzive skupaj s Francetom Miheličem pripravljaj duhovite letake in lepake, naperjene proti okupatorju in domačim izdajalcem. V začetku oktobra, ko so umetniki krasili slavnostno dvorano za zbor poslancev v Kočevju, sta Pirnat in Mihelič risala na stene velike podobe delavcev in partizanov. Na oktobrskem kočevskem procesu je naredil vrsto odličnih študij, ki jih je pa med jesensko ofenzivo izgubil. Od začetka nemške ofenzive je bil dodeljen XVIII. diviziji ter se udeležil njenega pohoda v Gorski Kotor. S tega pohoda hranimo razne portrete ter posamezne prizore. Od februarja do aprila 1944 je delal osnutke za mapo linorezov »Naša borba«, ki jo je pripravljaj skupaj z Miheličem (tiskala Partizanska tiskarna v Rogu, izšla junija 1944), od aprila do septembra 1944 pa osnutke za drugo mapo »Domovi — ječe — gozdovi« (tiskala tiskarna Triglav na Goteniškem Snežniku, izšla oktobra 1944) ki je višek njegovega grafičnega dela med vojno. Konec

Vito Globočnik: »Žive bakle«
(Herrenvolk), linorez, 1945 (MNO)

decembra 1944 je postal politični ilustrator Borbe. Kljub obilici dela na propagandnem področju (od januarja 1944 je bil šef slikarske sekcije pri propagandnem oddelku Glavnega štaba ter je poleg organizacijskih nalog pripravljaj letake, lepake, ilustracije, osnutke za naslovne strani brošur, posamezne linoreze ali mape, kar je znašalo približno 80 % vsega njegovega dela) so mu ves čas nastajali tudi osebni zapiski — portreti, karikature, prizori iz partizanskega življenja, humoristični listi itd.

France Mihelič (1907) je podaril vsa svoja dela, nastala med NOB, Centralnemu komiteju KPS, ta pa jih je odstopil Muzeju narodne osvoboditve. In prav s tem je dal Mihelič pobudo za monografsko obdelavo posameznih umetnikov. Tako bodo izhajala njihova dela v posebnih rednih izdajah, opremljena s kompletnim foto-katalogom ter znanstveno dokumentirana. Te izdaje bodo zajemale široko področje, saj bodo poleg grafik vključene vanje tudi risbe, osnutki, redki akvareli, gvaši ter olja.

Naj omenimo le glavna Miheličeva dela: zgodnje karikature sovražnika, izdelane v ilegalni tiskarni v Ljubljani (nekaj karikatur v brošuri »V Kristusovem imenu«, ki jo je izdala ljubljanska Okrožna tehnika OK KPS avgusta 1943), neobjavljeni Abecednik, ki ga je začel pripravljati septembra 1943 ter končal v Glavnem štabu, 6 linorezov v umetniški mapi Pirmat-Mihelič »Naša borba«, ki so za razliko od Pirmatovih — ti so še propagandnega značaja — prvi umetniški dokumenti; januarja in februarja 1945 v Slovenskem poročevalcu objavljene karikature vojnih zločincev (izbor 17 linorezov vsebuje mapa »Krvava bratovščina«, izšla julija in avgusta 1945

v Ljubljani), nadalje številne letake, lepake, ilustracije, posamezne lino-reze, lesoreze, litografije itd., portrete, prizore iz partizanskih bolnišnic in partizanskega življenja sploh.

Božidar Jakac (1899), ki je po kapitulaciji Italije 1943 odšel na osvobodeno ozemlje, je v muzejski zbirki zaenkrat še izredno slabo zastopan, kar predstavlja občutno vrzel zanj. Imamo le osnutke za slovenski grb, vse ostalo pa je tisk (v glavnem portreti). Nimamo tako dragocenih del, kot so skice z II. zasedanja AVNOJ v Jajcu (okrog 150) — portreti maršala Tita, dr. Ivana Ribarja, delegatov, skice govornikov, hiše v Livnu, prizori s prireditve ter motivi s poti. Pogrešamo številne portrete naših vodilnih ljudi, ki jih je slikal po zasedanjih in mitingih, na kočevskem zboru in drugod, pa tudi preprostih borcev in bork, nadalje portrete bombašev iz Bele krajine in Istre, ciklus dokumentarnih podob »S XIV. na Štajersko«, risbe partizanskih bolnišnic, baz in drugih objektov, ki so izredne dokumentarne kakor tudi umetniške vrednosti. Na osvobojenem ozemlju je iznašel novo grafično tehniko — visoki tisk, jedkan iz navadne cinkove pločevine. V tej tehniki je nastala mapa portretov, ki pa je ostala le v poizkusnih odtisih.

Poleg teh treh starejših umetnikov, ki so že pred vojno pokazali svoje zmožnosti, se je krepko uveljavil tudi

Dore Klemenčič-Maj (1911), od katerega pa imamo v naši zbirki le izredno malo umetniških del. Najprej je bil v nemškem ujetništvu (do oktobra 1941 OFLAG 6b v Warburg na Westfalskem, nato do decembra 1941 v Nürnbergu na Bavarskem). Od tod se je vrnil v Banja Luko, kjer je bil uslužben pred vojno. Tam je bil v ustaškem zaporu, potem v četniškem ujetništvu — do marca 1943, ko je zbežal k partizanom. Bil je v štabu V. krajiške brigade in se udeležil II. kozarske ofenzive. V Slovenijo je prišel sredi aprila 1943. Do julija 1943 je bil v Šercerjevi brigadi, nato v Belokranjski tehniki ter do kapitulacije Italije v Centralni tehniki na Rogu (Urška). Med nemško ofenzivo je bil v XV. diviziji, nato v XIV., od tod je šel v IX. korpus na Primorsko, kjer je ustvaril mapo linorezov z naslovom »V imenu Kristusovih ran«, ki jo je izdal propagandni odsek IX. korpusa junija 1944. Tu je bil do avgusta 1944, ko se je vrnil na Rog (Baza 80), nato pa je šel v Črnomelj.

Čeprav se je mnogo del izgubilo, bi ohranjena, ki pa jih ima umetnik sam, lahko bistveno dopolnila našo zbirko z nekaterimi edinstvenimi deli.

Starejši avtorji so še:

Ivan Čargo-»Janez 43«-Palan (1898—1958). Leta 1941 je bil prostovoljec, avgusta 1941 so ga aretirali, nato je bil do januarja 1942 kot zapornik-bolnik na kliniki dr. Lavriča, zatem so ga poslali na otoke Tremiti, od tod je romal po zaporih Foggia, Manfredonia, Lucera, Brindisi, Tarant. 1943 je šel v Bari v angleško taborišče »Carbonara«, nato v partizansko vojaško taborišče Gravina blizu Barija, kjer se je formirala I. prekomorska brigada. S to je prišel decembra 1943 na dalmatinske otoke Vis, Hvar, Brač, Solta, kjer je vsestransko deloval v propagandi. Mnogo njegovih del je razdanih ali izgubljenih. Zaenkrat hranimo v glavnem le dela iz zaporov Tremiti, Lucera 1942—1943, iz partizanov pa največ z Visa in Splita.

Nikolaj Pirnat: Lastna karikatura, risba s svinčnikom, 1944 (MNO)

Drago Vidmar (1901). Jeseni 1941 je zastopal likovne umetnike v akcijskem odboru IOOF, ki je nastal iz kulturniškega plenuma oziroma organizacije. Januarja 1942 je bil zaprt v belgijski vojašnici v Ljubljani, kmalu nato so ga poslali v taborišče Gonars in Renicci, kjer so nastali številni portreti, skice posameznikov ali skupin izčrpanih internirancev pri različnih opravilih, skice taborišča itd. Po kapitulaciji Italije se je pridružil partizanom. Najprej je bil v Cankarjevi brigadi. Od tod so ga poklicali na bazo IOOF v odsek za agitacijo in propagando, kjer so poleg propagandnega materiala, kot so letaki in lepaki, nastale posamezne skice in linorezi s prizori iz partizanskega življenja. Med ofenzivo se je vrnil v brigado. Okrog novega leta 1944 pa je postal sekretar Slovenskega narodnega gledališča v Črnomlju, od koder je šel za dva meseca v Glavni štab na bazo 13/23, kjer so nastala njegova najvažnejša medvojna dela: razne skice, številni linorezi in lesorezi. Pogosto je upodabljal begunce, talce, belogardistične izdajalce, ruševine, prizore iz partizanskega življenja — akcije, juriš, prenos ranjencev in podobno. Iz Glavnega štaba je odšel v Črnomelj, od tod na šolo v Metliko, likovno pa nadaljeval s svojimi značilnimi motivi.

Nande Vidmar (1899). Vse do vstopa v partizane sta bila z bratom vedno skupaj. Tu je bil Nande v XII. brigadi, nato v propagandnem oddelku XV. divizije. Ohranile so se različne skice iz brigade (med ofenzivo: Ostri vrh, boji za Št. Janž). Ker je bil bolehen, so ga poklicali v Glavni štab

na bazo 13/23, kjer je nastala večina njegovih medvojnih del. Najpogostejši so razni prizori iz partizanskega življenja, portreti, sirote iz Drežnice. Iz Glavnega štaba je šel na šolo v Črnomelj, kjer so nastala predvsem krajska dela. Tudi v internaciji je ustvaril mnogo del.

Tone Kralj (1900) je zastopan z nekaj olji, nastalimi na Primorskem, kamor se je med vojno umaknil (iz let 1942, 1943 in 1945).

Od mlajših slikarjev, ki so dozorevali šele med vojno sta najvažnejša:

Vito Globočnik (1920—1946) — samouk, ki so mu dajali navodila in nasvete le starejši tovariši v grafičnem ateljeju Centralne tehnike (Pirnat, Jakac, Mihelič, Klemenčič), pred vojno pa Jakopič in Godec. Že 1941. leta je sodeloval v ilegalnem tisku, 1942. leta je narisal več osnutkov za kmečke punte. Poleti 1942 so ga Italijani zaprli, poslali v Monigo (julij—september 1942) in Padovo (september 1942—maj 1943). Tukaj so nastale predvsem portretne študije ter razni prizori iz taborišča. Po kapitulaciji Italije je šel k partizanom. Najprej je bil mitraljezec X. brigade, potem četni, nato bataljonski komisar ter se končno uveljavil v propagandi. Z večjimi grafičnimi nalogami se je ukvarjal šele v štabu XVIII. divizije in VII. korpusa, kjer je ilustriral razne publikacije. Oktobra 1944 je postal član Centralne tehnike. Tu je delal osnutke za grafično mapo »Herrenvolk« (december 1944—marec 1945), posamezne linoreze s prizori iz partizanskega življenja, portrete članov Centralne tehnike, skice za kip na razstavi Centralne tehnike KPS, osnutke za naslovno stran »Naše žene«, risal pokrajinske prizore — predvsem razvaline, drevesa in podobno. Njegovo glavno delo — mapa »Herrenvolk«, ki prikazuje zločine podivjanih fašističnih zveri, pa je izšla šele po vojni (maja 1945), ker so bile prvotne plošče uničene in jih je obnovil po poizkusnih odtisih. Iz povojnega časa hranimo osnutke za velike kompozicije iz partizanskega življenja in internacije, ilustracije za Seliškarjevo knjigo »Zmagali homo« in druge ter nekaj linorezov, akvarelov in olj.

Ive Šubič (1922) je postal že 1941. leta borec Camkarjevega bataljona, kjer je risal prve partizane. Imel jih je že za cele zvezke, pa so izginili v bojih za Dražgoše (januar 1942). Jeseni 1942 je prešel v Tomšičevo brigado, kjer je ilustriral »Tomšičev glas«. Tu je nastala vrsta portretov borcev, med njimi komandanta Staneta Semiča-Dakija, podobe krajev bojev ter skice s poti, ko so šle slovenske brigade na pomoč hrvaškimi partizanom itd. Nato je postal član tehnike »Urška 14«, ki se je po kapitulaciji Italije preimenovala v tehniko 13 A in se julija 1944 združila s »Partizansko tiskarno« v Rogu. Bil je vodja grafičnega oddelka Centralne tehnike KPS. Aprila 1943 so nastale njegove skice z zbora aktivistov na Pugledu, med ofenzivo v jeseni 1943 pa številna dela v bunkerju na Rogu (portreti vodilnih ljudi ter različni prizori iz bunkerja). Od maja 1944 dalje so nastali vsi njegovi glavni linorezi ter ilustracije za partizanski tisk, predvsem ilustracije za Pionirja in Prvo čitalno, poleg tega lepaki, letaki, osnutki za naslovne strani brošur itd. Ves čas, posebno 1944. in 1945. leta pa so nastajale številne študije partizanov, podobe pionirjev, razvalin, dreves in živali.

Ostali ustvarjalci, zastopani v naši zbirki, ki jih je treba omeniti, so:

Jože Ciuha (1924). Ilustriral je »Brigadni list V. prekomorske brigade«. V zbirki hranimo ilustracije tega lista (januar 1945) ter nekaj portretov.

Nande Vidmar: Juriš, linorez, 1944

Alenka Gerlovič (1919). Julija 1944 je šla na osvobojeno ozemlje, kjer je delala v Centralni tehniki. Tu so nastali linorezi s prizori iz partizanskega življenja ter okupatorjevih zločinov, razne ilustracije, letaki, lepaki, risbe po naravi — portreti, vasi (Podstenice, Topli vrh, Črmošnjice), drevesa itd.

Vlado Jordan (1913). Od septembra 1943 je bil v X. brigadi, od decembra 1943 do februarja 1945 pa je bil član Centralne tehnike, kjer je nastala večina njegovih del: posamezni linorezi, ilustracije, lepaki, osnutki za naslovne strani brošur, obveznice, razne skice iz partizanskega življenja itd.

Lojze Lavrič (1914—1954). Od jeseni 1943 je deloval v Centralni tehniki, nekaj časa tudi v štabu IX. korpusa. Hranimo posamezne linoreze, ilustracije, osnutke za naslovne strani, razne skice iz partizanskega življenja ter zločinov okupatorja in domačih izdajalcev. Njegov najpogostejši motiv so talci.

Dušan Petrič (1916). Kmalu se je povezal z OF ter deloval v VOS (P 1). Septembra 1943 je šel v partizane. Najprej je bil v propagandnem odseku IX. brigade (prvi bataljon), pozneje pa borec in mitraljezec te brigade (četrti bataljon). Marca 1944 je bil premeščen v propagandni oddelek VII. korpusa, od koder je šel oktobra 1944 v Centralno tehniko. Hranimo nekaj njegovih linorezov in risb s prizori iz partizanskega življenja.

Dušan Povh (1921). Od julija do novembra 1942 je bil v taborišču Monigo. Septembra 1943 je šel v partizane. Najprej je bil v Okrožni tehniki Novo mesto, odseku SNOS, nato v upravi Centralne tehnike. Imamo njegove karikature članov Centralne tehnike iz leta 1944.

Ivan Seljak-Čopič (1927). Januarja 1943 je šel v Vojkovo četo, od tod februarja 1943 v Serčerjevo brigado, nato je bil do januarja 1944 v štabu XIV. divizije, nekaj časa v Belokranjski tehniki nato pa v grafičnem ateljeju Centralne tehnike KPS, od koder se je vrnil na Štajersko, kjer se je priključil IV. operativni zoni. Dela v zbirki so nastala v glavnem od jeseni 1943 dalje. To so posamezni linorezi, ilustracije, skice. Največ je prizorov s fašisti in izdajalci.

France Slana (1926). Februarja 1944 je šel v Kokrški odred, bil je v bojih v Beli krajini, nato pa je postal član tehnike Glavnega štaba, kjer so nastali

Drago Vidmar: Begunci,
monotipija, 1944

posamezni linorezi ter ilustracije s prizori iz partizanskega življenja, portreti, krajina, številne študije itd.

Čoro Škodlar (1902). Septembra 1945 je šel v partizane. Od oktobra je bil v propagandnem oddelku Glavnega štaba, nato od februarja do septembra 1944 v štabu IX. korpusa, za tem pa zopet v Glavnem štabu in v prosvetnem odseku SNOS. V zbirki imamo skice važnih partizanskih objektov, predvsem bolnišnic ter vasi iz let 1943 in 1944.

Vinko Turk-Vanja (1919—1946). Februarja 1942 je šel v Dolomitski odred (II. bataljon), nato v Šercerjevo brigado ter v grafični atelje Centralne tehnike, kjer je pripravljala ilustracije, letake itd. V zbirki imamo njegove osnutke za Prvo čitanko ter letake.

Janez Vidic (1923). Bil je v Pokrajinski tehniki KPS za Gorenjsko, kjer je ilustriral Pionirja in druga glasila. Najvažnejše so njegove ilustracije za Prešernovo Zdravljico (natisnjena v tiskarni Trilof, decembra 1944). Hranimo dva stenčasa z ilustracijami Pokrajinske tehnike za Gorenjsko (nov. 1944).

Janez Weiss-Belač (1915—1944). Bil je v XIV. diviziji, kjer je vodil tehniko propagandnega odseka, izdajal, ilustriral divizijske in brigadne liste (»Glas svobode« i. dr.). Žal pa imamo v zbirki le njegova šolska dela iz let 1933—1934.

Kladij Zornik (1910). V Bosni, kamor je bil izgnan, je šel 1945 v partizane. Bil je šef kulturno-prosvetnega odseka v štabu III. proletarske brigade in I. armije. V zbirki hranimo nekaj njegovih portretov borcev III. proletarske brigade.

Poleg že omenjenih (Pirnat — Gonars 1942-1943, Čargo — Tremiti, Lucera 1942-1943, brata Vidmarja — Gonars, Renicci 1942-1943, Globočnik — Monigo, Padova 1942-1943) in drugih, ki so poleg ostalega upodabljali tudi posameznike in prizore iz ječ in taborišč, so v zbirki zastopani še tile avtorji:

Ive Subic: Kolona, linorez, 1944

Stane Kumar (1910) s portreti iz belgijske vojašnice 1942 in študijami iz Gonarsa 1942-1943. Pogost motiv so mu otroci, ki sede na menažkah, portreti in žrtve iz taborišča.

Vlado Lamut (1915) s pejzaži, figuralnimi impresijami in podobnim iz taborišč Monigo pri Trevisu ter Gonars 1942 in 1943. Pogost prizor so mu stražni stolpi in skice žensk.

Mirko Lebez (1912) ima v glavnem portrete internirancev iz taborišč Monigo in Gonars 1942 in 1943.

Božo Pengov (1910) z žrtvami iz Dachaua (maj, junij 1945).

France Uršič (1907) z žrtvami iz Dachaua 1945.

Bruno Vavpotič (1904) z raznimi prizori iz Dachaua 1944-1945 ter arh. *Marjan Bohinc* (Dachau), *Janez Lajevec* (Rab), *Milan Lorbek* (Freimann, Dachau 1945), iz vojnega ujetništva *Ivan Miklavc* (tisk reportažnega značaja iz taborišč: Osnabrück, Stalag Luft-Barth, Sulmona, 1942-1943) in drugi.

Od avtorjev, ki so tik po vojni slikali važne partizanske objekte, so v zbirki najvažnejši: *France Godec*, *Edgen Sajovic*, *Gabrijela Sever*, *France Zupan*.

Poleg že omenjenih Jakčevih in Klemenčičevih del ter nepopolnih opusov nekaterih drugih ustvarjalcev pogoša zbirka zlasti še dela padlih umetnikov: *Hinka Smrekarja* (1883, ustreljen 1. X. 1942 v Gramozni jami), *Franja Goloba* (1913, ustreljen 5. IX. 1941 v Domžalah), *Lojzeta Šušmelja* (1918, ustreljen 23. VI. 1942 v Celju), *Janeza Weissa-Belača* (1915, padel 19. II. 1944 na Graški gori) in drugih; ter dela nekaterih avtorjev iz internacije, kot na primer *Zorana Mušiča*, iz vojnega ujetništva *Slavka Pengova*, *Marija Preglja* in drugih.

Doba NOB je tedaj dokumentirana časovno in snovno tudi z likovnega področja skoraj od vseh strani. Zbirka sama je edinstven primer — ne le pri nas, temveč tudi v svetu. To pa predvsem zato, ker se je nekaj najpomembnejših likovnih umetnikov priključilo narodnoosvobodilnemu gibanju že leta 1941. Na jesen 1942 pa je že dobra tretjina vseh slovenskih upodablajočih umetnikov vneto sodelovala v ilegalnem delu, ostali pa so bili povečini v okupatorjevih koncentracijskih taboriščih, kjer so prav tako ustvarjali. Tik pred kapitulacijo Italije in po njej je prišlo v partizane še več umetnikov, med njimi tudi večina tistih iz italijanskih koncentracijskih taborišč. Takrat so na pobudo Borisa Kidriča pričeli na osvobojenem ozemlju tiskati umetniško izdelane letake, lepake in posamezne mape v popolni tehnični izvedbi ter sistematično ilustrirati partizanski tisk. Višek tega delovanja je bil vsekakor v slikarski sekciji Glavnega štaba. Do vrhunca se je v tej dobi povzpela predvsem partizanska grafika, o kateri pravi dr. Stane Mikuž, da ji »po načinu nastanka, po globoki umetniški resnici in prečiščeni obliki ni para v naši preteklosti in v svetu sploh«. »Naša likovna umetnost — piše on — je NOB dala časten delež. Obogatila je dušo z neizbrisnimi doživetji, obogatila našo zakladnico z novimi, kvalitetnimi deli.«

Vera Visočnik

Najvažnejša literatura:

Karel Dobida: Slovenska partizanska grafika — Mlada pota 1952, št. 1, stran 16—20.

Dore Klemenčič-Maj: Slovenski umetniki v partizanih — Borec II, št. 5, str. 103.

Filip Kumbatovič-Kalan: Veseli veter, Ljubljana, CZ, 1956.

Ljerka Menaše: Nikolaj Pirnat: Spominska razstava (katalog), Moderna galerija, junij-julij 1954.

Dr. Stane Mikuž: Naša likovna umetnost v ogledalu NOB — Tovariš 1949, št. 47, str. 780.

Dr. Stane Mikuž: O grafični umetnosti — Obzornik 1953, št. 1, str. 24—27.

Andrej Ujčič: Misli ob partizanski grafiki — Mlada pota 1954—1955, str. 339 do 342.

Umetnik v osvobodilni borbi (razgovor z Božidarjem Jakcem) — Slovenski poročevalec 20. julija 1945; Jakac pripoveduje — Ljudska pravica 29. nov. 1953, str. 14 itd.

Po zagrebških razstavah in muzejih

Konec leta 1959 je skupina sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja obiskala zagrebške razstave in muzeje, posvečene jubilejnemu letu KPJ-ZKJ oziroma stalni popularizaciji razvojne poti naše Partije. Priznati moramo, da so zagrebški zgodovinarji in muzealci v tem pogledu mnogo storili in da se lahko od njih marsičesa naučimo.

Obiskali smo razstavi: »Štirideset let Zveze komunistične mladine Jugoslavije« in »Ob štiridesetletnici zagrebške partijske organizacije« ter spominske muzeje: Muzej VIII. partijske konference mesta Zagreba l. 1928, Muzej I. konference Komunistične partije Hrvatske leta 1940 in Muzej V. državne konference Komunistične partije Jugoslavije l. 1940.

Poleg tega smo si ogledali stalno razstavo o delavskem in socialističnem gibanju na Hrvatskem od l. 1860 do l. 1919, ki je v prostorih Delavskega doma na Leninovem trgu in ki jo je organiziral Republiški svet Zveze sindikatov Hrvatske.

Razstava **Štirideset let SKOJ** v prostorih Muzeja narodne osvoboditve Hrvatske na Trgu žrtev fašizma spada brezdvomno med najboljše razstave v državi, kar jih je bilo pripravljenih ob štiridesetletnici KPJ oz. ZKJ in Zveze komunistične mladine Jugoslavije. Znatno prekaša ustrezno partijsko razstavo v istih prostorih spomladi in poleti 1959. Odlikuje se po tem, da:

a) ima mladinski značaj; razstavljalci so se uspešno izognili nevarnosti, da bi bila razstava samo kopija podobnih partijskih razstav;

b) enakomerno osvetljuje življenje in boje, stanje in razvoj delovne mladine in njenega gibanja vseh jugoslovanskih narodov;

c) obširno in izrazito dokumentirano prikazuje borbena dejavnost SKOJ za njegove ilegalnosti;

d) prinaša prepričljive podatke o velikanski vlogi komunistične in napredne mladine v narodnoosvobodilni vojski in

e) preprosto, konkretno in živo upodablja množičnost naše mladine pri socialistični graditvi; pri čemer so razstavljalci pokazali mladino pri delu in v šoli, pri vojaški vzgoji in kulturnem delovanju, ne da bi se spustili v deklaracije, ki bi utegnile izzveneti v prazno, ali v slavnostno parado, ki bi zastrla življenje in delo mladega rodu.

Pot po razstavi nas vodi od ploskve do ploskve v strogo kronološkem redu. Najprej vidimo leta po prvi svetovni vojni. Kako oddaljena so nam že, kako »zgodovinski« so že dokumenti tiste dobe!

Na nas gleda rdeči napis »Almanah socialistične mladine« iz leta 1919. Foto kaže hišo v Primorski ulici v Zagrebu, kjer se je na konferenci dne 10. oktobra 1919 ustanovila Zveza komunistične mladine Jugoslavije. Številni dokumenti iz raznih krajev pričajo, kako je mlado komunistično gibanje rastlo med delavsko in študentsko mladino.

Pismo Centralnega odbora SKOJ z dne 27. septembra 1920, ki ga je podpisal sekretar Dragoslav Gajović (še živi v Beogradu), naslovljeno na krajevno organizacijo SKOJ v Dubrovniku, predlaga mladini, da naj pomaga Partiji pri volitvah v ustavodajno skupščino. Od vsega začetka je bil SKOJ zvest pomočnik naši Partiji.

Slika Alije Alijagića, komunističnega mladince, žrtve belega terorja, ki so ga zaradi atentata na notranjega ministra M. Draškovića, pobudnika obznane, obesili 8. marca 1922 na dvorišču zagrebške jetnišnice, nas privede v dobo ilegale in dobo junaškega boja SKOJ.

Pri tem prvič izvemo, da so ob aretaciji našli pri Aliji Alijagiću prvo številko lista »Komunist« iz leta 1921. Fotokopija nam pokaže list, zraven pa vidimo zaupno okrožnico »Predsjedništva kraljevske hrvatsko-slavonske zemaljske vlade, broj 624, res. 1921«, ki sporoča: »...komunisti su počeli tajno litografisati svoj list pod naslovom 'Komunista' i rasturati ga putem pošte po celoj Kraljevini. Osim navedenog lista šalju takodjer preko pošte i 'Vesnik Komunističke Omladine'.«

Ti podatki doslej niso bili znani. Ilegalno glasilo CK KPJ »Komunist«, ki je pričelo izhajati 1. januarja 1925 pod uredništvom Moše Pijade, je torej imelo l. 1921 prednika z istim imenom.

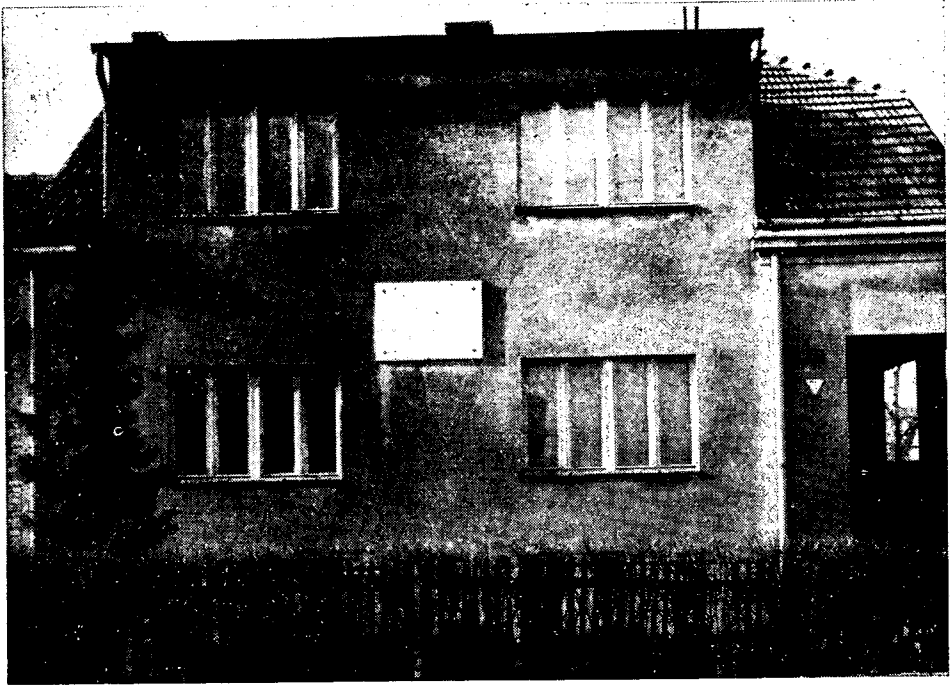
Plakat v latinici. Podpis: »Savez radničke omladine Jugoslavije«. Pod tem imenom je l. 1923—1924 SKOJ legalno deloval. V plakatu piše: »Tovariši mladi delavci! Kri bo tekla — tako je grozil na zborovanju v Bijeljini nosilec današnjega terorističnega režima Nikola Pašić. Ta grožnja se je uresničila. Prvega junija je tekla proletarska kri. Tega dneva so v Trbovljah...« In plakat naznanja, kako so Orjunaši l. 1924 prišli nad komunistično delavstvo Slovenije. Doživeli so odpor, ki se je razširil na vso državo in v kali zatrl prve poizkuse fašizma v Jugoslaviji.

Vrstijo se letaki v srbohrvaščini in slovenščini, navodila o celicah in sporočila o demonstracijah. Vidimo fotografije padlih junakov, slavnih sekretarjev Centralnega komiteja SKOJ Janka Mišića, Mije Oreškega in drugih. Te podobe nam pripovedujejo o neenakem boju z vojaškofašistično diktaturo, ki je nastala po prevratu 6. januarja 1929, ko so bile odpravljene še zadnje, že tako okrnjene meščanske svoboščine in je zavladal v državi nov politični sistem fašizma.

Slike Borisa Kidriča, Ive Lola-Ribarja in drugih, slike mladinskih demonstracij, izletov, kulturnih prireditev, fotokopije naslovnih strani številnega in vedno bolj množičnega mladinskega tiska — vse to govori o poletu v razvoju SKOJ v drugi polovici tridesetih let. Mladi komunisti postajajo spodbudniki in vodniki splošnega mladinskega odpora proti vojni in fašizmu, za obrambo domovine pred nevarnostjo nemškega imperializma — naloge, ki je v prejšnji dobi ni bilo, ker se tedaj še ni mogla pojaviti.

Narodnoosvobodilna vojna. Mladina sestavlja večino partizanskih čet, proletarskih brigad in divizij. Na fronti, v zaledju — povsod so zastopniki mladega rodu. Pod vodstvom Partije in Vrhovnega štaba izbojujejo narodi Jugoslavije zmago in se osvobode.

Zadnji del razstave je najobširnejši, hkrati najbolj pisan in najživahnejši, saj kaže dobo socialistične graditve. Če ima razstava za prvi dve desetletji na razpolago v glavnem anhivske dokumente in ohranjene dokaze skojevske dejavnosti, ki se v bolj ali manj strogi obliki in manjših raz-

Muzej V. državne konference KPJ leta 1940 v Zagrebu

menij vrstijo od leta do leta, uporablja zadnja doba predvsem velike dokumentarne fotografije in podatke s številkami. Na stenah vidimo množice mladine in številke pričajo o izvršenem ali izvajanjem delu in šolanju.

Železniška proga. Mladina na delovni akciji. Stroji, zraven pa kramp in lopata — tedanja »tehnična« raven naših gradbenih del. In pojasnilo: »Proga Šamac—Sarajevo, dolga 242 kilometrov. Pri njeni graditvi je sodelovalo 217.234 mladincev in mladink, ki so izkopali, odpeljali in vgradili 5 milijonov 520 tisoč kubičnih metrov zemlje in kamna, izkopali 850 tisoč kubičnih metrov gramoza, zvrtili 9 predorov v skupni dolžini 2478 metrov ter zgradili 17 mostov in preduh.«

Sledijo gradbišča: proga Brčko—Banovići, proga Nikšić—Titograd, jez v Mavrovem, jez v Vinodolu, Novi Beograd, avtomobilska cesta Zagreb—Beograd itd. Mladinske delovne brigade, udarništvo. Fotografija, ki nam pove, da je prisotnost Šeste francoske bigade v Jugoslaviji dokaz mednarodnih zvez naše Ljudske mladine. Po končanem delu se mladinci seznanjajo z motorji, s traktorji.

Razstava nam pokaže tudi, kako v raznih krajih prirejajo mladinci in mladinke predstave amaterskega gledališča, igrajo šah in odbojko, tekmujejo v združništvu na vasi (nad 37.000 udeležencev), izučujejo ljudsko tehniko, postavljajo šotore v planinah, hodijo po poteh narodnoosvobodilne vojske, plešejo v klubih, se uče v šolah, ki jih je vedno več. Če je leta 1938—1939 bilo v stari Jugoslaviji le 53 srednjih tehničnih (strokovnih) šol,

v katerih se je učilo 10.689 učencev in učenk, jih je bilo leta 1957—1958 že 228 s 64.887 učenci in učenkami. V pisani pahljači se nam odpirajo naslovne strani mnogih mladinskih listov. Za bratstvo in enotnost naših narodov, za mir in socializem — to so ideje, ki gibljejo mladino.

Razstava pa ima tudi nekaj pomanjkljivosti. Posamezne fotografije niso dovolj utemeljene, zlasti velja to za dobo NOB, ko le prepogosto pogrešamo ustrezno razlago, ker fotografije same po sebi niso zadosti zgovorne. Nekateré slike iz te dobe in iz dobe socialistične graditve, podane na velikih ploskvah, vplivajo zato bolj kot simboli in manj kot dokumenti. V tem se zadnja razdobja očitno ločijo od dobe do leta 1941, ki je dobro začrtana in ustrezno dokumentirana.

Bogata je tudi razstava, posvečena dejavnosti zagrebške partijske organizacije od leta 1919—1945. Razmestili so jo v arhivskih prostorih v Opatički ulici. Mnogo gradiva so prvič razstavili in zgovorno priča o tem, da je bila zagrebška organizacija KPJ med obema vojnama najmočnejša postojanka komunizma. Slavna zgodovina zagrebških komunistov je pomemben del zgodovine naše Partije.

Od skojevske razstave se razlikuje partijska razstava po svojevrstni razporeditvi gradiva. Strogega kronološkega reda ni, ker je razdeljena povečini na teme. Tako se prvo razdobje deli na praznovanje 1. maja, beli teror, osmi marec itd. Znotraj tem so dogodki razvrščeni po letih. Zato najdemo dokumente iz istega leta, recimo iz 1920 ali iz 1928 v raznih dvorah, prav tako fotografije udeležencev, partijskih organizatorjev in voditeljev. Tako najdemo pod »belim terorjem« eno izmed največjih političnih akcij naše Partije — generalno stavko zagrebškega delavstva 10. junija 1924 proti fašizmu in vladi Pašića-Pribičevića, ko je bila ustvarjena enotna fronta z radičevskimi sindikati in je nastala možnost za skupen nastop delavskega razreda in močnega nacionalnega gibanja kmečkih in drugih slojev na Hrvaškem. Takšna perspektiva je pomenila najresnejšo nevarnost za režim in vlado, ki je morala odstopiti dober mesec kasneje. S tem so prireditelji zmanjšali pomen generalne stavke in prezrli veliki politični uspeh KP v boju s fašizmom v dvajsetih letih. Podobna razporeditev po temah je obveljala tudi za trideseta leta, medtem ko je doba narodno-osvobodilnega boja prikazana v časovnem zaporedju.

Nam, obiskovalcem iz ljubljanskega Inštituta, ta razporeditev ni bila všeč, zato smo o tem in drugih svojih pomislekih zapisali v knjigo vtisov naslednje: »Na razstavi smo opazili bogato vsebino, mnogo nam neznanih dokumentov o dejavnosti KPJ v Zagrebu in na Hrvatskem. Všeč nam je rekonstrukcija partijske organizacije, odpora za časa NOB, prav tako množičnost (s slikami udeležencev). Zdi se nam, da bi bila bolj primerna kronološka razporeditev dokumentacije kakor pa razdelitev na teme, zlasti v prvih dveh desetletjih. Moti ponavljanje fotografij. Želeti bi bilo, da bi se poudarile z večjimi napisi glavne etape razvoja Partije. Pogrešamo sliko Viktorja Koleča. Menimo, da bi tako imela razstava še večji učinek.«

Gradiva je bilo toliko, da so bili razstavni prostori prenatrpani.

Med doslej neznanimi dokumenti smo na razstavi zapazili številko lista »Crvena zastava« z dne 17. maja 1919, ki so ga natisnili v Budimpešti jugoslovanski udeleženci revolucije in sovjetske republike na Madžarskem;

nadalje zapisnik VIII. zagrebške partijske konference leta 1928, na kateri je Josip Broz zastopal protifrakcijsko stališče in pridobil zanj velikansko večino delegatov. Tudi nismo doslej poznali pisma z dne 26. julija 1924, v katerem poroča zagrebško redarstvo, kako SKOJ organizira obrambne čete proti fašistom. Videli smo sliko vodij društva slovenskih akademikov »Triglav« v Zagrebu Pina Tomažiča in Pavla Zavarca.

Iz pozabe so iztrgani portreti vidnih zagrebških komunistov, ki so zavzemali dostojno mesto v zgodovini KPJ in mednarodnega komunističnega gibanja pa tudi v kulturi naših narodov: Avgust Cesarec, Djuro Cvijić, Vladimir Čopić, Ivan Krndelj, Kamilo Horvatin, Ognjen Prica, Stjepan Cvijić.

Posamezni dokumenti in fotografije pričajo o tem, kakšno važno središče je bil Zagreb za Partijo in za revolucionarno gibanje v stari Jugoslaviji. Tu je bil večkrat in mnoga leta sedež CK KPJ in SKOJ. V poslopju na Gajevi ulici je bila 8. septembra 1940 šesta državna konferenca SKOJ, v hiši štev. 65 v Hercegovački ulici se je 8. aprila 1941 sestal CK KPJ, a dva dni pozneje na Ilici 103.

Originalno je rešil vprašanje, kako pokazati delavsko in socialistično gibanje na Hrvatskem od začetkov v preteklem stoletju do leta 1919 Republiški svet Zveze sindikatov in njegov zgodovinski oddelek. Najdeni in zbrani dokumenti iz zagrebških, reških, tržaških, dunajskih in drugih arhivov, deloma zadnja leta že objavljeni,¹ so v manjšem, toda ustreznem izboru stalno razstavljeni na hodnikih dveh nadstropij zagrebškega Delavskega doma, v preprostih vitrinah, pod steklom. To so uradna poročila o prvih delavskih društvih, stankah, demonstracijah; tu so prvi socialisti in njihove zveze z Budimpešto, Grazem, Dunajem, Ljubljano in prekomorsko emigracijo, njihove slike, s katerih gledajo na nas pogumni, bradati obrazi. Vidimo in beremo prve delavske časnike, revije, letake. Zasledimo nastanek hrvatske socialnodemokratske stranke, ustanovljene leta 1894, dve leti pred slovensko. Zanimivo je srečati med prvimi bojevniki tudi slovenske socialiste in brati o stikih hrvatskega s slovenskim delavskim gibanjem. Tako se je na primer France Železnikar udeležil strankinega zborovanja v Zagrebu, Etbina Kristana pa so zaradi predavanja na Reki tamkaj aretirali.

Ta dragocena in zanimiva, z zadostnimi razlagami opremljena stalna razstava daje človeku sicer kratek, toda zadosten in resen pregled o preteklosti delavskega razreda in delavskega gibanja na Hrvatskem do l. 1919, ko se je v tedanjem revolucionarnem vrenju ustanovila komunistična stranka, o čemer priča izredno nazorno zadnji razstavljeni dokument — brzojavka motranjega ministra Svetozara Pribičevića z dne 26. marca 1919 (v prevodu iz srbohrvaščine): »Blagovolite zapovedati cenzuri, da črta vse, kar se tiče širjenja boljševiskih idej in uspehov njihove propagandne akcije, zlasti glede na najnovejše dogodke na Madžarskem. Ponavljam odlok, da se ne smejo dovoljevati zborovanja Radićeve stranke in boljševisko-socialistične stranke in da je treba s sklicatelji ravnati kar najstrožje. Ukrenite, da se prebivalstvo razoroži...«

¹ Josip Cazi, Prva radnička društva u Hrvatskoj (1860—1880), Zagreb, t. l., izdala Zveza sindikatov Hrvatske, in Josip Cazi, Počeci modernog radničkog pokreta u Hrvatskoj (1880—1895), Zagreb 1958, izdala Zveza sindikatov Hrvatske.

Če Zagreb nima podobnega Muzeja narodnoosvobodilnega boja, kakršnega ima Ljubljana, ima pa zato tri izredno pomembne **spominske muzeje o dejavnosti KPJ iz ilegalne dobe**, česar v Ljubljani oziroma Sloveniji pogrešamo.

Na Pantovčaku v hiši številka 178a, kjer je bila v noči med 25. in 26. februarjem 1928 od 8. ure zvečer do 5. ure zjutraj *VIII. zagrebška partijska konferenca*, je sedaj muzej, posvečen tej konferenci. V dveh majhnih sobah z nizkim stropom je na stenah in na mizicah pod steklom razstavljeno dokumentarno gradivo.²

Fotografija Josipa Broza. Fotokopija zapisnika konference in v njem govori in predlogi udeležencev ter sklepi konference. Ta konferenca je ponovno poudarila protifrakcionaško stališče zagrebških komunistov. Najizraziteje in najodločneje je to stališče podal Josip Broz v svojem koreferatu in prav tako izrazilo in odločno so ga potem povzeli sklepi konference. To stališče je tudi spodbudilo znano pismo Kominterne na članstvo KPJ s pozivom, da naj premaga frakcionaštvo in druge pomanjkljivosti znotraj Partije. Pomenilo je prelomnico v zgodovini KPJ.

Razen dokumentov, posvečenih neposredno VIII. konferenci, razstavlja muzej še gradivo iz leta 1928 o dogodkih, ki so sledili konferenci. Tu berno letak, ki kliče zagrebško delavstvo na generalno stavko zaradi streljanja na hrvatske poslance v beograjskem parlamentu. Letak je podpisal Josip Broz kot sindikalni funkcionar. Beremo tudi dokumente s sodnega procesa, na katerem je Josip Broz izjavil, da je komunist in da zato ne priznava buržoaznega sodišča. Takrat so ga po zakonu o zaščiti države obsodili na 5 let ječe.

Med drugimi letaki je tudi letak v počastitev enajste obletnice oktobrske revolucije. Buržoazni »Jutarnji list« z dne 26. septembra obširno poroča o komunističnem »rovarenju« v Zagrebu. Komunistično glasilo »Zaščita čovjeka« z dne 26. oktobra razkrinkava sistem »glavnjače«. Kako nevarno je postalo komunistično gibanje, izpričuje okrožnica ministrstva notranjih zadev SHS z dne 29. decembra, ki navaja na štirih straneh, kako je treba kar se da ostro zatirati najmanjše pojave komunizma in delavske aktivnosti sploh. Okrožnico je podpisal takratni predsednik ministrskega sveta in hkrati minister notranjih zadev dr. Anton Korošec, vodja klerikalne SLS. S to okrožnico je Anton Korošec utiral pot vojaškofašističnemu puču, ki se je izvršil nekaj dni pozneje, 6. januarja 1929.

V Čulinački Dubravi pri Zagrebu na Ulici Prosinačkih žrtava številka 205 so bivšo podeželsko gostilno spremenili v *Muzej Prve konference Komunistične partije Hrvatske*, ki je bila tu 25. avgusta 1940. Takrat se je v srednjem delu stavbe, ki je gledal na cesto, točilo vino, a v zadnjem, pritličnem delu, na pol kleti, so se zbrali komunisti-ilegalci iz vse Hrvatske. V tem prostoru so še zdaj mize in klopi, ki so rabile zborovalcem.

Na konferenci je bilo 65 delegatov, CK KPJ pa sta zastopala Tito in Kardelj. Med delegati je bilo 35 delavcev, 14 kmetov, 13 izobražencev in

² Vse gradivo vsebuje knjiga »VIII. mjesna konferencija zagrebške organizacija KPJ«, ki jo je pripravil prof. Mane Trbojević in izdala leta 1959 založba Naprijed v Zagrebu.

2 obrtnika. Hrvatsko partijsko članstvo je tedaj skupaj z Dalmacijo doseglo največje število — 3500.

Dasi se je s te konference ohranilo malo gradiva, napravljajo razstavljeni dokumenti in ohranjena zborovalnica na obiskovalce ugoden vtis. Mi, obiskovalci iz Ljubljane, smo se ob tem spraševali, zakaj ni podobnih spominskih muzejev tudi pri nas v Sloveniji.

Podobne vtise in misli pa vzbuja še posebno *Muzej V. državne konference KPJ leta 1940*, ki je v Bihaćki ulici 20.

V. državna konferenca KPJ (od 19. do 23. oktobra 1940) je bila po vsebini in številnih udeležencih ena najmočnejših manifestacij moči in pripravljenosti naše Partije za boje, ki so se tedaj, ko je že divjala druga svetovna vojna, bližali z bliskovito naglico. Naša zgodovina ji zaradi njene pomembnosti pravilno daje veljavo kongresa.

Muzej zavzema enonadstropno vilo, zgrajeno med obema vojnama v zagrebškem predmestju. V vseh prostorih v pritličju in zgoraj je razstavljeno gradivo, a največjo sobo v prvem nadstropju so restavrirali in jo opremili tako, kot je bila za konference. V pristrežju so prostori, kjer so delegati prenočevali.

Težko si predstavljamo, da se je moglo v majhni vili zbrati nad sto delegatov, zborovati v njej štiri dni, se v njej hraniti in prenočevati in se ne ganiti iz nje, dokler ni bila konferenca končana, ker je bila potrebna najstrožja konspiracija, da ne bi bil kdo nepoklicanih zaslutil, kaj se v hiši dogaja. To je gotovo terjalo veliko disciplino.

S te konference so se ohranili številni in obširni dokumenti. Manjkajo samo referati Edvarda Kardelja in še dva druga, ostali referati so obiskovalcem na razpolago. Zato si napravimo lahko precej zanesljivo podobo o tem največjem ilegalnem zborovanju v državnem obsegu.

Od 103, a po nekaterih podatkih 105 delegatov je bilo 53 delavcev, 29 izobražencev, 14 kmetov, 5 uslužbencev, 4 mladinci. Od teh jih je 44 bilo že kaznovanih z robijo. Med udeleženci so bili Tito, Kardelj, Ranković in drugi. Iz Slovenije je bilo navzočih poleg članov CK še 12 delegatov, in sicer — po podatkih muzeja — naslednji: Jože Ažman, Tone Dolinšek, Tomaž Godec, Boris Kidrič, Franc Salamon, Slavko Slander, Tone Tomšič, Vida Tomšič, Miloš Zidanšek; ostala imena še niso znana. Na steni ene izmed sob so slike ugotovljenih delegatov.

Partija je štela tedaj okrog 12.000 članov, od teh 900 v Sloveniji, kakor je navedel v svojem poročilu Tito.

Vsi ohranjeni referati so fotokopirani in vezani v knjižice ter leže na polici v posebni sobi in vabijo k študiju strategije, taktike in organizacije naše Partije na večer pred velikimi usodnimi dogajanjem.

Neizbrisen je vtis, ki ga napravlja na obiskovalce ta, po vsebini tako bogat in tako smotno opremljen muzej. Kot močam žaromet nam njegovo gradivo sveti v preteklost in razodeva politiko in energijo jugoslovanskih komunistov.

Skratka, dosežki Zagreba s spominskimi muzeji KPJ zaslužijo posnemanje. Čas je, da tudi v Sloveniji ustvarimo spominske muzeje in s tem obeležimo dejavnost naše slavne Partije v razdobju med obema vojnama.

France Klopčič

Poročilo o delu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1959

Dne 1. avgusta 1959 sta se Zgodovinski arhiv CK ZKS in Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani združila v novo, višjo ustanovo — v Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Inštitut pa je nastajal že od jeseni 1958, ko sta obe ustanovi prevzeli razne obveznosti v zvezi s proslavo štiridesetletnice KPJ, ob kateri sta sodelovali, zlasti pri pripravah za veliko razstavo »40 let KPJ« v Ljubljani.

Glavne naloge Inštituta najbolj podaja 6. člen Pravil, ki jih je svet Inštituta sprejel na svoji seji 22. marca 1960:

»Inštitut znanstveno proučuje in raziskuje delavsko gibanje, delovanje Komunistične partije in ljudske revolucije na slovenskem ozemlju ter socialistično graditev v LR Sloveniji in seznanja javnost o svojih izsledkih.

Delovno področje Inštituta obsega: delavsko gibanje od sredine 19. stoletja, posebej še delovanje Komunistične partije med obema vojnama na Slovenskem v povezavi s proučevanjem gospodarskega, političnega in kulturnega razvoja; ta razvoj spremlja tudi na ostalem jugoslovanskem ozemlju in v svetu, zlasti vplive na razvoj v Sloveniji; ljudsko revolucijo na Slovenskem v vsej njeni celoti; vlogo in razvoj KP Slovenije ter njenih množičnih in političnih organizacij, rast ljudske oblasti, razvoj in delovanje partizanskih enot oziroma narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, politično in vojaško delovanje fašističnih okupatorjev ter domače kontrarevolucionarne buržoazije, in sicer v okviru NOB v Jugoslaviji ter v povezavi z razvojem druge svetovne vojne; socialistično graditev v LR Sloveniji, povezano z razvojem v FLRJ in z dogajanjem v svetu.

V ta namen zlasti:

zbira, ureja, hrani, evidentira in proučuje arhivsko in spominsko gradivo, tisk, muzejsko gradivo in vse drugo gradivo, ki se nanaša na delavsko gibanje, ljudsko revolucijo in povojno socialistično graditev;

izdaja znanstvene, strokovne in druge publikacije s svojega področja;

razstavlja muzejsko gradivo v obliki stalnih, občasnih in potujočih razstav;

sodeluje s sorodnimi zavodi in organizacijami, kakor tudi s posameznimi znanstvenimi delavci doma in v tujini;

sodeluje s kulturnimi, družbenimi in gospodarskimi organizacijami, kolikor je njihovo delo povezano z delovnim področjem Inštituta;

spodbuja in organizira proučevanje problematike s svojega delovnega področja ter daje na razpolago gradivo ob pogojih, ki jih določajo pravila Inštituta, vsem, ki jim je to potrebno v znanstvene, publicistične, prosvetne ali umetniške namene;

sodeluje pri vzgoji znanstvenega naraščaja ter pri izpopolnjevanju strokovnjakov s svojega delovnega področja.

Inštitut pridobiva muzejsko, arhivsko, spominsko, knjižno, likovno in drugo gradivo z iskanjem, nakupom, zamenjavo, darili, volili ali kako drugače. Inštitut lahko tudi sprejme tako gradivo v trajno ali začasno čuvanje.

Kot znanstvena ustanova je torej Inštitut na področju slovenske zgodovine prevzel odgovorne naloge. V njegovi dejavnosti je mnogo pionirskega in bo tako pač še vrsto let. Od tod težave, prve, začetniške izkušnje in zaenkrat omejena zmogljivost. Zato je potreben pozornosti in zahteva oporo.

Muzej narodne osvoboditve LRS v Ljubljani. Obisk kubanske misije dobre volje 20. avgusta 1959

Inštitut ima več oddelkov in služb, dokaj številno osebje, prostore pa v treh različnih posloppjih. Njegovi glavni oddelki so zgodovinski, arhivski, muzej narodne osvoboditve, knjižnica in konservatorski oddelek.

Zgodovinski oddelek je nastal šele v Inštitutu iz znanstvenih in strokovnih delavcev bivšega Zgodovinskega arhiva CK ZKS in Muzeja NO, ki so se že v okviru svojih prejšnjih ustanov ukvarjali z zgodovino delavskega gibanja, Komunistične partije, narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije ter svoje izsledke tudi objavljali. Tako so člani Muzeja NO izdali za leto 1957 in za leto 1958 Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, člani bivšega Zgodovinskega arhiva pa so se zadnji dve leti ukvarjali z zbiranjem gradiva za Pregled zgodovine KPJ-ZKJ in v ta namen pisali sestavke z raznih področij in obdobj partijskega dela na Slovenskem ter sodelovali pri pisanju posameznih poglavij. Prvo skupno delo zgodovinarjev obeh prejšnjih ustanov je bilo konec leta 1958 in v začetku leta 1959 sestavljanje scenarija za razstavo »40 let KPJ«, to je določanje vsebine bogatega gradiva, ki je bilo vključeno v razstavo.

Zgodovinski oddelek ima svoj letni in perspektivni načrt raziskovalnih del in njihovega objavljanja. Perspektivni načrt, sestavljen konec leta 1959, določa za dobo 1960 do 1965 glavne naloge Inštituta. Med temi je na prvem mestu nadaljnje sodelovanje pri Pregledu zgodovine KPJ-ZKJ. Načrt zgodovinskega oddelka predvideva sodelovanje pri vseh zgodovinskih obletnicah, tako ob dvajseti obletnici narodnoosvobodilnega boja. Raziskovalno delo zgodovinskega oddelka ima dve glavni nalogi: objavljati zgodovinske dokumente v ustreznih zbornikih in objavljati izsledke svojih in zunanjih sodelavcev v obliki samostojnih monografij ter izdajati lastno glasilo. Zajema dobo od polovice preteklega stoletja do današnje socialistične graditve.

Takšno raziskovalno delo nakazuje predvsem sedanje stanje zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem. Malo je zapisanega, še manj imamo zgodovinskih pregledov. Treba bo kritično preveriti doslej napisano, izpopolniti vrzeli in končno vsa dogajanja povezati v celoto. Sicer je tako načrt raziskovalnega dela za leto 1960 kot perspektivni načrt do leta 1965 deloma še obremenjen z dediščino dosedanjega ne vedno dovolj načrtnega dela, vendar pa nam kaže pravo pot naprej, saj zlasti perspektivni načrt zaobjema vsa važna in doslej še premalo obdelana obdobja in področja vsega tistega velikega dogajanja, ki ga lahko obsežemo s pojmom — zgodovina delavskega gibanja. To so začetki delavskega gibanja na Slovenskem, obdobje slovenske socialne demokracije, nastanek komunističnega gibanja na Slovenskem, razvoj KPS med obema vojskama, sindikati in stavke, napredno žensko in mladinsko gibanje, partijski tisk, delavska kulturna dejavnost itd.

V okviru zelo obsežnega perspektivnega načrta sestavlja zgodovinski oddelek letni načrt, v katerega vnašajo tekočo dejavnost, zlasti pa zahteve naše socialistične politike, razne spremembe in popravke.

Znotraj zgodovinskega oddelka so ali nastajajo odseki za posamezna razdobja, tako za dobo do leta 1918, za dobo med obema vojskama in za dobo narodno-osvobodilnega boja in ljudske revolucije 1941—1945; za dobo socialistične graditve je predviden samostojen referat. Zgodovinski oddelek še nima zasedenih vseh svojih referatov in potrebuje zato nove znanstvene in strokovne delavce. Od rasti novih strokovnjakov bo v veliki meri odvisno, kako se bodo uresničevale obveznosti Inštituta.

Arhivski oddelek ima obsežne arhivske fonde iz začetkov delavskega gibanja, predvojnega delavskega gibanja, arhive Komunistične partije Jugoslavije oziroma Komunistične partije Slovenije pred vojsko in med NOB, obsežen partizanski arhiv, okupacijske (italijanske in nemške) in kvislinške arhive ter celo nekaj povojnega arhiva. Kmalu bo začel sistematično zbirati povojni arhiv političnih in družbenih organizacij. Slovenija je edina republika, ki ni oddala svojega arhiva NOB v Vojnogodovinski inštitut v Beogradu, kakor so to napravile druge republike, in ima zato sedaj Inštitut večje moralne in materialne obveznosti, da ta arhiv ohrani, dopolnjuje in urejuje. Arhivski fondi pa še zdaleč niso urejeni in še zdaleč niso izpopolnjeni z dodatnimi viri doma in v tujini, ogroženi del še ni ves konserviran. Vse to nalaga arhivskemu oddelku v našem Inštitutu širše in obsežnejše naloge, ki terjajo več ljudi in več finančnih sredstev.

Pri svojem delu se Inštitut, žal, ne more niti najmanj opreti na Državni arhiv Slovenije, ki životari v najneugodnejših prilikah. Tako je na primer vse arhivsko gradivo iz novejšje slovenske zgodovine, to so arhiv deželne vlade, arhiv ljubljanske in mariborske oblasti, arhiv dravske banovine, arhiv pokrajinske uprave, arhivi okrajnih glavarstev, torej skoraj vse arhivsko gradivo od druge polovice XIX. stoletja do leta 1945, nedostopno in shranjeno celo v takih prostorih, kjer se hitro uničuje.

Muzej narodne osvoboditve je preko svoje stalne razstave dovolj znan. Osvojil si je priznanje in sloves. Obeta pa se mu še večji razvoj, saj je potrebno, da se razširi v muzej revolucije, da seže torej v dobo preteklih 40 let, za kar so seveda potrebni novi, večji in ustrežnejši prostori za njegovo stalno in za razne občasne razstave.

Sedanja stalna razstava je najvažnejša vsebina muzeja. Razstavne zbirke si je leta 1959 ogledalo 41.092 obiskovalcev, to je 1100 obiskovalcev več kot v prejšnjem letu. Od tega je bilo 22.864 šolske mladine. Če primerjamo to število s številom 16.000, kolikor je šolske mladine obiskalo razstavne zbirke leta 1958, vidimo, da je bilo lani mladih obiskovalcev precej več. Muzej je obiskalo 39 uradnih delegacij in okrog 605 tujih obiskovalcev, od tega približno 25 % iz Italije in 20 % iz Francije.

V preteklem letu je zbral muzej 122 novih muzejskih predmetov, od tega tudi nekaj iz predvojnega obdobja. Vendar pri tem pozivi Inštituta, objavljeni v časopisu in radiu, niso bili uspešni. To kaže, da morajo muzejski uslužbenci-kustosi stopiti pogosteje sami v stik z lastniki spomeniškega gradiva.

Poleg razstave ima muzej še druge odseke in službe: odsek za partizansko topografijo in evidenco spomenikov, referat za likovna dela, fototeko in fotolaboratorij.

Odsek za *partizansko topografijo* ugotavlja na terenu, kje in kdaj se je kaj dogajalo med narodnoosvobodilnim bojem. Topografska dela opravlja sam in s pomočjo družbenih organizacij ter spodbuja in usmerja topografsko delo lokalnih muzejev NOB oziroma oddelkov NOB pri splošnih muzejih. Mnogo tega dela je že opravljenega, precej pa ga je treba še opraviti. Leta 1959 je zbiranje topografskih podatkov zavzelo manjši obseg kot leta 1958. Deloma zaradi proslav ob štiridesetletnici KPJ, deloma pa zato, ker so bila za to delo določena preskromna sredstva ali jih ponekod sploh ni bilo.

Ekipa Muzeja NO je leta 1959 obiskala kraje na Kočevskem, in sicer vasi od Gore do Cabra, ki so izpadle iz popisa v letu 1958, ter del Roga s kočevske strani, ki ga leta 1957 ni obdelala. Do kraja ni obdelala področja med Novim mestom in Gorjanci, in to zaradi slabega vremena.

Kljub relativno dolgi dobi 1955—1959 pa sta še dobri dve tretjini slovenskega ozemlja nepopisani. Največje vrzeli so na Gorenjskem (bohinjski in kamniški kot), v Zasavju širok pas na obeh straneh Save od Ljubljane do Zidanega mosta, na Notranjskem področje Notranjskega muzeja v Postojni in v slovenski Istri področje okrajnega muzeja v Kopru, v Podravju pa področje Mariborskega in Ptujškega muzeja.

V tisku (ciklostilnem) je topografsko gradivo Škofjeloškega muzeja, ki so ga zbrali leta 1957—1958.

Referat za likovna dela je v glavnem dokončal veliko akcijo, ki jo je začel Muzej NO že konec leta 1958 za zbiranje likovnih del, ustvarjenih med ljudsko revolucijo. Tako ima Inštitut zdaj že preko 5000 del, predvsem risb in grafik, ki rešujejo pozabe ljudi, kraje, prizore in dogodke iz narodnoosvobodilnega boja, tako iz partizanskega in ilegalnega življenja kot iz ječ in taborišč. Da jim zagotovi strokovno shranjenje na dolga leta, je muzej skoraj vsa ta likovna dela poslal najprej Inštitutu industrije papirja v Vevče, da so tam analizirali papir; marsikatero delo je potem konservatorski oddelek s sodobnimi sredstvi in prijemi rešil škode.

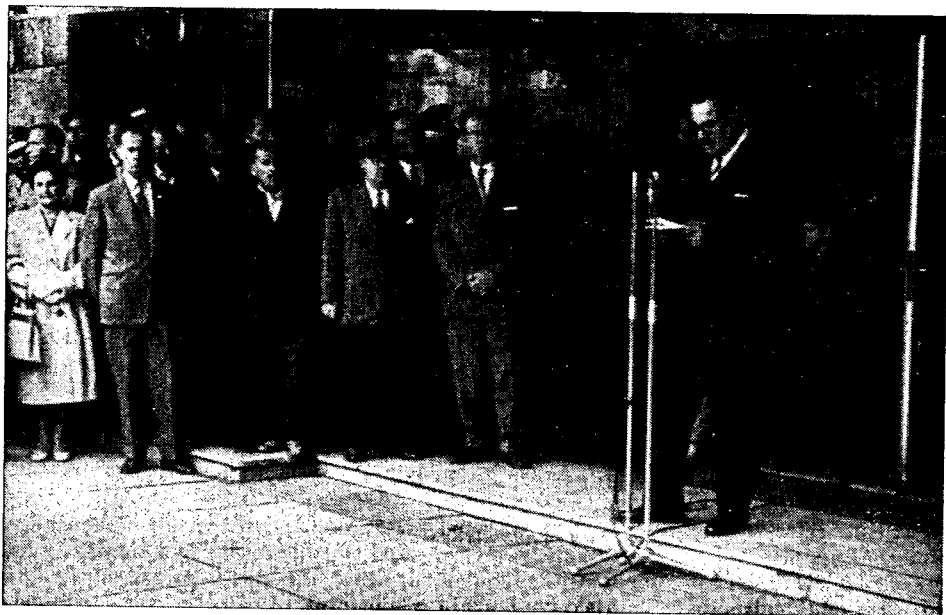
Likovna dela je Inštitut večinoma odkupil, a za poklonjena dela je dal darovalcem nagrade, in to glede na kakovost in število ter glede na dokumentarne posebnosti njihovih del. Inštitut likovna dela zbira še nadalje. Ob tej, vse bolj bogati zbirki nastaja seveda vprašanje ustrezne galerije.

Fototeka ima bogate zbirke fotografij iz NOB, pa tudi iz dobe med obema vojskama. To je omogočilo muzeju, da je izdal leta 1959 drugi zvezek — časovno prvi — zbornika »Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije«, in sicer za dobo NOB od marca 1941 do novembra 1942.

Leta 1959 si je fototeka pridobila 3022 novih fotografskih posnetkov, nekaj sto manj kot leta 1958, od tega okrog 1300 posnetkov iz predvojnega obdobja. Ti novi dokumenti so prišli v glavnem preko lokalnih muzejev NOB, manjši del pa je bil odkupljen, podarjen ali podobno.

Fotografski laboratorij dela tako za naše lastne potrebe kot za razne zunanje naročnike.

Poseben oddelek Inštituta je *knjižnica*, ki ima veliko zbirko narodnoosvobodilnega tiska iz let 1941—1945 ter knjig o narodnoosvobodilnem boju in povojni graditvi. Knjižnica ima bibliografski odsek. Če je doslej zbirala predvsem tiskano

Razstava »40 let KPJ« v Ljubljani. Tovariš Franc Leskošek-Luka govori ob otvoritvi 1. junija 1959

zgodovinsko dokumentarno gradivo o narodnoosvobodilnem boju in ljudski revoluciji ter o muzejski problematiki, bo morala odslej nabavljati in iskati tudi ilegalni, pollegalni in legalni delavski tisk, ki je izhajal po prvi svetovni vojski in pred njo. To gradivo je že deloma zbral bivši Zgodovinski arhiv CK ZKS, vendar bo treba ustvariti evidenco tudi nad gradivom te vrste v drugih knjižnicah in pri zasebnikih v Sloveniji in izven nje, tako da bo vse evidentirano v centralnem katalogu knjižnice Inštituta, ki bo potreboval prav to gradivo pri svojem raziskovalnem študijskem delu. Sodelavci Inštituta bodo nujno potrebovali tudi kartoteko aktualnih zgodovinsko dokumentarnih člankov in razprav v naših in tujih časopisih o delavskem gibanju pri nas ter o naprednih in odporniških gibanjih v svetu. Doslej je knjižnica izdelovala tako kartoteko v glavnem le o tematiki narodnoosvobodilnega boja. Sicer izdaja take bibliografije tudi Bibliografski inštitut v Beogradu, prav tako zbira podatke o aktualnih člankih iz našega časopisja Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, vendar so pogledi na izbor člankov tako različni, da največkrat ne registrirajo prav tistih člankov, ki bi jih potreboval Inštitut za svoje delo. Razen tega izhajajo bibliografije le za leto ali še več nazaj. Uporabne za nas niso tudi zato, ker so izdelane alfabetično po piscih, za hitro orientacijo pri delu pa je potrebna geselna ali stvarno urejena kartoteka.

Konservatorski oddelek je v zadnjih letih izpopolnil postopek konservacije za kovinske predmete, hkrati pa osvojil najsodobnejše principe konservacije arhivalij in knjižnega gradiva. V laboratoriju konservacija papirja že dalj časa nemoteno teče; v preteklem letu se je zmogljivost laboratorija precej dvignila, ker je oddelek dobil tri nove delavce, ki se priučujejo konservatorskemu delu. Vendar je še vedno bistveno vprašanje, kako še bolj dvigniti zmogljivost laboratorija, kajti na arhivskih policah leži nad deset fisoč dokumentov, ki bi jih bilo treba takoj zavarovati. Prav tako je ogromno knjižnega gradiva, ki je potreben restavracije in konservacije. Nič manj ni žgoče to vprašanje pri nekaterih parti-

Razstava »40 let KPJ« v Ljubljani. Razstavni panoji v prostorih Gospodarskega razstavišča

zanskih grafikah, ki so tudi nujno potrebne zaščite. Nekateri teh dokumentov so taki, da bi jih čez nekaj let ne bilo več mogoče rešiti.

Delovni prostori Inštituta so deloma v poslopiju na Trgu revolucije 1 (upravni prostori, zgodovinski oddelek in arhiv), deloma na Celovski cesti 25 (muzej z odsekom za partizansko topografijo in evidenco spomenikov, z referatom za likovna dela, s fototeko in fotografskim laboratorijem, knjižnica z bibliografskim odsekom in konservatorski oddelek), deloma pa še v poslopiju CK ZKS, kjer je ostal del arhiva, ki se zaenkrat zaradi pomanjkanja prostora ne more združiti z ostalim arhivom. V poslopiju na Trgu revolucije ima Inštitut sicer dobro tretjino vseh prostorov, kljub temu pa že od vsega začetka mnogo premalo, tako da skoraj ni prostora za nove, nujno potrebne uslužbenke. Tudi funkcionalno so prostori tu zelo slabo razdeljeni, saj so raztreseni po vseh treh nadstropjih, kjer so razmeščene še druge ustanove. Arhivski oddelek se je z ustanovitvijo Inštituta preselil iz poslopja muzeja na Celovski cesti v poslopje na Trgu revolucije, kjer je dobil večje in boljše prostore, kot jih je imel doslej, vendar mu še vedno primanjkuje depojev. Kljub tej preselitvi arhiva primanjkuje muzeju prostorov za muzejske predmete. Stanje v muzejskem poslopiju na Celovski cesti se je sicer izboljšalo, predvsem za hranitev likovnih del. Še vedno pa je muzeju v napoto knjižnica z bibliografskim odsekom; knjižnica je tesno povezana z dnevnim delom zgodovinskega oddelka in arhiva Inštituta in bi morala biti z njima pod eno streho. Nujno je tedaj treba misliti na nove prostore, kjer bodo vsi oddelki ne samo združeni, ampak bodo imeli tudi dovolj možnosti za nadaljnji sistematični razvoj.

Prvič se je Inštitut predstavil javnosti z razstavo »40 let KPJ«, ki jo je organiziral republiški pododbor za proslavo štiridesetletnice KPJ in ki so pri njej s scenarijem, s tehničnimi in drugimi pripravami vso prvo polovico leta 1959 sodelovali vsi oddelki Inštituta. Povojno obdobje te razstave so zagotovili novinarji.

Razstava je bila odprta 1. junija na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani, zaključena pa 28. junija 1959. Gradivo je bilo razstavljeno nato še v Celju, Mariboru, Murski Soboti, Trbovljah, Zagorju, Kopru, Novi Gorici, Sentpetru, Tolminu, Idriji, Ajdovščini, Postojni in Ilirski Bistrici. Razstavo si je v Ljubljani in ostalih krajih ogledalo okrog 100.000 obiskovalcev.

Inštitut je pomagal pokrajinskim in krajevnim muzejem pri njihovih razstavah ob štirideseti obletnici KPJ, tako v Gorici, Kranju, Trbovljah, Kočevju, Škofji Loki, Novem mestu in drugod. Zbral je slovensko gradivo za razstavo »40 let SKOJ« v Zagrebu.

V zvezi s proslavo štiridesete obletnice KPJ so sodelavci Inštituta, zlasti njegovega zgodovinskega oddelka, sodelovali s tiskom, s filmom, s televizijo, z radijem, in to z dajanjem podatkov, gradiva, s članki, predavanji, scenariji itd. Tako so na primer sodelovali pri televizijskih oddajah — bodisi z besedilom, bodisi z gradivom — o mariborski kaznilnici, o Bileči, o Tonetu Tomšiču, o Pinu Tomažiču in o Silviri Tomazini, o gladovni stavki v revirjih leta 1954, o predvojnem naprednem gibanju v Julijski krajini in Italiji, o španski državljanski vojski, ob 8. marcu. Z nasveti in gradivom pa so pomagali tudi Avala-filmu za scenarij filma »Štiri desetletja« in Viba-filmu za scenarij o Borisu Kidriču, sodelovali pri slovenskem dokumentarnem filmu »Revolucionarni val«, pripravili gradivo o Pohorskem bataljonu za stalno razstavo v koči Pri treh žeblih na Pohorju, zbrali dokumente in fotografije o naprednem gibanju železničarjev pred vojsko za železničarski muzej v Beogradu, prav tako za dokumentarni film o V. državni konferenci KPJ itd. Preverjali so podatke za napise na spominskih ploščah, opozarjali na ustrezne podatke za razne proslave itd.

Inštitut je nadaljeval z delom, ki so si ga bili zastavili člani zgodovinskega oddelka še v okviru Zgodovinskega arhiva CK ZKS, to se pravi, da je razen za razstavo delal predvsem za Pregled zgodovine KPJ — kakor je že zgoraj navedeno. Po naročilu zgodovinske komisije pri CK ZKJ je izdelal k že leta 1958 odposlanim — daljšim — še nekaj krajših sestavkov z raznih področij partijskega dela na Slovenskem. Nadaljeval je z zbiranjem gradiva za ženski in mladinski zbornik ter s pripravljanjem V. knjige slovenske izdaje Zbornika dokumentov NOV. (Za nadaljevanje zbornikov dokumentov NOV jugoslovanskih narodov o bojih na Slovenskem je Inštitut sestavil z Vojnozgodovinskim inštitutom skupno uredništvo.)

Inštitut bo še naprej izdajal zbornike fotografskih dokumentov v boju KPS, ki jih je začel Muzej NO. Prav tako bo priobčeval naslednje zbornike dokumentov »Zgodovinski arhiv KPJ«, to je dokumentov o boju KPS med obema vojskama (doslej je izšel eden — V. zvezek). Na vrsti so zborniki dokumentov KPS, OF in ljudske oblasti v letih 1941—1945. Iz svoje bogate zbirke umetniških del, nastalih med revolucijo, bo izdal deset zvezkov z naslovom »Umetnost velikega časa«.

Razen dokumentov bo Inštitut objavljajl oziroma ponatiskoval težko dostopna legalna in ilegalna glasila, pomembna za delavsko gibanje in za narodnoosvobodilni boj.

Iz Letopisa, ki ga je Muzej NO izdal že leta 1957 in 1958 ter ga po njem povzema Inštitut pod naslovom »Prispevki za zgodovino delavskega gibanja«, pa naj nastane periodična publikacija, ki bodo v njej člani Inštituta in njegovi zunanji sodelavci objavljali krajše izsledke svojega raziskovalnega dela s področja zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem, arhivske dokumente tega obdobja, spomine udeležencev predvojnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja ter drugo.

V svojem nastajanju je Inštitut uspešno prebrodil organizacijsko dobo, premagal materialne in finančne težave, dovolj uspešno reševal kadrovska vprašanja. Svet Inštituta deluje redno, tako je sprejel načrte, pravila in druge važne sklepe.

Inštitut, katerega naloge so zelo obsežne, bo stalno pritegoval tiste, ki delujejo na njegovem ali sorodnem področju, in prav tako nove sile, ki se nameravajo posvetiti zgodovini delavskega gibanja in stranke komunistov.

O muzejih narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji

Leta 1956 smo imeli na Slovenskem 16 muzejev oziroma muzejskih oddelkov narodnoosvobodilnega boja, do leta 1959 pa se je njih število dvignilo na 23. V teh letih so krajevne organizacije Zveze borcev s pomočjo ljudskih odborov v nekaterih krajih vsaj do neke mere rešile vprašanje prostorov za muzeje, vendar je to vprašanje še vedno kritično, posebno v Kranju in Slovenjem Gradcu. Stalne razstave muzejev so po večini zelo skromno opremljene, zato bi morali krajevni organi posvetiti več skrbi in pozornosti tudi gmotnim vprašanjem muzejev. V primerjavi z ostalimi oddelki v splošnih muzejih tudi glede osebja pogoji za oddelke NOB niso najugodnejši, saj imamo še vedno precej oddelkov, ki skrbi zanje ravnatelj sam, medtem ko imajo ostale zbirke posebne strokovne delavce.

Vedno znova ugotavljamo, da bi morali imeti prav oddelki NOB zagotovljene vse pogoje za delo, kajti možnosti za zbiranje in reševanje gradiva so z vsakim dnevom manjše.

Primerjava števila obiskovalcev za leto 1955 s številom obiskovalcev leta 1959 dokazuje, da oddelki NOB kljub težavam zadovoljivo opravljajo svoje kulturno-prosvetno poslanstvo in da postajajo njihove zbirke iz leta v leto popularnejše. Poglejmo samo tri primere:

Metliški muzej je imel 1955. leta 4380 obiskovalcev, 1959. leta na stalni razstavi 8056 in na občasni razstavi 3250 obiskovalcev; celjski oddelek je zabeležil 1955. leta 19.026 obiskovalcev, leta 1959 jih je imel na stalni razstavi 20.000, na občasnih razstavah pa nekaj manj kot 37.000. Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu je v letu 1955 obiskalo 2355 obiskovalcev, leta 1959 pa okoli 7000.

O stanju muzejev, njihovem delu in problemih nam govore poročila posameznih muzejev oziroma muzejskih oddelkov NOB.

Muzej narodne osvoboditve Maribor

ima svoje prostore v Mariboru, v Ulici heroja Tomšiča 2. Vodi ga prof. Milan Ževart.

Muzej NO v Mariboru se je razvil iz oddelka NOB pri Pokrajinskem muzeju. Osamosvojil se je leta 1958, isto leto je tudi bila za javnost odprta stalna razstava. Razstava je razporejena v 14 prostorih in prikazuje razvoj revolucionarnega delavskega gibanja in KPJ ter razvoj NOB na mariborskem področju. Zajema obdobje od 1918 do 1945. Zlasti prvi del razstave — predvojno obdobje — je bogat in zanimiv. Stalna razstava mariborskega muzeja NO spada po svojem obsegu in ureditvi med pomembnejše tovrstne razstave v državi.

Med zanimive predmete v bogati muzejski zbirki sodijo prav gotovo izrezljan lesen nož, ki ga je podaril tov. Tito pazniku mariborske kaznilnice tov. Čehu, ki je bil uslužben v kaznilnici tedaj, ko je bil tov. Tito v njej zaprt, dalje kompas, ki ga je narodni heroj Stane Rozman uporabljal že v Španiji, in dva izreza lese-nega zaslona z izstrelki, ki so ubili talce na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru.

Poleg internih nalog (zbiranje in urejanje gradiva, urejanje fototeke in knjižnice) je muzej organiziral zbiranje podatkov za topografijo in to delo na področju

Kozjaka že tudi zaključil. Sedaj se je lotil področja Slovenskih goric, kar bo opravljeno leta 1960. Zbral je mnogo gradiva za topografijo Maribora, vendar ga še ni uredil.

4. IX. 1959 so v muzeju odprli razstavo »Dokumenti revolucionarnega gibanja v Mariboru 1918—1941«. Poleg tega je muzej posredoval gradivo za dve občasni razstavi izven Maribora in za vrsto priložnostnih razstav v izložbenih oknih v mariborskih podjetjih ob raznih praznikih. Uslužbenci muzeja so sodelovali tudi pri pripravljanju gradiva za razstavo, ki jo je organiziralo Tajništvo za notranje zadeve in je bila odprta v muzejskih prostorih 13. maja 1959.

V preteklem letu je bil muzej povezan s šolami, ki jim je posredoval razna ponazorila in drugo gradivo za nazornejši pouk zgodovine NOB. Večina obiskovalcev na stalni razstavi je bila šolska mladina. Stalno razstavo je obiskalo preteklo leto 16.486 obiskovalcev. Vsem skupinam so nudili strokovno vodstvo.

Uslužbenci mariborskega muzeja so imeli v preteklem letu 25 predavanj o zgodovini KPJ in NOB. Upravnik muzeja je sodeloval s svojimi prispevki v lokalnem časopisju in pri raznih publikacijah.

Oddelek NOB pri Pokrajinskem muzeju za Pomurje

v Murski Soboti je bil ustanovljen leta 1956. Vodi ga prof. Ljubica Šuligoj. Muzej je zbral v teh letih precej fotografskega in arhivskega gradiva iz predvojne in medvojne dobe, vendar je to gradivo povečini iz okupatorskih virov. Muzejskih predmetov je zbral oddelek doslej le malo. Med zanimivimi so ključ židovske sinagoge-zapora v Murski Soboti, veriga, ki so z njo vklepali talce, ter plašč interniranca iz Dachaua.

Muzej NOB Ljutomer (Joška Berdena ulica 2)

prikazuje lokalno zgodovino. Razstavljene ima dokumente o uporih v Radgoni 1918 in o revolucionarnem gibanju med obema vojnama. Dalje prikazuje vdor okupatorja in razstavlja dokumente o boju proti okupatorju in domačim izdajalcem, dokumente o nacističnem nasilju ter nekaj partizanskega orožja.

Muzej je preteklo leto pomagal pri urejanju šolskih zbirk in nekajkrat pripravil predavanja na šolah o NOB.

Oddelek NOB v Mestnem muzeju v Ptuj

ima svoje prostore Na gradu 1, vodi ga referentka Vida Rojic.

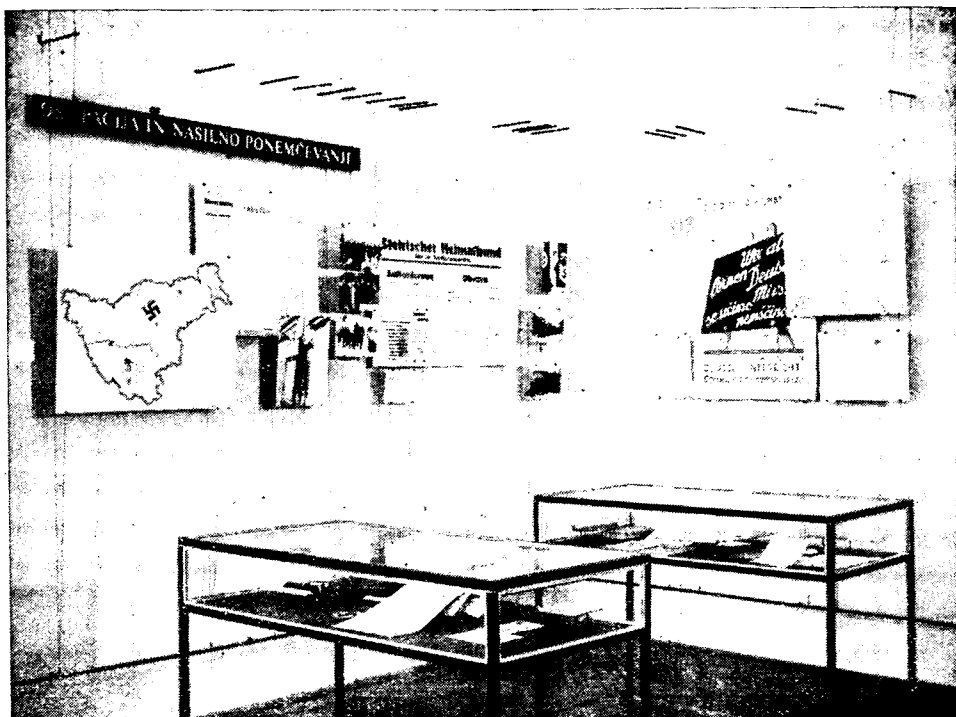
Oddelek je bil ustanovljen leta 1949. Stalno razstavo oddelka so za tem že dvakrat razširili: prvič leta 1951, drugič pa leta 1956. Leta 1959 so začeli razstavo ponovno preurejati in so zanj pripravili še en prostor. Razstava je že doslej zajemala obdobje 1919—1945, vendar je bilo predvojno obdobje prikazano le bežno, zdaj pa nameravajo obdobje do NOB nadrobneje obdelati.

Oddelek je pripravil leta 1959 v muzejski dvorani razstavo ob 40-letnici KPJ, kjer je bilo posebej poudarjeno delovanje partije v ptujskem okolišju. Gradivo za to razstavo je bilo zbrano v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in v ptujskem arhivu. Razstava je bila odprta 12. julija preteklega leta in jo nameravajo zapreti šele ob preureditvi stalne razstave oddelka NOB, ki jo bodo priključili tej razstavi.

Muzej ljudske revolucije Slovenj Gradec

ima svoje prostore v Slovenj Gradcu (Glavni trg 24). Vodi ga upravnik Bogdan Žolnir.

Za javnost so muzej odprli ob desetletnici OF aprila 1951. Muzej obravnava lokalno delavsko in komunistično gibanje do 1941 ter razvoj NOB v Mislinjski,

Del stalne razstave Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru

gornji Dravski in Mežiški dolini ter bližnji Slovenski Koroški v Avstriji. Prej se je imenoval Muzej NOB, ob 40-letnici KPJ pa je bil preimenovan v Muzej ljudske revolucije.

Upravni odbor muzeja je sklenil v jubilejnem letu KPJ posvetiti vso pozornost proučevanju zgodovine delavskega gibanja in prirediti partijsko razstavo. Gradivo za razstavo je dobil muzej v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, v Državnem arhivu LRS, v Slovenskem šolskem muzeju itd. Razstava je bila odprta v muzeju 20. IV. 1959. Kasneje je bila postavljena še v Dravogradu, Radljah ob Dravi in Raynah na Koroškem.

V preteklem letu je imel muzej nekaj manj kot 7.000 obiskovalcev.

Vzporedno z razstavo je muzej uredil kroniko dogodkov o lokalnem razvoju KP. Poleg tega je priredil 9 predavanj, upravnik pa je objavil vrsto člankov iz zgodovine NOB v lokalnem časopisju.

Vse gradivo o delavskem gibanju, ki je bilo zbrano leta 1959, bo strnjeno v zbornik kot prispevek k zgodovini delavskega gibanja na območju, ki ga muzej obravnava.

Muzej deluje v dokaj težkih pogojih, saj razen šestih razstavnih prostorov ne premore niti pisarne niti delovne sobe niti nima prostora, kjer bi bilo mogoče razporediti arhiv in muzejske predmete. Občinski ljudski odbor je sicer že avgusta 1958. leta sklenil, da prevzame muzej vse prostore v stavbi, kjer ima razstavo, vendar se stvar še ni premaknila z mrtve točke.

Jeseni preteklega leta je začela uprava pripravljati nadroben scenarij za dokončno ureditev stalne razstave, kar naj bi bilo izvršeno do konca leta 1960 oziroma do pomladi 1961, do desetletnice muzeja. Zaradi priprav za preureditev

razstave je muzej za obiskovalce zdaj zaprt, ker nima drugih delovnih prostorov in so zato zasedene razstavne sobe.

S sodelovanjem starih borcev zbira muzej gradivo za topografijo iz NOB. Vzporedno s tem se je muzej v preteklem letu ukvarjal tudi z zbiranjem podatkov na terenu. Med drugim je bilo urejenih 13 kronik posameznih občin. Delo zgodovinskih komisij Zveze borcev je namreč zamrlo in tako je muzej prevzel njihove naloge.

Oddelek NOB v Mestnem muzeju Celje

ima svoje prostore na Muzejskem trgu št. 1. Oddelek vodi strokovni sodelavec Stane Terčak.

Za javnost je bil oddelek odprt 27. aprila 1951. Zaradi pomanjkanja prostorov v Mestnem muzeju je ostal oddelek vse doslej takšen, kakršen je bil ob otvoritvi. Na razpolago ima en sam prostor v velikosti 11 × 9 metrov. Zaradi pomanjkanja prostorov hrani večino eksponatov v depojih. Letos se je začela odločna akcija, da bi oddelek dobil primerne prostore v zgodovinski stavbi Mestnega magistrata na Trgu V. kongresa, tako da se bo oddelek preselil v nove prostore leta 1961.

V sedanjih začasnih prostorih prikazuje oddelek fragmente iz boja v obdobju 1941—1945. Izredno močno delavsko gibanje in dejavnost Komunistične partije v celjskem okraju pred vojno pa sta komaj nakazani, čeprav ima oddelek za to obdobje gradivo zbrano.

Med zanimivim gradivom, ki ga hrani oddelek, je zbirka letakov ilegalnih tehnik na celjskem terenu iz obdobja 1941—1942 kakor tudi nekaterih starejših tehnik. Edinstveni so kompleti fotografij streljanja v Starem piskru dne 22. julija 1942, dalje voziček s Frankolovega, s katerim so vozili mrtve talce v grobove. Ohranjeni so predmeti in pisana poročila iz taborišč smrti: jetniški časnik iz Kapucinskega samostana (Kapucinski Toti) in iz Starega piskra (Toti Stari pisker).

Razstavljeno je orožje in pisalni stroj narodnega heroja Franca Leskoška-Luke, prvega komandanta Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Iz predvojne partijske tehnike je ohranjen pisalni stroj, ki ga je prinesel v Prebold kasnejši narodni heroj Lojze Hohkraud.

V preteklem letu je oddelek pripravil 3 uspele razstave. Aprila 1959 je bila v Celju razstava ob 40. obletnici KPJ, avgusta 1959 v Ljubnem ob proslavi 15. obletnice osvoboditve Zgornje Savinjske doline, v oktobru pa v Kumrovcu skupna razstava z oddelkom NOB Muzeja iz Krapine. Vse tri razstave si je ogledalo 37.000 obiskovalcev, stalno razstavo oddelka pa je obiskalo 20.000 obiskovalcev.

Poleg rednega internega dela je oddelek v preteklem letu obdeloval topografijo Zgornje Savinjske doline.

Revirski muzej NO Trbovlje

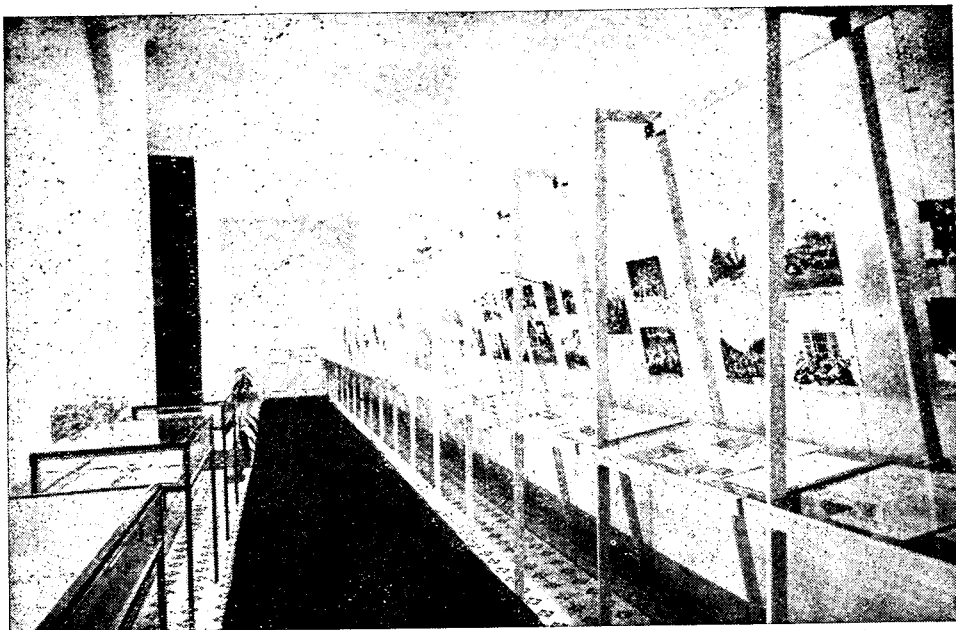
ima svoje prostore v Ulici 1. junija. Vodi ga upravnik Mirko Sušnik. Muzej je bil odprt 3. julija 1956 in obravnava obdobje med obema vojnama ter NOB. Razstavne zbirke so razporejene v štirih sobah. Posebno zanimivo je prikazano predvojno obdobje: delavsko gibanje, gladovne stavke, poraz Orjune v Trbovljah, delovanje mladine v naprednih društvih, ustanovni kongres KPS na Čebinah itd.

Muzej še vedno zbira gradivo in izpopolnjuje zbirke. V preteklem letu je tudi popisoval zgodovinske dogodke iz NOB na področju Trbovelj in Hrastnika. Pomanjkanje prostorov zelo ovira razvoj muzeja.

Leta 1959 si je ogledalo muzej 1051 posameznih obiskovalcev in 34 šolskih skupin z 2812 učenci.

Oddelek NOB pri Posavskem muzeju

ima svoje prostore v Brežiškem gradu na Kardeljevi cesti 1. Vodi ga kustos Stanko Škalar.

Pogled na del občasne razstave »Dokumenti revolucionarnega boja 1918—1941« v mariborskem Muzeju narodne osvoboditve

Za razstavo je oddelku odmerjen mnogo pretesen prostor, zato je razstavljeno samo gradivo, ki prikazuje Posavje v letu 1941. Med eksponati so pomembni dokumenti in predmeti Krške borbene skupine in dokumenti o preselitvi prebivalstva in naselitvi Kočevarjev.

Vse predmete iz zbirke NOB so v preteklem letu inventarizirali. Poleg tega je oddelek zbiral spomine bivših borcev in nekatere objavil v lokalnem časniku. Delo za topografijo NOB so v preteklih letih že zastavili, 1959. leta pa zaradi pomanjkanja finančnih sredstev niso mogli nadaljevati.

Oddelek NOB pri Dolenjskem muzeju

je v stavbi Dolenjskega muzeja v Novem mestu, v Muzejski ulici 7. Oddelek vodi ravnatelj muzeja višji kustos Janko Jarc.

Oddelek je bil odprt obenem z ostalimi muzejskimi zbirkami ob prvem občinskem prazniku Novega mesta 25. oktobra 1953. Oddelek ima stalno razstavo, ki prikazuje revolucionarno gibanje na Dolenjskem pred drugo svetovno vojno in obdobje NOB 1941—1945. Med posebnostmi je zbirka orožja, zanimive so makete in topografski posnetki baz v Rogu ter originalna umetniška dela iz vojnega časa.

Oddelek je še vedno v dveh prostorih muzeja in v glavnem urejen tako kot ob otvoritvi leta 1953. Pomanjkanje prostora ne dovoljuje, da bi zbirko izpopolnili z novimi eksponati, ki bi morali dopolniti vrzeli na razstavi. Zato je nujno, da se v najbližji prihodnosti zagotove zadostna investicijska sredstva za poseben paviljon na muzejskem vrtu, kjer bo zbirka oddelka NOB lahko v resnici prikazovala razvoj osvobodilnega gibanja na sploh in delež dolenjskega ljudstva v tem boju še posebej.

Oddelek ima še posebej krajevno zbirko v Dolenjskih Toplicah, ki prikazuje razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v kraju samem in v njegovi okolici. To zbirko domačini, gostje in izletniki zelo radi in pogosto obiskujejo.

Pod nadzorstvom oddelka NOB pri Dolenjskem muzeju so tudi »Baza 20« ter bolnišnici »Jelen dol« in »Zgornji Hrastnik« na Rogu, za kar ima muzej nameščenega posebnega čuvaja.

Zbirko NOB v Dolenjskem muzeju si je leta 1959 ogledalo 10.514 obiskovalcev, med njimi veliko šolske mladine. Zbirko v Dolenjskih Toplicah si je ogledalo 3.150 obiskovalcev, baze na Rogu pa nizko računano nad 20.000 izletnikov, šolske mladine, članov organizacij Zveze borcev ter raznih delovnih kolektivov.

Oddelek NOB pri Belokranjskem muzeju

je nameščen v metliškem gradu, v Metliki, na Trgu svobode 4. Oddelek vodi ravnatelj muzeja prof. Jože Dular.

Za oddelek NOB je Muzejsko društvo v Metliki začelo zbirati gradivo leta 1949. Ob otvoritvi muzeja 1. maja 1951 je bila razstava oddelka NOB v veliki sejni sobi v poslopju metliške občine. Tu je zbirka ostala do poletja 1954, ko so jo prenesli v grad in oktobra znova odprli za javnost. Avgusta 1955 je bil oddelek preurejen. Zdaj je gradivo oddelka razmeščeno v dveh sobah in urejeno kronološko. Razstava prikazuje predvjno revolucionarno delo Belokranjcev, nadrobneje pa obdobje narodnoosvobodilnega boja.

Ob koncu leta 1959 je zbirka NOB v Belokranjskem muzeju štela 323 predmetov, 937 fotografij, 3171 arhivalij in 408 zvezkov tiska. Gradivo še vedno doteka. V minulem letu je oddelek med ostalim gradivom pridobil tudi nekaj originalnih listin in fotografij belokranjskih predvojnih revolucionarjev, originalne kompozicije partizanskih koračnic Karla Pahorja, ki so nastale med NOB v Beli krajini ter slovensko zastavo, ki so jo metliški skojevci leta 1941 izobesili na metliškem zvoniku. Med že prej razstavljenimi muzealijami vzbuja veliko zanimanje velik portret maršala Tita, ki ga je aprila 1945 naslikal na kos padalske svile akademski slikar Božidar Jakac.

V letih 1955—1958 je Belokranjski muzej priredil 8 razstav iz obdobja NOB. Leta 1959 je muzej z razstavo v dveh izložbenih oknih opozoril na delo belokranjskih žena med NOB. Avgusta 1959 je bila odprta razstava »40 let KPJ« v Gradcu ob tamkajšnjem krajevnem prazniku. Ista razstava je bila kasneje postavljena še v Črnomlju in končno še v muzejskih prostorih v Metliki.

Stalna razstava NOB je imela od otvoritve pa do konca leta 1959 25.189 obiskovalcev, od tega jih je bilo v zadnjem letu 8.036. Občasne razstave pa je obiskalo leta 1959 3.290 ljudi.

Poudariti je treba, da so uslužbenci muzeja uspešno sodelovali z organizacijo Zveze borcev, katere člani so izdatno pomagali muzejskim delavcem, zlasti pri obdelavi topografije na terenu. V poslednjem času je zanimanje občinskega odbora Zveze borcev za delo muzeja upadlo in bi bilo nujno potrebno sodelovanje ponovno utrditi, posebno pri zbiranju gradiva iz NOB, kar ga je še na terenu.

Ravnatelj muzeja sodeluje s prispevki iz tematike NOB v dnevnem časopisju, predvsem v Dolenjskem listu.

Oddelek NOB pri Kočevskem muzeju

ima začasne prostore v Šeškovem domu v Kočevju. Vodi ga upravnik Rudi Podlogar.

Muzej je bil odprt za javnost 3. oktobra 1953. Marca 1959 je bila stalna razstava obnovljena. Razstavljenih je 580 eksponatov.

Del zbirke iz Muzeja ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu

V preteklem letu je muzej zlasti zbiral dokumentarno gradivo o bojih kočevskega proletariata v predvojni dobi in med NOB, ker je muzej pripravljaj razstavo za štirideseto obletnico KPJ.

Gradivo so sodelavci muzeja zbirali na področju Kočevske, poleg tega pa so odbrali gradivo, ki se nanaša na to področje tudi v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in v Vojnozgodovinskem inštitutu v Beogradu. Tako je bila znatno izpopolnjena zbirka o predvojnem revolucionarnem gibanju pa tudi zbirka o NOB na Kočevskem.

Z zbranim gradivom je muzej pripravil potujočo razstavo, ki je obsegala približno 1000 dokumentov in prikazovala tri obdobja razvoja in dela KPJ: 1. predvojno revolucionarno delovanje Partije, 2. obdobje NOB in 3. povojno izgradnjo. Razstavo je muzej odprl 24. aprila 1959 v Fari ob krajevnem prazniku. Kasneje je bila razstava postavljena še v Osilnici, Sodražici, Kočevski Reki, v Predgradu in na Turjaku, ob proslavi 24. obletnice zmagovite tekstilne stavke v Kočevju pa še v Kočevju samem. V vseh teh krajih si je razstavo ogledalo okoli 14.000 obiskovalcev.

Poleg tega je na dan rudarskega praznika ob otvoritvi novega Doma rudarjev pripravil muzej v Kočevju manjšo razstavo o predvojnem delovanju revolucionarnih organizacij.

Tesni muzejski prostori močno ovirajo delo in razvoj muzeja, vendar uprava upa, da bo dobil muzej v bližnji prihodnosti večje in primernejše razstavne prostore.

Oddelek NOB pri Pokrajinskem muzeju za Gorenjsko

je v Kranju, v Koroški ulici 3. Oddelek vodi upravnik Martin Prešern. Ustanovljen je bil aprila leta 1957 in obravnava predvojno delavsko gibanje ter NOB na Gorenjskem. Za javnost še ni odprt, ker nima razstavnih prostorov.

Muzej je preteklo leto posvetil največ pozornosti urejanju fototeke in arhiva. Gradivo še vedno doteka. Poleg lepega števila originalnih posnetkov iz NOB je muzej lani pridobil za svoje zbirke tudi serijo plakatov o streljanju talcev na Gorenjskem.

Ekipe muzeja je z magnetofonom obiskala nekatere predvojne komuniste in prvoborce ter posnela na trak njihove spomine. Vse to gradivo je danes že urejeno po fasciklih. V preteklem letu so uredili tudi zbirko tiska. Izpopolnjena je zbirka fotografij in življenjepisov padlih borcev, talcev in žrtev fašističnega terorja na Gorenjskem.

Publicistična dejavnost muzeja je bila v preteklem letu razgibana. Izdali so: »Koledar najvažnejših dogodkov ob 40. obletnici KPJ na Gorenjskem« in zbornik »Gorenjska v borbi za svobodo«. Poleg tega je muzej pripravil gradivo za več ciklostiranih publikacij, ki jih je okrajni odbor Zveze borcev izdal ob raznih obletnicah. S pomočjo nekaterih prvoborcev je bilo zbrano tudi gradivo za šolski zbornik, ki ga je izdal Svet za šolstvo LRS. Uslužbenci muzeja so sodelovali pri urejanju razstave ob štiridesetletnici KPJ. Razstava je obiskala več krajev po Gorenjski.

Pri delu za topografijo so muzeju pomagali bivši borci. Ekipe je doslej obdelala severno področje Dobrče, Drago pri Begunjah z okolico, kotlino Kroke do Vodiške planine, za Rečico pri Lipnici nad Kamno gorico do Kolnice, Goške ravnine in Taleža.

Muzej NOB Tržič

v Ulici heroja Grajzerja št. 11 nameravajo za javnost odpreti 5. avgusta 1960 ob občinskem prazniku. Za delo muzeja je odgovoren predsednik krajevnega odbora Zveze borcev Zdenko Lavička, tekoče posle opravlja honorarna uslužbenka Alenka Brejčeva.

Zbirka bo obsegala predvojno obdobje — stavke v Tržiču, narodnoosvobodilni boj in povojno obdobje z obnovo in razvojem gospodarstva.

Muzej še zbira gradivo. Med zbranim so najpomembnejši dokumenti in predmeti iz taborišča Podljubelj.

Doslej je muzej priredil 3 občasne razstave, ki so bile dobro obiskane.

Oddelek NOB pri Tehničnem muzeju na Jesenicah

je bil odprt obenem z ostalimi zbirkami 24. IV. 1960. Prikazuje predvojno revolucionarno in komunistično dejavnost železarjev na Jesenicah, stavke, dalje vdor okupatorja, nacistični teror, prve partizanske enote, kronološki razvoj dogodkov v NOB in končno osvoboditev, vse to v krajevnem merilu.

Spominski muzej talcev, pregnancev in jetnikov nemških koncentracijskih taborišč v Begunjah na Gorenjskem

so odprli 8. maja 1960. Gradivo za ta muzej je zbiral in urejal že vrsto let Slavko Smolej, ki je pripravil tudi scenarij za razstavo. Muzej bo upravljala Pokrajinski muzej za Gorenjsko v Kranju. Razstava je razporejena na hodniku in v desetih celicah nekdanjega zapora in prikazuje nacistično nasilje nad slovenskim narodom, ponemčevanje, streljanje talcev, mučenja v zaporih in taboriščih. Vse to podkrepljujejo številni podatki o zapornikih v Begunjah, številne fotografije in dokumenti.

Oddelek NOB pri Muzeju v Škofji Loki

ima svoje prostore v Loškem gradu. Oddelek vodi kustos Anton Zoren. Zbirka je bila za javnost odprta 1946. leta, v preteklem letu pa so jo hkrati z ostalimi stalnimi zbirkami preselili v nove prostore.

Del zbirke NOB v Notranjskem muzeju v Postojni

Razstava prikazuje predvno delovanje delavskih organizacij, stavke, zborovanja itd. Dalje so razstavljene fotografije prihoda okupatorja v mesto, fotografije prvoborcev, dokumenti o prvih partizanskih bojih, gradivo iz partizanskih tehnik in tiskarn, dokumenti OF odborov in narodnoosvobodilnih odborov ter gradivo iz internacijskih taborišč in zaporov.

Ob preselitvi je bila zbirka preurejena in nameščena v novih vitrinah.

Oddelek je v preteklem letu zbral gradivo za topografijo Poljanske doline, ki bo letos izdano. Poleg tega so uredili in evidentirali arhiv in fotografsko gradivo.

Oddelek NOB v Mestnem muzeju Idrija

ima svoje prostore v Prelovčevi ulici 9. Vodi ga upravnik muzeja Srečko Logar. Zbirke bodo razstavljene v treh sobah: po načrtu bo v prvi sobi kronološki prikaz razvoja NOB v občini, v drugi sobi bo razstavljeno gradivo partizanskih bolnišnic »Pavle« in »Franje« ter tiskarne »Slovenija«, v zadnji sobi pa nameravajo razstaviti dokumente o okupatorjevih zločinih. Uprava predvideva, da bo oddelek odprt leta 1960.

Muzej nadzoruje partizansko tiskarno »Slovenija« na Vojščici pri Vojskem, ki jo je mogoče obiskati ob vsakem času, ker ima tiskarna stalnega čuvaja.

Oddelek NOB v Tolminskem muzeju

je v Tolminu na Trgu maršala Tita 3. Oddelek vodi referentka Marija Rutar. Zbirka je bila odprta leta 1955. Gradivo je razstavljeno v dveh velikih sobah in zajema dokumentarno fotografsko gradivo iz obdobja 1941, dokumentacijo o ljud-

ski vstaji leta 1943, prikazuje pohod brigad v Slovensko Benečijo leta 1943 in boje leta 1944, maketo tehnike »Krn« in partizanske bolnišnice »Franja«.

Oddelek še vedno zbira gradivo o dejavnosti KP v Julijski Benečiji pod fašistično Italijo in gradivo iz NOB. V ta namen so v preteklem letu sodelavci muzeja obiskali vasi v Baški grapi, na Šentviški planoti, v Gorenji Trebuši, v okolici Tolmina, na Bovškem in Kobariškem.

Stalno razstavo zlasti zelo obiskujejo v poletnih mesecih. Lani si jo je ogledalo 55 skupin.

Oddelek NOB v Goriškem muzeju

je v Novi Gorici na gradu Kromberk. Oddelek vodi referent Avgust Dugulin. Na stalni razstavi je razporejeno dokumentarno gradivo o prvih partizanskih četah v Slovenskem Primorju, dalje dokumenti o narodnoosvobodilnem gibanju na Goriškem do kapitulacije Italije, dokumenti o splošni ljudski vstaji leta 1943, zastave vojaških enot in terenskih organizacij iz NOB, razni predmeti iz inter-nacijskih taborišč in zaporov, izdelki partzanskih delavnic IX. korpusa itd.

Leta 1959 je bilo vse delo oddelka posvečeno pripravam za razstavo ob štiri-desetletnici KPJ. Zbrano je bilo mnogo spominskega in dokumentarnega gradiva o dejavnosti slovenskih komunistov pod Italijo. V tej akciji je oddelek pridobil tudi 80 muzejskih predmetov. Razstava je bila odprta najprej v Novi Gorici, zatem pa še v občinskih središčih. Ogledalo si jo je 10.000 obiskovalcev; v to število pa ni zajeta šolska mladina.

Oddelek NOB pri Notranjskem muzeju

je v Postojni na Titovem trgu 2. Vodi ga ravnatelj muzeja Leo Vilhar. Oddelek je bil odprt aprila 1951 in obravnava obdobje NOB. Med zanimivostmi oddelka so orožje in osebni predmeti narodnih herojev Janka Premrla in Pinka Tomažiča.

Leta 1959 je oddelek izpopolnil svoje zbirke z nekaterimi novimi predmeti. Glavna skrb pa je v tem letu veljala ureditvi evidence spomenikov in objektov iz NOB na področju muzeja.

Oddelek NOB pri Okrajnem muzeju v Kopru

je v Nazorjevi ulici 15 (telefon 164). Oddelek, ki ga vodi ravnatelj Janez Kramar, je bil za javnost odprt januarja 1954 in prikazuje predvojno obdobje in obdobje NOB.

Razstavljeni so dokumenti in fotografije s fašističnih procesov proti Pinku Tomažiču in njegovim sodelavcem v letu 1941, dokumenti o razvoju narodnoosvobodilnega gibanja v letih 1941—1942 o vstaji ob zlomu Italije 1943; dalje je prikazano delo ljudske oblasti in delo v zaledju. Posebej je obdelana sanitetna služba.

Muzej skrbi tudi za zbirko osvobodilnega tiska v obnovljeni tehniki »Snežnik« v Gabrovici.

V preteklem letu je muzej zbral gradivo za topografijo na področju občinskega ljudskega odbora Sežana.

M. M.

Opomba: Informacije o stanju in delu v muzejih so povzete iz poročil, ki so jih uredništvu poslale uprave muzejev.

KAZALO

CONTENTS	СОДЕРЖАНИЕ	TABLE DES MATIÈRES	INHALT
Uvodna beseda			3
Preface			
К выходу в свет			
Préface			
Von der Redaktion			
Spominu V. I. Lenina			5
To the memory of V. I. Lenin			
Памяти В. И. Ленина			
A la mémoire de V. I. Lénine			
Zum Andenken W. I. Lenins			
ČLANKI — ARTICLES — СТАТЬИ — ARTICLES — AUFSATZE			
<i>Boris Kidrič</i> , Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji			7
A brief outline of development of Liberation Front and actual political situation in Slovenia			
Краткий очерк развития Освободительного фронта и теперешнее политическое положение в Словении (1944 г.)			
Bref aperçu du développement du Front de Libération et situation politique actuelle en Slovénie			
Kurzer Umriss der Entwicklung der Befreiungsfront und gegenwärtige politische Situation in Slowenien			
<i>France Klopčič</i> , Zaton slovenske socialnodemokratske stranke 1919—1920			53
The decline of Slovene social-democratic Party 1919—1920			
Закат словенской социал-демократической партии 1919—1920 г.			
Le déclin du parti social-démocrate slovène 1919—1920			
Untergang der slowenischen Sozialdemokratischen Partei 1919—1920			
<i>Tone Ferenc</i> , Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943			105
A brief outline of development of CP of Slovenia and of Liberation Front in the Slovene Littoral between december 1942 and september 1943			
Краткий очерк развития КП Словении и ОФ в Словенском Приморье от декабря 1942 до сентября 1943 г.			
Coup d'oeil sur le développement du PC de Slovénie et du Front de Libération dans le Littoral slovène de décembre 1942 à septembre 1944			
Kurze Übersicht der Entwicklung der KP Sloweniens und der Befreiungsfront im Slowenischen Küstenland vom Dezember 1942 bis September 1943			
<i>Jože Krall</i> , Partizanska tiskarna »Triglav« na Goteniškem Snežniku			171
The partisans' printing works »Triglav« on the Goteniški Snežnik			
Партизанская типография «Триглав» на Готенишском Снежнике			
L'imprimerie partisane »Triglav« sur le Goteniški Snežnik			
Partisanendruckerei »Triglav« am Goteniški Snežnik			

GRADIVO — MATERIALS — МАТЕРИАЛЫ — MATERIAUX — MATERIALIEN

- Lojze Vršnik*, Pregled enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra 185
 A view of Liberation Army units in Slovenia and their commanding staff
 Обзор частей народноосвободительной армии в Словении и их командного состава
 Revue des unités de l'Armée de Libération en Slovénie et leur cadre de commandement
 Übersicht der Einheiten der nationalen Befreiungsarmee in Slowenien und ihrer Befehlshaber
- Ludvik Čarni, Milica Kacin, Slavka Kajba, Marija Oblak in Matija Žgajnar*, Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v drugi polovici leta 1942 205
 A chronological view of events in Ljubljana in the second half of the year 1942
 Хронологическое обозрение событий в Любляне во второй половине 1942 г.
 Revue chronologique des événements de Ljubljana dans la deuxième moitié de 1942
 Chronologie der Ereignisse in Ljubljana in der zweiten Hälfte des Jahres 1942

DOKUMENTI — DOCUMENTS — ДОКУМЕНТЫ — DOCUMENTS — DOKUMENTE

- Pismo srbskega socialnodemokratskega prvaka Dragiša Lapčevića iz l. 1917 275
 A letter written in 1917 by Dragiša Lapčević, the Serbian social-democratic leader
 Письмо сербского соц.-дем. деятеля Драгиши Лапчевича от 1917 г.
 Lettre de Dragiša Lapčević, leader du parti social-démocrate serbe, 1917
 Ein Brief des serbischen Sozialdemokraten Dragiša Lapčević aus dem Jahre 1917
- K štiridesetletnici železničarske stavke aprila 1920 278
 On the 40th anniversary of the railwaymen's strike in april 1920
 К сорокалетию общей забастовки железнодорожников в апреле 1920 г.
 A l'occasion du 40e anniversaire de la grève des cheminots en avril 1920
 Zum 40. Jahrestag des Eisenbahnerstreiks im April 1920
- Največja stavka slovenskih rudarjev (leta 1923) 288
 The greatest strike of Slovene miners (1923)
 Крупнейшая забастовка словенских горняков (1923 г.)
 La plus importante grève des mineurs slovènes (1923)
 Der grösste Streik der slowenischen Bergarbeiter (1923)

IZ SPOMINOV — REMINISCENCES — ВОСПОМИНАНИЯ — SOUVENIRS — ERINNERUNGEN

- Rajko Müller-Aci*, Napad na Dob 301
Janez Vipotnik, Napad na Dob 307

RECENZIJE — REVIEWS — РЕЦЕНЗИИ — REVUES — KRITIK

- Franček Saje*, J. Mekinda, Pohod II. grupe odredov na Štajersko 310

INFORMACIJE — INFORMATION — ИНФОРМАЦИИ — INFORMATIONEN

- Tone Ferenc*, Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 329
Vera Visočnik, O zbirki risb in grafik Muzeja narodne osvoboditve 349
France Klopčič, Po zagrebških razstavah in muzejih 360
 Poročilo o delu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1959 368
 O muzejih narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji 375

PRISPEVKI
za zgodovino delavskega gibanja

Letnik I. 1960 Štev. 1

Uredništvo zaključeno junija 1960

Izhajajo štirikrat na leto

Fotografije so iz fototeke Inštituta

Zunanja oprema: Arhitekt Vlasto Kopač

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

Številka čekovnega računa 600-12-606-1-3-769
v Mestni hranilnici, Ljubljana

Letna naročnina za leto 1961 2000 din
Posamezna številka 600 din, za naročnike 500 din

Dopise in rokopise pošiljati na naslov:
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
Ljubljana, Trg revolucije 1
Telefon št. h. c. 23-571

Tisk tiskarne »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

Natisnjeno 5000 izvodov

Klišeje izdelala klišarna ČZP »Ljudska pravica«

POPRAVKI — ERRATA

Stran	Vrsta	Namesto	Pravilno
18	35	<i>Gosarja</i>	Gosarja
19	13	tradicije, bivši	tradicije. Bivši
30	5	uradnih političnih	bivših uradnih političnih
58	17	15. maja	13. maja
77	21	svojitev	osvojitev
152	26	28. aprila	26. aprila
164	4	namestnika	namestnika politkomisarja
178	20	14. in 15. številko	28. in 29. številko
178	21	1. in 2. številko	1. do 5. številke
190	19	oktobra	novembra
196	7	Kostnik	Hostnik
207	14	308—1296	308—1288
215	1—4		podatek izpustiti, ker je napačno vstavljen
221	44	Drobnica	Drobniča
222	14	Znidaršiča	Žnidaršiča
222	32	Kutar	Hutar
233	14	3117 lir	5422 lir
239	44	Marenca	Marenčeta
246	33	281 — III	218 — III
260	39	8751 lir	8371 lir
298	13	ZSR	SZR
370	14	tekočo	tekoča

